શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર

પર્વ ૮-૯ ની પ્રસ્તાવના

આ ચરિત્ર મૂળ સંસ્કૃત પદ્યાત્મક કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીમાન્ **હેમચંદ્રસૂરિનું** બનાવેલું છે. તેના દશ વિભાગ પર્વની સંજ્ઞાએ કરેલા છે તે પૈકી આ બુકની અંદર ૮ મો ને ૯ મો બે વિભાગ સમાવેલ છે. આઠમા પર્વના પ્રમાણમાં નવમું પર્વ નાનું છે. આઠમા પર્વના બાર સર્ગ છે. નવમા પર્વના ચાર સર્ગ છે.

આઠમા પર્વની અંદર મુખ્યત્વ શ્રીનેમિનાથ ૨૨ મા તીર્થંકરનું અને ૯ મા વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ-કૃષ્ણ, બળભદ્ર અને જરાસંધનું એમ ૪ શલાકા પુરુષનાં ચરિત્રો છે. પ્રથમના સાત પર્વોમાં એકંદર ૨૧ તીર્થંકરો, ૧૧ ચક્રવર્તીઓ અને આઠ વાસુદેવાદિ ત્રિપુટીના ૨૪-કુલ ૫૬ શલાકા પુરુષોનાં ચરિત્રો આવેલાં છે. આઠમા પર્વમાં તેની કુલ સંખ્યા ૬૦ ની થાય છે. પર્વ ૯ મામાં એક તીર્થંકર અને એક ચક્રવર્તી-બે શલાકા પુરુષનાં ચરિત્ર છે, અને દશમા પર્વમાં ચરમ તીર્થંકર શ્રીમહાવીરસ્વામીનું એકનું જ ચરિત્ર છે. આ પ્રમાણે ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોનાં ચરિત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આઠમા પર્વની અંદર ૪ શલાકા પુરુષ ઉપરાંત **વસુદેવનું** ચરિત્ર ઘણું વિસ્તારથી આપેલું છે. વસુદેવે પૂર્વ ભવે સ્ત્રીવલ્લભ થવાનું નિયાણું કરેલું હોવાથી તેને જોનાર દરેક સ્ત્રી તેના ઉપર મોહ પામતી હતી, તેથી ચક્રવર્તી કરતાં પણ તેને વધારે સ્ત્રીઓ થઈ હતી. તેમણે પાણિગ્રહણ કરેલી ૭૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ પૈકી ૩૫૦૦૦ સ્ત્રીઓ તો સિદ્ધાચળ ઉપર સિદ્ધિપદને પામેલી છે. તેમનું સુવિસ્તૃત ચરિત્ર **વસુદેવહિંડી** નામના **પ્રથમાનુયોગ** તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા ગ્રંથમાં છે. તે ગ્રંથના ત્રણ ખંડો પૈકી બે ખંડ ઉપલબ્ધ થાય છે તે છપાયેલ છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે આની અંદર દાખલ કરેલ ચરિત્ર તેમાંથી જ ઉદ્ધરેલ જણાય છે. આ બુકમાં પૃષ્ઠ ૨૭ થી ૧૧૦ સુધી તો ખાસ તેમનું ચરિત્ર છે તેની અંદર નળદવદંતી-(દમયંતી)ના ચરિત્રનો પણ પૃષ્ઠ ૬૭ થી ૧૦૭ સુધીમાં સમાવેશ છે. નળ ને દવદંતી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મેન્દ્રના લોકપાળ કુબેર ને તેની દેવાગના થયેલ હતા. તે પૈકી દેવાંગનાનું આયુષ્ય ઓછું હોવાથી તે ત્યાંથી ચ્યવીને રાજપુત્રી **કનકવતી** થયેલી છે. તેના સ્વયંવરમાં વસુદેવનું અનાયાસે આવવું થાય છે અને કુબેર પણ પૂર્વ ભવના સ્નેહથી ત્યાં આવે છે. વસુદેવ દાક્ષિણ્યતાને લીધે કુબેરનું દૂતપણું કરવા કનકવતી પાસે જાય છે, પરંતુ કનકવતી વસુદેવને જ પરણે છે. આ હકીકત ખાસ ધ્યાન દઈને વાંચવા લાયક છે

આ પર્વમાં પાંચ પાંડવોનું ચરિત્ર પણ સમાવેલું છે; પરંતુ તે બહુ સંક્ષેપમાં આપેલું છે. વનવાસની અને છેલ્લા વર્ષના અજ્ઞાતવાસની હકીકત બીલકુલ આપેલી નથી અને પાંડવ-કૌરવના મહાભારત યુદ્ધનો સમાવેશ પણ કૃષ્ણજરાસંધના યુદ્ધની અંદર કરવામાં આવ્યો છે દ્રૌપદીના હરણ વિગેરેની કેટલીક હકીકત વિસ્તારથી આપી છે; પરંતુ તેમનું વિસ્તૃત ચરિત્ર જાણવા-વાંચવાની ઇચ્છાવાળાને તૃપ્તિ થાય તેટલી હકીકત આ પર્વમાં આપેલી નથી.

વસુદેવ ને પાંડવો ઉપરાંત શાંબ ને પ્રદ્યુમ્નનું ચરિત્ર પણ આપેલું છે. તે ચરિત્ર ખાસ વાંચવા લાયક છે; કારણ કે તેની અંદર કેટલીક ચમત્કાર છે. તે સિવાય ગજસુકુમાળ, ઢંઢણકુમાર, દેવકીના છ પુત્ર, સાગરચંદ્ર અને રાજીમતી તથા રહનેમિનાં ચરિત્રો સમાવેલાં છે.

નવમા પર્વના ચાર સર્ગો પૈકી પ્રથમ સર્ગમાં બ્રહ્મદત્ત નામના બારમા ચક્રીનું સુવિસ્તૃત ચરિત્ર છે અને બાકીના ત્રણ સર્ગમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પરમાત્માનું ચરિત્ર છે. દરેક સર્ગમાં મુખ્ય શું શું હકીકતો સમાવેલી છે તે ટૂંકામાં આ નીચે જણાવેલ છે. બાકી વિશેષ અનુક્રમણિકા જાણવાની અપેક્ષાવાળા માટે વિષયાનુક્રમણિકા વિસ્તારથી લખવામાં આવી છે કે તે વાંચનારને બંને પર્વની અંદર સમાવેલી હકીકતનું જાણપણું થઇ જાય તેમ છે. નવમા પર્વના ચોથા સર્ગમાં બંધુદત્તનું ચરિત્ર ખાસ વાંચવા લાયક છે.

આઠમા ને નવમા પર્વના મળીને ૧૬ સર્ગમાં મુખ્ય હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ સર્ગમા–નેમિનાથજીના પૂર્વભવોનુ વર્ણન છે.

સર્ગ ૨–૩–૪ માં–વસુદેવનું ચરિત્ર છે.

સર્ગ પાંચમામા–વાસુદેવ, બળદેવ ને અરિષ્ટનેમિનો જન્મ, કૃષ્ણે કરેલ કંસના વધ પર્યંતની હકીકત તથા નવી દ્વારકા વસાવવા સુધીની હકીક્ત છે.

સર્ગ છઠ્ઠામાં–કૃષ્ણને થયેલ આઠ પટ્ટરાણીઓ, પ્રદ્યુમ્નનો જન્મ અને તેણે બતાવેલા ચમત્કારો તથા પાંડવોના જન્મથી માંડીને વનવાસ સુધીની હકીકત સમાવેલી છે.

સર્ગ સાતમામાં–શાંબ ને પ્રદ્યુમ્નનું ચમત્કારી ચરિત્ર, કૃષ્ણ ને જરાસંધનું યુદ્ધ, તેની અંતર્ગત કૌરવપાંડવોનું યુદ્ધ, કૌરવોનો વિનાશ અને છેવટ જરાસંધના મૃત્યુ સુધીની હકીકત સમાવેલી છે.

સર્ગ આઠમામાં–નવમા વાસુદેવ બળદેવ તરીકે કૃષ્ણ ને બળભદ્રનું પ્રકટ થવું. તેમનું ત્રણ ખંડમાં સામ્રાજ્ય, પાંડવોને હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય, નેમિનાથને વિવાહ માટે આગ્રહ, સાગરચંદ્ર ને કમળામેળાનો તથા અનિરુદ્ધ ને ઉષાનો વિવાહ વિગેરે હકીકતો સમાવેલી છે.

સર્ગ નવમામાં–નેમિનાથને વિવાહ મનાવવાથી રાજીમતીના ઘર સુધી આવતાં પશુઓના પોકારથી પાછા વળી વાર્ષિક દાન દઇ તેમણે લીધેલ ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, પ્રભુની દેશના, રાજીમતીએ લીધેલ દીક્ષા અને ગણધર તથા ચતુર્વિધ સંઘની પ્રભુએ કરેલ સ્થાપના એટલો અધિકાર સમાવ્યો છે.

સર્ગ દશમામાં–દ્રૌપદીનું હરણ ને પ્રત્યાહરણ, દેવકીજીના છ પુત્રનું–ગજસુકુમાળનું અને ઢંઢણકુમારનું ચરિત્ર, કૃષ્ણે કરેલ મુનિવંદન, તેથી તેને થયેલ લાભ, તેની ગતિ ને સ્થિતિ અને રાજીમતી તથા રથનેમિનો પ્રસંગ વિગેરે હકીકતો સમાવી છે.

સર્ગ અગ્યારમામાં–દ્વારકાના દાહનું ને યાદવોના નાશનું સવિસ્તર વૃત્તાંત અને પ્રાંતે કૃષ્ણનું થયેલ મૃત્યુ–ત્યાં સુધીની હકીકત સમાવી છે.

સર્ગ બારમામાં–બળભદ્રે લીધેલી દીક્ષા, બળભદ્ર, મૃગ ને રથકારની એક સરખી ગતિ, કૃષ્ણના આગ્રહથી બળભદ્રે પ્રવર્તાવેલ મિથ્યાત્વ, પાંડવોનું ચારિત્રગ્રહણ, નેમિનાથનું નિર્વાણ અને પાંડવોનું નિર્વાણ–એટલો સમાવેશ કરવા સાથે આઠમું પર્વ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું છે.

નવમા પર્વના પહેલા સર્ગમાં–બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર છે. તેમાં તેનો પૂર્વ ભવ, ચિત્ર ને સંભૂતમુનિનું વૃત્તાંત, બ્રહ્મદત્તની માતા ચુલનીનો દુરાચાર, બ્રહ્મદત્તનું પૃથ્વીપર્યટન, ચક્રીપણાની પ્રાપ્તિ, ચિત્રમુનિના જીવે બ્રહ્મદત્તને આપેલ બોધ, તેની નિષ્ફળતા, એક બ્રાહ્મણે લીધેલ વૈર, બ્રહ્મદત્તનું અંધ થવું, તેના અધ્યવસાયની ક્રૂરતા અને મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે જવું એટલી હકીકત સમાવી છે.

બીજા સર્ગમાં–શ્રી પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર શરૂ કરી તેમના પૂર્વ ભવોનું વર્ણન આપેલું છે. તેમાં દરેક ભવમાં પાર્શ્વનાથના જીવને એક પક્ષના વૈરથી પણ કેવા કેવા ઉપસર્ગો સહન કરવા પડ્યા છે તે વિચારવા ને ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

ત્રીજા સર્ગમાં–પાર્શ્વનાથનો જન્મ, પ્રભાવતીના પિતાને સહાય કરવા પાર્શ્વકુમારે જવું, પ્રભાવતીનુ પાણિગ્રહણ, કમઠ તાપસનો મેળાપ, પ્રભુએ લીધેલ ચારિત્ર, મેઘમાળીએ કરેલ ઉપસર્ગ, ભગવંતને થયેલ કેવળજ્ઞાન, તેમની દેશના અને ગણધરાદિની સ્થાપના એટલી હકીકત સમાવી છે.

ચોથા સર્ગમાં—પ્રભુનો વિહાર, સાગરદત્તનું ટૂક વૃત્તાંત, બંધુદત્તનું વિસ્તૃત વૃત્તાંત, ભગવંતનો પરિવાર અને ભગવંતનું નિર્વાણ–એટલી હકીકત સમાવેલી છે અને નવમું પર્વ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપર પ્રમાણે આ ૮ મા ને ૯ મા પર્વની અંદર અનેક મહાપુરુષોનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરેલો છે. તેને મનનપૂર્વક વાચનાર :અનેક પ્રકારના લાભ મેળવી શકે તેમ છે. પ્રારંભમાં પ્રસ્તાવનાની અંદર બહુ વિસ્તાર કરીને કથારસિક વાંચનારાઓને રોકી રાખવા તે યોગ્ય લાગતું નથી; તેથી આ પ્રસ્તાવના ટૂંકામાંજ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. પ્રથમના પર્વોની બીજી આવૃત્તિ છપાવતાં તેની અંદર જેટલા વિસ્તારથી વિષયાનુક્રમણિકા આપેલી છે તેટલા જ વિસ્તારથી આ આઠમા નવમા પર્વની ત્રીજી આવૃત્તિની અંદર પણ આપવામાં આવી છે. તે વાંચવાથી આ બંને પર્વની અંદર આવેલી તમામ હકીકત સમજી શકાય તેમ છે; તેથી તે વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

સંવત ૧૯૯૫
માહ શુદિ ૧

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र

पर्व ८ मुं

विषयानुक्रमणिका

प्रथम सर्ग—(અરિષ્ટનેમિના પૂર્વ ભવનું વર્ણન) જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં અચળપુર નગર, વિક્રમધન રાજા, ધારિણી રાણી–તેને આવેલ સ્વપ્ન–સ્વપ્નનું ફળ–પુત્રજન્મ, **ધનકુમાર** નામ સ્થાપન–કુસુમપુરમાં સિંહરાજા, વિમળા રાણી, તેને **ધનવતી** નામે પુત્રી–તેનેની યૌવનાવસ્થા–ધનકુમારનું ચિત્ર ધનવતીની નજરે પડવું–તેનો તેના પર થયેલ અનુરાગ–રાજપુત્રીનું પિતા પાસે આવવું–રાજાને થયેલી તેના વર સબંધી ચિંતા–વિક્રમધન રાજા પાસે મોકલેલ દૂતનું પ્રત્યાગમન–તેણે કરેલું ધનકુમારના રૂપનું વર્ણન–રાજાએ તે દૂતને જ વિવાહ નક્કી કરવા માટે જવાનો કરેલો હુકમ–નાની બહેન ચંપકવતીથી ધનવતીને એ વાતની પડેલી ખબર–સખીદ્વારા દૂતને બોલાવીને ધનકુમાર ઉપર લખી આપેલ પત્ર–દૂતનું અચળપુર આવવું–વિવાહનો થયેલો નિર્ણય–ધનકુમારે આપેલો પ્રતિપત્ર–દૂતે હાર સહિત ધનવતીને આપેલ પત્ર–તેના સમજવામાં ધનકુમારનો આવેલ આશય–મંત્રી સાથે ધનવતીને અચળપુર મોકલવી–તેનું ધનકુમાર સાથે થયેલ પાણિગ્રહણ–ધનકુમારનું ઉદ્યાનમાં જવું–ત્યાં **વસુંધર** મુનિના થયેલ દર્શન–સર્વ કુટુંબનું ત્યાં આવવું–મુનિએ દેશનાંતે ધનકુમારના આગામી ભવોનું કહેલું વૃત્તાંત–અન્યદા ધનકુમારને **મુનિચન્દ્ર** મુનિનો થયેલો મેળાપ–તેમની દેશનાથી ધનકુમાર ને ધનવતીને પ્રાપ્ત થયેલ સમકિત–તેમણે અંગીકાર કરેલ ગૃહીધર્મ–ધનકુમારને મળેલ રાજ્ય–વસુંધર મુનિનું પુનરાગમન–તેમની પાસે ધનકુમાર ને ધનવતીએ લીધેલ દીક્ષા–સૌધર્મ દેવલોકે બંનેનું દેવ થવું.

ત્રીજા ભવમાં ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર સૂરતેજ નગરમાં સૂર નામે રાજા, વિદ્યુન્મતિ રાણી, તેની કુક્ષિમાં ધનકુમારના જીવનું પુત્રપણે ઉપજવું–જન્મ થતાં **ચિત્રગતિ** નામ સ્થાપન–તે જ વૈતાઢ્યની દક્ષિણ શ્રેણીમાં શિવમંદિર નગર, અનંગસિંહ રાજા, શશિપ્રભા રાણી તેની પુત્રીપણે ધનવતીના જીવનું ઉપજવું–જન્મ થતાં **રત્નવતી** નામસ્થાપન–તેના પિતાએ નિમિત્તિયાને કરેલ પુત્રીના વરસબંધી પ્રશ્ન—તેણે આપેલ ઉત્તર—ભરતક્ષેત્રના ચક્રપુરમાં સુગ્રીવ નામે રાજા, તેની યશસ્વતી રાણીને સુમિત્ર નામે પુત્ર અને બીજી ભદ્રા રાણીને પદ્મ નામે પુત્ર–સુમિત્રનું શ્રેષ્ઠ ને પદ્મનું કનિષ્ઠાચરણી થવું–ભદ્રાએ સુમિત્રને આપેલું ઝેર–તે હકીકત પ્રગટ થવાથી ભદ્રાનું નાસી જવું–સુમિત્રને ઝેરની થયેલી તીવ્ર અસર–અકસ્માત્ ચિત્રગતિનું તે તરફ આવી ચડવું–તેણે ઉતારેલું ઝેર–સુમિત્રે માનેલો આભાર–પરસ્પર થયેલી મૈત્રી–ચિત્રગતિને સુમિત્રે રોકવું–ત્યાં થયેલું સુયશા કેવલીનું આગમન–ચિત્રગતિનું તેમને વાંદવા જવું–તેમની પાસે ગ્રહણ કરેલ ગૃહીધર્મ–સુમિત્રના પિતાએ ભદ્રાનું પૂછેલું વૃત્તાંત–કેવળીએ કહેલું તેના પાપનું પરિણામ–સુગ્રીવ રાજાએ લીધેલ દીક્ષા–સુમિત્રની પરણાવેલી બહેનનું રત્નવતીના ભાઈ કમળે કરેલું હરણ–ચિત્રગતિને પડેલી ખબર–તેની શોધમાં નીકળવું–કમળનું ઉન્મૂલન કરવું–તેના પિતાનું યુદ્ધ કરવા આવવું–તેના હાથમાંથી ચિત્રગતિએ ખડ્ગનું ઝુંટાવી લેવું–સુમિત્રની બહેનને સ્વસ્થાને પહોંચાડી દેવી–સુમિત્રે લીધેલી દીક્ષા–તેણે મેળવેલ નવપૂર્વનું જ્ઞાન–તેનો વિહાર–ઓરમાન ભાઈ પદ્મનું અકસ્માત્ મળવું–તેને ઉપજેલ ક્રોધ–તેણે મારેલ બાણ–મુનિએ કરેલ અનશન–બ્રહ્મ દેવલોકમાં ઉપજવું–પદ્મને થયેલ સર્પદંશ–મરીને સાતમી નરકે જવું–ચિત્રગતિનું સિદ્ધાયતનના દર્શન માટે જવું–રત્નવતીના પિતાનું પુત્રી સહિત ત્યાં આવવું–સુમિત્ર દેવનું ત્યાં આવવું–તેણે કરેલી ચિત્રગતિ પર પુષ્પવૃષ્ટિ–પોતાની પાડેલી ઓળખાણ–અનંગસિંહે રત્નવતીના

થનારા પતિ તરીકે ચિત્રગતિને ઓળખવુ–રત્નવતીનુ તેની સાથે થયેલ પાણિગ્રહણ–ચિત્રગતિનુ રાજ્ય પર સ્થાપન–તેને વૈરાગ્ય ઉપજવાનુ મળેલુ કારણ–દમધર સૂરિ પાસે રત્નવતી સહિત તેણે લીધેલી દીક્ષા–અનશન કરીને બનેનુ માહેન્દ્ર દેવલોકમા દેવપણે ઉપજવુ

પાચમા ભવમા પૂર્વ વિદેહમા પદ્મ વિજય સિંહપુર નગર, હરિણદી રાજા, તેની પ્રિયદર્શના રાણીની કુક્ષિમા ચિત્રગતિના જીવનુ દેવપણાથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉપજવુ–જન્મ થતા **અપરાજિત** નામ સ્થાપન–મત્રીપુત્ર વિમળબોધ સાથે મૈત્રી–તેનુ અશ્વે કરેલુ હરણ–એક ચોર આશ્રયે આવવાથી તેનુ કરેલુ રક્ષણ–કોશળપતિની પુત્રી સાથે પાણિગ્રહણ–રત્નમાળા વિદ્યાધરપુત્રીનુ તેણે કરેલુ રક્ષણ–તેની સાથે પાણિગ્રહણ–તેને હરી લાવનાર વિદ્યાધર પાસેથી મળેલી અમૂલ્ય વસ્તુઓ–બે મિત્રોનુ છુટા પડી જવુ–પાછા એકઠા મળવુ–બે વિદ્યાધરી સાથે પાણિગ્રહણ–મણિમૂલિકાવડે સુપ્રભ રાજાને સજ્જ કરવા–તેની પુત્રી સાથે પાણિગ્રહણ–કેવળી મુનિના દર્શન–તેમણે કહેલી આગામી ભવની બીના–જનાનદ નગરના જિતશત્રુ રાજાની ધારિણી રાણીની કુક્ષિથી રત્નવતીના જીવનુ પુત્રીપણે ઉપજવુ–**પ્રીતિમતી** નામ સ્થાપન–તેનો કરેલો સ્વયવર–અપરાજિત કુમારનુ મિત્રસહિત ત્યા આવી ચડવુ–અન્ય રાજાઓને જીતી તેની સાથે કરેલ પાણિગ્રહણ–ત્યા પિતાના દૂતનો મેળાપ–પિતા પાસે આવવા નીકળવુ–પુત્રપિતાનો મેળાપ–પિતાએ તેને રાજ્ય આપીને લીધેલી દીક્ષા–કુમારનુ ઉદ્યાનમા જવુ–ત્યા અનગદેવ નામે સાર્થવાહપુત્રને આનદ કરતા દેખવુ–બીજે દિવસે તેનુ થયેલુ અકસ્માત્ મરણ–કુમારને થયેલ વૈરાગ્ય–કેવળી મુનિનુ પધારવુ–તેમની પાસે પ્રીતિમતી રાણી તથા વિમળબોધ મત્રી સહિત તેણે લીધેલી દીક્ષા–ચારિત્ર પાળીને ૧૧ મા આરણ દેવલોકમા સૌનુ ઉપજવુ–ધનકુમારના ભવથી ત્રણે મનુષ્યભવમા બે કનિષ્ઠ બધુઓ હતા તેમનુ પણ ત્યા જ ઉપજવુ

સાતમા ભવમા જબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમા હસ્તિનાપુર નગર, શ્રીષેણ રાજા, શ્રીમતી રાણી અપરાજિતના જીવનુ તેની કુક્ષિમા ઉપજવુ–જન્મ થતા **શખકુમાર** નામ સ્થાપન–વિમળબોધના જીવનુ મત્રીપુત્ર મતિપ્રભ નામે થવુ–બનેની મૈત્રી–સમરકેતુ પલ્લિપતિને શખકુમારે જીતવુ–શખકુમારને જ ઇચ્છતી યશોમતી કન્યાની ધાત્રમાતા સાથે મેળાપ–યશોમતીને હરી જનાર વિદ્યાધરને જીતવુ–તેના સાથે વૈતાઢ્યગમન–સિદ્ધાયતનના દર્શન–યશોમતીના પિતાને ત્યા જવુ–ત્યા યશોમતી વિગેરે કન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ–ત્યાથી હસ્તિનાપુર આવવુ–શખકુમારને રાજ્ય આપી તેના પિતાએ લીધેલી દીક્ષા–તેમનુ પુન ત્યા પધારવુ–તેમને પૂછવાથી યશોમતી તે પૂર્વભવોના સબધવાળી સ્ત્રી છે એમ ઓળખવુ–પૂર્વના બે અનુજબધુનુ અહીં પણ અનુજ બધુ થવુ–તે બે અને મત્રીપુત્ર મતિપ્રભ જ્યારે શખકુમાર નેમિનાથ તીર્થંકર થશે ત્યારે તેમના ગણધર થશે અને યશોમતી તે રાજીમતી થશે એમ શ્રીષેણ રાજર્ષિનુ કહેવુ–શખકુમારને થયેલ વૈરાગ્ય–યશોમતી, મત્રીપુત્ર ને બે કનિષ્ઠ બધુ સહિત તેણે લીધેલ ચારિત્ર તેણે કરેલુ વીશ સ્થાનકનુ આરાધન–તીર્થંકરનામકર્મનો કરેલ નિકાચીત બધ–અણુશણ કરીને અપરાજિત નામના અનુત્તર વિમાનમા સૌનુ ઉપજવુ પૃ૪ ૧ થી ૨૫

બીજો સર્ગ—વસુદેવ ચરિત્ર–ભરતક્ષેત્રમા શૌર્યપુર (સૌરીપુર)મા અધકવૃષ્ણિ રાજાને થયેલ સમુદ્રવિજયાદિ દશ પુત્રો (દશ દશાર્હ) અને કુતીને માદ્રી નામે બે પુત્રીઓ–મથુરામા રહેનાર નાના ભાઇ ભોજવૃષ્ણિને થયેલ ઉગ્રસેન નામે પુત્ર–કુતીને પાડુરાજા સાથે પરણાવવી–સુપ્રતિષ્ઠ નામે જ્ઞાની મુનિનુ પધારવુ–તેણે કહેલ વસુદેવ નામના દશમા દશાર્હનો પૂર્વભવ (નદિષેણના ભવનુ વૃત્તાત)–અધકવૃષ્ણિ રાજાએ લીધેલ દીક્ષા–સમુદ્રવિજયને રાજ્યપ્રાપ્તિ–ભોજવૃષ્ણિએ પણ લીધેલ દીક્ષા–ઉગ્રસેનને મથુરાના રાજ્યની પ્રાપ્તિ–ઉગ્રસેનનો માસોપવાસી તાપસનો થયેલ મેળાપ–તેને પારણા માટે કરેલ આમત્રણ–પારણા વખતે ભૂલી જવુ–તાપસે કરેલ બીજુ માસખમણ–ફરી પારણા માટે નિમત્રણ–તે વખતે પણ ભૂલી જવુ–તાપસને ત્રીજુ માસખમણ–તે વખતે પણ પારણા માટે નિમત્રણ–તે વખતે પણ ભૂલી

જવું–તાપસને થયેલ ક્રોધ–તેણે ઉગ્રસેનનો વધ કરનાર થવાનું કરેલું નિયાણું–મરણ પામીને ઉગ્રસેનની રાણી ધારિણીની કુક્ષિમાં ઉપજવું–તેને થયેલ પતિનું માંસ ખાવાનો દોહદ–મંત્રીએ યુક્તિથી દોહદ પૂરવો–પુત્રનો જન્મ–કાંસાની પેટીમાં મૂકીને યમુનામાં વહન કરાવવું–શૌર્યપુરમાં પેટીનું નીકળવું–સુભદ્ર વણિકે ઘરે લઇ જઇને ખોલવું–તેમાંથી થયેલ પુત્રપ્રાપ્તિ–કંસ નામ સ્થાપન–તેનું બાલ્યાવસ્થાનું તોફાન–વસુદેવકુમારને સેવક તરીકે સોંપવો–ત્યાં કરેલ કળાગ્રહણ–વસુદેવ સાથે થયેલી તેની મિત્રાઇ.

શુક્તિમતી નગરીથી રાજગૃહે ગયેલા બૃહદ્રથ રાજાને જરાસંધ નામે પુત્ર–તેનું પ્રતિવાસુદેવપણે પ્રકટ થવું–તેણે સિંહરથ રાજાને પકડી લાવવાની સમુદ્રવિજયને કરેલી દૂતદ્વારા આજ્ઞા–તેને જીતવા માટે કંસ સહિત વસુદેવે જવું–સિંહરથને પકડીને સમુદ્રવિજય પાસે લાવવો–ક્રોષ્ટુકી નિમિત્તિયાએ કહેલ નિમિત્ત–જરાસંધની પુત્રી જીવયશા બંને કુળનો ક્ષય કરનારી થશે એવું કથન–સિંહરથને જીતવાના બદલામાં મળનારી તે જીવયશા કંસને અપાવવાનો થયેલો નિર્ણય–કંસને પૂર્વ સ્થિતિનું તેના જન્મ સાથે પેટીમાં મૂકેલી પત્રિકાથી જાણવું–સમુદ્રવિજયનું કંસ સહિત સિંહરથ રાજાને લઇને જરાસંધ પાસે જવું–ત્યાં વર્ણવેલ કંસનું પરાક્રમ–જરાસંધે તેની સાથે કરાવેલ જીવયશાનું પાણિગ્રહણ–કંસે કરેલી મથુરાની માગણી–જરાસંધે આપેલ હુકમ–ઉગ્રસેનને પાંજરામાં પૂરી કંસે લીધેલ મથુરાનું રાજ્ય–તેની માતાએ બહુ કહ્યા છતાં વિચારનું ન ફેરવવું–તે જોઇ તેના ભાઇ અતિમુક્તે લીધેલી દીક્ષા–સમુદ્રવિજયનું જરાસંધ પાસેથી શૌર્યપુર આવવું–નગરલોકે વસુદેવના સંબંધમાં કરેલી ફરિયાદ–સમુદ્રવિજયે વસુદેવને મહેલમાં જ રહેવા માટે આપેલી શિખામણ–કુબ્જા દાસીથી તે ભેદ ફૂટી જવો–વસુદેવને તેથી થયેલ ખેદ–તેનું વેષ ફેરવીને પ્રચ્છન્નપણે નીકળી જવું–જતાં જતાં દરવાજે એક શબ બાળીને લખી ગયેલ લેખ–તે વાંચવાથી સમુદ્રવિજયાદિને થયેલ ખેદ–તેમણે કરેલી વસુદેવની ઉત્તરક્રિયા–વસુદેવનો પ્રવાસ–અનેક સ્ત્રીઓનું પાણિગ્રહણ. પૃષ્ઠ ૨૬ થી ૫૩

ત્રીજો સર્ગ—(વસુદેવનો પ્રવાસ ચાલુ) પેઢાલપુર નગરમાં હરિશ્ચન્દ્ર રાજા, લક્ષ્મીવતી રાણી, તેને થયેલ કનકવતી નામે અદ્ભુત રૂપવાન્ પુત્રી–તેના સ્વયંવર સમયે ઇંદ્રના લોકપાળ કુબેરનું આવવું–વસુદેવનું પણ ત્યાં આવવું–તે બંનેનો મેળાપ–વસુદેવે તેના આગમન કારણની કરેલી પૃચ્છા–તેણે કનકવતી સાથેના પોતાના પૂર્વભવોના સંબંધનું કહેલું સવિસ્તર વર્ણન–તેમાં છેલ્લા ભવે કુબેર ને કનકવતીના જીવનું નળદવદંતી થવું–આ પ્રસંગે **નળદવદંતીનું સવિસ્તર ચરિત્ર**–નળરાજાનું કુબેર થવું અને દવદંતીનું તેની દેવાંગના થઇ ચ્યવીને કનકવતી થવું–કનકવતીનું સ્વયંવરમાં વસુદેવને વરવું–તેની સાથે પાણિગ્રહણ. પૃષ્ઠ ૫૩ થી ૯૯

ચોથો સર્ગ—(વસુદેવ ચરિત્ર ચાલુ) વસુદેવનું અરિષ્ટપુરમાં રોહિણીના સ્વયંવરમાં આવવું–રોહિણીનું વસુદેવને વરવું–ત્યાં થયેલો સમુદ્રવિજયાદિનો મેળાપ–વસુદેવનું ગગનવલ્લભપુરે જઇને શૌર્યપુર આવવું–સૌને મળવું. પૃષ્ઠ ૯૯ થી ૧૦૧

પાંચમો સર્ગ—બળરામ ને કૃષ્ણનો પૂર્વભવ–રોહિણીના ઉદરમાં ચાર સ્વપ્ને સૂચિત ઉપજવું–તેનો જન્મ–રામ નામ સ્થાપન–બળભદ્ર નામથી પ્રસિદ્ધ–નારદનું વૃત્તાંત–વસુદેવનું કંસના આગ્રહથી મથુરા આવવું–ત્યાંથી કંસના કાકા દેવકની પુત્રી દેવકીને પરણવા મૃત્તિકાવતીએ જવું–ત્યાં દેવકી સાથે પાણિગ્રહણ–તેના લગ્નમહોત્સવમાં મદિરાપાનથી ઉન્મત્ત થયેલી જીવયશા–તેનું અતિમુક્ત મુનિ પ્રત્યે અઘટિત વર્તન–મુનિએ કહેલું દેવકીના સાતમા ગર્ભથી કંસનું ભાવિ મૃત્યુ–તેના નિવારણ માટે કંસે વસુદેવ પાસે કરેલી દેવકીના સાત ગર્ભની માગણી–વસુદેવે કરેલો સ્વીકાર–પાછળથી તેના દુર્વિચારની પડેલી ખબર–તેથી થયેલ વસુદેવ દેવકીને પશ્ચાત્તાપ–ભદ્દિલપુરમાં નાગ સાર્થવાહને સુલસા નામે મહાસતી સ્ત્રી–તેના મૃતગર્ભને સ્થાને દેવકીના ગર્ભનું દેવે મૂકવું–છ મૃતગર્ભનો કંસે કરેલો વિનાશ–સુલસાના પુત્ર તરીકે છ પુત્રનું વૃદ્ધિ પામવું–સાત સ્વપ્ને સૂચિત દેવકીને રહેલ ગર્ભ–તેનો જન્મ–નંદના ગોકુળમાં તેને મૂકી આવવું–જતાં ઉગ્રસેનને કરાવેલ તેનું દર્શન–નંદની તરતની

નવમો સર્ગ—નેમિનાથનું કૃષ્ણની આયુધશાળામાં આવવું—તેમણે વગાડેલ શંખ—કૃષ્ણનું ત્યાં આવવું—પરસ્પર બળપરીક્ષા—કૃષ્ણને ઉત્પન્ન થયેલ ચિંતા—નેમિનાથને વિવાહ મનાવવાનો પ્રયત્ન—નેમિનાથે કરેલો સ્વીકાર—રાજીમતી સાથે થયેલ વિવાહનો નિર્ણય—વિવાહની તૈયારી—વિવાહ માટે પ્રયાણ—રાજીમતીનું જોવા નીકળવું—નેમિનાથે સાંભળેલો પશુઓનો પોકાર—તેને છોડાવીને પ્રભુનું પાછા વળવું—કુટુંબનો આગ્રહ—તેને સમજાવી સાંવત્સરી દાન આપવું—રાજીમતીને થયેલ ખેદ—પ્રભુનું દીક્ષા માટે પ્રયાણ—સહસ્રામ્ર વનમાં પધારવું—પ્રભુએ લીધેલી દીક્ષા—પ્રભુનું પારણું—રથનેમિ ને રાજીમતીનો પ્રસંગ—નેમિનાથને કેવળજ્ઞાનની નિષ્પત્તિ—કૃષ્ણાદિનું વાંદવા નીકળવું—ઇંદ્રે કરેલ જિનેંદ્રસ્તુતિ—પ્રભુએ આપેલી દેશના—બાવીશ અભક્ષ્યનું વર્ણન—વરદત્ત રાજાએ લીધેલી દીક્ષા—રાજીમતીએ લીધેલ ચારિત્ર—પૂર્વભવના સંબંધવાળા બે કનિષ્ઠબંધુના અને વિમળબોધના જીવોનું સમવસરણમાં આવવું—તેમને થયેલ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન—તેમણે લીધેલ દીક્ષા—ગણધરોની સ્થાપના—યક્ષ ને યક્ષિણીની સ્થાપના પૃષ્ઠ ૧૬૭ થી ૧૮૩

દશમો સર્ગ—દ્રૌપદીનું પદ્મોત્તર રાજાએ કરેલું હરણ—ત્યાંથી કૃષ્ણની સહાયવડે પાછી લઈ આવવી—કપિલ વાસુદેવ સાથે શંખ શબ્દથી મુલાકાત—પદ્મોત્તરને કપિલ વાસુદેવે કરેલ રાજ્યભ્રષ્ટ—પાંડવોને કૃષ્ણ સાથે થયેલ ક્લેશ—પાંડવોનું સમુદ્ર તટે નવી નગરી વસાવીને રહેવું—હસ્તિનાપુરના રાજ્ય પર પરીક્ષિતને બેસાડવો—સુલસાને ત્યાં ઉછરેલા દેવકીજીના ૭ પુત્રોએ લીધેલ ચારિત્ર—તેનું નેમિનાથ પ્રભુ સાથે દ્વારકા આવવું—તેઓ સંઘાટકે ગોચરી નીકળવું અને ત્રણે સંઘાટકનું દેવકીને ત્યાં આવવું—દેવકીએ પ્રભુ પાસે આવીને કરેલી પૃચ્છા—પ્રભુએ કહેલ તેનો પૂર્વભવ વિગેરે—દેવકીએ કૃષ્ણને બતાવેલી પુત્રપાલનેચ્છા—કૃષ્ણે આરાધેલ નૈગમેષી દેવ—દેવકીને થયેલ આઠમો પુત્ર—ગજસુકુમાલ નામસ્થાપન—તેણે કરેલ વિવાહ—પ્રભુનું ત્યાં પધારવું—ગજસુકુમાલે લીધેલ ચારિત્ર—તે જ દિવસે સ્મશાનમાં જઈને કાયોત્સર્ગે રહેવું—તેના સસરાએ કરેલ પ્રાણાંત ઉપસર્ગ—મુનિનું મોક્ષગમન—કૃષ્ણનું પ્રભુ પાસે આવવું—તેને પડેલી સઘળી ખબર—તેના ભયથી સોમશર્માનું થયેલ અકાળ મૃત્યુ—પ્રભુ પાસે અનેક યાદવસ્ત્રીઓએ લીધેલ ચારિત્ર—કૃષ્ણે કન્યાવિવાહનો કરેલો ત્યાગ—વસુદેવની સ્ત્રી કનકવતીએ પણ લીધેલ ચારિત્ર—તેને કેવળજ્ઞાનની નિષ્પત્તિ ને મોક્ષગમન—સાગરચંદ્રને પ્રતિમાવહનમાં નભસેને કરેલ પ્રાણાંત ઉપસર્ગ—તેનું સ્વર્ગગમન—કૃષ્ણના ગુણગ્રાહીપણાની ઇંદ્રે કરેલી પ્રશંસા—દેવે કરેલી પરીક્ષા—પરીક્ષામાં પાર ઊતરવું—દેવે પ્રસન્ન થઈને આપેલી વ્યાધિનિવારક ભેરી—ભેરીપાળકે કરેલ દગો—તેનું પ્રાગટ્ય થવું—કૃષ્ણે મેળવેલી બીજી ભેરી—ધન્વંતરી ને વૈતરણી વૈદ્ય—તે બંને વૈદ્યની ગતિ વિગેરે—નેમિનાથનું દ્વારકા પધારવું—ચોમાસામાં વિહાર ન કરવાનું કૃષ્ણે પૂછેલ કારણ—કૃષ્ણે પણ ચાર માસ મહેલમાં જ રહેવાનો કરેલ નિર્ણય—વીરા સાળવીની કૃષ્ણ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિ—કૃષ્ણે દીક્ષામહોત્સવ કરવાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા—પુત્રીઓને દીક્ષા અપાવવી—કેતુમંજરીએ કૃષ્ણની પૃચ્છામાં દાસી થવાનું કહેવું—તેને વીરા સાળવી સાથે પરણાવવી—પરિણામે તેણે લીધેલી દીક્ષા—કૃષ્ણે કરેલું ૧૮૦૦૦ મુનિનું દ્વાદશાવર્ત્ત વંદન—તેનું પ્રભુએ કહેલ ફળ—દ્રવ્યવંદન ને ભાવવંદનના ફળની વિચિત્રતા—કૃષ્ણને ઢંઢણકુમાર નામે પુત્ર—તેણે લીધેલ દીક્ષા—લાભાંતરાયના ઉદયથી તેને ભિક્ષાનું ન મળવું—તેના પૂર્વભવની કથા—પરલબ્ધિથી મળેલ આહાર પરઠવતાં તેમને થયેલ કેવળજ્ઞાન—પ્રભુનું ગિરનાર પર પધારવું—રાજીમતીનું વાંદવા જવું—એક ગુફામાં અકસ્માત્ તેનો ને રથનેમિનો મેળાપ—રાજીમતીએ રથનેમિને આપેલ ઉપદેશ—રથનેમિનું વિશુદ્ધ થવું—તેને થયેલ કેવળજ્ઞાન—કૃષ્ણના શાંબ ને પાલક નામે પુત્ર—દ્રવ્યવંદના ને ભાવવંદનાનું સ્પષ્ટીકરણ. પૃષ્ઠ ૧૮૪ થી ૧૯૭

અગ્યારમો સર્ગ—કૃષ્ણે નેમિનાથ પ્રભુને દ્વારકા ને યાદવોના અંત સંબંધી કરેલ પ્રશ્ન—પ્રભુએ આપેલ ઉત્તર—જરાકુમાર ને દ્વૈપાયનનું વનવાસી થવું—દ્વારકામાં કૃષ્ણે કરેલ મદ્યપાનનો નિષેધ—સિદ્ધાર્થ સારથીએ લીધેલ ચારિત્ર—તેનું સ્વર્ગગમન—યાદવકુમારોએ કરેલું મદ્યપાન—દ્વૈપાયનને ઉપજેલો કોપ—તેણે કરેલ નિયાણું—કૃષ્ણનું શાંત કરવા જવું—તેનું શાંત ન થવું—દ્વારકામાં ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તવાની કરાવેલી કૃષ્ણે ઉદ્ઘોષણા—નેમિનાથનું રૈવતાચળ પર સમવસરવું—યાદવોનું વાંદવા જવું—શાંબ પ્રદ્યુમ્નાદિ કુમારોએ તથા

રૂકૃમિણી વગેરે સ્ત્રીઓએ લીધેલી દીક્ષા-બાર વર્ષે પ્રભુએ કહેલ દ્વારકાનો દાહ-કૃષ્ણ બળભદ્રના ભાવી ભવોનું કથન-દ્વૈપાયનનું અગ્નિકુમારમાં દેવ થવું-તેણે દ્વારકામાં દીઠેલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ-૧૧ વર્ષ પૂર્ણ થતાં લોકોનું ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં શિથિળ થવું-દ્વારકામાં થવા માંડેલા ઉત્પાત-રામકૃષ્ણના આયુધરત્નોનું લોપ થવું-દ્વૈપાયને સળગાવેલો અગ્નિ-તેનું ચોમેર પ્રસરી જવું-માતપિતાને તેમાંથી કાઢવાનો કૃષ્ણ બળરામનો પ્રયત્ન-પરિણામે તેમાં નિરાશ થવું-તેમણે કરેલું અણુશણ-નેમનું સ્વર્ગગમન-કૃષ્ણ બળરામનું નગર બહાર નીકળવું-દ્વારકાને બળતી જોઇને તેમને થતો ખેદ-ત્યાંથી કયા જવું તેનો થઇ પડેલો વિચાર-પાંડવો પાસે જવાનો કરેલો નિર્ણય-તે તરફ પ્રયાણ-દ્વારકાનું ૭ માસ પર્યંત બળવું-કૃષ્ણ બળભદ્રને માર્ગમાં થયેલ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રથી ઉપદ્રવ-તેનું નિવારણ-ત્યાંથી કોશાંબીના વનમાં આવવું-કૃષ્ણને લાગેલ તૃષા-બળભદ્રનું પાણી લેવા જવું-જરાકુમારના બાણથી કૃષ્ણના પાદનું વિંધાવું-જરાકુમારનું પાસે આવવું-તેને પાડવો પાસે બધી હકીકત કહીને મોકલવો-કૃષ્ણને ઉત્પન્ન થયેલ સદ્ભાવ-પ્રાંતે થયેલ ક્રૂરભાવ-મૃત્યુ પામીને ત્રીજી નરકે જવું. પૃષ્ઠ ૧૯૭-૨૦૪

બારમા સર્ગમાં—બળભદ્રનું પાણી લઇને આવવું-કૃષ્ણને મૃત્યુ પામેલા જોયા છતાં તેમને થયેલ વ્યામોહ-૭ માસ પર્યન્ત તે દેહને ફેરવવો-સિદ્ધાર્થ દેવનું તેને પ્રતિબોધવા આવવું-તેના પ્રયત્નથી પ્રતિબોધ થતાં કૃષ્ણને કરેલ અગ્નિસંસ્કાર-બળભદ્રે લીધેલ ચારિત્ર-બળભદ્રે વનમાં જ રહેવાનો કરેલ નિશ્ચય-કેટલાક રાજાઓએ કરેલ ઉપદ્રવ-સિદ્ધાર્થ દેવે કરેલું તેમનું નિવારણ—એક મૃગનું તેમના ભક્ત થવું-રથકારોનું કાષ્ઠ માટે વનમાં આવવું-તેમની પાસે મૃગે ભિક્ષા માટે બળભદ્ર મુનિને લઇ જવા-બળરામ, મૃગ ને રથકારની શુભ ભાવના-ત્રણેનું સમકાળે મૃત્યુ—ત્રણેનું બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવ થવું-બળરામદેવનું નરકભૂમિમાં કૃષ્ણ પાસે આવવું—કૃષ્ણે બતાવેલ પોતાના ખેદનું કારણ-બળરામનું મનુષ્યલોકમાં આવવું-તેમણે પ્રવર્તાવેલ મિથ્યાત્વ-જરાકુમારનું પાંડવો પાસે આવવું-તેની હકીકત સાંભળતાં પાંડવોને થયેલ વૈરાગ્ય-જરાકુમારને રાજ્ય આપીને દ્રૌપદી સહિત તેમણે લીધેલી દીક્ષા-નેમિનાથને વંદન કરવા માટે પ્રયાણ-નેમિનાથનો પરિવાર-તેમનું રેવતાચળ પધારવું-પ્રભુએ કરેલ અનશન ને થયેલું નિર્વાણ-ઇંદ્રાદિકે કરેલો નિર્વાણમહોત્સવ-પાંડવોને પ્રભુના નિર્વાણની માર્ગમા પડેલી ખબર-તેમણે સિદ્ધાચળ પર જઇને કરેલ અનશન-તેમનું મોક્ષગમન-દ્રૌપદીનું બ્રહ્મ દેવલોકે ઉપજવું. પૃષ્ઠ ૨૦૫થી૨૧૧

આઠમું પર્વ સમાપ્ત

પર્વ ૯ મું

પ્રથમ સર્ગમાં-(**બ્રહ્મદત્ત ચક્રી ચરિત્ર**)-બ્રહ્મદત્તના પૂર્વ ભવોનું વર્ણન-એક ભવમાં ચિત્ર ને સંભૂત નામના ચંડાળપુત્ર થવું-તે ભવમાં નમુચિમંત્રી સાથેનો સંબંધ-ચિત્ર સંભૂતે લીધેલ ચારિત્ર-નમુચિએ કરેલ ઉપદ્રવ-સંભૂત મુનિને થયેલ કોપ-ચિત્ર મુનિએ કરેલ સાન્ત્વન-સનત્કુમાર ચક્રીએ કરેલ ભક્તિ-નમુચિને કરેલ દેશપાર—સ્ત્રીરત્નનું વાંદવા આવવું-તેના કેશના સ્પર્શથી સંભૂતમુનિએ કરેલ નિયાણું-ચિત્રમુનિએ કરેલ ઉપદેશ-તેની વ્યર્થતા-અનશન કરીને બંનેનું સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થવું-ચિત્રના જીવનું પુરિમતાલમાં વણિકપુત્ર થવું-સંભૂતના જીવનું કાંપિલ્યપુરમાં બ્રહ્મરાજા ને ચુલની રાણીથી રાજપુત્ર થવું-**બ્રહ્મદત્ત** નામ સ્થાપન-બ્રહ્મરાજાના ચાર રાજા મિત્રો-તેમને પુત્રને સોંપીને બ્રહ્મરાજાનું પરલોક પ્રયાણ-દીર્ઘરાજાનું રાજ્ય સંભાળવા રહેવું-તેનો ચુલની સાથે વ્યભિચાર-ધનુ મંત્રીને પડેલી ખબર-તેણે પોતાના પુત્ર વરધનુને જણાવવું-તે દ્વારા બ્રહ્મદત્તને પડેલી ખબર-તેણે દૃષ્ટાંતો વડે બંનેને ચેતાવવા-દીર્ઘરાજાએ બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવાનો કરેલ ચુલની પ્રત્યે આગ્રહ-ચુલનીએ કરેલ સ્વીકાર-બ્રહ્મદત્તના વિવાહની કરેલી તૈયારી-લાક્ષાગૃહ બનાવી તેમાં બાળી મૂકવાનો કરેલ ચુલનીએ નિર્ણય-તે વાતની ધનુમંત્રીને પડેલી ખબર-તેણે કરેલ ગંગાકાંઠે નિવાસ-ત્યાંથી

લાક્ષાગૃહ સુધી કરાવેલ સુરંગ–બ્રહ્મદત્તનો વિવાહ–લાક્ષાગૃહમાં શયન–વરધનુ સાથે રહેવું–રાત્રિએ ચુલનીએ લાક્ષાગૃહને સળગાવવો–બ્રહ્મદત્ત ને વરધનુનું સુરંગદ્વારા નીકળી જવું–સુરંગદ્વારથી અશ્વારૂઢ થઈ દૂર નીકળવું–બંનેએ કરેલ વેશનું પરાવર્તન–બંધુમતી નામની બ્રાહ્મણપુત્રી સાથે પ્રથમ વિવાહ–દીર્ઘરાજાએ બંનેને પકડવા મોકલેલા સ્વારો–વરધનુનું પકડાઇ જવું–બ્રહ્મદત્તનું ભાગી જવું–તેનું તાપસના આશ્રમમાં રહેવું–ત્યાં તેણે કરેલ કળાગ્રહણ–વનમાં એક હાથીની પાછળ તેને પકડવા નીકળવું–હાથીનું ભાગી જવું–બ્રહ્મદત્તને પ્રાપ્ત થયેલ સૂર્યહાસ ખડ્ગ–તેનાવડે નાટ્યોન્મત્તનો કરેલ વધ–પુષ્પવતી સાથે ગાંધર્વવિવાહ–ખંડા વિશાખાનું ત્યા આવવું–બ્રહ્મદત્તનું ત્યાથી ધોળી ધ્વજ જોઇને ચાલી નીકળવું–શ્રીકાંતા સાથે વિવાહ–વરધનુ સાથે મેળાપ–પરસ્પર થયેલ વાર્તાલાપ–દીર્ઘરાજાના ભયથી ત્યાંથી ચાલ્યા જવું–કૌશાંબીમાં તેના ભયથી સંતાવું–રત્નવતી સહિત રથમાં બેસીને નીકળવું–ચોરો સાથે થયેલ યુદ્ધ–રથના અગ્રભાગથી વરધનુનું ગુમ થવું–ખંડા વિશાખાનો મેળાપ–તેણે કહેલ સર્વ વૃત્તાંત–ધોળી ધ્વજ બનાવવામાં પુષ્પવતીની થયેલ ભૂલ–ખંડા વિશાખા સાથે ગાંધર્વવિવાહથી પરણવું–રત્નવતીનું પાણિગ્રહણ–વરધનુ સાથે મેળાપ–વારાણસીના કટકરાજાની પુત્રી કટકવતી સાથે પાણિગ્રહણ–ત્યાં બધા રાજાઓનું એકઠા મળવુ–દીર્ઘરાજા પાસે મોકલેલ દૂત–કાંપિલ્યપુર પાસે સેના સહિત આવવું–દીર્ઘરાજાનું યુદ્ધ કરવા નીકળવું–ચુલનીએ લીધેલ દીક્ષા ને તેનું મોક્ષગમન–દીર્ઘરાજાનું બ્રહ્મદત્તના ચક્રથી થયેલ મૃત્યુ–બ્રહ્મદત્તનો કાંપિલ્યપુરમાં પ્રવેશ–સર્વ સ્ત્રીઓને તેડાવી લેવી–કુરુમતીને સ્ત્રીરત્ન ઠરાવવું–બ્રહ્મદત્તનું છ ખંડ સાધવા નીકળવું–છ ખંડ સાધીને કાંપિલ્યપુર આવવું–ચક્રીપણાનો અભિષેક–બ્રહ્મદત્તે એક બ્રાહ્મણને આપેલ વચન–તેનું મુશ્કેલીએ બ્રહ્મદત્તને મળવું–તેણે કરેલ માગણી–બ્રહ્મદત્તે કરેલ તેનો સ્વીકાર–ચક્રીના ઘરે ભોજનની ફરીને અપ્રાપ્તિ–ભટ્ટનું મરણ–બ્રહ્મદત્તને પુષ્પનો દડો જોઇને થયેલ જાતિસ્મરણ–તેણે દીઠેલો પૂર્વભવ–પૂર્વભવના બંધુને શોધી કાઢવા કહેલ અર્ધ શ્લોક–અર્ધ શ્લોક પુરનારને આપવાનું ઠરાવેલ અર્ધ રાજ્ય–ચિત્રના જીવે વણિકપુત્ર થઇને લીધેલ દીક્ષા–તેનું કાંપિલ્યપુર તરફ આગમન–તેણે સાંભળેલ અર્ધ શ્લોક–બાકીનો અર્ધ શ્લોક મુનિએ પૂરવો–ચક્રીને પડેલી તેની ખબર–ચક્રીનું મુનિ પાસે આવવું–ચિત્રમુનિએ આપેલ દેશના–ચક્રી ઉપર તેની નહીં થયેલી અસર–મુનિનું વિહાર કરી જવું–તેમનું મોક્ષગમન–ચક્રીનું વક્રગતિવાળા અશ્વ પર બેસવું–તેનાથી એકલા અરણ્યમાં આવી ચડવું–ત્યાં એક નાગણીનો જોયેલો દુરાચાર–તેને શિક્ષા કરવી–નાગકન્યાએ કરેલી પોતાના સ્વામી પાસે ખોટી ફરિયાદ–નાગદેવનું ચક્રી પાસે આવવું–ત્યા બ્રહ્મદત્તે પોતાની પટ્ટરાણીને કહેલી હકીકત–નાગદેવે તે વાત સાંભળવી–તેની ચક્રીપર થયેલી પ્રસન્નતા–ચક્રીને તેણે વર માગવા કહેવું–સર્વ પ્રાણીઓની ભાષા જાણવાનું તેણે આપેલું વરદાન–ગરોળીની વાત સાંભળતાં ચક્રીનું હસવું–તેનું કારણ જાણવા રાણીનો આગ્રહ–તે જણાવવાથી થનારું અપમૃત્યુ–તેમ કહેવા છતાં પણ રાણીએ પકડી રાખેલ આગ્રહ–ચક્રીની કુળદેવીએ મેંઢામેંઢીના દૃષ્ટાંતવડે ચક્રીને સમજાવવું–ચક્રીનું પાછા વળવું—એક બ્રાહ્મણની ચક્રીના ભોજનની માગણી–તેના આગ્રહથી તે ભોજન આપવું–તેને થયેલ ઉન્માદ–તેણે કરેલ અપકૃત્ય–પશ્ચાત્તાપને પરિણામે ચક્રી પર થયેલ દ્વેષ–એક ભિલ્લને શોધી કાઢવો–તેની પાસે ફોડાવેલા ચક્રીના બે નેત્ર–ભિલ્લ ને બ્રાહ્મણ બંનેનું પકડાવું–ચક્રીને બ્રાહ્મણ જાતિ પર થયેલ દ્વેષ–ચક્રીના અધ્યવસાયની ક્રૂરતા–ચક્રીનું મૃત્યુ–સાતમી નરકે નારકી થવું. પૃષ્ઠ ૨૧૨ થી ૨૩૮

બીજા સર્ગમાં–(શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્રની શરૂઆત) પાર્શ્વનાથના પૂર્વભવ–પોતનપુરમાં અરવિંદ રાજા ને વિશ્વભૂતિ નામે પુરોહિત–તેને કમઠ ને મરુભૂતિ નામે બે પુત્રો–વિશ્વભૂતિનું સ્વર્ગગમન–મરુભૂતિની વૈરાગ્ય દશા–તેની સ્ત્રી વસુંધરાની સાથે કમઠનો દુરાચાર–તે વાતની કમઠની સ્ત્રી વરુણાને પડેલી ખબર–તેણે મરુભૂતિને કહેલી તે હકીકત–મરુભૂતિનું નજરોનજર જોવું–તેણે રાજાને કહેલી તે બીના–તેણે કમઠની કરેલી અત્યંત અપભ્રાજના–કમઠનું તાપસ થવું–મરુભૂતિનું

ખમાવવા જવું–કમઠે તેના પર મૂકેલી શિલા–તેથી મૃત્યુ પામીને મરુભૂતિનું હાથી થવું–કમઠની સ્ત્રી વરુણાનું મૃત્યુ પામીને હાથણી થવું–બંનેનો સમાગમ–અરવિંદ રાજાને થયેલ અવધિજ્ઞાન–તેણે લીધેલી દીક્ષા–તેમનું અષ્ટાપદ તરફ ગમન–માર્ગે મળેલ સાગરદત્ત સાર્થવાહ–હાથીવાળી અટવીમાં સાથનું આવવું–હાથીએ કરેલ ઉપદ્રવ–અરવિંદ મુનિએ આપેલ હાથીને ઉપદેશ–હાથીને થયેલ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન–હાથણીને પણ થયેલ જાતિસ્મરણ–હાથીએ ગ્રહણ કરેલ શ્રાવકપણું–મુનિનું અષ્ટાપદ જવું–હાથીના શુભ ભાવ–કમઠ તાપસનું દુર્ધ્યાને મરણ પામી કુર્કટ સર્પ થવું–તેણે કરેલ હાથીના મસ્તક પર દંશ–હાથીનું શુભ ભાવે મૃત્યુ–આઠમા સ્વર્ગમાં તેનું દેવ થવું–વરુણાનું બીજા દેવલોકમાં તે દેવ યોગ્ય દેવી થવું–તે બંનેનો સંયોગ–કુર્કટ સર્પનું પાંચમી નરકમાં નારકી થવું.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સુકચ્છ વિજયમાં તિલકા નગરી, વિદ્યુતગતિ રાજા, કનકતિલકા રાણી, તેના ઉદરમાં આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉપજવું (ચોથો ભવ)–કિરણવેગ નામ સ્થાપન–તેને રાજ્ય આપી તેના પિતાએ લીધેલ ચારિત્ર–કિરણવેગે પણ પુત્રને રાજ્ય આપીને લીધેલી દીક્ષા–તેમનું હેમગિરિની ગુફામાં રહેવું–કુર્કટ સર્પના જીવનું પાંચમી નરકમાથી નીકળીને ત્યાં જ સર્પ થવું–તેણે મુનિને કરેલ મહાન્ ઉપસર્ગ–મુનિનું શુભ ધ્યાને મરણ–બારમા દેવલોકમાં દેવ થવું–સર્પનું દાવાનળમાં દગ્ધ થવું–છઠ્ઠી નરકમાં નારકીપણે ઉપજવું.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સુગંધ વિજયમાં શુભંકરા નગરી, વજ્રવીર્ય રાજા, લક્ષ્મીવતી રાણી, તેના ઉદરમાં બારમા દેવલોકથી ચ્યવી પુત્રપણે ઉપજવું (છઠ્ઠો ભવ)–જન્મ થતાં વજ્રનાભ નામ સ્થાપન–તેને રાજ્ય આપી માતપિતાએ લીધેલ ચારિત્ર–વજ્રનાભને ચક્રાયુધ નામે પુત્ર–ક્ષેમંકર જિનનું ત્યાં સમવસરવું–વજ્રનાભે તેમની પાસે લીધેલ ચારિત્ર–આકાશમાર્ગે સુકચ્છ વિજયમાં આવવું–સર્પના જીવનું નરકથી નીકળી તે વિજયમાં ભિલ્લ થવું–મુનિનું તેની નજરે પડવું–તેણે મારેલ બાણ–મુનિનું શુભ ધ્યાને કાળ કરી મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાં દેવ થવું–ભિલ્લનું સાતમી નરકે નારકી થવું.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુરાણપુર નગરમાં કુલિશબાહુ રાજા, સુદર્શના રાણી, તેના ઉદરમા ચક્રીના જન્મસૂચક ૧૪ સ્વપ્ન સૂચિત ઉપજવું–(આઠમો ભવ)–જન્મ થતાં સુવર્ણબાહુ નામ સ્થાપન–તેને રાજ્ય આપી પિતાએ લીધેલ દીક્ષા–સુવર્ણબાહુનું વક્રાશ્વવડે અટવીમાં આવી ચડવું–તાપસના આશ્રમમા પદ્માવતી નામની રાજપુત્રી સાથે મેળાપ–તેની સખીએ કહેલો પદ્માવતીનો વૃત્તાંત–ગાલવમુનિ નામના તાપસના આગ્રહથી પદ્માવતી સાથે સુવર્ણબાહુએ કરેલ ગાંધર્વવિવાહ–પદ્મોત્તર વિદ્યાધરનું વૈતાઢ્યપર લઇ જવા આવવું–પદ્માવતીએ માતા પાસે માગેલી પતિ સાથે જવાની આજ્ઞા–માતાએ આપેલી શિખામણ–સુવર્ણબાહુનું વૈતાઢ્ય જવું–ત્યાં વિદ્યાધરોના સ્વામીપણે અભિષેક–ત્યાંથી પોતાના નગરે આવવું–ચૌદ રત્નોની પ્રાપ્તિ–છ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તીપણે પ્રસિદ્ધ થવું–જગન્નાથ તીર્થંકરનું ત્યાં પધારવું–ચક્રીએ તેમની પાસે લીધેલ ચારિત્ર–તેમનું ક્ષીરવર્ણા અટવીમાં આવવું–ભિલ્લના જીવનું નરકમાંથી નીકળીને તે અટવીમાં સિંહ થવું–તેણે મુનિને કરેલો પ્રાણાંત ઉપસર્ગ–મુનિનું શુભ ભાવે મરણ–દશમા દેવલોકમાં દેવપણે ઉપજવું–સિંહનું મૃત્યુ પામીને ચોથા નરકમાં નારકી થવું. પૃ૪ ૨૩૯ થી ૨૫૨

ત્રીજા સર્ગમાં–સિંહના જીવનું નરકથી અનેક ભવભ્રમણ કરી એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણના પુત્ર થવું–કમઠ નામ સ્થાપન–તેને થયેલ દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય–તેણે લીધેલી તાપસી દીક્ષા–તેણે કરવા માંડેલું પંચાગ્નિ સાધનરૂપ અજ્ઞાન કષ્ટ.

જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વારાણસી નગરી, અશ્વસેન રાજા, વામાદેવી રાણી, તેમની કુક્ષિમાં દશમા દેવલોકથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉપજવું–માતાએ દીઠેલ ચૌદ સ્વપ્ન–પોષ વદિ દશમીએ થયેલ જન્મ–દિક્કુમારીઓએ કરેલ પ્રસૂતિકર્મ–ઇંદ્રે કરેલ જન્મોત્સવ–ઇંદ્રે કરેલી સ્તુતિ–પિતાએ કરેલ જન્મોત્સવ–**પાર્શ્વકુમાર** નામ સ્થાપન–તેમનું વૃદ્ધિ પામવું–અશ્વસેન રાજાની સભામાં પ્રસેનજિત રાજાનો આવેલ

માણસ—તેણે કહેલી સર્વ હકીકત—તેથી પ્રસેનજિત્ રાજાની પ્રભાવતી નામની પુત્રીનો પાર્શ્વકુમાર ઉપર થયેલ અનુરાગ—તેને સ્વયંવરા તરીકે વારાણસી મોકલવાનો કરેલો નિશ્ચય—યવન રાજાઓને તે વાતની પડેલી ખબર—તેણે કુશસ્થળને ઘેરો ઘાલવો—પ્રસેનજિત્ રાજાએ પોતાના મિત્ર પુરૂષોત્તમને અશ્વસેન રાજા પાસે મોકલવો—અશ્વસેન રાજાએ પ્રસેનજિતને મદદ કરવા માટે નીકળવાનો કરેલો નિશ્ચય—પાર્શ્વકુમારે જવા માટે કરેલી પિતાની પ્રાર્થના—રાજાએ કરેલો સ્વીકાર—પાર્શ્વકુમાર કરેલું પુરુષોત્તમ નામના માણસની સાથે સૈન્યસહિત પ્રયાણ—ઇંદ્રે મોકલેલા સારથીનું રથ સાથે આવવું—તેણે કરેલી પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ—પ્રભુએ કરેલો તેનો સ્વીકાર—અનુક્રમે કુશસ્થળપુરે પહોંચવું—યવનરાજ પાસે મોકલેલ દૂત—તેણે કરેલો દૂતનો તિરસ્કાર—તેના વૃદ્ધ મંત્રીએ સમજાવવું—યવનરાજનું કંધે કુહાડો લઇને પાર્શ્વકુમાર પાસે આવવું—પાર્શ્વકુમારે આપેલ નિર્ભય વચન—તેનું સ્વસ્થાને જવું—પુરુષોત્તમે પ્રસેનજિત્ રાજાને આપેલી ખબર—તેનું પ્રભાવતી સહિત પાર્શ્વકુમાર પાસે આવવું—પ્રભાવતીના પાણિગ્રહણ માટે તેણે કરેલી પ્રાર્થના—પ્રભુએ આપેલો ઉત્તર—પ્રસેનજિત્ રાજાએ પાર્શ્વકુમાર સાથે પ્રભાવતીને લઇને વારાણસી આવવું—અશ્વસેન રાજાએ કરેલી કુશળપૃચ્છા—પ્રસેનજિત્ રાજાએ કરેલી પ્રાર્થના—પાર્શ્વકુમારને આગ્રહ કરીને અશ્વસેન રાજાએ કરાવેલો પ્રભાવતીનો સ્વીકાર—પાણિગ્રહણ મહોત્સવ—અન્યદા નગરલોકો પૂજા સામગ્રી સહિત નગર બહાર જતા દેખવા—પ્રભુએ કરેલ કારણની પૃચ્છા—સેવકે કહેલા કમઠ તાપસ આવ્યાના સમાચાર—પ્રભુએ જ્ઞાનવડે જાણેલું તેનું અજ્ઞાનકષ્ટ—પ્રભુનું તેની પાસે આવવું—અગ્નિમાંથી સર્પને કઢવો—સર્પનું મરણ પામીને ધરણેંદ્ર થવું—કમઠનું મરણ પામીને મેઘમાળી દેવ થવું—પ્રભુએ આપેલ વાર્ષિક દાન—દીક્ષા માટે આશ્રમપદ ઉદ્યાનમાં આગમન—પ્રભુએ લીધેલ ચારિત્ર—ઉત્પન્ન થયેલ ચતુર્થ જ્ઞાન—પ્રથમ પારણું—પ્રભુનો વિહાર—મેઘમાળીનું આવવું—તેણે કરેલા અનેક ઉપસર્ગો—છેવટે કરેલી અંત્ય જળવૃષ્ટિ—ધરણેન્દ્રનું ઉપસર્ગ નિવારવા આવવું—ઉપસર્ગનું નિવારણ—પ્રભુની બંને ઉપર સમદષ્ટિ—ધરણેંદ્રે મેઘમાળીનો કરેલો તિરસ્કાર—તેને આવેલી સદ્બુદ્ધિ—તેણે માગેલી ક્ષમા—સમકિતની પ્રાપ્તિ—મેઘમાળી ને ધરણેંદ્રનું સ્વસ્થાને જવું—ભગવંતને થયેલ કેવળજ્ઞાન—સમવસરણની રચના—વનપાળકે આપેલી અશ્વસેન રાજાને વધામણી—તેનું સહકુટુંબ વાંદવા આવવું—શક્રેંદ્રે ને તેણે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ—પ્રભુએ આપેલી દેશના—તેમાં કહેલું શ્રાવકના બાર વ્રતોનું સ્વરૂપ—બાર વ્રતના અતિચાર—પ્રભુના કુટુંબે લીધેલી દીક્ષા—ગણધર તથા ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના—પ્રભુના યક્ષ યક્ષણી પૃષ્ઠ ૨૫૩ થી ૨૬૮

ચોથા સર્ગમાં—પ્રભુનો વિહાર—સાગરદત્તનું વૃત્તાંત—તેનું પ્રભુ પાસે આવવું—પાર્શ્વપ્રભુ પાસે તેણે લીધેલી દીક્ષા—બંધુદત્તનું વૃત્તાંત—તેનું પરદેશમાં વ્યાપારાર્થે નીકળવું—ચિત્રાંગદ વિદ્યાધર સાથે થયેલ મેળાપ—પ્રિયદર્શના સાથે બંધુદત્તનો વિવાહ—બંધુદત્તનું પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ—માર્ગમાં ચંડસેન પલ્લીપતિએ પાડેલી ધાડ—બંધુદત્તનું ભાગી જવું—પ્રિયદર્શનાનું ચંડસેનના હાથમાં પકડાવું—ચંડસેનનો તેના પિતા સાથે પૂર્વ સંબંધ—તેણે પ્રિયદર્શનાને બહેન તરીકે રાખવી—બંધુદત્તની શોધમાં ચંડસેનનું નીકળવું—બંધુદત્તનો મામા સાથે મેળાપ—બંધુદત્ત ને તેના મામાનું રાજપુરુષોથી પકડાવું—બંનેનું કેદખાને પડવું—પ્રિયદર્શનાને પુત્રપ્રસવ—બંધુદત્તને તેના મામાનો કારાગૃહમાંથી છુટકારો—બંનેનું ચંડસેનના માણસોને હાથે પકડાવું—તેમને દેવી પાસે બળિદાન માટે હુકમ કરવા—મારવાની તૈયારી—પ્રિયદર્શનાનું પુત્ર સાથે ત્યાં આવવું—બંધુદત્તે બોલેલા નવકાર મંત્રથી ઓળખાણ પડવી—પ્રિયદર્શનાનો ને તેનો મેળાપ—ચંડસેનનું પ્રતિબોધ પામવું—પુત્રનું બાંધવાનંદ નામ સ્થાપન—બંધુદત્તનું પોતાની નગરીએ આવવું—પાર્શ્વપ્રભુનું ત્યાં સમવસરવું—બંધુદત્તે કરેલી પૂર્વભવની પૃચ્છા—પ્રભુએ કહેલ તેનો પૂર્વભવ—તેણે પ્રિયદર્શના સહિત પ્રભુ પાસે લીધેલી દીક્ષા—રત્નનિધિના સ્વામીને નગરે પ્રભુનું સમવસરવું—તેણે પૂછેલો પૂર્વભવ—પૂર્વભવ સાંભળી તેણે લીધેલી દીક્ષા—પ્રભુનો પરિવાર—સમેતગિરિએ પ્રભુનું પધારવું—પ્રભુનું નિર્વાણ—આયુષ્યની સંકલના—ચરિત્રની સમાપ્તિ પૃષ્ઠ ૨૬૯ થી ૨૮૩

નવમું પર્વ સમાપ્ત

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र

पर्व ८ मुं

શ્રી નેમિનાથાદિ ચરિત્ર

સર્ગ ૧ લો

શ્રી અરિષ્ટનેમિના પૂર્વભવનું વર્ણન

સર્વ જગતના પતિ, જન્મથી જ બ્રહ્મચારી અને કર્મરૂપી વલ્લીના વનને છેદવામાં નેમિ[1] ચક્ર સમાન શ્રી **અરિષ્ટનેમિને** નમસ્કાર થાઓ. હવે અર્હંત શ્રી નેમિનાથ, વાસુદેવ કૃષ્ણ, બળદેવ બળભદ્ર અને પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધનું ચરિત્ર કહેવામાં આવશે

આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે પૃથ્વીના શિરોરત્ન જેવું **અચળપુર** નામે નગર છે. તે નગરને વિષે યુદ્ધમાં પરાક્રમથી શત્રુઓનું આક્રમણ કરનાર **વિક્રમધન** નામે યથાર્થ નામવાળો રાજા હતો. તે રાજા શત્રુઓને યમરાજની જેવો દુઃપ્રેક્ષ્ય અને મિત્રોને ચંદ્રની જેવો નેત્રાનંદદાયી હતો પ્રચંડ તેજવાળા એ રાજાનો ભુજદંડ સ્નેહી જનને કલ્પવૃક્ષ તુલ્ય અને વૈરી જનને વજ્રદંડ તુલ્ય હતો સાગરમા નદીઓ આવીને મળે તેમ દિશાઓમાંથી સંપત્તિઓ આવી આવીને તેને મળતી હતી અને પર્વતમાંથી નિર્ઝરણા નીકળે તેમ તેનાથી કીર્ત્તિઓ પ્રગટ થતી હતી. તે રાજાને પૃથ્વીના જેવી સદા સ્થિર અને ઉજ્વલ શીલરૂપ અલંકારને ધારણ કરનારી **ધારિણી** નામે રાણી હતી સર્વ અંગમાં રૂપવડે સુંદર અને પવિત્ર લાવણ્યવડે શોભતી એ રાણી જાણે રાજાની મૂર્ત્તિમાન્ લક્ષ્મી હોય તેવી શોભતી હતી ગતિ અને વાણીથી હંસલી જેવી અને લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ પદ્મ (કમળ)ની જેવી એ રમણીએ પુષ્પમા ભ્રમરીની જેમ પોતાના ભર્ત્તારના હૃદયમા સ્થાન કર્યું હતું.

એક વખતે એ ધારિણી દેવીએ રાત્રિના શેષભાગે જેમાં ભ્રમર અને કોકિલાઓ મત્ત થઇ રહેલા છે અને જેમાં મંજરીના પુંજ ઉત્પન્ન થયેલા છે એવા એક આંબાના વૃક્ષને ફલિત થયેલું સ્વપ્નમાં જોયુ. તે વૃક્ષને હાથમા લઇ કોઇ રૂપવાન પુરુષે કહ્યુ કે—'આ આમ્રવૃક્ષ આજે તારા આંગણામાં રોપાય છે, તે જેમ જેમ કાળ વ્યતીત થશે તેમ તેમ ઉત્કૃષ્ટ ફળવાળું થઇને જુદે જુદે સ્થાનકે નવ વાર રોપાશે' આ સ્વપ્નનું વૃત્તાંત રાણીએ રાજાને કહ્યુ, એટલે રાજાએ સ્વપ્નવેત્તાઓને બોલાવી તેની સાથે તેનો વિચાર કર્યો નિમિત્તિયાએ હર્ષ પામીને કહ્યું કે-'હે રાજન્! આ સ્વપ્નથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે તમારે

૧. તીક્ષ્ણ ધારવાળા.

એક ઉત્કૃષ્ટ ભાગ્યવાન્ પુત્ર થશે, અને સ્વપ્નગત આમ્રવૃક્ષ જે જુદે જુદે ઠેકાણે નવ વાર રોપાશે એમ કહ્યું, તેનો આશય તો માત્ર કેવળી જાણે, અમારા જાણવામાં આવતો નથી.' નિમિત્તિયાનાં આવાં વચન સાંભળી ધારિણી દેવી ઘણી ખુશી થઇ અને ત્યારથી નિધિને જેમ પૃથ્વી ધારણ કરે તેમ તેમણે મહાઉત્તમ ગર્ભને ધારણ કર્યો. સમય આવતાં સૂર્યને જેમ પૂર્વ દિશા જન્મ આપે તેમ જગતને હર્ષના કારણરૂપ અને પવિત્ર આકૃતિને ધારણ કરનારા એક પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો. રાજાએ મહાદાનપૂર્વક પુત્રનો જન્મ-મહોત્સવ કર્યો અને ઉત્તમ દિવસે તેનું **ધનકુમાર** નામ પાડ્યું. ધાત્રીમાતાઓની જેમ રાજાઓવડે એક ઉત્સંગ(ખોળા)માંથી બીજા ઉત્સંગમાં લેવાતો ધનકુમાર માતાપિતાના હર્ષની સાથે વૃદ્ધિ પામ્યો. અનુક્રમે તેણે સર્વ કળાઓ સંપાદન કરી અને કામદેવના ક્રીડાવન સરખા યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

એ અરસામાં કુસુમપુર નામના નગરમાં સિંહના જેવો પરાક્રમી અને રણકાર્યમાં યશસ્વી **સિંહ** નામે રાજા હતો. તેને ચંદ્રલેખા જેવી નિર્મળ અને પ્રાણ સરખી વ્હાલી **વિમળા** નામે રાણી હતી. તે પૃથ્વી પર ફરનારી દેવી હોય તેવી જણાતી હતી. સિંહરાજાને તે રાણીથી ઘણા પુત્રોની ઉપર **ધનવતી** નામે એક પુત્રી થઈ. પોતાની રૂપસંપદાવડે રતિ વિગેરે રમણીઓનાં રૂપને જીતી લેતી તે બાળા અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામી અને તેણે સર્વ કળા સંપાદન કરી. એક વખતે વસંતઋતુ આવતાં તે બાળા સખીઓનો પરિવાર લઇ ઉદ્યાનની શોભા જોવા ગઇ. તે ઉદ્યાનમાં પ્રફુલ્લિત સપ્તપર્ણનાં વૃક્ષો ઉપર ભમતા એવા ભ્રમરાઓનાં સંગીત થઇ રહ્યાં હતાં, બાણ જાતિનાં વૃક્ષોની નવીન કળીઓ કામદેવના બાણરૂપ થતી હતી, ઉન્મત્ત એવા સારસપક્ષીનાં જોડાં કેંકાર શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં, સ્વચ્છ જળવાળા સરોવરમાં કલહંસોના સમૂહ ક્રીડા કરતા હતા અને ગીત ગાતી બાગવાનની સ્ત્રીઓવડે રમણીય એવા ઇક્ષુવાટ(શેરડીના વાઢ)વડે તે મનોહર દેખાતું હતું. આવા રમણીય ઉદ્યાનમાં એ બાળા સ્વેચ્છાપૂર્વક વિહરવા લાગી.

રાજકુમારી આનંદથી ફરતી હતી તેવામાં એક અશોકવૃક્ષ નીચે હાથમાં ચિત્રપટ લઇને ઊભો રહેલો એક વિચિત્ર ચિત્રકાર તેના જોવામાં આવ્યો. તેની પાસેથી ધનવતીની **કમલિની** નામની એક સખીએ બળાત્કારે તે ચિત્રપટ લઈ લીધું. તે ચિત્રપટમાં સુંદર પુરુષનું રૂપ ચિત્રેલું જોઇ વિસ્મય પામીને તેણીએ ચિત્રકારને પૂછ્યું કે-"સુર, અસુર અને મનુષ્યોમાં આવું અદ્‌ભુત રૂપ કોનું છે ? અથવા તેઓમાં કોઇનું આવું સુંદર રૂપ સંભવતું નથી, તેથી શું તારું કૌશલ્ય બતાવવા માટે તેં આ રૂપ માત્ર સ્વબુદ્ધિથી જ આળેખ્યું છે ? કારણ કે અનેક પ્રાણીઓને નિર્માણ કરવાથી શ્રાંત થઈ ગયેલા વૃદ્ધ વિધિમાં આવું સુંદર રૂપ રચવાની પ્રવીણતા ક્યાંથી હોય ?" તે સાંભળી ચિત્રકાર હસીને બોલ્યો કે-" આ ચિત્રમાં મેં જેવું રૂપ જોયું તેવું જ આળેખેલું છે, તેમાં મારું જરા પણ કૌશલ્ય નથી. અચલપુરના વિક્રમ રાજાના યુવાન અને અનુપમ આકૃતિવાળા પુત્ર ધનકુમારનું આ ચિત્ર છે. જેઓ એ કુમારને પ્રત્યક્ષ જોઇ પછી આ ચિત્રને જુએ છે તેઓ તો મને ઊલટા 'કૂટ લેખક' કહીને વારંવાર મારી નિંદા કરે છે. હે મુગ્ધે ! તેં કુમારને જોયેલ ન હોવાથી આ ચિત્ર જોઇને તું વિસ્મય પામે છે; કેમ કે તું કૂવાના દેડકા જેવી છે; પણ તે ધનકુમારનું અદ્‌ભુત રૂપ

જોઈને તો દેવાંગનાઓ પણ મોહ પામે છે. મેં તો માત્ર મારા દૃષ્ટિવિનોદને માટે જ આ ચિત્ર આળેખેલું છે." આ સમયે ત્યાં પાસે ઊભેલી ધનવતી તે વાત સાંભળીને અને ચિત્ર જોઇને જાણે કામદેવનાં બાણ વાગ્યાં હોય તેવી થઈ ગઈ. પછી કમલિની બોલી—"હે ભદ્ર ! તેં દૃષ્ટિવિનોદને માટે પણ આ અદ્‌ભુત ચિત્રને બહુ સુંદર આળેખ્યું છે; તેથી તું ખરેખર નિપુણ અને વિવેકી છે"

આ પ્રમાણે કહી કમલિનીએ ચાલવા માંડયું. તે વખતે ધનવતી શૂન્ય હૃદયવાળી થઇ ગઇ. તેનું મુખ કરમાઇ ગયેલા ડીંટવાળા કમળ જેવું થઈ ગયું અને પછવાડે જોતી જોતી તેમ જ પગલે પગલે સ્ખલિત થતી માંડ માંડ ઘેર આવી. ચિત્રસ્થ ધનકુમારના રૂપથી આકર્ષાયેલી રાજકુમારી ધનવતી મરુસ્થળમાં રહેલી હંસલીની જેમ કોઇ પણ સ્થાનકે આનંદ પામી નહિ. દુર્બળ શરીરવાળી તે ક્ષુધા અને તૃષાને પણ જાણતી નહોતી અને રાત્રે નિદ્રા પણ લેતી નહોતી ટૂંકામાં તેની સ્થિતિ વનમાંથી હરી લાવેલી હાથિણીની જેવી થઈ પડી. ધનકુમારના રૂપને અને ચિત્રકારે કહેલી વાતને સંભારી સંભારીને એ બાળા વારંવાર શિરઃકંપ, અંગુલિનૃત્ય અને ભ્રકુટીના ઉત્ક્ષેપ કરતી હતી. ધનકુમારના ધ્યાનમાં પરવશ થયેલી તે રાજકુમારી જે કાંઈ પણ ચેષ્ટા કરતી તે જન્માંતરના કૃત્યની જેમ તત્કાળ પાછી ભૂલી જતી હતી; અને ઉદ્વર્ત્તન, સ્નાન, વિલેપન તથા અલંકારાદિકને છોડી દઇ એ રમણી, યોગિની જેમ ઇષ્ટ દેવતાનું ધ્યાન કરે તેમ અહર્નિશ તેનું જ ધ્યાન કરતી હતી.

એક વખતે તેની સખી કમલિનીએ તેને પૂછ્યું કે—'હે કમલાક્ષિ ! તું કઇ આધિ અથવા વ્યાધિથી પીડાય છે કે જેથી તું આવી થઈ ગઇ છો ? ' આવો પ્રશ્ન સાંભળી કૃત્રિમ કોપ કરીને ધનવતી બોલી—'સખિ ! બહારના માણસની જેમ તું શું પૂછે છે ? તું શું નથી જાણતી ? તું મારું બીજું હૃદય છે, મારા જીવિતવ્ય જેવી છે, માત્ર સખી નથી; તેથી તારા આવા પ્રશ્નથી મને લજ્જા આવે છે.' કમલિની બોલી—'હે માનિનિ ! તેં મને ઠપકો આપ્યો તે યુક્ત છે તારા હૃદયના શલ્યને અને ઊંચા મનોરથને હું જાણું છું. પેલું ચિત્ર જોઇને તું ધનકુમારને ચાહે છે. મેં અજાણ્યા થઇને પૂછ્યું તે માત્ર તારી મશ્કરી કરવા માટે જ પૂછ્યું છે તારો અનુરાગ યોગ્ય સ્થાને છે અને તે મે જ્યારથી જાણ્યો છે ત્યારથી જ હું તેને માટે ચિંતાતુર છું. મેં એક જ્ઞાનીને પૂછ્યું હતું કે 'મારી સખીને વાંછિત વર મળશે કે નહિ ? ' ત્યારે તેમણે પ્રતીતિ બતાવીને 'મળશે' એમ કહ્યું છે, માટે હે બ્હેન ! ધીરજ રાખ, તારો મનોરથ શીઘ્ર સિદ્ધ થશે ' આ પ્રમાણેના સખીના આશ્વાસનથી ધનવતી ધીરજ ધારણ કરીને રહી.

એક વખતે એ બાળા દિવ્ય વેષ ધારણ કરીને પિતાને વંદન કરવા ગઈ. તેના પ્રણામ કરીને ગયા પછી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે–'હવે આ પુત્રી વરને યોગ્ય થઇ છે, તો આ પૃથ્વી પર તેને યોગ્ય વર કોણ થશે ? ' આ પ્રમાણે રાજા બહુ વખતથી ચિંતા કરતો હતો તેવામાં વિક્રમધન રાજા પાસે મોકલેલો દૂત આવ્યો. તે રાજકાર્ય જણાવી ઊભો રહ્યો, એટલે સિંહરાજાએ તેને પૂછ્યું કે–'તેં ત્યાં આશ્ચર્યકારી શું જોયું ? ' દૂત બોલ્યો— "વિક્રમધન રાજાના પુત્ર ધનકુમારનું રૂપ મેં એવું જોયું કે તેના જેવું સુંદર રૂપ વિદ્યાધરોમાં કે દેવતાઓમાં પણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. તેને જોઈને મેં નિશ્ચય કર્યો

છે કે આ રાજપુત્ર આપણી રાજકુમારી ધનવતીને યોગ્ય વર છે, તેથી તે વરકન્યાનો સંબંધ થવાવડે વિધિનો સૃષ્ટિપ્રયાસ સફળ થાઓ." રાજાએ પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે—"હે દૂત! તને શાબાશ છે. તેં મારા કહ્યા સિવાય પોતાની મેળે મારા કાર્યની ચિંતા કરી અને રાજકન્યાના વરની ચિંતારૂપ સાગરમાં મગ્ન થયેલા એવા મારો ઉદ્ધાર કર્યો. હવે હે બુદ્ધિમાન્ દૂત! ધનકુમારને ધનવતી આપવા માટે વિક્રમધન રાજા પાસે જઈને મારી આજ્ઞાથી તું પ્રાર્થના કર." રાજા અને દૂતની વચ્ચે આ પ્રમાણે વાત થતી હતી તે વખતે ધનવતીની **ચંદ્રવતી** નામની નહાની બહેન પિતાને વંદન કરવા માટે આવી હતી તેણે એ આ સર્વ હકીકત સાંભળી. રાજાની આજ્ઞા લઇને દૂત પોતાને ઘેર ગયો, એટલે ચંદ્રવતી હર્ષ પામતી પામતી ધનવતીની પાસે આવી અને જે સાંભળ્યું હતું તે બધું તેને કહી સંભળાવ્યું. ધનવતીએ તેની સખી કમલિનીને કહ્યું કે—'આ ચંદ્રવતીની વાણી ઉપર મને વિશ્વાસ આવતો નથી, એ અજ્ઞાનથી બોલે છે, કાંઇ પરમાર્થને સમજતી નથી. તે દૂતને પિતાએ કોઈ બીજે કામે મોકલ્યો હશે અને આ મુગ્ધ ચંદ્રવતી બધું મારે વિષે જ સમજી છે.' કમલિની બોલી—"હે બ્હેન! તે દૂત અદ્યાપિ અહીં જ છે, માટે તેના મુખથી જ ખરી વાત જાણી લઇએ કેમ કે **દીવો છતાં અગ્નિને કોણ જુએ ?"** આ પ્રમાણે કહી તે ભાવને જાણનારી સખી તે દૂતને ત્યાં લઇ આવી. તેના મુખથી સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને ધનવતી હર્ષ પામી. પછી ધનવતીએ એક પત્ર લખીને દૂતને આપ્યો અને કહ્યું કે-'આ લેખ ધનકુમારને આપજે.'

દૂત સત્વર અચલપુરે આવ્યો અને સભામાં બેઠેલા વિક્રમધન રાજાની પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. વિક્રમ રાજાએ પૂછ્યું કે-"કેમ સિંહ રાજા કુશળ છે? ફરી વાર તરતમાં જ તારા આવવાથી મારા મનમાં સંકલ્પવિકલ્પ થાય છે." દૂતે કહ્યું-"સિંહરથ રાજા કુશળ છે, અને તમારા પુત્ર ધનકુમારને પોતાની પુત્રી ધનવતી આપવાને માટે મને ફરી વાર સત્વર મોકલ્યો છે. રૂપમાં ઉત્કૃષ્ટ જેવો આ ધનકુમાર છે તેવી જ અમારા રાજાની પુત્રી ધનવતી પણ રૂપમાં ઉત્કૃષ્ટ છે; તેથી સુવર્ણ અને મણિની જેમ તેમનો યોગ્ય સંયોગ હમણાં જ થાઓ. તમારા બંનેનો સ્નેહ પ્રથમથી જ છે, તે હવે આ સંબંધવડે જોડાઇને જળસિંચનવડે વૃક્ષની જેમ વિશેષે પુષ્ટ થાઓ" વિક્રમધને 'બહુ સારું' એમ કહી તેની વાત કબૂલ કરીને તેને વિદાય કર્યો પછી દૂત દ્વારપાળ પાસે નિવેદન કરાવીને ધનકુમાર પાસે આવ્યો. ધનકુમારને નમી, યોગ્ય આસને બેસી તેણે પોતાના આગમનનું કારણ જણાવ્યું અને પછી 'આ પત્ર રાજકુમારી ધનવતીએ આપને આપવા માટે આપેલો છે' એમ કહીને કુમારને પત્ર આપ્યો. ધનકુમારે હાથવડે તે પત્રની મુદ્રા ફોડીને કામદેવના શાસન જેવો તે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે-"યૌવનની જેમ શરદૃઋતુએ જેની શોભા વિશેષ કરેલી છે એવી પદ્મિની મુખે ગ્લાનિ પામી સતી સૂર્યના કરપીડનને[1] ઇચ્છે છે." આ પ્રમાણે વાંચી તેનો ભાવાર્થ જાણીને ધનકુમાર વિચારવા લાગ્યો કે, આ તેની અદ્ભુત છેકોક્તિ[2] મારી ઉપરનો તેના હૃદયમાં વર્ત્તતો અતિશય સ્નેહ જણાવે છે. એવો વિચાર કરી ધનકુમારે પણ પોતાને હાથે ધનવતી ઉપર એક પત્ર લખી એક મુક્તાહારની સાથે દૂતને અર્પણ

---

૧. કરપીડન-સૂર્યપક્ષે કિરણો નાખવા, અન્યપક્ષે પાણિગ્રહણ કરવું.

૨. છેકોક્તિ-ડહાપણવાળી ઉક્તિ.

કર્યો. ધનકુમારે વિદાય કરેલો તે દૂત સત્વર કુસુમપુર આવ્યો અને પોતાના રાજાને વિક્રમરાજાએ સ્વીકારેલા સંબંધની વાર્ત્તા કહી બતાવી. પછી ધનવતી પાસે આવી તે પત્ર અને મુક્તાહાર આપ્યો અને કહ્યું કે–' ધનકુમારે આ હાર અને સ્વહસ્તલિખિત આ પત્ર તમને આપવા માટે આપેલ છે.' ચંદ્રના કિરણ જેવા નિર્મળ તે હારને પોતાના કરકમળમાં લઇ પત્રની મુદ્રા ફોડીને તે વાંચવા માંડ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું– " સૂર્ય કરપીડન કરીને પદ્મિનીને જે પ્રમોદ આપે છે તે તેના સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે, તેમાં યાચના કરવાની સૂર્ય કાંઇ અપેક્ષા રાખતો નથી." આ પ્રમાણે વાંચી રાજકુમારી હર્ષ પામી, તેના શરીરની રોમરાજી વિકસ્વર થઇ અને તેણે ચિંતવ્યું કે–" આ શ્લોકનો અર્થ વિચારતાં જરૂર મારા શ્લોકનો ભાવાર્થ ધનકુમારના સમજવામાં આવ્યો છે. વળી આ અમૃત જેવો ઉજ્જવળ મુક્તાહાર તેમણે મને કંઠમાં પહેરવા માટે મોકલાવ્યો, તે ઉપરથી તેણે કંઠાલિંગન કરવાનો મને ખરેખર કોલ આપ્યો છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધનવતીએ તત્કાળ તે હાર કંઠમાં ધારણ કર્યો અને દૂતને પારિતોષિક આપીને વિસર્જન કર્યો.

પછી પવિત્ર દિવસે સિંહરાજાએ વૃદ્ધ મંત્રીઓની સાથે મોટી સમૃદ્ધિ સહિત ધનવતીને અચલપુર મોકલી. ચાલતી વખતે વિમળ હૃદયવાળી તેની વિમળા માતાએ તેને આશીષપૂર્વક શિખામણ આપી કે–" સાસુ, સસરા અને પતિની ઉપર સદા દેવના જેવી ભક્તિવાળી થજે, સપત્નીઓમાં અનુકૂળ રહેજે, પરિવાર ઉપર દાક્ષિણ્યતા રાખજે અને પતિનું માન થતાં ગર્વરહિત અને અપમાન થતાં પણ અવિકારી રહેજે." આ પ્રમાણે શિક્ષા આપીને નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડતી અને વારંવાર આલિંગન કરતી વિમળાએ તેને માંડમાંડ વિદાય કરી. છત્રચામરથી મંડિત એવી ધનવતી માતાને નમી ઉત્તમ શિબિકામાં બેસીને પરિવાર સાથે આગળ ચાલી. અનુક્રમે તે અચલપુર આવી પહોંચી. જાણે સાક્ષાત્ ધનકુમારની સ્વયંવરા લક્ષ્મી આવી હોય તેવી ધનવતીને જોઇને પુરજનો પણ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેણીએ બહારના ઉદ્યાનમાં પોતાનો મુકામ કર્યો. પછી શુભ દિવસે મોટી સમૃદ્ધિ સાથે તેમનો વિવાહ થયો. જેમ નાગવલ્લીથી સોપારીનું વૃક્ષ અને વિદ્યુત્‌થી નવીન મેઘ શોભે તેમ તે નવોઢાથી અભિનવ યૌવનવાળો ધનકુમાર શોભવા લાગ્યો. રતિ સાથે કામદેવની જેમ ધનવતી સાથે રમતા ધનકુમારે એક મુહૂર્ત્તની જેમ કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો.

એક વખતે ધનકુમાર પ્રત્યક્ષ રેવંત(સૂર્યનો અશ્વ)હોય તેવા અશ્વ ઉપર બેસીને સુવર્ણના કુંડળને ચલાયમાન કરતો ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં પૃથ્વીને પવિત્ર કરનાર અને ચતુર્વિધ જ્ઞાનધારી વસુંધર નામના મુનિને તેણે દેશના આપતા જોયા. એટલે તેમને પ્રણામ કરી યોગ્ય સ્થાને બેસીને ભક્તિવાળા તે કુમારે કર્ણમાં અમૃત જેવી તેમની દેશના સાંભળવા માંડી. પછી રાજા વિક્રમધન, દેવી ધારિણી અને ધનવતી પણ ત્યાં આવ્યા. તેઓ સર્વ મુનિને વાંદી ધર્મદેશના સાંભળવા લાગ્યા. દેશના પૂર્ણ થયા પછી વિક્રમધન રાજાએ મુનિને પૂછ્યું કે–" આ ધનકુમાર ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની માતાએ સ્વપ્નમાં એક આમ્રવૃક્ષ જોયું હતું, તે વખતે કોઇ પુરુષે કહ્યું હતું કે–જુદે જુદે ઠેકાણે નવ વાર આ વૃક્ષ રોપાશે અને તેને ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થશે. હે મહાત્મન્! એ કુમારનો જન્મ થવાથી એ સ્વપ્નનું ફળ તો અમારા જાણવામાં આવ્યું છે, પણ નવ વાર આરોપણ થવાનો શો

અર્થ છે ? તે પ્રસન્ન થઇને કહો " તે સાંભળી તે મહામુનિએ સમ્યગ્જ્ઞાનને માટે ઉપયોગ દઇને કોઇ ઠેકાણે દૂર રહેલા કેવળીને મનવડે જ સમાધિમાં રહીને પૃછયું. કેવળીએ કેવળજ્ઞાનની લક્ષ્મીવડે પ્રશ્નને જાણી લઇને નવ ભવને સૂચવતું શ્રી અરિષ્ટનેમિ પ્રભુનું ચરિત્ર જણાવી દીધું. આ પ્રમાણે મનઃપર્યવ અને અવધિજ્ઞાનવડે જાણી લઇને તે વસુંધર મુનિએ વિક્રમધન રાજાને કહ્યું કે–" આ તમારો પુત્ર ધનકુમાર આ ભવથી માંડીને ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ એવા નવ ભવ કરશે અને નવમા ભવમાં આ ભરતક્ષેત્રને વિષે યદુવંશમાં ઉત્પન્ન થઇ તે બાવીશમા તીર્થંકર થશે. " આવું મુનિનું વચન સાંભળી સર્વે અતિશય હર્ષ પામ્યા અને ત્યારથી સર્વનો જિનધર્મમાં ભક્તિભાવ વિશેષ થયો. પછી વિક્રમધન રાજા મુનિને નમી ધનકુમાર વિગેરેની સાથે ઘેર આવ્યો અને તે મહાત્મા મુનિ વિહારક્રમમાં તત્પર થઇ ત્યાંથી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા ધનકુમાર ઋતુઓને યોગ્ય એવી ક્રીડાઓથી દોગુંદક દેવની જેમ ધનવતીની સાથે વિષયસુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યો.

એક વખતે ધનકુમાર રૂપવડે લક્ષ્મીની સપત્ની જેવી ધનવતીને સાથે લઇ મજ્જન-ક્રીડા કરવા ક્રીડાસરોવર ઉપર ગયો ત્યાં અશોકવૃક્ષની નીચે જાણે મૂર્તિમાન્ શાંતરસ હોય તેવા એક મુનિ મૂર્છા ખાઇને ભૂમિ પર પડેલા ધનવતીના જોવામાં આવ્યા. ઘર્મ (ઘામ) અને શ્રમથી તેમને તૃષા લાગી હતી અને તેમનાં તાળુ અને ઓષ્ઠપલ્લવ સૂકાઇ ગયાં હતાં, તેમ જ ફાટેલા ચરણકમળમાંથી નીકળતા રુધિરવડે તે પૃથ્વીને સિંચન કરતા હતા. તે મુનિને ધનવતીએ પોતાના પતિને બતાવ્યા. પછી બંને જણાં સંભ્રમ પામીને ઉતાવળા તેમની પાસે ગયા અને અનેક પ્રકારના શીતળ ઉપચાર કરી તેમને સચેત કર્યા. પછી તે સ્વસ્થ થયેલા મુનિને પ્રણામ કરીને ધનકુમાર બોલ્યો—" હે મહાત્મન્ ! હું આજે સર્વ પ્રકારે ધન્ય છું, કેમ કે પૃથ્વીમાં કલ્પવૃક્ષ જેવા તમને મેં મેળવ્યા છે. પર્યંત(છેડાના)દેશમાં રહેનારા એવા અમોને, મરુદેશમાં રહેનાર પ્રાણીઓને છાયા વૃક્ષની જેમ તમારો સંસર્ગ ઘણો દુર્લભ છે. હે ભગવન્ ! તમને એટલું પૂછું છું કે–તમારી આ દશા શી રીતે થઇ ? પરંતુ જો તમને તે કહેતાં ખેદ થાય તેમ ન હોય અને ગોપવવા જેવું ન હોય તો તે જણાવશો. " એટલે મુનિ બોલ્યા–" પરમાર્થથી તો મને સંસારવાસનો જ ખેદ છે, બીજો ખેદ નથી અને આ ખેદ તો વિહારક્રમથી થયેલો છે કે જે શુભ પરિણામવાળો છે. મારું નામ **મુનિચંદ્ર** છે. પૂર્વે ગુરુ અને ગચ્છની સાથે વિહાર કરતો હતો, કારણ કે **સાધુઓની એક ઠેકાણે સ્થિતિ હોતી નથી.** ગચ્છ સાથે ચાલતાં અન્યદા હું દિગ્મૂઢ થઇને અરણ્યમાં ભૂલો પડ્યો. પછી સાર્થભ્રષ્ટ થઇને આમતેમ ભમવા લાગ્યો. છેવટે ક્ષુધા અને તૃષાથી આક્રાંત થઇ આ ઠેકાણે આવતાં મૂર્છા ખાઇને હું પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પછી તમોએ જે શુભોપાય કર્યા તેથી હું સચેત થયો. હે મહાભાગ ! હે અનઘ ! તમને વારંવાર ધર્મલાભ હો. જેમ હું ક્ષણવાર અગાઉ અચેતન થઇને પડેલો હતો તેવી રીતે આ સંસારમાં સર્વ જીવો મોહવડે મૂર્છિત થયેલા જ છે માટે તે મૂર્છાને દૂર કરી સાવધાન થઇને આત્મ શુભેચ્છુ જને નિરંતર ધર્મ કરવો. " આ પ્રમાણે કહીને તે મુનિચંદ્ર મુનીશ્વરે તેમને યોગ્ય એવો શ્રી જિનોક્ત સમ્યક્ત્વમૂળ ગૃહીધર્મ કહી બતાવ્યો એટલે ધનકુમારે ધનવતી સહિત મુનિચંદ્ર મુનિની આગળ સમ્યક્ત્વપ્રધાન ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. પછી

તેમણે તે મુનિને ઘેર લઇ જઇને અન્નપાનથી પ્રતિલાભિત કર્યા અને ધર્મશિક્ષાને માટે કેટલાક કાળ સુધી તેમને ત્યાં જ રાખ્યા. પછી મુનિ ધનકુમારને જણાવીને પોતાના ગચ્છ ભેગા થયા. ત્યારથી ધનવતી અને ધનકુમાર પરમ શ્રાવક થયા. તે દંપતી પ્રથમથી જ પરસ્પર પ્રીતિવાળાં હતાં, તેમાં વળી એક ધર્મમાં જોડાવાથી વિશેષ પ્રીતિવાળાં થયાં. અંતકાળે વિક્રમધન રાજાએ ધનકુમારને પોતાના રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કર્યો. ત્યારથી ધનકુમાર શ્રાવકધર્મ સહિત વિધિવડે પૃથ્વીનું પણ પાલન કરવા લાગ્યો.

એક વખત ઉદ્યાનપાળે આવી ધનકુમારને કહ્યું કે—'પ્રથમ આવેલા હતા તે **વસુંધર** મુનિ ઉદ્યાનમાં પધારેલા છે.' તે સાંભળી ધનકુમાર ધનવતીને સાથે લઇને તત્કાળ ઉદ્યાનમાં આવ્યો અને તે મુનિને વાંદીને તેમની પાસે સંસારસાગર તરવામાં મોટી નાવિકા જેવી દેશના સાંભળી. પછી સંસારથી ઉદ્વેગ પામેલા ધનકુમારે ધનવતીથી ઉત્પન્ન થયેલા **જયંત** નામના પુત્રને શુભ દિવસે રાજ્ય પર બેસાર્યો અને પોતે ધનવતીની સાથે વસુંધર મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. તેમની સાથે તેમના ભાઇ ધનદત્ત અને ધનદેવે પણ દીક્ષા લીધી. ધનકુમાર મુનિ ગુરુની સાથે રહી દુસ્તર તપ કરવા લાગ્યા. ગુરુએ અનુક્રમે ગીતાર્થ થયેલા તે મુનિને આચાર્યપદ આપ્યું. ઘણા રાજાઓને પ્રતિબોધ-આપી તથા દીક્ષાનો અનુગ્રહ કરી, છેવટે સદ્‌બુદ્ધિવાળા ધનર્ષિએ ધનવતી સાથે અનશન ગ્રહણ કર્યું. એક માસને અંતે મૃત્યુ પામીને તેઓ બને સૌધર્મ દેવલોકમાં શક્ર(ઇંદ્ર)ના સામાનિક મહર્દ્ધિક દેવતા થયા. ધનકુમારના બંધુ ધનદેવ અને ધનદત્ત તથા બીજાઓ પણ અખંડિત વ્રત પાળી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા

આ ભરતક્ષેત્રને વિષે વૈતાઢ્યગિરિની ઉત્તરશ્રેણીના આભૂષણરૂપ **સૂરતેજ** નામના નગરમાં **સૂર** નામે એક ખેચરનો ચક્રવર્ત્તી રાજા હતો. મેઘને વિદ્યુતની જેમ તેને **વિદ્યુન્મતિ** નામે એક અતિ પ્રેમપાત્ર પત્ની હતી. ધનકુમારનો જીવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સૌધર્મ દેવલોકથી ચ્યવીને એ સૂર રાજાની પત્ની વિદ્યુન્મતિના ઉદરમાં અવતર્યો. પૂર્ણ સમયે પૂર્ણિમા ચંદ્રને પ્રસવે તેમ વિદ્યુન્મતિએ સર્વ શુભ લક્ષણયુક્ત પુત્રને જન્મ આપ્યો શુભ દિવસે પિતાએ આનંદદાયક મોટો ઉત્સવ કરી તેનું **ચિત્રગતિ** એવું નામ પાડયું. અનુક્રમે મોટો થઇ તેણે કળાચાર્યની પાસેથી સર્વ કળાઓ પ્રાપ્ત કરી અને બીજો કામદેવ હોય તેમ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

એ અરસામાં તે જ વૈતાઢ્યગિરિની દક્ષિણશ્રેણી ઉપર આવેલા **શિવમંદિર** નામના નગરમાં **અનંગસિંહ** નામે રાજા થયો. તેને **શશિપ્રભા** નામે એક ચંદ્રમુખી રાણી હતી. તેના ઉદરમાં ધનવતીનો જીવ સૌધર્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને અવતર્યો સમય આવતાં શશિપ્રભાએ એક પવિત્ર અંગવાળી પુત્રીને જન્મ આપ્યો. ઘણા પુત્રોની પછવાડે તે અવતરી હતી તેથી તે પુત્રી અતિ પ્રિય થઇ પડી. પિતાએ શુભ દિવસે તેનું **રત્નવતી** એવું નામ પાડયું. સજળ સ્થાનમાં વલ્લી વૃદ્ધિ પામે તેમ તે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી. થોડા કાળમાં સ્રીજનને યોગ્ય એવી સર્વ કળા તેણે ગ્રહણ કરી લીધી અને શરીરના મંડનરૂપ પવિત્ર યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઈ. એક વખતે તેના પિતાએ કોઇ નિમિત્તિયાને પૂછયું કે—'આ

કન્યાનો વર કોણ થશે ?' નિમિત્તિયાએ કાંઇક વિચારીને કહ્યું—'જે તમારી પાસેથી ખડ્ગરત્ન લઇ લેશે અને સિદ્ધાયતનમાં વંદના કરતાં જેની ઉપર દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરશે, તે નરલોકમાં મુગટરૂપ પુરુષ, યોગ્ય સમાગમથી આ તમારી દુહિતા રત્નવતીને પરણશે.' મારી પાસેથી પણ ખડ્ગરત્નને આંચકી લેશે એવો અદ્ભુત પરાક્રમી મારો જામાતા થશે, એમ જાણી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ તે નિમિત્તિયાને ખુશી કરીને વિસર્જન કર્યો.

એ સમયમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે **ચક્રપુર** નામના નગરમાં ગુણવડે નારાયણ જેવો **સુગ્રીવ** નામે રાજા થયો. તેને **યશસ્વતી** નામની રાણીથી **સુમિત્ર** નામે પુત્ર થયો અને બીજી **ભદ્રા** નામે રાણીથી **પદ્મ** નામે પુત્ર થયો. તેઓ અનુક્રમે [1]અગ્રજ અને [2]અનુજ થયા. તેમાં સુમિત્ર ગંભીર, વિનીત, નમનારા ઉપર વાત્સલ્યવાન્, કૃતજ્ઞ અને જૈનધર્મી થયો અને પદ્મ તેથી સર્વ રીતે ઊલટો અને મિથ્યાત્વી થયો. એક વખત અભદ્ર બુદ્ધિવાળી ભદ્રા રાણીએ વિચાર કર્યો કે–'જ્યાસુધી સુમિત્ર જીવતો છે ત્યાંસુધી મારા પુત્રને રાજ્ય મળશે નહીં.' એમ વિચારી તેણીએ સુમિત્રને ઉગ્ર ઝેર આપ્યું. સુમિત્ર વિષવડે મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વી પર પડ્યો અને સમુદ્રની લહરીની જેમ વિષનો વેગ તેના શરીરમાં પ્રસરી ગયો. સુગ્રીવ રાજા તે ખબર સાંભળી સંભ્રમવડે એકદમ મંત્રીઓ સહિત ત્યાં આવ્યો અને મંત્રતંત્રના અનેક ઉપચાર કરાવવા માંડ્યા, તથાપિ વિષના વેગની કિંચિત્ પણ ઉપશાંતિ થઇ નહીં અને 'ભદ્રાએ સુમિત્રને ઝેર આપ્યું છે' એમ નગરમાં તેનો અપવાદ પ્રસરી ગયો. પોતે કરેલા પાપની શંકાથી ભદ્રા કોઈ ઠેકાણે નાસી ગઇ. રાજાએ પુત્રને નિમિત્તે અનેક પ્રકારે જિનપૂજા અને શાંતિક પૌષ્ટિક કર્મ કરાવ્યા, પુત્રના સદ્ગુણો સંભારી સંભારીને રાજા અવિચ્છિન્ન વિલાપ કરવા લાગ્યો અને સામંતો તેમજ મંત્રીઓ પણ નિરુપાય થઇને તેમજ કરવા લાગ્યા.

એ વખતે ચિત્રગતિ વિદ્યાધર આકાશમાં ક્રીડા નિમિત્તે ફરતો હતો તે વિમાન સહિત ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે આખા નગરને શોકાતુર જોયું. પછી વિષ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત જાણીને તે વિમાનમાંથી નીચે ઊતર્યો અને વિદ્યાથી મંત્રિત એવા જળવડે તેણે કુમારની ઉપર સિંચન કર્યું. તત્કાળ નેત્ર ઉઘાડી સ્વસ્થ હૃદયે સુમિત્ર બેઠો થયો અને 'આ શું છે ?' એમ પૂછવા લાગ્યો. "**મંત્રશક્તિ નિરવધિ છે.**"

રાજાએ સુમિત્રને કહ્યું—"હે વત્સ ! તારી વૈરિણી અપરમાતા ભદ્રાએ તને વિષ આપ્યું હતું અને આ અકારણ બંધુ મહાપુરુષે તે વિષ શમાવી દીધું છે." સુમિત્રે અંજલિ જોડીને ચિત્રગતિને કહ્યું—"પરોપકારબુદ્ધિથી જ તમારું કુળ મારા જાણવામાં આવ્યું છે, તથાપિ સ્વકુળને જણાવીને મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો, કેમકે મહાન્ પુરુષોનો વંશ સાંભળવાને કોનું મન ઉત્કંઠિત ન થાય ?" પછી ચિત્રગતિની સાથે આવેલા તેના મંત્રીના પુત્રે સર્વને શ્રવણમાં સુખદાયક એવું તેનું સર્વ કુળાદિકનું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી સુમિત્રે હર્ષથી કહ્યું કે—"આજે મારી ઉપર વિષનો અને વિષ આપનારનો ઉપકાર થયો છે, નહિ તો તમારી જેવા મહાત્માનો મને યોગ ક્યાંથી થાત ? વળી તમે મને માત્ર

---

૧ પહેલા જન્મેલો (મોટો). ૨ પછી જન્મેલો (નાનો).

જીવિત આપ્યું નથી, પણ પચ્ચખ્ખાણ અને નવકાર મંત્રથી રહિત એવા મૃત્યુથી થનારી દુર્ગતિમાંથી મને બચાવ્યો છે. હે કૃપાનિધિ! વર્ષાઋતુના મેઘની જેમ અતુલ ઉપકારી એવા તમારો હું શું પ્રત્યુપકાર કરું?" આ પ્રમાણે કહેતા અને મિત્રતાને પામેલા એવા સુમિત્રની પાસેથી ચિત્રગતિએ પોતાને નગરે જવાની રજા માગી તે વખતે સુમિત્રે કહ્યું:—"પ્રિય ભાઇ! અહીંથી નજીકમાં **સુયશ** નામે કેવળી છે. તે વિહાર કરતા કરતા આ તરફ આવે છે, ને અનુક્રમે અહીં આવે એટલે તેમને વંદના કરીને પછી જજો ત્યાં સુધી અહીં જ તેમની રાહ જોઇને રહો" ચિત્રગતિએ તે કબૂલ કર્યું અને ત્યાં રહીને જુગલીઆની જેમ સુમિત્રની સાથે ક્રીડા કરતાં કેટલાક દિવસો નિર્ગમન કર્યા.

એક દિવસ બન્ને જણ ઉદ્યાનમાં ગયા ત્યાં જુએ છે તો જંગમ કલ્પવૃક્ષની જેવા **સુયશ** નામે કેવળી પધાર્યા છે. સુવર્ણકમળ ઉપર બેઠેલા, અનેક દેવતાઓએ પરવરેલા અને જેમના સમાગમની ઇચ્છા ઘણા કાળથી રાખેલી હતી એવા તે મુનિને જોઇ પ્રદક્ષિણા કરી વાંદીને બન્ને જણ તેમની સમીપે બેઠા. એ ખબર સાંભળી સુગ્રીવ રાજા પણ તેમને વાંદવાને આવ્યો. મુનિએ મોહરૂપી નિદ્રામાં પ્રાતઃકાળ જેવી ધર્મદેશના આપી દેશનાને અંતે ચિત્રગતિએ મુનિને નમસ્કાર કરીને કહ્યું: "હે ભગવન્! તમે કૃપા કરીને મને ઘણો સારો બોધ આપ્યો છે. હે પ્રભુ! શ્રાવકપણું તો મારે કુળક્રમથી ચાલ્યું આવે છે, પરંતુ દુર્ભાગ્યને લીધે આગળ રહેલા નિધિની જેવા આપ અહીં વિચરો છો તે મારા જાણવામાં આવ્યુ નહીં. આ સુમિત્ર મારો અતુલ ઉપકારી છે કે જેણે આવા સદ્ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા તમારા ચરણના દર્શન કરાવ્યાં." આ પ્રમાણે કહીને સદ્‌બુદ્ધિવાળા ચિત્રગતિએ તે મુનિની પાસે સમકિતપૂર્વક ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. પછી સુગ્રીવ રાજાએ મુનિને પ્રણામ કરીને પૂછ્યું: "હે ભગવન્! આ મારા મહાત્મા પુત્રને વિષ આપીને તે ભદ્રા સ્ત્રી કયાં ગઈ?" મુનિ બોલ્યા—"તે સ્ત્રી અહીંથી નાસીને અરણ્યમાં ગઇ. ત્યાં ચોરોએ તેનાં આભૂષણો લઈ લીધાં અને તેને પલ્લીપતિને સોંપી દીધી પલ્લીપતિએ એક વણિકને વેચાતી આપી. ત્યાંથી તે નાસી ગઈ અને માર્ગમાં મોટા દાવાનળમા દગ્ધ થઇ ગઈ ત્યા રૌદ્રધ્યાનવડે મૃત્યુ પામીને તે પ્રથમ નરકમાં ગયેલી છે ત્યાથી ચ્યવીને તે એક ચંડાળને ઘેર સ્ત્રી થશે તે સગર્ભા થતાં તેની સપત્ની કલહ કરીને તેને કાતીવડે મારી નાંખશે ત્યાથી મરણ પામીને તે ત્રીજી નરકમાં જશે અને પછી તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે આ પ્રમાણે તમારા સમ્યગ્દષ્ટિ પુત્રને ઝેર આપવાના પાપથી તે સંસારમા પરિભ્રમણ કરીને અનત દુઃખને અનુભવશે"

સુગ્રીવ રાજાએ કહ્યું: "હે ભગવન્! તે સ્ત્રીએ જેને માટે આવું કૃત્ય કર્યું તે આ તેનો પુત્ર તો અહીં છે અને તે નરકમાં ગઈ છે, માટે રાગદ્વેષાદિકવડે મહાદારુણ એવા આ સંસારને ધિક્કાર છે. હું તો હવે તેવા સંસારના ત્યાગના કારણરૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કરીશ." તે વખતે તેમને પ્રણામ કરી સુમિત્રે આ પ્રમાણે કહ્યું કે-"હે પિતા! મારી માતાના તેવા પ્રકારના કર્મબંધના કારણરૂપ એવા મને ધિક્કાર છે, તેથી હે સ્વામિન્! મને આજ્ઞા આપો કે જેથી હું પણ સત્વર દીક્ષા ગ્રહણ કરું, કેમ કે આવા અતિ દારુણ સંસારમાં રહેવાને કોણ ઇચ્છા કરે?" આ પ્રમાણે કહેતા પુત્રને આજ્ઞાથી નિવારી સુગ્રીવ રાજાએ તેને

રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો અને પોતે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી સુગ્રીવ રાજર્ષિએ તે કેવળીની સાથે વિહાર કર્યો સુમિત્ર ચિત્રગતિની સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યો.

પોતાની અપરમાતા ભદ્રાના પુત્ર પદ્મને તેણે કેટલાંક ગામો આપ્યાં, પરંતુ એ દુર્વિનીત તેટલાથી અસંતુષ્ટ થઇ ત્યાંથી કોઇ ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો. ચિત્રગતિ માંડમાંડ સુમિત્ર રાજાની રજા લઈ પોતાના ઉત્કંઠિત માતાપિતાને મળવાને માટે પોતાને નગરે ગયો. ત્યાં દેવપૂજા, ગુરુની ઉપાસના, તપ, સ્વાધ્યાય અને સંયમાદિકમાં નિરંતર તત્પર રહેવાથી તે તેના માતાપિતાને અત્યંત સુખદાયક થઇ પડ્યો

અન્યદા સુમિત્રની એક બહેન જે કલિંગ દેશના રાજાની સાથે પરણાવી હતી તેને અનંગસિંહ રાજાનો પુત્ર અને રત્નવતીનો ભાઇ કમળ હરી ગયો. 'પોતાની બહેનનું હરણ થવાથી સુમિત્ર શોકમાં છે.' એવા ખબર એક ખેચરના મુખથી તેના મિત્ર ચિત્રગતિએ સાંભળ્યા. એટલે 'હું તમારી બહેનને શોધીને થોડા વખતમાં લઈ આવીશ.' આ પ્રમાણે ખેચરોદ્વારા સુમિત્રને ધીરજ આપીને ચિત્રગતિ તેની શોધમાં તત્પર થયો. પછી 'કમળે તેનું હરણ કરેલું છે' એવી ખબર જાણીને ચિત્રગતિ સર્વ સૈન્ય લઇ શિવમંદિર નગરે આવ્યો. ત્યા હાથી જેમ કમળના ખંડને ઉન્મૂલન કરે તેમ શૂર રાજાના શૂરવીર પુત્રે લીલામાત્રમાં કમળનું ઉન્મૂલન કર્યું. પુત્રનો પરાભવ થયેલો જાણી અનંગસિંહ રાજા સિંહવત્ ક્રોધ પામ્યો અને સિંહનાદ કરી સેના લઇને દોડી આવ્યો. વિદ્યાબળથી, સૈન્યબળથી અને ભુજાબળથી તેઓની વચ્ચે દેવનાઓને પણ ભયંકર લાગે તેવો મહાન્ સંગ્રામ પ્રવર્ત્યો છેવટે અનંગસિંહે ચિત્રગતિ શત્રુને જીતવો અશકય જાણીને તેને જીતવાની ઇચ્છાથી દેવતાઓએ આપેલું ક્રમાગત ખડ્ગરત્ન સંભાર્યું. સેંકડો જવાળાઓથી દુરાલોક[1] અને શત્રુઓને અંતક[2] જેવું તે ખડ્ગરત્ન ક્ષણવારમાં તેના હાથમાં આવીને ઊભું રહ્યુ તે ખડ્ગ હાથમાં લઈ અનંગસિંહ બોલ્યો—"અરે બાળક! હવે તું અહીંથી ખસી જા, નહી તો મારી આગળ ઊભા રહેવાથી તારું મસ્તક કમળનાળની જેમ આ ખડ્ગવડે હું છેદી નાંખીશ" ચિત્રગતિ આશ્ચર્યથી બોલ્યો—"અરે મૂઢ! અત્યારે મને તું કાંઇક જુદો જ થઈ ગયો હો તેમ લાગે છે, કારણ કે એક લોહખંડના બળથી તું આમ ગાજે છે, પણ પોતાના બળથી રહિત એવા તને ધિક્કાર છે." આ પ્રમાણે કહીને ચિત્રગતિએ વિદ્યાથી સર્વ ઠેકાણે અંધકાર વિકુર્વ્યો. જેથી શત્રુઓ આગળ રહેલાને પણ જોઇ શકવા અસમર્થ અને ચિત્રલિખિત જેવા થઇ ગયા પછી ચિત્રગતિએ તેના હાથમાંથી ખડ્ગ ઝુટવી લીધું અને સુમિત્રની બહેનને લઇને સત્વર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ક્ષણવારે અંધકાર મટી પ્રકાશ થયો એટલે અનંગસિંહ રાજાએ જોયું તો પોતાના હાથમાં ખડ્ગ દીઠું નહી અને આગળ શત્રુ પણ જોવામાં આવ્યો નહીં. ક્ષણવાર તો તેને તે કારણથી ખેદ થયો, પણ પછી જ્ઞાનીનું વચન યાદ આવ્યું કે મારા ખડ્ગનો હરનાર મારો જમાતા થશે, તેથી તે ખુશી થયો; પણ તે હવે શી રીતે જાણવામાં આવશે? એમ વિચારતાં યાદ આવ્યું કે સિદ્ધાયતનમાં વંદના કરતાં તેના ઉપર દેવતા પુષ્પવૃષ્ટિ કરશે, તેથી તે જાણી શકાશે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીએ કહ્યું છે માટે ચિંતા કરવા જેવું નથી આ પ્રમાણે વિચારી તે પોતાને ઘેર ગયો.

---

૧. દુઃખે જોઇ શકાય એવું. ૨. કાળ

બુદ્ધિમાન્ ચિત્રગતિ કૃતાર્થ થઈ અખંડ શીલવાળી સુમિત્રની બ્હેનને લઇને સુમિત્રની પાસે આવ્યો અને તેને સુમિત્રને અર્પણ કરી. સુમિત્ર રાજા પોતાના વિવેકવડે પ્રથમ જ સંસાર પર ઉદ્વિગ્ન હતો, તેમાં તેની બ્હેનનું હરણ થયા પછી તો તે વિશેષે નિર્વેદ પામ્યો હતો, તેથી બ્હેન આવી કે તરત પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી ચિત્રગતિની સમક્ષ તેણે સુયશ મુનિની પાસે જઇને દીક્ષા લીધી. પછી ચિત્રગતિ પોતાને નગરે ગયો.

બુદ્ધિમાન્ સુમિત્રરાજર્ષિએ ગુરુની પાસે કાંઇક ઊણા એવા નવ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું. પછી ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને સુમિત્ર મુનિ એકલા વિહાર કરતા મગધ દેશમાં આવ્યા. ત્યાં કોઈ ગામની બહાર કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યા. તેવામાં તેનો સાપત્નબંધુ પદ્મ ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે સર્વ જીવના હિતકારી સુમિત્ર મુનિને ગિરિની જેમ સ્થિર થઇને ધ્યાનમાં રહેલા જોયા. તે વખતે જાણે પોતાની માતા ભદ્રાને મળવા જવાને ઇચ્છતો હોય તેમ નરકાભિમુખ થયેલા પદ્મે કાન સુધી ખેંચીને સુમિત્રના હૃદયમાં એક બાણુ માર્યું, પરંતુ 'આ ભાઇએ મને બાણુ મારીને કાંઇ મારો ધર્મભ્રંશ કર્યો નથી, પણ કર્મનો છેદ કરવામાં મદદગાર મિત્ર થયેલ હોવાથી ઊલટો તે મારો હિતકારી થયો છે. મેં પૂર્વે આ પદ્મને રાજ્ય ન આપ્યું તેથી તેનો અપકાર કર્યો છે, માટે એ મને ક્ષમા કરો અને બીજા સર્વ પ્રાણીઓ પણ મને ક્ષમા કરો.' આ પ્રમાણે શુભ ધ્યાન ધ્યાતા સતા, સર્વ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાન કરી, નમસ્કાર મંત્રને સંભારતા મૃત્યુ પામીને સુમિત્ર મુનિ બ્રહ્મદેવલોકમાં ઇંદ્રના સામાનિક દેવતા થયા. પદ્મ ત્યાંથી નાસી જતો હતો તેવામાં રાત્રિએ તેને કૃષ્ણ સર્પ ડસ્યો, તેથી મૃત્યુ પામીને તે સાતમી નરકે ગયો.

સુમિત્રના મૃત્યુના ખબર સાંભળી મહામતિ ચિત્રગતિ ચિરકાળ શોક કરી યાત્રા કરવાને માટે સિદ્ધાયતનમાં ગયો. તે વખતે ત્યાં યાત્રામાં ઘણા ખેચરેશ્વરો એકઠા થયા હતા. તેમાં અનંગસિંહ રાજા પણ પોતાની પુત્રી **રત્નવતીને** લઇને આવ્યો હતો. ચિત્રગતિએ શાશ્વત પ્રભુની વિચિત્ર પ્રકારે પૂજા કરી અને પછી અંગમાં રોમાંચપૂર્વક ભક્તિથી વિચિત્ર એવી વાણીવડે તેણે પ્રભુની સ્તુતિ કરી. તે સમયે દેવતા થયેલો સુમિત્ર અવધિજ્ઞાનથી જાણીને ત્યાં આવ્યો અને તેને બીજા દેવોની સાથે ચિત્રગતિની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. ખેચરો હર્ષ પામીને ચિત્રગતિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા એટલે અનંગસિંહ રાજાએ પણ પોતાની પુત્રીના વર તરીકે તેને ઓળખ્યો. પછી સુમિત્ર દેવ પ્રત્યક્ષ થઇ ઘણા હર્ષથી બોલ્યો–"હે ચિત્રગતિ ! તમે મને ઓળખો છો ?" ચિત્રગતિએ કહ્યું કે–"તમે કોઈ મહર્દ્ધિક દેવ છો, એમ હું જાણું છું" પછી સુમિત્ર દેવે તેને ઓળખાણ પાડવાને માટે પોતાનું મૂળ રૂપ બતાવ્યું. ચિત્રગતિ તેને આલિંગન કરીને બોલ્યો–"હે મહામતિ ! તમારા પ્રસાદથી જ હું આ નિરવદ્ય જૈનધર્મને પામ્યો છું." સુમિત્રે કહ્યું–"હે ભદ્ર ! તમે પ્રસાદ કરીને પ્રથમ મને જીવિતદાન આપ્યું તેથી જ હું આવી સમૃદ્ધિને પામી શકયો છું, પણ જો હું તે વખતે પચ્ચખ્ખાણ અને નવકાર મંત્ર રહિત મૃત્યુ પામ્યો હોત તો હું મનુષ્યભવ પણ પામત નહીં અને આ સ્થિતિ પણ મેળવત નહીં." આ પ્રમાણે પરસ્પર એકબીજાની પ્રશંસા કરનારા તે બન્ને કૃતજ્ઞ મિત્રોને જોઇ **શ્રી સૂર** ચક્રવર્ત્તી પ્રમુખ સર્વ ખેચરેશ્વરો ઘણો હર્ષ પામ્યા. તે વખતે રૂપ અને ચારિત્રથી અનુપમ એવા ચિત્રગતિને જોઇ અનંગસિંહની પુત્રી

રત્નવતી કામનાં બાણોથી વીંધાઇ ગઈ. પોતાની પુત્રીને વિધુર થયેલી જોઇ અનંગસિંહે વિચાર્યું. "જ્ઞાનીએ જે પ્રથમ કહ્યું હતું તે બરાબર મળતું આવ્યું છે. ખડ્‌ગરત્ન હરી લીધું, પુષ્પવૃષ્ટિ પણ થઇ અને મારી પુત્રીનો અનુરાગ પણ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયો, માટે જ્ઞાનીના કહેવા પ્રમાણે આ પુરુષ મારી પુત્રી રત્નવતીને યોગ્ય વર છે. આવી દુહિતા અને જામાતાવડે હું આ જગતમાં શ્લાઘ્ય થઇશ; પરંતુ અહીં દેવસ્થાનમાં લગ્નસંબંધાદિક સાંસારિક કાર્ય વિષે બોલવું તે યોગ્ય નથી." આ પ્રમાણે વિચાર કરી અનંગસિંહ પરિવાર સહિત પોતાને ઘેર ગયો અને સુમિત્ર દેવને તથા ખેચરોને સત્કારપૂર્વક વિદાય કરીને ચિત્રગતિ પોતાના પિતા સાથે પોતાને ઘેર ગયો.

અનંગસિંહે ઘેર આવીને એક મંત્રીને સૂર ચક્રીની પાસે મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઇ પ્રણામ કરી નિષ્કપટ વિનયવડે આ પ્રમાણે કહ્યું—"હે સ્વામિન્ ! તમારો કુમાર ચિત્રગતિ કામદેવની જેવો છે. વળી પોતાના અનુપમ રૂપલાવણ્યથી તે કોને આશ્ચર્ય નથી પમાડતો ? હે પ્રભુ ! તમારી આજ્ઞાથી અનંગસિંહની પુત્રી રત્ન સમાન રત્નવતી તે ચિત્રગતિરૂપ રત્નની સાથે જોડાઓ તે બન્નેના વિવાહને માટે તમે જ મુખત્યાર છો, માટે હે નરસિંહ ! અનંગસિંહ રાજાનું વચન માનો અને આજે જ મને વિદાય કરો." સૂરરાજાએ ઉચિત યોગની ઇચ્છાથી તેનું વચન સ્વીકાર્યું. પછી મહોત્સવપૂર્વક તેમનો વિવાહ કરવામાં આવ્યો.

ચિત્રગતિ તેણીની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યો અને અર્હત્‌પૂજાદિક ધર્મ પણ આચરવા લાગ્યો. જે પહેલા ધનદેવ અને ધનદત્તના જીવ હતા તે ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભવમાં પણ **મનોગતિ** અને **ચપલગતિ** નામે ચિત્રગતિના અનુજ બંધુ થયા હતા. તે બંને બંધુને અને રત્નવતીને સાથે લઇને ચિત્રગતિ ઇંદ્રની જેમ નંદીશ્વરાદિક દ્વીપમાં યાત્રા કરવા લાગ્યો, હમેશાં સમાહિત થઇ અરિહંતની પાસે જઇને ધર્મ સાંભળવા લાગ્યો, તેમજ સ્ત્રી અને ભાઇઓ સહિત સાધુઓની સેવામાં તત્પર રહેવા લાગ્યો.

અન્યદા સૂર ચક્રીએ તેને રાજ્ય પર બેસારીને દીક્ષા લીધી અને તેઓ છેવટે મોક્ષે ગયા. પછી અનેક વિદ્યાને સાધી જાણે નવીન સૂર ચક્રી હોય તેવો ચિત્રગતિ અનેક ખેચરપતિઓને પોતાના સેવકો બનાવી પોતાનું અખંડ શાસન ચલાવવા લાગ્યો. એક સમયે મણિચૂલ નામે તેનો કોઇ સામંત રાજા મૃત્યુ પામ્યો. તેને **શશિ** અને **શૂર** નામે બે પુત્રો હતા. તેઓ પિતાના મરણ પછી રાજ્યને માટે લડવા લાગ્યા. તે સાંભળી ચિત્રગતિ ત્યાં ગયો અને બન્નેને રાજ્ય વહેંચી આપ્યાં, તેમજ યુક્તિવાળી ધર્મવાણીથી સમજાવીને તેમને સન્માર્ગે સ્થાપિત કર્યા તથાપિ એક વખતે તેઓ પાછા વનના હસ્તિની જેમ યુદ્ધ કરીને મૃત્યુ પામ્યા. તે સાંભળી મહામતિ ચિત્રગતિ ચિંતવવા લાગ્યો—"આ નાશવંત લક્ષ્મીને માટે જે મંદ બુદ્ધિવાળા યુદ્ધ કરે છે, મરણ પામે છે અને દુર્ગતિમાં પડે છે તેમને ધિક્કાર છે. જેમ તેઓ શરીરની અપેક્ષા રાખ્યા વગર લક્ષ્મીને માટે ઉત્સાહ રાખે છે તેમ જો મોક્ષને માટે ઉત્સાહ રાખે તો તેમને શી ન્યૂનતા રહે ?" આવો વિચાર કરી સંસારથી ઉદ્વેગ પામીને ચિત્રગતિએ રત્નવતીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર **પુરંદર**ને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો. પછી રત્નવતી અને પોતાના બે અનુજ બંધુઓ સહિત **દમધર** નામના આચાર્યની પાસે તેણે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચિરકાળ તપ કરી છેવટે પાદપોપગમ અનશન કરી

મૃત્યુ પામીને ચિત્રગતિ માહેંદ્ર કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવતા થયો. રત્નવતી અને બે કનિષ્ઠ બંધુ પણ તે દેવલોકમાં જ પરસ્પર પ્રીતિને ધરનારા દેવતા થયા.

પૂર્વવિદેહમાં **પદ્મ** નામના વિજયને વિષે **સિંહપુર** નામે એક દેવનગર જેવું નગર છે. તે નગરમાં જગતને આનંદ આપનાર અને સૂર્યની જેમ બીજાના તેજને મંદ કરનાર **હરિનંદી** નામે એક રાજા હતો તેને અમૃતને ઝરનારી કૌમુદી જેવી નામથી અને દર્શનથી **પ્રિયદર્શના** કરીને એક પટરાણી હતી. ચિત્રગતિનો જીવ માહેંદ્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે પ્રિયદર્શનાની કુક્ષિમાં ઉત્તમ સ્વપ્ને સૂચિત થઈને અવતર્યો. પૂર્ણ સમયે જેમ પાંડુકવનની ભૂમિ કલ્પવૃક્ષને જન્મ આપે તેમ દેવી પ્રિયદર્શનાએ એક પ્રિયદર્શન પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ તેનું **અપરાજિત** એવું નામ પાડ્યું. ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલો તે બાળક અનુક્રમે મોટો થયો. સર્વ કળા સંપાદન કરી, યૌવનવયને પ્રાપ્ત થતાં તે મૂર્ત્તિવડે કામદેવ જેવો પુણ્ય લાવણ્યનો સમુદ્ર થયો તેને બાલ્યવયથી સાથે ધુલિક્રીડા કરનાર અને સાથે અભ્યાસ કરનાર **વિમળબોધ** નામે એક મંત્રીપુત્ર પરમ મિત્ર થયો.

એક વખતે તે બંને મિત્રો અશ્વારૂઢ થઈને ક્રીડા કરવાને માટે બહાર ગયા. તેવામાં તેમના તીવ્ર ગતિવાળા અશ્વો તેમને હરીને એક દૂરના મોટા જંગલમાં લઈ ગયા. ત્યાં પહોંચતાં અશ્વો શ્રાંત થઈને ઊભા રહ્યા, એટલે તેઓ એક વૃક્ષની નીચે ઘોડા પરથી ઉતરી પડ્યા. પછી રાજપુત્ર અપરાજિતે પોતાના મિત્ર વિમળબોધને કહ્યું—" હે મિત્ર ! આ અશ્વો આપણને અહીં હરી લાવ્યા તે સારું થયું, નહીં તો અનેક આશ્ચર્યથી પૂર્ણ એવી પૃથ્વી શી રીતે જોવાત ? કદી આપણે બહાર જવાની આજ્ઞા માગત તો આપણા વિરહને નહીં સહન કરનારાં આપણાં માતાપિતા આપણને કદી પણ રજા આપત નહીં; તેથી આ ઠીક થયું છે. આપણને અશ્વોએ હર્યા છે તેથી આપણાં માતાપિતાને દુઃખ તો લાગશે પણ આપણે તો તેથી યથેચ્છપણે ફરી શકીશું અને માતાપિતા તો પડ્યું તે સહન કરશે " રાજપુત્રનાં આ વચનને મંત્રીપુત્રે '**एवमस्तु**' કહીને ટેકો આપ્યો તેવામાં ' રક્ષણ કરો ' ' રક્ષણ કરો ' એમ પોકાર કરતો કોઈ પુરુષ ત્યાં આવ્યો. તેનાં સર્વ અંગ કંપતાં હતાં અને લોચન ચંચળ થયેલાં હતાં. તેને શરણે આવેલો જોઇ કુમારે કહ્યું કે-' ભય પામીશ નહી ' મંત્રીપુત્રે કહ્યું કે-' તમે આ વિચાર્યા વગર બોલ્યા છો, કારણ કે કદી આ પુરુષ અન્યાયી નીકળશે તો સારું નહીં કહેવાય.' અપરાજિત બોલ્યો-' ન્યાયી હોય કે અન્યાયી હોય, પણ જો તે શરણે આવે તો તેની રક્ષા કરવી એવો સદા ક્ષાત્રધર્મ જ છે.' કુમાર આમ કહે છે તેવામાં ' મારો મારો ' એમ બોલતા અને તીક્ષ્ણ ખડ્ગને ઉગામતા અનેક આરક્ષક પુરુષો ત્યા આવ્યા અને 'અરે મુસાફરો ! સર્વ નગરને લૂંટનાર આ પુરુષને છોડી દો, અમારે તેને મારવો છે.' આ પ્રમાણે તેઓ દૂરથી કહેવા લાગ્યા. કુમાર હસીને બોલ્યો-'આ પુરુષ મારે શરણે આવેલો છે, તો હવે તે ઇંદ્રથી પણ મારવાને અશક્ય છે, તો બીજાની શી વાત કરવી ?' આ પ્રમાણે કહ્યું તથાપિ આરક્ષકો ક્રોધથી તેને પ્રહાર કરવા આવ્યા એટલે મૃગલાઓને સિંહ મારે તેમ તેમને મારવાને માટે કુમાર ખડ્ગ ખેંચીને દોડ્યો, એટલે તત્કાળ તે સર્વે નાસી ગયા તેમણે જઇને પોતાના સ્વામી કોશલપતિને કહ્યું. કોશલેશે ચોરના રક્ષકને મારવાની ઈચ્છાથી

મોટું સૈન્ય મોકલ્યું. અપરાજિતે તે સૈન્યને ક્ષણવારમાં જીતી લીધું એટલે રાજા પોતે ઘોડેસ્વારો અને ગજસ્વારોથી પરવર્યો સતો ચઢી આવ્યો. તેને જોઇ અપરાજિતકુમાર ચોરને મંત્રીપુત્રને સોંપી દ્રઢ પરિકરબદ્ધ થઇ યુદ્ધ કરવાને સામો થયો પછી સિંહની જેમ એક હાથીના દાંત ઉપર પગ મૂકી તેના કુંભસ્થલ ઉપર ચઢી ગયો અને ઉપર બેઠેલા ગજસ્વારને મારી નાખ્યો. પછી તે હાથી ઉપર બેસીને અપરાજિત યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેને ઓળખીને એક મંત્રીએ રાજાને ઓળખાવ્યો. એટલે કોશલેશ્વર આજ્ઞાવડે સૈનિકોને યુદ્ધ કરતાં નિષેધીને બોલ્યો કે–'આ કુમાર તો મારા મિત્ર હરિનંદીનો પુત્ર છે.' પછી તે કુમારને ઉદ્દેશીને બોલ્યો કે–'તને શાબાશ છે, આવા અદ્ભુત પરાક્રમથી તું મારા મિત્રનો ખરેખરો પુત્ર છો; કેમ કે સિંહના બાળક વિના હાથીને મારવાને કોણ સમર્થ થાય ? હે મહાભુજ ! પોતાના જ એક ઘરેથી બીજે ઘેર જેમ જાય તેમ ભાગ્યયોગે તું મારે ઘેર આવ્યો છે તે બહુ સારું થયું છે.' આ પ્રમાણે કહી તેણે હાથી ઉપર બેઠાબેઠા જ તેને આલિંગન કર્યું. પછી લજ્જાથી જેનું મુખકમળ નમ્ર થયેલું છે એવા તેને પોતાના હાથી ઉપર પોતાની પાસે બેસાડી પુત્રની જેમ વાત્સલ્યભાવથી પોતાને ઘેર લાવ્યો. પેલા ચોરને વિદાય કરીને અપરાજિતની પછવાડે મંત્રીપુત્ર પણ ત્યાં આવ્યો.

પછી બંને મિત્ર કોશલ રાજાને ઘેર સુખે રહેવા લાગ્યા. અન્યદા આનંદ પામેલા કોશલપતિએ **કનકમાળા** નામની પોતાની એક કન્યા અપરાજિતને પરણાવી. કેટલાક દિવસ ત્યાં રહી એક દિવસ પોતાને દેશાંતર જવામાં વિઘ્ન ન થવા માટે કોઇને કહ્યા વગર અપરાજિત કુમાર મિત્ર સહિત રાત્રિએ ગુપ્ત રીતે ચાલી નીકળ્યો.

આગળ ચાલતાં એક કાળિકાદેવીના મંદિરની નજીક 'અરે ! આ પૃથ્વી પુરુષવિનાની થઇ ગઇ !' એવું કોઇનું રુદન રાત્રિએ તેમના સાંભળવામાં આવ્યું. સ્વરને અનુસારે 'આ કોઇ સ્ત્રી રુવે છે.' એવો નિશ્ચય કરી કૃપાળુ કુમાર શબ્દપાતિ બાણની જેમ તે શબ્દને અનુસારે ચાલ્યો. ત્યાં પ્રજ્વલિત અગ્નિની પાસે બેઠેલી એક સ્ત્રી અને તીક્ષ્ણ ખડ્ગને ખેંચીને ઊભેલો એક પુરુષ તેના જોવામાં આવ્યાં. તે વખતે 'જે પુરુષ હોય તે આ અધમ વિદ્યાધર પાસેથી મારી રક્ષા કરો.' એમ બોલતી કસાઇના ઘરમાં રહેલી મેંઢીની જેવી તે સ્ત્રી પાછી આક્રંદ કરવા લાગી તે જોઇ કુમારે પેલા પુરુષને આક્ષેપપૂર્વક કહ્યું: 'અરે ! પુરુષાધમ ! મારી સાથે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થા. આવી અબળાની ઉપર શું પરાક્રમ બતાવે છે ?' તે સાંભળી 'આ સ્ત્રીની માફક તારી ઉપર પણ મારું પરાક્રમ છે.' એમ બોલતો તે ખેચર ખડ્ગ ખેંચીને યુદ્ધ કરવાને માટે કુમારની નજીક આવ્યો. પછી બંને કુશળ પુરુષોએ પરસ્પરના આઘાતને છેતરતા ઘણી વાર સુધી ખડ્ગાખડ્ગી યુદ્ધ કર્યું. ત્યારપછી ભુજાયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. બાહુયુદ્ધમાં પણ અપરાજિતને અજેય ધારીને તે વિદ્યાધરે તેને નાગપાશથી બાંધી લીધો. કુમારે મોટો કોપ કરી ઉન્મત્ત હાથી જેમ તેને બાંધેલા દોરડાને તોડી નાખે તેમ તે પાશને તોડી નાખ્યો. પછી તે વિદ્યાધરે અસુરકુમારની જેમ ક્રોધ પામીને વિદ્યાના પ્રભાવવડે વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોથી કુમાર ઉપર પ્રહાર કર્યા, પરંતુ પુર્વપુણ્યના પ્રભાવથી અને દેહના સામર્થ્યથી તે પ્રહાર કુમારને હરાવવાને જરા પણ સમર્થ થયા નહી. એ સમયે સૂર્ય ઉદયાચળ ઉપર ચઢ્યો, એટલે

કુમારે ખડ્ગવડે ખેચરના મસ્તક ઉપર ઘા કર્યો, તેથી મૂર્ચ્છા ખાઇને તે પૃથ્વી પર પડ્યો. તે જ વખતે જાણે કુમારની સ્પર્ધા કરતો હોય તેમ કામદેવે પણ પોતાનાં બાણોવડે તે સ્ત્રીની ઉપર પ્રહાર કર્યા. પછી કેટલાએક ઉપચારવડે તે ખેચરને સચેત કરી કુમારે કહ્યું કે–' હજુ પણ જો સમર્થ હો તો પાછું યુદ્ધ કર.' વિદ્યાધર બોલ્યો–" હે વીર ! તમે મને ભલી પ્રકારે જીતી લીધો છે; એટલું જ નહીં પણ આ સ્ત્રીના વધથી અને તેથી પ્રાપ્ત થનારા નરકથી પણ મને સારી રીતે બચાવ્યો છે. હે બંધુ ! મારા વસ્ત્રના છેડે ગ્રંથીમાં એક મણિ અને મૂલિકા બાંધેલ છે. તે મણિના જળવડે મૂલિકા ઘસીને આ મારા વ્રણ ઉપર ચોપડો " કુમારે તેમ કર્યું એટલે તે તત્કાળ સજ્જ થયો. પછી કુમારના પૂછવાથી તે પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો.

" વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર રથનૂપુર નગરના **અમૃતસેન** નામના ખેચરપતિની **રત્નમાળા** નામે આ દુહિતા છે તેના વર માટે પૂછતાં ' ગુણરત્નનો સાગર હરિનંદી રાજાનો અપરાજિત નામે યુવાન પુત્ર આ કન્યાનો વર થશે ' એવું કોઇ જ્ઞાનીએ કહ્યું હતું. ત્યારથી આ બાળા તેની ઉપર જ અનુરક્ત હતી, તેથી બીજા કોઈ ઉપર તેનું મન દોડાવતી નહીં. એક વખતે આ બાળા મારા જોવામાં આવી, તેથી મેં વિવાહને માટે તેની માગણી કરી. તેણીએ કહ્યું—' કુમાર અપરાજિત મારું પાણિગ્રહણ કરો અથવા મારા અંગને અગ્નિદહન કરો, તે સિવાય બીજી ગતિ નથી. ' આવાં તેણીનાં વચનથી મને ઘણો કોપ ચડ્યો. હું **શ્રીષેણ** વિદ્યાધરનો **સૂરકાંત** નામે પુત્ર છું અને તે દિવસથી મને તેના પાણિગ્રહણનો આગ્રહ બંધાઈ ગયો છે પછી નગરમાંથી નીકળીને કેટલીક દુઃસાધ્ય વિદ્યાઓને પણ મેં સાધ્ય કરી અને પાછી ફરી વાર વિવિધ ઉપાયોથી મેં તેની પ્રાર્થના કરી, તથાપિ એ બાળાએ જ્યારે મારી ઈચ્છા સ્વીકારી નહીં ત્યારે હું તેનું હરણ કરીને અહીં લાવ્યો, કેમ કે **કામાંધ પુરુષો શું નથી કરતા ?** આ સ્ત્રીએ મારી પ્રાર્થના સ્વીકારી નહીં એટલે હવે એના શરીરને અગ્નિથી દહન કરવારૂપ તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા માટે ખડ્ગવડે ખંડિત કરીને તેને અગ્નિમાં નાખવાને હું તત્પર થયો તેવામાં તમે આવી તેને મૃત્યુથી બચાવી અને મને દુર્ગતિમાંથી બચાવ્યો, તેથી તમે અમારા બંનેના ઉપકારી છો. હે મહાભુજ ! હવે કહો, તમે કોણ છો ? " પછી મંત્રીપુત્રે તેને કુમારનું કુળ નામ વિગેરે કહી બતાવ્યું. તે સાંભળી અકસ્માત્ પ્રાપ્ત થયેલા ઈષ્ટસમાગમથી રત્નમાળા ઘણી ખુશી થઇ. તે વખતે પુત્રીની પછવાડે શોધવાને નીકળેલા **કીર્તિમતિ** અને **અમૃતસેન** નામે તેણીનાં માતાપિતા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેઓના પૂછવાથી મંત્રીપુત્રે તેમને પણ સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો, એટલે જે રક્ષણ કરનાર તે જ પરણનાર થયો તેમ જાણી તે બંને ઘણાં ખુશી થયાં. પછી અપરાજિત રત્નમાળાને પરણ્યો અને તેઓના કહેવાથી સૂરકાંત વિદ્યાધરને અભયદાન આપ્યું. સૂરકાંત વિદ્યાધરે તે નિઃસ્પૃહ કુમાર અપરાજિતને પેલો મણિ અને મૂલિકા આપ્યા અને મંત્રીપુત્રને બીજો વેષ કરી શકાય તેવી એક ગૂટિકા આપી. પછી ' જ્યારે હું મારે સ્થાનકે જાઉં ત્યારે આ તમારી પુંત્રીને ત્યાં મોકલવી. ' એમ અમૃતસેનને કહીને અપરાજિત કુમાર ત્યાથી આગળ ચાલ્યો. પુત્રી સહિત અમૃતસેન તથા સૂરકાંત વિદ્યાધર અપરાજિતને સંભારતા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

કુમારને આગળ ચાલતાં એક મહાન્ અટવી આવી, તેમાં તેને ઘણી તૃષા લાગવાથી તે એક આમ્રવૃક્ષ નીચે બેઠો અને મંત્રીપુત્ર જળ શોધવાને માટે ગયો. દૂર જઈ જળ લઈને મંત્રી પુત્ર પાછો આવ્યો, એટલે તે આમ્રવૃક્ષ નીચે અપરાજિત કુમારને તેણે દીઠો નહીં, તેથી તે ચિંતવવા લાગ્યો કે–'શું ભ્રાંતિથી હું તે સ્થાન ભૂલી જઈને બીજે સ્થાને આવ્યો છું? અથવા શું અતિ તૃષાથી તે કુમાર પોતે પણ જળને માટે ગયો હશે?' આમ ચિંતવી કુમારને શોધવાને માટે તે વૃક્ષે વૃક્ષે ભમ્યો, પણ કોઈ ઠેકાણે તેનો પત્તો ન મળવાથી તે મૂર્છા ખાઈને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. થોડી વારે તે સચેત થઈને કરુણસ્વરે રુદન કરવા લાગ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે–'હે કુમાર! તારા આત્માને બતાવ, મને વૃથા ખેદ શા માટે પમાડે છે? હે મિત્ર કોઈ! પણ માણુસ તારો અપકાર કરવાને કે તને પ્રહાર કરવાને સમર્થ નથી; તેથી તારા અદર્શનમાં કાંઈ અમંગળમય હેતુનો સંભવ નથી.' આ પ્રમાણે બહુ પ્રકારે વિલાપ કરીને પછી તેને શોધવાને માટે તે ગામેગામ ફરતો ફરતો નંદિપુર નામના નગરે આવ્યો. તે નગરીની બહાર ઉદ્યાનમાં મંત્રીપુત્ર દુઃખિત મને ઊભો હતો, તેવામાં બે વિદ્યાધરો ત્યાં આવીને તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાઃ–"એક મહાવનમાં **ભુવનભાનુ** નામે એક વિદ્યાધરોનો રાજા છે. તે મહા બળવાન્ અને પરમ ઋદ્ધિવાળો વિદ્યાધર એક મહેલ વિકુર્વીને તે વનમાં જ રહે છે. તેને **કમલિની** અને **કુમુદિની** નામે બે પુત્રી છે. તેનો વર તમારો પ્રિય મિત્ર થશે એવું કોઈ જ્ઞાનીએ કહેલું છે. તે ઉપરથી અમારા સ્વામીએ તેને લાવવાને માટે અમને મોકલ્યા હતા. અમે તે વનમાં આવ્યા, ત્યારે ત્યાં તમે બંને મિત્ર અમારા જોવામાં આવ્યા. પછી તમે જળ લેવાને ગયા એટલે અમે અપરાજિત કુમારનું હરણ કરીને તેને અમારા સ્વામી ભુવનભાનુની પાસે લઈ ગયા. ઉદય પામેલા ભાનુની જેવા તેમને જોઈ ભુવનભાનુ ઊભા થયા અને સંભ્રમપૂર્વક એક ઉત્તમ રત્નસિંહાસન ઉપર તેમને બેસાડ્યા. પછી અમારા સ્વામીએ તેમની સત્ય એવી ગુણસ્તુતિ કરીને તમારા મિત્રને શરમાવી દીધા અને પછી પોતાની બે પુત્રીના વિવાહને માટે તેમની યાચના કરી; પણ તમારા વિયોગથી પીડિત એવા કુમારે કાંઈપણ પ્રત્યુતર આપ્યો નહીં. માત્ર તમારું જ ચિંતવન કરતા તે મુનિની જેમ મૌન ધારી રહ્યા. પછી અમારા સ્વામીએ તમને લાવવાની અમને આજ્ઞા કરી એટલે અમે તમને શોધવાને માટે નીકળ્યા. શોધતા શોધતા અહીં આવ્યા એટલે સારે ભાગ્યે તમારાં દર્શન થયાં છે. હે મહાભાગ્ય! હવે ઊભા થાઓ અને સત્વર ત્યાં ચાલો, કેમકે તે બને રાજકુમારી અને રાજકુમારનો વિવાહ થવો તમારે આધીન છે." આવાં તેમનાં વચન સાંભળી મંત્રીકુમાર જાણે મૂર્ત્તિમાન્ હર્ષ હોય તેમ સત્વર હર્ષ પામીને તેમની સાથે કુમારની પાસે આવ્યો. પછી શુભ દિવસે કુમારે તે બંને રાજકુમારીઓનું પાણિગ્રહણ કર્યું. કેટલોક કાળ ત્યાં રહીને પછી પૂર્વની જેમ તે રાજકુમારીઓને ત્યાં રાખી ત્યાંથી દેશાંતર જવા નીકળ્યો.

સૂરકાંત વિદ્યાધરે આપેલા મણિથી જેમનું ઇચ્છિત સદા પૂર્ણ છે એવા તે રાજપુત્ર અને મંત્રીપુત્ર ચાલતા ચાલતા ત્યાંથી શ્રીમંદિરપુરે આવ્યા અને ત્યાં કેટલોક કાળ રહ્યા. એક વખતે તે નગરમાં અતુલ કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો અને કવચ ધરીને તેમજ અસ્ત્રો ઉગામીને ભમતા અનેક સુભટો તેમના જોવામાં આવ્યા. રાજપુત્રે મંત્રીપુત્રને પૂછ્યું

કે—' આ શું થયું છે ? ' તેથી મંત્રીપુત્રે લોકો પાસેથી જાણીને કહ્યું કે—' આ નગરમાં **સુપ્રભ** નામે રાજા છે. તેને કોઈ પુરુષે છળવડે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરીને છરીવડે સખ્ત પ્રહાર કર્યો છે. તે રાજાને રાજ્યને ધારણ કરનાર કોઈ પુત્ર નથી, તેથી પોતપોતાની આત્મરક્ષા કરવાને માટે પુરલોકો આકુળવ્યાકુળ થઈને આખા નગરમાં ભમે છે, તેનો આ મહાન્ કોલાહલ પ્રવર્ત્તે છે. ' આ પ્રમાણેનાં મંત્રીપુત્રનાં વચન સાંભળીને ' એ રાજાનો છળથી ઘાત કરનાર દુષ્ટ ક્ષત્રિયને ધિક્કાર છે ! ' એવું કહેતા કુમાર અપરાજિતનું મુખ કરુણાથી ગ્લાનિ પામી ગયું.

હવે અહીં **કામલતા** નામની એક પ્રધાન ગણિકાએ આવી રાજમંત્રીઓને કહ્યું કે-' આ રાજાનો ઘા સંરોહણી ઔષધિવડે રુઝાઈ જશે આપણા નગરમાં મિત્ર સહિત કોઈ વિદેશી પુરુષ આવેલો છે. તે ઉદાર, ધાર્મિક, સત્ત્વવંત અને મૂર્ત્તિવડે કોઈ દેવ જેવો છે. તે કાંઈ પણ ઉદ્યોગ કરતો નથી તે છતાં તે સર્વ અર્થસંપન્ન છે, તેથી એ મહાપ્રભાવિક પુરુષની પાસે કાંઇ ચમત્કારી ઔષધ હોવું જોઇએ ' તે સાંભળી મંત્રીઓ કુમારની પાસે આવ્યા અને તેને વિનવીને રાજાની પાસે લઈ ગયા. રાજા તેના દર્શનથી જ પોતાના આત્માને સ્વસ્થ થયેલો માનવા લાગ્યો. કૃપાળુ કુમારે રાજાનો ઘા જોયો, એટલે પ્રથમ કરતાં પણ અધિક દયા આવી તેથી મિત્રની પાસેથી પેલાં મણિ ને મૂલિકા લઈ, મણિને ધોઈ તે પાણી રાજાને પાયું અને તેના જળવડે તે મૂલિકા, ઘસીને રાજાના ઘા ઉપર ચોપડી. તત્કાળ રાજાનું શરીર સજ્જ થઇ ગયું. તેણે આશ્ચર્ય પામી રાજપુત્રને પૂછ્યું-' હે કૃપાનિધિ ! નિષ્કારણ બંધુ એવા તમે અહીં કયાંથી આવ્યા છો ? ' મંત્રીપુત્રે સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. રાજાએ કહ્યું-' આ તો મારા મિત્ર હરિનંદીનો પુત્ર છે. અહો ! મારો કેવો પ્રમાદ કે જેથી મે મારા ભ્રાતૃપુત્રને પણ ઓળખ્યો નહીં અથવા મને જે પ્રહાર થયો તે મારા પ્રમાદનું જ ફળ છે. ' પછી તેના સદ્ગુણોથી ખરીદ થયેલા રાજાએ રૂપથી બીજી રંભા હોય તેવી **રંભા** નામની પોતાની કન્યા આગ્રહથી તેને પરણાવી.

રંભા સાથે ક્રીડા કરતાં કેટલોક કાળ ત્યા જ નિર્ગમન કરી રાજપુત્ર પૂર્વની જેમ મંત્રીપુત્રની સાથે ગુપ્ત રીતે તે નગરમાંથી નીકળી ગયો ત્યાંથી કુંડપુર સમીપે આવ્યો. ત્યાં દિવ્ય સુવર્ણકમળ ઉપર બેઠેલા એક કેવલજ્ઞાની મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા તેમને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી નમી પાસે બેસીને શ્રવણમા અમૃતને વર્ષાવતી ધર્મદેશના સાંભળી. દેશના પૂર્ણ થયા પછી નમસ્કાર કરીને અપરાજિતે પૂછ્યું-' હે મહાત્મન્ ! હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય છું ? ' કેવળી બોલ્યા-' હે ભદ્ર ! તું ભવ્ય છે, તું આ જબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં બાવીશમો તીર્થંકર થઇશ અને આ તારો મિત્ર તારો મુખ્ય ગણધર થશે. ' તે સાંભળી તેઓ બંને ખુશી થયા. પછી તે મુનિની સેવા કરતા અને સ્વસ્થ થઇને ધર્મ પાળતા તેઓ કેટલાક દિવસ ત્યા જ રહ્યા કેવળીએ ત્યાથી વિહાર કર્યો, એટલે તેઓ બંને પણ સ્થાને સ્થાને જિનચૈત્યોને વંદન કરતા વિચરવા લાગ્યા .

જનાનંદ નામના નગરમાં **જિતશત્રુ** નામે એક રાજા હતો. તેને **ધારિણી** નામે શીલને ધરનારી રાણી હતી. પેલી રત્નવતીનો જીવ સ્વર્ગમાથી ચ્યવીને તેની કુક્ષિમાં અવતર્યો.

તેણીએ પૂર્ણ સમયે એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. તેનું **પ્રીતિમતી** એવું નામ પાડયું. અનુક્રમે તે મોટી થઇ અને સર્વ કળાઓ સંપાદન કરી. તે જ પ્રમાણે સ્મરજીવનરૂપ યૌવન-વયને પ્રાપ્ત થઇ. સર્વ કળાઓને જાણનારી તે બાળાની આગળ સુજ્ઞ પુરુષ પણ અજ્ઞ થઇ જતો હતો, તેથી તેની દૃષ્ટિ કોઇ પુરુષ ઉપર જરા પણ ઠરતી નહીં. તેના પિતા જિતશત્રુ રાજા વિચાર કરવા લાગ્યા કે–'જો આ ચતુર કન્યાને હું કોઇ જેવા તેવા વર સાથે પરણાવીશ તો એ જરૂર પ્રાણત્યાગ કરશે' આવો વિચાર કરી રાજાએ તેને એકાંતે પૂછ્યું કે–'હે પુત્રી ! તને કેવો વર માન્ય છે ?' પ્રીતિમતી બોલી–'જે પુરુષ કળાઓમાં મને છતી લે તે મારો પતિ થાઓ' રાજાએ તે સ્વીકાર્યું. પછી તેણીની આ પ્રતિજ્ઞા પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થઇ, એટલે ઘણા રાજાઓ અને રાજપુત્રો કળાભ્યાસ કરવા લાગ્યા.

અન્યદા જિતશત્રુ રાજાએ પ્રીતિમતીના સ્વયંવરનો આરંભ કર્યો અને નગરની બહાર મંડપ નાખીને તેમા અનેક માંચાઓ ગોઠવવામાં આવ્યા પછી મોટા મોટા રાજાઓ અને રાજપુત્રોને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યા તે ઉપરથી પોતાના પુત્રના વિયોગથી પીડિત એવા એક રાજા હરિનંદી સિવાય સર્વ ભૂચર અને ખેચર રાજાઓ પોતપોતાના કુમારોને લઇને ત્યાં આવ્યા વિમાનોમાં દેવતાઓની જેમ સર્વે માંચાઓની ઉપર તેઓ આરૂઢ થયા એ સમયે દૈવયોગે કુમાર અપરાજિત પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે મંત્રીપુત્ર વિમળબોધને કહ્યું–'આપણે અહીં બરાબર અવસરે આવી ચડ્યા છીએ, તો હવે કળાઓનો વિચાર, તેનું જ્ઞાન અને તે કન્યાનું અવલોકન આપણે કરીએ, પણ કોઇ પરિચિત માણસ આપણને જાણે નહીં તેમ આપણે રહેવું જોઇએ' આ પ્રમાણે વિચારીને તેણે ગૂટિકાપ્રયોગથી પોતાનું અને મંત્રીપુત્રનું સામાન્ય રૂપ કરી દીધું. પછી તેઓ બંને દેવતાની જેમ ક્રીડાથી વિકૃત આકૃતિ ધારણ કરીને સ્વયંવરમંડપમાં આવ્યા તે સમયે પૃથ્વી પર આવેલી જાણે કોઈ દેવી હોય તેવી અમૂલ્ય વેષને ધારણ કરનારી, બે ચામરોથી વીંજાતી, સખીઓ અને દાસીઓથી પરવરેલી જાણે બીજી લક્ષ્મી હોય તેવી રાજકુમારી પ્રીતિમતી ત્યાં આવી એટલે તેની આગળ ચાલનારા આત્મરક્ષકો અને છડીદારોએ લોકોને દૂર ખસેડયા. તે સ્વયંવરમંડપમાં આવી એટલે માલતી નામે તેની એક સખી આંગળીથી બતાવતી આ પ્રમાણે બોલી–"હે સખી ! આ ભૂચર અને ખેચર રાજાઓ પોતામાં ગુણીપણું માનતા અહીં આવેલા છે આ કદંબ દેશનો **ભુવનચંદ્ર** નામે રાજા છે. એ વીર પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત અને પૂર્વ દિશાના અલંકાર જેવો છે આ **સમરકેતુ** નામે રાજા છે. તે શરીરની શોભાથી કામદેવ જેવો પ્રકૃતિથી જ દક્ષિણ[1] અને દક્ષિણ દિશાના તિલકરૂપ છે. આ કુબેર જેવો **કુબેર** નામે ઉત્તર દિશાનો રાજા છે. તે શત્રુઓની સ્ત્રીઓમાં અશ્રાંત અને વિસ્તારવાળા કીર્તિરૂપ લતાવનને ધરનારો છે. કીર્તિથી સોમપ્રભા(ચંદ્રકાંતિ)ને જીતનાર આ **સોમપ્રભ** નામે રાજા છે, અને બીજા **ધવલ, શૂર** અને **ભીમ** વિગેરે મોટા રાજાઓ છે. આ ખેચપતિ **મણિચૂડ** નામે મહાપરાક્રમી રાજા છે. આ **રત્નચૂડ** નામે રાજા છે. મોટી ભુજાવાળો આ **મણિપ્રભ** નામે રાજા છે, અને આ **સુમન, સોમ** તથા **સૂર** વિગેરે ખેચરપતિ રાજાઓ છે હે સખી ! આ સર્વને જો અને તેની પરીક્ષા

૧. દાક્ષિણ્યતાવાળો.

કર. એ સર્વે કળાઓને જાણનારા છે.” તેણીનાં આવાં વચનથી પ્રીતિમતીએ જે જે રાજાને નેત્રથી અવલોકયો તે તે રાજાને, જાણે તેણીએ આજ્ઞા કરેલો હોય તેવો કામદેવ બાણોથી મારવા લાગ્યો પછી જાણે તેના પક્ષમાં સાક્ષાત્ સરસ્વતી રહ્યા હોય તેમ તે પ્રીતિમતીએ મધુમત્ત કોકિલાના જેવા સ્વરથી એક તર્કવાળો પ્રશ્ન કર્યો તે સાંભળી જેમની બુદ્ધિ હણાઇ ગઇ છે એવા તે સર્વ ભૂચર અને ખેચરો જાણે ગળેથી ઝલાઇ ગયા હોય તેમ તેનો કાંઇ પણ ઉત્તર આપી શકયા નહીં લજ્જાથી જેમનાં મુખ નમી ગયાં છે એવા તે રાજાઓ અને રાજપુત્રો વિલખા થઇ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે–‘ પૂર્વે કોઇથી પણ નહીં જીતાયલા આપણને આ સ્ત્રીએ જીતી લીધા, તેથી જરૂર સ્ત્રીજાતિના સંબંધને લીધે વાગ્દેવી સરસ્વતીએ તેણીનો પક્ષ કર્યો જણાય છે.’ તે વખતે જિતશત્રુ રાજા વિચારમાં પડયો કે ‘ શું વિધિ આ કન્યાને નિર્મીને પ્રયાસથી ખિન્ન થયો હશે કે જેથી આ કન્યાને યોગ્ય એવો કોઇ પતિ તેણે નિર્મ્યો નહીં હોય ! આટલા બધા રાજાઓમાં અને રાજકુમારોમાં મારી પુત્રીને કોઇ રુચ્યો નહીં; તો જો કોઇ હીનજાતિવાળો પતિ થશે તો પછી તેની શી ગતિ થશે ?’ રાજાનો આવો ભાવ જાણીને મંત્રી બોલ્યો કે–“ હે પ્રભુ ! ખેદ કરો નહીં, હજુ ઉત્કૃષ્ટથી પણ ઉત્કૃષ્ટ પુરુષો મળી આવશે; કારણ કે ‘ પૃથ્વી બહુરત્ના છે. ’ તમે હવે એવી આઘોષણા કરાવો કે જે કોઇ રાજા વા રાજપુત્ર, વા કોઇ બીજો આ કન્યાને જીતી લેશે તે તેનો પતિ થશે ” આ પ્રમાણેનો વિચાર જાણીને રાજાએ મંત્રીને શાબાશી આપી અને તત્કાળ તેવી આઘોષણા કરાવી. તે સાંભળી અપરાજિત કુમાર વિચાર કરવા લાગ્યો કે–“કદી સ્ત્રીની સાથે વિવાદમાં વિજય થાય તો પણ તેમાં કાંઇ ઉત્કર્ષ નથી, પરંતુ તેને કોઇ ન જીતે તો તેથી સર્વ પુરુષના પુરુષપણાનો ક્ષય થાય છે, માટે ઉત્કર્ષ થાય કે ન થાય પણ આ સ્ત્રીને તો સર્વથા જીતી લેવી એ જ યોગ્ય છે.” આવો વિચાર કરી અપરાજિત કુમાર તત્કાળ પ્રીતિમતીની પાસે આવ્યો. વાદળાવડે ઢંકાયલા સૂર્યની જેમ તે દુર્વેષથી ઢંકાયેલો હતો, તથાપિ તેને જોઇને પૂર્વ જન્મના સ્નેહસંબંધથી પ્રીતિમતીના મનમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ પછી તેણીએ અપરાજિતના સામો પૂર્વપક્ષ કર્યો એટલે તત્કાળ અપરાજિતે તેને નિરુત્તર કરીને જીતી લીધી પ્રીતિમતીએ તરત જ સ્વયંવરમાળા તેના કંઠમાં આરોપણ કરી તે જોઇ સર્વ ભૂચર અને ખેચર રાજાઓ તેની ઉપર કોપાયમાન થયા તેઓ કહેવા લાગ્યા કે–‘ આ વાણીમાં વાતુલ જેવો અને આકડાના તુલની જેવો હલકો કોણ છે કે જે કાપડી અમે બધા અહીં છતાં આ કન્યાને પરણી જવાને ઇચ્છે છે ?’ આ પ્રમાણે કહીને સર્વ રાજાઓ ઘોડેસ્વાર અને ગજસ્વારોની સાથે અસ્ત્રો ઉગામી, કવચ પહેરી યુદ્ધનો આરંભ કરવા માટે તૈયાર થયા. એટલે અપરાજિત કુમાર પણ એકદમ ઉછળી કોઇ ગજસ્વારને મારી પાડી દઇને તેના હાથી પર બેસી તેનાં જ અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ક્ષણ વાર પછી પાછો કોઇ રથીને મારી તેના રથમાં બેસીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો એ પ્રમાણે ક્ષણ વાર ભૂમિ પર અને ક્ષણ વાર પાછો હાથી ઉપર બેસીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે એક છતાં અનેકની જેમ થઇને ઇંદ્રના વજ્રની જેવો સ્ફુરણાયમાન થયો, અને તેણે ક્રોધથી શત્રુના સૈન્યને ભગ્ન કરી દીધું. પછી ‘ પ્રથમ એક સ્ત્રીએ શાસ્ત્રથી જીતી લીધા અને અત્યારે આ એકાકી કોઇ પુરુષે શસ્ત્રથી જીતી લીધા ’ એવી લજ્જાથી સર્વે રાજાઓ એકઠા થઇને યુદ્ધ કરવા આવ્યા, એટલે અપરા-

જિત કુમાર એકદમ ઉછળીને સોમપ્રભના હાથી ઉપર ચડી ગયો. તે વખતે સોમપ્રભે કેટલાંક લક્ષણોથી અને તિલકાદિક ચિહ્નોથી કુમારને ઓળખ્યો. તેણે તત્કાળ એ મહાભુજને આલિંગન કર્યું અને કહ્યું કે–' અરે ! અતુલ્ય પરાક્રમી ભાણેજ ! સારે ભાગ્યે મેં તને ઓળખ્યો.' પછી તેણે આ ખબર સર્વ રાજાઓને કહ્યા એટલે સર્વ રાજાઓ યુદ્ધથી વિરામ પામ્યા, અને તે જ સર્વે તેના સ્વજન થઈને હર્ષથી વિવાહમંડપમાં આવ્યા. પછી જિતશત્રુ રાજાએ શુભ દિવસે પરસ્પર અનુરક્ત એવા અપરાજિત અને પ્રીતિમતીનો વિવાહોત્સવ કર્યો. અપરાજિત કુમારે પોતાનું સ્વાભાવિક મનોજ્ઞ રૂપ પ્રગટ કર્યું. સર્વજનો તેના પરાક્રમથી અને રૂપથી તેની ઉપર અનુરક્ત થયા જિતશત્રુ રાજાએ સર્વ રાજાઓને યોગ્ય સત્કાર કરીને વિદાય કર્યા અપરાજિત કુમાર પ્રીતિમતીની સાથે ક્રીડા કરતો કેટલોક કાળ ત્યાં રહ્યો. જિતશત્રુ રાજાના મંત્રીએ પોતાની રૂપવતી કન્યા મંત્રીપુત્ર વિમળબોધની સાથે પરણાવી એટલે તે પણ તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

અન્યદા હરિનંદી રાજાનો એક દૂત ત્યાં આવ્યો. કુમારે તેને જોઇને સંભ્રમથી આલિંગન કર્યું પછી કુમારે પિતાનું અને માતાનું કુશળ પૂછયું, એટલે દૂત નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યો–"તમારા માતપિતાનું શરીરધારણ માત્ર કુશળ છે, કેમ કે તમારા પ્રવાસદિનથી આરંભીને તેમનાં નેત્ર અશ્રુવડે પૂર્ણ રહ્યા કરે છે. તમારું નવનવું ચરિત્ર લોકો પાસેથી સાંભળીને તેઓ ક્ષણવાર ખુશી થાય છે, પણ પાછા તમારો વિયોગ યાદ આવવાથી મૂર્છા પામી જાય છે. હે પ્રભો ! તમારો અહીંનો વૃત્તાંત સાંભળીને મને તેનું વાસ્તવિકપણું જાણવા માટે અહીં મોકલ્યો છે, તો હવે તમે માતાપિતાને ખેદ આપવા યોગ્ય નથી." દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી કુમાર નેત્રમાં અશ્રુ લાવી ગદ્‌ગદ્ સ્વરે બોલ્યો કે–'માતાપિતાને આવું દુઃખ આપનાર મારા જેવા અધમ પુત્રને ધિક્કાર છે !' પછી જિતશત્રુ રાજાની આજ્ઞા લઈને અપરાજિત કુમાર ત્યાંથી ચાલ્યો. તે વખતે બે પુત્રીઓને લઇને ભુવનભાનુ રાજા ત્યાં આવ્યો. તેમજ પ્રથમ જે જે રાજકન્યા તે પરણ્યો હતો તેમને લઇ લઈને તેમના પિતાઓ પણ ત્યાં આવ્યા અભય મેળવનાર સૂરકાંત વિદ્યાધર પણ ત્યાં આવ્યો. પછી પ્રીતિમતી અને બીજી પત્નીઓથી તથા અનેક ભૂચર અને ખેચર રાજાઓથી વીંટાયેલો, ભૂચર ખેચર સૈન્યથી ભૂમિ અને આકાશને આચ્છાદન કરતો અપરાજિત કુમાર થોડા દિવસમાં સિંહપુર નગરે આવી પહોંચ્યો. હરિનંદી રાજાએ સામા જઈને પૃથ્વી પર આલોટી પડેલા કુમારને આલિંગન કરી ખોળામાં બેસારી વારંવાર તેના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું. પછી માતાએ નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રણામ કરતા કુમારના પૃષ્ઠ ઉપર કરવડે સ્પર્શ કર્યો અને તેના મસ્તક ઉપર ચુંબન કર્યું. પ્રીતિમતી વિગેરે વધૂઓએ પોતાના પૂજ્ય સાસુ–સસરાના ચરણુંમાં નમી પ્રણામ કર્યો, એટલે વિમળબોધે તેમનાં નામ લઇ લઇને સૌને ઓળખાવી. પછી અપરાજિતે સાથે આવેલા ભૂચર અને ખેચરોને વિદાય કર્યા અને પોતે માતાપિતાનાં નેત્રને ઉત્સવ કરતો ત્યાં રહીને સુખે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

મનોગતિ અને ચપલગતિ જે માહેંદ્ર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા હતા તે ત્યાંથી ચ્યવીને **સૂર** અને **સોમ** નામે અપરાજિત કુમારના અનુજ બંધુ થયા. અન્યદા રાજા હરિનંદીએ અપરાજિત કુમારને રાજ્ય પર બેસારીને દીક્ષા લીધી અને તે રાજર્ષિ તપસ્યા

કરીને પરમપદને પ્રાપ્ત થયા. અપરાજિત રાજાને પ્રીતિમતી પટ્ટરાણી થઇ, વિમળબોધ મંત્રી થયો અને બે અનુજ બંધુ મંડલેશ્વર થયા. અપરાજિત રાજાએ પ્રથમથી જ અન્ય રાજાઓને દબાવ્યા હતા, તેથી તે સુખે રાજ્ય કરવા લાગ્યો અને નિર્વિઘ્ને ભોગ ભોગવવા લાગ્યો. પુરુષાર્થથી અવચિત (યથાયોગ્ય રીતે પુરુષાર્થને સાધતો) અપરાજિત રાજા વિચિત્ર ચૈત્યો અને લાખો રથયાત્રા કરતો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

એક વખતે અપરાજિત રાજા ઉદ્યાનમાં ગયો હતો ત્યાં મૂર્ત્તિથી કામદેવ જેવો **અનંગદેવ** નામે એક સાર્થવાહનો સમૃદ્ધિમાન પુત્ર તેના જોવામાં આવ્યો તે દિવ્ય વેષને ધારણ કરનારા સમાન વયના મિત્રોથી વીંટાયેલો હતો, ઘણી રમણીય રમણીઓની સાથે ક્રીડા કરતો હતો, યાચકોને દાન દેતો હતો, બંદિજનો તેની સ્તુતિ કરતા હતા અને ગીતગાન સાંભળવામાં આસક્ત હતો તેને જોઇને અપરાજિત રાજાએ પોતાના માણસોને પૂછયું કે–' આ કોણ છે ? ' તેઓએ કહ્યું કે–' આ **સમુદ્રપાળ** નામના સાર્થવાહનો **અનંગદેવ** નામે ધનાઢ્ય પુત્ર છે ' તે સાંભળીને ' મારા નગરના વ્યાપારી પણ આવા ધનાઢ્ય અને ઉદાર છે તેથી હું ધન્ય છું. ' એમ પોતાની પ્રશંસા કરતો કરતો અપરાજિત રાજા ઘેર આવ્યો.

બીજે દિવસે રાજા બહાર જતો હતો તેવામાં ચાર પુરુષોએ ઉપાડેલું અને જેની આગળ વિરસ વાદ્ય વાગે છે એવું એક મૃતક તેના જોવામાં આવ્યું. તેની પછવાડે છાતી કૂટતી, છૂટે કેશે રુદન કરતી અને પગલે પગલે મૂર્ચ્છા ખાતી અનેક સ્ત્રીઓ જતી હતી. તે જોઇને રાજાએ સેવકોને પૂછયું કે–' આ કોણ મરી ગયું ? ' તેઓ બોલ્યા કે–' પેલો સાર્થવાહનો પુત્ર અનંગદેવ અકસ્માત્ વિષૂચિકા(કોલેરા)ના વ્યાધિથી મૃત્યુ પામ્યો છે. ' તે સાંભળતાં જ અપરાજિત રાજા બોલ્યો–" અહો ! આ અસાર સંસારને ધિક્કાર છે અને વિશ્વાસીના ઘાત કરનાર વિધિને પણ ધિક્કાર છે. હા ! મોહનિદ્રાથી અંધ ચિત્તવાળા પ્રાણીઓનો આ કેવો પ્રમાદ છે ? " આ પ્રમાણે મહાન્ સંવેગને ધારણ કરતો અપરાજિત રાજા પોતાને ઘેર પાછો ગયો અને કેટલાક દિવસ એવા ખેદમાં વ્યતીત કર્યા અન્યદા જે કેવળીને પ્રથમ કુંડપુરમાં જોયા હતા તે કેવળી જ્ઞાનવડે અપરાજિત રાજાને બોધને યોગ્ય થયેલ જાણી તેના ઉપકારને માટે ત્યાં પધાર્યા તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળી **પદ્મ** નામના પ્રીતિમતીથી થયેલા પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી અપરાજિત રાજાએ દીક્ષા લીધી તેમની સાથે તેમની પ્રિયા પ્રીતિમતી, અનુજ બંધુ સૂર તથા સોમ અને મંત્રી વિમળબોધ એ સર્વેએ દીક્ષા લીધી. તેઓ સર્વે તપસ્યા કરી મૃત્યુ પામીને આરણ નામના અગ્યારમા દેવલોકમાં પરસ્પર પ્રીતિવાળા ઇંદ્રના સામાનિક દેવતા થયા.

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે કુરુ દેશના મંડનરૂપ **હસ્તિનાપુર** નામે નગર છે. તે નગરમાં ચંદ્રના જેવો આહ્લાદકારી **શ્રીષેણ** નામે રાજા થયો. તેને લક્ષ્મીના જેવી **શ્રીમતી** નામે પટ્ટરાણી હતી. અન્યદા તે રાણીએ રાત્રિના શેષ ભાગે સ્વપ્નમાં શંખના જેવો ઉજ્જવળ પૂર્ણચંદ્ર પોતાના મુખકમળમાં પ્રવેશ કરતો જોયો. પ્રાતઃકાળે તે વૃત્તાંત તેણે પોતાના પતિ શ્રીષેણ રાજાને જણાવ્યો. રાજાએ સ્વપ્નવેત્તાને બોલાવીને તેનો નિર્ણય કર્યો. તેઓએ કહ્યું કે–' આ સ્વપ્નથી ચંદ્રની જેમ સર્વ શત્રુરૂપ અંધકારનો નાશ કરે

તેવો એક પુત્ર દેવીને થશે.' તેજ રાત્રિએ અપરાજિતનો જીવ આરણ દેવલોકથી ચ્યવીને શ્રીમતી દેવીની કુક્ષિમાં અવતર્યો. યોગ્ય કાળે સર્વ લક્ષણોથી પવિત્ર એવા એક પુત્રને દેવીએ જન્મ આપ્યો. પિતાએ પૂર્વજના નામથી તેનું **શંખ** એવું નામ પાડ્યું. પાંચ ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલો તે કુમાર અનુક્રમે મોટો થયો. ગુરુને માત્ર સાક્ષીભૂત કરીને પ્રતિજન્મમાં અભ્યાસ કરેલી સર્વ કળાઓ તેણે લીલામાત્રમાં સંપાદન કરી લીધી. વિમળબોધ મંત્રીનો જીવ આરણ દેવલોકથી ચ્યવીને **શ્રીષેણ** રાજાના **ગુણનિધિ** નામના મંત્રીનો **મતિપ્રભ** નામે પુત્ર થયો. તે કામદેવને વસંતની જેમ શંખકુમારની સાથે રાજક્રીડા કરનારો અને સહાધ્યાયી મિત્ર થયો. મતિપ્રભ મંત્રીપુત્ર અને બીજા રાજકુમારોની સાથે વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરતો શંખકુમાર યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

એક વખતે તે દેશના લોકો દૂરથી પોકાર કરતા કરતા આવીને શ્રીષેણ રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરવા લાગ્યા—"હે રાજેંદ્ર! તમારા દેશની સીમા ઉપર અતિ વિષમ ઊંચાઈવાળો, વિશાળ શિખરોવાળો અને **સશિરા** નામની નદીથી અંકિત **ચંદ્ર** નામે પર્વત આવેલો છે. તે પર્વતના દુર્ગમાં **સમરકેતુ** નામે એક પલ્લીપતિ રહે છે તે નિઃશંકપણે અમને લૂંટે છે, માટે હે પ્રભો! તેનાથી અમારું રક્ષણ કરો." તે સાંભળી તેના વધને માટે પ્રયાસ કરવાને ઈચ્છતા રાજાએ રણભંભા વગડાવી તે વખતે શંખકુમારે આવી નમસ્કાર કરીને નમ્રતાથી કહ્યું–"પિતાજી! એવા પલ્લીપતિને માટે આપ આટલો બધો આક્ષેપ શા માટે કરો છો? મસલાને મારવાને હાથી અને સસલાને મારવાને સિંહને તૈયાર થવાની જરૂર ન હોય, તેથી હે તાત! મને આજ્ઞા આપો. હું તેને બાંધીને અહીં લાવીશ. તમે પોતે પ્રયાણ કરવું છોડી દો, કારણ કે તે તમને ઊલટું લજ્જાકારક છે." પુત્રનાં આવાં વચન સાંભળી તત્કાળ રાજાએ તેને સેના સાથે વિદાય કર્યો. શંખકુમાર અનુક્રમે તે પલ્લીની પાસે આવ્યો. કુમારને આવતો સાંભળીને કપટીમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે પલ્લીપતિ દુર્ગને શૂન્ય મૂકીને બીજા ગહ્વરમાં પેસી ગયો. કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા શંખકુમારે તે દુર્ગમાં એક સામંતને સાર સારં સૈન્ય લઈને દાખલ કર્યો અને પોતે કેટલાક સૈનિકોને લઇને એક લતાગૃહમાં સંતાઇ રહ્યો એટલે છળ કરનાર પલ્લીપતિએ પેલા દુર્ગને રૂંધી દીધો. પછી 'અરે કુમાર! હવે તું ક્યાં જઇશ?' એમ બોલી જેવી તે પલ્લીપતિએ ગર્જના કરી તેવો કુમારે બહારથી આવીને પોતાના પુષ્કળ સૈન્યથી તેને ઘેરી લીધો. એક તરફથી દુર્ગના કિલ્લા ઉપર રહેલા પ્રથમ મોકલેલા સૈન્યે અને બીજી તરફથી કુમારના સૈન્યે વચમાં રહેલા પલ્લીપતિને મારવા માંડ્યો, એટલે પલ્લીપતિ કંઠ પર કુહાડો ધારણ કરી શંખકુમારને શરણે આવ્યો અને બોલ્યો–"હે રાજકુમાર! મારા માયામંત્રોના ઉપાયને જાણનારા તમે એક જ છો. હે સ્વામિન્! સિદ્ધપુરુષને ભૂતની જેમ હવે હું તમારો દાસ થયો છું, માટે મારું સર્વસ્વ ગ્રહણ કરો અને પ્રસન્ન થઇને મારા પર અનુગ્રહ કરો" કુમારે તેની પાસે જે ચોરીનું ધન હતું તે લઈને જેનું હતું તે તેને સોંપાવી દીધું અને પોતાને લેવા યોગ્ય દંડ પોતે લીધો. પછી પલ્લીપતિને સાથે લઇને કુમાર પાછો વળ્યો. સાયંકાળ થતાં માર્ગમાં તેણે પડાવ કર્યો. અર્ધ રાત્રે કુમાર શય્યા ઉપર સ્થિત હતો, તેવામાં કોઈ કરુણ સ્વર તેના સાંભળવામાં આવ્યો, તેથી તરત હાથમાં ખડ્ગ લઇને સ્વરને અનુસારે તે ચાલ્યો. આગળ જતાં આધેડ વયની એક

સ્ત્રીને તેમણે રુદન કરતી જોઇ, એટલે કુમારે મૃદુ સ્વરે તેને કહ્યુ કે-'હે ભદ્રે ! રો નહી, તારા દુઃખનું જે કારણ હોય તે કહે' કુમારની આકૃતિ અને વાણીથી આશ્વાસન પામીને તે સ્ત્રી બોલી-"અંગદેશમા ચંપાનગરીને વિષે જિતારિ નામે રાજા છે તેને **કીર્ત્તિમતી** નામે રાણી છે. તે રાણીને ઘણા પુત્રો થયા પછી **યશોમતી** નામે એક સ્ત્રીજનમાં શિરોમણિ પુત્રી થઇ છે. તે પોતાને યોગ્ય વર કોઇ સ્થાનકે નહીં જણાવાથી પુરુષ ઉપર અરોચકી[1] થયેલી છે, તેથી તેની દૃષ્ટિ કોઇ પણ પુરુષમાં ઠરતી નથી અન્યદા શ્રીષેણુ રાજાનો પુત્ર શંખકુમાર તેના શ્રવણમાર્ગે આવતાં તેણે અને કામદેવે એક સાથે તેણીના હૃદયમાં સ્થાન કર્યું. તે વખતે યશોમતીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે-'તે શંખકુમારને જ મારે પરણવુ.' પુત્રીનો અનુરાગ સ્થાને થયો છે એમ જાણીને તેના પિતા પણ તે વાતથી ઘણો હર્ષ પામ્યા. પછી જિતારિ રાજાએ શ્રીષેણુ રાજાની પાસે તેના વિવાહને માટે માણસો મોકલ્યા તેવામા વિદ્યાધરપતિ મણિશેખરે તે કન્યાની માગણી કરી જિતારિ રાજાએ તેને કહ્યું કે-'મારી કન્યા શંખકુમાર સિવાય બીજાને ઇચ્છતી નથી' તેથી ક્રોધ પામી તે અધમ વિદ્યાધરે બળાત્કારે તેનું હરણ કર્યું છે. હુ તે યશોમતી કન્યાની ધાત્રી છુ તેનું હરણ થયુ ત્યારે હુ તેની ભુજા સાથે વળગી રહી હતી, પણ તે દુષ્ટ ખેચરે બળવડે મને છોડાવી દીધી છે સસારમાં સારરૂપ તે રમણીને તે દુષ્ટ કોણ જાણે કયા લઇ ગયો હશે ? તેથી હું વિલાપ કરું છું કે તે મારા વિના શી રીતે જીવશે ?"

આ પ્રમાણે તેની હકીકત સાભળીને 'ભદ્રે ! શાંત થા હુ તે દુષ્ટને જીતીને ગમે ત્યાંથી તેણીને લઇ આવીશ' આ પ્રમાણે કહી શંખકુમાર તેને શોધવાને અટવીમા ભમવા લાગ્યો. એ સમયે સૂર્ય ઉદયાચળ પર આરૂઢ થયો અને શંખકુમાર પણ કોઇ વિશાળ શૃંગવાળા ગિરિ પર આરૂઢ થયો. ત્યાં એક ગુફાની અંદર યશોમતી તેના જોવામા આવી તે વિવાહને માટે પ્રાર્થના કરતા પેલા ખેચરને આ પ્રમાણે કહેતી હતી-"અરે અપ્રાર્થિતની[2] પ્રાર્થના કરનાર ! તુ શામાટે વ્યર્થ પ્રયાસ કરે છે ? શંખના જેવા ઉજ્જવળ ગુણવાળો શંખકુમાર જ મારો ભર્ત્તા છે, કદી પણ બીજો કોઇ મારો ભર્ત્તા થવાનો નથી" તે વખતે તે વિદ્યાધરે અને કુમારીએ શંખકુમારને દીઠો એટલે તે દુષ્ટ વિદ્યાધર બોલ્યો-'હે મૂર્ખી ! આ તારો પ્રિય કાળથી ખેંચાઇને અહીં મારે વશ આવી ગયો છે હે બાળે ! હવે તારી આશાની સાથે તેને મારીને હું તને પરણીશ અને મારે ઘેર લઇ જઇશ' આ પ્રમાણે કહેતા તે દુષ્ટને શંખકુમારે કહ્યું-'અરે પરનારીનું હરણ કરનાર પાપી ! ઊભો થા હમણા જ આ ખડ્ગવડે હું તારુ શિર હરી લઉ છુ.' પછી તે બંને સામસામા ખડ્ગ ઉગામીને સુંદર ચાલાકીથી ચાલના અને પૃથ્વીને કંપાવતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા જ્યારે તે વિદ્યાધર ભુજાના બળથી કુમારને જીતી શકયો નહીં ત્યારે વિદ્યાથી વિકુર્વેલા તપ્ત લોહમય ગોળા વિગેરે અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, પણ પુણ્યના ઉત્કર્ષથી તે ગોળાઓ કુમારને કાંઇ પણ ઇજા કરવાને સમર્થ થયા નહીં કુમારે પોતાના ખડ્ગથી તેના ઘણાં અસ્ત્રોને ખંડિત કરી નાખ્યાં અસ્ત્રોના ખંડનથી ખેદ પામેલા ખેચરનું ધનુષ્ય કુમારે છેદી નાખ્યું અને તેના જ બાણથી તેને છાતીમાં વીંધી નાખ્યો તત્કાળ છેદેલા વૃક્ષની જેમ તે વિદ્યાધર

---

૧. અરુચિવાળી. ૨ મૃત્યુની

પૃથ્વી પર પડ્યો, એટલે શંખકુમારે પવન વિગેરે ઉપચારથી તેને સજ્જ કરી પુનઃ યુદ્ધ કરવાનું આમંત્રણ કર્યું. ખેચરપતિ કુમાર પ્રત્યે બોલ્યો–'હે પરાક્રમી ! હું કોઈથી છતાયો ન હતો તેને તેં છતી લીધો છે, તેથી તું સર્વથા માન્ય પુરુષ છે. હે વીર ! જેમ તેં આ યશોમતીને ગુણથી ખરીદી લીધી છે તેમ હું તારા પરાક્રમથી ખરીદ થઇ ગયો છું, માટે મારા અપરાધને તું ક્ષમા કર ' કુમાર બોલ્યો—'હે મહાભાગ ! તારા ભુજ વીર્યથી અને વિનયથી હું રંજિત થયો છું, માટે કહે હું તારું શું કાર્ય કરું ?' વિદ્યાધર બોલ્યો—'જો તમે પ્રસન્ન થયા હો તો વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ચાલો. ત્યાં તમારે સિદ્ધાયતનની યાત્રા થશે અને મારી ઉપર અનુગ્રહ થશે.' શંખકુમારે તેમ કરવાને કબૂલ કર્યું. યશોમતી 'આવા ઉત્તમ ભર્ત્તાને હું વરી છું.' એમ જાણી મનમાં ઘણો હર્ષ પામી. તે સમયે મણિશેખરના પાળારૂપ ખેચરો આ વૃત્તાંત જાણીને ત્યાં આવ્યા અને તેઓએ ઉપકારી એવા શંખકુમારને નમસ્કાર કર્યો પછી બે ખેચરને પોતાના સૈન્યમાં મોકલી શંખકુમારે પોતાનું વૃત્તાંત જણાવ્યુ અને તે સૈન્યને તાકીદે હસ્તિનાપુર તરફ જવા આજ્ઞા કરી. પછી પેલી યશોમતીની ધાત્રીને પોતાની પાસે બોલાવી અને ધાત્રી તથા યશોમતી સહિત શંખકુમાર વૈતાઢ્યગિરિ પર આવ્યો. ત્યાં સિદ્ધાયતનમાં રહેલા શાશ્વત પ્રભુને તેણે વંદના કરી અને યશોમતી સાથે તેમની વિવિધ પ્રકારે પૂજા કરી. પછી મણિશેખર કુમારને કનકપુરમાં લઈ ગયો અને ત્યાં પોતાને ઘેર રાખી દેવતાની જેમ તેની પૂજા ભક્તિ કરી. સર્વે વૈતાઢ્યવાસીઓને આ વાત સાંભળીને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું, તેથી સર્વે આવી આવીને શંખકુમાર અને યશોમતીને વારંવાર જોવા લાગ્યા શત્રુંજય વિગેરે પરાક્રમથી પ્રસન્ન થયેલા કેટલાએક મહર્દ્ધિક ખેચરો શંખકુમારના પેદળ[1] થઈને રહ્યા અને તેઓ પોતપોતાની પુત્રીઓ શંખકુમારને આપવા આવ્યા તેમને કુમારે કહ્યું કે—'યશોમતીને પરણ્યા પછી આ કન્યાઓને હું પરણીશ.'

અન્યદા મણિશેખર વિગેરે પોતપોતાની કન્યાઓ લઈને યશોમતી સહિત શંખકુમારને ચંપાનગરીએ લઈ ગયા. 'પોતાની પુત્રીની સાથે અનેક ખેચરેંદ્રોથી પરિવૃત્ત તેનો પતિ આવે છે.' એ ખબર સાંભળી જિતારિ રાજા ઘણો ખુશી થઈને સામો આવ્યો. ત્યાં સંભ્રમથી શંખકુમારને આલિંગન કરીને તે રાજાએ સૌને નગરીમાં પ્રવેશ કરાવ્યો અને મહોત્સવપૂર્વક પોતાની પુત્રીનો તેની સાથે વિવાહ કર્યો. પછી શંખકુમાર બીજી વિદ્યાધરોની કન્યાઓને પણ પરણ્યો અને શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીના ચૈત્યની ભક્તિપૂર્વક યાત્રા કરી. પછી ખેચરોને વિદાય કરી કેટલાક દિવસ ત્યાં રહીને યશોમતી વિગેરે પત્નીઓ સહિત શંખકુમાર હસ્તિનાપુર આવ્યો.

અપરાજિત કુમારના પૂર્વ જન્મના અનુજ બંધુ સૂર અને સોમ જે આરણ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા હતા તે ત્યાંથી ચ્યવીને **યશોધર** અને **ગુણધર** નામે આ જન્મમાં પણ તેના (શંખકુમારના) અનુજ બંધુ થયા. રાજા શ્રીષેણે શંખકુમારને રાજ્ય આપી **ગુણધર** ગણધરના ચરણમાં આવી દીક્ષા લીધી. જેમ શ્રીષેણ રાજા મુનિ થઈને દુસ્તપ

---

૧. પગે ચાલનારા સેવક.

તપને પાળવા લાગ્યા, તેમ શંખના જેવા ઉજ્જવળ યશવાળો શંખકુમાર ચિરકાળ પૃથ્વીને પાળવા લાગ્યો. અન્યદા જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એવા અને દેવતાના સાનિધ્યપણાથી શોભતા શ્રીષેણ રાજર્ષિ વિહાર કરતા કરતા ત્યાં પધાર્યા. શંખરાજા તે ખબર સાંભળી સામો આવ્યો અને ભક્તિથી તેમને વંદના કરીને સંસારસાગરમાં નાવ જેવી તેમની દેશના સાંભળી. દેશનાને અંતે શંખ રાજા બોલ્યો-" હે સર્વજ્ઞ ! તમારા શાસનથી હું જાણું છું કે આ સંસારમાં કોઈ કોઇનું સંબંધી નથી, કેવળ સ્વાર્થનું સંબંધી છે; તથાપિ આ યશોમતી ઉપર મને અધિક મમતા કેમ થઈ ? તે પ્રસન્ન થઈને કહો અને મારા જેવા અનભિજ્ઞને શિક્ષા આપો. " કેવળી ભગવંત બોલ્યા-" તારા ધનકુમારના ભવમાં એ તારી ધનવતી નામે પત્ની હતી, સૌધર્મ દેવલોકમાં તારા મિત્રપણે ઉત્પન્ન થઈ હતી, ચિત્રગતિના ભવમાં રત્નવતી નામે તારી પ્રિયા હતી, માહેંદ્ર દેવલોકમાં તારો મિત્ર થયેલી હતી, અપરાજિતના ભવમાં પ્રીતમતી નામે તારી સ્ત્રી થઈ હતી. પાછી આરણ દેવલોકમાં તારો મિત્ર થઈ હતી અને આ સાતમા ભવમાં તે યશોમતી નામે તારી સ્ત્રી થયેલ છે, તેથી ભવાંતરના યોગથી તારો તેણીની ઉપર સ્નેહસંબંધ થયેલો છે. હવે અહીંથી અપરાજિત નામના અનુત્તર વિમાનમાં જઇ ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરતખંડમાં તમે **નેમિનાથ** નામે બાવીશમા તીર્થંકર થશો અને આ યશોમતી **રાજીમતી** નામે અવિવાહિતપણે અનુરાગી થયેલી તમારી સ્ત્રી થશે. તે તમારી પાસે દીક્ષા લઇને પ્રાંતે પરમપદને પ્રાપ્ત કરશે. આ યશોધર અને ગુણધર નામના તમારા અનુજ બંધુ અને મતિપ્રભ નામે મંત્રી તમારા ગણધરપદને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધિપદને પામશે. "

આ પ્રમાણે ગુરુમુખે સાંભળીને શંખ રાજાએ **પુંડરીક** નામના પુત્રને રાજ્ય પર બેસાડી દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને તેના બંને બંધુ, મંત્રી અને યશોમતીએ તેની પાસે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે શંખમુનિએ ગીતાર્થ થઇ મહાકઠિન તપસ્યાઓ કરી, અર્હત્‌ભક્તિ વિગેરે સ્થાનકોના આરાધનથી તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું. અંતે પાદપોપગમન અનશન કરી શંખમુનિ અપરાજિત નામના ચોથા અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા અને યશોમતી વિગેરે પણ તે જ વિધિથી અપરાજિત વિમાનને પ્રાપ્ત થયા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि श्री अरिष्टनेमिपूर्वभववर्णनो नाम प्रथमः सर्गः

સર્ગ ૨ જો

વસુદેવ ચરિત્ર

આ ભરતક્ષેત્રમાં મથુરા નામે એક શ્રેષ્ઠ નગરી છે, જે યમુના નદીથી જાણે નીલ વસ્ત્રને ધારણ કરનારી હોય તેમ શોભે છે. તે નગરીમાં હરિવંશને વિષે પ્રખ્યાત રાજા વસુના પુત્ર **બૃહદ્ધ્વજ**ની પછી ઘણા રાજાઓ થઇ ગયા પછી **યદુ** નામે એક રાજા થયો. યદુને સૂર્યના જેવો તેજસ્વી **શૂર** નામે પુત્ર થયો અને તે શૂરને **શૌરિ** અને **સુવીર** નામે બે વીર પુત્રો થયા. શૂર રાજાએ શૌરિને રાજ્ય પર બેસારી અને સુવીરને યુવરાજ-પદ આપી સંસાર પર વૈરાગ્ય આવવાથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. શૌરિ પોતાના અનુજ બંધુ સુવીરને મથુરાનું રાજ્ય આપીને પોતે કુશાર્ત દેશમાં ગયો અને ત્યાં તેણે **શૌર્યપુર** નામે એક નગર વસાવ્યું. શૌરિ રાજાને અંધકવૃષ્ણિ વિગેરે પુત્રો થયા અને સુવીરને ભોજવૃષ્ણિ વિગેરે અતિ પરાક્રમી પુત્રો થયા. મહાભુજ સુવીર મથુરાનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર ભોજવૃષ્ણિને આપી પોતે સિંધુ દેશમાં સૌવીરપુર નામે એક નગર વસાવીને ત્યાં રહ્યો. મહાવીર શૌરિ પોતાના પુત્ર અંધકવૃષ્ણિને રાજ્ય સોંપી સુપ્રતિષ્ઠ મુનિની પાસે દીક્ષા લઇને મોક્ષે ગયા.

અહીં મથુરામાં રાજ્ય કરતા ભોજવૃષ્ણિને ઉગ્ર પરાક્રમવાળો **ઉગ્રસેન** નામે પુત્ર થયો. અંધકવૃષ્ણિને સુભદ્રા રાણીથી **સમુદ્રવિજય, અક્ષોભ્ય, સ્તિમિત, સાગર, હિમવાન, અચલ, ધરણ, પૂરણ, અભિચંદ્ર** અને **વસુદેવ** નામના દશ પુત્રો થયા. તે દશે '**દશાર્હ**' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેમને **કુંતી** અને **મદ્રી** નામે બે અનુજ બેનો થઇ. તેના પિતાએ કુંતી પાંડુરાજાને અને **મદ્રી** દમઘોષરાજાને આપી.

અન્યદા અંધકવૃષ્ણિ રાજાએ **સુપ્રતિષ્ઠ** નામના અવધિજ્ઞાની મુનિને પ્રણામ કરી અંજલિ જોડી આ પ્રમાણે પૂછ્યું–'સ્વામિન્! મારે વસુદેવ નામે દશમો પુત્ર છે તે અત્યંત રૂપ અને સૌભાગ્યવાળો છે, તેમજ કળાવાન્ અને પરાક્રમી છે તેનું શું કારણ?' ત્યારે સુપ્રતિષ્ઠ મુનિ બોલ્યા–"મગધ દેશમાં નંદિગ્રામને વિષે એક ગરીબ બ્રાહ્મણ હતો. તેને **સોમિલા** નામે સ્ત્રી હતી. તેમને **નંદિષેણ** નામે એક પુત્ર થયો. મંદભાગ્યમાં શિરોમણિ જેવા તે પુત્રનાં માતપિતા બાલ્યવયમાંથી જ મરી ગયા. તે પુત્ર મોટા પેટવાળો, લાંબા દાંતવાળો, ખરાબ નેત્રવાળો અને ચોરસ માથાવાળો હતો, તેથી તેમ જ બીજા અંગમાં પણ બેડોળ હોવાથી તેને તેના સ્વજનોએ પણ છોડી દીધો. તે વખતે જીવતો છતાં પણ મુવા જેવો જાણીને તેના મામાએ તેને ગ્રહણ કર્યો. તે મામાને સાત કન્યાઓ પરણવાને લાયક થયેલી હતી, તેથી તેને તેના મામાએ કહ્યું હતું કે 'હું તને એક કન્યા આપીશ.' કન્યાના લોભથી તે મામાના ઘરનું બધું કામ કરતો હતો. આ ખબર જાણીને સાત કન્યામાંથી સૌથી મોટી યૌવનવતી કન્યાએ કહ્યું કે–'જો પિતા મને આ કુરૂપીને આપશે તો જરૂર હું મૃત્યુ પામીશ.' તે સાંભળીને નંદિષેણ ખેદ પામ્યો, એટલે તેના મામાએ કહ્યું કે 'હું તને બીજી પુત્રી આપીશ, તું ખેદ કર નહી.' તે સાંભળી બીજી પુત્રીએ પણ તેવી જ પ્રતિજ્ઞા કરી એવી રીતે સઘળી પુત્રીઓએ અનુક્રમે તેવી પ્રતિજ્ઞા કરી અને

તેનો પ્રતિષેધ કર્યો તે સાંભળી ખેદ પામેલા નંદિષેણને તેના મામાએ કહ્યું કે 'હું કોઇ. બીજાની પાસે માગણી કરીને તને કન્યા પરણાવીશ, માટે હે વત્સ! તું આકુળવ્યાકુળ થઇશ નહીં.' નંદિષેણે વિચાર્યું કે 'જ્યારે મારા મામાની કન્યાઓ મને ઇચ્છતી નથી, તો પછી મારા જેવા કુરૂપીને બીજાની કન્યા કેમ ઇચ્છશે?' આવો વિચાર કરી વૈરાગ્ય પામીને તે ત્યાંથી નીકળી રત્નપુર નગરે આવ્યો. ત્યાં ક્રીડા કરતા કોઇ સ્ત્રી પુરુષને જોઇને તે પોતાની નિંદા કરવા લાગ્યો પછી મરવાની ઇચ્છાથી વૈરાગ્યવડે તે ઉપવનમા આવ્યો. ત્યાં **સુસ્થિત** નામે એક મુનિને જોઇને તેમને વદના કરી. જ્ઞાનથી તેનો મનોભાવ જાણીને તે મુનિ બોલ્યાઃ-'અરે મનુષ્ય! તું મૃત્યુનું સાહસ કરીશ નહીં, કેમ કે આ સર્વ અધર્મનાં ફળ છે. સુખના અર્થીએ તો ધર્મ કરવો જોઇએ. આત્મઘાતથી કાંઇ સુખ થતું નથી, દીક્ષા લઇને કરેલો ધર્મ જ ભવોભવમાં સુખના હેતુભૂત થાય છે.' આ પ્રમાણે સાંભળી તે પ્રતિબોધ પામ્યો, તેથી તેણે તરત જ તે મુનિની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી ગીતાર્થ થઈને તેણે સાધુઓનું વૈયાવૃત્ય કરવાનો અભિગ્રહ કર્યો

બાળ અને ગ્લાન પ્રમુખ મુનિઓની વૈયાવૃત્ય કરનારા અને તેમાં કદી પણ ખેદ નહીં પામનારા તે નંદિષેણ મુનિની અન્યદા ઇંદ્રે સભામાં પ્રશસા કરી ઇંદ્રનાં તે વચન પર શ્રદ્ધા નહીં રાખનારો કોઇ મિથ્યાત્વી દેવ ગ્લાન મુનિનું રૂપ લઇને રત્નપુરની સમીપના અરણ્યમાં આવ્યો અને એક બીજા સાધુનો વેષ વિકુર્વીને નંદિષેણ મુનિના સ્થાનમાં ગયો. જેવામાં નંદિષેણ પારણું કરવાને માટે બેસીને ગ્રાસ (કોળિયો) ભરતા હતા તેવામાં તે સાધુએ આવીને કહ્યુ કેઃ-'અરે ભદ્ર! સાધુઓની વૈયાવૃત્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઇને તું અત્યારે કેમ ખાવા બેઠો છે? નગરની બહાર અતિસાર રોગવાળા એક મુનિ ક્ષુધા અને તૃષાથી પીડિત છે.' તે સાંભળતાં જ નંદિષેણ મુનિ આહાર કરવાનું પડતું મૂકી તે મુનિને માટે શુદ્ધ પાણી શોધવા નીકળ્યા, તે વખતે આવેલા દેવે પોતાની શક્તિથી સર્વત્ર અનેષણીય કરવા માંડ્યું, પણ તે લબ્ધિવાળા મુનિના પ્રભાવથી તેની શક્તિ વધારે ચાલી નહીં, એટલે નંદિષેણ મુનિએ કોઇ ઠેકાણેથી શુદ્ધ પાણી પ્રાપ્ત કર્યું. પછી નદિષેણ મુનિ તે ગ્લાન મુનિની પાસે આવ્યા; એટલે તે કપટી મુનિએ કઠોર વાકયોવડે તેના પર આક્રોશ કર્યો-'અરે અધમ! હું આવી અવસ્થામાં પડ્યો છું અને તું આ વખતે ભોજનમાં લંપટ થઈ સત્વર અહીં આવ્યો નહીં, માટે તારી વૈયાવૃત્યની પ્રતિજ્ઞાને ધિક્કાર છે.' નંદિષેણ મુનિ બોલ્યા-'હે મુનિ! મારા તે અપરાધને ક્ષમા કરો હવે હું તમને સજ્જ કરીશ આ તમારે યોગ્ય એવું શુદ્ધ પાણી હું લાવ્યો છું.' પછી તેનું પાન કરાવી તેમણે કહ્યું કે 'જરા બેઠા થાઓ' એટલે ગ્લાન મુનિ બોલ્યાઃ-'અરે મુંડા! હું કેવો અશક્ત છું, તે શું તું નથી જોતો?' આવાં તેનાં વચન સાંભળી તે માયાવી મુનિને પોતાના સ્કંધ ઉપર ચડાવી તે નંદિષેણ મુનિ ચાલ્યા, તથાપિ તે મુનિ પગલે પગલે આ પ્રમાણે તેના ઉપર આક્રોશ કરતા હતા. 'અરે અધમ! ઉતાવળથી ચાલીને મારા શરીરને ઘણું ડોલાવવાવડે મને શા માટે પીડે છે? જો ખરેખર સાધુની વૈયાવૃત્ય કરનાર હો તો હળવે હળવે ચાલ' આ પ્રમાણે કહેવાથી તે હળવે હળવે ચાલ્યા, એટલે દેવતાએ તેની ઉપર વિષ્ટા કરી અને કહ્યુ કે 'તું વેગભંગ શા માટે કરે છે?' 'આ મહર્ષિ પીડા રહિત કયારે થાય' એવું ચિંતવન કરતા નંદિષેણ

મુનિ તેનાં કટુ વચનોને જરા પણ ગણતા નહીં. તેની આવી દઢતા જોઇને તે દેવે વિષ્ટાનું હરણ કર્યું અને દિવ્ય રૂપે તેને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને નમસ્કાર કર્યો. પછી તેણે ઇંદ્રે કરેલી પ્રશંસાની વાર્ત્તા કહી અને ખમાવીને કહ્યું કે 'હે મહાભાગ ! હું તમને શું આપું ? તે કહો.' મુનિ બોલ્યા–'મેં મહા દુર્લભ ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેના કરતાં વિશેષ સારરૂપ આ જગતમાં બીજું કાંઇ નથી કે જેની હું તમારી પાસે માગણી કરું.' આ પ્રમાણે તેમનો ઉત્તર સાંભળીને તે દેવતા સ્વર્ગમાં ગયો અને મુનિ પોતાના ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. બીજા મુનિઓએ પૂછ્યું એટલે તેમણે ગર્વરહિતપણે સર્વ જણાવી દીધું. પછી તેમણે બાર હજાર વર્ષ સુધી દુસ્તર તપ કર્યું અને છેવટે અનશન કર્યું. તે અવસરે તેને પોતાનું દુર્ભાગ્ય સાંભર્યું, તેથી તેણે એવું નિયાણું કર્યું કે 'આ તપના પ્રભાવથી આવતે ભવે હું રમણીજનને ઘણો વલ્લભ થાઉં.' આવું નિયાણું કરી મૃત્યુ પામીને તે મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તે તમારા પુત્ર વસુદેવ થયા છે. પૂર્વ ભવના નિયાણાથી તે રમણીજનને અતિ વલ્લભ થયેલ છે." પછી અંધકવૃષ્ણિ રાજાએ સમુદ્રવિજયને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યા અને પોતે **સુપ્રતિષ્ઠ** મુનિની પાસે દીક્ષા લઇને મોક્ષે ગયા.

અહીં રાજા ભોજવૃષ્ણિએ પણ દીક્ષા લીધી, એટલે મથુરામાં ઉગ્રસેન રાજા થયા. તેને **ધારિણી** નામે પટ્ટરાણી હતી. એક વખતે ઉગ્રસેન રાજા બહાર જતા હતા તેવામાં માર્ગમાં એકાંતે બેઠેલા કોઇ માસોપવાસી તાપસને તેણે દીઠો. તે તાપસને એવો અભિગ્રહ હતો કે 'માસોપવાસને પારણે પહેલાં ઘરમાંથી જ ભિક્ષા મળે તો તેનાથી માસોપવાસનું પારણું કરવું, ત્યાં ન મળે તો બીજે ઘેરથી ભિક્ષા લઇને કરવું નહીં.' એવી રીતે માસે માસે એક ઘરની ભિક્ષાથી પારણું કરીને તે એકાંત પ્રદેશમાં આવીને રહેતો હતો, કોઇના ગૃહમાં રહેતો નહીં. આવી હકીકત સાંભળી ઉગ્રસેન રાજા તેને પારણાનું નિમંત્રણ કરી પોતાને ઘેર ગયા. તાપસ મુનિ તેની પછવાડે ગયા. પણ ઘેર ગયા પછી રાજા તે વાત ભૂલી ગયા એટલે તે તાપસને ભિક્ષા ન મળવાથી પારણું કર્યા વગર તે પાછા પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા અને બીજે દિવસે ફરી માસક્ષપણ અંગીકાર કર્યું. અન્યદા રાજા પાછા તે સ્થાન તરફ આવી ચઢ્યા, ત્યાં તે તાપસ પૂર્વની જેમ તેના જોવામાં આવ્યો, એટલે પોતાનું પ્રથમનું નિમંત્રણ સંભારી રાજાએ કેટલાંક ચાટુ વચનોથી તેમને ખમાવ્યા અને ફરી પાછું તેમને નિમંત્રણ કર્યું. દૈવયોગે પાછા પ્રથમની જેમ ભૂલી ગયા અને તાપસ પારણું કર્યા-વગર પાછા આશ્રમમાં આવ્યો. તે સ્મરણમાં આવતાં રાજાએ પાછા પૂર્વની જેમ તેમને ખમાવ્યા અને પાછું નિમંત્રણ કર્યું. તે વખતે પણ રાજા ભૂલી ગયા. એટલે તાપસને કોપ ચઢ્યો, તેથી 'આ તપના પ્રભાવવડે હું ભવાંતરમાં આનો વધ કરનાર થાઉં.' એવું નિયાણુ કરી અનશન ગ્રહણ કરીને તે મૃત્યુ પામ્યો. ત્યાંથી તે ઉગ્રસેનની સ્ત્રી ધારિણીના ઉદરમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ગર્ભના પ્રભાવથી અન્યદા રાણીને પતિનું માંસ ખાવાનો દોહદ થયો. દોહદ ન પૂરાવાથી દિવસે દિવસે ક્ષય પામતી અને કહેવાને લજ્જા પામતી ધારિણીએ અન્યદા બહુ કષ્ટે તે દોહદ પોતાના પતિને જણાવ્યો. પછી મંત્રીઓએ રાજાને અંધકારમાં રાખી તેના ઉદર પર સસલાનું માંસ રાખી તેમાંથી છેદી છેદીને રાણીને આપવા માંડ્યું. જ્યારે તેનો દોહદ પૂર્ણ થયો એટલે તે પાછી મૂળ પ્રકૃતિમાં આવી

તેથી તે બોલી કે 'હવે પતિ વિના આ ગર્ભ અને જીવિત શા કામનાં છે?' છેવટે જ્યારે તે પતિ વિના મરવાને તૈયાર થઇ ત્યારે મંત્રીઓએ તેને કહ્યું કે–'હે દેવી! મરશો નહીં, અમે તમારા સ્વામીને સાત દિવસમાં સજીવન કરી બતાવશું.' આવી રીતે કહી સ્વસ્થ કરેલી રાણીને મંત્રીઓએ સાતમે દિવસે ઉગ્રસેનને બતાવ્યા તેથી રાણીએ મોટો ઉત્સવ કર્યો પછી પોષ માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીની રાત્રીએ ચંદ્ર મૂળ નક્ષત્રમાં આવતાં ભદ્રા દેવીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. પ્રથમના ભયંકર દોહદવડે ગર્ભથી ભય પામેલી રાણીએ પ્રથમથી કરાવી રાખેલી એક કાંસાની પેટીમાં જન્મતાંવેંત જ તે બાળકને મૂકી દીધો. પછી તે પેટીમાં રાજાના અને પોતાના નામથી અંકિત એવી બે મુદ્રા તથા પત્રિકા નાખી રત્ન ભરીને તેણીએ દાસીની પાસે તે પેટી યમુના નદીના જળમાં વહેતી મુકાવી અને 'પુત્ર જન્મીને મૃત્યુ પામ્યો' એમ રાણીએ રાજાને કહ્યું.

અહીં યમુના નદી પેલી પેટીને તાણતી તાણતી શૌર્યપુરના દ્વાર પાસે લઇ ગઇ. કોઇ **સુભદ્ર** નામે [1]રસવણિક પ્રાતઃકાળે શૌચને માટે નદીએ આવ્યો હતો તેણે તે કાંસાની પેટી આવતી દીઠી, એટલે જળની બહાર ખેંચી કાઢી. તે પેટી ઉઘાડતાં તેમાં પત્રિકા અને બે રત્નમુદ્રા સહિત બાળચંદ્રના જેવો એક સુંદર બાળક જોઇ તે અતિ વિસ્મય પામ્યો. પછી તે વણિક પેટી વિગેરે સાથે લઇ બાળકને પોતાને ઘેર લાવ્યો અને હર્ષથી પોતાની **ઈંદુ** નામની પત્નીને તે પુત્ર તરીકે અર્પણ કર્યો. બંને દંપતીએ તેનું **કંસ** એવું નામ પાડ્યું અને મધુ, ક્ષીર તથા ઘૃત વિગેરેથી તેને મોટો કર્યો. જેમ જેમ તે મોટો થયો તેમ તેમ કલહશીલ થઇ લોકોના બાળકોને મારવા કૂટવા લાગ્યો. જેથી તે વણિક દંપતીની પાસે લોકોના ઉપાલભ પ્રતિદિન આવવા લાગ્યા જ્યારે તે દશ વર્ષનો થયો ત્યારે તે દંપતીએ વસુદેવકુમારને સેવક તરીકે રાખવાને તેને અર્પણ કર્યો. વસુદેવને તે અતિ પ્રિય થઇ પડ્યો. ત્યાં વસુદેવની સાથે રહીને તે બધી કળાઓ શીખ્યો, સાથે જ રમવા લાગ્યો અને સાથે જ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો એ પ્રમાણે સાથે રહેતા વસુદેવ અને કંસ એક રાશિમાં આવેલા બુધ અને મંગળની જેવા શોભવા લાગ્યા.

આ અરસામાં શુક્તિમતી નગરીના રાજા વસુનો[2] **સુવસુ** નામે પુત્ર જે નાશીને નાગપુર ગયો હતો, તેને બૃહદ્રથ નામે પુત્ર થયો હતો અને તે રાજગૃહ નગરમાં જઇને રહ્યો હતો ત્યાં તેની સંતતિમાં બૃહદ્રથ[3] નામે એક રાજા થયો, તેને **જરાસંધ** નામે પુત્ર થયો. તે જરાસંધ પ્રચંડ આજ્ઞાવાળો અને ત્રિખંડ ભરતનો સ્વામી પ્રતિવાસુદેવ થયો. તેણે સમુદ્રવિજય રાજાને દૂત મોકલીને કહેવરાવ્યું કે 'વૈતાઢ્યગિરિની પાસે સિંહપુર નામે નગર છે તેમાં સિંહના જેવો દુઃસહ **સિંહરથ** નામે રાજા છે, તેને બાંધીને અહીં લઇ આવો.' વળી જણાવ્યું કે 'તેને બાંધી લાવનાર પુરુષને હું મારી જીવયશા નામે પુત્રી આપીશ અને એક તેની ઇચ્છા હશે તે સમૃદ્ધિમાન નગર આપીશ' દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી વસુદેવકુમારે જરાસંધનું તે દુષ્કર શાસન કરવાને સમુદ્રવિજય પાસે માગણી કરી. કુમારની એવી માગણી સાંભળી રાજા સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે–'હે કુમાર! તારા જેવા

---

૧. ઘી વિગેરે રસપદાર્થોનો વેપારી ૨. પ્રથમ સત્યવાદી છતાં પાછળથી અસત્ય બોલવાવડે દેવોએ કોપાયમાન થઇ મારી નાખ્યો ને નરકે ગયો તે વસુરાજા. ૩. જયદ્રથ પાઠ પણ કોઇ પ્રતમાં છે.

સુકુમાર બાળકને અત્યારે યુદ્ધ કરવા જવાનો અવસર નથી, તેથી આવી માગણી કરવી ઉચિત નથી.' ફરી વાર વસુદેવે આગ્રહથી માગણી કરી એટલે સમુદ્રવિજયે ઘણી સેના સાથે તેને માંડમાંડ વિદાય કર્યો. વસુદેવ સત્વર ત્યાંથી ચાલ્યો. તેને આવતો સાંભળી સિંહરથ પણ સૈન્ય લઈને સન્મુખ આવ્યો. તે બન્નેની વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. જ્યારે સિંહરથે વસુદેવની સેનાનો પરાજય કર્યો. ત્યારે વસુદેવ કંસને સારથી કરીને પોતે યુદ્ધ કરવાને માટે તેની નજીક આવ્યો. સુર અસુરની જેમ ક્રોધથી પરસ્પર જયની ઈચ્છાવાળા તેઓએ વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોથી ચિરકાળ સુધી મોટું યુદ્ધ કર્યું. પછી મહાભૂજ કંસે સારથીપણું છોડી દઈ મોટા પરિઘથી સિંહરથના દઢ રથને ભાંગી નાખ્યો, એટલે તેણે કંસને મારવાને માટે ક્રોધથી પ્રજ્જવલિત થઇ મ્યાનમાંથી ખડ્ગ કાઢયું, તે વખતે વસુદેવે ક્ષુરપ્ર બાણથી ખડ્ગવાળી તેની મુષ્ટિ છેદી નાખી. પછી છળબળમાં ઉત્કટ એવા કંસે મેંઢાને નહાર ઉપાડે તેમ સિંહરથને બાંધી ઉપાડીને વસુદેવના રથમાં ફેંક્યો. તે વખતે સિંહરથનું સૈન્ય સર્વ ત્યાંથી ભાગી ગયું એટલે વસુદેવ વિજય મેળવી સિંહરથને પકડીને અનુક્રમે પોતાને નગરે આવ્યા.

રાજા સમુદ્રવિજયે વસુદેવને એકાંતમાં કહ્યું કે "ક્રોષ્ટુકી નામના એક નિમિત્તિયાએ મને આ પ્રમાણે હિત વચન કહેલ છે કે 'જરાસંધની પુત્રી જીવયશા કનિષ્ઠ લક્ષણોવાળી હોવાથી પતિના અને પિતાના–બન્નેનાં કુળનો ક્ષય કરનારી છે.' માટે આ સિંહરથને પકડી લાવ્યાના બદલામાં જરાસંધ તે પુત્રી તમને પારિતોષિક તરીકે આપશે તે વખતે તેનો ત્યાગ કરવાનો કોઇ ઉપાય પ્રથમથી વિચારી રાખજો." વસુદેવે કહ્યું 'આ સિંહરથને રણમાં યુદ્ધ કરીને બાંધી લાવનાર કંસ છે, માટે તે જીવયશા કંસને જ આપવા યોગ્ય છે.' સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે 'તે કંસ વણિકપુત્ર છે, માટે તેને જીવયશા આપશે નહી, પણ પરાક્રમથી તે ક્ષત્રિય જેવો લાગે છે.' પછી સમુદ્રવિજયે પેલા રસવણિકને બોલાવી વચમાં ધર્મને રાખીને તેને કંસની ઉત્પત્તિ પૂછી એટલે તેણે કંસનો સર્વ વૃત્તાંત કંસના સાંભળતાં પ્રથમથી કહી આપ્યો. પછી સુભદ્ર વણિકે ઉગ્રસેન રાજા અને ધારિણી રાણીની મુદ્રિકાઓ અને પત્રિકા સમુદ્રવિજય રાજાને આપી. સમુદ્રવિજયે તે પત્રિકા વાંચી. તેમાં લખ્યું હતું કે "રાજા ઉગ્રસેનની રાણી ધારિણીએ ભયંકર દોહદથી ભય પામી પોતાના પતિની રક્ષાને માટે આ પ્રાણપ્રિય પુત્રનો ત્યાગ કર્યો છે અને નામમુદ્રા સહિત સર્વ આભૂષણોએ ભૂષિત એવાં આ બાળપુત્રને કાંસાની પેટીમાં નાખીને યમુના નદીમાં વહેતો મૂકયો છે." આ પ્રમાણે પત્રિકા વાંચીને રાજા સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે 'આ મહાભૂજ કંસ યાદવ છે અને ઉગ્રસેનનો પુત્ર છે, અન્યથા તેનામાં આવું વીર્ય સંભવે જ નહી.' પછી રાજા સમુદ્રવિજય કંસને સાથે લઇને અર્ધચક્રી જરાસંધની પાસે ગયા અને તેને સિંહરથ રાજાને સોંપ્યો, તે સાથે કંસનું પરાક્રમ પણ જણાવ્યું. જરાસંધે પ્રસન્ન થઇ કંસને પોતાની પુત્રી જીવયશા આપી. તે વખતે કંસે પિતાના રોષથી મથુરાપુરીની માગણી કરી તેથી તે નગરી પણ આપી. જરાસંધે આપેલા સૈન્યને લઈને કંસ મથુરામાં આવ્યો. ત્યાં ક્રૂર કંસે પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને બાંધીને પાંજરામાં પૂર્યો અને પોતે રાજા થયો.

ઉગ્રસેનને અતિમુક્ત વિગેરે પુત્રો હતા. તેમાં અતિમુકતે પિતાના દુઃખથી દુઃખિત થઇને દીક્ષા લીધી. પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનનારા કંસે શૌર્યનગરથી સુભદ્ર વણિકને બોલાવી સુવર્ણાદિકના દાનથી તેનો ઘણો સત્કાર કર્યો. છુટી રહેલી કંસની માતા ધારણી-

એ પોતાના પતિને છોડાવવાને માટે કંસને વિનંતિ કરી, તથાપિ તેણે કોઇ રીતે પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને છોડ્યો નહીં. પછી ધારિણી કંસના માન્ય પુરુષોને ઘેર જઇ પ્રતિદિન કહેતી કે 'કાંસાની પેટીમાં નાખીને કંસને યમુના નદીમાં મેં જ વહેતો મૂકાવ્યો હતો, તે વાતની મારા પતિ ઉગ્રસેનને તો ખબર પણ નથી, તેથી તે તો સર્વથા નિરપરાધી છે અને હું અપરાધી છું; માટે મારા પતિને તમે છોડાવો.' તેઓ આવી કંસને કહેતા, તો પણ તેણે ઉગ્રસેનને છોડ્યો નહીં, કેમકે **"પૂર્વ જન્મનું નિયાણુ કદી અન્યથા થતું નથી."**

હવે જરાસંઘે સત્કાર કરી વિદાય કરેલા રાજા સમુદ્રવિજય પોતાના બંધુઓની સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યા. શૌર્યપુરમાં સર્વત્ર સ્વેચ્છાએ ભમતા વસુદેવકુમારને જોઇ તેમના સૌંદર્યથી મોહિત થયેલી નગરની સ્ત્રીઓ જાણે મંત્રાકૃષ્ટ હોય તેમ તેની પાછળ ભમવા લાગી. સ્ત્રીઓને કામણરૂપ જેનું સૌંદર્ય છે એવા સમુદ્રવિજયના અનુજ બંધુ વસુદેવ કુમારે આમતેમ ભમી ક્રીડા કરતાં કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. એક વખતે નગરના મહાજને રાજા પાસે આવી એકાંતમાં કહ્યું કે–'તમારા લઘુ બંધુ વસુદેવના રૂપથી નગરની સર્વ સ્ત્રીઓ અમર્યાદ થઇ ગઇ છે. જે કોઇ સ્ત્રી વસુદેવને એક વાર પણ જુએ છે તો તે પરવશ થઇ જાય છે, માટે એ કુમારને વારંવાર નગરમાં ફરતા જુએ તેની તો વાત જ શી કરવી?' રાજાએ મહાજનને કહ્યું કે 'હું તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરીશ.' એમ કહી તેમને વિદાય કર્યા પછી રાજાએ પાસેના પરિવારને કહ્યું કે 'આ વાત તમે કોઇ વસુદેવને કહેશો નહીં.' એક દિવસે વસુદેવ સમુદ્રવિજયને પ્રણામ કરવા આવ્યા એટલે તેને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસારીને રાજાએ કહ્યું 'હે કુમાર! આખો દિવસ ક્રીડા માટે બહાર પર્યટન કરવાથી તમે કૃશ થઇ ગયા છો, માટે હવે તમે દિવસે બહાર ન જતાં ઘરમાં જ રહો અને હે વત્સ! ઘેર રહી તમે નવીન કળાઓ શિખો અને પ્રથમ શિખ્યા છો તે સંભારો. કળા જાણનારાઓની ગોષ્ઠીમાં તમને વિનોદ ઉત્પન્ન થશે.' આ પ્રમાણે વડીલ બંધુનાં વચનો સાંભળી વિનીત વસુદેવે હા પાડી અને ત્યારથી તે ઘેર રહીને ગીતનૃત્યાદિકના વિનોદમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા

એક દિવસે ગંધ લઇને કુબ્જા નામની એક ગંધધારિણી દાસી જતી હતી, તેને કુમારે પૂછ્યું કે 'આ ગંધ કોને માટે લઇ જાય છે?' કુબ્જા બોલી 'હે કુમાર! આ ગંધદ્રવ્ય રાજા સમુદ્રવિજયને માટે શિવાદેવીએ પોતે મોકલાવ્યું છે.' વસુદેવે કહ્યું 'આ ગંધદ્રવ્ય મારે પણ કામ આવશે.' એમ કહી મશ્કરીથી તેણે તે ગંધદ્રવ્ય તેની પાસેથી લઇ લીધું, એટલે કુબ્જા કોપ કરીને બોલી 'તમારા આવા ચરિત્રથી જ તમે નિયંત્રિત થઇને અહીં રહ્યા છો.' કુમારે કહ્યું કે 'તે શું? કહે.' પછી ભય પામેલી કુબ્જાએ ભયવડે નગરજનનો સર્વ વૃત્તાંત પ્રથમથી માંડીને તેમને કહી સંભળાવ્યો **"સ્ત્રીઓના હૃદયમાં લાંબા કાળ સુધી રહસ્ય રહેતું જ નથી,"** દાસીની કહેલી વાત સાંભળીને વસુદેવે વિચાર્યું કે 'નગરની સ્ત્રીઓની મારી ઉપર રુચિ કરાવવાને માટે હું નગરમાં ભમું છું.' આ પ્રમાણે જો રાજા સમુદ્રવિજય માનતા હોય તો મારે અહીં નિવાસ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કુબ્જાને રજા આપી તે જ રાત્રે ગૂટિકાથી વેષ ફેરવીને વસુદેવકુમાર નગરની બહાર નીકળી ગયા.

પછી સ્મશાનમાં આવીને ત્યાં નજીક પડેલા કાષ્ઠની ચિતા ખડકી, તેમાં કોઇ અનાથ શબને મૂકી વસુદેવે બાળી નાંખ્યું. પછી ગુરુજનને જણાવવાને માટે વસુદેવે પોતાના હસ્તાક્ષરે પત્ર લખી એક સ્તંભ ઉપર લટકાવ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું કે 'લોકોએ ગુરુજનની આગળ ગુણને દોષરૂપે સ્થાપિત કર્યા, તેથી પોતાના આત્માને જીવતાં મર્યા જેવો માની વસુદેવે આ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે, તેથી હવે પોતાના તર્કવિતર્કથી કલ્પેલો મારો છતો અથવા અછતો દોષ સર્વે ગુરુજનો અને નગરજનો મૂળથી ક્ષમા કરશો.' આ પ્રમાણે કરી વસુદેવ બ્રાહ્મણનો વેષ લઇ ઉન્માર્ગે ચાલ્યા. અનુક્રમે કેટલુંક ભમીને સન્માર્ગે આવ્યા, ત્યાં કોઇ રથમાં બેઠેલી સ્ત્રીએ તેને જોયો. તે સ્ત્રી પોતાના પિતાને ઘેર જતી હતી, તેણીએ પોતાની માતાને કહ્યું કે 'આ શ્રાંત થયેલા બ્રાહ્મણને રથમાં બેસાડ.' તેણીએ તે બ્રાહ્મણને રથમાં બેસાર્યો. અનુક્રમે તે તેને ગામ આવ્યો ત્યાં વસુદેવ સ્નાન ભોજન કરીને સાયંકાળે કોઇ યક્ષના મંદિરમાં જઈને રહ્યા

અહીં મથુરામા 'વસુદેવકુમારે અગ્નિમા પ્રવેશ કર્યો' એ ખબર સાંભળી યાદવો પરિવાર સહિત રુદન કરવા લાગ્યા. પછી તેમણે વસુદેવની ઉત્તરક્રિયા કરી. આ વાર્ત્તા સાંભળી વસુદેવ નિશ્ચિત થયા. ત્યારબાદ આગળ ચાલતાં વિજયખેટ નામના નગરમાં તે ગયા. ત્યાં **સુગ્રીવ** નામે રાજા હતો. તેને **શ્યામા** અને **વિજયસેના** નામે બે મનોહર અને કળા જાણનારી કન્યાઓ હતી. વસુદેવ કળાવડે જીતીને તે બંને કન્યાઓને પરણ્યા. તેઓની સાથે ક્રીડા કરતા સુખે કરીને ત્યાં જ રહ્યા ત્યાં તેને વિજયસેના નામની પત્નીથી અક્રૂર નામે એક પુત્ર થયો, જે બીજો વસુદેવ જ હોયની તેવો લાગતો હતો. અન્યદા તે બધાંને ત્યાં જ મૂકીને એકલા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક ઘોર અટવીમાં આવ્યા ત્યાં તૃષા લાગવાથી જળને માટે **જલાવર્ત** નામના એક સરોવર પાસે આવ્યા. તે વખતે એક જંગમ વિંધ્યાદ્રિ જેવો હાથી તેની સામે દોડતો આવ્યો. તેને ઘણો ખેદ પમાડીને કુમાર સિંહની જેમ તેના ઉપર ચડી બેઠા તેમને હાથી ઉપર બેઠેલા જોઇ **અર્ચિમાલી** અને **પવનંજય** નામના બે ખેચરો તેને કુંજરાવર્ત નામના ઉદ્યાનમાં લઇ ગયા. ત્યાં **અશનિવેગ** નામે વિદ્યાધરોનો એક રાજા હતો, તેણે **શ્યામા** નામની પોતાની કન્યા વસુદેવને આપી. તે તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. શ્યામાએ એવી વીણા વગાડી કે જેથી સંતુષ્ટ થઈ વસુદેવે તેને વરદાન માંગવાને કહ્યું ત્યાર તેણીએ વરદાન માગ્યું કે 'મારે તમારો વિયોગ ન થાઓ.' વસુદેવે પૂછ્યું કે, 'આવું વરદાન માગવાનું શું કારણ છે?' ત્યારે શ્યામા બોલી 'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર **કિન્નરગીત** નામના નગરમાં **અર્ચિમાલી** નામે રાજા હતો. તેને **જ્વલનવેગ** અને **અશનિવેગ** નામે બે પુત્રો થયા. અર્ચિમાલીએ જ્વલનવેગને રાજ્ય ઉપર બેસારી વ્રત ગ્રહણ કર્યું. જ્વલનવેગને **અર્ચિમાલા** નામની સ્ત્રીથી **અંગારક** નામે એક પુત્ર થયો અને અશનિવેગને **સુપ્રભા** રાણીના ઉદયથી શ્યામા નામે હું પુત્રી થઇ. જ્વલનવેગ અશનિવેગને રાજ્ય ઉપર બેસારીને સ્વર્ગે ગયા. પછી જ્વલનવેગના પુત્ર અંગારકે વિદ્યાના બળથી મારા પિતા અશનિવેગને કાઢી મૂકીને રાજ્ય લઇ લીધું. મારા પિતા અષ્ટાપદ ઉપર ગયા ત્યાં એક **અંગિરસ** નામના ચારણમુનિને, તેણે પૂછ્યું કે, 'મને રાજ્ય મળશે કે નહીં?' મુનિ બોલ્યા—'તારી પુત્રી

શ્યામાના પતિના પ્રભાવથી તને રાજ્ય મળશે અને જલાવર્ત સરોવર પાસે જે હાથીને જીતી લેશે, તે તારી પુત્રીનો પતિ થશે, એમ જાણી લેજે.' મુનિની વાણીની પ્રતીતિથી મારા પિતા અહીં એક નગર વસાવીને રહ્યા અને હમેશાં તે જલાવર્ત સરોવર પાસે તમારી શોધને માટે બે ખેચરોને મોકલવા લાગ્યા. ત્યાં તમે હાથીને જીતીને તેની ઉપર ચઢી બેઠા, તે જોઈને તે ખેચરો તમને અહીં લઇ આવ્યા અને પછી મારા પિતા અશનિવેગે તમારી સાથે મને પરણાવી. પૂર્વે મહાત્મા ધરણેંદ્ર નાગેંદ્રે અને વિદ્યાધરોએ મળીને અહીં એવો ઠરાવ કર્યો છે કે—'જે પુરુષ અર્હંતચૈત્યની પાસે રહ્યો હોય, જેની સાથે સ્ત્રી હોય અથવા જે સાધુની સમીપે બેઠા હોય તેવા પુરુષને જે મારશે તે વિદ્યાવાન હશે તો પણ વિદ્યારહિત થઇ જશે.' હે સ્વામિન્! આવા કારણથી મેં 'તમારો વિયોગ ન થાય' એવું વરદાન માંગેલું છે, જેથી એકાકી એવા તમને એ પાપી અંગારક મારી નાખે નહીં." આ પ્રમાણેની તેની વાણી સ્વીકારીને અંધકવૃષ્ણિના દશમા પુત્ર વસુદેવકુમાર કળાભ્યાસના વિનોદવડે તેની સાથે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા એક વખતે વસુદેવ શ્યામાની સાથે રાત્રે સૂતા હતા તે વખતે અંગારક વિદ્યાધર આવીને તેને હરી ગયો વસુદેવે જાગીને જોયું કે 'મને કોણ હરી જાય છે?' ત્યા તો શ્યામાના મુખવાળો અંગારક અને 'ઊભો રહે, ઊભો રહે' એમ બોલતી ખડ્ગધારિણી શ્યામા તેમના જોવામાં આવી અંગારકે શ્યામાના શરીરના બે ભાગ કરી નાખ્યા, તે જોઈ વસુદેવ પીડિત થયા તેવામાં અંગારકની સામે બે શ્યામા યુદ્ધ કરતી જોવામાં આવી પછી વસુદેવે 'આ માયા છે' એવો નિશ્ચય કરી ઇંદ્ર જેમ વજ્રવડે પર્વત પર પ્રહાર કરે તેમ મુષ્ટિવડે અંગારકને પ્રહાર કર્યો. તે પ્રહારથી પીડિત થયેલા અંગારકે વસુદેવને આકાશમાથી પડતા મૂકયા તે ચંપાનગરીની બહારના વિશાળ સરોવરમા આવીને પડ્યા હંસની જેમ તે સરોવરને તરીને વસુદેવે તે સરોવરના તીર પરના ઉપવનમા આવેલા શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુના ચૈત્યમા પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં વાસુપૂજ્ય પ્રભુને વંદના કરીને અવશેષ રાત્રિ ત્યા જ નિર્ગમન કરી પ્રાતઃકાળે કોઇ એક બ્રાહ્મણની સાથે ચંપાનગરીમાં આવ્યા

તે નગરીમાં સ્થાને સ્થાને હાથમા વીણા રાખીને રહેલા યુવાન પુરુષોને જોઇ તેણે એક બ્રાહ્મણને તેનો હેતુ પૂછ્યો, એટલે તે બ્રાહ્મણે કહ્યુ "આ નગરમા **ચારુદત્ત** નામે એક શ્રેષ્ઠી રહે છે. તેને **ગંધર્વસેના** નામે કળાના એક સ્થાન જેવી સ્વરૂપવતી કન્યા છે. તેણીએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે 'જે ગાયનકળામાં મને જીતશે તે મારો ભર્ત્તાર થશે.' તેથી તેણીને વરવા માટે આ સર્વ જનો ગાયનકળા શિખવાને પ્રવર્ત્યા છે. પ્રત્યેક માસે **સુગ્રીવ** અને **યશોગ્રીવ** નામના બે ગંધર્વાચાર્યોની આગળ ગાયનપ્રયોગ થાય છે." પછી વસુદેવ તે બન્નેમાં ઉત્તમ એવા સુગ્રીવ પંડિતની પાસે બ્રાહ્મણ રૂપે ગયા અને જઈને કહ્યું કે 'હું ગૌતમગોત્રી **સ્કંદિલ** નામે બ્રાહ્મણ છુ. ચારુદત્ત શ્રેષ્ઠીની ગંધર્વસેના નામની પુત્રીને વરવાને માટે હું તમારી પાસે ગંધર્વ કળાનો અભ્યાસ કરવાને ઇચ્છું છું, માટે મારા જેવા વિદેશીને તમે શિષ્યપણે અંગીકાર કરો' ધૂળમાં ઢંકાયેલાં રત્નને નહીં જાણનાર મૂઢની જેમ ગાયનાચાર્ય સુગ્રીવે તેને મૂર્ખ જાણીને આદરપૂર્વક પોતાની પાસે રહેવાનું

પણ કહ્યું નહીં, તો પણ વસુદેવકુમાર ગ્રામ્ય વચનથી લોકોને હસાવતો પોતાના મૂળ સ્વરૂપને ગોપવીને ગાયનવિદ્યાના અધ્યયનનું મિષ કરીને સુગ્રીવની પાસે રહ્યો. એક વાર ગાયનકળાના વાદને દિવસે સુગ્રીવની સ્ત્રીએ પુત્રની જેવા સ્નેહથી વસુદેવને સુંદર વસ્ત્રનો જોટો આપ્યો. પ્રથમ શ્યામાએ એક વેષ આપ્યો હતો તે અને આ વસ્ત્રનો જોટો ધારણ કરી વસુદેવ લોકોને કૌતુક ઉત્પન્ન કરનો ચાલ્યો. એટલે 'ચાલ, તું ગાયનવિદ્યા જાણે છે, તેથી અમે માનીએ છીએ કે આજે તું ગંધર્વસેનાને જીતી લઇશ.' એમ કહી નગરજનો તેનું ઉપહાસ્ય કરવા લાગ્યા તે ઉપહાસ્યથી પ્રસન્ન થતો વસુદેવ ગાયકોની સભામાં ગયો. ત્યાં લોકોએ ઉપહાસ્યમાં જ તેને ઊંચા આસન ઉપર બેસાર્યો. તે સમયે જાણે કોઇ દેવાંગના પૃથ્વી પર આવી હોય તેવી ગંધર્વસેના સભામંડપમાં આવી. તેણે ક્ષણવારમાં સ્વદેશી અને વિદેશી ઘણા ગાયકોને જીતી લીધા. પછી જ્યારે વસુદેવનો વાદ કરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું રૂપ પ્રકટ કર્યું, જેથી કામદેવ જેવો તે શોભવા લાગ્યો. તેનું રૂપ જોતાં જ ગંધર્વસેના ક્ષોભ પામી ગઇ અને 'આ કોણ હશે?' એમ તર્કવિતર્ક કરતાં સર્વ લોકો વિસ્મય પામી ગયા પછી લોકોએ જે જે વીણા તેને વગાડવા આપી તે સર્વ તેણે દૂષણ બતાવીને તજી દીધી પછી ગંધર્વસેનાએ પોતાની વીણા તેને આપી એટલે તેને સજ્જ કરીને વસુદેવે પૂછયુ કે 'હે સુભ્રુ! શું આ વીણાવડે મારે ગાયન કરવાનું છે?' ગધર્વસેના બોલી: 'હે ગીતજ્ઞ! પદ્મ ચક્રવર્તીના જ્યેષ્ઠ બંધુ વિષ્ણુકુમાર મુનિનું ત્રિવિક્રમ સંબંધી ગીત આ વીણામાં વગાડો.' પછી જાણે પુરુષવેષી સરસ્વતી હોય તેવા વસુદેવે તે ગીત વીણામાં એવું ઊતાર્યું કે જેથી સર્વ સભાસદોની સંમતિપૂર્વક તેણે ગંધર્વસેનાને જીતી લીધી. પછી ચારુદત્ત શ્રેષ્ઠી બીજા બધા વાદીઓને વિદાય કરીને વસુદેવને મોટા માન સાથે પોતાને ઘેર લાવ્યો. વિવાહ વખતે શેઠે કહ્યું કે-'વત્સ! કયું ગોત્ર ઉદ્દેશીને હું તમને દાન આપું તે કહો.' વસુદેવે હસીને કહ્યું 'જે તમને ઠીક લાગે તે ગોત્ર કહો ' શ્રેષ્ઠીએ કહ્યુ: 'આ વણિક પુત્રી છે એવું ધારી તમને હસવાનું કારણ મળ્યું છે, પણ કોઇ સમયે હું તમને આ પુત્રીનો વૃત્તાંત આદિથી અંત સુધી કહી સંભળાવીશ ' એમ કહી ચારુદત્ત શેઠે તે વરકન્યાનો વિવાહ કર્યો. પછી સુગ્રીવ અને યશોગ્રીવે પણ શ્યામા અને વિજયા નામની પોતાની બે કન્યા કે જે તેના ગુણથી રંજિત થયેલી હતી, તે વસુદેવને આપી.

એક દિવસે ચારુદત્તે વસુદેવને કહ્યું કે "આ ગંધર્વકન્યાનું કુળ વિગેરે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળો. આ નગરીમાં ભાનુ નામે એક ધનાઢ્ય શેઠ હતો. તેને સુભદ્રા નામે એક સ્ત્રી હતી. તે બંને અપુત્રપણાના દુઃખથી દુઃખી હતાં એક વખતે તેઓએ એક ચારણ મુનિને પુત્રના જન્મ વિષે પૂછયું તેમણે કહ્યું કે 'પુત્ર થશે.' તે પછી અનુક્રમે હું પુત્ર થયો એક દિવસે હું મિત્રોની સાથે ક્રીડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં સમુદ્રને કાંઠે કોઇ આકાશગામી પુરુષનાં મનોહર પગલાં પડેલાં મારા જોવામાં આવ્યાં. તે પગલાંની સાથે સ્ત્રીનાં પગલાં પણ હતાં, તેથી જાણવામાં આવ્યું કે કોઇ પુરુષ પ્રિયા સાથે અહીંથી ગયેલ છે. પછી આગળ ચાલ્યો તો એક કદલીગૃહમાં પુષ્પની શય્યા અને ઢાલ તરવાર મારા જોવામાં આવ્યાં. તેની નજીક એક વૃક્ષની સાથે લોઢાના ખીલાવડે જડી લીધેલો એક ખેચર જોવામાં આવ્યો અને પેલી તરવારના મ્યાનની સાથે ઔષધના ત્રણ વલય બાંધેલાં જોવામાં આવ્યાં. પછી મેં મારી બુદ્ધિથી તેમાંની એક ઔષધિવડે તે ખેચરને ખીલામાંથી મુક્ત

કર્યો, બીજી ઔષધિવડે તેના ઘા રૂઝાવી દીધા અને ત્રીજી ઔષધિવડે તેને સચેત કર્યો પછી તે બોલ્યોઃ–'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર આવેલા શિવમંદિર નગરના ગજા મહેંદ્રવિક્રમનો **અમિતગતિ** નામે હું પુત્ર છું. એક વખતે **ધૂમશિખ** અને **ગૌરમુંડ** નામના બે મિત્રોની સાથે ક્રીડા કરતો હું **હિમવાન** પર્વત ઉપર ગયો ત્યા **હિરણ્યરોમ** નામના મારા એક તપસ્વી મામાની **સુકુમાલિકા** નામની રમણિક કુમારી મારા જોવામાં આવી. તેને જોતાં જ હું કામાર્ત્ત થઇ સ્વસ્થાન પ્રત્યે ગયો પછી મારા મિત્ર પાસેથી મારી સ્થિતિ જાણીને તત્કાળ મારા પિતાએ મને બોલાવીને તેણીની સાથે પરણાવ્યો. હું તેની સાથે ક્રીડા કરતો રહેતો હતો તેવામાં એક વખત મારો મિત્ર ધૂમશિખ તે મારી સ્ત્રીનો અભિલાષી થયો છે, એવું તેની ચેષ્ટા ઉપરથી મારા જાણવામાં આવ્યું; તથાપિ હું તેની સાથે વિહાર કરતો અહીં આવ્યો. ત્યાં તેણે મને પ્રમાદીને અહીં ખીલા સાથે જડી દીધો અને સુકુમાલિકાને હરી ગયો આ મહાકષ્ટમાથી તમે મને છોડાવ્યો છે, તો કહો, હવે હું તમારું શું કામ કરું કે જેથી હે મિત્ર! તમારી જેવા અકારણ મિત્રનો હું અનૃણી થાઉં '

પછી મેં કહ્યું કે 'હે સુંદર પુરુષ! તમારા દર્શનથી જ હું તો કૃતાર્થ થયો છુ.' તે સાંભળી તે ખેચર ઊડીને તત્કાળ ચાલ્યો ગયો પછી હું ત્યાંથી ઘેર ગયો અને મિત્રોની સાથે સુખે ક્રીડા કરવા લાગ્યો. અનુક્રમે માતાપિતાના નેત્રને ઉત્સવ આપતો હું યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયો પછી માતાપિતાની આજ્ઞાથી શુભ દિવસે **સર્વાર્થ** નામના મારા મામાની મિત્રવતી નામની પુત્રીને હું પરણ્યો. કળાની આસક્તિથી હું તે સ્ત્રીમાં ભોગાસક્ત થયો નહીં; તેથી મારા પિતા મને મુગ્ધ જાણવા લાગ્યા. પછી તેમણે ચાતુર્યપ્રાપ્તિને માટે મને શૃંગારની લલિત ચેષ્ટામાં જોડી દીધો, તેથી હું ઉપવન વિગેરેમા સ્વેચ્છાએ વિચરવા લાગ્યો એમ કરતાં કલિંગસેનાની પુત્રી **વસંતસેના** નામની વેશ્યાને ઘેર હું બાર વર્ષ સુધી રહ્યો ત્યાં રહીને મેં અજ્ઞાનપણે સોળ કરોડ સુવર્ણ દ્રવ્ય ઊડાવી દીધું. છેવટે કલિંગસેનાએ મને નિર્ધન થયેલો જાણીને તેના ઘરમાંથી કાઢી મૂકયો ત્યાંથી ઘેર આવતાં માતાપિતાનું મૃત્યુ થયેલુ જાણી ધૈર્યથી વ્યાપાર કરવાને માટે મારી સ્ત્રીના આભૂષણો ગ્રહણ કર્યા. પછી મારા મામાની સાથે વ્યાપાર અર્થે ચાલીને હું **ઉશીરવતી** નગરીએ આવ્યો. ત્યાં સ્ત્રીનાં આભૂષણો વેચીને મેં કપાસ ખરીદ કર્યો તે લઇને હું તામ્રલિપ્તી નગરીએ જતો હતો, ત્યાં માર્ગમાં દાવાનળવડે તે કપાસ બળી ગયો, તેથી મારા મામાએ મને નિર્ભાગી જાણીને તજી દીધો પછી અશ્વ ઉપર બેઠેલો હું એકલો પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યો ત્યાં માર્ગમાં મારો અશ્વ મરી ગયો એટલે હું પાદચારી થયો લાંબી મજલથી ગ્લાનિ પામતો અને ક્ષુધાતૃષાથી પીડિત થતો હું વણિકજનોથી વ્યાપ્ત પ્રિયંગુ નગરમાં આવ્યો ત્યાં મારા પિતાના મિત્ર **સુરેંદ્રદત્તે** મને જોયો તે મને પોતાને ઘેર તેડી ગયો ત્યાં વસ્ત્ર અને ભોજનાદિકથી સત્કાર પામેલો હું પુત્રની જેમ સુખે રહેવા લાગ્યો પછી મેં તેની પાસેથી તેનું એક લાખ દ્રવ્ય વ્યાજે લીધું અને તેણે વાર્યો તો પણ હુ તેનાં કરિયાણા લઇ વહાણ ભરીને સમુદ્રમાર્ગે ચાલ્યો. અનુક્રમે યમુના દ્વીપમાં આવીને બીજા અંતર્દ્વીપ અને નગર વિગેરેમાં ગમનાગમન કરી મેં આઠ કોટી સુવર્ણ ઉપાર્જન કર્યું. તે દ્રવ્ય લઇને હું જળમાર્ગે સ્વદેશ તરફ વળ્યો. ત્યા માર્ગમા

મારું વહાણ ભાંગી ગયું અને માત્ર એક પાટિયું મારા હાથમાં આવ્યું. સાત દિવસે સમુદ્ર તરીને હું ઉદુંબરાવતીકુલ નામના સમુદ્રકાંઠે પહોંચ્યો. ત્યાં રાજપુર નામે એક નગરની પાસે હું માંડમાંડ આવ્યો. તે નગરની બહાર ઘણી ઝાડીવાળું એક ઉદ્યાન હતું, ત્યાં જઇને હું રહ્યો. ત્યાં **દિનકરપ્રભ** નામે એક ત્રિદંડી સંન્યાસી મારા જોવામાં આવ્યો. તેની આગળ મેં મારું ગોત્ર વિગેરે જણાવ્યું; તેથી તેણે મને પુત્રવત્ રાખ્યો.

એક દિવસે તે ત્રિદંડીએ મને કહ્યું કે—' તું દ્રવ્યનો અર્થી જણાય છે, તેથી હે વત્સ! ચાલ. આપણે આ પર્વત ઉપર જઇએ. ત્યાં હું તને એવો રસ આપીશ કે જેથી ઇચ્છા પ્રમાણે કોટીગમે સુવર્ણની તને પ્રાપ્તિ થઈ શકશે.' તેનાં આવાં વચન સાંભળી ઘણો ખુશી થઈને હું તેની સાથે ચાલ્યો. બીજે દિવસે જેમાં અનેક સાધકો રહેલા છે એવી એક મોટી અટવીમાં અમે આવી પહોંચ્યા. પછી તે ગિરિના નિતંબ ઉપર અમે ચડ્યા. ત્યાં ઘણી યંત્રમય શિલાઓથી વ્યાપ્ત અને યમરાજના મુખ જેવું મોટું ગહ્વર જોવામાં આવ્યું. તે મહા ગહ્વર **દુર્ગપાતાલ** એવા નામથી પ્રસિદ્ધ હતું ત્રિદંડીએ મંત્ર ભણીને તેનું દ્વાર ઉઘાડ્યું, એટલે અમે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં ઘણું ભમ્યા ત્યારે એક રસકૂપ અમારા જોવામાં આવ્યો. તે કૂવો ચાર હાથ લાંબો પહોળો હતો અને તે નરકના દ્વાર જેવો ભયંકર દેખાતો હતો. ત્યાં ત્રિદંડીએ મને કહ્યું કે ' આ કૂવામાં ઉતરી તું તુંબડીવડે તેનો રસ ભરી લે.' પછી તેણે દોરીનો એક છેડો પકડી રાખી બીજા છેડા સાથે બાંધેલી માંચીમાં બેસાડીને મને કૂવામાં ઉતાર્યો. ચાર પુરુષપ્રમાણ હું ઊંડો ઉતર્યો. એટલે તેની અંદર ફરતી મેખલા અને મધ્યમાં રહેલો રસ મેં જોયો. તે વખતે કોઈએ મને તે રસ લેવાનો નિષેધ કર્યો. મેં કહ્યું કે 'હું ચારુદત્ત નામે વણિક છું અને ભગવાન્ ત્રિદંડીએ મને રસ લેવાને માટે ઉતાર્યો છે, તો તમે મને કેમ અટકાવો છો?' ત્યારે તે બોલ્યો કે ' હું પણ ધનાર્થી વણિક છું અને બળિદાન માટે પશુના માંસની જેમ મને પણ તે ત્રિદંડીએ જ આ રસકૂપમાં નાખી દીધો છે અને પછી તે પાપી ચાલ્યો ગયો હતો. મારી સર્વ કાયા આ રસવડે ખવાઈ ગઇ છે, માટે તું આ રસમાં હાથ બોળીશ નહિ. હું તને તારી તુંબડીમાં રસ ભરી આપીશ ' પછી મેં તેને તુંબડી આપી, એટલે તેણે રસથી ભરી દીધી જેથી હું કૂવાના કાંઠા પાસે આવ્યો. પછી ત્રિદંડીએ મને બહાર ન કાઢતાં તે રસતુંબી માગી. તે સંન્યાસીને પરદ્રોહી અને લુબ્ધ જાણીને મેં તે રસ પાછો કૂવામાં નાખી દીધો, તેથી તેણે માંચી સહિત મને કૂવામાં પડતો મૂકયો. ભાગ્યયોગે હું પેલી વેદી ઉપર પડ્યો. એટલે પેલા અકારણ બંધુએ કહ્યું કે ' ભાઇ! ખેદ કરીશ નહીં, તું રસની અંદર પડ્યો નથી, વેદી ઉપર પડ્યો છે તે ઠીક થયું છે. હવે જ્યારે ત્યારે પણ અહીં ઘો આવશે એટલે તેનું પુચ્છ અવલંબીને તારાથી કૂવા બહાર નીકળાશે, માટે તે આવે ત્યાં સુધી રાહ જો.' પછી તેનાં વચનથી સ્વસ્થ થઇ વારંવાર નવકાર મંત્રને ગણતો હું કેટલોક કાળ ત્યાં રહ્યો. અનુક્રમે તે પુરુષ મૃત્યુ પામ્યો. એક વખતે ભયંકર શબ્દ મારા સાંભળવામાં આવ્યો તેથી હું ચકિત થઇ ગયો, પરંતુ પછી તેનું વચન યાદ આવવાથી જાણ્યું કે આ શબ્દ ઘોનો હશે અને જરૂર તે અહીં આવતી હશે ક્ષણવારમાં તો ઘો રસ પીવાને આવી. રસ પીને જ્યારે તે પાછી વળી ત્યારે એ પરાક્રમી ઘોના પુંછડા સાથે હું બે હાથે

વળગી પડ્યો. ગાયના પુછ સાથે વળગેલો ગોપાળ જેમ નદીમાંથી નીકળે તેમ હું તેને પુંછડે વળગવાથી કૂવામાંથી બહાર નીકળ્યો. બહાર નીકળ્યા પછી મેં તે ઘોનું પુચ્છ છોડી દીધું; એટલે મૂર્ચ્છા ખાઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. થોડી વારે સંજ્ઞા મેળવીને હું આમતેમ ફરવા લાગ્યો, તેવામા એક અરણ્ય મહિષ ત્યાં આવ્યો. તેને જોઇને હું એક શિલા ઉપર ચઢી ગયો તે મહિષે પોતાના ઉગ્ર શીંગડાથી શિલાને તાડન કરવા માંડયું, એટલામાં યમરાજના બાહુ જેવો એક સર્પ નીકળ્યો. તેણે મહિષને પકડ્યો પછી તેઓ યુદ્ધ કરવામાં વ્યગ્ર થયા; એટલે હું શિલા ઉપરથી ઉતરીને ભાગ્યો ને ઉતાવળે ચાલતો અટવીના પ્રાંત ભાગમાં આવેલા એક ગામમા આવ્યો. ત્યા મારા મામાના મિત્ર રૂદ્રદત્તે મને જોયો. તેણે મારું પોષણ કર્યું જેથી હું પાછો નવીન શરીરવાળો થઇ ગયો.

પછી ત્યાંથી થોડું દ્રવ્ય લઇ તે દ્રવ્યવડે અલતા જેવુ તુચ્છ કરિયાણું લઇને હું માતુલના મિત્રની સાથે સુવર્ણભૂમિ તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં **ઇપુવેગવતી** નામે એક નદી આવી તેને ઉતરીને અમે બંને ગિરિકૂટ ગયા અને ત્યાથી બરૂના વનમા આવ્યા. ત્યાંથી ટંકણ દેશમાં આવીને અમે બે મેંઢા લીધા તેના પર બેસીને અમોએ અજમાર્ગને[1] ઉલ્લંઘન કર્યો પછી મને રૂદ્રદત્તે કહ્યું કે 'હવે અહીથી પગે ચાલીને જઇ શકાય તેવો પ્રદેશ નથી, તેથી આ બે મેંઢાને મારી તેના અંતરભાગ બહાર લાવી ઉથલાવીને તેની બે ધમણ કરીએ, તે ઓઢીને આપણે આ પ્રદેશમાં બેસવું એટલે માસના ભ્રમથી ભારંડ પક્ષીઓ આપણને ઉપાડીને લઇ જશે, જેથી તત્કાળ આપણે સુવર્ણભૂમિમાં પહોચી જઇશું.' તે સાંભળીને મેં કહ્યું–'જેની સહાયથી આપણે આટલી મહા કઠીન ભૂમિને ઉતરી ગયા તેવા બધુ જેવા આ મેંઢાને કેમ મરાય ?' તે સાંભળી ઇંદ્રદત્તે કહ્યુ કે—'આ બને મેંઢા કાંઇ તારા નથી તો મને તું મારતાં શા માટે અટકાવે છે?' એમ કહી તેણે ક્રોધવડે તરતજ પોતાના એક મેઢાને મારી નાખ્યું. એટલે બીજે મેંઢે ભયભરેલી વિશાળ દૃષ્ટિએ મારી સામું જોયું. ત્યારે મેં તેને મારતાં કહ્યું કે 'તારી રક્ષા કરવાને હું સમર્થ નથી, તેથી શું કરું? તથાપિ મહાફળ આપનાર જૈનધર્મ તારે શરણરૂપ થાઓ, કારણ કે વિધુર સ્થિતિમા એ ધર્મ પિતા, માતા અને સ્વામી તુલ્ય છે' તે મેંઢાએ મારું કહેવું મસ્તકની સજ્ઞાથી કબૂલ કર્યું અને મેં આપેલો નવકાર મંત્ર સમાહિત મને તેણે સાંભળ્યો પછી રૂદ્રદતે તેને મારી નાખ્યો, એટલે તે મેઢો દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો પછી અમો બને છરી લઇને તેના ચર્મની ખોળમાં પેઠા, એટલે બે ભારંડ પક્ષીઓએ માંસની ઇચ્છાથી અમને ઉપાડ્યા માર્ગમા બંને ભારંડ પક્ષીઓ વચ્ચે માંસની ઇચ્છાથી યુદ્ધ થયું એટલે તેના પગમાંથી છૂટો પડેલો હું એક સરોવરમાં પડ્યો. પછી છરીવડે તે ધમણને ફાડી સરોવર તરીને હું બહાર નીકળી આગળ ચાલ્યો, એટલે એક મોટો પર્વત મારા જોવામાં આવ્યો હુ તે ઉપર ચઢ્યો, એટલે ત્યાં એક કાયોત્સર્ગે રહેલા મુનિ મારા જોવામાં આવ્યા મેં તેમને વંદના કરી તેઓ 'ધર્મલાભ'-રૂપ આશીષ આપીને બોલ્યા–'અરે ચારુદત્ત! તુ આ દુર્ગભૂમિમાં કયાંથી આવ્યો? દેવ, વિદ્યાધર અને પક્ષી વિના બીજા કોઇથી અહીં અવાતું નથી પૂર્વે તેં જેને છોડાવ્યો હતો, તે હું અમિતગતિ વિદ્યાધર છું તે વખતે ત્યાંથી ઊડીને હું મારા શત્રુની પાછળ

૧. બકરાથી ચાલી શકાય તેવો માર્ગ.

અષ્ટાપદ ગિરિ સમીપે ગયો. ત્યાં મારી સ્ત્રીને છોડી દઇને તે અષ્ટાપદ ઉપર ચાલ્યો ગયો. પછી ત્યાં ઝંપાપાત ખાવાને તૈયાર થયેલી મારી સ્ત્રીને લઇને હું મારે સ્થાનકે ગયો. મારા પિતાએ મને રાજ્ય પર બેસાડીને હિરણ્યકુંભ અને સુવર્ણકુંભ નામના બે ચારણ મુનિની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. મારી મનોરમા સ્ત્રીથી મારે સિંહયશા અને વરાહગ્રીવ નામે બે પુત્ર થયા, જેઓ મારા જેવા પરાક્રમી થયા અને વિજયસેના નામની બીજી સ્ત્રીથી મારે ગાયનવિદ્યામાં ચતુર એવી ગંધર્વસેના નામે એક રૂપવતી પુત્રી થઇ. પછી બંને પુત્રોને રાજ્ય, યુવરાજ્ય અને વિદ્યાઓ આપીને તે જ પિતાના ગુરુની પાસે મેં પણ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ત્યાર પછી લવણસમુદ્રના મધ્યમાં રહેલો આ કુંભકંઠક નામે દ્વીપ છે અને તે દ્વીપમાં આ કર્કોટક નામનો ગિરિ છે. અહીં રહીને હું તપસ્યા કરું છું, માટે હે ચારુદત્ત ! તને પૂછું છું કે અહીં તું શી રીતે આવ્યો ?" પછી મેં મારો મહા વિષમ વૃત્તાંત જે બન્યો હતો તે બધો કહી સંભળાવ્યો. એ સમયે રૂપસંપત્તિવડે તેની સરખા બે વિદ્યાધરો આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યા. તેઓએ મુનિને પ્રણામ કર્યા. તેના સાદૃશ્યપણાથી મેં આ તે મુનિના પુત્રો છે એમ જાણ્યું. પછી તે મહામુનિ બોલ્યા કે 'આ ચારુદત્તને પ્રણામ કરો.' તેઓ 'હે પિતા ! હે પિતા !' એમ કહી મને નમી પડ્યા અને મારી પાસે બેઠા. તેવામાં આકાશમાંથી એક વિમાન ઉતર્યું. તેમાંથી એક દેવે ઉતરીને પ્રથમ મને નમસ્કાર કર્યો, અને પછી તે મુનિને પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના કરી. પેલા બે ખેચરોએ તેને પૂછ્યું કે 'તમે વંદનામાં ઊલટો ક્રમ કેમ કર્યો ?' દેવતાએ કહ્યું કે "અરે ! આ ચારુદત્ત મારા ધર્માચાર્ય છે, તેથી તેમને મેં પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે. હવે મારો પૂર્વ વૃત્તાંત તમને કહું છું તે સાંભળો.

કાશીપુરમાં બે સંન્યાસી રહેતા હતા. તેમને સુભદ્રા અને સુલસા નામે બે બ્હેનો હતી. તે વેદ અને વેદાંગની પારગામી હતી. તેમણે (બંને બ્હેનોએ) ઘણા વાદીઓનો પરાજય કર્યો હતો. એક વખતે યાજ્ઞવલ્કય નામે કોઇ સંન્યાસી તેમની સાથે વાદ કરવાને આવ્યો. 'જે હારે તે જીતનારનો સેવક થઇ રહે' એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને વાદ કરતાં તેણે સુલસાને જીતીને પોતાની દાસી કરી. જ્યારે તે તરુણી સુલસા દાસી થઇને તેની સેવા કરવા લાગી ત્યારે નવીન તારુણ્યવાળો તે યાજ્ઞવલ્કય કામને વશ થઇ ગયો. પછી નગરીની નજીક રહીને તે હમેશાં તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસે યાજ્ઞવલ્કય ત્રિદંડીથી તેણીને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. લોકોના ઉપહાસ્યથી ભય પામીને યાજ્ઞવલ્કય અને સુલસા તે પુત્રને એક પિપળાના વૃક્ષ નીચે મૂકીને ચાલ્યા ગયાં તે ખબર જાણી સુભદ્રાએ ત્યાં આવી અનાયાસે પડેલા પીપળાના ફલને મુખમાં લઇને સ્વયમેવ ખાતા એવા તે બાળકને લઇ લીધો અને તે ચેષ્ટા ઉપરથી તેનું પિપ્પલાદ એવું યથાર્થ નામ પાડ્યું. પછી તેને યત્નથી મોટો કર્યો અને વેદવિદ્યા ભણાવી. મોટી બુદ્ધિવાળો તે અતિ વિદ્વાન્ અને વાદીના ગર્વને તોડનારો થયો. તેની ખ્યાતિ સાંભળી સુલસા અને યાજ્ઞવલ્કય તેની સાથે વાદ કરવાને આવ્યાં. તેણે બંનેને વાદમાં જીતી લીધાં. પછી તેને ખબર પડી કે આ મારાં માતાપિતા છે અને તેઓએ જ મને જન્મતાં તજી દીધો હતો, તેથી તેને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો એટલે તેણે માતૃમેધ અને પિતૃમેધ વિગેરે યજ્ઞોની સમ્યક્ પ્રકારની સ્થાપના કરી. પછી પિતૃમેધ અને માતૃમેધ યજ્ઞમાં તેણે તેનાં માતપિતાને મારી નાખ્યાં. તે વખતે તે પિપ્પલાદનો વાગ્બલિ નામે હું શિષ્ય હતો, તેથી પશુમેધ વગેરે યજ્ઞોને આચરીને હું ઘોર નરકમાં ગયો. નરકમાંથી નીકળીને હું પાંચ

વાર પશુ થયો અને ક્રૂર બ્રાહ્મણોએ મને વારવાર યજ્ઞમા જ મારી નાખ્યો પછી હું ટંકણ દેશમાં મેંઢો થયો, ત્યા મને રૂદ્રદત્તે માર્યો તે વખતે આ ચારુદત્તે ધર્મ સંભળાવ્યો, જેથી હું સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો, માટે આ કૃપાનિધિ ચારુદત્ત મારા ધર્માચાર્ય છે. તે કારણથી જ મે તેમને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે, મે કાઇ પણ ક્રમનું ઉલ્લંઘન કર્યું નથી ”

આ પ્રમાણે તે દેવે કહ્યુ, એટલે તે બંને ખેચરો પણ બોલ્યા–કે ‘ અમારા પિતાને જીવિત આપવાથી તમારી જેમ એ અમારા પણ ઉપકારી છે. ’ પછી તે દેવે મને કહ્યુ કે ‘ હે નિર્દોષ ચારુદત્ત ! કહો, હું તમારો ઇહલૌકિક શુ પ્રત્યુપકાર કરું ? ’ મે તેને કહ્યું કે ‘ તમે યોગ્ય સમયે આવજો ’ એટલે તે દેવ અતર્ધાન થઇ ગયો પછી તે બને ખેચર મને શિવમદિર નગરે લઇ ગયા તેઓએ અને તેમની માતાએ જેનું ગૌરવ વધારેલુ છે એવો અને તેમના બંધુઓથી અને ખેચરોથી અધિક અધિક પૂજાતો હું ઘણા કાળ પર્યંત ત્યા જ રહ્યો અન્યદા તેની બ્હેન ગધર્વસેનાને મને બતાવીને તેમણે કહ્યુ કે “ દીક્ષા લેતી વખત અમારા પિતાએ અમને કહ્યુ છે કે—‘ કોઇ જ્ઞાનીએ મને કહ્યું છે કે કળાઓથી જીતીને આ ગધર્વસેનાને વસુદેવકુમાર પરણશે, માટે મારા ભૂચરબધુ ચારુદત્તને તમે આ તમારી બ્હેનને સોપી દેજો કે જેથી ભૂચર વસુદેવકુમાર તેને સુખે પરણે ’ માટે આ પુત્રીને તમારી જ પુત્રી ગણીને તમે લઇ જાઓ ” આ પ્રમાણેના તેમના વચનને અગીકાર કરી ગધર્વસેનાને લઇને હુ મારે સ્થાનકે જવા તૈયાર થયો, તેવામા ત્યા પેલો દેવ આવી પહોચ્યો પછી તે દેવ, પેલા બે ખેચરો અને તેના પક્ષના બીજા ખેચરો ઉતાવળા કુશળક્ષેમે લીલાવડે મને આકાશમાર્ગે અહીં લાવ્યા અને તે દેવ તથા વિદ્યાધરો મને કોટીગમે સુવર્ણ, માણેક અને મોતી આપીને પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા

પ્રાતઃકાળે મારા સ્વાર્થ નામે મામા, મિત્રવતી નામની મારી સ્ત્રી અને અખડ વેણીબધવાળી[1] વસતસેના વેશ્યા વિગેરેને હું મળ્યો અને સુખી થયો હે વસુદેવ કુમાર ! આ પ્રમાણે આ ગધર્વસેનાની ઉત્પત્તિ મેં તમને કહી, માટે હવે એ વણિકપુત્રી છે એમ માનીને કદી પણ તેની અવજ્ઞા કરશો નહીં ”

આ પ્રમાણે ચારુદત્ત પાસેથી ગંધર્વસેનાનો વૃતાત સાભળી કુમાર વસુદેવ અધિક હર્ષ ધરીને તેની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો એક વખત વસતઋતુમા રથમા બેસીને તેણીની સાથે વસુદેવકુમાર ઉદ્યાનમાં ગયો ત્યા માતગોથી વીટાયેલી અને માતગનો વેષ ધરનારી એક કન્યા તેમના જોવામા આવી જોતા જ તે બન્નેને પરસ્પર રાગ ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે બન્નેને પરસ્પર વિકાર સહિત જોઇ ગંધર્વસેનાએ રાતા નેત્ર કરી સારથીને કહ્યુ કે—‘ રથના ઘોડાને ત્વરાથી ચલાવ ’ પછી મત્વર ઉદ્યાનમા જઇ તેણીની સાથે ક્રીડા કરી વસુદેવકુમાર ચપાનગરીમા આવ્યો તે વખતે પેલા માતગના યૂથમાથી એક વૃદ્ધ માતગી આવી આશિષ આપીને વસુદેવ પ્રત્યે બોલી:—

“ પૂર્વે શ્રી ઋષભપ્રભુએ સર્વને રાજ્ય વહેચી આપ્યું તે વખતે દૈવયોગે નમિ અને વિનમિ ત્યા હતા નહીં પછી તેઓએ રાજ્યને માટે વ્રતધારી એવા પ્રભુની પણ સેવા કરવા માંડી, તેથી પ્રસન્ન થયેલા ધરણેન્દ્રે તેમને વૈતાઢ્યની બને શ્રેણીનું જુદું જુદું રાજ્ય

૧. ચારુદત્તના વિયોગથી બાર વર્ષ પર્યંત વેણી છોડીને ગુથેલી-બાધેલી નહીં એવી

આપ્યું. કેટલેક કાળે તેઓએ પુત્રોને રાજ્ય આપીને પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી અને જાણે મુક્ત થયેલા પ્રભુને જોવાને ઇચ્છતા હોય તેમ મોક્ષે ગયા. નમિનો પુત્ર **માતંગ** નામે હતો તે દીક્ષા લઇને સ્વર્ગે ગયો. તેના વંશમાં હાલ **પ્રહસિત** નામે એક ખેચરપતિ છે. તેની **હિરણ્યવતી** નામે હું સ્ત્રી છું. મારે **સિંહદંષ્ટ્ર** નામે પુત્ર છે, તેને **નીલયશા** નામે પુત્રી છે, જેને તમે ઉદ્યાનમાર્ગે આજે જ જોઈ છે. હે કુમાર ! તે કન્યા તમને જોયા ત્યારથી કામપીડિત થઇ છે, માટે તમે તેને પરણો. આ વખતે શુભ મુહૂર્ત્ત છે અને તે વિલંબ સહી શકે તેમ નથી.” વસુદેવે કહ્યું કે—‘ હું વિચારીને ઉત્તર આપીશ, માટે તમે ફરી વાર આવજો.’ હિરણ્યવતી બોલી કે ‘ અહીં હું આવીશ કે તમે ત્યાં આવશો, તે તો કોણ જાણે ? ’ આ પ્રમાણે કહી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી કોઇ ઠેકાણે ચાલી ગઇ.

એક વખત વસુદેવકુમાર ગ્રીષ્મઋતુમાં જલક્રીડા કરીને ગંધર્વસેનાની સાથે સૂતા હતા તેવામાં તેનો ગાઢપણે હાથ પકડી, ‘ ઊઠ, ઊઠ ’ એમ વારંવાર કહેતો કોઇ પ્રેત વસુદેવે વારંવાર મુષ્ટિએ માર્યા છતાં પણ તેને હરી ગયો. તે વસુદેવને એક ચિતાની પાસે લઈ ગયો. ત્યાં પ્રજ્વલિત અગ્નિ અને ઘોર રૂપવાળી પેલી હિરણ્યવતી ખેચરી વસુદેવના જોવામાં આવી. હિરણ્યવતીએ તે પ્રેતને આદરથી કહ્યું કે-‘ હે ચંદ્રવદન ! ભલે આવ્યો. ’ પછી તે પ્રેત વસુદેવકુમારને તેને સોંપીને ક્ષણવારમાં અંતર્ધાન થઇ ગયો. પછી હિરણ્યવતીએ હસીને વસુદેવને કહ્યું-‘ હે કુમાર ! તમે શું ચિંતવ્યું ? હે સુંદર ! અમારા આગ્રહથી હજુ પણ આને પરણવાનો વિચાર કરો. ’ તે સમયે અપ્સરાઓથી વીંટાયેલી લક્ષ્મીદેવી હોય તેવી પ્રથમ જોયેલી તે **નીલયશા** સખીઓથી પરવરી સતી ત્યાં આવી. તે વખતે તેની દાદી હિરણ્યવતીએ તેને કહ્યું કે—‘ હે પૌત્રી ! આ તારા પતિને ગ્રહણ કર. ’ એટલે નીલયશા વસુદેવને લઈ તત્કાળ આકાશમાર્ગે ચાલી ગઇ. પ્રાતઃકાળે હિરણ્યવતીએ વસુદેવને કહ્યું કે ‘ મેઘપ્રભ નામના વનથી વ્યાપ્ત એવો આ હ્રીમાન્ નામે પર્વત છે. ચારણમુનિઓએ અધિષ્ઠિત એવા આ ગિરિમાં **જ્વલન** વિદ્યાધરનો પુત્ર વિદ્યાભ્રષ્ટ **અંગારક** રહે છે. તે ફરી વાર ખેચરેંદ્ર થવા માટે વિદ્યાઓને સાધે છે. તેને ઘણે લાંબે કાળે વિદ્યા સિદ્ધ થશે, પણ જો તમારું દર્શન થશે તો તત્કાળ તેની વિદ્યા સધાશે, માટે તેનો ઉપકાર કરવાને તમે યોગ્ય છો. ’ વસુદેવે કહ્યું કે ‘ તે અંગારકને દૃષ્ટિએ જોવાની પણ જરૂર નથી. ’ પછી હિરણ્યવતી તેને વૈતાઢ્યગિરિ પર શિવમંદિર નગરે લઇ ગઇ. ત્યાંથી સિંહદંષ્ટ્ર રાજાએ પોતાને ઘેર-લઈ જઇને પ્રાર્થના કરી એટલે વસુદેવકુમાર તેની નીલયશા કન્યાને પરણ્યા.

તે વખતે બહાર કોળાહળ થયો, તે સાંભળી વસુદેવે તેનું કારણ પૂછ્યું, એટલે દ્વારપાળે કહ્યું કે અહીં **શકટમુખ** નામે એક નગર છે. તેમાં **નીલવાન** નામે રાજા છે અને તેને **નીલવતી** નામે પ્રિયા છે. તેઓને **નીલાંજના** નામે એક પુત્રી અને નીલ નામે એક પુત્ર છે. તે નીલે પોતાની બેન નીલાંજના સાથે પ્રથમ એવો સંકેત કરેલો છે કે આપણે બંનેને જે સંતતિ થાય તેમાં દીકરીની સાથે પુત્રનું પાણિગ્રહણ કરાવવું. તે નીલાંજનાને આ તમારી પ્રિયા નીલયશા નામે પુત્રી થયેલ છે અને નીલકુમારને નીલકંઠ નામે એક પુત્ર થયેલ છે. પછી નીલે પૂર્વના સંકેત પ્રમાણે પોતાના પુત્ર નીલકંઠને માટે પોતાની બ્હેનની દીકરી નીલયશાની માગણી કરી, પણ તેના પિતાએ તે વિષે એક બૃહસ્પતિ નામના મુનિને

પૂછ્યું, એટલે તેમણે કહ્યું કે-' અર્ધ ભારતવર્ષના પતિ વિષ્ણુના પિતા, યાદવોમાં ઉત્તમ અને સૌભાગ્યવડે કામદેવ જેવા વસુદેવકુમાર આ નીલયશાના પતિ થશે.' પછી રાજા તમને વિદ્યાશક્તિવડે અહીં લાવ્યા અને તમે આ નીલયશાને પરણ્યા. તે સાંભળી પેલો નીલ યુદ્ધ કરવાને અહીં આવ્યો, પણ તેને રાજા સિંહદંષ્ટ્રે જીતી લીધો, તેનો આ કોળાહળ થાય છે."

આ વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવ ઘણા ખુશી થયા અને નીલયશાની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. અન્યદા શરદ્ઋતુમાં વિદ્યા અને ઔષધીઓ માટે ખેચરો હ્રીમાન્ પર્વત ઉપર જતા જોવામાં આવ્યા. તેમને જોઈ વસુદેવે નીલયશાને કહ્યું કે-' વિદ્યાદાનમાં હું તારો શિષ્ય થાઉં.' તે વાત સ્વીકારી નીલયશા તેમને લઇને હ્રીમાન્ ગિરિ ઉપર આવી. ત્યાં વસુદેવને ક્રીડા કરવાની ઈચ્છાવાળા જાણીને નીલયશા એક કદલીગૃહ વિકુર્વી તેની સાથે રમવા લાગી. તેવામાં એક કળાપૂર્ણ મયૂર તેના જોવામાં આવ્યો ' અહો ! આ મયૂર પૂર્ણ કળાવાળો છે ' એમ વિસ્મય યુક્ત બોલતી એ મદિરાક્ષી પોતે જ તેને લેવાને દોડી. જ્યાં મયૂર પાસે ગઈ ત્યાં તો એ ધૂર્ત્ત મયૂર તેને પોતાની પીઠ પર બેસાડી ગરુડની જેમ ત્યાંથી ઊડ્યો. વસુદેવ તેની પછવાડે દોડ્યા. અનુક્રમે કોઇ નેહડા(નાનું ગામ)માં આવી ચડ્યા ત્યાં ગોપિકાઓએ તેમને માન આપ્યું. ત્યાં રાત્રિ રહી પ્રાતઃકાળે દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યા ત્યાંથી કોઇ ગિરિતટ પર આવેલ ગામમાં ગયા. ત્યાં મોટો વેદધ્વનિ સાંભળી તેમણે કોઈ બ્રાહ્મણને તેનો પાઠ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો-" રાવણના સમયમાં એક **દિવાકર** નામના ખેચરે નારદ મુનિને પોતાની રૂપવતી કન્યા આપી હતી. તેના વંશમાં હમણાં **સુરદેવ** નામે બ્રાહ્મણ થયો છે. તે આ ગામમાં મુખ્ય બ્રાહ્મણ છે. તેને **ક્ષત્રિયા** નામની પત્નીથી વેદને જાણનારી **સોમશ્રી** નામે એક પુત્રી થઇ છે. તેના વરને માટે તેના પિતાએ **કરાલ** નામના કોઇ જ્ઞાનીને પૂછ્યું. તેમણે કહ્યુ કે ' જે વેદમાં એને જીતી લેશે તે તેને પરણશે.' તેથી તેને જીતવાને માટે આ લોકો હમેશાં વેદાભ્યાસ કરવા તત્પર થયા છે. તેઓને વેદ ભણાવનાર અહીં **બ્રહ્મદત્ત** નામે ઉપાધ્યાય છે " પછી વસુદેવ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇ તે વેદાચાર્યની પાસે ગયા અને કહ્યું કે-' હું ગૌતમગોત્રી **સ્કંદિલ** નામે બ્રાહ્મણ છું અને મારે તમારી પાસે વેદાભ્યાસ કરવો છે.' બ્રહ્મદત્તે આજ્ઞા આપી, એટલે વસુદેવ તેમની પાસે વેદ ભણ્યા. પછી વેદમાં સોમશ્રીને જીતીને તેની સાથે પરણી વિલાસ કરતા ત્યાં જ રહ્યા.

અન્યદા વસુદેવ ઉદ્યાનમાં ગયા. ત્યાં **ઇંદ્રશર્મા** નામના એક ઈંદ્રજાલિકને તેમણે દીઠો. તેની આશ્ચર્યકારી વિદ્યા જોઈને વસુદેવે તે શિખવાની માગણી કરી એટલે તે બોલ્યો કે-'આ **માનસમોહિની** વિદ્યા ગ્રહણ કરો આ વિદ્યા સાધવા માટે સાયંકાળે આરંભ કરવાથી પ્રાતઃકાળે સૂર્યના ઉદય વખતે તે સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ તેમાં ઉપસર્ગો ઘણા થાય છે, માટે તે સાધતાં કોઇ સહાયકારી મિત્રનો ખપ પડશે.' વસુદેવે કહ્યું-' મારે વિદેશમા કોઇ મિત્ર નથી.' એટલે ઇંદ્રજાલિક બોલ્યો-' હે ભાઇ! હું અને આ તમારી ભોજાઈ વનમાલિકા બન્ને તમને સહાય કરશું.' એ પ્રમાણે કહેતાં વસુદેવે વિધિથી તે વિદ્યાને ગ્રહણ કરી અને તેનો જાપ કરવા માંડ્યો. તે વખતે માયાવી ઈંદ્રશર્માએ શિબિકાવડે તેનું હરણ કર્યું. વસુદેવ તેને ઉપસર્ગ થયેલો જાણી ડગ્યા નહી અને વિદ્યાનો જાપ કરવા લાગ્યા; પરંતુ પ્રાતઃકાળ થતાં તેને માયા

જાણી શિબિકામાંથી ઊતરી પડ્યા. પછી ઇંદ્રશર્મા વિગેરે દોડવા લાગ્યા, તેમનું ઉલ્લંઘન કરીને વસુદેવકુમાર આગળ ચાલ્યા. સાયંકાળ થતાં તૃણશોષક નામના સ્થાનમાં આવ્યા. ત્યાં કોઈ મકાનમાં વસુદેવ સૂઇ ગયા. રાત્રિએ કોઇ રાક્ષસે આવી તેમને ઊઠાડ્યા, એટલે મુષ્ટિવડે વસુદેવ તેને મારવા લાગ્યા. પછી ચિરકાળ બાહુયુદ્ધ કરી ખરીદ કરેલાં મીંઢાની જેમ વસ્ત્રવડે તે રાક્ષસને બાંધી લીધો અને રજક જેમ રેશમી વસ્ત્રને ધોવે તેમ તેને પૃથ્વી પર અફળાવી અફળાવીને મારી નાખ્યો.[1] પ્રાતઃકાળે તે લોકોના જોવામાં આવ્યો, તેથી લોકો ઘણા ખુશી થયા અને ઉત્તમ વરની જેમ વસુદેવને રથમા બેસાડી ગાજતેવાજતે તેઓ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ ગયા. ત્યા સર્વ લોકો પાંચસો કન્યાઓ લાવીને વસુદેવને ભેટ કરવા લાગ્યા. તેમને નિષેધીને વસુદેવે પૂછ્યું. આ રાક્ષસ કોણ હતો તે કહો.' એટલે તેઓમાંથી એક પુરુષ બોલ્યો—" કલિંગદેશમાં આવેલા કાંચનપુર નગરમાં **જિતશત્રુ** નામે એક પરાક્રમી રાજા થયો તેનો પુત્ર **સોદાસ** નામે થયો તે પ્રકૃતિથી જ માંસલોલુપ હોવાથી મનુષ્યરૂપે તે રાક્ષસ થયો. રાજા જિતશત્રુએ પોતાના દેશમાં સર્વ પ્રાણીઓને અભયદાન આપેલું હતું, તથાપિ તે સોદાસે દરરોજ એક મયૂરના માંસની માગણી કરી. તે માગણી જો કે રાજાને અભીષ્ટ નહોતી તથાપિ અંગીકાર કરવી પડી. એ કબૂલાત પ્રમાણે હમેશાં રસોઇઆઓ વંશગિરિમાંથી એકએક મયૂર લાવી પકાવીને તેને આપતા હતા. એક વખતે તેમણે પાકને માટે મયૂરને માર્યો તેને કોઈ માર્જાર (બીલાડો) આવીને લઇ ગયો એટલે રસોઈઆએ બીજું માંસ ન મળવાથી એક મૃત બાળકને લાવી, તેનું માંસ રાંધીને સોદાસને ખાવા આપ્યું. જમતી વખતે સોદાસે રસોઈઆને પૂછ્યું કે—' આજે આવું સ્વાદિષ્ટ માંસ કેમ છે ? ' રસોઈઆએ જે યથાર્થ હતું તે કહ્યું. તે સાંભળી સોદાસે કહ્યું કે–' હવે દરરોજ મયૂરને બદલે નરમાંસ રાંધીને આપજે ' પછી સોદાસ પોતે જ હમેશાં શહેરમાંથી બાળકોને હરવા લાગ્યો. તે વાતની રાજાને ખબર પડતાં તેણે કુમારને દેશમાંથી કાઢી મૂકયો. પિતાના ભયથી નાસીને તે દુર્ગમાં આવીને રહ્યો અને હમેશાં પાંચ છ મનુષ્યને મારી નાખવા લાગ્યો. તેવા દુષ્ટ રાક્ષસને તમે મારી નાખ્યો તે બહુ સારું કર્યું. " આ પ્રમાણે તેની વાર્તા સાંભળ્યા પછી વસુદેવ હર્ષથી તે પાંચસો કન્યાઓને પરણ્યા.

ત્યાં રાત્રિવાસો રહીને પ્રાતઃકાળે વસુદેવકુમાર **અચળ** ગામે આવ્યા ત્યાં સાર્થવાહની પુત્રી **મિત્રશ્રી**ને પરણ્યા. પૂર્વે કોઇ જ્ઞાનીએ વસુદેવ તેણીના વર થશે એમ કહ્યું હતું. ત્યાંથી વસુદેવ **વેદસામ** નગરે ગયા ત્યાં પેલી વનમાલાએ તેમને જોયા, એટલે તે બોલી કે–' હે દિયર ! અહીં આવો ' એમ કહીને પોતાને ઘેર લઇ ગઇ. તેણીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે–' આ વસુદેવકુમાર છે. ' એટલે તેના પિતાએ સત્કાર કરીને કહ્યું કે– " આ નગરમાં કપિલ નામે રાજા છે, તેને **કપિલા** નામે પુત્રી છે. હે મહાત્મન્ ! પૂર્વે કોઇ જ્ઞાનીએ ગિરિતટ ગામમાં તમે હતા ત્યારે તમે એ રાજપુત્રીના પતિ થશો એમ કહેલું છે. વળી એ જ્ઞાનીએ તમને ઓળખવા માટે નિશાની આપી છે કે તે **સ્ફુલિંગ**-

---

૧ આ રાક્ષસ દેવજાતિનો નહોતો, દેવ એમ મરણ પામે નહીં. આ મનુષ્ય છતા મનુષ્યના માંસનું ભક્ષણ કરનાર મનુષ્યજાતિનો રાક્ષસ હતો, તેથી મરણ પામ્યો. આગળ તેના વૃત્તાંતથી તે વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

વદન નામના તમારા (રાજાના) અશ્વનું દમન કરશે. એટલા ઉપરથી તમને લાવવા માટે ઈંદ્રજાલિક ઇંદ્રશર્મા નામના મારા જમાઇને રાજાએ મોકલ્યા હતા પણ તેણે આવીને કહ્યું કે-' વસુદેવકુમાર વચમાંથી કાંઇક ચાલ્યા ગયા છે. ' આજે સારે ભાગ્યે તમે અહીં આવી ચઢ્યા છો, તો હવે આ અશ્વનું દમન કરો " પછી વસુદેવે રાજાના અશ્વનું દમન કર્યું અને રાજપુત્રી કપિલાને પરણ્યા. કપિલ રાજાએ અને તેના સાળા અંશુમાને વસુદેવને ત્યાં રાખ્યા ત્યાં રહેતાં કેટલેક કાળે કપિલાને કપિલ નામે એક પુત્ર થયો.

એક વખત વસુદેવ હસ્તિશાળામાં ગયા. ત્યાં એક નવીન હાથીને જોઇને તે તેની ઉપર બેઠા, એટલામાં તો તે હાથી આકાશમાર્ગે ઊડ્યો. એટલે વસુદેવે તેની ઉપર મુષ્ટીનો પ્રહાર કર્યો. તે હાથી કોઈ સરોવરના તીર ઉપર પડ્યો; એટલે તે મૂળ સ્વરૂપે નીલકંઠ નામે ખેચર થઈ ગયો કે જે પ્રથમ નીલયશાના વિવાહ વખતે યુદ્ધ કરવાને આવ્યો હતો. ત્યાંથી ભમતા ભમતા વસુદેવ **સાળગુહ** નામના નગરે આવ્યા. ત્યાં **ભાગ્યસેન** નામના તે નગરના રાજાને તેણે ધનુર્વેદ શિખવ્યો. અન્યદા ભાગ્યસેન રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે તેનો મોટો ભાઇ **મેઘસેન** ત્યાં આવ્યો તેને મહાપરાક્રમી વસુદેવે જીતી લીધો. પછી ભાગ્યસેન રાજાએ પદ્મા (લક્ષ્મી) જેવી પોતાની **પદ્માવતી** નામની પુત્રી અને મેઘસેને **અશ્વસેના** નામની પોતાની પુત્રી વસુદેવને આપી પદ્માવતી અને અશ્વસેનાની સાથે કેટલોક વખત ત્યાં જ રહી ક્રીડા કરી વસુદેવકુમાર ભદ્દિલપુર નગરે આવ્યા. ત્યાંનો પુંઢ્ર નામનો રાજા અપુત્ર મૃત્યુ પામેલ હતો, તેથી તેની પુંઢ્રા નામની કન્યા ઔષધિવડે પુરુષનું રૂપ ધારણ કરી રાજ્ય કરતી વસુદેવના જોવામાં આવી. વસુદેવને જોતાં જ અનુરાગવાળી થયેલી પુંઢ્રાને વસુદેવકુમાર પરણ્યા. તેને પુંઢ્ર નામે પુત્ર થયો. તે ત્યાંનો રાજા થયો.

અન્યદા પેલા અંગારક ખેચરે રાત્રે હંસના મિષથી વસુદેવને ઉપાડીને ગંગામાં નાખી દીધા. પ્રાતઃકાળે વસુદેવે **ઇલાવર્દ્ધન** નામનું નગર જોયું. ત્યાં એક સાર્થવાહની દુકાન ઉપર તેની આજ્ઞા લઈને વસુદેવ બેઠા. વસુદેવના પ્રભાવથી તે દિવસે તે સાર્થવાહને એક લક્ષ સોનૈયાનો લાભ થયો. તેણે વસુદેવનો પ્રભાવ જાણીને તેને આદરથી બોલાવ્યા. પછી સુવર્ણના રથમાં બેસાડી સાર્થવાહ તેમને પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને પોતાની **રત્નવતી** નામની કન્યા તેની સાથે પરણાવી. એક વખતે ઈંદ્રમહોત્સવ થતાં પોતાના સસરાની સાથે દિવ્ય રથમાં બેસીને વસુદેવ મહાપુર નગરે ગયા ત્યાં તે નગરની બહાર નવીન પ્રાસાદો જોઈને વસુદેવે પોતાના સસરાને પૂછયું કે-' શું આ બીજું નગર છે? ' સાર્થવાહે કહ્યું-" આ નગરમાં **સોમદત્ત** નામે રાજા છે. તેને મુખની શોભાથી સોમ (ચંદ્ર)ની કાંતિનું પણ ઉલ્લંઘન કરે તેવી **સોમશ્રી** નામે કન્યા છે તેણીના સ્વયંવરને માટે તે રાજાએ આ પ્રાસાદો કરાવ્યા છે. અહીં ઘણા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા, પણ તેમના ચાતુર્યરહિતપણાથી તેઓને પાછા વિદાય કર્યા છે. " પછી વસુદેવે ઈંદ્રમહોત્સવ સંબંધી ઇંદ્રસ્તંભ પાસે જઇ તેને નમસ્કાર કર્યો. એ વખતે પ્રથમથી ત્યાં આવેલું રાજાનું અંતઃપુર પણ તે ઈંદ્રસ્તંભને નમીને રાજમહેલ તરફ ચાલ્યું તેવામાં આલાનસ્તંભનું ઉન્મૂલન કરીને છૂટેલો રાજાનો એક હસ્તી ત્યાં આવ્યો. તેણે અકસ્માત્ રાજકુમારીને રથમાંથી પાડી નાખી. તે સમયે દીન, અશરણ અને શરણાર્થી એવી તેને જોઇ વસુદેવકુમાર જાણે તેનો

પ્રત્યક્ષ ઉપાય હોય તેમ તેની પાસે આવ્યા અને તે હાથીનો તિરસ્કાર કર્યો; એટલે ક્રોધવડે મહાદુર્ધર એવો તે હસ્તી રાજકુમારીને છોડી દઇને વસુદેવની સામે દોડ્યો. મહાબળવાન વસુદેવે તે હાથીને ઘણો શ્રમિત કર્યો. પછી તેને વશ કરીને વસુદેવે રાજપુત્રીને નજીકના કોઇ એક ઘરમાં લઇ જઇ ઉત્તરીય વસ્ત્રના પવનાદિકવડે તેને સચેત કરી. પછી તેની ધાત્રીઓ તેને રાજમહેલમાં લઇ ગઇ અને સાર્થવાહ વસુદેવને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. ત્યાં વસુદેવ સ્નાન ભોજન કરી સ્વસ્થ થયા તેટલામાં પ્રતિહારીએ આવી આશીષપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું:—

"અહીંના સોમદત્ત રાજાને **સોમશ્રી** નામે કન્યા છે તેને સ્વયંવરમાં પતિ મળશે એમ પૂર્વે જાણવામાં આવ્યું હતું, પણ સર્વાણ મુનિના કેવળજ્ઞાનના મહોત્સવમાં દેવતાઓને આવતા જોઇ તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ત્યારથી એ મૃગાક્ષી બાળા મૌન ધરીને રહેવા લાગી. એક વખતે મેં એકાંતમાં તેનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તે બોલી કે—" મહાશુક્ર દેવલોકમાં ભોગ નામે એક દેવ હતો તેણે મારી સાથે અતિવાત્સલ્યથી ચિરકાળ સુધી ભોગ ભોગવ્યા હતા. એક વખતે તે દેવ મારી સાથે નંદીશ્વરાદિ તીર્થની યાત્રા અને અર્હંતનો જન્મોત્સવ કરીને પોતાના સ્થાન તરફ પાછો ફર્યો. તે બ્રહ્મદેવલોક સુધી પહોંચ્યો તેવામાં એકાએક આયુ પૂર્ણ થવાથી ચ્યવી ગયો. પછી શોકાર્ત્ત થઇને તેને શોધતી શોધતી હું આ ભારતક્ષેત્રમા કુરુ દેશમાં આવી. ત્યાં બે કેવળજ્ઞાનીને જોઇને મેં પૂછ્યું કે 'દેવલોકમાંથી ચ્યવેલો મારો પતિ ક્યાં ઉત્પન્ન થયો છે તે કહો' તેઓ બોલ્યા- 'હરિવંશમાં એક રાજાને ઘેર તારો પતિ અવતર્યો છે અને તું પણ સ્વર્ગમાંથી ચ્યવીને રાજપુત્રી થવાની છે. જ્યારે ઇંદ્રમહોત્સવમાં હાથી પાસેથી તને છોડાવશે ત્યારે તે પાછો તારો પતિ થશે.' પછી તેમને ભક્તિપૂર્વક વાંદી હું સ્વસ્થાને આવી અને અનુક્રમે ત્યાંથી ચ્યવીને આ સોમદત્ત રાજાને ઘેર કન્યારૂપે ઉત્પન્ન થઇ. પછી આ સર્વાણ મુનિના કેવળજ્ઞાનના ઉત્સવમાં દેવતાઓને જતાં જોઇને મને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું, તેથી આ બધું મારા જાણવામાં આવ્યું એટલે મેં મૌન ધારણ કર્યું" તેણીનું આ સર્વ વૃત્તાંત મેં રાજાને જણાવ્યું, એટલે રાજાએ સ્વયંવરમાં આવેલા સર્વ રાજાઓને વિદાય કર્યા. હે વીર! આજે તમે તે રાજકન્યાને હાથી પાસેથી છોડાવી છે, તેથી પૂર્વની સર્વ વાતની ખાત્રી થઇ છે, એટલે તમને તેડી લાવવા માટે મને મોકલી છે, માટે ત્યાં પધારો અને રાજકન્યાને પરણો." પછી વસુદેવ રાજમંદિરે ગયા અને સોમશ્રીને પરણી તેની સાથે યથેચ્છ ક્રીડા કરવા લાગ્યા

એક વખત વસુદેવ સૂઇને ઊઠ્યા ત્યા તે મૃગાક્ષી રાજબાળા તેમના જોવામાં આવી નહીં, એટલે કરુણ સ્વરે રૂદન કરતા તે ત્રણ દિવસ સુધી શૂન્ય ચિત્તે રાજમહેલમાં જ બેસી રહ્યા. પછી શોકનિવારણને માટે તે ઉપવનમાં ગયા. ત્યાં સોમશ્રીને જોઇને વસુદેવે કહ્યું કે-'અરે માનિનિ! તું મારા ક્યા અપરાધથી આટલી વાર સુધી જતી રહી હતી?' સોમશ્રી બોલી-'હે નાથ! તમારે માટે મેં એક વિશેષ નિયમ લીધેલ હતો તેથી હું ત્રણ દિવસ સુધી મૌન વ્રત ધરીને રહી હતી હવે આ દેવતાની પૂજા કરીને તમે ફરી વાર મારું પાણિગ્રહણ કરો જેથી મારો નિયમ પૂરો થાય; કેમકે આ નિયમનો એવો વિધિ છે.' પછી વસુદેવે તે પ્રમાણે કર્યું. ત્યારબાદ તે રાજકન્યાએ 'આ દેવની શેષ છે' એમ કહી વસુદેવને મદિરાપાન કરાવ્યું અને કાંદર્પિક દેવની જેમ તેમની સાથે અત્યંત

રતિસુખ ભોગવ્યું. વસુદેવ રાત્રે તેની સાથે સૂતા. જ્યારે તે નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયા અને જોયું, તો તેણે સોમશ્રીને બદલે બીજી સ્ત્રીને દીઠી. તેથી વસુદેવે તેને પૂછ્યું કે–' હે સુભ્રુ ! તું કોણ છે ? ' તે બોલી–' દક્ષિણ શ્રેણિમાં આવેલા **સુવર્ણાભ** નામના નગરમાં **ચિત્રાંગ** નામે રાજા છે. તેને **અંગારવતી** નામે રાણી છે. તેમને **માનસવેગ** નામે પુત્ર છે અને **વેગવતી** નામે હું પુત્રી છું. ચિત્રાંગ રાજાએ પુત્રને રાજ્ય આપીને દીક્ષા લીધી છે. હે સ્વામિન્ ! તે મારા ભાઈ માનસવેગે નિર્લજ્જ થઇને તમારી સ્ત્રી સોમશ્રીનું હરણ કર્યું છે. મારા ભાઇએ રતિને માટે મારી પાસે અનેક પ્રકારનાં ચાટુ વચનવડે ઘણું કહેવરાવ્યું, તો પણ તમારી મહાસતી સ્ત્રીએ તે વાત સ્વીકારી નહીં. પછી તેણીએ મને સખી કરીને માની અને તમને તેડવા માટે મને અહીં મોકલી. હું આવી એટલે તમને જોઇ કામપીડિત થઇ, તેથી મેં આ કાર્ય કર્યું છે. હવે મારા જેવી કુલીન કન્યાના તમે વિવાહપૂર્વક પતિ થયા છો ' પ્રાતઃકાળે વેગવતીને જોઇને સર્વ લોકો વિસ્મય પામ્યા. પતિની આજ્ઞાથી તેણીએ સોમશ્રીના હરણની વાર્તા લોકોને જણાવી.

એકદા રાત્રિએ વસુદેવ રતિશ્રાંત થઇને સૂતા હતા તેવામાં અતિ વેગવાળા માનસવેગે આવીને તેનું હરણ કર્યું. તે જાણવામાં આવતાં વસુદેવે તે ખેચરના શરીર પર મુષ્ટિના પ્રહાર કરવા માંડ્યા, તેથી પીડિત થયેલા માનસવેગે વસુદેવને ગંગાના જળમાં નાખી દીધા. ત્યાં ચંડવેગ નામનો એક ખેચર વિદ્યા સાધતો હતો તેના સ્કંધ ઉપર વસુદેવ પડ્યા, પણ તે તો તેની વિદ્યા સાધ્ય થવાના કારણભૂત થયા. તેણે વસુદેવને કહ્યું કે–' મહાત્મન્ ! તમારા પ્રભાવથી મારી વિદ્યા સિદ્ધ થઇ છે, માટે કહો, તમને શું આપું ? ' તેના કહેવાથી વસુદેવે આકાશગામિની વિદ્યા માગી. ખેચરે તત્કાળ તે વિદ્યા તેમને આપી. પછી વસુદેવ કનખલ ગામના દ્વારમાં રહી સમાહિત મને તે વિદ્યા સાધવા લાગ્યા.

ચંડવેગ ત્યાંથી ગયો તેવામાં **વિદ્યુદ્વેગ** રાજાની પુત્રી **મદનવેગા** ત્યાં આવી. તે વસુદેવકુમારને જોતાં જ કામપીડિત થઈ, તેથી તેણે તત્કાળ વસુદેવને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર લઇ જઈ કામદેવની જેમ પુષ્પશયન ઉદ્યાનમાં મૂકયા. પછી તેણે અમૃતધાર નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રાતઃકાળે તેના ત્રણ ભાઈઓએ આવી વસુદેવને નમસ્કાર કર્યો. તેમાં પહેલો **દધિમુખ,** બીજો **દંડવેગ** અને ત્રીજો **ચંડવેગ** હતો કે જેણે વસુદેવને આકાશગામિની વિદ્યા આપી હતી. પછી તેઓએ વસુદેવને પોતાના નગરમાં લઇ જઈ મદનવેગાની સાથે તેનો વિધિથી વિવાહ કર્યો. વસુદેવ મદનવેગાની સાથે ત્યાં રહીને સુખે આનંદ કરવા લાગ્યા

એક દિવસ મદનવેગાએ વસુદેવને સંતુષ્ટ કરી વરદાન માગ્યું. પરાક્રમી વસુદેવે તે આપવાને કબૂલ કર્યું. અન્યદા દધિમુખે નમસ્કાર કરીને વસુદેવને કહ્યું કે–" દિવસ્તિલક નામના નગરમાં **ત્રિશિખર** નામે રાજા છે. તેને **સૂર્પક** નામનો એક કુમાર છે. તે રાજાએ તે સૂર્પકકુમારને માટે મારા પિતાની પાસે મદનવેગાની માગણી કરી હતી, પણ મારા પિતા વિદ્યુદ્વેગે તેને તે કન્યા આપી નહીં, કારણ કે મારા પિતાએ કોઈ ચારણમુનિને તે કન્યાના વરને માટે પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે—' હરિવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ વસુદેવકુમાર તમારી પુત્રીના પતિ થશે. વળી તે રાત્રે ગંગાનદીમાં રહીને વિદ્યા સાધતા તારા પુત્ર ચંડવેગના સ્કંધ ઉપર પડશે અને તેથી તત્કાળ તેની વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઇ જશે.'

આ પ્રમાણે સાંભળી મારા પિતાએ સૂર્પકને કન્યા આપવાની ના કહી, જેથી તે બળવાન રાજા ત્રિશિખર મારા પિતાને બાંધીને લઇ ગયેલો છે, માટે આપે મદનવેગાને જે વરદાન આપેલ છે તે વરદાનથી તમારા સસરાને છોડાવો અને હું કે જે તમારો સાળો થાઉં તેનું માન રાખો. અમારા વંશના મૂળ અંકુરરૂપ **નમિ** રાજા હતા, તેને **પુલસ્ત્ય** કરીને પુત્ર થયો હતો. તેના વંશમાં **મેઘનાદ** નામે રાજા થયો કે જે અરિંજય નગરનો સ્વામી થયો હતો. તેના સુભૂમ ચક્રવર્ત્તી જામાતા થતા હતા. તેણે પોતાના સસરાને વૈતાઢય ઉપરની બંને શ્રેણિની લક્ષ્મી અને બ્રહ્માસ્ત્ર, આગ્નેયાસ્ત્ર વિગેરે દિવ્ય અસ્ત્રો આપ્યાં હતાં. તેના વંશમાં રાવણ અને બિભીષણ થયા હતા. તે બિભીષણના વંશમાં મારા પિતા વિદ્યુદ્વેગ ઉત્પન્ન થયા છે. અનુક્રમે તે અસ્ત્રો અમારા વારસામાં આવેલાં છે, તો આ અસ્ત્રો તમે ગ્રહણ કરો, કેમકે તેવાં દિવ્ય અસ્ત્રો મહાભાગ્યવાન્ પુરુષની પાસે સફળ થાય છે અને અમારી જેવા નિર્ભાગીની પાસે નિષ્ફળ થાય છે." આ પ્રમાણે કહી તેણે વસુદેવને એ અસ્ત્રો આપ્યાં. વસુદેવે તે ગ્રહણ કર્યા અને વિધિથી સાધી લીધાં. '**પુણ્યથી શું અસાધ્ય છે ?**'

ત્રિશિખર રાજાએ સાંભળ્યું કે મદનવેગા એક ભૂચરને આપી છે, તેથી તે ક્રોધ કરી સ્વયમેવ યુદ્ધ કરવાને આવ્યો. પછી ખેચરોએ એક સુવર્ણનો માયાવી રથ વિકુર્વી વસુદેવને આપ્યો. વસુદેવે તેમાં બેસી દધિમુખ વિગેરે સૈનિકોથી વીંટાઇને યુદ્ધ કરવા માંડયું. પરિણામે વસુદેવે ઇંદ્રાસ્ત્રથી ત્રિશિખર રાજાનું મસ્તક છેદી નાખ્યું, અને દિવસ્તિલક નગરમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના સસરાને બંધનથી છોડાવ્યા. પછી સસરા સાથે અમૃતધાર નગરે આવી મદનવેગા સાથે વિલાસ કરતાં તેમને **અનાધૃષ્ટિ** નામે પુત્ર થયો.

અન્યદા ખેચરોની સ્ત્રીઓથી રાગવડે વારંવાર જોવાતા વસુદેવ અનેક ખેચરો સહિત સિદ્ધાયતનની યાત્રા કરવા ગયા. યાત્રા કરીને પાછા શ્વશુરનગરમાં આવ્યા. એક વખતે વસુદેવે મદનવેગાને વેગવતીના નામથી બોલાવી. તેથી ક્રોધ કરીને મદનવેગા બીજી શય્યા ઉપર ગઇ તે વખતે ત્રિશિખર રાજાની પત્ની **સૂર્પણખાએ** મદનવેગાનું રૂપ ધારણ કરી તે સ્થાન સળગાવી દઇને વસુદેવનું હરણ કર્યું. પછી તેણીએ મારવાની ઇચ્છાથી રાજગૃહી નગરીની પાસે વસુદેવને આકાશમાંથી પડતા મૂકયા. દૈવયોગે વસુદેવ તૃણના રાશિ ઉપર પડ્યા. ત્યાં જરાસંધની કીર્ત્તિ સાંભળી વસુદેવ રાજગૃહી નગરીમાં ગયા. ત્યાં પાસાવડે કોટિ સુવર્ણ જીતી તેણે યાચકોને આપી દીધું. તેવામાં રાજપુરુષો આવી વસુદેવને બાંધીને જરાસંધના દરબારમાં લઈ ચાલ્યા. વસુદેવે રાજસુભટોને પૂછયું કે 'અપરાધ વિના મને શા માટે બાંધ્યો છે ?' ત્યારે તે બોલ્યા કે "કોઇ જ્ઞાનીએ જરાસંધને કહ્યું હતું કે 'કાલે પ્રાતઃકાળે અહીં આવી કોટિ દ્રવ્ય જીતીને જે યાચકોને આપી દેશે, તેનો પુત્ર તારો વધ કરનારો થશે.' તે પ્રમાણે દાન દેનાર તમે છો, માટે જો કે તમે નિરપરાધી છો તો પણ રાજાની આજ્ઞાથી તમને મારી નાખવામાં આવશે." આ પ્રમાણે કહી તેઓએ વસુદેવને એક ચામડાની ધમણમાં નાખ્યા. પછી અપવાદના ભયથી છાની રીતે મારવાને ઇચ્છતા એવા તે રાજસુભટોએ તે ધમણ સાથે તેમને કોઇ પર્વત ઉપરથી ગબડાવી મૂકયા. તેવામાં વેગવતીની ધાત્રી માતાએ અધરથી તેને ઝીલી લીધા. જ્યારે તેણી તેમને લઇને ચાલી ત્યારે વસુદેવને લાગ્યું કે મને ચારુદત્તની જેમ કોઇ ભારંડપક્ષી આકાશમાં લઇ જાય છે. પછી તેણીએ

પર્વત ઉપર મૂકયા એટલે વસુદેવે બહાર દષ્ટિ કરી, તો ત્યાં વેગવતીનાં બે પગલાં તેમણે દીઠાં. તેને ઓળખીને તેઓ ધમણની બહાર નીકળ્યા ત્યાં 'હે નાથ! હે નાથ!' એમ પોકારીને રૂદન કરતી વેગવતી તેમના જોવામાં આવી. વસુદેવે તેની પાસે જઇ તેને આલિંગન કર્યું અને પૂછયું કે 'તેં મને શી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો?' વેગવતી અશ્રુ લુંછીને બોલી: "સ્વામિન્! હું જે વખતે શય્યામાંથી ઊઠી તે વખતે મારા દુર્ભાગ્યે તમને શય્યામાં જોયા નહીં, તેથી હું અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની સાથે કરુણ સ્વરે રૂદન કરવા લાગી. તેવામાં પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ આવીને તમારા હરણની અને આકાશમાંથી પડવાની ખબર આપી. મેં અજાણપણાને લીધે વિચાર્યું કે—'મારા પતિ પાસે કોઇ મુનિની બતાવેલી પ્રભાવિક વિદ્યા હશે તેથી તે પાછા થોડા કાળમાં અહીં આવશે.' આમ વિચારી તમારા વિયોગથી પીડિત એવી હું કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યા પછી રાજાની આજ્ઞાથી તમને શોધવાને માટે પૃથ્વી પર ભમવા નીકળી હું ફરતી ફરતી સિદ્ધાયતનમાં આવી, ત્યા મદનવેગાની સાથે તમને જોયા. પછી તમે સિદ્ધચૈત્યમાંથી અમૃતધાર નગરમાં આવ્યા ત્યાં પણ હું તમારી પછવાડે આવી. ત્યાં હું અંતર્ધાન થઇને રહી હતી તેવામાં તમારા મુખે મારું નામ મેં સાંભળ્યું. તેથી તત્કાળ તમારા સ્નેહથી મારો ચિરકાળના વિરહનો કલેશ છોડી દીધો. મારું નામ સાંભળી મદનવેગા ક્રોધ પામી અને અંતર્ગૃહમા ગઇ; એટલામાં સુર્પણખાએ ઔષધીના બળથી તે ઘરમા અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો અને મદનવેગાનું રૂપ લઇને તમારું હરણ કર્યું. તેણીએ જ્યારે આકાશમાંથી તમને પડતા મૂકયા, તે વખતે તમને ઝીલી લેવા માટે હું ઉતાવળે દોડી અને માનસવેગાનું કલ્પિત રૂપ લઇને હું નીચે રહી. પણ મને તેણે જોઇ એટલે વિદ્યા તથા ઔષધીના બળથી મને તરછોડીને કાઢી મૂકી તેના ભયથી નાસીને હું કોઇક ચૈત્યમાં જતી હતી તેવામાં પ્રમાદવડે કોઇ મુનિનું ઉલ્લંઘન થઇ જવાથી મારી વિદ્યા ભ્રષ્ટ થઇ ગઇ. તેવામાં મારી ધાત્રી મને આવીને મળી. તે વખતે 'મારો ભર્ત્તા કયાં હશે?' એવું હું ચિંતવન કરતી હતી પછી મે ધાત્રીને સર્વ વૃત્તાંત કહીને તમારી શોધ માટે મોકલી. તેણીએ ભમતાં ભમતાં તમને પર્વત ઉપરથી પડતા જોયા, એટલે તત્કાળ અધરથી ઝીલી લીધા. પછી તમને ધમણમાં જ રાખીને તે આ હ્રીમાન પર્વતના પંચનદ તીર્થમાં લઇ આવી અને અહીં તમે છૂટા થયા "

આ પ્રમાણે વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવ ત્યાં એક તાપસના આશ્રમમાં તેણીની સાથે રહ્યા. એક વખતે નદીમાં પાશથી બંધાયેલી એક કન્યા તેના જોવામાં આવી વેગવતીએ પણ તેને છોડાવવા કહ્યું, એટલે દયાળુ વસુદેવે નાગપાશના બંધનવાળી તે કન્યાને બંધનમુક્ત કરી. પછી તે મૂર્છિત કન્યાને જળસિંચન કરીને સાવધ કરી એટલે તે બેઠી થઇ અને વસુદેવને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને આ પ્રમાણે બોલી—"હે મહાત્મા! તમારા પ્રભાવથી આજે મારી વિદ્યા સિદ્ધ થઇ છે, તે સંબંધી હું વાર્ત્તા કહું તે સાંભળો:—

વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ગગનવલ્લભ નામે એક નગર છે ને નગરમાં નમિરાજાના વંશમાં પૂર્વે વિદ્યુદ્દંષ્ટ્ર નામે રાજા થયો હતો. તેણે પ્રત્યગ્વિદેહમાં એક મુનિને કાયોત્સર્ગે રહેલા જોયા. એટલે તે બોલ્યો કે 'અરે! આ કોઇ ઉત્પાત છે, માટે તેને વરૂણાચળમાં લઇ જઇ મારી નાખો.' આવા તેના કથનથી સાથે રહેલા ખેચરોએ તેમને મારવા માંડ્યા, પરંતુ શુક્લ

એકદા તે હાથી ઉપર બેસીને ફરવા ગયો હતો ત્યાં તેણે ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાને જોઈ. તેથી આશ્રમમાં જઇ તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વખતે ગૌતમે આવી વિદ્યારહિત થયેલા પુરુહુતના લિંગને છેદી નાખ્યું.” આ પ્રમાણેની હકીકત જોઇ વસુદેવ ભય પામવાથી રાજકુમારી પ્રિયંગુસુંદરીની પાસે ગયા નહીં. રાત્રે વસુદેવ બંધુમતી સાથે સૂઇ ગયા. તે રાત્રિમાં નિદ્રાનો ભંગ થતાં એક દેવી તેમનાં જોવામાં આવી, એટલે ‘આ કોણ હશે ?’ એમ તે ચિંતવવા લાગ્યા. તેટલામાં ‘અરે ! વત્સ ! શું ચિંતવે છે ?’ એમ બોલતી તે દેવી તેનો હાથ પકડીને તેને અશોક વનમાં લઇ ગઇ. ત્યાં જઈને કહ્યું: “સાંભળો ! આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીચંદન નામે નગરમાં અમોઘરેતા નામે રાજા હતો. તેને ચારુમતિ નામે પ્રિયા હતી. તેમને ચારુચંદ્ર નામે એક પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં અનંગસેના નામે એક વેશ્યા હતી. તેને કામપતાકા કરીને એક સુલોચના પુત્રી હતી એક વખતે રાજાએ યજ્ઞ કર્યો ત્યારે ઘણા તાપસો ત્યાં આવ્યા. તેઓમાં કૌશિક અને તૃણબિંદુ બે ઉપાધ્યાય હતા. તેઓ બન્નેએ આવી રાજાને કેટલાંક ફળ અર્પણ કર્યાં. રાજાએ પૂછ્યું: ‘આવાં ફળ કયાથી લાવ્યા ?’ એટલે તેઓએ હરિવંશની ઉત્પત્તિ વખતે આવેલા કલ્પવૃક્ષની બધી કથા પ્રથમથી કહી સંભળાવી. તે વખતે રાજસભામાં કામપતાકા વેશ્યા નૃત્ય કરતી હતી તેણીએ કુમાર ચારુચંદ્ર અને કૌશિક મુનિનું મન હરી લીધું. યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી કુમારે કામપતાકાને પોતાને સ્વાધીન કરી. કૌશિક તાપસે રાજાની પાસે આવી તે વેશ્યાની માગણી કરી, એટલે રાજાએ કહ્યું: ‘તે વેશ્યાને કુમારે ગ્રહણ કરી છે અને તે શ્રાવિકા છે માટે એક પતિ સ્વીકાર્યા પછી બીજા પતિને સ્વીકારતી નથી.’ આ પ્રમાણે રાજાએ તેને ના કહી, તેથી કૌશિક તાપસે ક્રોધ કરી શાપ આપ્યો: ‘કુમાર જ્યારે તેની સાથે ક્રીડા કરશે ત્યારે અવશ્ય મૃત્યુ પામશે.’ મહાપતિ રાજા અમોઘરેતાએ આવા કારણથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પુત્ર ચારુચંદ્રને રાજ્ય આપી પોતે તાપસ થઈ વનમાં નિવાસ કર્યો. તે વખતે અજ્ઞાતગર્ભા રાણી પણ તેની સાથે વનમાં ગઈ. કેટલેક કાળે ગર્ભ પ્રકટ થયો, એટલે તેણીએ પતિની શંકા છેદવાને માટે પ્રથમથી ગર્ભ હોવાની વાત કહી બતાવી. પછી તેણીએ ઋષિદત્તા નામની કન્યાને જન્મ આપ્યો. તે કન્યા અનુક્રમે કોઇ ચારણ મુનિની પાસેથી ઉપદેશ સાંભળી શ્રાવિકા થઇ. તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઈ તેવામાં તેની માતા અને ધાત્રી મૃત્યુ પામ્યા.

એક વખતે શિલાયુધ રાજા શિકાર કરવાને તે તરફ આવ્યો. તે ઋષિદત્તાને જોઇ કામવશ થયો. પછી તેનું આતિથ્ય સ્વીકારી રાજા ત્યાં રહ્યો અને તે બાળાને એકાંતમાં લઇ જઈને વિવિધ પ્રકારે તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વખતે ઋષિદત્તાએ શિલાયુધને કહ્યું: ‘હું ઋતુસ્નાતા છું, તેથી જો કદી આજે મને ગર્ભ રહ્યો તો આ કુળવાન્ કન્યાની શી ગતિ થશે ?’ રાજાએ કહ્યું: ‘હું ઇક્ષ્વાકુ વંશનો રાજા છું. શ્રાવસ્તી નગરીમાં મારું રાજ્ય છે અને શતાયુધ રાજાનો પુત્ર શિલાયુધ એવા નામથી હું પ્રખ્યાત છું. જો તારે પુત્ર થાય તો તું તેને શ્રાવસ્તી નગરીમાં મારી પાસે લાવજે, હું તેને રાજા બનાવીશ.’ આ પ્રમાણે રાજા કહેતો હતો તેવામાં તો તેનું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું, એટલે ઋષિદત્તાની રજા લઈને રાજા પોતાને સ્થાનકે ગયો. તેણીએ આ

વાર્ત્તા પોતાના પિતાને જણાવી. અનુક્રમે તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો. તે પ્રસવમાંથી રોગ થતાં ઋષિદત્તા મૃત્યુ પામી, અને જ્વલનપ્રભ નાગેંદ્રની અગ્રમહિષી થઇ. પુત્રીના મરણથી તેના પિતા અમોઘરેતા તાપસ તેના પુત્રને હાથમાં લઈને સામાન્ય લોકની જેમ ઘણું રૂદન કરવા લાગ્યા. હું જે જ્વલનપ્રભ નાગેંદ્રની સ્ત્રી થઈ હતી, તેણે અવધિજ્ઞાનથી તે સર્વ હકીકત જાણી, મૃગરૂપે ત્યાં આવી, સ્તનપાન કરાવીને તે પુત્રને ઉછેર્યો. તેથી તે "એણીપુત્ર" એવા નામથી વિખ્યાત થયો. પેલો કૌશિક તાપસ મૃત્યુ પામીને મારા પિતાના આશ્રમમાં દૃષ્ટિવિષ સર્પ થયો. તે ક્રૂર સર્પે મારા પિતાને દંશ કર્યો, પણ મેં આવીને વિષ ઉતાર્યું અને તે સર્પને બોધ આપ્યો, તેથી તે સર્પ મૃત્યુ પામીને બલ નામે દેવતા થયો. પછી હું ઋષિદત્તાનું રૂપ લઇ શ્રાવસ્તી નગરીએ ગઇ, અને ત્યાં શિલાયુધ રાજાને પુત્ર સોંપવા માંડ્યો; પણું પૂર્વની વાત વિસ્મરણ થઈ જવાથી તેણે તે પુત્રને ગ્રહણ કર્યો નહીં પછી પુત્રને તેની પાસે મૂકી આકાશમાં રહીને મેં કહ્યું: "હે રાજન્! વનમાં રહેલી ઋષિદત્તા નામની કન્યાને તેં ભોગવી હતી, તેને તારા સંગમથી આ પુત્ર થયેલ છે. તે ઋષિદત્તા પ્રસવરોગથી મૃત્યુ પામીને હું દેવપણાને પામેલી છું. દેવપણામાંથી અહીં આવીને મેં મૃગલીને રૂપે તેને ઉછેર્યો છે, તેથી આ એણીપુત્રના નામથી વિખ્યાત થયેલો છે." આ પ્રમાણે કહેતાં જ રાજાને સ્મરણ થયું એટલે તે પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી શિલાયુધ રાજા દીક્ષા લઇ સ્વર્ગે ગયા તે એણીપુત્રે સંતતિને માટે અઠ્ઠમ તપ કરીને મને સંતુષ્ટ કરી, જેથી મેં તેને એક પુત્રી આપી તે આ પ્રિયંગુમંજરી છે આ પુત્રીના સ્વયંવરને માટે એણીપુત્ર રાજાએ ઘણા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા, પણ તે કોઇ રાજાને વરી નહીં, તેથી સર્વ રાજાઓએ મળીને યુદ્ધનો આરંભ કર્યો મારી સહાયથી એકલા એણીપુત્રે બધા રાજાઓને જીતી લીધા. તે પ્રિયંગુમંજરી આજે તમને જોઈને વરવાની ઇચ્છા કરે છે. હે અનઘ! તમારે માટે તેણીએ અષ્ટમભક્ત કરીને મારી આરાધના કરી, જેથી મારી આજ્ઞાવડે તે દ્વારપાળે આવી તમને તેને ઘેર આવવાનું જણાવ્યું; પણ અજ્ઞાનને લીધે દ્વારપાળના કથનની તમે અવજ્ઞા કરી, તો હવે મારી આજ્ઞાથી તે દ્વારપાળના બોલાવ્યા પ્રમાણે તમે ત્યાં જજો અને તે એણીપુત્રની કન્યાને પરણજો. વળી તમારે કાંઇ વરદાન જોઈતું હોય તો માગી લ્યો." દેવીનાં આ વચનથી વસુદેવ બોલ્યા: 'જ્યારે હું સંભારું ત્યારે તમે આવજો' દેવીએ તે વાત સ્વીકારી. પછી તે દેવી વસુદેવને બંધુમતીને ઘેર મૂકી અંતર્ધાન થઇ ગઈ. પ્રાતઃકાળે વસુદેવ પેલા દ્વારપાળની સાથે પ્રિયંગુમંજરીએ કહેલા સ્થાને ગયા ત્યાં તે પ્રથમથી આવેલી હતી. તેને વસુદેવ ઘણા હર્ષ સાથે ગાંધર્વવિવાહથી પરણ્યા તે પછી અઢારમે દિવસે દ્વારપાળે પ્રિયંગુમંજરીને દેવીએ આપેલા વરની વાર્તા રાજાને જણાવી. રાજા તેને પોતાને ઘેર લઇ ગયો.

આ અરસામાં વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર **ગંધસમૃદ્ધ** નામના નગરમાં **ગંધારપિંગલ** નામે રાજા હતો. તેને **પ્રભાવતી** નામે કન્યા હતી. તે ફરતી ફરતી સુવર્ણાભ નગરે આવી. ત્યાં તેણે સોમશ્રીને જોઇ અને તે તેની સખી થઇ ગઇ. સોમશ્રીને પતિનો વિરહ જાણી પ્રભાવતી બોલી—'હે સખિ! તું શા માટે સંતાપ કરે છે? હું હમણાં તારા ભર્ત્તારને લાવી આપીશ.' સોમશ્રીએ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું—'હે સખિ! જેમ વેગવતી

પતિને લાવી હતી તેમ તું પણ રૂપથી કામદેવ જેવા મારા સ્વામીને લાવીશ.' પ્રભાવતી બોલી–'હું વેગવતીના જેવી નથી.' એમ કહીને તે શ્રાવસ્તી નગરીએ ગઇ અને ત્યાંથી વસુદેવને લઇ આવી. ત્યાં વસુદેવ બીજું રૂપ કરીને સોમશ્રી સાથે રહ્યા. અન્યદા માનસવેગે વસુદેવને ઓળખ્યા એટલે તેને બાંધી લીધા. તે વખતે કોળાહળ થતાં વૃદ્ધ ખેચરોએ આવીને તેને છોડાવ્યા. વસુદેવે માનસવેગની સાથે સોમશ્રી સંબંધી વિવાદ કરવા માંડ્યો. તેનો નિર્ણય કરવા માટે તેઓ બંને વૈજયંતી નગરીમાં બલસિંહ રાજાની પાસે આવ્યા. ત્યાં સૂર્પક વિગેરે સર્વ એકઠા થયા. માનસવેગે કહ્યું કે—'પ્રથમ આ સોમશ્રી મારી કલ્પેલી હતી, તેને આ વસુદેવ છળથી પરણી ગયો છે. તેમજ મારા દીધા વિના મારી બહેન વેગવતીને પરણ્યો છે.' વસુદેવે કહ્યું: 'તેના પિતાએ મારે માટે કલ્પેલી સોમશ્રીને હું પરણ્યો છું. ત્યાંથી તેં સોમશ્રીને હરી લીધી હતી, તે વિષે વેગવતીના કહેવાથી જ સર્વ લોકો જાણે છે.' આ પ્રમાણે વાદ કરવામાં વસુદેવે માનસવેગને જીતી લીધો એટલે તે યુદ્ધ કરવાને તત્પર થયો. તેની સાથે **નીલકંઠ, અંગારક** અને **સૂર્પક** વિગેરે ખેચરો પણ તૈયાર થયા. તે વખતે વેગવતીની માતા અંગારવતીએ વસુદેવને દિવ્ય ધનુષ્ય અને બે ભાથાં આપ્યાં અને પ્રભાવતીએ પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યા આપી. વિદ્યા અને દિવ્ય અસ્ત્રોથી પરાક્રમમાં પુષ્ટ થયેલા વસુદેવે ઇંદ્રની જેમ એકલા તે ખેચરોને લીલામાત્રમાં જીતી લીધા. પછી માનસવેગને બાંધીને સોમશ્રી આગળ નાખ્યો, પણ પોતાની સાસુ અંગારવતીના કહેવાથી તેને છોડી દીધો. પછી સેવક થઈને રહેલા માનસવેગ વિગેરે વિદ્યાધરોથી વીંટાયેલા વસુદેવ સોમશ્રીને સાથે લઇ વિમાનમાં બેસીને મહાપુર નગરે આવ્યા, અને ત્યાં રહીને સોમશ્રીની સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યા.

એક વખતે માયાવી સૂર્પક અશ્વનું રૂપ લઇ વસુદેવને હરી ગયો. તેને ઓળખી વસુદેવે મુષ્ટિવડે તેના મસ્તક પર પ્રહાર કર્યો, જેથી સૂર્પકે તેમને અધરથી પડતા મૂકયા, જેથી વસુદેવ ગંગાનદીના જળમાં પડ્યા. પછી તે ગંગા નદી ઊતરીને તાપસના આશ્રમમાં આવ્યા. ત્યાં કંઠમાં અસ્થિની માળા પહેરીને ઊભેલી એક સ્ત્રી તેમના જોવામાં આવી. તે સ્ત્રી વિષે તેણે તાપસોને પૂછ્યું, એટલે તાપસો બોલ્યા–"આ જિતશત્રુ રાજાની **નંદિષેણા** નામે સ્ત્રી છે. તે જરાસંધની પુત્રી થાય છે. આ સ્ત્રીને એક સંન્યાસીએ વશ કરી હતી. તે સંન્યાસીને રાજાએ મારી નાખ્યો, તથાપિ દૃઢ કામણથી તે સ્ત્રી હજુ તે સંન્યાસીના અસ્થિને કંઠમાં ધારણ કરે છે." પછી વસુદેવે મંત્રના બળથી તેનું કામણ છોડાવી દીધું, એટલે જિતશત્રુ રાજાએ પોતાની **કેતુમતી** નામની બહેન વસુદેવને આપી. તે વખતે **ડિંભ** નામના જરાસંધના દ્વારપાળે આવીને જિતશત્રુ રાજાને કહ્યું: 'નંદિષેણાના પ્રાણદાતાને મોકલો, તે પરમ ઉપકારી છે.' રાજાએ તે વાત યુક્ત ધારીને આજ્ઞા આપી. એટલે વસુદેવ તે દ્વારપાળની સાથે રથમાં બેસીને જરાસંધના નગરમાં આવ્યા. ત્યાં નગરરક્ષકોએ તત્કાળ તેમને બાંધી લીધા. વસુદેવે પોતાને બાંધવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેઓ બોલ્યા–'કોઇ જ્ઞાનીએ જરાસંધને કહ્યું છે કે 'જે તારી પુત્રી નંદિષેણાને સ્વસ્થ કરશે, તેનો પુત્ર અવશ્ય તને મારશે. તે તું પોતે જ છે એમ અમને ખબર પડી છે, તેથી તને મારી નાખવા લઇ જઇએ છીએ.' આ પ્રમાણે કહીને તેઓ વસુદેવને પશુની જેમ વધ્ય સ્થળમાં લઇ ગયા. ત્યાં મુષ્ટિક વિગેરે મલ્લો વસુદેવને મારવાને તૈયાર થયા.

આ સમયે ગંધસમૃદ્ધ નગરના રાજા ગંધારપિંગલે પોતાની પુત્રી પ્રભાવતીના વરને માટે કોઇ વિદ્યાને પૂછ્યું, તે વિદ્યાએ વસુદેવનું નામ આપ્યું; એટલે તેણે વસુદેવને લાવવા માટે ભાગીરથી નામે ધાત્રીને મોકલી. તે ધાત્રી વિદ્યાબળથી મુષ્ટિક વગેરેની પાસેથી બળાત્કારે વસુદેવને છોડાવીને ગંધસમૃદ્ધ નગરે લઇ ગઇ. ત્યાં વસુદેવ તેના પિતાએ આપેલી **પ્રભાવતીને** પરણ્યા અને તેની સાથે ક્રીડા કરતા સુખે રહેવા લાગ્યા. એવી રીતે બીજી પણ વિદ્યાધરોની અનેક પુત્રીઓને પરણી છેવટે વસુદેવ **સુકોશળાને** પરણ્યા અને સુકોશળાના મહેલમાં રહીને નિર્વિઘ્ને વિષયસુખને ભોગવવા લાગ્યા

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि श्यामादिसुकोशलांतकन्यापरिणयनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

સર્ગ ૩ જો

વસુદેવ ચરિત્ર-ચાલુ : નળદવદંતી ચરિત્ર

આ ભરતક્ષેત્રને વિષે વિદ્યાધરોના નગર જેવું **પેઢાલપુર** નામે એક નગર છે, જે સર્વ અદ્ભુત નિધાનોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે તેમાં આવેલા પ્રફુલ્લિત ગૃહોદ્યાનનો પવન વસ્ત્રોની સાથે મળી સુગંધદાયક થઇ હમેશાં યુવાન સ્ત્રીપુરુષોને સુખ આપે છે. જ્યાં ઘરોની રત્નબદ્ધ ભૂમિમાં રાત્રે તારાઓના પ્રતિબિંબ પડવાથી મુગ્ધ બાળિકાઓ દંતમય કર્ણભૂષણની શંકાથી તે લેવા માટે પોતાના હાથ લંબાવે છે, જ્યા નિધાનવાળાં અને ઊંચી પતાકાવાળાં ઘરો પર ઊડતી પતાકાઓની છાયા જાણે નિધાનરક્ષક સર્પો હોય તેવી જણાય છે. તે નગરમાં વસતા સર્વ લોકો વસ્ત્ર સાથે ગળીના રંગની જેમ જૈનધર્મની સાથે દઢ રીતે જોડાયેલા હતા.

તે નગરમાં સદ્ગુણોથી ચંદ્રના જેવો નિર્મળ અને અદ્ભુત સમૃદ્ધિથી ઈંદ્રનો અનુજ બંધુ હોય તેવો **હરિશ્ચંદ્ર** નામે રાજા હતો ઇંદ્રિયોના વિજયમાં જાગ્રત અને ન્યાય તથા પરાક્રમથી શોભિત એવા તે રાજાની ભ્રકુટીરૂપ લતા આગળ સર્વ સંપત્તિઓ દાસી થઇને રહેલી હતી. તેનો નિર્મળ યશ અપાર લક્ષ્મીની સ્પર્ધાથી હોય એમ અપાર થઇને જગતમાં ઉચ્છૃંખલપણે વૃદ્ધિ પામતો હતો. નિર્મળ યશના રાશિરૂપ તે રાજાનું નામ દેવ અને ખેચરોની સ્ત્રીઓ વૈતાઢ્યગિરિની ભૂમિ ઉપર પણ ગાતી હતી તે રાજાને વિષ્ણુને લક્ષ્મીની જેમ **લક્ષ્મીવતી** નામે અતિ રૂપવતી મુખ્ય પ્રાણવલ્લભા હતી. શીળ, લજ્જા, પ્રેમ, દક્ષતા અને વિનયથી તે રમણી પતિના મનરૂપ કુમુદને આનંદ આપવામાં ચંદ્રિકા જેવી હતી જ્યારે તે પોતાના પ્રિય પતિની સાથે પ્રીતિપૂર્વક કોમળ વાણીથી આલાપ કરતી ત્યારે તેના કર્ણરંધ્રમાં જાણે અમૃતની નીક ચલાવતી હોય તેવી લાગતી હતી. કળાઓથી પલ્લવિત, લજ્જાદિ ગુણોથી પુષ્પિત અને પતિભક્તિવડે ફલિત એવી તે રાણી જંગમ વેલીની જેવી શોભતી હતી. કેટલેક કાળે તે લક્ષ્મીવતીએ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો, જે પોતાની કાંતિથી સૂતિકાગૃહની માંગલ્યદીપિકા જેવી દેખાવા લાગી. સર્વલક્ષણસંપન્ન એ બાળાના જન્મથી જાણે ઘેર લક્ષ્મી આવી હોય તેમ તેનાં માતપિતા હર્ષ પામ્યાં. ધનપતિ કુબેર તેના પૂર્વ જન્મનો પતિ હતો તેથી પૂર્વ સ્નેહથી મોહિત થઇ તેના જન્મ વખતે

આવીને તેણે ત્યાં કનકવૃષ્ટિ કરી. આ કનકની વૃષ્ટિથી હર્ષ પામેલા રાજા હરિશ્ચંદ્રે તે પુત્રીનું નામ કનકવતી પાડ્યું. સ્તનપાન કરતી એ બાળા ધાત્રીમાતાઓના ઉત્સંગોમાં રમતી અનુક્રમે હંસીની જેમ પગે ચાલવાને સમર્થ થઈ. જ્યારે એ બાળા પગે ચાલતી ત્યારે તેની ધાત્રીઓ તાળીઓ વગાડીને નવા નવા ઉલ્લાપનથી ગાતી હતી. જ્યારે તે મંદમંદ વાણીએ બોલવા લાગી ત્યારે ધાત્રીઓ મેનાની જેમ તેને કૌતુકથી વારંવાર આલાપ કરાવતી હતી. કેશને ગુંથાવતી, કુંડળને હલાવતી અને નૂપુરને વગાડતી એ બાળા જાણે બીજી મૂર્તિધારી રમા હોય તેમ રત્નજડિત કંદુ(દડા)કથી ક્રીડા કરતી હતી અને હમેશાં કૃત્રિમ બાળકો (રમકડાં)થી રમતી તે રાજકુમારી પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળી તેની માતાને ઉત્કૃષ્ટ હર્ષ આપતી હતી.

અનુક્રમે મુગ્ધતાથી મધુર એવા બાલ્યવયને છોડી તે કનકવતી કળાકલાપ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય થઇ, એટલે હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ તેને કળા શીખવાને માટે શુભ દિવસે કોઇ યોગ્ય કળાચાર્યને સોંપી. થોડા સમયમાં જાણે લિપિને સરજનારી હોય તેમ તેણે અઢારે પ્રકારની લિપિઓ જાણી લીધી. શબ્દશાસ્ત્ર પોતાના નામની જેવું કંઠસ્થ કર્યું, તર્કશાસ્ત્રના અભ્યાસથી ગુરુને પણ પત્રદાન[1] કરવાને સમર્થ થઇ, છંદ તથા અલંકારશાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રની પારગામી થઇ, છએ ભાષાને અનુસરતી વાણી બોલવામાં તેમજ કાવ્યમાં કુશળ થઇ, ચિત્રકર્મથી સર્વને આશ્ચર્ય પમાડવા લાગી અને પુસ્તકર્મમાં[2] પ્રગલ્ભ બની, શુદ્ધ ક્રિયાપદ અને કારકવાળાં વાક્યોને જાણનારી થઇ, પ્રહેલિકા-સમસ્યામાં વાદ કરવા લાગી, સર્વ જાતનાં દ્યૂત(રમતો)માં દક્ષ થઈ, સારથ્ય કરવામાં કુશળ થઈ, અંગસંવાહનમાં કાબેલ થઇ, રસવતી બનાવવાની કળામાં પ્રવીણ બની, માયા અને ઇંદ્રજાળ વિગેરે પ્રગટ કરવામાં નિપુણ થઇ, તેમજ ત્રિવિધ વાદ્ય-સંગીતને બજાવવામાં આચાર્ય જેવી થઈ. ટૂંકામાં કોઇ એવી કળા બાકી ન રહી કે જેને તે રાજબાળા જાણતી ન હોય. લાવણ્યજળની સરિતારૂપ અને નિર્દોષ અંગવાળી એ બાળા અનુક્રમે પૂર્વોક્ત સર્વ કળાકલાપને સફળ કરનાર યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઈ. તેને જોઇ તેનાં માતપિતા વરની શોધ માટે તત્પર થયાં. જ્યારે કોઇ યોગ્ય વર મળ્યો નહીં ત્યારે તેમણે સ્વયંવરનો આરંભ કર્યો

એક વખતે તે મૃગાક્ષી બાળા પોતાના મહેલમાં સુખે બેઠી હતી તેવામાં અકસ્માત્ એક રાજહંસને ત્યાં આવેલો જોયો. તેની ચાંચ, ચરણ અને લોચન અશોકવૃક્ષનાં પલ્લવ જેવાં રાતાં હતાં, પાંડુવર્ણને લીધે નવીન સમુદ્રફીણના પિંડથી તે બનેલો હોય તેમ દેખાતો હતો તેની ગ્રીવા ઉપર સુવર્ણની ઘુઘરમાળ હતી, શબ્દ મધુર હતો અને તેની રમણિક ચાલથી જાણે નૃત્ય કરતો હોય તેમ લાગતો હતો. તેને જોઈ રાજબાળા વિચારવા લાગી: ' જરૂર આ રાજહંસ કોઈ પુણ્યવાન્ પુરુષના વિનોદનું સ્થાન છે, કેમકે સ્વામીના સ્વીકાર વિના પક્ષીને આભૂષણ ક્યાંથી હોય ? આ હંસ ગમે તેનો હોય પણ તેની સાથે વિનોદ કરવાને મારું મન ઉત્કંઠિત થાય છે. ' પછી તે હંસ તેના ગોખમાં લીન થયો, એટલે તે હંસગામિની બાળાએ લક્ષ્મીના માંગલ્યચામર જેવા તે હંસને પકડી લીધો. પછી તે પદ્માક્ષી સુખસ્પર્શવાળા પોતાના કરકમળથી ક્રીડાકમળની જેમ તે મરાલને રમાડવા લાગી. શિરીષ જેવા કોમળ હાથથી તેણે બાળકના કેશપાશની જેમ તેના નિર્મળ પિંછાના કેશને માર્જિત .

---

૧. વિજયપત્ર લાવી આપવાને. ૨. મૃત્તિકા પુસ્તાદિકના પુતળાઓ વિગેરે બનાવવાની કળા.

કર્યા. પછી કનકવતીએ સખીને કહ્યું: ' હે સખિ ! એક કાષ્ઠનું પિંજર લાવ કે જેમાં હું આ પક્ષીને મૂકું,' કારણ કે પક્ષીઓ તે વિના એક ઠેકાણે સ્થાયી રહેતાં નથી. ' કનકવતીના કહેવાથી તેની સખી કાષ્ઠનું પિંજર લેવા ગઈ, એટલે તે રાજહંસ માનુષી વાણીથી આ પ્રમાણે બોલ્યો–' હે રાજપુત્રી ! તું ચતુર છે, તે છતાં મને પિંજરામાં કેમ પૂરે છે ? મને છોડી દે, હું તને એક પ્રિયના ખબર આપું.' આ પ્રમાણે રાજહંસને મનુષ્યની વાણી બોલતો જોઇ રાજકુંવરી વિસ્મય પામી અને પ્રિય અતિથિની જેમ તેને ગૌરવતાથી આ પ્રમાણે કહ્યું: " હે હંસ ! તું તો ઊલટો પ્રસાદપાત્ર થયો માટે તે પ્રિય કોણ છે ? તે કહે " " **અર્ધી કહેલી વાર્ત્તા સાકરથી પણ મધુર લાગે છે.** " હંસ બોલ્યો–" કોશલ નગરીમાં ખેચરપતિ કોશલ રાજાને **સુકોશલા** નામે એક દુહિતા છે તે સુકોશલાનો યુવાન પતિ શ્રેષ્ઠ સૌંદર્યનું સ્થાન છે અને તેને જોઈને સર્વ રૂપવાનની રેખા પણ ભગ્ન થાય છે. સુંદરી ! તમને વધારે શું કહું ? એ સુકોશલાના પતિનું એવું સૌંદર્ય છે કે તેના નમૂનાનું રૂપ જો હોય તો માત્ર દર્પણમાં જ છે, બીજે નથી. હે મનસ્વિનિ ! જેમ તે યુવાન 'રૂપસંપત્તિવડે નરશિરોમણિ છે, તેમ તું પણ રૂપસંપત્તિથી સર્વ નારીમાં શિરોમણિ છે. હું તમારા બનેનાં રૂપને જોનારો છું, તેથી તમારા બંનેનો સમાગમ થાય તેવી ઇચ્છાથી તેનો વૃત્તાંત મેં તને જણાવ્યો છે, અને હે ભદ્રે ! તારો સ્વયંવર સાંભળી મેં તેની પાસે પણ તારું એવું વર્ણન કરેલું છે કે જેથી તે સ્વેચ્છાએ તારા સ્વયંવરમા આવશે. નક્ષત્રોમાં ચંદ્રની જેમ સ્વયંવરમંડપમાં ઘણા રાજાઓના મધ્યમાંથી અનલ્પ તેજવડે તે નરરત્નને તું ઓળખી લેજે. હવે તું મને છોડી દે, તારું કલ્યાણ થાઓ મને પકડવાથી તારો અપવાદ થશે અને હું છૂટો રહેવાથી વિધિની જેમ તારા પતિને માટે પ્રયત્ન કરીશ " આ પ્રમાણે હંસની વાણી સાંભળી કનકવતી વિચારવા લાગી: ' ક્રીડામાત્રથી હંસના રૂપને ધારણ કરનાર આ કોઇ સામાન્ય પુરુષ નથી, તેથી એનાવડે જરૂર મને સુંદર પતિ પ્રાપ્ત થશે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે હંસને છોડી દીધો, એટલે તે તેના હાથમાંથી આકાશમાં ઊડ્યો અને આકાશમાં રહી કનકવતીના ઉત્સંગમાં એક ચિત્રપટ નાંખીને કહ્યું કે–' હે ભદ્રે ! જેવો મેં તે યુવાન પુરુષને જોયો છે, તેવો જ આ ચિત્રપટમાં આળેખેલો છે. તે જોઇને અહીં આવે ત્યારે તે પુરુષને ઓળખી લેજે.' કનકવતી પ્રસન્ન થઈ અંજલિ જોડીને બોલી–' હે હંસ ! તમે કોણ છો ? તે કહેવાનો મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો. ' પછી હંસના વાહન ઉપર ફરનાર એક ખેચર પ્રગટ થયો અને કાનના કુંડળને ચળિત કરતો તેમજ દિવ્ય અંગરાગ તથા નેપથ્યને ધારણ કરતો તે આ પ્રમાણે સત્ય વચન બોલ્યો–' હે વરાનને[1] ! હું **ચંદ્રાતપ** નામે ખેચર છું, અને તમારા ભવિષ્યના પતિના ચરણની સેવામાં તત્પર છું. વળી હે નિરઘે[2] ! વિદ્યાના પ્રભાવથી બીજું જણાવું છું કે તે યુવાન બીજાનો દૂત થઇને તમારા સ્વયંવરને દિવસે તમારી પાસે આવશે. ' આ પ્રમાણે કહેનારા તે ખેચરને કનકવતીએ આશિષ આપીને વિદાય કર્યો અને તેણે વિચાર્યું કે ' સારે ભાગ્યે આવું દૈવ સંબંધી વચન મારા શ્રવણગત થયું છે. ' પછી કનકવતી ચિત્રસ્થ પતિના દર્શનથી અતૃપ્ત થઇ વારંવાર નેત્રની જેમ તે ચિત્રપટને મીલનોન્મીલન[3] કરવા લાગી કદલીની જેમ વિરહતાપથી પીડિત થયેલી એ રાજબાળા ચિત્રપટને ક્ષણમાં મસ્તકે, ક્ષણમાં કંઠે અને ક્ષણમાં હૃદયે ધરવા લાગી.

---

૧ શ્રેષ્ઠ મુખવાળી. ૨ પાપ વિનાની. ૩ સંકેલવું ને ઉખેળવું.

ચંદ્રાતપ ખેચર કે જે કનકવતી અને વસુદેવનો સંગમ કરાવવાને કૌતુકી હતો તે વિદ્યાધરોથી સુશોભિત એવા વિદ્યાધરનગરમાં ગયો. ત્યાં મહાન્ વિદ્યાશક્તિથી પવનની જેમ અસ્ખલિતપણે તેજ રાત્રે તે વસુદેવના વાસભવનમાં પેઠો. ત્યાં હંસના રોમની તળાઇવાળી અને ધોયેલા શુદ્ધ ઓછાડવાળી શય્યામાં સ્ત્રીની સાથે સૂતેલા વસુદેવકુમાર તેના જોવામાં આવ્યા. વિદ્યાધરીની ભુજલતાનું ઓશીકું કરીને સુખે સૂતેલા વસુદેવકુમારની તે પગચંપીથી સેવા કરવા લાગ્યો. વસુદેવ રતિક્રીડાના શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલા નિદ્રાસુખથી વ્યાપ્ત હતા તો પણ ક્ષણવારમાં જાગી ઊઠ્યા, કેમકે "**ઉત્તમ પુરુષો સહેલાઇથી જાગનારા હોય છે.**" અર્ધી રાત્રે અકસ્માત્ આવેલા તે ખેચરને જોઇ વસુદેવ ભય કે ક્રોધ ન પામતાં ઊલટો વિચાર કરવા લાગ્યા: "આ કોઇ પુરુષ મારી સેવા કરે છે, તેથી તે મારો વિરોધી જણાતો નથી; પણ તે મારો હિત ઇચ્છનાર અથવા મારા કાર્યનો ચિંતક હશે. આ પગચંપી કરનાર પુરુષને હું કોમળ વાણીથી બોલાવીશ તો પણ રતિક્રીડાથી શ્રાંત થઇને સૂતેલી આ પ્રિયા જાગી ઊઠશે; છતાં આ સેવાપરાયણ મનુષ્યની ઉપેક્ષા કરવાને હું યોગ્ય નથી. કદી ઉપેક્ષા કરીશ તો પણ મને તે અહીં રહેશે ત્યાંસુધી નિદ્રા આવવા દેશે નહીં, માટે પ્રયત્નથી પ્રિયાને જગાડ્યા સિવાય ઊઠી શય્યાને તજી દઈ જરા દૂર જઈને આ માણસની સાથે વાર્ત્તાલાપ કરું." આવો વિચાર કરી પલંગને હલાવ્યા વગર શરીરની લઘુતા બનાવી વસુદેવે શય્યા છોડી અને ત્યાંથી બીજી બાજુએ જઇ બેઠા પછી ચંદ્રાતપ વિદ્યાધર કે જે સર્વાંગે રત્નમય આભૂષણોથી ભૂષિત હતો તે આ દશમા દશાર્હ વસુદેવને ભક્તિથી પ્રણામ કરી એક સાધારણ પાળાની જેમ ઊભો રહ્યો. તેને જોઇ વસુદેવે ઓળખ્યો કે જેણે કનકવતીના ખબર આપ્યા હતા તે આ ચંદ્રાતપ નામે વિદ્યાધર છે. પછી વસુદેવે સત્કારને લાયક એવા તે ખેચરને આલિંગન દઈ સ્વાગત પૃચ્છા કરીને આવવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે પ્રૌઢતાથી બુદ્ધિમાનમાં શિરોમણિ ચંદ્રાતપે ચંદ્રાતપ જેવી શીતળ વાણીવડે આ પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો: "હે યદૂત્તમ! તમને કનકાવતીનું સ્વરૂપ જણાવ્યા પછી મેં ત્યાં જઇ તેને પણ તમારું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે હે નાથ! વિદ્યાના બળથી મેં તમને એક ચિત્રપટમાં આળેખી લીધા અને તેના મુખકમળમાં સૂર્ય જેવો તે ચિત્રપટ મેં તેને અર્પણ કર્યો. પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવા તમને ચિત્રપટમાં જોઇ તેનાં લોચને હર્ષથી ચંદ્રકાંત મણિની જેમ અશ્રુવારિ છોડ્યો. પછી જાણે પોતાના વિરહના સંતાપનો ભાગ તમને આપવાને ઈચ્છતી હોય તેમ તમારી મૂર્ત્તિવાળા પટને તેણે હૃદય પર ધારણ કર્યો. પછી યંત્રની પુતળીની જેમ નેત્રમાંથી અશ્રુ વર્ષાવતી અને ગૌરવથી વસ્ત્રના છેડાને ઉતારતી તે અંજલિ જોડીને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહેવા લાગી—"અરે ભદ્ર! મારા જેવી દીન બાળાની ઉપેક્ષા કરીશ નહીં, કેમકે તારા જેવો બીજો કોઇ મારો હિતકારી નથી. મારા સ્વયંવરમાં તે પુરુષને તું જરૂર તેડી લાવજે." હે નાથ! આજે કૃષ્ણ દશમી છે અને આવતી શુકલપંચમીએ દિવસના પ્રથમ ભાગમાં તેનો સ્વયંવર થવાનો છે, તો હે સ્વામિન્! તેનાં સ્વયંવરોત્સવમાં તમારે જવું યોગ્ય છે. તમારા સંગમની આશારૂપ જીવનઔષધિથી જીવતી એ બાળા તમારા અનુગ્રહને યોગ્ય છે.' વસુદેવ બોલ્યા—'હે ચંદ્રાતપ! સાયંકાળે સ્વજનોની રજા લઇને હું તે પ્રમાણે કરીશ તું ખુશી થા અને મારી સાથે આવવાને તું પ્રમદવનમાં તૈયાર રહેજે કે જેથી તેના સ્વયંવરમાં તું તારા પ્રયત્નનું ફળ જોઇશ.'

આ પ્રમાણે વસુદેવે કહ્યું એટલે તત્કાળ તે યુવાન વિદ્યાધર અંતર્ધાન થઇ ગયો. વસુદેવ ઘણો હર્ષ પામી શય્યામાં સૂઇ ગયા. પ્રાતઃકાળે સ્વજનોની રજા લઇ, પ્રિયાને જણાવી વસુદેવ પેઢાલપુર નગરે આવ્યા. રાજા હરિશ્ચંદ્રે સામા આવી વસુદેવને લક્ષ્મીરમણ નામના ઉદ્યાનમાં ઉતારો આપ્યો. અશોકપલ્લવથી રાતા, ગુલાબના સુગંધથી શોભિત, કેતકીના કુસુમથી વિકસિત, સપ્તચ્છદની ખુશબોથી સુગંધિત, કૃષ્ણ ઇક્ષુના સમૂહથી વ્યાપ્ત અને ડોલરની કળીઓથી દંતુર એવા તે ઉદ્યાનમાં દૃષ્ટિને વિનોદ આપતા વસુદેવ વિશ્રાંતિ લઇને રહ્યા. પછી કનકવતીના પિતાએ પોતાના વૈભવને યોગ્ય એવી તે પૂજ્ય વસુદેવની પૂજા કરી. પૂર્વે નિષ્પાદન કરેલા તે ઉદ્યાનમાંહેના પ્રાસાદોમાં અને ઘરોમાં જતાં આવતાં ઉદ્યાનસ્થિત વસુદેવે આ પ્રમાણે લોકવાયકા સાંભળી કે–' પૂર્વે આ ઉદ્યાનમાં સુર, અસુર અને નરેશ્વરોવડે સેવિત શ્રી નમિનાથ પ્રભુનું સમવસરણ થયેલું હતું. તે વખતે આ ઉદ્યાનમાં દેવાંગનાઓની સાથે લક્ષ્મીદેવી અર્હંત પ્રભુના આગળ રાસ રમી હતી, તેથી આ ઉદ્યાનનું નામ **લક્ષ્મીરમણ** પડેલું છે. ' પછી વસુદેવે તે ઊંચા પ્રાસાદોમાં જઇને શ્રી અર્હંત પ્રભુની પ્રતિમાને દિવ્ય ઉપહારવડે પૂજીને ભાવપૂર્વક વંદના કરી તેવામાં વસુદેવે ત્યાં એક વિમાન ઊતરતું દીઠું. તે વિમાનમાં ચારે તરફ રત્નો જડ્યાં હતા, અને જાણે જંગમ મેરુગિરિ હોય તેવું દેખાતું હતું. લાખો પતાકાથી લક્ષિત તે વિમાન પલ્લવિત વૃક્ષના જેવું લાગતું હતું. સમુદ્રની જેમ અનેક હાથી, મગર અને અશ્વોના ચિત્રોથી તે ભરપૂર હતું, કાંતિવડે સૂર્યમંડળના તેજનુ પાન કરતું હતું, મેઘનાદ સહિત આકાશની જેમ બંદિજનના કોળાહળથી આકુળ હતું, માંગળિક વાજિંત્રોના ઘોષથી મેઘગર્જનાનો પણ તિરસ્કાર કરતું હતું અને તેણે ત્યાં રહેલા સર્વ વિદ્યાધરોને ઊંચી ગ્રીવા (ડોક) કરાવી હતી. એ વિમાનને જોઇ વસુદેવે પોતાની પાસે રહેલા કોઇ દેવને પૂછ્યું કે–' ઇંદ્રની જેવા કયા દેવનું આ વિમાન આવે છે ? ' દેવે કહ્યું કે–'આ ધનદ(કુબેર)નું વિમાન છે અને તેમાં બેસીને કુબેર પોતે કોઇ મોટા કારણથી આ ભૂલોકમાં આવે છે. 'તે આ ચૈત્યમાં અર્હંત-પ્રતિમાની પૂજા કરીને પછી તરત જ કનકવતીનો સ્વયંવર જોવાની ઇચ્છાથી ત્યાં જશે.' તે સાંભળીને વસુદેવે ચિંતવ્યું કે–' અહા ! આ કનકવતીને પણ ધન્ય છે, જેના સ્વયંવરમાં દેવતાઓ પણ આવે છે.' પછી કુબેરે વિમાન ઉપરથી ઊતરી શ્રી અર્હંતની પ્રતિમાને પૂજી વંદના કરી પ્રભુ પાસે સંગીત પણ કર્યું તે સર્વ જોઇ વસુદેવે ચિરકાળ નિવૃત્તિપૂર્વક ચિંતવ્યુ: ' અહો ! મહાત્મા અને પરમાર્હત્ એવા આ પુણ્યવાન્ દેવને ધન્ય છે અને અહો ! આવા મહાપ્રભાવવાળા શ્રીમત્ અર્હંતના શાસનને પણ ધન્ય છે; તેમ જ આવું અદ્ભુત વૃત્તાંત જેને દૃષ્ટિગોચર થયું છે એવા મને પણ ધન્ય છે. '

પછી કુબેર અર્હંતની પૂજા પૂર્ણ કરી, ચૈત્યની બહાર નીકળીને યથારુચિ ચાલ્યો, તેવામાં તેણે વસુદેવને દીઠા, તેથી તે વિચારમા પડ્યો: ' આ પુરુષની કોઈ લોકોત્તર આકૃતિ છે કે જે આકૃતિ દેવતાઓમા, અસુરોમાં અને ખેચરોમાં પણ જોવામાં આવતી નથી.' પછી એવી અનુપમ સુંદર આકૃતિવાળા વસુદેવને કુબેરે સંભ્રમ સહિત વિમાનમાં બેઠા બેઠા અંગુળીની સંજ્ઞાથી બોલાવ્યા. ' હું મનુષ્ય છું અને આ પરમાર્હત્ અને મહર્દ્ધિક દેવ છે ' એવો વિચાર કરતાં કરતાં અભીરુ અને કૌતુકી વસુદેવ તેની પાસે

ગયા. સ્વાર્થમાં તૃષ્ણાવાળા ધનદે વસુદેવનો મિત્રની જેમ પ્રિય આલાપ વિગેરેથી સત્કાર કર્યો, એટલે પ્રકૃતિથી જ વિનીત અને સત્કાર કરાયેલા વસુદેવે અંજલિ જોડીને તેને કહ્યું: 'આજ્ઞા આપો, શું કામ કરું ?' કુબેરે શ્રવણને સુખ આપે તેવી મધુર વાણીએ કહ્યું: "મહાશય ! બીજાથી ન સધાય તેવું મારું દૂતપણાનું કાર્ય સાધ્ય કરો. આ નગરમાં હરિશ્ચન્દ્ર રાજાને કનકવતી નામે એક પુત્રી છે, તેની પાસે જઇ મારીવતી કહો કે.' દેવરાજ ઇંદ્રના ઉત્તર દિશાના સ્વામી (લોકપાળ) કુબેર તને પરણવાને ઇચ્છે છે, તેથી તું માનુષી છે છતાં દેવી થા.' મારા અમોઘ વચનથી તું પવનની જેમ અસ્ખલિતપણે તે કનકવતીથી વિભૂષિત એવા પ્રદેશમાં જઈ શકીશ" પછી વસુદેવે પોતાના આવાસમાં જઇ, દિવ્ય અલંકાર વિગેરે તજી દઇ એક દૂતને લાયક એવો મલિન વેષ ધારણ કર્યો. એવા વેષને ધારણ કરીને જતાં વસુદેવને જોઇ કુબેરે કહ્યું: 'હે ભદ્ર ! તેં સુંદર વેષ કેમ છોડી દીધો ? સર્વ ઠેકાણે આડંબર જ પૂજાય છે.' વસુદેવે કહ્યું: 'મલિન કે ઉજ્જ્વલ વેષનું શું કામ છે ? દૂતપણાનું મંડન તો વાણી છે અને તે વાણી મારામાં છે.' તે સાંભળી કુબેર બોલ્યો: 'જા, તારુ કલ્યાણ થાઓ.' પછી વસુદેવ નિઃશંકપણે હરિશ્ચન્દ્ર રાજાના ગૃહાંગણમાં આવ્યા અને હાથી, ઘોડા, રથ અને યોદ્ધાઓએ જેનું દ્વાર રુંધેલું છે એવા રાજદ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી કોઇથી પણ નહી દેખાતા અને અસ્ખલિત ગતિવાળા વસુદેવ અંજનસિદ્ધ યોગીની જેમ આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે પરિકર બાંધી હાથમાં છડી લઇને ઊભેલા નાજરોએ રૂંધેલી રાજગૃહની પ્રથમ કક્ષા(ડેલી)માં તેણે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ઇંદ્રનીલ મણિમય પૃથ્વી-તળવાળું અને ચલિત કાંતિથી તરંગિત, જળ સહિત વાપીના ભ્રમને ઉત્પન્ન કરતું રાજગૃહ તેણે જોયું. તેમાં દિવ્ય આભરણ ધરનારી અને અપ્સરા જેવી સ્વરૂપવાન્ સમાન વયની સ્ત્રીઓનું મોટું વૃંદ તેમના જોવામાં આવ્યું. પછી વસુદેવે સુવર્ણમય સ્તંભવાળી, મણિમય પુતળીઓવાળી અને ચલાયમાન ધ્વજાઓવાળી બીજી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો આગળ ચાલતાં ઐરાવત હાથી જેમ ક્ષીરસાગરમાં પેસે તેમ ક્ષીરતરંગ જેવી ઉજ્જવળ ત્રીજી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં સ્વર્ગમાં ન સમાવાથી અપ્સરાઓ જ જાણે અહીં આવી હોય નહીં તેવી દિવ્ય આભૂષણોથી ભૂષિત ઘણી સ્ત્રીઓ રહેલી હતી. પછી ચોથી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તરંગોથી તરલ અને હંસ પ્રમુખ પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત જળકાંત મણિમય જમીન જોવામાં આવી તેવી જમીનમાં તેમજ ભીંતોમાં દર્પણ વિના પણ પોતાના આત્માનું અવલોકન કરતી અને ઉત્તમ શૃંગાર ધારણ કરતી કેટલીક અંગનાઓ તેમના જોવામાં આવી. વળી ત્યાં મેના પોપટના માંગળિક ઉચ્ચાર તેમના સાંભળવામાં આવ્યા અને ગીત નૃત્યમાં આકુળ દાસીવર્ગ પણ દૃષ્ટિએ પડ્યો ત્યાંથી વસુદેવે પાંચમી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં સ્વર્ગગૃહના જેવી મનોહર મરકત મણિની ભૂમિ તેમના જોવામાં આવી તેમાં મોતી અને પરવાળાની માળાઓ તથા લટકતા ચામરો માયાકૃતિએ રચેલા હોય તેવા જોવામાં આવ્યા. વળી સુંદર રૂપ તથા વેષવાળી અને રત્નાલંકારોએ ભરપૂર એવી કેટલીક દાસીઓ જાણે સ્તંભ પર લગ્ન થયેલી પુતળીઓ હોય તેમ જોવામાં આવી ત્યાંથી છઠ્ઠી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દિવ્ય સરોવરના જેવી સર્વત્ર પદ્મરાગ મણિની ભૂમિ જોવામા આવી તેમાં દિવ્ય અંગરાગે પૂર્ણ મણિના પાત્રો અને દેવતાઈ વસ્ત્રો તેના જોવામાં આવ્યાં તેમજ કીરમજના રંગવાળાં રેશમી વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં હોવાથી મૂર્ત્તિમાન્ સંધ્યા જેવી અનેક મૃગાક્ષીઓ

તેની દષ્ટિએ પડી. ત્યાંથી સાતમી કક્ષામાં ગયા, ત્યાં લોહિતાક્ષ મણિના સ્તંભવાળી કર્કેતન મણિની ભૂમિ જોવામાં આવી તેમાં કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોનાં આભૂષણો અને જલપૂર્ણ કળશ તથા કમંડળોની શ્રેણીઓ તેણે જોઈ વળી અનેક કળાઓને જાણનારી, સર્વ દેશની ભાષામાં પ્રવીણ અને ગંડસ્થળ પર લટકી રહેલાં કુંડળોવાળી કેટલીક છડી ધરનારી સુલોચનાઓ પણ તેના દેખવામાં આવી. તેને જોઇને વસુદેવ ચિંતવવા લાગ્યા કે: ' આટલી છડીદાર સ્ત્રીઓથી નીરંધ્રપરિવૃત્ત[1] એવા આ ગૃહમાં કોઇને પ્રવેશ કરવાનો અવકાશ નથી. ' આ પ્રમાણે વસુદેવ વિચાર કરતા હતા તેવામાં લીલામાત્રથી કનકકમળને હાથમાં ધારણ કરતી દિવ્ય વેષવાળી એક દાસી પક્ષદ્વારના[2] માર્ગથી બહાર આવી. તેને જોઇને બધી છડીદાર વામાઓ સસંભ્રમથી પૂછવા લાગી કે: ' રાજકુમારી કનકવતી કયાં છે ? અને શું કરે છે ?' તે દાસીએ કહ્યુ કે 'હાલ તો પ્રમદવનના પ્રાસાદમાં દિવ્ય વેષ ધારણ કરીને રાજકુમારી કનકવતી એકલા કોઇ દેવતાની સાનિધ્યે બેઠા છે.' તે સાંભળી રાજકુમારીને ત્યાં બેઠેલી જાણીને દાસી આવી હતી તે પક્ષદ્વારના માર્ગે જ વસુદેવ તે તરફ જવા માટે બહાર નીકળ્યા અને પ્રમદવનમાં આવ્યા ત્યાં સાત ભૂમિકાવાળો અને ફરતા ઊંચા કિલ્લાવાળો પ્રાસાદ જોયો પછી હળવે હળવે વસુદેવ તેની ઉપર ચઢ્યા, એટલે સાતમી ભૂમિકાએ શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર બેઠેલી રાજકુમારી કનકવતી તેમના જોવામાં આવી. તેણે કલ્પલતાની જેમ દિવ્ય અલંકાર અને નેપથ્ય ધારણ કર્યા હતા, સર્વ ઋતુઓના પુષ્પના આભરણથી તે સાક્ષાત્ વનલક્ષ્મી જેવી દેખાતી હતી, જન્મથી વિધાતાની સૃષ્ટિમાં તે રૂપલક્ષ્મીની સર્વસ્વ હતી, એકલી છતાં પરિવારવાળી જણાતી હતી અને ચિત્રપટમાં આળેખેલા પુરુષના રૂપને તન્મય થઇને જોતી હતી વસુદેવ જ્યારે તેની આગળ જઇને ઊભા રહ્યા ત્યારે જાણે બીજું ચિત્રપટનું રૂપ હોય તેવા તે દશાર્હને જોઈ ઇષ્ટાગમનના જ્ઞાનથી તે પ્રાતઃકાળના કમળની જેમ વિકાસ પામી ગઈ. વસુદેવને જોઇને હર્ષવડે ઉચ્છ્વાસ પામેલી કનકવતી ક્ષણમાં વસુદેવને અને ક્ષણમાં ચિત્રને વારંવાર અશ્રાંત નેત્રે જોવા લાગી. પછી કમળની જેમ નેત્રોથી વસુદેવનું અર્ચન કરતી તે રાજબાળા તત્કાળ સિંહાસન ઉપરથી ઊભી થઈ અને અંજલિ જોડીને બોલી: 'હે સુંદર ! મારા પુણ્યથી તમે અહીં આવ્યા છો હું તમારી દાસી છું. ' આ પ્રમાણે કહીને તે વસુદેવને નમવા તત્પર થઇ, એટલે તેને નમતી અટકાવીને વસુદેવે કહ્યુ: 'મહાશયે ! હું કોઇનો ભૃત્ય છું અને તમે સ્વામિની છો, તેથી મને નમો નહીં. જે તમારે નમવા યોગ્ય હોય તેને પ્રણામ કરવાને તમે યોગ્ય છો. વળી જેનું કુળ જાણ્યું નથી તેવા મારા જેવા ભૃત્યને વિષે તમે આવું અનુચિત કરો નહીં.' કનકવતી બોલી: ' તમારું કુળાદિક સર્વ મેં જાણી લીધું છે અને તમે જ મારા પતિ છો દેવતાએ કહેલા અને આ ચિત્રપટમાં રહેલા તે તમે જ છો' વસુદેવ બોલ્યા: " ભદ્રે! હું તમારો પતિ નથી, પણ દેવતાએ જે તમારો પતિ કહેલ તે પુરુષનો હું સેવક છું. તે પુરુષ કોણ છે તે સાભળો ઇદ્રના ઉત્તર દિશાના સ્વામી (લોકપાળ) અને તમારા મુખકમળમાં ભ્રમરરૂપ જગત્ વિખ્યાત કુબેર તમારા સ્વામી થવા ઇચ્છે છે અને હું તેનો સેવક તેમ જ દૂત છુ. તેની આજ્ઞાથી તમને પ્રાર્થું છું કે તમે તે

૧ બીલકુલ માર્ગ વિનાના ૨ પડખેના

મહાપુરુષના અનેક દેવીઓએ સેવાતા મુખ્ય પટ્ટરાણી થાઓ." પછી ધનદના નામ ગ્રહણપૂર્વક તેને નમસ્કાર કરીને કનકવતી બોલી: 'અરે ! તે ઇંદ્રના સામાનિક દેવ કયાં અને કીટકપ્રાય હું માનુષી કયાં ? તેણે મારી પાસે જે તમને દૂતપણું કરાવ્યું છે તે અનુચિત અને કીડામાત્ર છે; કેમકે પૂર્વે કોઇ પણ માનુષી સ્ત્રીને દેવતા સાથે એવો સંબંધ થયો નથી.' વસુદેવ બોલ્યા: 'હે ભદ્રે ! જો તમે દેવના આદેશને અન્યથા કરશો તો દવદંતીની જેમ મોટા અનર્થને પામશો.' કનકવતી બોલી: " ધનદ (કુબેર) એટલા અક્ષરો સાંભળવાથી મારા પૂર્વ જન્મના સંબંધને લીધે તેની ઉપર મારું મન ઉત્કંઠા ધરે છે, પણ આ દુર્ગંધી ઔદારિક શરીરના દુર્ગંધને અમૃતભોજી દેવો સહન કરી શકતા નથી, એવા શ્રી અર્હંત પ્રભુનાં વચન છે. તેથી દૂતપણાના મિષથી ગુપ્ત રહેલા તમે જ મારા પતિ છો, માટે તે ઉત્તર દિશાના પતિ કુબેર પાસે જઇને તમે આ મારાં વચન કહેજો કે હું માનુષી છું, તે તમારાં દર્શનને પણ યોગ્ય નથી. વળી સાત ધાતુમય શરીરવાળી હું છું, તેને તમે પ્રતિમારૂપે પૂજ્ય છો."

આવાં કનકવતીનાં વચન સાંભળીને વસુદેવ કોઈ ન જુવે તેમ અદૃશ્યપણે જે માર્ગે આવ્યા હતા તે જ માર્ગે પાછા કુબેરની પાસે આવ્યા. પછી જેવામાં વસુદેવ તે વૃત્તાંત કહેવાનો આરંભ કરતા હતા, તેવામાં કુબેરે જ કહ્યું કે: 'તે બધું વૃતાંત મારા જાણવામાં આવી ગયું છે.' પછી કુબેરે પોતાના સામાનિક દેવતાઓની આગળ વસુદેવનાં વખાણ કર્યા કે—'આ મહાપુરુષનું કોઈ નિર્વિકારી ચરિત્ર છે.' આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરીને સંતુષ્ટ થયેલા કુબેરે સુરેંદ્રપ્રિય[1] નામના દિવ્ય ગંધથી વાસિત એવાં બે દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર, સૂરપ્રભા નામે શિરોરત્ન (મુકુટ), જળગર્ભ નામે બે કુંડળ, શિશમયૂખ નામે બે કયૂર (બાજુબંધ), અર્ધશારદા નામે નક્ષત્રમાળા,[2] સુદર્શન નામે વિચિત્ર મણિથી જડેલાં બે કડાં, સ્મરદારુણ નામે વિચિત્ર રત્નમય કટિસૂત્ર, દિવ્ય પુષ્પમાળાઓ અને દિવ્ય વિલેપનો તે જ વખતે વસુદેવને આપ્યાં. તે સર્વ આભૂષણો વિગેરે અંગ પર ધરવાથી વસુદેવ કુબેર જેવા દેખાવા લાગ્યા આ પ્રમાણે કુબેરે પણ સત્કાર કરેલા વસુદેવને જોઈ તેના સાળા વિગેરે જે વિદ્યાધરો સાથે આવેલા હતા તે સર્વ અત્યંત ખુશી થયા હરિશ્ચન્દ્ર રાજા પણ કૌતુકથી તે જ વખતે ત્યાં આવી કુબેરને પ્રણામ કરી અંજલિ જોડીને બોલ્યો: 'હે દેવ ! આજે તમે આ ભારતવર્ષ ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો છે કે જેથી મનુષ્યનો સ્વયંવર જોવાની ઇચ્છાએ અહીં સ્વયમેવ પધાર્યા છો.' આ પ્રમાણે કહીને રાજાએ સ્વયંવરમંડપ તત્કાળ તૈયાર કરાવ્યો તેમાં વિવિધ આસનવડે મનોહર મંચો ગોઠવવામા આવ્યા પછી ઉત્તરદિશાનો પતિ કુબેર સ્વયંવર જોવાને ચાલ્યો તે વિમાનની છાયાવડે પૃથ્વીના સંતાપને હરતો હતો, ઉદ્દંડ છત્રની શ્રેણિવડે ચંદ્રની પરંપરાને દર્શાવતો હતો, વિદ્યુતના ઉદ્યત કિરણને નચાવતા હોય તેવા દેવાંગનાના કરપલ્લવોથી લલિત થયેલા ચામરોથી વીંજાતો હતો અને વાલિખિલ્લ[3] જેમ સૂર્યની સ્તુતિ કરે તેમ બદિજનો તેની સ્તુતિ કરતા હતા. આ પ્રમાણે આડંબરયુક્ત કુબેરે તે સ્વયંવરમંડપમાં પ્રવેશ કર્યો તેમાં જ્યોત્સ્નાલિપ્ત આકાશની જેમ શ્વેત અને દિવ્ય વસ્ત્રના ઉલ્લોચ બાંધ્યા હતા, કામદેવે સજ્જ કરેલા ધનુષ્યની જેવાં તોરણો લટકી

---

૧. આ સર્વ નામ ગુણનિષ્પન્ન જાણવા ૨ સત્તાવીશ મોતીનો બનાવેલો હાર. ૩ કોઇ ઋષિ અથવા સૂર્યસેવક—સૂર્યભક્ત વિશેષ.

રહ્યાં હતાં, ચારે તરફ રત્નમય દર્પણથી અંકિત હોવાને લીધે જાણે અનેક સૂર્યોથી આશ્રિત હોય તેવો તે મંડપ દેખાતો હતો, દ્વારભૂમિ પર રહેલા રત્નમય અષ્ટમંગલિકથી શોભતો હતો, આકાશમાં ઊડતી બગલીઓના ભ્રમને કરતી શ્વેત ધ્વજાઓથી વિરાજિત હતો, વિવિધ રત્નમય તેની પૃથ્વી હતી, ટૂંકામાં સુધર્માસભાનો અનુજ બંધુ હોય તેવો તે સ્વયંવર મંડપ દેખાતો હતો અને તેમાં ત્યાં આવેલા રાજવીરોના દૃષ્ટિવિનોદને માટે નાટકોનો આરંભ થયેલો હતો.

એવા સુશોભિત મંડપમાં એક ઉત્તમ મંચની ઉપરના આકાશમાં અધર રહેલા સિંહાસનની ઉપર કુબેર પોતાની દેવાંગનાઓ સહિત બેઠો. તેથી નજીક જાણે તેના યુવરાજ જ હોય નહીં તેમ વસુદેવકુમાર પ્રસન્નતાવડે સુંદર મુખવાળા થઇને બેઠા. બીજા પણ ઉત્કૃષ્ટ ઋદ્ધિવાળા રાજાઓ અને વિદ્યાધરો લક્ષ્મીથી એકબીજાની સ્પર્ધા કરતા હોય તેમ અનુક્રમે આવીને બીજા મંચો ઉપર બેઠા. પછી કુબેરે પોતાના નામથી અંકિત અર્જુન જાતિના સુવર્ણની એક મુદ્રિકા વસુદેવને આપી, તે તેણે કનિષ્ઠિકા (સૌથી નાની) અંગુલિમાં ધારણ કરી તે મુદ્રિકાના પ્રભાવથી ત્યાં રહેલા સર્વ જનોએ વસુદેવને કુબેરની બીજી મૂર્ત્તિ હોય તેવા દીઠા. તે સમયે સ્વયંવરમંડપમાં અદ્વૈત આધીપણા પ્રગટ થઇ કે ' અહો ! ભગવાન્ કુબેર દેવ બે મૂર્ત્તિ કરીને આવ્યા જણાય છે.'

એ સમયે રાજપુત્રી કનકવતી રાજહંસની જેમ મંદ ગતિએ ચાલતી ચાલતી સ્વયંવરમંડપમાં આવી. તેણે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હોવાથી તે ચંદ્રજ્યોત્સ્ના સહિત રાત્રિના જેવી દેખાતી હતી, કાનમાં રહેલાં મોતીનાં બે કુંડળોથી બે ચંદ્રવાળી મેરુગિરિની ભૂમિ હોય તેવી જણાતી હતી, અલતાથી રક્ત એવા ઓષ્ઠવડે પાકેલાં બિંબફળવાળી બિંબિકા જેવી લાગતી હતી, હારવડે સુશોભિત સ્તનને લીધે ઝરણાંવાળી પર્વતભૂમિ જેવી દેખાતી હતી અને તેના હાથમાં કામદેવના હિંડોળા જેવી પુષ્પમાળા રહેલી હતી. તેના આવવાથી માંગલ્યદીપિકાવડે ગર્ભગૃહની જેમ સ્વયંવરમંડપ શોભાયમાન થયો. પછી ચંદ્રની લેખા શિશિરપ્રભાવડે જેમ કુમુદજાતિના કમળોને જુએ તેમ તેણે તેને વરવાને ઇચ્છતા સર્વ યુવાનોને મિષ્ટ દૃષ્ટિથી અવલોકયા, પરંતુ પ્રથમ ચિત્રપટમાં અને પછી દૂતપણામાં જે વસુદેવને જોયા હતા તેને આ સમૂહમા જોયા નહીં એટલે સાયંકાળે કમલિની મ્લાન થઇ જાય તેમ તે ખેદથી ગ્લાનિ પામી ગઇ; તેથી સખીઓ સાથે રહેલી અને હાથમાં સ્વયંવરમાળાનો ભાર ધરનારી તે બાળા પુતળીની જેમ અસ્વસ્થ અને કાંઇ પણ ચેષ્ટા રહિત ઘણો કાળ ઊભી રહી જ્યારે તે કોઇને વરી નહી ત્યારે સર્વ રાજાઓ ' શું આપણામાં રૂપ, વેષ કે ચેષ્ટા વિગેરેમાં કાંઇ દોષ હશે ? ' એવી શંકાથી પોતપોતાને જોવા લાગ્યા. એવામાં એક સખીએ કનકવતીને કહ્યું: ' હે ભદ્રે ! કેમ અદ્યાપિ વિલંબ કરે છે ? કોઇ પણ પુરુષના કંઠમા સ્વયંવરની માળા આરોપણ કર.' કનકવતી બોલી: ' જેના પર રુચિ થાય તેવા વરને વરાય, પણ મારા મંદભાગ્યે જે મને રૂચતો હતો તે પુરુષને હું આ મંડપમાં જોતી નથી.' પછી તે ચિંતા કરવા લાગી કે ' હવે મારે શો ઉપાય કરવો ? મારી શી ગતિ થશે ? હું ઇષ્ટ વરને આમાં જોતી નથી, માટે હે હૃદય ! તું બે ભાગે થઇ જા.' આ પ્રમાણે ચિંતા કરતી તે રમણીએ ત્યાં કુબેરને દીઠા, એટલે તેને પ્રણામ કરી દીનપણે રૂદન કરતી અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી: ' હે દેવ ! હું તમારી પૂર્વજન્મની

પત્ની છું, માટે તમે આવી રીતે મારી મશ્કરી કરો નહીં; કેમકે જેને હું વરવાને ઇચ્છું છું તે ભર્ત્તારને તમે અંતર્હિત કરી દીધા છે એમ મને લાગે છે.' પછી કુબેરે હાસ્ય કરી વસુદેવને કહ્યું:-' મહાભાગ ! મેં તમને જે **કુબેરકાંતા** નામે મુદ્રિકા આપી છે તે હાથમાંથી કાઢી લ્યો.' કુબેરની આજ્ઞાથી વસુદેવે તે મુદ્રિકા કાઢી નાખી, એટલે તે નાટકના પાત્રની જેમ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયા. પછી વસુદેવના સ્વરૂપને ઓળખીને ઉજ્જ્વલ દૃષ્ટિવાળી તે રમણી જાણે તેનો હર્ષ બહાર આવ્યો હોય તેમ પુલકાંકિત થઇ ગઇ. તત્કાળ નુપૂરનો ઝણુઝણાટ કરતી કનકવતીએ વસુદેવની પાસે જઈ પોતાની ભુજલતાની જેમ સ્વયંવરમાળા તેના કંઠમાં આરોપણ કરી તે વખતે કુબેરની આજ્ઞાથી આકાશમાં દુંદુભિનાદ થયા. અપ્સરાઓ ઉત્સુક થઈ માંગલ્યનાં ગીતો ગાવા લાગી: ' અહો ! આ હરિશ્ચન્દ્ર રાજાને ધન્ય છે કે જેની પુત્રી જગત્પ્રધાન પુરુષને વરી ' આવી આકાશવાણી ઉત્પન્ન થઇ અને કુલાંગના જેમ લાજા(ધાણી)ની વૃષ્ટિ કરે તેમ કુબેરની આજ્ઞાથી દેવતાઓએ સદ્ય વસુધારાની વૃષ્ટિ કરી. પછી હર્ષનું એકછત્ર રાજ્ય કરતો વસુદેવ અને કનકવતીનો વિવાહોત્સવ થયો

પછી વસુદેવે કુબેરને પૂછ્યું કે ' તમે અહીં કેમ આવ્યા તેનું કારણ જાણવાનું મને કૌતુક છે.' આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જેણે વિવાહકંકણ બાધેલું છે એવા વસુદેવને કુબેરે કહ્યું: " હે કુમાર ! મારું અહીં આવવાનું કારણ સાંભળો આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે અષ્ટાપદગિરિની પાસે **સંગર** નામે નગર છે. તે નગરમા **મમ્મણ** નામે રાજા હતો, અને તેને **વીરમતી** નામે રાણી હતી એક વખતે એ રાજા રાણી સહિત શીકાર કરવાને માટે નગર બહાર ચાલ્યો રાક્ષસના જેવા ક્ષુદ્ર આશયવાળા તે રાજાએ પોતાની સાથે કોઇ સંઘની ભેગા ચાલ્યા આવતા મળમલિન સાધુને જોયા એટલે ' આ મારે અપશુકન થયું કે જે મને મૃગયાના ઉત્સવમાં વિઘ્નકારી થશે ' આ પ્રમાણે વિચારી તેણે યૂથમાંથી હાથીને રોકે તેમ સંઘ સાથે આવતા તે મુનિને રોકયા પછી શીકાર કરી આવીને રાજા રાણીની સાથે રાજદ્વારમાં પાછો ગયો અને મુનિને બાર ઘડી સુધી દુઃખમય સ્થિતિમાં રાખ્યા ત્યારપછી તે રાજદંપતીને દયા આવવાથી તે મુનિને પૂછ્યું કે-' તમે કયાંથી આવ્યા છો ? અને કયાં જાઓ છો ? તે કહો ' મુનિ બોલ્યા: ' હું રોહિતક નગરથી અષ્ટાપદગિરિ પર રહેલા અર્હત્ બિંબને વાદવાને માટે સંઘની સાથે જતો હતો, પણ તમે મને સંઘથી વિયોજિત કર્યો, જેથી હું અષ્ટાપદ તીર્થે જઇ શકયો નહીં; અને આ ધર્મકાર્ય કરતા મને અટકાવવાથી તમે મોટું અંતરાય કર્મ બાધ્યું છે ' આ પ્રમાણે તે મુનિના વચન સાંભળીને તે દંપતી લઘુકર્મી હોવાથી મુનિની સાથે વાર્ત્તા કરતા તત્કાળ દુઃસ્વપ્નની જેમ કોપને ભૂલી ગયા પછી પરોપકાર બુદ્ધિવાળા તે મુનિએ તેમને આર્દ્ર હૃદયવાળા જાણીને જીવદયા પ્રધાન શ્રી આર્હત ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, એટલે જન્મથી માંડીને ધર્મના અક્ષરોથી જેમના કાન જરા પણ વિંધાણા નથી એવાં તે દંપતી ત્યારથી કાંઇક ધર્મની અભિમુખ થયાં. પછી તેમણે ભક્તપાનથી ભક્તિવડે તે મુનિને પ્રતિલાભિત કર્યા, પ્રિય અતિથિની જેમ તેમને યોગ્ય સન્માનપૂર્વક સારા સ્થાનમા નિવાસ કરાવ્યો અને રાજસભાવ વડે બીજા લોકોનું નિવારણ કરીને તે દંપતી પોતે જ નિરંતર તે મુનિને પ્રતિલાભિત કરવા લાગ્યા. કર્મરોગથી પીડિત એવા એ દંપતીને ધર્મજ્ઞાનરૂપ ઔષધ આપી તેમની સંમતિ લઇને કેટલેક કાળે

તે મુનિ અષ્ટાપદગિરિ ગયા. તે દંપતીએ મુનિના બહુ કાળના સંસર્ગથી શ્રાવકનાં વ્રત ગ્રહણ કર્યાં અને કૃપણ પુરુષ જેમ ધનને જાળવે તેમ તેઓ યત્નથી તે વ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યાં.

એક વખતે શાસનદેવી વીરમતીને ધર્મમાં સ્થિર કરવાને માટે અષ્ટાપદગિરિ ઉપર લઇ ગઈ. **'ધર્મિષ્ઠ જનોને શા શા લાભ ન થાય ? અર્થાત્ સર્વ લાભ થાય.'** ત્યાં સુરાસુરે પૂજેલી અર્હંતની પ્રતિમાને જોઇને વીરમતી આ જન્મમાં જ મુક્ત થઈ હોય તેવા આનંદને પ્રાપ્ત થઈ અને તે અષ્ટાપદ ઉપર ચોવીશે અરિહંતનાં બિંબને વાંદીને વિદ્યાધરીની જેમ પાછી પોતાને નગરે આવી. પછી એ મહાન્ તીર્થના અવલોકનથી ધર્મમાં સ્થિરબુદ્ધિ ધારણ કરીને તેણે પ્રત્યેક તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને વીશ વીશ આચામ્લ (આંબેલ) કર્યાં, અને ભક્તિવાળી તે રમણીએ ચોવીશે પ્રભુનાં રત્નજડિત સુવર્ણમય તિલકો કરાવ્યાં. અન્યદા તે વીરમતી પરિવાર સાથે અષ્ટાપદ ઉપર આવી. ત્યાં તેણે ચોવીશે તીર્થંકરોનું સ્નાત્રપૂર્વક અર્ચન કર્યું અને પછી તે અર્હંતની પ્રતિમાઓનાં લલાટ ઉપર લક્ષ્મીરૂપ લતાનાં પુષ્પો હોય તેવાં પ્રથમ કરાવેલાં સુવર્ણનાં તિલકો સ્થાપન કર્યાં (ચોડ્યાં), તેમજ તે તીર્થે પધારેલ ચારણશ્રમણ વિગેરેને યથાયોગ્ય દાન આપી તેણે પૂર્વે કરેલી તપસ્યાને ઉજવી. (તેનું ઉજમણું કર્યું.) પછી જાણે કૃતાર્થ થઇ હોય તેમ ચિત્તમાં નૃત્ય કરતી બુદ્ધિમતી વીરમતી ત્યાંથી પોતાને નગરે આવી તે દંપતી જો કે શરીરે જુદાં હતાં તથાપિ એક મનથી ધર્મકર્મમાં ઉદ્યત થઇ તેમણે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. અનુક્રમે આયુસ્થિતિ પૂર્ણ થયે સમાધિથી મરણ પામી તે વિવેકી દંપતી દેવલોકમાં દેવદંપતી તરીકે ઉત્પન્ન થયાં.

મમ્મણ રાજાનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં બહલી નામના દેશમાં પોતનપુર નામના નગરને વિષે **ધમ્મિલ** નામના આહેરની સ્ત્રી **રેણુકાના** ઉદરથી **ધન્ય** નામે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો તે ઘણા પુણ્યનુ પાત્ર હતો. ત્યારપછી વીરમતી રાણીનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે ધન્યની **ધૂસરી** નામે સ્ત્રી થઇ. ધન્ય હમેશાં અરણ્યમાં જઇને મહિષી(ભેંશો)ને ચારતો હતો; કારણ કે મહિષી ચારવી તે આહીર લોકોનું પ્રથમ કુલવ્રત છે. અન્યદા પ્રવાસીઓને વૈરીરૂપ વર્ષાઋતુ આવી. જે દુઃખે જોવાય તેવા દુર્દિનથી દિવસે પણ અમાવાસ્યાની રાત્રીને બતાવતી હતી. ઉત્કટ વૃષ્ટિવડે જેણે આકાશને યંત્રધારાગૃહ[1] જેવું કરી દીધું હતું, જેમાં ઉદ્યત થયેલા દેડકાઓના શબ્દોથી દર્દુર જાતિના વાદ્યનો ભાસ થતો હતો, જે લીલા ઘાસથી પૃથ્વીને કેશપાશવાળી હોય તેવી કરતી હતી, વૃષ્ટિથી થયેલી મોટી સેવાળવડે જેમાં બધી પૃથ્વી લપસણી થઇ ગઇ હતી, જેમાં સંચાર કરતાં પાંથજનના ચરણ જાનુ સુધી કાદવવડે ભરાતા હતા અને વિદ્યુતના વારંવારના આવર્તનથી અંતરીક્ષમાં ઉલ્કાપાતનો દેખાવ થતો હતો આ પ્રમાણેની વર્ષાઋતુમાં મેઘ વરસતો હતો તેવે વખતે કાદવના સંપર્કથી હર્ષના નાદ કરતી ભેંશોને ચારવા માટે ધન્ય અરણ્યમાં ગયો. વર્ષાદના જળને નિવારે તેવું છત્ર માથે ધરી ભેંશોના યૂથને અનુસરતો ધન્ય અટવીમાં પર્યટન કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે પરિભ્રમણ કરતાં એક પગે ઊભા રહીને કાઉસગ્ગધ્યાનમાં નિશ્ચળ રહેલા એક મુનિ ધન્યના જોવામાં આવ્યા. તે મુનિ ઉપવાસથી કૃશ થઈ ગયેલા હતા, વનહસ્તીની જેમ વૃષ્ટિને સહન કરતા હતા અને

૧ યંત્રધારાગૃહ-યંત્રવડે જેમાં અવિચ્છિન્ન જળધારા થયા કરે તેવું મકાન (સ્થાન)

પવને હલાવેલા વૃક્ષની જેમ તેમનું સર્વ અંગ શીતની પીડાથી કંપતું હતું. આ પ્રમાણે પરીષહને સહન કરતા તે મુનિને જોઇ ધન્યને અનુકંપા આવી, તેથી તત્કાળ તેણે પોતાની છત્રી તેમના મસ્તક પર ધરી રાખી. જ્યારે ધન્યે અનન્ય ભક્તિથી તેમની ઉપર છત્રી ધરી ત્યારે વસ્તીમાં રહેતા હોય તેમ તે મુનિનું વૃષ્ટિકષ્ટ દૂર થઇ ગયું. દુર્મદ મનુષ્ય જેમ મદિરાપાનથી નિવૃત્ત ન થાય તેમ મેઘ વરસવાથી કિંચિત્ પણ નિવૃત્ત થયો નહીં; તથાપિ એ શ્રદ્ધાળુ ધન્ય છત્રી ધરી રાખવાથી કંટાળો પામ્યો નહીં. પછી એ મહામુનિ વૃષ્ટિમાં કરેલા ધ્યાનથી જ્યારે નિવૃત્ત થયા ત્યારે એ મેઘ પણ ક્રમયોગે વૃષ્ટિથી નિવૃત્ત થયો. પછી ધન્યે તે મુનિને પ્રણામ કરી ચરણસંવાહનાપૂર્વક અંજલિ જોડીને પૂછયું:–'હે મહર્ષિ! હાલ વિષમ એવો વર્ષાનો સમય વર્તે છે અને પૃથ્વી કાદવવડે પીડાકારી થઈ પડી છે, આવા સમયમાં પ્રવાસથી અજાણ્યા હો તેમ આપ અહીં કયાંથી આવી ચડ્યા?' મુનિ બોલ્યા:–'ભદ્ર! હું પાંડુ દેશથી અહીં આવેલ છું અને ગુરુના ચરણથી પવિત્ર એવી લંકા નગરીએ મારે જવાનું છે. મને ત્યાં જતાં અહીં અંતરાયકારી વર્ષાઋતુ પ્રાપ્ત થઈ અને ધારાધર મેઘ અખંડ ધારે વરસવો શરૂ થયો. મેઘ વરસતો હોય ત્યારે મહર્ષિઓને ગમન કરવું અયુક્ત છે તેથી વૃષ્ટિનો અંત આવે ત્યાંસુધીનો અભિગ્રહ લઇ કાયોત્સર્ગ કરીને હું અહીં રહ્યો હતો. હે મહાત્મન્! આજે સાતમે દિવસે વૃષ્ટિ વિરામ પામી, તેથી મારો અભિગ્રહ પૂર્ણ થતાં હવે હું કોઇપણ નિવાસસ્થાનમાં જઈશ.' ધન્ય હર્ષથી બોલ્યો:–'હે મહર્ષિ! આ મારો પાડો છે તે ઉપર શિબિકાની જેમ ચડી બેસો, કારણ કે આ ભૂમિ કાદવને લીધે દુઃખે ચાલી શકાય તેવી થઇ ગઇ છે.' મુનિ બોલ્યા:–'હે ભદ્ર! મહર્ષિઓ કોઇ પણ જીવ ઉપર આરોહણ કરતા નથી. બીજાને પીડા થાય તેવું કર્મ તેઓ કદી પણ આચરતા નથી. મુનિઓ તો પગે જ ચાલનાર હોય છે.' આમ કહીને તે મુનિ ધન્યની સાથે નગર તરફ ચાલ્યા. નગરમાં પહોંચ્યા પછી ધન્યે મુનિને નમી અંજલિ જોડીને કહ્યું: 'મહાત્મન્! જ્યાંસુધી હું ભેંશોને દોઇ આવું ત્યાંસુધી તમે અહીં રાહ જુવો.' એમ કહી પોતાને ઘેર જઇ ભેંશોને દોઇને એક દુધનો ઘડો ભરી લાવ્યો. પછી પોતાના આત્માને અતિ ધન્ય માનતા ધન્યે તે દૂધવડે અતિ હર્ષથી તે મુનિને પુણ્યના કારણભૂત પારણું કરાવ્યું. તે મહર્ષિએ નગરમાં રહીને વર્ષાઋતુ નિર્ગમન કરી. પછી ઈર્યાશુદ્ધિવડે ઉચિત એવે માર્ગે ચાલતા તે મુનિ પોતાને યોગ્ય સ્થાને ગયા.

ધન્ય પાષાણરેખા જેવું સ્થિર સમકિત ધારણ કરી પોતાની સ્ત્રી ધુસરીની સાથે ચિરકાળ શ્રાવકવ્રત પાળવા લાગ્યો. કેટલેક કાળે ધન્ય એવાં તે ધુસરી અને ધન્યે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું અને સાત વર્ષ સુધી તેનું પ્રતિપાલન કરીને તેઓ સમાધિથી મૃત્યુ પામ્યા. મુનિને દૂધનું દાન કરવાથી ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યવડે તેઓ કોઇ લેશ્યાવિશેષથી હિમવંત ક્ષેત્રમાં યુગલિયાપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન વગર મૃત્યુ પામીને તેઓ **ક્ષીરડિંડીર** અને **ક્ષીરડિંડીરા** નામે દાંપત્યપણાથી શોભતાં દેવ–દેવી થયાં. ત્યાંથી ચ્યવીને ક્ષીરડિંડીર દેવ આ ભરતક્ષેત્રમાં કોશલ નામના દેશમાં **કોશલા** નગરીને વિષે ઈક્ષ્વાકુ કુળમાં જન્મ પામેલ **નિષધ** રાજાની **સુંદરા** રાણીની કુક્ષિથી **નળ** નામે પુત્ર થયો. તે રાજાને બીજો **કુબર** નામે પુત્ર થયો.

અહીં વિદર્ભ દેશમાં **કુંડિન** નામે નગર છે. તેમાં ભયંકર પરાક્રમવાળો **ભીમરથ** નામે રાજા છે, તેને પોતાની અતિ શ્રેષ્ઠ રૂપસંપત્તિથી સ્વર્ગની સ્ત્રીઓનો પણ તિરસ્કાર

કરનાર **પુષ્પદંતી** નામે એક નિષ્કપટી રાણી છે. ધર્મ તથા અર્થના વિરોધ વગર કામ નામના પુરુષાર્થને સાધતો તે રાજા તેની સાથે નિર્વિઘ્ને સાંસારિક સુખ ભોગવતો હતો. અન્યદા શુભ સમયે ક્ષીરડિંડીરા દેવી દેવલોકમાંથી ચ્યવીને પુષ્પદંતી રાણીના ઉદરમાં પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ. તે વખતે મનોહર શય્યામાં સુખે સૂતેલી રાણીએ રાત્રિના પાછલા ભાગમાં શુભ સ્વપ્ન જોઈને રાજાને જણાવ્યું: 'હે સ્વામિન્ ! આજે રાત્રીએ સુખે સૂતાં સ્વપ્નમાં વનાગ્નિએ પ્રેરેલો એક શ્વેત હસ્તી આપના ઘરમાં આવતો મેં દીઠો છે.'

આ પ્રમાણે સાંભળીને સર્વ શાસ્ત્રરૂપ સાગરના પારગામી એવા રાજાએ તેને કહ્યું કે: 'હે દેવી ! આ સ્વપ્નથી એમ જણાય છે કે કોઈ પુણ્યાત્મા ગર્ભ આજે તમારા ઉદરમાં આવીને ઉત્પન્ન થયો છે.' આ પ્રમાણે રાજા-રાણી વાર્તાલાપ કરતા હતા તેવામાં જાણે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ઐરાવણ હસ્તી આવ્યો હોય તેવો કોઈ શ્વેત હસ્તી ત્યા આવ્યો. રાજાના પુણ્યથી પ્રેરાયેલો હોય તેમ તે હસ્તીએ તત્કાળ રાજાને રાણી સહિત પોતાના સ્કંધ ઉપર ચડાવ્યા અને નગરજનોએ પુષ્પમાલાદિકે પૂજેલો તે હાથી આખા નગરમાં ભમીને પાછો મહેલ પાસે આવ્યો અને ત્યાં તે રાજદંપતીને ઉતાર્યા પછી તે ગજેંદ્ર પોતાની મેળે જ બંધનસ્થાનમાં જઈને ઊભો રહ્યો તે વખતે દેવતાઓએ રત્ન અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. રાજાએ સુગંધી યક્ષકર્દમથી તે હાથીના આખા શરીર પર વિલેપન કરી ઉત્તમ પુષ્પોથી અર્ચન કરીને તેની આરતી ઉતારી

ગર્ભકાળ પૂર્ણ થતાં વ્યતીપાત પ્રમુખ અપયોગથી અદૂષિત એવા દિવસે મેઘમાળા જેમ વિદ્યુતને જન્મ આપે તેમ રાણીએ એક કન્યારત્નને જન્મ આપ્યો. મહાપુરુષના વક્ષ:સ્થળમાં શ્રીવત્સના ચિહ્નની જેમ એ કન્યાના લલાટમાં સૂર્યના જેવું તેજસ્વી તિલક જન્મની સાથે જ સહજ પ્રગટ થયેલું હતુ. તે કન્યા પોતે સ્વભાવથી જ તેજસ્વી હતી, પણ તે તિલકથી સુવર્ણની મુદ્રિકા જેમ ઉપર જડેલા રત્નથી ચળકે તેમ વિશેષ ચળકતી હતી તે પુત્રીના જન્મના પ્રભાવથી અતુલ્ય પરાક્રમી ભીમરથ રાજાના ઉગ્ર શાસનને અનેક રાજાઓ મસ્તક પર ધારણ કરવા લાગ્યા. જ્યારે તે કન્યા ઉદરમાં હતી ત્યારે રાણીએ દાવાનળથી ભય પામીને આવેલા શ્વેત દંતી(હસ્તી)ને જોયો હતો તેથી કુંડિનપતિએ યોગ્ય સમયે તે કન્યાનું **દવદંતી**[1] એવું નામ પાડ્યું. જે નામ સર્વત્ર હર્ષસંપત્તિના નિધાન તુલ્ય થઈ પડ્યું. જેના મુખના સુગંધી નિ:શ્વાસ ઉપર ભ્રમરાની શ્રેણી ભમી રહી છે એવી એ બાળા દિવસે દિવસે વધતી રિંખણ ગતિએ ચાલવા લાગી જેનુ મુખકમળ સુંદર છે એવી એ બાળા એક પુષ્પથી બીજા પુષ્પ પર ભ્રમરી જાય તેમ પોતાની સપત્ન (ઓરમાન) માતાઓના પણ એક હાથથી બીજા હાથ ઉપર સંચાર કરવા લાગી અંગૂઠો અને મધ્ય આંગળીની ચપટીના નાદથી તાળ આપતી અને મુખનાં વાજાં વગાડતી ધાત્રીઓ તેને પગલે પગલે ફરીને રમાડતી હતી, ઝણઝણાટ કરતા નૂપુરવડે મંડિત એ બાળા અનુક્રમે ડગલાં ભરી ભરીને ચાલતી હતી અને મૂર્તિમાન્ લક્ષ્મી જેવી એ રાજપુત્રી ગૃહાંગણને શોભા આપતી રમતી હતી; તેમજ તેના પ્રભાવથી રાજાને સર્વ નિધિઓ પ્રત્યક્ષપણે પ્રાપ્ત થયા હતા.

---

૧ એનું જ 'દમયંતી' એવું બીજું નામ હતુ.

જ્યારે તે કન્યાને આઠમું વર્ષ શરૂ થયું ત્યારે રાજાએ કળા ગ્રહણ કરાવવાને માટે તેને એક ઉત્તમ કળાચાર્યને સોંપી. તે ઉત્તમ બુદ્ધિવાન્ બાળાને ઉપાધ્યાય તો સાક્ષી માત્ર જ થયા, બાકી દર્પણમાં પ્રતિબિંબની જેમ તેનામાં સર્વ કળા સ્વતઃ પ્રાપ્ત થઈ. એ બુદ્ધિમતી રાજકન્યા કર્મપ્રકૃત્યાદિકમાં એવી પંડિતા થઈ કે તેની આગળ કોઇ સ્યાદ્વાદને આક્ષેપ કરનાર થયો નહીં. પછી સરસ્વતીની જેમ કળાકલાપરૂપ સાગરના પારને પામનારી એ કન્યાને તેના ગુરુ રાજા પાસે લઇ આવ્યા. ગુરુની આજ્ઞાથી સદ્‌ગુણરૂપ ઉદ્યાનમાં એક નીક જેવી તે કન્યાએ પોતાનું સર્વ કળાકૌશલ્ય પોતાના પિતાને સારી રીતે બતાવ્યું. વળી તેણે તેના પિતાની આગળ પોતાનું શ્રુતાર્થનું પ્રાવીણ્ય એવું બતાવ્યું કે જેથી તે રાજા સમ્યગ્દર્શનના પ્રથમ ઉદાહરણરૂપ થયો. રાજાએ એક લાખ ને એક હજાર સોના-મહોરવડે પોતાની પુત્રીના કળાચાર્યની પૂજા કરીને તેમને વિદાય કર્યા. દવદંતીના પુણ્યના અતિશયથી **નિર્વૃત્તિ** નામની શાસનદેવીએ સાક્ષાત્ આવીને એક સુવર્ણની અર્હંત્ પ્રતિમા તેને અર્પણ કરી. પછી તે શાસનદેવી બોલી:—'હે વત્સે! આ ભાવી તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથની પ્રતિમા છે. તારે તેની અહર્નિશ પૂજા કરવી.' આ પ્રમાણે કહીને દેવી અંતર્ધાન થયા. પછી દવદંતી પ્રફુલ્લિત નેત્રે પ્રતિમાને વંદન કરીને પોતાના ગૃહમાં લઇ ગઈ.

હવે સુંદર દાંતવાળી દવદંતી સમાન વયની સખીઓ સાથે ક્રીડા કરતી લાવણ્યજળની પરબ જેવા પવિત્ર યૌવનને પ્રાપ્ત થઈ. રાજા અને રાણી દવદંતીને પૂર્ણ યૌવનવતી જોઇ તેનો વિવાહોત્સવ જોવાને ઉત્સુક થયા, પણ તેના અનેક સદ્‌ગુણોને યોગ્ય એવા વરની ચિંતાથી હૃદયમાં શલ્યાતુર એવા તેઓ અતિ દુઃખિત દેખાવા લાગ્યા. અનુક્રમે દવદંતી અઢાર વર્ષની થઇ, પણ તેના પિતા તેને યોગ્ય કોઇ શ્રેષ્ઠ વરને શોધી શક્યા નહીં. પછી તેણે વિચાર્યું કે અતિ પ્રૌઢ થયેલી વિચક્ષણ કન્યાનો સ્વયંવર કરવો તે જ યુક્ત છે, તેથી તેણે રાજાઓને આમંત્રણ કરવા માટે દૂતોને આજ્ઞા કરી. તેના આમંત્રણથી અનેક રાજાઓ અને યુવાન રાજપુત્રો મોટી સમૃદ્ધિવડે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા ત્વરાથી ત્યાં આવ્યા.

આવેલા રાજાઓના એકઠા થયેલા ગજેંદ્રોથી કુંડિનપુરની પ્રાંતભૂમિ વિંધ્યાદ્રિની તળાટીની ભૂમિ જેવી દેખાવા લાગી. કોશલપતિ નિષધ રાજા પણ નળ અને કુબર નામના બન્ને કુમારોને લઈને ત્યાં આવ્યો. કુંડિનપતિ મહારાજાએ સર્વ રાજાઓનું અભિગમન-પૂર્વક[1] સ્વાગત કર્યું. "**ઘેર આવેલા અતિથિઓ માટે તેમજ કરવું યોગ્ય છે.**" પછી સમૃદ્ધિવડે પાલક વિમાનનો અનુજ હોય તેવો સ્વયંવરમંડપ ભીમરથ રાજાએ રચાવ્યો. તે મંડપમાં વિમાનની જેવા સુંદર મંચો ગોઠવ્યા અને તે પ્રત્યેક મંચની ઉપર મનોહર સુવર્ણમય સિંહાસનો મૂકવામાં આવ્યા. પછી સમૃદ્ધિવડે સ્પર્ધા કરતા રાજાઓ સ્વયંવરને દિવસે અલંકાર અને વસ્ત્રો ધારણ કરીને જાણે ઇંદ્રના સામાનિક દેવતા હોય તેમ તે સ્વયંવરમંડપમાં આવ્યા. સર્વે રાજાઓ શરીરની શોભાને વિસ્તારતા મંચોની ઉપર બેઠા અને પછી વિવિધ જાતની ચેષ્ટાઓથી પોતાનું ચાતુર્ય સ્પષ્ટ બતાવવા લાગ્યા. કોઇ યુવાન રાજા ઉત્તરીય વસ્ત્રનો યોગપટ્ટ કરી પોતાના કરવડે ચલિત પત્રોથી મનોહર એવા નીલ

---

૧ સામા જવાપૂર્વક.

કમળને ફેરવવા લાગ્યા, કોઇ કામદેવના કીર્ત્તિરાશિની નિર્મળ વર્ણિકા(વાનકી)ની જેવા મલ્લિકાના સુગંધી પુષ્પોને ભ્રમરની પેઠે સુંઘવા લાગ્યા, કોઇ યુવાન રાજકુમાર જાણે આકાશમાં બીજા મૃગાંકમંડળને રચવા ઈચ્છતા હોય તેમ પોતાના કરથી પુષ્પના દડાને ઉછાળવા લાગ્યા, કોઇ યુવાન નરેશ ક્ષણે ક્ષણે કરની અંગુળીવડે ઘાટી કસ્તૂરીથી પંક્તિ એવી પોતાની દાઢી–મૂછને સ્પર્શ કરવા લાગ્યા, કોઈ યુવાન મુદ્રિકાઓનાં મણિઓથી પ્રકાશિત એવા દૃઢ મુષ્ટિવાળા કરવડે દાંતની મુઠ મુષ્ટિમાં પકડીને નાની તરવારોને નચાવવા લાગ્યા, ઉદાર બુદ્ધિવાળા કોઈ ચતુર નૃપકુમાર કેતકીનાં પત્રને તોડી તોડીને કમળાના કમળ જેવા સુંદર કમળને ગુંથવા લાગ્યા અને કોઇ આમળાંની જેવાં સ્થૂળ મુક્તાફળના કંઠમાં પહેરેલા હારને વારંવાર કરવડે સ્પર્શ કરવા લાગ્યા.

પછી દેવાલયને દેવી શોભાવે તેમ તે મંડપને શોભાવતી રાજકુમારી દવદંતી પિતાની આજ્ઞાથી ત્યાં આવી. મુક્તામણિના અલંકારોથી તેનાં સર્વ અવયવ અલંકૃત હતાં, તેથી તે પ્રફુલ્લિત મલ્લિકા જેવી દેખાતી હતી, વહેતી નીકના જળતરંગની જેવી તેણીના કુટિલ કેશની વેણી શોભતી હતી, સૂર્યના યુવરાજ જેવું સુંદર તિલક લલાટ પર ધારણ કરેલું હતું, તેના કેશ કાજળના જેવા શ્યામ હતા, સ્તનયુગલ ઘાટા હતા, કદલીની ગર્ભત્વચા જેવાં મૃદુ વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં, સર્વ અંગે સ્વચ્છ શ્રીચંદનનું વિલેપન કર્યું હતું અને તેનાં લોચન વિશાળ હતાં. આવી દવદંતીને જોતાં જ સર્વ રાજાઓનાં નેત્રો એકીસાથે તેની ઉપર પડ્યાં. પછી ભીમરાજાની આજ્ઞાથી અંતઃપુરની ચતુર પ્રતિહારીએ પ્રત્યેક રાજાને નામ લઈ લઈને દવદંતીને ઓળખાવવા માંડ્યા: “ હે દેવી ! આ જિતશત્રુ રાજાનો પુત્ર ઋતુપર્ણ રાજા શિશુમાર નગરથી આવેલ છે તેના પર દૃષ્ટિ કરો આ ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં તિલકરૂપ ગુણરત્નનો ભંડાર ચંદ્રરાજાનો પુત્ર **ચંદ્રરાજ** છે, તેને કેમ વરવાને ઈચ્છતા નથી ? આ ચંપાનગરીના રાજા ધરણેંદ્રનો પુત્ર ભોગવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો **સુબાહુ** નામે છે, તેને વરો કે જેથી તમે ગંગાનદીના જળકણવાળા પવનથી સેવાશો. આ રોહીતક નગરનો સ્વામી પવિત્ર **ચંદ્રશેખર** છે, તે બત્રીશ લાખ ગામનો અધિપતિ છે, તે તમને રુચે છે ? આ જયકેસરી રાજાનો પુત્ર **શશિલક્ષ્મ** છે, જે મૂર્ત્તિવડે કામદેવના જેવો છે, તે તમારા મનને શું આકર્ષણ કરતો નથી ? હે મહેચ્છા ! આ રવિકુળમંડન જહ્નુનો પુત્ર **યજ્ઞદેવ** છે, જે ભૃગુકચ્છ નગરનો અધિપતિ છે, તેની ઉપર ઇચ્છા થાય છે ? હે પતિવરા ! આ ભરતકુળમાં મુગટ તુલ્ય **માનવર્ધન** રાજા છે, એ વિશ્વવિખ્યાત રાજાને પતિ તરીકે પસંદ કર આ કુસુમાયુધનો પુત્ર **મુકુટેશ્વર** છે ચંદ્ર ને રોહિણીની જેમ તું એની પત્ની થવાને યોગ્ય છે. આ ઋષભસ્વામીના કુળમાં થયેલો કોશલ દેશનો રાજા **નિષધ** છે, જે શત્રુઓનો નિષેધ કરનાર અને પ્રખ્યાત છે. આ તેનો **નળ** નામે બળવાન્ કુમાર છે તે અથવા તેનો અનુજ બંધુ આ **કુબર** છે તે તમારે અભિમત થાઓ ” તે વખતે કૃષ્ણને લક્ષ્મીની જેમ દવદંતીએ તત્કાળ નળના કંઠમાં સ્વયંવરની માળા આરોપણ કરી તે સમયે ‘ અહો ! દવદંતી યોગ્ય વરને વરી, યોગ્ય વરને વરી ’ એમ આકાશમાં ખેચરોની વાણી પ્રગટ થઈ તેવામાં જાણે બીજો ધૂમકેતુ હોય તેવો કૃષ્ણરાજ કુમાર ખડ્ગ ખેંચીને તત્કાળ ઊભો થયો અને તેણે નળકુમારને આ પ્રમાણે આક્ષેપ કર્યો: “ અરે મૂઢ ! દવદંતીએ તારા ગળામા સ્વયંવરમાળા વૃથા નાંખી છે, કેમકે

હું છતાં બીજો કોઇ પણ તેને પરણવાને સમર્થ નથી; માટે તું એ ભીમરાજાની કન્યાને છોડી દે અથવા તો હથિયાર લઇને સામો થઇ જા. આ કૃષ્ણરાજને જીત્યા વિના તું શી રીતે કૃતાર્થ થઇશ ? " આવાં તેનાં વચન સાંભળી નળકુમાર હસતો હસતો બોલ્યો: " અરે અધમ ક્ષત્રિય ! તને દવદંતી વરી નહીં તેથી તું ફોગટ શા માટે દુભાય છે ? હું આ દવદંતીને વર્યો છું, તેથી તે તારે પરસ્ત્રી થઇ, તે છતાં તું અયોગ્ય ઇચ્છા કરે છે તો હવે તું જીવતો રહેવાનો નથી. " આ પ્રમાણે કહીને અગ્નિ જેવા અસહ્ય તેજવાળો તેમ જ ક્રોધથી અધરને ધ્રુજાવતો નળ ખડ્ગનું આકર્ષણ કરીને તેને નચાવવા લાગ્યો. પછી નળ અને કૃષ્ણરાજ બન્નેનું સૈન્ય મર્મભેદી આયુધો લઇને તરત જ તૈયાર થઇ ગયું. એ વખતે દવદંતી વિચારવા લાગી કે: " અરે ! મને ધિક્કાર છે કે મારે માટે જ આ પ્રલયકાળ પ્રાપ્ત થયો. અરે ! શું હું ક્ષીણ પુણ્યવાળી છું ? હે માતા શાસનદેવી ! જો હું ખરેખર અરિહંતની ભક્ત હોઉં તો આ બન્ને સૈન્યનું ક્ષેમ થજો અને નળરાજાનો વિજય થજો. " એમ કહી તેણીએ પાણીની ઝારી લઇ તેના જળવડે ત્રણ અંજલિ તે અનર્થની શાંતિને માટે બન્ને સૈન્યની ઉપર છાંટી. તેમાના કેટલાક છાંટા કૃષ્ણરાજના મસ્તક પર પડ્યા કે તરતજ તે બુઝાઇ ગયેલા અંગારાની જેવો નિસ્તેજ થઇ ગયો. શાસનદેવીના પ્રભાવથી વૃક્ષ ઉપરથી જેમ પાકું પાન ખરી પડે તેમ કૃષ્ણરાજના હાથમાંથી ખડ્ગ પડી ગયું તે વખતે નિર્વિષ થયેલા કૃષ્ણ સર્પની જેમ હતપ્રભાવ થયેલા કૃષ્ણરાજે વિચાર્યું કે: ' આ નળરાજા કાંઇ સામાન્ય પુરુષ નથી, તેની સાથે મેં જે ભાષણ કર્યું તે વગરવિચારે કર્યું છે; માટે એ નળરાજા પ્રણામ કરવાને યોગ્ય છે. ' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કૃષ્ણરાજે આવેલા દૂતની જેમ નળની પાસે જઇને તેને પ્રણામ કર્યા પછી લલાટ પર અંજલિ જોડી, વિનીત થઇને બોલ્યો: ' હે સ્વામિન્ ! મેં આ અવિચારી કામ કર્યું છે, માટે મારો મૂર્ખનો એ અપરાધ ક્ષમા કરો. ' નમ્ર થયેલા એવા કૃષ્ણરાજને સારી રીતે બોલાવીને નળકુમારે વિદાય કર્યો. ભીમરથ રાજા પોતાના જમાઇના આવા ગુણો જોઇને પોતાની પુત્રીને પુણ્યશાળી માનવા લાગ્યો.

પછી આવેલા સર્વ રાજાઓને સત્કારપૂર્વક વિદાય કરીને તેણે નળ અને દવદંતીનો વિવાહોત્સવ કર્યો. નળરાજાના વિવાહોત્સવમાં ભીમરાજાએ હસ્તમોચન વખતે પોતાના વૈભવ પ્રમાણે હાથી, ઘોડા વિગેરે ઘણી સમૃદ્ધિ આપી. પછી કંકણ બાંધેલા તે નવીન વરવધૂએ ગોત્રની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓનાં મંગળ ગીતની સાથે ગૃહચૈત્યમાં આવીને દેવવંદન કર્યું, અને રાજા ભીમરથે તથા નિષધે મોટા ઉત્સવથી તેમનું કંકણમોચન કરાવ્યું. પછી ભક્તિવાળા ભીમરથે પુત્ર સહિત નિષધ રાજાનો સત્કાર કરીને વિદાય કર્યા અને પોતે જરા દૂર સુધી વળાવવા ગયા **' લોકોમાં એવી મર્યાદા છે. '** પતિની પછવાડે જતી દવદંતીને માતાએ શિખામણ આપતાં કહ્યું: ' હે પુત્રી ! આપત્તિ આવે તો પણ દેહની છાયાની જેમ પતિનો ત્યાગ કરીશ નહિ ' પછી માતપિતાની રજા લઇ દવદંતી રથમાં બેઠી એટલે નળે તેને પોતાના ખોળામાં બેસાડી.

પછી કોશલદેશના રાજા નિષધે કોશલાનગરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે તેના ગજેંદ્રોના ઘાટા મદવડે બધી પૃથ્વી કસ્તૂરીની જેમ સિંચાવા લાગી. ઘોડાઓની ખરીથી છોલાતી પૃથ્વી કાંસીના તાળની જેમ શબ્દ કરવા લાગી, રથોના પૈડાંઓની રેખાઓવડે સર્વ માર્ગો ચિત્રાઇ ગયા પરસ્પર પુષ્કળ પાયદળના ગમનથી સર્વ પૃથ્વી ઢંકાઇ ગઇ,

ઊંટોએ માર્ગના વૃક્ષોને પત્ર રહિત કરી દીધા, સૈન્યે કરેલા જળપાનથી જળાશયોમાં કાદવ જ અવશેષ રહ્યો અને સૈન્ય ચાલતાં ઊડેલી રજથી આકાશમાં પણ બીજી પૃથ્વી થઇ ગઇ. આ પ્રમાણે ચાલતાં નિષધરાજાને માર્ગમાં જ રવિ અસ્ત પામી ગયો, એટલે જળથી રાફડાની જેમ અંધકારથી બધું બ્રહ્માંડ પૂરાઇ ગયું. એમ છતાં પણ પોતાની નગરીના દર્શનમાં ઉત્કંઠિત એવો નિષધરાજા આગળ ચાલતાં અટકયા નહીં; કેમકે. **" પોતાને નગરે પહોંચવાની પ્રબળ ઉત્કંઠા કોને હોતી નથી ? "** જ્યારે અંધકારનું એક-છત્ર રાજ્ય થયું, ત્યારે સ્થળ, જળ, ગર્ત્ત (ખાડા) કે વૃક્ષ વિગેરે સર્વ અદૃશ્ય થઇ ગયું. અંધકારથી દૃષ્ટિનો રોધ થતાં પોતાના સૈન્યને ચતુરિંદ્રિય પ્રાણી જેવા થઈ ગયેલા જોઈને નળકુમારે ઉત્સંગમાં સૂતેલી દવદંતીને કહ્યું: ' દેવી ! ક્ષણવાર જાગો. યશસ્વિનિ ! અંધકારથી પીડિત એવા આ સૈન્ય ઉપર તમારા તિલકરૂપ સૂર્યને પ્રકાશિત કરો. ' પછી દવદંતીએ ઊઠીને તિલકને માર્જન કર્યું, એટલે અંધકારરૂપ સર્પમાં ગરૂડ જેવું તે તિલક ઘણું પ્રદીપ્ત થઈ ચળકવા લાગ્યું. પછી સર્વ સૈન્ય નિર્વિઘ્ને ચાલવા લાગ્યું. **" પ્રકાશ વિના લોકો જીવતાં છતાં મૃતવત્ છે. "**

આગળ ચાલતાં પદ્મખંડની જેમ ભ્રમરોએ આસપાસથી આસ્વાદન કરાતા એક પ્રતિમાધારી મુનિ નળરાજાના જોવામાં આવ્યા તેમને જોઈ નળકુમારે પિતાને કહ્યું: " સ્વામિન્ ! આ મહર્ષિને જુઓ અને તેમને વાંદીને માર્ગનું પ્રાસંગિક ફળ પ્રાપ્ત કરો. આ કાયોત્સર્ગે રહેલા મુનિના શરીર સાથે કોઈ મદધારી ગજેંદ્રે ગંડસ્થળની ખુજલી ખણવાની ઈચ્છાએ વૃક્ષની જેમ ઘર્ષણ કરેલું છે. તેના ગંડસ્થળના ઘણા ઘસાવાથી આ મુનિના શરીરમાં તેના મદનો સુગંધ પ્રસરેલો છે, તેથી આ ભ્રમરાઓ તેમને દંશ કરે છે; તથાપિ મુનિ એ પરિષહને સહન કરે છે, સ્થિર પાદવાળા પર્વતની જેમ આ મહાત્માને તે ઉન્મત્ત હાથી પણ ધ્યાનથી ચળિત કરી શકયો નથી, આવા મુનિ માર્ગમાં કોઇ પુણ્યયોગે જ આપણા જોવામાં આવેલા છે. " તે સાંભળી નિષધરાજાને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ, જેથી પુત્ર અને પરિવાર સહિત પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તમ તીર્થની જેમ તે મુનિને સેવવા લાગ્યો. પછી નિષધ રાજા, સ્ત્રી સહિત નળ, કુબર અને બીજાઓ તેમને નમી, સ્તવી અને મદના ઉપદ્રવ રહિત કરીને આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે કોશલાનગરીના પરિસરમાં આવ્યા એટલે નળે દવદંતીને કહ્યું: ' દેવી ! જુઓ આ જિનચૈત્યોથી મંડિત અમારી રાજધાની આવી.' તત્કાળ દવદંતી મેઘના દર્શનથી મયૂરીની જેમ તે ચૈત્યોના દર્શન માટે અતિ ઉત્કંઠિત થઇ કહ્યું કે: ' નળરાજાને પતિપણે પ્રાપ્ત કરનાર મને ધન્ય છે, હવે તમારી રાજધાનીમાં રહેલા આ જિનચૈત્યોને હું પ્રતિદિન વંદના કરીશ. '

નિષધરાજાએ જેમાં તોરણાદિકથી સર્વત્ર મંગળાચાર આરંભેલા છે એવી પોતાની નગરીમાં શુભ દિવસે તેમણે પ્રવેશ કર્યો પછી ત્યાં રહીને નળ અને દવદંતી સ્વેચ્છાએ વિહાર કરવા લાગ્યા. તેઓ કોઇ વાર હંસ હંસીની જેમ જળક્રીડા કરતા હતા, કોઇ વાર પરસ્પર પ્રચલિત એવી એક એકની ભુજાવડે હૃદયને દબાવીને હીંચકાના સુખને અનુભવતા હતા, કોઇ વાર ગુંથેલા એવા અતિ સુગંધી પુષ્પોથી એક બીજાના કેશપાસને વિચિત્ર રીતે પૂરતા હતા, કોઇ વાર બંધમોક્ષમાં ચતુર અને ગંભીર હૃદયવાળાં તેઓ અનાકુળપણે

અક્ષદ્યૂત રમતા હતા અને કોઈ વાર આતોદ્ય અને તંતીવાદ્યને અનુક્રમે વગાડતા નળકુમાર એકાંતમાં દવદંતીને નૃત્ય કરાવતા હતા. આ પ્રમાણે નળ અને દવદંતીએ અહર્નિશ અવિયુક્ત રહી નવનવી ક્રીડાઓવડે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો

અન્યદા નિષધરાજાએ નળને રાજ્ય ઉપર અને કુબરને યુવરાજપદ ઉપર સ્થાપન કરીને વ્રત ગ્રહણ કર્યું પછી નળરાજા પ્રજાને પ્રજાવત્ (પુત્ર-પુત્રીવત્) પાળવા લાગ્યો; અને સર્વદા પ્રજાના સુખે સુખી અને પ્રજાના દુઃખે દુઃખી રહેવા લાગ્યો. બુદ્ધિ અને પરાક્રમથી સંપન્ન અને શત્રુ રહિત એવા નળરાજાનો ભુજપરાક્રમથી વિજય કરવાને કોઇ પણ બીજો ભૂપતિ સમર્થ થયો નહીં એક વખતે નળરાજાએ પોતાના ક્રમાગત સામંત વિગેરેને બોલાવીને પૂછ્યું કે: ' હું પિત્રોપાર્જિત ભૂમિ ઉપર રાજ્ય કરું છું કે તેથી અધિક ભૂમિ ઉપર રાજ્ય કરું છું તે કહો ' તેઓ બોલ્યા:-" તમારા પિતા નિષધ રાજાએ તો ત્રીજે અંશે ઊણા એવા આ ભરતાર્ધને ભોગવ્યુ હતુ અને તમે તો બધા ભરતાર્ધને ભોગવો છો, તેથી પિતાથી પુત્ર અધિક થાય તે યુક્ત જ છે; પણ આપને એટલું જણાવવાનું છે કે, અહીંથી બસો યોજન ઉપર **તક્ષશિલા** નામે નગરી છે, તેમા **કદંબ** નામે રાજા છે, તે તમારી આજ્ઞાને માનતો નથી. અર્ધ ભરતના વિજયથી ઉત્પન્ન થયેલા તમારા યશરૂપ ચન્દ્રમાં તે એક દુર્વિનીત રાજા માત્ર કલંકભૂત છે. આપે અંશમાત્ર વ્યાધિની જેમ પ્રમાદવડે તેની ઉપેક્ષા કરી તેથી તે રાજા હાલ શક્તિમાં વધી પડવાથી કષ્ટસાધ્ય થઇ પડ્યો છે. પણ હે મહાબાહો ! તમે તેના ઉપર રોષથી કઠોર એવું મન કરશો તો તે પર્વત ઉપરથી પડેલા ઘડાની જેમ અવશ્ય વિશીર્ણ જ થઇ ગયેલો છે એમ સંશયરહિત અમારું માનવું છે; માટે પ્રથમ એક દૂત મોકલી તેને જણાવો એટલે પ્રણિપાતમાં કે દંડમાં તેની જે ઇચ્છા હશે તે જણાશે." આ પ્રમાણેનાં સામંતોનાં વચનથી નળરાજાએ દ્રઢતામાં મહાગિરિ જેવા એક દૂતને સમજાવીને મોટા સૈન્ય સાથે ત્યાં મોકલ્યો ગરૂડની જેવો દુર્ધર તે દૂત ત્વરાએ ત્યાં પહોંચ્યો અને પોતાના સ્વામી ન લાજે તેમ તેણે કદંબ રાજાને કહ્યું કે ' હે રાજેંદ્ર ! શત્રુરૂપ વનમાં દાવાનળ જેવા મારા સ્વામી નળરાજાની સેવા કરો અને વૃદ્ધિ પામો તમારા તેજનો વધ કરો નહીં. તમારી કુળદેવીથી અધિષ્ઠિત થયેલાની જેમ હું તમને હિતવચન કહું છું કે નળરાજાની સેવા કરો, વિચારો, જરા પણ મૂંઝાશો નહીં. ' દૂતનાં આવાં વચન સાંભળીને ચંદ્રકળાને રાહુની જેમ દંતાગ્રથી હોઠને ડંસતો કદંબ પોતાને ભૂલી જઈને પોતાની સારું જોયા વિના આ પ્રમાણે બોલ્યો: "અરે દૂત ! શું નળરાજા મૂર્ખ છે, ઉન્મત્ત છે કે શું વાયડો થઇ ગયો છે કે શત્રુરૂપી મોથમાં વરાહ જેવા મને બીલકુલ જાણતો નથી ? અરે દૂત ! શું તારા રાજ્યમાં કોઈ કુળમંત્રીઓ પણ નથી કે જેઓએ આ પ્રમાણે મારો તિરસ્કાર કરતાં નળરાજાને અટકાવ્યો નહીં ? હે દૂત ! તું સત્વર જા, જો તારો સ્વામી રાજ્યથી કંટાળ્યો હોય તો ભલે તે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થાય, હું પણ તેના રણનો અતિથિ થવાને તૈયાર છુ." દૂતે તરત જ ત્યાંથી નીકળી, નળરાજા પાસે આવીને તેનાં અહંકારી વચનો બળવાન નળરાજાને કહી સંભળાવ્યા. પછી મોટા અહંકારના પર્વતરૂપ તક્ષશિલાના રાજા કદંબ ઉપર નળરાજાએ મોટા આડંબરથી ચઢાઇ કરી. પરાક્રમી હાથીઓવડે જાણે બીજા કીલ્લાવાળી હોય તેવી તક્ષશિલા નગરીને પોતાની

સેનાથી ઘેરી લીધી. તે જોઈ કદંબ રાજા પણ તૈયાર થઈને મોટા સૈન્ય સાથે બહાર નીકળ્યો. **" કેશરીસિંહ ગુહાદ્વાર પાસે કોઈનું ગમનાગમન સહન કરી શકતો નથી."**

પછી ક્રોધથી અરૂણ નેત્ર કરતા પ્રચંડ તેજવાળા યોદ્ધાઓ બાણાબાણી યુદ્ધથી આકાશમાં મંડપ કરતા પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે જોઈને નળે કદંબ રાજાને કહ્યું: 'અરે! આ હાથી વિગેરેને મારી નખાવવાનું શું કારણ છે? આપણે બન્નેજ શત્રુઓ છીએ, તો આપણે જ દ્વંદ્વયુદ્ધ કરીએ' પછી નળ અને કદંબ જાણે બે જંગમ પર્વતો હોય તેમ ભુજાયુદ્ધ વિગેરે દ્વંદ્વયુદ્ધથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ગર્વાંધ કદંબે નળ પાસે જે જે યુદ્ધની માગણી કરી તે તે બધા યુદ્ધોમાં વિજયી નળે તેને હરાવી દીધો. તે વખતે કદંબે વિચાર કર્યો: 'આ મહાપરાક્રમી નળરાજાની સાથે મેં બરાબર ક્ષાત્રવ્રત તોળી લીધું. હવે તેણે મને મૃત્યુ જેવી સ્થિતિ પમાડ્યો છે, માટે પતંગની જેમ (તેના પરાક્રમરૂપ અગ્નિમાં) પડીને શા માટે મરી જવું? તેથી હું અહીંથી પલાયન કરીને વ્રત ગ્રહણ કરૂં.' **" જો પરિણામ નિર્મળ આવતું હોય તો પલાયન કરવું પણ શ્રેષ્ઠ છે."** મનમાં આવો વિચાર કરી કદંબે ત્યાંથી પલાયન કરીને વિરક્ત થઇ તત્કાળ વ્રત ગ્રહણ કર્યું અને પ્રતિમાએ (કાયોત્સર્ગ ધ્યાને) રહ્યો. કદંબને વ્રતધારી જોઈને નળે કહ્યું: 'અહીં તો હું તમને જીતી ગયો છું, પણ હવે બીજી પૃથ્વીમાં (મુનિપણામાં) આસક્ત થઇને તમે ક્ષમાને છોડશો નહીં, કેમકે તમે વિજયને ઇચ્છનારા છો.' મહાવ્રતધારી અને ધીર એવા તે કદંબમુનિએ નળરાજાને કાઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં; કેમકે **" નિઃસ્પૃહને રાજાનું પણ શું કામ છે?"** આથી નળે કદંબમુનિની પ્રશંસા કરી, તેના સત્ત્વથી પ્રસન્ન થઇને શિર નમાવ્યું અને તેના પુત્ર **જયશક્તિને** તેના રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો. પછી બધા રાજાઓએ મળી વાસુદેવની જેમ સર્વ રાજાઓને જીતનાર નળરાજાને ભરતાર્ધપતિપણાનો અભિષેક કર્યો ત્યાંથી કોશલદેશના અધિપતિ પોતાની કોશલા નગરીમાં આવ્યા, ત્યાં ભક્તિકુશળ સર્વ રાજાઓએ આવી તેમને ભેટ ધરી ખેચરોની સ્ત્રીઓએ પણ જેનું બળ ગાયું છે એવો નળરાજા દવદંતી સાથે ક્રીડા કરતો ચિરકાળ પૃથ્વી પર શાસન કરવા લાગ્યો

તેનો અનુજ બંધુ કુબર કે જે કુળમાં અંગાર જેવો અને રાજ્યલુબ્ધ હતો તે સત્પાત્રના છિદ્રને જેમ ડાકણ જુવે તેમ નળરાજાના છિદ્રને શોધવા લાગ્યો. નળરાજા સદા ન્યાયવાન હતો તથાપિ તેને દ્યૂત રમવા ઉપર વિશેષ આસક્તિ હતી. **" ચંદ્રમાં પણ કલંક છે. કોઈ ઠેકાણે રત્ન નિષ્કલંક હોતાં જ નથી."** 'હુ આ નળ પાસેથી સર્વ પૃથ્વી દ્યૂત રમીને જીતી લઉં' એવા ખરાબ આશયથી કુબર હમેશા પાસાથી નળને રમાડતો હતો. તેઓ બંને પાસા-દ્યૂતથી બહુ કાળ રમ્યા, તેમાં ડમરૂક મણિની જેમ એક બીજાનો વિજય થયા કરતો હતો. એક વખતે નળરાજા કે જે દ્યૂતક્રીડામા બંધ મોક્ષ કરવામાં ચતુર હતા તે પણ દૈવદોષથી કુબરને જીતવાને સમર્થ થઇ શકયા નહીં નળે પોતાનો પાસો જે અનુકૂળ પડવો ધારેલો તે પણ વિપરીત પડવા લાગ્યો, અને કુબર વારવાર તેની સોગઠીઓ મારવા લાગ્યો. નળરાજા ધીમે ધીમે ગામડા, કર્બટ અને ખેડૂતી કસબા વિગેરે સર્વ દ્યૂતમાં હારી ગયો અને ગ્રીષ્મ કાળમાં જળવડે સરોવરની જેમ તે લક્ષ્મીવડે ક્ષીણ થવા લાગ્યો. જ્યારે આટલી હાનિ થયા છતાં પણ નળે દ્યૂતક્રીડા છોડી નહીં ત્યારે બધા લોકો ખેદ પામવા લાગ્યા અને કુબર પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાથી ઘણો હર્ષ પામવા લાગ્યો. સર્વ લોકો નળના

અનુરાગી હતા, તેથી તેઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. એ હાહાકાર સાંભળીને દવદંતી પણ ત્યાં આવી. તેણે નળરાજાને કહ્યું: "હે નાથ ! હું તમને પ્રાર્થના કરી કહું છું કે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને દ્યૂતક્રીડા છોડી દ્યો, એ પાસા તમારા વૈરીની જેમ દ્રોહ કરનારા છે. બુદ્ધિમાનોને વેશ્યાગમનની જેમ દ્યૂત ક્રીડામાત્ર હોય છે પણ પોતાના આત્માને અંધકાર આપનારી તે દ્યૂતક્રીડાનું તેઓ આમ અતિ સેવન કરતા નથી. આ રાજ્ય અનુજ બંધુ કુબરને સ્વયમેવ આપી દેવું તે સારું છે, પણ 'મેં તો તેની પાસેથી બળાત્કારે રાજ્ય-લક્ષ્મી છીતી લીધી છે" એવો એ અપવાદ બોલે તેમ કરશો નહીં. હે દેવ ! જે આ પૃથ્વી સેંકડો યુદ્ધ કરીને મેળવેલી છે, તે એક દ્યૂતક્રીડામાં કુટેલા પ્રવાહની જેમ સહજમાં ચાલી જાય છે, તે મને ઘણું દુઃખ આપે છે." દવદંતીની આ વાણી દશમી મદાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા હસ્તીની જેમ નળરાજાએ સાંભળી નહિ અને તેને દૃષ્ટિએ જોઇ પણ નહિ. જ્યારે પતિએ તેની અવજ્ઞા કરી ત્યારે તે રોતી રોતી કુલપ્રધાનો પાસે આવી અને કહ્યું કે—'આ નળરાજાને તમે દ્યૂતથી અટકાવો ' સન્નિપાતવાળા માણસને ઔષધની જેમ તે પ્રધાનોનાં વચનોએ પણ નળરાજાને જરા પણ અસર કરી નહીં ભૂમિને હારી જનાર તે નળરાજા અનળ-અગ્નિ જેવો થઇ ગયો. પછી દવદંતી સહિત બધું અંતઃપુર પણ હારી ગયો. એ પ્રમાણે સર્વસ્વ હારી ગયા પછી જાણે દીક્ષા લેવા ઇચ્છતો હોય તેમ તેણે અંગ ઉપરથી સર્વ આભૂષણો વિગેરે પણ હારીને છોડી દીધાં પછી કુબરે કહ્યુ: 'હે નળ ! તું સર્વસ્વ હારી ગયો છે, માટે હવે અહિં રહીશ નહીં. મારી ભૂમિ છોડી દે, કેમકે તને તો પિતાએ રાજ્ય આપ્યું હતું અને મને તો દ્યૂતના પાસાએ રાજ્ય આપ્યું છે ' તેનાં આવાં વચનો સાંભળીને '**પરાક્રમી પુરુષોને લક્ષ્મી દૂર નથી માટે તું જરા પણ ગર્વ ધરીશ નહિ.**' આ પ્રમાણે કહેતો નળ માત્ર પહેરેલાં વસ્ત્ર સહિત જ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો તે વખતે દવદંતી તેની પછવાડે જવા લાગી. તેને જોઇ કુબર ભયંકર શબ્દે બોલ્યો: "અરે સ્ત્રી ! તને દ્યૂતક્રીડામાં હું જીત્યો છું, માટે તું કયાં જાય છે ? તું તો મારા અંતઃપુરને અલંકૃત કર." તે સમયે મંત્રી વિગેરેએ દુરાશયી કુબરને કહ્યું કે–"એ મહાસતી દવદંતી બીજા પુરુષની છાયાનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી, માટે તે મહાસતીને તું જતાં અવરોધ કર નહીં. બાળક પણ જાણે છે કે જયેષ્ઠ બંધુની સ્ત્રી માતા સમાન છે અને જયેષ્ઠ બંધુ પિતા સમાન છે. તે છતાં જો તું બળાત્કારે તેમ કરીશ તો એ મહાસતી ભીમસુતા તને બાળીને ભસ્મ કરી નાખશે '**સતીઓને કાંઈ પણ મુશ્કેલ નથી.**' માટે એ સતીને કોપાવીને અનર્થ વહોરી લે નહીં, પણ પતિની પછવાડે જતી એ સતીને ઊલટી ઉત્સાહિત કર. વળી તને જે ગામ નગરાદિ સર્વ મળ્યું છે તેથી સંતુષ્ટ થા અને આ નળરાજાને પાથેય સાથે એક સારથી સહિત રથ આપ." મંત્રીઓનાં વચનથી કુબરે દવદંતીને નળની સાથે જવા દીધી અને પાથેય સાથે સારથી યુક્ત એક રથ આપવા માંડ્યો. તે વખતે નળે કહ્યું કે "ભરતાર્ધના વિજયથી જે લક્ષ્મી મેં ઉપાર્જન કરી હતી તેને આજે હું ક્રીડામાત્રમાં છોડી દઉં છું; તો પછી મારે એક રથની સ્પૃહા શી ? માટે મારે રથ જોઇતો નથી." તે વખતે મંત્રીઓએ કહ્યું કે–"હે રાજેંદ્ર ! અમે તમારા ચિરકાળના સેવકો છીએ, તેથી તમારી સાથે આવવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ આ કુબર અમને અટકાવે છે. આ તમારો અનુજ બંધુ છે અને તમે તેને રાજ્ય આપ્યું છે, તેથી હવે અમારે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય પણ નથી, કેમકે

અમારો એવો ક્રમ છે કે 'આ વંશમાં જે રાજા થાય તેની અમારે સેવા કરવી.' તેથી હે મહાભુજ ! અમે તમારી સાથે આવી શકતા નથી. આ વખતે તો આ દવદંતી જ તમારી ભાર્યા, મંત્રી, મિત્ર અને સેવક જે ગણો તે છે. સતીવ્રતને અંગીકાર કરનાર અને શિરિષના પુષ્પ જેવી કોમળ આ દવદંતીને માર્ગમાં પગે ચાલતી તમે શી રીતે લઈ જશો ? સૂર્યના તાપથી જેની રેતીમાંથી અગ્નિના તણખા નીકળે છે તેવા માર્ગમાં કમળ જેવા કોમળ ચરણોવડે આ સતી શી રીતે ચાલી શકશે ? માટે હે નાથ ! આ રથને ગ્રહણ કરી અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરો. તમે દેવી સાથે આ રથમાં બેસો. તમારો માર્ગ કુશળ થાઓ અને તમારું કલ્યાણ થાઓ."

આ પ્રમાણે પ્રધાન પુરુષોએ વારંવાર પ્રાર્થના કરી એટલે નળરાજા દવદંતી સાથે રથમાં બેસીને નગર બહાર નીકળ્યા. જાણે સ્નાન કરવા તૈયાર થઇ હોય તેમ એક વસ્ત્ર પહેરીને જતી દવદંતીને જોઇ બધી નગરસ્ત્રીઓ અશ્રુજળથી કાંચળીઓને આર્દ્ર કરતી રોવા લાગી. નળરાજા નગરની મધ્યમાં થઇને ચાલ્યા જતા હતા, તે વખતે દિગ્ગજના આલાન-સ્તંભ જેવો પાંચ સો હાથ ઊંચો એક સ્તંભ તેના જોવામાં આવ્યો. તે વખતે રાજ્યભ્રષ્ટ થવાના દુ:ખને જાણે ન જાણતા હોય તેમ કૌતુકથી તેણે કદલીસ્તંભને હાથી ઉપાડે તેમ લીલામાત્રમાં તે સ્તંભ ઉપાડી લીધો અને પાછો તેને ત્યાં જ આરોપણ કર્યો, જેથી તેણે ઊઠાડીને બેસાડવારૂપ[1] રાજાઓના વ્રતને સત્ય કરી બતાવ્યું. તે જોઇ નગરજનો કહેવા લાગ્યા કે–"અહો ! આ નળરાજાનું કેવું બળ છે ? આવા બળવાન્ પુરુષને પણ આવું દુ:ખ પ્રાપ્ત થાય છે તે જોતાં દૈવેચ્છા જ બળવાન્ છે એવો નિર્ણય થાય છે. પૂર્વે બાલ્ય-વયમાં પણ નળરાજા સમીપના પર્વતના ઉદ્યાનમાં કુબર સહિત ક્રીડા કરતા હતા, તે વખતે જ્ઞાનરત્નના મહાનિધિ કોઈ મહર્ષિ આવ્યા હતા તેમણે કહ્યું હતું કે—'આ નળ પૂર્વ જન્મમાં મુનિને આપેલા ક્ષીરદાનના પ્રભાવથી ભરતાર્ધનો પતિ થશે. આ નગરીમાં રહેલા પાંચ સો હાથ ઊંચા સ્તંભને જે ચળાવશે તે અવશ્ય ભરતાર્ધનો પતિ થશે અને નળરાજા જીવતાં આ કોશલાનગરીનો કોઇ બીજો અધિપતિ થશે નહીં.' તે મુનિના આ પ્રમાણે કહેલા ભવિષ્યમાં ભરતાર્ધના સ્વામી થવું અને આ સ્તંભનું ઉખેડવું એ બે વાત તો મળતી આવી છે, પણ કુબર કોશલાનો રાજા થવાથી ત્રીજી વાત મળતી આવતી નથી, પરંતુ જેની પ્રતીતિ આપણે નજરે જોઇ છે તે મુનિની વાણી અન્યથા થશે નહીં, કેમકે હજુ કુબર સુખે રાજ્ય કરશે કે નહીં તે કોણ જાણે છે ? કદી પાછા નળરાજા જ અહીં રાજા થઇ જાય; માટે એ પુણ્યશ્લોક (પવિત્ર કીર્તિવાળા) નળરાજાનું પુણ્ય સર્વદા વૃદ્ધિ પામો." આ પ્રમાણે લોકોનાં વચનો સાંભળતો અને દવદંતીના અશ્રુથી રથને સ્નાન કરાવતો નળરાજા કોશલા નગરીને છોડીને ચાલી નીકળ્યો.

આગળ જતાં નળે દવદંતીને કહ્યું: 'હે દેવી ! આપણે કયાં જઇશું ? કારણ કે સ્થાનનો ઉદ્દેશ કર્યા વગર કોઇ પણ સચેતન પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરતું નથી.' દવદંતી બોલી: 'દર્ભના અગ્રભાગ જેવી તિક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા હે નાથ ! આપણે કુંડિનપુર ચાલો, ત્યાં મારા પિતાના

૧. જો કોઇ આજ્ઞા ન માને તો પ્રથમ તેને રાજ્યથી ઊઠાડી મૂકવો અને પાછો આજ્ઞા માને કે તરત રાજ્યલોભ ન કરતાં તેનું રાજ્ય તેને સોંપી દેવું એવો ક્ષત્રિય રાજાઓનો ચાલ્યો આવતો ધર્મ છે.

અતિથિ થઇને તેના ઉપર અનુગ્રહ કરો.' તેનાં વચનથી નળે આજ્ઞા કરી એટલે ભક્તિના આશ્રયરૂપ સારથીએ કુંડિનપુરની દિશા તરફ ઘોડાને ચલાવ્યા. આગળ ચાલતાં એક ભયંકર અટવી આવી, જેમાં વાઘોના ઘુત્કારથી ગિરિઓની ગુહા ઘોર દેખાતી હતી, સર્પોથી તે ભયંકર હતી, સેંકડો શીકારી પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત હતી, ચૌર્યકર્મ કરનાર ભિલ્લોથી ભરપૂર હતી, સિંહોએ મારેલા વનહસ્તીઓના દાંતથી જેની ભૂમિ દંતુર થયેલી હતી અને યમરાજના ક્રીડાસ્થાન જેવી તે અટવી લાગતી હતી. આ અટવીમાં નળરાજા આવ્યા એટલે આગળ જતાં કર્ણ સુધી ખેંચેલા ધનુષ્યને ધરતા યમરાજના દૂત જેવા પ્રચંડ ભિલ્લો તેના જોવામાં આવ્યા. તેઓમાં કોઇ મદ્યપાનગોષ્ઠીમાં તત્પર હોય તેમ નાચતા હતા, કોઇ એકદંત હાથીની જેવા દેખાતા શીંગડાને વગાડતા હતા, કોઈ રંગભૂમિમાં પ્રથમ નટો કરે તેમ કલકલ શબ્દ કરતા હતા, કોઇ મેઘ જળવૃષ્ટિ કરે તેમ બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા, અને કોઈ મલ્લની જેમ બાહુયુદ્ધ કરવાને કરાસ્ફોટ કરતા હતા. એ સર્વેએ એકઠા થઇને હાથીને શ્વાનોની જેમ નળરાજાને ઘેરી લીધો. તેમને જોઇ નળ શીઘ્ર રથમાંથી ઉતરી, મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢીને તેને નર્તકીની જેમ પોતાની મુષ્ટિરૂપ રંગભૂમિમાં નચાવવા લાગ્યો. તે જોઇ દવદંતી રથમાંથી ઉતરી અને તેણે હાથ પકડી નળને કહ્યું: 'સસલા ઉપર સિંહની જેમ આ લોકો ઉપર તમારે આક્ષેપ કરવો યુક્ત નથી. આ પશુ જેવા લોકો ઉપર વાપરવાથી તમારી તરવાર કે જે ભરતાર્ધની વિજયલક્ષ્મીની વાસભૂમિ છે તેને ઘણી શરમ લાગશે.'

આ પ્રમાણે કહીને દવદંતીએ મંડળમાં રહેલી માંત્રિકી સ્ત્રીની જેમ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને માટે વારંવાર હુંકારા કરવા માંડ્યા. તે હુંકારા ભિલ્લ લોકોના કર્ણમાં પ્રવેશ થતાં તરતજ તેના પ્રભાવથી તીક્ષ્ણ લોહની સોય જેવા (મર્મભેદી) થઇ પડ્યા; તેથી સર્વ ભિલ્લો ગાભરા બની જઇને દશે દિશાએ નાસી ગયા. તેમની પછવાડે આ રાજદંપતી એવાં દોડ્યા કે જેથી રથથી ઘણા દૂર થઇ પડ્યા. તેવામાં બીજા ભિલ્લો આવીને તે રથને હરી ગયા. "જ્યારે દૈવ વાંકો હોય ત્યારે પુરુષાર્થ શું કરી શકે?" પછી એ ભયંકર અટવીમાં નળરાજા દવદંતીનો હાથ પકડીને પાણિગ્રહણનાં ઉત્સવને સ્મરણ કરાવતો ચોરે તરફ ભમવા લાગ્યો. કાંટા સોંકોવાને લીધે વૈદર્ભીના ચરણમાંથી નીકળતા રૂધિરના બિંદુઓથી તે અરણ્યની ભૂમિ ઇંદ્રગોપમય[1] હોય તેવી થઇ ગઇ. પૂર્વે નળરાજાનું જે વસ્ત્ર વૈદર્ભીના મસ્તક પર પટ્ટરાણીપણાના પટ્ટબંધ માટે થતું હતું, તે વસ્ત્રને ફાડી ફાડીને અત્યારે નળરાજા તેના ચરણના પટ્ટબંધ કરતો હતો; અર્થાત્ તેના પગે પાટા બાંધતો હતો. આ પ્રમાણે ચાલતાં થાકી જવાથી વૃક્ષ તળે બેઠેલી ભીમસુતાને નળરાજા પોતાના વસ્ત્રના છેડાનો પંખો કરી પવન નાંખવા લાગ્યો. પછી પલાશનાં પાંદડાઓનો પડીઓ કરી તેમાં જળ લાવી તૃષિત થયેલી તે રમણીને માંજરામાં પડેલી સારિકાની જેમ જળપાન કરાવ્યું. તે વખતે વૈદર્ભીએ નળરાજાને પૂછ્યું: 'હે નાથ! આ અટવી હજુ કેટલી છે? કેમકે આ દુઃખથી મારું હૃદય દ્વિધા થવાને માટે કંપાયમાન થાય છે.' નળે કહ્યું: 'પ્રિયે! આ અટવી સો યોજનની છે, તેમાં આપણે પાંચ યોજન આવ્યા છીએ, માટે ધીરજ રાખ.' આવી રીતે તેઓ વાર્તા કરતા અરણ્યમાં ચાલ્યા જતા હતા, તેવામાં જાણે સંપત્તિની અનિત્યતા સૂચ-

૧ ઇંદ્રરાજાની ગાય કહેવાય છે, તે લાલ રંગવાળા એક જાતના તેઇંદ્રિય જીવો છે.

વતો હોય તેમ સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો. તે સમયે બુદ્ધિમાન્ નળે અશોકવૃક્ષનાં પલ્લવો એકઠાં કરી તેનાં ડીંટ કાઢી નાખી દવદંતીને માટે તેની શય્યા બનાવી. પછી તેણે કહ્યું:- 'પ્રિયે ! શયન કરી આ શય્યાને અલંકૃત કરો અને નિદ્રાને અવકાશ આપો, કારણ કે નિદ્રા દુ:ખનું વિસ્મરણ કરાવનાર એક સખી છે.' વૈદર્ભી બોલી: 'હે નાથ! અહીંથી પશ્ચિમ દિશા તરફ નજીકમાં ગાયોનો ભંભારવ સંભળાય છે, તેથી ત્યાં કોઇ ગામ હોય એમ લાગે છે, માટે ચાલો જરા આગળ ચાલી તે ગામમાં આપણે જઇએ અને ત્યાં સુખે સૂઇને રાત્રિ નિર્ગમન કરીએ.' નળે કહ્યું: 'અરે ભીરુ ! એ ગામ નથી પણ તાપસોનાં આશ્રમ છે, અને તેઓ અશુભોદયના સંયોગથી સદા મિથ્યાદષ્ટિ છે. હે કૃશોદરિ ! એ તાપસોની સંગતિથી કાંજીવડે મનોરમ દૂધની જેમ ઉત્તમ સમકિત વિનાશ પામે છે, માટે તું અહીં જ સુખે સૂઇ જા. ત્યાં જવાનું મન કર નહીં. અંત:પુરના રક્ષક નાજરની જેમ હું પોતે તારો પહેરેગીર થઇને રહીશ.' પછી નળે તે પલ્લવશય્યા ઉપર પોતાની પ્યારીને ઓછાડવાળી તળાઇનું સ્મરણ કરાવતાં પોતાનું અર્ધવસ્ત્ર પાથર્યું. પછી અર્હંત દેવને વંદના કરી અને પંચ નમસ્કારનું સ્મરણ કરી ગંગાના તટ પર હંસની જેમ વૈદર્ભીએ તે પલ્લવશય્યા ઉપર શયન કર્યું. જ્યારે વૈદર્ભીનાં નેત્ર નિદ્રાથી મુદ્રિત થયાં, તે વખતે નળરાજાને દુ:ખસાગરના મોટા આવર્ત જેવી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ. તે વિચારવા લાગ્યો કે: "જે પુરુષો શ્વસુરગૃહનું શરણ કરે છે તેઓ અધમ નર કહેવાય છે, તો આ દવદંતીના પિતાને ઘેર આ નળ શા માટે જાય છે ? તેથી હવે હૃદયને વજ્ર જેવું કરી આ પ્રાણથી પણ અધિક એવી પ્રિયાનો અહીં ત્યાગ કરી સ્વેચ્છાએ રંકની જેમ એકલો હું બીજે ચાલ્યો જાઉં. આ વૈદર્ભીને શિયળના પ્રભાવથી કાંઇ પણ ઉપદ્રવ નહીં થાય, કારણ કે સતી સ્ત્રીઓને શિયળ એ તેના સર્વ અંગની રક્ષા કરનારો શાશ્વત મહામંત્ર છે.". આવો વિચાર કરી છરી કાઢીને નળે પોતાનું અર્ધ વસ્ત્ર છેદી નાખ્યું અને પોતાના રૂધિરથી દવદંતીના વસ્ત્ર ઉપર આ પ્રમાણે અક્ષર લખ્યા. "હે વિવેકી વામા ! હે સ્વચ્છ આશયવાળી ! વડના વૃક્ષથી અલંકૃત એવી દિશામાં જે માર્ગ છે તે વૈદર્ભ દેશમાં જાય છે અને તેની વામ તરફનો માર્ગ કોશલ દેશમાં જાય છે, માટે તે બંનેમાંથી કોઇ એક માર્ગે ચાલીને પિતા કે શ્વસુરને ઘેર તું જજે. હું તો તેમાંનાં કોઇ ઠેકાણે રહેવાને ઉત્સાહ ધરતો નથી." આવા અક્ષરો લખી નિ:શબ્દ રૂદન કરતો અને ચોરની જેમ હળવે હળવે ડગલાં ભરતો નળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. જ્યાંસુધી તે અદૃશ્ય થયો ત્યાંસુધી પોતાની ઊંઘી ગયેલી પ્યારીને ગ્રીવાભંગથી જોતો જોતો ચાલવા લાગ્યો. તે વખતે તેણે વિચાર્યું કે 'આવા વનમાં આ અનાથ બાળાને એકલી સૂતી મૂકીને હું ચાલ્યો જાઉં છું, પણ કદી જો કોઇ ક્ષુધાતુર સિંહ કે વ્યાઘ્ર આવીને તેનું ભક્ષણ કરી જશે તેની શી ગતિ થશે ? માટે હમણાં તો તેને દૃષ્ટિના વિષયમાં રાખી હું રાત્રિ પૂર્ણ થતાં સુધી તેની રક્ષા કરું; પછી પ્રાત:કાળે તે મારા બતાવેલા બે માર્ગમાંથી એક માર્ગે ચાલી જશે.' આવો વિચાર કરી નળ અર્થભ્રષ્ટ થયેલા પુરુષની જેમ તે જ પગલે પાછો ફર્યો. ત્યાં આવી પોતાની સ્ત્રીને પૃથ્વી પર આળોટતી જોઇ ફરી વાર વિચાર કરવા લાગ્યો: 'અહા ! આ દવદંતી એક વસ્ત્ર પહેરી માર્ગમાં સૂતી છે જે નળરાજાનું અંત:પુર સૂર્યને પણ જોતું નહીં, તેની આ શી દશા ? અરે ! મારાં કર્મના દોષથી આ કુલીન કાંતા આવી દશાને પામી છે, પણ હવે હું અભાગીઓ શું કરું ? હું પાસે છતાં આ સુલોચના ઉન્મત્ત અથવા

અનાથની જેમ ભૂમિ પર સુતેલી છે, તથાપિ આ નળ અદ્યાપિ જીવે છે! જો હું આ બાળાને એકલી મૂકીશ તો પછી જ્યારે તે મુગ્ધા જાગ્રત થશે ત્યારે જરૂર તે મારી સ્પર્ધાથી જ જીવિતમુક્ત થઇ જશે, માટે આ ભક્ત રમણીને ઠગીને બીજે જવા ઉત્સાહ આવતો નથી હવે તો મારું મરણ કે જીવિત એની સાથે જ થાઓ. અથવા આ નરક જેવા અરણ્યમાં નારકીની જેમ હું એકલો જ અનેક દુઃખપાત્ર થાઉં અને મેં તેણીના વસ્ત્રમાં જે આજ્ઞા લખી છે, તેને જાણી એ મૃગાક્ષી પોતાની મેળે સ્વજનગૃહમાં જઇ ભયે કુશલિની થાય.' આવો વિચાર કરી નળ ત્યાં રાત્રી નિર્ગમન કરી પત્નીના પ્રબોધ (જાગ્રત) સમયે ત્વરાથી ચાલતો અંતર્હિત (અદૃશ્ય) થઇ ગયો.

હવે અહીં રાત્રિના અવશેષ ભાગે વિકસિત કમળના સુગંધવાળો મૃદુ મૃદુ પ્રાતઃ કાળનો પવન વાતો હતો, તે વખતે દવદંતીને એક સ્વપ્ન આવ્યું જાણે ફળેલા, પ્રફુલ્લિત અને ઘાટા પત્રવાળા આમ્રવૃક્ષ ઉપર ચઢી ભ્રમરના શબ્દોને સાંભળતી તે ફળ ખાવા લાગી, તેવામાં કોઇ વનના હાથીએ અકસ્માત્ આવી તે વૃક્ષનું ઉન્મૂલન કર્યું, જેથી પક્ષીના ઇંડાંની જેમ તે વૃક્ષની નીચે પડી ગઇ આવા સ્વપ્નથી દવદંતી એકદમ જાગી ઊઠી, ત્યાં પોતાની પાસે નળરાજાને દીઠા નહીં, એટલે યૂથથી ભ્રષ્ટ થયેલી મૃગલીની જેમ તે દશે દિશાઓમાં જોવા લાગી. તેણીએ વિચાર્યું. 'અહા! મારી ઉપર અનિવાર્ય દુઃખ અકસ્માત્ આવી પડ્યું, કારણ કે મારા પ્યારા પતિએ પણ મને આ અરણ્યમાં અશરણ ત્યજી દીધી; અથવા રાત્રિ વીતવાથી મારા પ્રાણેશ મુખ ધોવા અને મારે માટે જળ લાવવાને કોઇ જળાશયે ગયા હશે, અથવા તેના રૂપથી લુબ્ધ થયેલી કોઇ ખેચરી તેને આગ્રહ કરી ક્રીડા કરવા લઇ ગઇ હશે. પછી તેણીએ કોઇ કળામાં તેને જીતી લીધા હશે અને તેમા રોકાવાની હોડ કરેલી હોવાથી ત્યાં રોકાઇ ગયા હશે. આ તેના તે પર્વતો, તેના તે વૃક્ષો, તે જ અરણ્ય અને તેની તે જ ભૂમિ જોવામાં આવે છે, માત્ર એક કમળલોચન નળરાજાને હું જોતી નથી ' આ પ્રમાણે વિવિધ ચિંતા કરતી દવદંતીએ બધી દિશાઓ તરફ જોતા પણ જ્યારે પોતાના પ્રાણનાથને જોયા નહીં ત્યારે તેણી પોતાના સ્વપ્નનો વિચાર કરવા લાગી કે 'જરૂર મેં સ્વપ્નમાં જે આમ્રવૃક્ષ જોયું તે નળરાજા, પુષ્પફળ તે રાજ્ય, ફળનો સ્વાદ તે રાજ્યસુખ અને ભ્રમરાઓ તે મારો પરિવાર છે. જે વનના ગજેન્દ્રે આવી આમ્રવૃક્ષને ઉમેલ્યું તે દૈવે આવી મારા પતિને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરીને પ્રવાસી કર્યા એમ સમજવું અને હું વૃક્ષ ઉપરથી પડી ગઇ તે આ નળરાજાથી વિખૂટી પડી એમ સમજવું. આ સ્વપ્નનો વિચાર કરતા જરૂર હવે મારા પ્રાણેશ નળનું મને દર્શન થવું દુર્લભ છે ' આ પ્રમાણે સ્વપ્નના અર્થને વિચારી તે બુદ્ધિમતી બાળાએ ચિંતવ્યું: ' મારે રાજ્ય અને પતિ બને ગયા ' પછી તે તારલોચના લલનાએ મુક્તકંઠે લાંબા સ્વરથી રૂદન કરવા માંડ્યું **'દુર્દશામાં પડેલી સ્ત્રીઓને ધૈર્ય ગુણ ક્યાંથી હોય?'** " અરે નાથ! તમે મને કેમ છોડી દીધી? શું હું તમને ભારરૂપ થઇ પડત? **'સર્પને પોતાની કાંચળીનો કદી પણ ભાર લાગતો નથી.'** જો તમે મશ્કરી કરવાને કોઇ વેલના વનમાં સતાઇ ગયા હો તો હવે પ્રકટ થાઓ, કેમકે લાંબા કાળ સુધી મશ્કરી કરવી તે પણ સુખને માટે થતી નથી હે વનદેવતાઓ! હું તમને પ્રાર્થું છું કે તમે મારા પર પ્રસન્ન થાઓ અને મારા પ્રાણેશને કે તેણે પવિત્ર કરેલા માર્ગને બતાવો. હે પૃથ્વી! તું પાકેલા કાકડીના ફળની જેમ બે ભાગે થઇ જા, કે જેથી

હું તારા દીધેલા વિવરમાં પ્રવેશી સુખી થાઉં." આ પ્રમાણે વિલાપપૂર્વક રૂદન કરતી વૈદર્ભી જળવડે નીકની જેમ અશ્રુજળથી અરણ્યનાં વૃક્ષોને સિંચન કરવા લાગી જળમાં કે સ્થળમાં, છાયામાં કે તડકામાં જાણે જ્વરાર્ત હોય તેમ તે દવદંતીને નળરાજા વિના પણ સુખ ઉપજ્યું નહીં.

પછી તે ભીમસુતા અટવીમાં ભમવા લાગી. તેવામાં વસ્ત્રના છેડા ઉપર લખેલા અક્ષરો તેના જોવામાં આવ્યા, એટલે તત્કાળ હર્ષથી નેત્ર વિકસ્વર કરીને તે વાંચવા લાગી. વાંચીને તેણીએ વિચાર્યું કે: 'જરૂર પ્રાણેશના હૃદયરૂપ પૂર્ણ સરોવરમાં હું હંસલી તુલ્ય છું, નહીં તો મને આવા આદેશરૂપ પ્રસાદનુ સ્થાન શા માટે કરે ? માટે આ પતિના આદેશને હું ગુરુનાં વચનથી પણ અધિક માનું છું. આ આદેશ પ્રમાણે વર્ત્તવાથી મારો આ લોક અતિ નિર્મળ થશે, માટે ચાલ, હું સુખવાસના કારણરૂપ પિતાને ઘેર જાઉં, પણ પતિ વિના સ્ત્રીઓને પિતૃગૃહ પણ પરાભવનું સ્થાન છે. જો કે મેં પ્રથમ પતિની સાથે ત્યાં જવાને ઇચ્છયું હતું, પણ તે યોગ બન્યો નહીં; પરંતુ હવે પતિની આજ્ઞાને વશ થઇને પિતૃગૃહે જવું એ જ યુક્ત છે ' આવો વિચાર કરી ભૈમીએ પેલા વડને માર્ગે ચાલવા માંડયું. જાણે નળરાજા સાથે હોય તેમ તેના અક્ષરોને જોતી જોતી તે માર્ગે ચાલી.

માર્ગમાં વ્યાઘ્રો મુખ ફાડી દવદંતીને ખાવાને ઉદ્યમવંત થતા હતા, પણ અગ્નિની જેમ તેની સમીપે જઇ શકતા નહીં તે ત્વરાથી ચાલતી ત્યારે રાફડાના મુખમાથી મોટા સર્પો નીકળતા, પણ જાણે મૂર્ત્તિમાન્ જાગુલી વિદ્યા હોય તેમ તેઓ તેની પાસે જઈ શકતા નહી. જેઓ બીજા હાથીની શંકાથી પોતાની છાયાને પણ દાંતથી ભેદતા હતા એવા ઉન્મત્ત હાથીઓ પણ સિંહણની જેમ તેણીથી દૂરના દૂર ઊભા રહેતા હતા એવી રીતે માર્ગમાં ચાલતી વૈદર્ભીને બીજા કોઈ પણ ઉપદ્રવ થયા નહીં **'જે સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય છે તેનું સર્વત્ર કુશળ થાય છે.'** એ રાજરમણીના કેશ ભિલ્લની સ્ત્રીની જેમ અત્યંત વિસંસ્થૂળ થઇ ગયા હતા, જાણે તરતમાં જ સ્નાન કર્યું હોય તેમ તેનું સર્વ અંગ પ્રસ્વેદ જળથી વ્યાપ્ત થયેલું હતું, માર્ગમાં કરીર અને બોરડી વિગેરે કંટકી વૃક્ષો સાથે ઘર્ષણ થવાથી તેના શરીરમાંથી ગુંદરવાળા સલ્લકી વૃક્ષની જેમ ચોતરફ રૂધિર નીકળતું હતું અને શરીર પર માર્ગની રજ ચોંટવાથી જાણે બીજી ત્વચાને ધરતી હોય તેવી દેખાતી હતી, તો પણ દાવાનળથી ત્રાસ પામેલી હાથણીની જેમ તે ત્વરાથી ચાલતી હતી એવી રીતે ચાલતાં માર્ગમાં અનેક ગાડાં વિગેરેથી સંકીર્ણ એવો એક મોટી સમૃદ્ધિવાળો સાર્થ જાણે કોઇ રાજાની છાવણી હોય તેમ પડાવ કરીને પડેલો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો તેને જોઈ વૈદર્ભીએ વિચાર્યું કે: 'આ કોઇ સાર્થ પડેલો જણાય છે. તે જો મને અરણ્યરૂપ સાગરથી પાર ઉતારવા માટે વહાણરૂપ થઈ પડે તો ખરેખર મારા પુણ્યોદય ગણાય ' આવું ચિંતવી તે જરા સ્વસ્થ થઈ તેવામાં તો દેવસેનાને અસુરોની જેમ ચોર લોકોએ આવીને તે સંઘને ચોતરફથી ઘેરી લીધો. જાણે સર્વ બાજુ ચોરમય ભીંત થઇ ગઇ હોય તેમ ચોતરફથી આવતી ચોરની સેનાને જોઇને સર્વ સાર્થજનો ભય પામી ગયા, કેમકે **'ધનવાનને ભયપ્રાપ્તિ સુલભ છે.'** તે વખતે 'અરે સાર્થનિવાસી જનો ! બીશો નહીં બીશો નહી ' આ પ્રમાણે તેમની કુળદેવીની જેમ દવદંતી ઊંચે સ્વરે બોલી. પછી તેણીએ ચોરોને કહ્યું: 'અરે દુરાશયો ! અહીંથી ચાલ્યા

જાઓ. હું એ સંઘની રક્ષક છું, તેથી જો તમે કાંઇ પણ ઉપદ્રવ કરશો તો અનર્થ પામશો.' આ પ્રમાણે કહેતી દવદંતીને જાણે કે તે વાતૂલા હોય કે ભૂતપીડિત હોય તેમ માની ચોરોએ જરા પણ ગણી નહીં. એટલે કુંડિનપતિની દુહિતાએ સર્વ સાર્થજનોના હિતને માટે ચોરોના અહંકારને વિદારણ કરનારા ભયંકર હુંકાર શબ્દ કર્યા. વનને પણ બધિર કરે તેવા તેના હુંકારાથી ધનુષ્યના નાદવડે કાગડાની જેમ સર્વે ચોર લોકો તત્કાળ નાસી ગયા. તે જોઇ સાર્થજનો કહેવા લાગ્યા કે: 'આપણા પુણ્યથી ખેંચાઇને આ કોઇ દેવી આવેલ છે. તેણે ચોરલોકોના ભયથી આપણી રક્ષા કરી છે.' પછી સાર્થપતિએ તેની પાસે આવી માતાની જેમ ભક્તિથી તેને પ્રણામ કર્યો અને પૂછ્યું કે—'તમે કોણ છો ? અને આ અરણ્યમાં કેમ ભમો છો ?' એટલે દવદંતીએ અશ્રુયુક્ત નેત્રથી બાંધવની જેમ તે સાર્થવાહને નળરાજાના ધૂતથી માંડીને પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળી સાર્થવાહ બોલ્યો-'હે ભદ્રે ! તમે મહાબાહુ નળરાજાના પત્ની છો, તેથી મારે પૂજ્ય છો અને તમારાં દર્શનથી હું પુણ્યવાન્ થયો છું. તમે આ ચોર લોકોથી જે અમારી રક્ષા કરી છે તે ઉપકારથી અમે સર્વ તમારા વેચાણ થયેલા છીએ, માટે તમે આવીને અમારા આવાસને પવિત્ર કરો કે જેથી અમારાથી જે કાંઇ તમારી ભક્તિ બને તે કરીએ.' એમ કહી સાર્થપતિ તેને પોતાના પટગૃહ(તંબુ)માં લઇ ગયો અને ત્યાં દેવીની આરાધના કરે તેમ તેની સેવાભક્તિ કરવા લાગ્યો.

આ વખતે વર્ષાઋતુરૂપ નાટકની નાંદી જેવી ગર્જનાને વિસ્તારતો મેઘ અખંડ ધારાએ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. સ્થાને સ્થાને અવિચ્છિન્ન વહેતા પ્રવાહોથી નીકવાળા ઉદ્યાનની જેવી બધી ભૂમિ દેખાવા લાગી. જળથી પૂર્ણ એવા નાના મોટા ખાડાઓમાં થતા દર્દુરના શબ્દોથી જાણે ઉપાંત ભૂમિ દર્દુર[1]વાદ્યના સંગીતમય હોય તેવી દેખાવા લાગી. બધાં અરણ્યમાં વરાહોની સ્ત્રીઓના દોહદને પૂરનારો એવો કાદવ થઇ ગયો કે જે મુસાફરોના ચરણમાં મોચકપ્રક્રિયાને[2] દર્શાવવા લાગ્યો. તેવી રીતે ત્રણ રાત્રિ સુધી અવિચ્છિન્ન ઉગ્ર વૃષ્ટિ થઇ. તેટલો વખત દવદંતી પિતાના ઘરની જેમ ત્યાં સુખે રહી જ્યારે મેઘ વરસી રહ્યો ત્યારે મહાસતી વૈદર્ભી સાથ છોડીને પાછી એકલી ચાલી નીકળી. નળ રાજાનો વિયોગ થયો તે દિવસથી વૈદર્ભી ચતુર્થ વિગેરે તપમાં લીન થઇ હળવે હળવે માર્ગ નિર્ગમન કરતી હતી.

આગળ ચાલતાં યમરાજનો જાણે પુત્ર હોય તેવો ભયંકરથી પણ ભયંકર એક રાક્ષસ તેના જોવામાં આવ્યો. તેના કેશ પીળા હતા, તેથી જાણે દાવાનળથી પ્રદીપ્ત પર્વત હોય તેવો દેખાતો હતો, અગ્નિજ્વાળા જેવી જિહ્વાથી સર્પના જેવું દારૂણ અને વિકરાળ તેનું મુખ હતું, કર્તિકા જેવા ભયંકર તેના હાથ હતા, તાલ જેવા લાંબા ને કૃશ તેના ચરણ હતા, જાણે કાજળથી જ ઘડેલો હોય તેમ તે અમાવાસ્યાના અંધકાર જેવો શ્યામવર્ણી હતો અને તેણે વિકરાળ સિંહનું ચર્મ ઓઢ્યું હતું. એ રાક્ષસ વૈદર્ભીને જોઇને બોલ્યો: 'ક્ષુધાથી કૃશ ઉદરવાળા મને ઘણે દિવસે આજે સારું ભક્ષ્ય પ્રાપ્ત થયું છે, માટે હવે તને સત્વર હું ભક્ષણ કરી જઇશ.' તે સાંભળી નળપત્ની ભય પામી, પણ ધૈર્ય રાખીને બોલી કે–"અરે રાક્ષસ ! પ્રથમ મારું વચન સાંભળી લે, પછી તને જેમ રુચે તેમ

---

૧. એક જાતિનું વાજિંત્ર. ૨ મોચીની ક્રિયા-પાદરક્ષક પહેરાવવા તે, અર્થાત્ કાદવથી જાણે પગમા પગરખાં પહેર્યાં હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા.

કરે. જે જન્મે તેને મૃત્યુ તો જરૂર પ્રાપ્ત થવાનું છે, પણ જ્યાંસુધી તે કૃતાર્થ થયેલ ન હોય ત્યાંસુધી તેને મૃત્યુનો ભય છે. હું તો જન્મથી માડીને પરમ અર્હંતભક્ત હોવાથી કૃતાર્થ જ છુ, માટે તે ભય મને નથી, પણ તું પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ કરીશ નહીં અને મારો સ્પર્શ કરવાથી તુ સુખી પણ થઈશ નહિં હે મહાત્મા! મારા આક્રોશથી તું હતો ન હતો થઇ જઇશ, માટે ક્ષણવાર વિચાર કર" આવું દવદંતીનું ધૈર્ય જોઇને રાક્ષસ ખુશી થયો એટલે તેણે કહ્યું: 'હે ભદ્રે! હું તારા ઉપર સંતુષ્ટ થયો છું, માટે કહે તારો શો ઉપકાર કરુ?' વૈદર્ભી બોલી–'હે દેવયોનિ [1]નિશાચર! જો તું સંતુષ્ટ થયો છે તો હું તને પૂછું છું કે મારે પતિનો સમાગમ ક્યારે થશે?' અવધિજ્ઞાનથી જાણીને તે રાક્ષસે કહ્યું: 'હે યશસ્વિનિ! જ્યારે પ્રવાસના દિવસથી બાર વર્ષ સંપૂર્ણ થશે ત્યારે પિતાને ઘેર રહેલી એવી તને તારો પતિ નળરાજા સ્વેચ્છાએ આવીને મળશે, માટે હમણાં ધીરજ રાખ. હે કલ્યાણી! તું જો કહે તો તને અર્ધ નિમેષમા તારા પિતાને ઘેર પહોંચાડી દઉં. શા માટે આ માર્ગે ચાલવાનો પ્રયાસ કરે છે?' દવદંતી બોલી–"હે ભદ્ર! તેં નળના આગમનની વાર્તા કરી તેથી હું કૃતાર્થ થઇ છું હું પરપુરુષની સાથે જતી નથી, માટે જા. તારું કલ્યાણ થાઓ" પછી તે રાક્ષસ પોતાનું જ્યોતિમય સ્વરૂપ બતાવી વિદ્યુતના રાશિની જેમ ક્ષણવારમાં આકાશમા ઊડી ગયો.

હવે પોતાના પતિનો વિયોગ બાર વર્ષ સુધીનો જાણીને દવદંતીએ સતીત્વરૂપ વૃક્ષોના પલ્લવ જેવો આ પ્રમાણેનો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો "જ્યાં સુધી નળ રાજા ન મળે ત્યા સુધી રાતાં વસ્ત્રો, તાંબૂલ, આભૂષણો, વિલેપન અને [2]વિકૃતિ પણ હું ગ્રહણ કરીશ નહીં" આવો અભિગ્રહ લઈ એ રમણીએ વર્ષાઋતુ નિર્ગમન કરવાને નિર્ણય થઇ એક ગિરિગુહામાં નિવાસ કર્યો ત્યા તેણીએ શ્રી શાંતિનાથનું મૃત્તિકામય બિંબ બનાવી પોતાના નિર્મળ હૃદયની જેમ ગુહાના એક ખૂણામાં સ્થાપન કર્યું. પછી પોતે વનમા જઇ સ્વયમેવ ખરી પડેલાં પુષ્પો લાવીને તે મોળમા તીર્થ કરની ત્રિકાળ પૂજા કરવા લાગી અને એ [3]આર્હતી અબળા ચતુર્થાદિ તપને પ્રાંતે બીજરહિત એવા પ્રાસુક ફળવડે પારણું કરતી ત્યા રહી

હવે પેલા સાર્થવાહે જ્યારે પોતાના સાર્થમા નળની પ્રિયાને જોઇ નહીં ત્યારે તે 'તેણીનું કુશળ થાઓ' એમ ચિંતવન કરતો તેને પગલે પગલે પાછળ ચાલ્યો તે આ ગુહામાં આવ્યો ત્યાં તેણે સમાધિવડે અરિહંતના બિંબનું પૂજન કરતી દવદંતીને જોઇ. વૈદર્ભીને કુશળ જોઇ સાર્થવાહને હર્ષ થયો પછી વિસ્મયથી નેત્ર વિકસિત કરી તેને નમીને તે ભૂમિ ઉપર બેઠો દવદંતી અર્હત્પૂજા સમાપ્ત કરી સ્વાગત પ્રશ્ન પૂછી અમૃત જેવી મધુર વાણીવડે સાર્થવાહની સાથે વાત કરવા લાગી. આ વાર્તાના શબ્દ સાંભળી નજીક રહેનાર કેટલાએક તાપસો મૃગલાની જેમ ઊંચા કાન કરીને સત્વર ત્યાં આવ્યા તે સમયે દુર્ધર જળધારાથી પર્વત પર ટાંકણાથી તાડન કરતો હોય તેમ મેઘ વરસવા લાગ્યો ભાલા જેવી મેઘધારાથી હણાતા તે તાપસો 'હવે આપણે ક્યાં જઇશું? અને આ જળ-

---

૧ નિશાચર-રાક્ષસ બે પ્રકારના હોય છે, દેવજાતિ અને મનુષ્યજાતિ. રાવણાદિક મનુષ્યજાતિ રાક્ષસ દ્વીપમા રહેવાથી રાક્ષસ નામ માત્ર સમજવા ૨ દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ અને પકવાન્ન એ છ વિગયો. તે વિકૃતિ (વિકાર કરનારી) સમજવી. ૩ અરિહંતને માનનારી શ્રાવિકા.

તાપસો મેં કોઈ ઠેકાણે જોયેલા છે.' તે વખતે જ મને નિર્મળ જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી જાણે ગઈ કાલે જ કરેલું હોય તેમ પૂર્વ ભવનું મારું સર્વ કૃત્ય સાંભરી આવ્યું, એટલે ઉછળતા તરંગવાળા નીકના જળની જેમ મને અક્ષય વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. પછી તત્કાળ સ્વયમેવ અનશનવ્રત ગ્રહણ કર્યું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને હું સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો. '**તપના કલેશને સહન કરનારા પ્રાણીઓને મોક્ષ પણ દૂર નથી.**' હે દેવી ! હું **કુસુમસમૃદ્ધ** નામના વિમાનમાં **કુસુમપ્રભ** નામે દેવ થયો છું અને તમારા પ્રસાદથી સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવું છું. જો તમારા ધર્મવચન મારા કાનમાં પડ્યાં ન હોત તો પાપરૂપ પંકમાં પડેલા વરાહ જેવી મારી શી ગતિ થાત ? હે ભદ્રે ! અવધિજ્ઞાનથી તમને મારા પરમ ઉપકારી જાણી હું અહીં તમારાં દર્શન કરવા આવ્યો છું. આજથી હું તમારો ધર્મપુત્ર છું." આવી રીતે વૈદર્ભીને કહીને પછી દેવે ગામથી આવેલા બંધુની જેમ સર્વ તાપસોને મધુર અને સ્નેહભરેલી વાણીથી કહ્યું: 'હે તાપસો ! પૂર્વ ભવે તમારી ઉપર મેં જે કોપાચરણ કરેલ છે તે ક્ષમા કરજો અને તમે સ્વીકારેલું શ્રાવકવ્રત સારી રીતે પાળજો.' આ પ્રમાણે કહીને પછી તે દેવે પેલા સર્પની કાયાને ગિરિગુહામાંથી બહાર લાવી નંદિવૃક્ષ ઉપર લટકાવી અને કહ્યું કે "હે લોકો ! જે કોઈની ઉપર ક્રોધ કરશે તે ક્રોધના ફળથી હું કર્પર તાપસ જેમ સર્પ થયો હતો તેમ આવો સર્પ થશે."

તે તાપસોનો કુળપતિ કે જે પ્રથમથી જ સમકિતધારી હતો, તે ભાગ્યોદયથી આ વખતે પરમ વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થયો. પછી તાપસોના અધીશ્વરે કેવળી ભગવંતને નમીને વૈરાગ્યવૃક્ષના ઉત્તમ ફળરૂપ ચારિત્રધર્મની યાચના કરી. કેવળી બોલ્યા: 'તમને યશોભદ્રસૂરિ વ્રત આપશે. સમતારૂપી ધનવાળા તે મુનિ મારા પણ ગુરુ છે.' પછી અંતરમાં વિસ્મય પામેલા કુળપતિએ કેવળીને પૂછ્યું: 'હે ભગવન્ ! કહો, તમે શા કારણે દીક્ષા લીધી હતી ?' કેવળી બોલ્યા: 'કોશલા નગરીમાં નળરાજાનો અનુજ બંધુ કૂબર ઉત્તમ વૈભવ સંયુક્ત રાજ્ય કરે છે. તેનો હું પુત્ર છું. સંગા નગરીના રાજા કેશરીએ **બંધુમતી** નામની પોતાની પુત્રી મને આપી હતી. પિતાની આજ્ઞાથી ત્યાં જઈને હું તેને પરણ્યો. પછી તે નવોઢાને લઈ મારા નગર તરફ આવતો હતો. માર્ગમાં જાણે મૂર્ત્તિમાન કલ્યાણ હોય તેવા અનેક શિષ્યવાળા આ ગુરુને સમવસરેલા મેં જોયા, એટલે ત્યાં જઈ મેં પરમભક્તિથી તેમને વંદના કરી અને કર્ણમાં અમૃતની વર્ષા-જેવી તેમની ધર્મદેશના મેં સાંભળી. દેશનાને અંતે મેં પૂછ્યું કે 'મારું આયુષ્ય કેટલું છે ?' એટલે તેમણે ઉપયોગ દઈને કહ્યું કે–'માત્ર પાંચ દિવસનું આયુષ્ય છે.' આ પ્રમાણે મરણ નજીક જાણી હું તેના ભયથી કંપાયમાન થયો, કારણ કે–'**સર્વ પ્રાણીઓને મૃત્યુનો ભય મોટામાં મોટો છે.**' સૂરિ બોલ્યા–'વત્સ ! ભય પામીશ નહીં. તું મુનિપણું ગ્રહણ કર. એક દિવસની દીક્ષા પણ સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપે છે.' પછી દીક્ષા લઈને હું તેમની આજ્ઞાથી અહીં આવ્યો છું, અહીં શુકલધ્યાનમાં વર્તવાથી મારાં ઘાતીકર્મનો ક્ષય થતાં મને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે." આ પ્રમાણે કહીને તે સિંહકેસરી મુનિ યોગનિરોધ કરી ભવોપગ્રાહી કર્મને હણી પરમપદને પ્રાપ્ત થયા પછી શુભાશયવાળા દેવતાઓએ તેમના શરીરને પુણ્યક્ષેત્રમાં લઈ જઈને તેનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

યથાર્થ નામવાળા વિમળમતિ કુળપતિએ તે વખતે શ્રી યશોભદ્રસૂરિના ચરણ પાસે

દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે વખતે વૈદર્ભીએ પણ સૂરિને કહ્યું કે—'હે ભગવન્! મને પણ મુક્તિની માતારૂપ દીક્ષા આપો.' એટલે યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યાઃ 'હે દવદંતી! હજુ તમારે નળ રાજા સાથે ભોગ ભોગવવાના છે, માટે તમે વ્રત લેવાને યોગ્ય નથી.' પછી પ્રાતઃકાળ થયો એટલે સૂરિ તે પર્વત ઉપરથી ઉતર્યા અને પોતાના ચરણથી તાપસપુરને પવિત્ર કર્યું. કરુણાનિધિ અને અર્હત્‌ધર્મના ઉપદેશક તે સૂરિએ ત્યાં ચૈત્યને નમસ્કાર કરીને નગરલોકોમાં સમકિતનું આરોપણ કર્યું. ધર્મધ્યાનપરાયણ વૈદર્ભી મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરી તે ગુહાગૃહમાં ભિક્ષુકીની જેમ સાત વર્ષ રહી. એક વખતે કોઇ પાંથે આવીને કહ્યું કે—'હે દવદંતી! અમુક પ્રદેશમાં મેં તમારા પતિને જોયા છે.' તેનાં વચનામૃતનું પાન કરતાં દવદંતીના અંગમાં રોમાંચ પ્રગટ થઈ ગયો. **"પ્રેમનું લક્ષણ એવું જ હોય છે."** 'આવાં વચનથી મને આ કોણ તૃપ્ત કરે છે?' એમ જાણવાને શબ્દવેધી બાણની જેમ તે પાંથના શબ્દને અનુસારે દોડી ગઇ, પરંતુ દવદંતીને ગુહામાંથી ખેંચવાના જામીનની જેમ તે પાંથ તેને બહાર લાવીને કોઇક ઠેકાણે અંતર્ધાન થઇ ગયો. તેણીએ ચોતરફ જોયું પણ કોઈ ઠેકાણે માણસ જોવામાં આવ્યું નહીં અને પોતાની ગુફાનો ત્યાગ થઈ ગયો (જડી નહીં) તેથી ઉભયભ્રષ્ટ થઇ. **"અહો! દૈવ દુર્બળનો જ ઘાતક છે."** પછી તે મહારણ્યમાં ભૂલી પડી. ક્ષણમાં ચાલે છે, ક્ષણમાં ઊભી રહે છે, બેસે છે, આળોટે છે, વિલાપ કરે છે અને અશ્રાંત રૂદન કરે છે. આ પ્રમાણે વારંવાર કરતી અને 'હવે હું શું કરું? ક્યાં જાઉં?' એમ વિચારતી વિચક્ષણ દવદંતી આદરપૂર્વક પેલી ગુહામાં જવા માટે પાછી ચાલી. ત્યાં માર્ગમાં એક રાક્ષસીએ તેને મેંઢીને વાઘણ દેખે તેમ દીઠી. તત્કાળ પોતાના મુખરૂપ ગુહાને પ્રસારીને "ખાઉં, ખાઉં" એમ કહેવા લાગી. તે વખતે વૈદર્ભી બોલી: "અરે રાક્ષસી! જો મારા મનને વિષે પણ મારા પતિ નળ સિવાય બીજો કોઈ પુરુષ ન હોય તો તે સતીત્વના પ્રભાવથી તું હતાશ થઇ જા. અષ્ટાદશ દોષરહિત સર્વજ્ઞ ભગવાન જ જો મારા ઇષ્ટદેવ હોય તો તું હતાશ થઈ જા. અઢાર પ્રકારના બ્રહ્મચર્યમાં તત્પર, વિરત અને દયાળુ સાધુઓ જો મારા ગુરુ હોય તો તું હતાશ થઈ જા. વળી અરે રાક્ષસી! જન્મથી માંડીને મારા હૃદયમાં વજ્રલેપની જેમ જો આર્હત્ ધર્મ જ રહ્યો હોય તો તું હતાશ થઈ જા." આ પ્રમાણે તેનાં વચનો સાંભળતાં જ તે રાક્ષસીએ તેને ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા છોડી દીધી. **"પતિવ્રતાઓ પણ મહર્ષિની જેમ અમોઘવચનવાળી હોય છે."** પછી 'આ કોઇ સામાન્ય સ્ત્રી નથી, પણ પૂર્ણ પ્રભાવવાળી સ્ત્રી છે' એમ વિચારી તેને પ્રણામ કરીને સ્વપ્નમાં આવી હોય તેમ તે રાક્ષસી તત્કાળ અંતર્ધાન થઇ ગઈ.

ત્યાંથી દવદંતી આગળ ચાલી. ત્યાં રેતીના જ તરંગવાળી પર્વતમાંથી નીકળેલી એક નિર્જળ નદી તેના જોવામાં આવી. શૂન્ય ઉપવનની નીક જેવી નિર્જળ નદીની પાસે આવીને તૃષાથી જેનું તાળુ સુકાઈ ગયું હતું એવી દવદંતીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે: 'જો મારું મન સમ્યગ્દર્શનથી અધિવાસિત હોય તો આ નદીમાં ગંગાની જેમ ઉત્કલ્લોલ જળ થઇ જાઓ.' આ પ્રમાણે કહી તેણીએ પગની પાનીથી ભૂતલ પર પ્રહાર કર્યો, એટલે તત્કાળ ઇંદ્રજાળની જેમ તે નદી સજળા થઇ ગઇ. પછી જાણે ક્ષીરસાગરની સિરામાંથી ઉત્પન્ન થયું હોય તેવું સ્વાદિષ્ટ અને ક્ષીરના જેવું ઉજ્જવળ તેનું સ્વચ્છ જળ દવદંતીએ હાથિણીની

જેમ પીધું. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં દવદંતી શાંત થઇને એક વડના વૃક્ષ નીચે વટવાસી યક્ષિણીની જેમ બેઠી. તે સમયે કેટલાક પાંથો કોઇ સાર્થમાંથી ત્યાં આવ્યા, તેમણે દવદંતીને ત્યાં રહેલી જોઇ પૂછયું કે: 'હે ભદ્રે! તમે કોણ છો? અમને દેવી જેવા લાગો છો.' વૈદર્ભી બોલી: 'હું માનવી સ્ત્રી છું. કોઇ સાર્થમાંથી ભ્રષ્ટ થઇને આ અરણ્યમાં વસું છું, મારે તાપસપુર જવું છે, માટે મને તેનો માર્ગ બતાવો.' તેઓ બોલ્યા: 'જે દિશામાં સૂર્ય અસ્ત પામે, તે દિશાનો આશ્રય કરો. અમે અન્યત્ર જવાના ઉત્સુક છીએ તેથી તમને માર્ગ બતાવવાને સમર્થ નથી. અમે જળ શોધવા નીકળ્યા છીએ, તે જળ લઇને અહીં સમીપમાં અમારો સાથ ઉતર્યો છે ત્યાં જશું, તેથી જો તમે ત્યાં આવશો તો તમને અમે કોઇ વસ્તીવાળા નગરમાં લઇ જઇશું.' પછી તે તેના સાર્થમાં ગઇ. ત્યાં **ધનદેવ** નામના દયાળુ સાર્થવાહે તેને પૂછયું કે—'હે ભદ્રે! તુ કોણ છે? અને અહીં કયાંથી આવી છે?' વૈદર્ભીએ કહ્યું કે—'હે મહાભાગ! હું વણિકપુત્રી છું. પતિની સાથે પિતાને ઘેર જતી હતી માર્ગમાં મારા પતિ મને રાત્રે સુતી મૂકીને ચાલ્યા ગયા છે. તમારા સેવક પુરુષો સહોદર બંધુના જેમ મને તમારી પાસે લઇ આવ્યા છે, તો મને હવે કોઇ શહેરમાં પહોચાડો' સાર્થવાહ બોલ્યો: 'હે વત્સે! હું અચલપુર નગરે જવાનો છું તો તું ખુશીથી અમારી સાથે આવ, તને પુષ્પની જેમ હું ત્યાં તેડી જઇશ.' આ પ્રમાણે કહી તે સ્નેહી સાર્થવાહ પોતાની પુત્રીની જેમ તેને ઉત્તમ વાહનમાં બેસાડીને ત્યાંથી સત્વર ચાલવાને પ્રવર્ત્યો આગળ ચાલતાં તે સાર્થવાહશિરોમણિએ જળના નિર્ઝરણાંવાળા એક ગિરિકુંજમાં સાર્થને નિવાસ કરાવ્યો ત્યાં વૈદર્ભી સ્વસ્થ થઇ સુખે સૂતી હતી તેવામાં રાત્રે સાર્થના કોઈ માણસને નવકાર મંત્ર બોલતો તેણે સાંભળ્યો, એટલે તેણીએ સાર્થવાહને કહ્યું કે—'આ કોઈ નવકાર મંત્ર બોલનાર મારો સ્વધર્મી બંધુ છે, તેને તમારી આજ્ઞાથી હું જોવાને ઇચ્છું છું' પિતાની જેમ તેની એ વાંચ્છના પૂર્ણ કરવાને માટે સાર્થવાહ તેણીને નવકાર મંત્ર બોલનારા શ્રાવકના આશ્રમમાં લઇ ગયો. તે બંધુ જેવો શ્રાવક તંબુમાં રહીને ચૈત્યવંદન કરતો હતો, ત્યાં જઇને તેને શરીરધારી શમ હોય તેવો વૈદર્ભીએ જોયો. તેણે ચૈત્યવંદન કર્યું ત્યાંસુધી ભીમકુમારી નેત્રમાં અશ્રુ લાવી તે મહાશ્રાવકની અનુમોદના કરતી સતી બેસી રહી ત્યાં તે શ્રાવક જેને વંદના કરતો હતો તે વસ્ત્ર ઉપર આળેખેલા અને મેઘના જેવા શ્યામવર્ણી આર્હત્ બિંબને જોઇ તેણીએ દર્શન કર્યાં. ચૈત્યવંદન થઇ રહ્યા પછી નળપત્નીએ સ્વાગત મંગળાદિ કરીને તેને પૂછયું કે-'હે ભ્રાત! આ કયા અર્હંતનું બિંબ છે?' તે શ્રાવક બોલ્યો. "હે ધર્મશીલ બ્હેન! ભવિષ્યમાં થનારા ઓગણીશમા તીર્થંકર **શ્રી મલ્લિનાથ** પરમાત્માનું આ બિંબ છે. આ ભાવી તીર્થંકરનું બિંબ હું શા કારણથી પૂજું છું તે હે કલ્યાણિ! મારા કલ્યાણનું કારણ સાંભળો. સમુદ્રરૂપ કટિમેખલાવાળી પૃથ્વીમાં મુકુટરત્ન જેવી કાંચી (દ્વારિકા) નામે નગરી છે. ત્યાંનો રહેનારો હું વણિક છું. એક વખતે **ધર્મગુપ્ત** નામના જ્ઞાની મુનિ ત્યાં પધાર્યા. તે **રતિવલ્લભ** નામના ઉદ્યાનમાં સમોસર્યા. મેં ત્યાં જઇ તેમને વંદના કરીને પૂછયું કે-'હેસ્વામિન્! મારો મોક્ષ કયા પ્રભુના તીર્થમાં થશે?' તેમણે કહ્યું કે-'**મલ્લિનાથ** અર્હંતના તીર્થમાં તું દેવલોકમાંથી ચ્યવીને **પ્રસન્નચંદ્ર** નામે મિથિલાપુરીનો રાજા થઇશ. ત્યાં ઓગણીશમા તીર્થંકર શ્રી **મલ્લિનાથ**નાં દર્શનથી ધર્મ પામી પ્રાંતે કેવળજ્ઞાન પામીને તું નિર્વાણપદને

પ્રાપ્ત થઇશ.' હે ધર્મજ્ઞ બ્હેન! ત્યારથી મને શ્રી **મલ્લિનાથ** ઉપર અત્યંત ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ છે, તેથી આ વસ્ત્ર ઉપર તેમનું બિંબ આળેખીને હું હમેશાં તેને પૂજું છું." આ પ્રમાણે પોતાનો વૃત્તાંત જણાવીને પછી તે શ્રાવકે કહ્યુ કે–'હે પવિત્ર દર્શનવાળા બ્હેન! હવે તમે કોણ છો? તે પણ આ તમારા ધર્મબંધુને જણાવશો' આવા તેના પ્રશ્નથી નેત્રમા અશ્રુ લાવીને ધનદેવ સાર્થવાહે, દવદંતીનો કહેલો પતિવિયોગ વિગેરેનો બધો વૃત્તાંત એ ઉત્તમ શ્રાવકને કહી સંભળાવ્યો તે સાભળી એ શ્રાવકના નેત્રમાં પણ અશ્રુ આવી ગયાં અને હાથ ઉપર હડપચી મૂકી તે વિચારમા પડ્યો. થોડી વારે દવદંતીનું દુઃખ તેના હૃદયમાં ન સમાતું હોય તેમ દુઃખથી વ્યાપ્ત થઇને તે બોલ્યો કે–'હે બ્હેન! તમે શોક કરશો નહી, આવા દુઃખનું કારણભૂત તમારું કર્મ જ ઉદિત થયું છે, પરંતુ આ સાર્થવાહ તમારા પિતારૂપ છે અને હું ભ્રાતા છું, માટે અહીં સુખેથી રહો'

પ્રાતઃકાળે સાર્થવાહ અચલપુરે આવ્યો ત્યા વૈદર્ભીને મૂકીને પછી તે બીજી તરફ ગયો અહીં તૃષાતુર થયેલી વૈદર્ભીએ તે નગરદ્વારની સમીપે રહેલી વાપિકામાં જળ પીવા માટે પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે ત્યાં જળ ભરતી નગરસ્ત્રીઓને મૂર્તિમાન્ જળદેવતા જેવી તે દેખાવા લાગી જેવામાં જળના કાંઠા ઉપર તે ઊભી હતી તેવામાં ત્યા ચંદનઘોએ આવીને તેના વામ ચરણને પકડ્યો; કેમકે "**દુઃખી ઉપર સૌહૃદપણાની જેમ દુઃખ જ આવીને પડે છે.**" દવદંતીએ ત્રણ વાર નવકાર મંત્રનો પાઠ કર્યો એટલે તેના પ્રભાવથી ઇંદ્રજાળિક જેમ ગળામાં રાખેલી વસ્તુને છોડી દે તેમ ચદનઘોએ તેનો ચરણ છોડી દીધો. પછી તે વાવમાં હાથ, પગ અને મુખ ધોઇ તેના સુદર જળનુ પાન કરી વૈદર્ભી હંસીની જેમ મંદ મંદ ગતિએ ચાલતી વાપિકાની બહાર નીકળી પછી શીળરત્નના કરડિયારૂપ દવદંતી ખેદયુક્ત ચિત્તે વાપિકાના કાઠા ઉપર બેઠી અને દૃષ્ટિવડે નગરને પવિત્ર કરવા લાગી.

એ નગરમાં ગરૂડ જેવો પરાક્રમી **ઋતુપર્ણ** નામે રાજા હતો. તેને ચંદ્રના જેવા ઉજ્જવળ યશવાળી **ચંદ્રયશા** નામે રાણી હતી તે ચદ્રયશાની દાસીઓ માથે જળકુંભ લઇ પરસ્પર મશ્કરી કરતી એ વાપિકામા પાણી ભરવાને આવી તે દાસીઓએ દુર્દશાને પામેલી પણ દેવીના જેવી દવદંતીને જોઈ "**પદ્મિની કદી કાદવમાં મગ્ન થઈ હોય તો પણ પદ્મિની** જ છે." વૈદર્ભીના રૂપને જોઇને વિસ્મય પામેલી તેઓ તેણીની પ્રશંસા કરતી વાપિકામાં મદમંદ પેઠી અને પછી ધીમે ધીમે બહાર નીકળી તેઓએ રાજમહેલમાં જઇને એ રમણીના રૂપની વાર્ત્તા ધનના ભંડારની જેમ પોતાની સ્વામિની ચંદ્રયશા રાણીને કહી. રાણીએ દાસીઓને કહ્યું કે—'તેને અહી સત્વર તેડી લાવો, તે મારી પુત્રી ચંદ્રવતીની બ્હેન જેવી થશે' તત્કાળ દાસીઓ તે વાપિકા ઉપર આવી, ત્યા નગરાભિમુખ થયેલી લક્ષ્મીની જેવી દવદંતી ત્યાં જ બેસી રહેલી તેના જોવામાં આવી. તેમણે કહ્યું: "ભદ્રે! આ નગરના રાજા ઋતુપર્ણની રાણી ચદ્રયશા તમને આદરથી બોલાવે છે. વળી તેમણે જણાવ્યું છે કે: 'તુ મારે ચંદ્રવતી નામની પુત્રી તુલ્ય છે' માટે ત્યાં ચાલો અને દુઃખને જળાંજલિ આપો. જો અહીં આમ શૂન્ય થઇને બેસી રહેશો તો કોઇ દુરાત્માથી છળ પામીને અથવા વ્યંતરાદિકથી આવિષ્ટ થઇને અનર્થ પામશો" આ પ્રમાણે ચંદ્રયશાનાં કહેવરાવેલાં વચનોથી જેનુ મન આર્દ્ર થયુ છે એવી દવદતી પુત્રીપણાના સ્નેહથી વેચાણ થઇ હોય તેમ

ત્યાં જવાને તત્પર થઇ. ' તમને અમારા સ્વામિનીએ પુત્રી તરીકે માન્યા, તેથી તમે પણ અમારા સ્વામિની જ છો.' એમ કહી વિનય બતાવતી તે દાસીઓ તેને રાજમહેલમાં લઇ ગઇ. આ ચંદ્રયશા દવદંતીની માતા પુષ્પદંતીની સહોદરા (બેન) હતી, તેથી તે તેની માસી થતી હતી, પણ તે વૈદર્ભીના જાણવામાં નહોતું, એટલે તે તેને શેની જ ઓળખે ? પણ ' દવદંતી નામે મારી ભાણેજ છે ' એમ ચંદ્રયશા જાણતી હતી, પરંતુ તેને બાલ્યવયમાં જોયેલી હોવાથી આ વખતે તે પણ તેને ઓળખી શકી નહીં; તો પણ રાણીએ દૂરથી જ તેને પુત્રીપ્રેમથી અવલોકી, કારણ કે '**ઇષ્ટ અનિષ્ટનો નિર્ણય કરવાને અંતઃકરણ મુખ્ય પ્રમાણ છે.**' પછી ચંદ્રયશાએ જાણે શ્રમથી થયેલી તેના અંગની કૃશતાને દૂર કરવા ઇચ્છતી હોય તેમ તેને આદરથી આલિંગન કર્યું. વૈદર્ભી નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડતી રાણીના ચરણમાં નમી, તે વખતે તેના અશ્રુજળથી રાણીના ચરણ ધોવાતાં જાણે તેની પ્રીતિનો બદલો આપવા માટે તેના ચરણ પ્રક્ષાલતી હોય તેમ તે દેખાવા લાગી. પછી ચંદ્રયશાએ પૂછ્યું: ' તમે કોણ છો ? ' એટલે તેણીએ જેમ સાર્થવાહને કહ્યો હતો તેમ સર્વ વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી ચંદ્રયશા બોલી: ' હે કલ્યાણિ ! રાજકુમારી ચંદ્રવતીની જેમ તું પણ મારે ઘેર સુખે રહે.' એક વખતે ચંદ્રયશાએ પોતાની પુત્રી ચંદ્રવતીને કહ્યું: " વત્સે ! આ તારી બ્હેન મારી ભાણેજ દવદંતીના જેવી છે, પણ તેનું અહીં આગમન સંભવતું નથી, કારણ કે જે આપણા પણ સ્વામી નળરાજા છે તેની તે પત્ની થાય છે. વળી તેની નગરી અહીંથી એક સો ને ચુમાળીશ યોજન દૂર થાય છે, તો તેનું અહીં આગમન કેમ સંભવે ? અને તેની આવી દુર્દશા પણ ક્યાંથી હોય ? "

ચંદ્રયશા રાણી નગરની બહાર જઇ પ્રતિદિન દીન અને અનાથ લોકોને યથારુચિ દાન આપતી હતી. એક વખતે વૈદર્ભીએ દેવીને કહ્યું કે—' આપની આજ્ઞા હોય તો તમારી વતી હું દાન આપું કે કદી મારા પતિ યાચકને વેષે આવી ચઢે તો ઓળખાય.' ત્યારથી ચંદ્રયશાએ તે કામ તેને સોંપ્યું. તે પતિની આશાએ ક્લેશ સહન કરી યથાસ્થિતપણે દાન આપવા લાગી. વૈદર્ભી પ્રત્યેક યાચકોને દરરોજ પૂછતી કે: ' તમે આવા રૂપવાળો કોઇ પુરુષ જોયો છે ? '

એક વખતે ભીમસુતા દાનશાળામાં ઊભી હતી તેવામાં જેની આગળ ડિંડિમ વાગે છે એવા એક ચોરને રક્ષકો વધસ્થાનકે લઇ જતા જોવામાં આવ્યા. તેને જોઇ વૈદર્ભીએ રક્ષકોને પૂછ્યું કે—' આ ચોરે શો અપરાધ કર્યો છે કે જેથી તેને આવી વધ કરવાની શિક્ષા થઇ છે ? ' રક્ષકોએ કહ્યું: ' આ પુરુષે રાજકુમારી ચંદ્રવતીનો રત્નનો કંડીઓ ચોર્યો છે, તે ગુન્હાથી તેને વધની શિક્ષા થઇ છે. ' વૈદર્ભીની દયાળુ મૂર્તિ જોઇ ચોર બોલ્યો: ' દેવી ! તમારી દૃષ્ટિ મારી ઉપર પડી છે, તો હવે હું મરણને શરણ શામાટે થાઉં ? તમે જ મને શરણભૂત થાઓ. ' પછી દવદંતી રક્ષકોની પાસે આવી અને ચોરને કહ્યું: ' તું ભય પામીશ નહીં, અવશ્ય તારું જીવિત રહેવાવડે કુશળ થશે. ' આ પ્રમાણે કહી દવદંતી બોલી કે—" જો હું સતી હોઉં તો આ ચોરનાં બંધન છૂટી જાઓ. " આમ સતીપણાની શ્રાવણા કરીને તેણીએ ઝારીમાંથી જળ લઇ ત્રણ વાર છાંટ્યું, એટલે તરત તે ચોરનાં બંધન તૂટી ગયાં. તે વખતે ત્યાં કોળાહળ થઇ રહ્યો. તેથી ' આ શું ? ' એમ વિચારતો ઋતુપર્ણ રાજા પરિવાર સહિત ત્યાં આવ્યો. વિસ્મયથી નેત્ર વિકસિત કરી, દાંતની કાંતિથી અધરને

ઉજ્જવળ કરતો તે નેત્રરૂપ કુમુદમાં કૌમુદીરૂપ દવદંતીને જોઇને તેના પ્રત્યે આ પ્રમાણે બોલ્યો: " હે યશસ્વિનિ ! સર્વત્ર મત્સ્યન્યાયનો[1] નિષેધ કરવા માટે રાજધર્મ સ્થાપિત કરેલો છે, જેનાવડે દુષ્ટ જનોનો નિગ્રહ અને શિષ્ટ જનોનું પાલન થાય છે. રાજાએ પૃથ્વીનો કર લઇને તેની ચોર વિગેરેના ઉપદ્રવથી રક્ષા કરવી, નહીં તો ચોર વિગેરે દુષ્ટ લોકોએ કરેલું પાપ તેને લાગે છે, તેથી હે વત્સે ! જો આ રત્નના ચોરનો હું નિગ્રહ ન કરું તો પછી લોકો નિર્ભય થઇને પરધન હરવાને તત્પર થાય." વૈદર્ભી બોલી: " હે તાત ! મારી દૃષ્ટિએ જોતાં છતાં પણ જો દેહધારીનો વિનાશ થાય તો પછી મારું શ્રાવિકાનું કૃપાળુપણું શા કામનું ? આ ચોર મારે શરણે આવ્યો છે, માટે હે તાત ! તેનો અપરાધ ક્ષમા કરો. તેની પીડા દુષ્ટ રોગની પેઠે મારામાં પણ સંક્રમી ગઇ છે. " આવા એ મહાસતી અને ધર્મપુત્રીના અતિ આગ્રહથી ઋતુપર્ણ રાજાએ તે ચોરને છોડી મૂક્યો. છૂટી ગયેલા ચોરે પૃથ્વીની રજથી લલાટ ઉપર તિલક કરી દવદંતીને કહ્યું કે–' તમે મારી માતા છો. ' પછી પ્રાણદાનનો ઉપકાર રાતદિવસ નહીં ભૂલી જતો તે ચોર પ્રતિદિન વૈદર્ભી પાસે આવીને તેમને પ્રણામ કરતો હતો. એક વખતે વૈદર્ભીએ તે ચોરને પૂછ્યું કે–' તું કોણ છે ? અને ક્યાંથી આવ્યો છે ? તે નિઃશંક થઇને કહે. ' ચોર બોલ્યો: " તાપસપુર નામના નગરમાં મોટી સંપત્તિવાળો **વસંત** નામે સાર્થવાહ છે, તેનો **પિંગલ** નામે હું દાસ છું. વ્યસનોમાં આસક્ત થઇ જવાથી તેના વડે પરાભવ પામેલા મેં તે વસંતશેઠના ઘરમાં ખાતર પાડ્યું અને તેનો સાર સાર ખજાનો લઇ રાત્રે ત્યાંથી ભાગ્યો. હાથમાં તે દ્રવ્ય લઇ પ્રાણની રક્ષા કરવાને માટે હું નાસતો હતો તેવામાં માર્ગમાં લૂંટારાઓ મળ્યા, તેણે મને લૂટી લીધો. '**દુષ્ટ જનને કેટલી કુશળતા હોય ?**' પછી અહીં આવી આ ઋતુપર્ણ રાજાની સેવામાં રહ્યો " **મનસ્વી માણસ બીજા કોઇની સેવા કરતો નથી, પણ કદી કરે છે તો રાજાની કરે છે.** " એક વખતે હું રાજમહેલમાં ફરતો હતો તેવામાં મેં નીચબુદ્ધિએ ચંદ્રવતી દેવીનો રત્નકરંડ પડેલો દીઠો. તત્કાળ પરસ્ત્રીને જોઇને દુર્બુદ્ધિ વ્યભિચારીની જેમ તે કરંડીઓ હરી લેવાને મારું મન ચલિત થયું. પછી સમળી જેમ હાર ઉપાડી લે તેમ મેં તે રત્નકરંડ હરી લીધો. પછી પગના ફણા સુધી ઉત્તરીય વસ્ત્ર કરીને હું ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો, તેવામાં મહાચતુર એવા ઋતુપર્ણ રાજાએ મારામાં કેટલીએક ચોરની ચેષ્ટા જોઇને તત્કાળ મને ઓળખી લીધો, કેમકે ' **ચતુર જનને કાંઇ પણ અલક્ષ્ય નથી.**' પછી રાજાની આજ્ઞાથી તરત જ રક્ષક પુરુષોએ મને બાંધી લીધો અને વધ કરવા માટે લઇ ચાલ્યા તે વખતે દૂરથી જ તમારું શરણ અંગીકાર કરીને તારસ્વરે પોકાર કરતા મને વધ્ય મેઢાની જેમ તમે છોડાવ્યો હે માતા ! જ્યારે તમે તાપસપુરથી ચાલ્યા ગયા ત્યારે વિંધ્યાચળથી લાવેલા હાથીની જેમ વસંતશેઠે ભોજન પણ છોડી દીધું. પછી યશોભદ્રસૂરિ અને બીજા લોકોએ ઘણા સમજાવ્યા ત્યારે સાત દિવસ ઉપવાસ કરીને તેમણે આઠમે દિવસે ભોજન લીધું. એક વખતે લક્ષ્મીવડે કુબેર જેવા એ વસંત શેઠ મહા મૂલ્યવાળી ભેટ લઇ કૂબર રાજાને મળવા ગયા તેની ભેટથી સંતુષ્ટ થયેલા કૂબર રાજાએ છત્ર ચામરનાં ચિહ્નો સાથે તાપસપુરનું રાજ્ય વસંત શેઠને આપ્યું અને તેમને

[1] મોટાં માછલા નાનાં માછલાને ગળી જાય તેમ શક્તિમાન્ નિર્બળને હેરાન કરે તે મત્સ્યન્યાય.

પોતાના સામંતનું પદ આપી **વસંતશ્રીશેખર** એવું નામ સ્થાપિત કર્યું. કૂબર રાજાએ વિદાય કરેલા વસંતશેઠ ભંભાવાદ્યના નાદ સાથે તાપસપુર આવ્યા અને તે નગરના રાજ્યને પાળવા લાગ્યા. " આ પ્રમાણે તે ચોરની હકીકત સાંભળી વૈદર્ભી બોલી–' હે વત્સ ! તેં પૂર્વે દુષ્કર્મ કર્યું છે તેથી હવે દીક્ષા લે અને સંસારસમુદ્ર તરી જા..' પિંગલે કહ્યું: ' માતાની આજ્ઞા પ્રમાણુ છે. ' એ સમયે ત્યા ફરતા ફરતા કોઇ બે મુનિ આવી ચઢ્યા. વૈદર્ભીએ નિર્દોષ ભિક્ષાથી તેમને પ્રતિલાભિત કર્યા. પછી પૂછ્યું કે–' ભગવાન્ ! આ પુરુષ જો યોગ્ય હોય તો પ્રસન્ન થઇને તેને દીક્ષા આપો ' તેમણે કહ્યું કે: ' યોગ્ય છે ' એટલે પિંગલે વ્રત લેવાની યાચના કરી પછી તેને દેવગૃહમાં લઇ જઇ તે જ વખતે દીક્ષા આપી.

અન્યદા વિદર્ભ રાજાએ ખબર સાંભળ્યા કે ' નળ રાજા તેના અનુજ બંધુ કૂબરની સાથે દ્યૂતમાં રાજ્યલક્ષ્મી હારી ગયા છે અને કૂબરે તેમને પ્રવાસી કર્યા છે. તે દવદંતીને લઇને મોટી અટવીમાં પેઠા છે, ત્યારપછી તે કયાં ગયા ? જીવે છે કે મરી ગયેલ છે ? એ કોઇ પણ જાણતું નથી ' રાજાએ આ વાત રાણીને કરી, તે સાંભળી રાણી પુષ્પદંતીએ ઘણું રૂદન કર્યું. **' સ્રીઓને આતુરપણામાં નેત્રાશ્રુ દૂર હોતાં નથી. '** પછી રાજાએ **હરિમિત્ર** નામના એક આજ્ઞાચતુર રાજબટુને નળ રાજાની શોધમાં મોકલ્યો. નળ અને દવદંતીને સર્વત્ર શોધતો તે રાજબટુક અચલપુરમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજસભામાં પ્રવેશ કર્યો. રાજાની આગળ આવતાં તેને ચંદ્રયશાએ પૂછ્યું કે–' પુષ્પદંતી અને તેનો પરિવાર કુશળ છે ? ' હરિમિત્ર બોલ્યો: ' હે ઈશ્વરી ! દેવી પુષ્પદતી અને તેનો પરિવાર તો કુશળ છે, પણ નળ અને દવદંતીની કુશળતા વિષે ચિંતા છે. ' દેવીએ પૂછ્યું–' અરે ! એ શી વાત કહો છો ? ' પછી બટુએ નળ અને દવદંતીની દ્યૂતથી થયેલી બધી દુઃશ્રવ હાલત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી ચંદ્રયશા રોવા લાગી. તેને જોઇ બધો રાજલોક પણ હર્ષવાર્તાનો અનધ્યાયી હોય તેમ રૂદન કરવા લાગ્યો. સર્વને દુઃખાતુર જોઇ જેના ઉદરમાં ક્ષુધા લાગી હતી એવો તે બટુ દાનશાળામાં ગયો: કારણ કે: **' દાનશાળા ભોજનમાં ચિંતામણિરૂપ છે '** ત્યાં જમવાને તે બેઠો, તે વખતે દાનશાળાની અધિકારિણી તરીકે બેઠેલી પોતાના સ્વામીની પુત્રી દવદંતીને તેણે ઓળખી. તત્કાળ તેણે રોમાંચિત થઇને દવદંતીના ચરણમાં વંદન કરી, ક્ષુધાની વ્યથા ભૂલી ગયો અને હર્ષથી પ્રફુલ્લિત નેત્રે બોલ્યો: " હે દેવી ! ગ્રીષ્મઋતુમાં લતાની જેમ તમારી આવી અવસ્થા કેમ થઇ ? આજે સારે ભાગ્યે તમે જીવતા જોવામાં આવ્યા, તેથી અત્યારે સર્વને શુભ થયું. " આ પ્રમાણે દવદંતીને કહી તે બટુએ સત્વર દેવી ચંદ્રયશા પાસે જઇ વધામણી આપી કે: ' તમારી દાનશાળામાં જ દવદંતી છે. ' તે સાંભળી ચંદ્રયશા તરત દાનશાળામાં આવી અને કમલિનીને હંસી મળે તેમ તેણે દવદંતીને આલિંગન કર્યું. પછી બોલી: " હે વત્સે ! મને ધિક્કાર છે ! કેમકે અદ્વિતીય સામુદ્રિક લક્ષણોથી સ્પષ્ટ જણાતાં છતાં પણ હું તને ઓળખી શકી નહીં ! હે અનઘે ! તેં પણ આત્મગોપન કરીને મને કેમ છેતરી ? કદી દૈવ-યોગે આવી દુર્દશા થાય તોપણ પોતાના માતૃકુળમાં[1] શી લજ્જા રાખવી ? હે વત્સે ! તેં નળરાજાને છોડ્યા કે તેણે તને છોડી દીધી ? પણ જરૂર તેણે જ તને છોડી દીધી હશે, કારણ કે તું તો મહા સતી છે, તેથી તું તેને છોડી દે નહીં. દુર્દશામાં આવી પડેલા પતિને

૧ માતાના સંબંધી વર્ગમાં–મોશાળ, માસી, મામા વિગેરેને ત્યાં.

પણ જો તું છોડી દે, તો જરૂર સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે. અરે નળ ! તે આ સતીને કેમ છોડી દીધી ? તેને મારી પાસે કેમ ન મૂકી ? આવી સતી પ્રિયાને છોડી દેવી તે શું તારા કુળને ઉચિત છે ? હે વત્સે ! હવે હુ તારુ દુઃખ ગ્રહણ કરુ છું, તેથી તું દુઃખને ત્યજી દે, અને મેં તને ઓળખી નહીં, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કર વળી હે બાળે ! અંધકારરૂપ સર્પમાં ગરુડરૂપ, અને કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિમાં પણ પ્રકાશિત એવું જે તિલક તારા જન્મથી જ લલાટમાં સહજ ઉત્પન્ન થયેલું છે તે કયાં ગયું ? " આ પ્રમાણે કહી પોતાના મુખકમળમાંથી થુંકનો રસ લઇ તેવડે વૈદર્ભીના લલાટનું તેણે માર્જન કર્યું અને વારંવાર તેના મસ્તકને સુંઘવા માંડયું. તે વખતે તત્કાળ અગ્નિમાંથી તાવીને કાઢેલા સુવર્ણપિંડની જેમ અને મેઘમાંથી મુકત થયેલા સૂર્યની જેમ તેનું લલાટતિલક ચળકવા લાગ્યું. પછી ચંદ્રયશાએ દવદંતીને દેવતાની પ્રતિમાની જેમ ગંધોદકથી પોતાને હાથે ન્હવરાવી અને જાણે જ્યોત્સ્નાનાં રસમય હોય તેવાં બે ઉજ્જવળ અને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો તેને આપ્યાં તે તેણે ધારણ કર્યા. પછી હર્ષરૂપ જળની તલાવડી જેવી ચંદ્રયશા પ્રીતિવડે વૈદર્ભીને લઈને રાજાની પાસે આવી.

એ વખતે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, કાજળથી ભાજન પૂરાય તેમ સોયે વિંધાય તેવા ઘાટા અંધકારથી આકાશ પૂરાઇ ગયું, પણ તે ગાઢ અંધકાર છડીદારોએ રોકી રાખેલ હોય તેમ વૈદર્ભીના તિલકતેજથી રાજસભામાં પેસી શકયું નહીં. રાજાએ દેવીને પૂછયું કે–' આ વખતે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો છે, તેમજ અહીં દીપક કે અગ્નિ નથી, છતા દિવસ જેવો પ્રકાશ શેનો પડે છે ?' એટલે રાણીએ જ્યોતિરૂપ જળના મોટા દ્રહ જેવું અને જન્મથી જ સહજ સિદ્ધ થયેલું વૈદર્ભીનું ભાલતિલક રાજાને બતાવ્યુ. પછી રાજાએ કૌતુકથી તિલકને પોતાના હાથવડે ઢાંકી દીધું, એટલે અંધકારથી સભાગૃહ ગિરિગુફા જેવું થઇ ગયું. પછી હાથ ઉપાડી લઇ અત્યંત હર્ષ પામેલ રાજાએ પિતારૂપ થઈ દવદંતીને રાજ્યભ્રંશ વિગેરેની કથા પૂછી દવદતીએ નીચુ મુખ કરી રોતાં રોતાં નળ કૂબરના દ્યૂતથી આરંભીને બધી કથા કહી સંભળાવી. રાજા પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રથી વૈદર્ભીનાં નેત્રને લુંછીને બોલ્યો કે: ' હે પુત્રી ! રુદન કર નહીં, કેમ કે વિધિથી કોઇ બળવાન્ નથી. '

એ સમયે કોઇ દેવ આકાશમાંથી ઊતરી રાજસભામાં આવ્યો અને અંજળી જોડી વૈદર્ભીને કહેવા લાગ્યો: " હે ભદ્રે ! હું પિંગલ ચોર છું. તમારી આજ્ઞાથી દીક્ષા લઇને વિહાર કરતો કરતો એકદા હું તાપસપુરે ગયો ત્યા સ્મશાનની અંદર હું કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યો તેવામાં ચિતાનળમાંથી દાવાનળ પ્રસરવા લાગ્યો. તેનાથી હું બળવા લાગ્યો, તો પણ ધર્મધ્યાનથી ચ્યુત થયો નહીં, સ્વયમેવ આરાધના કરી અને નવકારમંત્રના સ્મરણમાં તત્પર રહ્યો પછી પૃથ્વી પર પડી ગયો ત્યા મારું શરીર તે અગ્નિમાં સમિધરૂપ થઇ ગયું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને હુ પિંગલ નામે દેવ થયો છું દેવગતિમાં ઉપજતાં જ અવધિજ્ઞાનવડે મારા જાણવામાં આવ્યું કે દવદંતીએ મને મૃત્યુમાંથી બચાવી દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ કર્યો હતો તેના પ્રભાવથી હું દેવતા થયો છું. હે ભદ્રે ! જો તે વખતે તમે મારી મહાપાપીની ઉપેક્ષા કરી હોત તો હું ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યા વગર મૃત્યુ પામીને નરકે જાત, પણ હે મહાસતી ! તમારા પ્રસાદથી હું સ્વર્ગલક્ષ્મીને પામ્યો છું તેથી તમને નમસ્કાર

કરવા આવ્યો છું. તમારો વિજય થાઓ ” આ પ્રમાણે કહી સાત કોટી સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરીને તે દેવ વીજળીના સમૂહની જેમ આકાશમાં અંતર્ધાન થઈ ગયો. આ પ્રમાણે સાક્ષાત્ આર્હત્ ધર્મના આરાધનનું ફળ જોઇને વિદ્વાન્ રાજા ઋતુપર્ણે તે ધર્મને અંગીકાર કર્યો.

પછી અવસર પ્રાપ્ત થયેલો જોઈ હરિમિત્ર રાજબટુએ કહ્યું કે: “ હે રાજન્ ! હવે આજ્ઞા આપો કે દેવી દવદંતી ચિરકાળે પોતાના પિતાને ઘેર જાય. ” તે વખતે ચંદ્રયશાએ પણ તેમ કરવાની હા કહી, એટલે રાજાએ મોટી સેના સાથે વૈદર્ભીને વિદર્ભ દેશ તરફ રવાના કરી. દવદંતીને આવતી સાંભળીને ભીમ રાજા ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમથી દુર્ધર વેગવાળા વાજી(અશ્વ)થી ખેંચાઇને જાય તેમ તેની સામા ગયા. સામેથી આવતા પિતાને જોતાં જ વૈદર્ભી વાહનને તજી દઈ પગે ચાલી સસ્મિતમુખકમળે સામી દોડી અને પિતાના ચરણકમળમાં પડી. ચિરકાળે ઉત્કંઠાથી મળેલા પિતાના અને પુત્રીના નેત્રજળથી ત્યાંની પૃથ્વી ઘણા કાદવવાળી થઇ ગઇ. સાથે પોતાની માતા પુષ્પદંતી પણ આવેલ છે એ ખબર જાણી ગંગાનદીને જેમ યમુના મળે તેમ દવદંતી તેને દૃઢ આલિંગનથી મળી અને તેને ગળે બાઝી પડીને નળપ્રિયાએ મુક્તકંઠે રુદન કર્યું. “ **પ્રાણીઓને ઇષ્ટ જન મળવાથી દુઃખ તાજું થાય છે.** ” પછી તેઓ જળથી મુખકમળ ધોઈ દુઃખના ઉદ્‌ગારવડે પરસ્પર વાર્તા કરવા લાગ્યા. પુષ્પદંતીએ વૈદર્ભીને ઉત્સંગમાં બેસાડીને કહ્યું કે: “ હે આયુષ્મતિ ! સારા ભાગ્યે અમને તારાં દર્શન થયાં છે, તેથી અમે જાણીએ છીએ કે હજુ અમારાં ભાગ્ય જાગતાં છે. હવે આપણે ઘેર રહીને સુખે કાળ નિર્ગમન કર. લાંબે કાળે પણ તને પતિના દર્શન થશે, કેમ કે “ **જીવતો પ્રાણી કોઇ વાર પણ ભદ્ર પામે છે.** ” પછી રાજાએ સંતુષ્ટ થઈ હરિમિત્રને પાંચ સો ગામ આપ્યાં અને કહ્યું કે: ‘ જો નળ રાજાને શોધી લાવીશ તો તને અર્ધું રાજ્ય આપીશ. ’ ત્યારપછી રાજાએ નગરમાં જઇને દવદંતીના આગમનનો ઉત્સવ કર્યો, અને સાત દિવસ સુધી દેવાર્ચા અને ગુરુપૂજા વિશેષ પ્રકારે કરાવી આઠમે દિવસે વૈદર્ભપતિએ દવદંતીને કહ્યું કે: ‘ હવે જેમ નળરાજાનો સમાગમ શીઘ્ર થાય તેવા પ્રયત્ન હું કરીશ ’

હવે જે વખતે નળરાજા દવદંતીને છોડીને અરણ્યમાં ભમતા હતા તે વખતે એક તરફ વનના તૃણમાંથી નીકળતો ધૂમાડો તેના જોવામાં આવ્યો. અંજનના જેવો શ્યામ તે ધૂમાડાનો ગોટો આકાશમાં એવો વ્યાપી ગયો કે એથી જાણે પાંખોવાળો કોઈ ગિરિ આકાશમાં જતો હોય તેવો ભ્રમ થવા લાગ્યો. એક નિમેષમાત્રમાં તો ત્યાં ભૂમિમાંથી વિદ્યુતવાળા મેઘની જેવો જ્વાળામાળાથી વિકરાળ અગ્નિનો ભડકો નીકળ્યો થોડીવારમાં બળતા વાંસનો તડતડાટ અને વનવાસી પશુઓનો આક્રંદસ્વર સાંભળવામાં આવ્યો. આવો દાવાનળ પ્રદીપ્ત થતાં તેમાંથી “ અરે ! ક્ષત્રિયોત્તમ ઇક્ષ્વાકુવંશી નળ રાજા ! મારી રક્ષા કરો, તમે નિષ્કારણ ઉપકારી અને પુરુષવ્રતધારી છો, તથાપિ હે ઉર્વીશ ! હું તમને કાંઇ ઉપકાર કરીશ, માટે મારી રક્ષા કરો. ” આવો શબ્દ સાંભળવામાં આવતાં તે શબ્દને અનુસારે નળરાજા ગહન લતાગૃહ સમીપે આવ્યો. ત્યાં તેના મધ્યમાં રહેલો ‘ રક્ષા કરો, રક્ષા કરો ’ એમ બોલતો એક મોટો સર્પ તેના જોવામાં આવ્યો. નળે પૂછયું કે: ‘ હે સર્પ ! મને, મારા નામને અને મારા વંશને તું શી રીતે જાણે છે ? અને તને આવી માનુષી વાણી શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ તે કહે. ’ સર્પ બોલ્યો: ‘ હું પૂર્વજન્મમાં મનુષ્ય

હતો તે જન્મના અભ્યાસથી આ ભવમાં પણ મને માનુષી ભાષા પ્રાપ્ત થઇ છે. વળી હે યશોનિધિ ! મને ઉજ્જવળ અવધિજ્ઞાન છે, તેથી હું તમને, તમારા નામને અને તમારા વંશને જાણું છું.' આ પ્રમાણે સાંભળીને નળરાજાને દયા આવી, તેથી તેણે એ કંપતા સર્પને ખેંચી લેવા માટે વનલતા ઉપર પોતાનું વસ્ત્ર નાંખ્યું. તે વસ્ત્રનો છેડો પૃથ્વીને અડ્યો, એટલે વાળાવડે ઉર્મિકા(વીંટી)ની જેમ તે સર્પે પોતાના શરીરથી તે વસ્ત્રને વીંટી લીધું. પછી સર્પથી આક્રાંત થયેલા તે ઉત્તરીય વસ્ત્રને કૂવામાંથી રજ્જુની જેમ કૃપાળુ રાજાએ ઉત્કર્ષ સાથે ખેંચી લીધું. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલી ઉખર ભૂમિ ઉપર કે જ્યાં અગ્નિ લાગે નહીં ત્યાં તે સર્પને મૂકવાની ઇચ્છા કરતાં નળને તે સર્પે હાથ ઉપર દંશ માર્યો, એટલે પસીનાના બિંદુની જેમ તે નાગને ભૂમિ પર આચ્છોટનપૂર્વક મૂકી દેતાં નળે કહ્યું કેઃ 'હે ભદ્ર ! તેં કૃતજ્ઞ થઇને આ સારો પ્રત્યુપકાર કર્યો ! હું તારો ઉપકારી છું, તેને આવો જ બદલો મળવો જોઇએ ! પણ એ તો તમારી જાતનો જ ગુણ છે કે જે તમને દૂધ પાય તેને જ તમે ડસો છો !' આવી રીતે નળરાજા કહે છે તેવામાં તેના શરીરમાં વિષ પ્રસરવા લાગ્યું અને તેથી તેનું બધું શરીર અધિજ્ય કરેલા (પણુચ ચઢાવેલા) ધનુષ્યની જેવું કુબડું થઇ ગયું. તે વખતે નળરાજાના કેશ પ્રેતની જેમ પીળા થઇ ગયા, ઊંટની જેમ હોઠ લાંબા થયા અને રાંકની જેમ હાથ પગ દુબળા અને ઉદર સ્થૂળ થઇ ગયું. સર્પના વિષથી ગ્રસ્ત થયેલો નળ ક્ષણવારમાં નટની જેમ સર્વ અંગે બીભત્સ અને વિકૃત આકૃતિવાળો થઇ ગયો. તેથી તેણે ચિંતવ્યું કેઃ 'આવા રૂપથી મારે જીવવું વૃથા છે, માટે પરલોકમાં ઉપકારી એવી દીક્ષાને ગ્રહણ કરું.' નળ આ પ્રમાણે ચિંતવતો હતો તેવામાં પેલા સર્પે સર્પનું રૂપ છોડી દઇને દિવ્ય અલંકાર અને વસ્ત્રને ધારણ કરનાર તેજસ્વી દેવનું રૂપ પ્રગટ કર્યું. પછી તે બોલ્યોઃ 'હે વત્સ ! તું ખેદ પામીશ નહીં. હું તારો પિતા નિષધ છું. મેં તને રાજ્ય આપીને દીક્ષા લીધી હતી; તે દીક્ષાના ફળથી હું બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતા થયો છું. ત્યાં અવધિજ્ઞાનવડે મેં તને આવી દશાને પ્રાપ્ત થયેલો જોયો. પછી માયાથી સર્પરૂપે થઇ દુર્દશામાં પડેલા તારા અંગની, મોટા ગુમડા ઉપર જેમ ફોલ્લો થાય તેમ મેં આવી વિરૂપતા કરેલી છે, પણ મારી કરેલી આ વિરૂપતા કડવા ઔષધના પાનની જેમ તને ઉપકાર માટે જ છે એમ માનજે, કારણ કે તેં પ્રથમ જે રાજાઓને જીતીને દાસ કરેલા છે તે બધા તારા શત્રુ થયેલા છે, તેઓ આવા વિરૂપપણાથી તને ઓળખશે નહીં, એટલે તને કાંઇ પણ ઉપદ્રવ કરશે નહીં વળી હમણાં દીક્ષા લેવાનો મનોરથ પણ કરીશ નહીં, કારણ કે અદ્યાપિ તારે કેટલીક ભૂમિ ચિરકાળ ભોગવવાની છે. જ્યારે તારે દીક્ષાનો સમય આવશે ત્યારે ઉત્તમ મુહૂર્ત્ત કહેનાર જ્યોતિષીની જેમ હું આવીને તને જણાવીશ, માટે હવે સ્વસ્થ થા. હે પુત્ર ! આ શ્રીફળ અને રત્નનો કરંડક ગ્રહણ કર અને યત્નથી ક્ષાત્રવ્રતની જેમ તેની રક્ષા કરજે. જ્યારે તને તારા સ્વરૂપની ઇચ્છા થાય ત્યારે આ શ્રીફળ ફોડજે, તેમાં તું અતિ સુંદર દેવદૃષ્ય વસ્ત્રો જોઇશ અને આ રત્નનો કરંડક ઉઘાડીશ તો તેમાં મનોહર હાર વિગેરે આભૂષણો જોઇશ. પછી જ્યારે એ વસ્ત્રો અને આભરણો તું ધારણ કરીશ ત્યારે તું તારા પ્રથમ પ્રમાણેના દેવાકૃતિતુલ્ય રૂપને પ્રાપ્ત થઇશ ' નળે પૂછ્યુંઃ 'પિતાજી ! તમારી વહુ દવદંતીને જ્યાં મેં છોડી દીધી છે ત્યાં જ રહી છે કે બીજા સ્થાને ગઇ છે તે કહો.' પછી તે દેવે જે સ્થાને તજી હતી તે

સ્થાનથી માંડીને દવદંતી વિદર્ભ દેશમાં પોતાના પિતાને ત્યાં ગઇ ત્યાંસુધીનો બધો વૃત્તાંત તેના સતીત્વપણાની ખ્યાતિપૂર્વક કહી સંભળાવ્યો પછી તેણે નળને કહ્યું: 'હે વત્સ! તું અરણ્યમાં શા માટે ભમે છે? તારી જ્યાં જવાની ઈચ્છા હોય ત્યાં હું તને પહોંચાડું.' નળે કહ્યું: 'હે દેવ! મને સુસુમારનગરે પહોંચાડો' એટલે તે દેવ તેમ કરીને પોતાને સ્થાનકે ગયો

નળરાજા તે નગરની પાસે આવેલા નંદનવનમાં રહ્યો, ત્યાં એક સિદ્ધાયતન જેવું ચૈત્ય તેના જોવામાં આવ્યું. તે ચૈત્યમાં કુબ્જ થયેલા નળે પ્રવેશ કર્યો. તેની અંદર નમિનાથની પ્રતિમા જોઇ, એટલે તેણે પુલકિત અંગે તેને વંદના કરી. પછી નળ સુસુમાર નગરના દ્વાર પાસે આવ્યો. તે વખતે તે નગરમાં એક ઉન્મત્ત હાથી બંધન તોડીને ભમતો હતો. પવન પણ જો તેના ઉપરના ભાગને સ્પર્શે તો તે આસન(સ્કંધપ્રદેશ)ને કંપાવતો હતો, ઉપર સ્ફુરતી સુંઢવડે તે પક્ષીઓને પણ ખેંચતો હતો, મહાવતો દૃષ્ટિવિષ સર્પની જેમ તેની દૃષ્ટિએ જ પડતા નહોતા અને મહાવતની જેમ તે ઉદ્યાનનાં વૃક્ષોને પણ ભાંગતો હતો. તે વખતે ત્યાંનો રાજા દધિપર્ણ કે જે એ ગજેન્દ્રને વશ કરવાને અસમર્થ હતો, તે કિલ્લા ઉપર ચઢીને ઊંચે સ્વરે બોલ્યો કે: "જે કોઈ આ મારા ગજેંદ્રને વશ કરી દેશે તેને હું અવશ્ય વાંછિત આપીશ, માટે કોઇ એવો ગજારોહણ કળામાં ધુરંધર છે?" તે વખતે કુબડા નળે કહ્યું: 'તે હાથી ક્યાં છે? તે મને બતાવો. તમારા દેખતાં જ હું તેને વશ કરી દઇશ.' આ પ્રમાણે કુબ્જ બોલતો હતો તેવામાં તો તે ગજેંદ્ર ઊંચી ગર્જના કરતો તેની પાસે આવ્યો, એટલે ચરણથી જાણે પૃથ્વીને સ્પર્શ પણ ન કરતો હોય તેમ તે કુબડો હાથીની સામે દોડ્યો. તે વખતે 'અરે કુબડા! મરવા જા નહીં, મરવા જા નહીં, દૂર ખસી જા.' આમ લોકો વારંવાર તેને કહેવા લાગ્યા, તો પણ તે તો કેશરીસિંહની જેમ નિઃશંકપણે તેની સામે ગયો. પછી હાથીની પાસે આવી તેને છેતરવાને માટે તે દડાની જેમ પ્રસરવા, ખસવા, પડવા અને આળોટવા લાગ્યો અને વારંવાર તેનું પુચ્છ પકડી ભમાડીને તે પરાક્રમી નળે સર્પને જેમ વાદી ખેદ પમાડે તેમ તેને ઘણો ખેદ પમાડી દીધો. પછી શ્રમને જીતનાર નળરાજા તે ગજેંદ્રને શ્રમિત થયેલો જાણી આરોહકમાં અગ્રેસર હોય તેમ તેની પર ગરૂડની જેમ ઊડીને ચઢી બેઠો આગળના આસન પર બેસી તેના સ્કંધ ઉપર બે પગ મૂકી કુંભસ્થળ ઉપર મુષ્ટિવડે તાડન કરીને તેના બંધનની ગ્રંથિને દૃઢ કરી લીધી. પછી કપોળ ઉપર તાડન કરવાથી મુખ ફાડીને ચીત્કાર શબ્દ કરતા તે હાથીને તે કુબડા નળે અંકુશવડે નચાવતા નચાવતા આગળ ચલાવ્યો તે વખતે લોકોએ તેની જયઘોષણા કરી અને રાજાએ પોતે તેના ગળામાં સુવર્ણની સાંકળી નાંખી બળવાન્ નળે તે હાથીને મીણનો હોય તેવો નરમ કરી દીધો અને તેને તેના બંધનસ્થાનમાં લઇ જઈ તેની કક્ષાનાડીવડે નીચે ઊતરી ગયો. પછી નિર્મળ યશવાળો નળ રાજાની પાસે જઇ તેને પ્રણિપાત કરીને તેની પાસે મિત્રની જેમ બેઠો તે વખતે દધિપર્ણે પૂછ્યુ: 'હે ગજશિક્ષાચતુર! તું આ સિવાય બીજી પણ કોઇ કળા જાણે છે? તારામાં અનેક કળાઓ સંભવે છે' નળે કહ્યું: "હે રાજન્! બીજું તો શું કહું, પણ **સૂર્યપાક રસવતી** પણ હું કરી જાણું છું, તે જોવાની તમારી ઇચ્છા છે?' સૂર્યપાક રસોઇના કુતૂહળી રાજાએ તરત જ રાજમહેલમાંથી તે કુબડાને તંદુલ, શાક અને વેશવાર (પાત્ર) વિગેરે મંગાવી આપ્યાં. એટલે નળે સૂર્યના તડકામાં તેનાં પાત્રો

મૂકી સૌરી વિદ્યાનું સ્મરણ કરી તત્કાળ દિવ્ય રસોઇ તૈયાર કરી દીધી પછી જાણે કોઇ કલ્પવૃક્ષે આપી હોય તેવી તે મનોહર રસોઇ રાજા પરિવાર સાથે જમ્યો શ્રમને ટાળનારી અને પરમ આનંદ આપનારી તે રસવતીનો સ્વાદ લઇને દધિપર્ણ રાજાએ પૂછ્યુ કે-'આવી રસવતી તો માત્ર નળરાજા કરી જાણે છે, બીજો કોઇ જાણતો નથી, કારણ કે ચિરકાળ નળરાજાની સેવા કરતા મને એ રસવતીનો પરિચય છે, તો શું તમે નળ છો? પણ નળની આવી વિરૂપ આકૃતિ નથી. વળી તેને અને આ નગરને બસો યોજનનું અંતર છે, તો તે અહીં કયાથી આવી શકે? તેમજ તે ભરતાર્ધનો રાજા એકાકી પણ શેનો હોય? વળી મેં દેવતાનો અને વિદ્યાધરોનો પરાભવ કરે તેવું તેનુ રૂપ જોયેલું છે, માટે તું તો તે નથી.' આમ કહીને પછી સંતુષ્ટ થયેલા દધિપર્ણે તે કુબડાને વસ્ત્ર અલંકાર વિગેરે અને એક લાખ ટંક[1] તથા પાંચ સો ગામ આપ્યાં કુબ્જ નળે પાંચ સો ગામ વિના બીજું બધું સ્વીકાર્યું; એટલે રાજાએ કહ્યુ કેઃ 'રે કુબ્જ! બીજુ કાંઇ તારે જોઇએ છીએ?' કુબ્જે કહ્યું કે: 'તમારા રાજ્યની હદમાથી શિકારનુ અને મદિરાપાનનું નિવારણ કરાવો, એવી મારી ઇચ્છા છે તે તમે પૂરી કરો.' રાજાએ તેના વચનને માન્ય કરીને પોતાના શાસનમાં સર્વત્ર શિકાર અને મદિરાપાનની વાર્તાને પણ બંધ કરી

એક વખતે રાજા દધિપર્ણે તે કુબડાને એકાંતમા બોલાવીને પૂછ્યું કે: 'તું કોણ છે? કયાંથી આવ્યો છે? અને કયાનો નિવાસી છે? તે કહે' તે બોલ્યોઃ "કોશલ નગરીમા નળરાજાનો હુંડિક નામે હું રસોઇયો છુ અને નળરાજાની પાસેથી હું બધી કળાઓ શિખ્યો છું. તેના ભાઇ કુબરે દ્યૂતકળાથી નળ રાજાની બધી પૃથ્વી જીતી લીધી, એટલે તે દવદંતીને લઇને અરણ્યમાં ગયા, ત્યાં તે મરી ગયા હશે એમ જાણી હું તમારી પાસે આવ્યો માયાવી અને પાત્રને નહીં પીછાણનારા તેના ભાઇ કૂબરનો હું આશ્રિત થયો નહીં" આ પ્રમાણે નળરાજાના મરણની વાર્તા સાંભળી દધિપર્ણ રાજા હૃદયમાં વજ્રહત થયો હોય તેમ પરિવાર સાથે આક્રંદ કરવા લાગ્યો પછી નેત્રાશ્રુના મેઘરૂપ દધિપર્ણે નળરાજાનુ પ્રેતકાર્ય કર્યું. કુબડે તે સ્મિત-હાસ્યપૂર્વક જોયું

એક વખતે દધિપર્ણ રાજાએ દવદંતીના પિતાની પાસે કોઇ કારણથી મિત્રપણાને લીધે એક દૂતને મોકલ્યો ભીમરાજાએ દૂતનો સત્કાર કર્યો તે સુખે તેની પાસે રહ્યો. એક વખતે વાર્તાના પ્રસંગમા એ વક્તા દૂતે કહ્યું કે: 'એક નળરાજાનો રસોયો મારા સ્વામી પાસે આવ્યો છે, તે નળરાજા પાસે સૂર્યપાક રસોઇ શીખ્યો છે.' તે સાંભળી દવદંતી ઊંચા કર્ણ કરી પિતા પ્રત્યે બોલી: "પિતાજી! કોઇ દૂતને મોકલીને તપાસ કરાવો કે તે રસોયો કેવો છે? કેમ કે નળરાજા સિવાય બીજું કોઇ સૂર્યપાક રસોઇ જાણતું નથી, તેથી રખે તે ગુપ્તવેષધારી નળરાજા જ હોય!" પછી ભીમરાજાએ સ્વામીના કાર્યમાં કુશળ એવા કુશળ નામના એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણને બોલાવી સત્કારપૂર્વક આજ્ઞા કરી કે: 'તમે સુસુમારપુરે જઇ તે રાજાના નવા રસોયાને જુઓ અને તે કઇ કઇ કળા જાણે છે તેમજ તેનુ રૂપ કેવું છે તેનો નિશ્ચય કરો.' 'આપની આજ્ઞા પ્રમાણ છે' એમ કહી તે બ્રાહ્મણ શુભ શુકને પ્રેરાતો શીઘ્ર સુસુમારપુરે આવ્યો ત્યાં પૂછતો પૂછતો તે કુબડાની પાસે ગયો

---

[1] એક જાતનું દ્રવ્ય

અને ત્યાં બેઠો. તેનાં સર્વ અંગ વિકૃતિવાળાં જોઈ તેને ઘણો ખેદ થયો. તેણે વિચાર્યું કે 'આ ક્યાં અને નળરાજા ક્યાં! ક્યાં મેરુ અને ક્યાં સરસવ! દવદંતીને વૃથા નળની ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન થઈ છે.' આવો નિશ્ચય કરી મનમાં સારી રીતે ધારીને પછી તે નળરાજાની નિંદાગર્ભિત બે શ્લોક બોલ્યો, તેમાં એમ કહ્યું કે "સઘળા નિર્દય, નિર્લજ્જ, નિઃસત્ત્વ અને દુષ્ટ લોકોમાં નળરાજા એક જ મુખ્ય છે, કે જેણે પોતાની સતી સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો પોતાની વિશ્વાસી અને મુગ્ધા સ્ત્રીને એકલી સૂતી મૂકીને ચાલ્યા જતાં એ અલ્પમતિ નળરાજાના બે ચરણને કેમ ઉત્સાહ આવ્યો હશે?" આ પ્રમાણે વારંવાર તે બોલવા લાગ્યો, તેથી તેને સાંભળીને પોતાની દયિતાને સંભારતો નળરાજા નેત્રકમળમાં અનર્ગલ જળ લાવી રડવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે: 'તું કેમ રૂવે છે?' એટલે તે બોલ્યો: 'તમારું કરુણારસમય ગીત સાંભળીને રોઉં છું.' પછી કુબડે તે શ્લોકોનો અર્થ પૂછ્યો, એટલે તે બ્રાહ્મણે દ્યૂતથી માંડીને કુંડિનપુર પહોંચવા સુધીની દવદંતીની બધી કથા કહી સંભળાવી. પછી કહ્યું: "અરે કુબ્જ! તું સૂર્યપાક રસોઈનો કરનાર છે, એમ આ સુસુમારનગરના રાજાના દૂતે આવીને અમારા ભીમરાજાને કહ્યું તે સાંભળી ભીમરાજાની પુત્રી દવદંતીએ પોતાના પિતાને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહ્યું કે: 'સૂર્યપાક રસોઈ કરનાર નળ જ હોવા જોઈએ, બીજો કોઇ તેવો નથી.' તેથી ભીમરાજાએ તને જોવા માટે મને મોકલ્યો છે, પણ તને જોઈને મને વિચાર થાય છે કે દુરાકૃતિવાળો તું કુબડો ક્યાં અને દેવતા સરખો રૂપવંત નળરાજા ક્યાં! ક્યાં ખજુવો અને ક્યાં સૂર્ય! પણ અહીં આવતાં મને શુકન ઘણાં સારાં થયાં હતાં, તેથી જો તું નળરાજા ન હોય તો તે બધાં વ્યર્થ થાય છે." આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણની વાત સાંભળી દવદંતીનું હૃદયમાં ધ્યાન કરતો તે કુબ્જ અધિક અધિક રુદન કરવા લાગ્યો અને ઘણો આગ્રહ કરીને તે બ્રાહ્મણને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. પછી તેને આ પ્રમાણે કહ્યું કે 'મહાસતી દવદંતીની અને મહાશય નળરાજાની કથા કહેનારા એવા તારી કયા પ્રકારે સ્વાગત કરું?' એમ કહી સ્નાન, ભોજન વિગેરેથી તેનો સત્કાર કર્યો, અને દધિપર્ણે આપેલાં આભરણાદિક તેને આપ્યાં. પછી તે કુશળ બ્રાહ્મણ કુશળક્ષેમ કુંડિનપુર પાછો ગયો અને દવદંતીને તેમજ તેના પિતાને પોતે જોયેલા કુબડાની સર્વ વાર્ત્તા કહી. તેમાં મુખ્ય તેણે મદોન્મત્ત થયેલા હાથીને ખેદ પમાડી તેના પર આરોહણ કર્યું હતું, તેમજ સૂર્યપાક રસોઇ બનાવી હતી અને તેને રાજાએ સુવર્ણમાળા, એક લાખ ટંક અને વસ્ત્રાલંકાર વિગેરે આપ્યાં હતાં તે વાર્ત્તા કરી અને પોતે જે બે શ્લોક કહ્યા હતા અને કુબડે તેને સત્કારપૂર્વક જે કાંઇ આપ્યું હતું તે પણ જણાવ્યું. આ સર્વ સાંભળી વૈદર્ભીએ કહ્યું–'પિતાજી! નળરાજાનું આવું વિરૂપ રૂપ આહારદોષથી કે કર્મદોષથી થયું હશે; પરંતુ ગજશિક્ષામાં નિપુણતા, આવું અદ્ભુત દાન અને સૂર્યપાક રસવતી એ નળરાજા વિના બીજાને હોય જ નહીં, માટે હે તાત! કોઇ પણ ઉપાયથી એ કુબ્જને અહીં બોલાવો કે જેથી હું તેની ઇંગિતાદિ ચેષ્ટાઓથી પરીક્ષા કરી લઇશ'

ભીમરાજા બોલ્યા: 'હે પુત્રી! તારો ખોટો સ્વયંવર માંડી દધિપર્ણ રાજાને બોલાવવાને પુરુષને મોકલું. તારો સ્વયંવર સાંભળી તે તરત અહીં આવશે, કારણ કે તે તારામાં લુબ્ધ હતો અને તું નળને વરી ગઇ હતી. વળી દધિપર્ણની સાથે તે કુબ્જ પણ આવશે, કારણ કે તે જો નળરાજા હશે તો તને બીજા વરને આપવાનું સાંભળી તે સહન કરી શકશે

નહીં. વળી નળ અશ્વના હૃદયને જાણનાર છે, તેથી જો તે કુબડો નળ હશે તો રથને હાંકતાં તે રથના અશ્વથી જ તે ઓળખી શકાશે, કેમકે જ્યારે તે રથ હાંકે છે, ત્યારે તેના પ્રેરેલા અશ્વો જાણે પવન જ અશ્વમૂર્ત્તિ થયેલ હોય તેમ પવનવેગી થાય છે. વળી તેને આવવામાં દિવસ પણ નજીકનો જણાવીશ કે જેથી નળ અહીં સત્વર આવે, કેમકે કોઇ બીજો સાધારણ માણસ સ્ત્રીનો પરાભવ સહન કરે નહી, તો નળરાજા શી રીતે સહન કરે ? ”

આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને ભીમરાજાએ દૂત મોકલી સુસુમારપુરના દધિપર્ણને પંચમીને દિવસે દવદંતીના સ્વયંવરમાં આવવા આમંત્રણ મોકલ્યું, એટલે કુંડિનપુર આવવાને તત્પર થયેલો દધિપર્ણ રાજા મનમાં ચિંતવવા લાગ્યો કે–‘ હુ વૈદર્ભીને પ્રાપ્ત કરવાને ઘણા દિવસ થયા ઇચ્છું છું તે મળવાનો વખત આવ્યો, પણ તે તો દૂર છે અને સ્વયંવર તો આવતી કાલે જ છે, તેથી આવતી કાલે ત્યાં શી રીતે પહોંચાય ? માટે હવે શું કરવું ? ’ આ પ્રમાણે ચિંતાથી થોડા પાણીમાં માછલું તરફડે તેમ તે તરફડવા લાગ્યો.

આ ખબર સાંભળી કુબ્જ વિચારમાં પડ્યો : ‘ સતી દવદંતી બીજા પુરુષને ઇચ્છે જ નહીં, અને કદી ઇચ્છે તો હું છતાં તેને બીજો કોણ ગ્રહણ કરે ? માટે આ દધિપર્ણ રાજાને હું ત્યાં છ પહોરમાં લઇ જઉં, જેથી તેની સાથે મારું પણ ત્યાં પ્રાસંગિક ગમન થાય. ’ પછી તેણે દધિપર્ણને કહ્યું: “ તમે બહુ ખેદ કે ફીકર કરો નહીં. ખેદ કે ચિંતાનું જે કારણ હોય તે કહો, કેમ કે રોગની વાત કહ્યા વગર રોગીની ચિકિત્સા થતી નથી. ” દધિપર્ણે કુબ્જને કહ્યું: ‘ નળરાજા મૃત્યુ પામેલ છે, તેથી વૈદર્ભી આવતી કાલે ફરી વાર સ્વયંવર કરે છે ચૈત્ર માસની શુકલ પંચમીએ તેનો સ્વયંવર છે અને તેના આંતરામાં હવે માત્ર છ પહોર બાકી છે, તો તેટલા વખતમા હું ત્યા શી રીતે જઇ શકીશ ? તેનો દૂત ત્યાંથી ઘણા દિવસે જે માર્ગે અહીં આવ્યો તે જ માર્ગે હવે હું છ પહોરમાં ત્યાં શી રીતે જઇ શકું ? માટે હુ દવદંતીમા ફોગટનો જ લુબ્ધ થયો છું ’ કુબડે કહ્યું: ‘ હે રાજન્ ! જરા પણ ખેદ કરો નહીં, તમને થોડા વખતમાં વિદર્ભાનગરીએ પહોંચાડું, માટે મને તમે અશ્વ સહિત રથ આપો ’ રાજાએ કહ્યું: ‘ તારી ઇચ્છાને અનુકુળ એવા રથાશ્વને લઇ આવ ’ પછી નળે ઉત્તમ રથ અને સર્વ લક્ષણે લક્ષિત બે જાતિવંત અશ્વો લીધા તેની સર્વ કાર્યમાં કુશળતા જોઈને દધિપર્ણ વિચારમાં પડ્યો કે ‘ આ કોઈ સામાન્ય પુરુષ નથી. તે દેવ કે કોઇ ખેચર હોય એમ લાગે છે.’ પછી રથને ઘોડા જોડી કુબ્જે રાજાને કહ્યું: ‘ હવે રથમા બેસો, હું તમને પ્રાત:કાળે વિદર્ભાનગરીએ પહોંચાડી દઇશ ’ પછી રાજા, તાંબૂલવાહક, છત્રધારક, બે ચામરધારીઓ અને કુબ્જ એમ છ જણા કુબ્જે સજ્જ કરેલા રથમાં બેઠા કુબ્જે પેલા શ્રીફળ અને કરંડકને વસ્ત્રવડે કટિ ઉપર બાંધી પંચનમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરી ઘોડાને હંકાર્યા અશ્વના હૃદયને જાણનારા નળે હાંકેલો તે રથ દેવવિમાનની જેમ સ્વામીના મન જેવા વેગથી ચાલ્યો. તેવામાં વેગથી ચાલતા રથના પવનવડે દધિપર્ણ રાજાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર ઊડી ગયુ, તે જાણે તેણે નળરાજાનું અવતરણ કર્યુ હોય તેમ દેખાવા લાગ્યુ દધિપર્ણે કહ્યું: ‘ રે કુબ્જ ! ક્ષણવાર રથને થોભાવ, જેથી પવનવડે ઊડી ગયેલા મારા વસ્ત્રને હુ લઇ લઉં. ’ દધિપર્ણે વસ્ત્ર પડી ગયા પછી કહ્યું તેટલામાં તો તે રથ પચવીશ યોજન દૂર ચાલ્યો ગયો હતો એટલે

કુબડો હસીને બોલ્યો: 'હે રાજન્! તમારું વસ્ત્ર કયાં છે? તે પડ્યા પછી તો આપણે પચવીશ યોજન દૂર આવ્યા છીએ.' તેવામાં દધિપર્ણે દૂરથી અક્ષ(બેડા)ના એક વૃક્ષને ઘણાં ફળથી ભરપૂર જોયું. તે જોઈને તેણે કુબ્જ સારથિને કહ્યું: 'આ વૃક્ષ પર જેટલાં ફળ છે, તેટલાં ગણ્યા વગર પણ હું કહી શકું છું. તે કૌતુક પાછા ફરતી વખતે હું તને બતાવીશ' કુબ્જે કહ્યું: 'હે રાજન્! તમે કાળક્ષેપનો શામાટે ભય રાખો છો. મારા જેવો અશ્વહૃદય જાણનાર સારથી છતાં તે ભય તમારે રાખવો નહીં. વળી હું એક મુષ્ટિના પ્રહારથી આ વૃક્ષનાં સર્વ ફળો મેઘનાં જળબિંદુની જેમ પૃથ્વી પર તમારી સામે જ પાડી નાખીશ.' રાજાએ કહ્યું: 'જો એમ છે તો રે કુબ્જ! એ ફળો પાડી દે, તે સંખ્યાએ બરાબર અઢાર હજાર થશે, તે કૌતુક જો' પછી કુબ્જે તે વૃક્ષના ફળો પાડી નાંખ્યા અને પછી ગણ્યાં, એટલે બરાબર અઢાર હજાર થયાં, એક પણ અધિક કે ન્યૂન થયુ નહીં પછી કુબ્જે દધિપર્ણની યાચનાથી અશ્વહૃદયવિદ્યા તેને આપી અને તેની પાસેથી સંખ્યાવિદ્યા યથાવિધિ પોતે ગ્રહણ કરી. પછી પ્રાતઃકાળ થયો ત્યાં તો જેનો સારથી કુબ્જ છે એવો રથ વિદર્ભાનગરીની પાસે આવી પહોંચ્યો. તે જોઈ રાજા દધિપર્ણનું મુખ કમળની જેમ વિકસ્વર થયું.

અહીં તે જ વખતે રાત્રિના શેષ ભાગે વૈદર્ભીએ એક સ્વપ્ન જોયું તેથી હર્ષ પામીને તેણીએ તે પોતાના પિતાની આગળ આ પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું: "આજે રાત્રિના શેષ ભાગે હું સૂતી હતી, તેવામાં નિવૃત્તિ દેવીએ કોશલાનગરીનું ઉદ્યાન આકાશમાર્ગે અહીં લાવેલું મેં દીઠું. તેમાં એક પુષ્પફળથી સુશોભિત આમ્રવૃક્ષ મેં જોયું, એટલે તેની આજ્ઞાથી હું તેની ઉપર ચઢી ગઇ. પછી તે દેવીએ મારા હાથમાં એક પ્રફુલ્લિત કમળ આપ્યું. હું જ્યારે તે વૃક્ષ ઉપર ચઢી તે વખતે કોઇ એક પક્ષી કે જે પ્રથમથી તેની ઉપર ચઢેલું હતું, તે તત્કાળ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું" આ પ્રમાણે સ્વપ્નવૃત્તાંત સાંભળી ભીમ રાજા બોલ્યા: 'હે પુત્રી! આ સ્વપ્ન અતિ શુભ ફળદાયક છે. જે તેં નિર્વૃત્તિ દેવી જોયાં તે તારો ઉદય પામેલો પુણ્યરાશિ સમજવો. તેણે લાવેલું આકાશમાં જે કોશલાનું ઉદ્યાન તેં જોયું તેથી એમ સમજવું કે તે તારો પુણ્યરાશિ તને કોશલાનગરીનું ઐશ્વર્ય આપશે. આમ્રવૃક્ષ ઉપર ચડવાથી તારો તારા પતિ સાથે જલદી સમાગમ થશે, તેમજ આગળથી ચઢેલું જે પક્ષી વૃક્ષ ઉપરથી પડયું તે કૂબરરાજા રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થશે. આ પ્રમાણે નિઃસંશય તારે સમજવું. વળી પ્રભાતકાળે તને સ્વપ્નનું દર્શન થયું છે, તેથી આજે જ તને નળરાજા મળશે, કારણ કે પ્રભાતકાળનું સ્વપ્ન શીઘ્ર ફળને આપે છે.'

આ પ્રમાણે પિતાપુત્રી વાતો કરે છે તેવામાં દધિપર્ણ રાજા નગરદ્વાર પાસે આવ્યાના સમાચાર એક મંગળ નામના પુરુષે ભીમરાજાને આપ્યા તરત જ ભીમરાજા દધિપર્ણની પાસે આવ્યો, એને મિત્રની જેમ આલિંગન દઇને મળ્યો પછી ઉતારો આપવા વિગેરેથી તેનો સત્કાર કરીને કહ્યું: 'હે રાજન્! તમારો કુબડો રસોયો સૂર્યપાક રસોઈ કરી જાણે છે તે રસોઇ અમને બતાવો. તે જોવાની અમને ઘણી ઇચ્છા છે, તેથી હમણાં બીજી વાર્ત્તા કરવાની જરૂર નથી.' પછી દધિપર્ણે તે રસોઇ કરવાની કુબડાને આજ્ઞા આપી, એટલે તેણે કલ્પવૃક્ષની જેમ ક્ષણવારમાં તે કરી બતાવી પછી દધિપર્ણના આગ્રહથી તેમજ તેના સ્વાદની પરીક્ષા કરવાને માટે તે રસોઇ ભીમરાજા પરિવાર સાથે જમ્યો. તે રસોઇના ભાતથી

ભરેલો એક થાળ દવદંતીએ મગાવ્યો અને તે જમી. તે સ્વાદથી તેણે જાણ્યું કે 'આ કુબડો તે નળરાજા જ છે.' દવદંતીએ પોતાના પિતાને કહ્યું: 'પૂર્વે કોઇ જ્ઞાની આચાર્યે મને કહ્યું હતું કે આ ભરતક્ષેત્રમાં સૂર્યપાક રસોઈ નળરાજા સિવાય બીજું કોઇ જાણતું નથી, માટે આ કુબડો કે ઠુંઠો ગમે તેવો હોય, પણ તે નળરાજા જ છે, તેમાં જરા પણ સંશય નથી. ફક્ત તેમ થવામાં કાંઇક કારણ છે વળી જેમ આ સૂર્યપાક રસોઇથી નળની પરીક્ષા છે તેમ બીજી પણ એક પરીક્ષા છે કે જો નળરાજાની આંગળીનો મને સ્પર્શ થાય તો તત્કાળ મારા શરીર પર રોમાંચ ઊભાં થાય, માટે એ કુબડો અગુળીથી તિલક રચતો હોય તેમ મને સ્પર્શ કરે, એ નિશાનીથી તે નળરાજા તરીકે ખરી રીતે ઓળખાઈ આવશે.' પછી ભીમરાજાએ તેને પૂછયું: 'તું નળરાજા છે?' એટલે તે બોલ્યો: 'તમે બધા ભ્રાંત થયા છો, કેમકે દેવ જેવો સ્વરૂપવાન્ નળરાજા કયાં અને જોવાને પણ અયોગ્ય એવો હું કયાં?' પછી રાજાના અતિ આગ્રહથી તે કુબડે લીલા અક્ષરને માર્જન કરવાવડે જેમ પત્રને અડકે તેમ અતિ લાઘવથી અંગુલીવડે દવદંતીના વક્ષ:સ્થળને સ્પર્શ કર્યો. તેથી અંગુળીનો સહજ માત્ર સ્પર્શ થતાં જ અદ્વૈત આનંદ મળવાથી વૈદર્ભીનું શરીર કરચલાની જેવું રોમાંચિત થઇ ગયું, એટલે વૈદર્ભીએ કહ્યું કે: 'હે પ્રાણેશ! તે વખતે તો મને સૂતી મૂકીને ચાલ્યા ગયા હતા, પણ હવે કયાં જશો? ઘણે લાંબે કાળે તમે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા છો.' આ પ્રમાણે વારંવાર કહીને પછી તે કુબ્જને અંતર્ગૃહમાં લઈ ગઇ. ત્યાં કુબ્જે પેલા શ્રીફળ અને કરંડકમાંથી વસ્ત્રાલંકાર કાઢ્યાં. તેને ધારણ કરવાથી તે પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામ્યો. વૈદર્ભીએ વૃક્ષને લતાની જેમ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપવાળા પતિનું સર્વાંગ આલિંગન કર્યું. પછી કમળનયન નળરાજા દ્વાર પાસે આવ્યા, એટલે ભીમરાજાએ આલિંગન કરીને પોતાના સિંહાસન પર તેમને બેસાડ્યા અને "તમે મારા સ્વામી છો, આ બધું તમારું છે, માટે મને આજ્ઞા આપો, શું કરું?" આમ બોલી ભીમરાજા છડીદારની જેમ અંજલિ જોડી ઊભો રહ્યો. દધિપર્ણે પણ નળરાજાને નમીને કહ્યું: 'તમે મારા નાથ છો, મેં અજ્ઞાનપણાથી તમારા પ્રત્યે જે કાંઇ અન્યાય પ્રવૃત્તિ કરી હોય તે ક્ષમા કરશો.'

અન્યદા ધનદેવ સાર્થવાહ મોટી સમૃદ્ધિ સાથે હાથમાં ભેટણું લઈને ભીમરથ રાજાને મળવા આવ્યો. વૈદર્ભીના પ્રથમના ઉપકારી તે સાર્થવાહનો ભીમરાજાએ બંધુની જેમ અત્યંત સત્કાર કર્યો. પછી પૂર્વે કરેલા ઉપકારથી થયેલી અનિવાર્ય ઉત્કંઠાને લીધે દવદંતીએ પોતાના પિતાને કહ્યું, જેથી તેણે રાજા ઋતુપર્ણ, ચંદ્રયશા, તેની પુત્રી ચંદ્રવતી અને તાપસપુરના રાજા વસંતશ્રીશેખરને તેડાવ્યા, એટલે તે બધા ત્યાં આવ્યા ભીમરાજાએ અતિસત્કાર કરેલા તેઓ નવનવા આતિથ્યથી પ્રસન્ન ચિત્તવાળા થઈને એક માસ સુધી ત્યાં રહ્યા.

એક વખતે તેઓ સર્વે ભીમરાજાની સભામાં એકઠાં થઇને બેઠાં હતાં તેવામાં પ્રાત:કાળે પોતાની પ્રભાથી આકાશને પ્રકાશિત કરતો કોઈ દેવ ત્યાં આવ્યો. તેણે અંજલિ જોડી વૈદર્ભીને કહ્યું: 'હું તે વિમળમતિ નામે તાપસપતિ છું કે જેને તમે પૂર્વે પ્રતિબોધ આપ્યો હતો તે સંભારો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને હું સૌધર્મ દેવલોકમાં **શ્રીકેસર** નામના વિમાનમાં **શ્રીકેસર** નામે દેવ થયો છું. મારા જેવા મિથ્યાદૃષ્ટિને તમે અર્હદ્ધર્મમાં સ્થાપિત

કર્યો તે ધર્મના પ્રભાવથી તમારા પ્રમાદવડે અત્યારે હું દેવતા થયો છું ' આ પ્રમાણે કહી, સાત કોટી સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરીને કૃતજ્ઞતા પ્રકાશિત કરી તે દેવ અંતર્ધાન થઈ ગયો. પછી વસંતશ્રીશેખર, દધિપર્ણ, ઋતુપર્ણ, ભીમ અને બીજા મહા બળવાન્ રાજાઓએ મળીને નળરાજાને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને તેમની આજ્ઞાથી તે રાજાઓએ પૃથ્વીને પણ સંકડામણ આપે તેવાં પોતપોતાના સૈન્યો ત્યાં એકઠાં કર્યાં. પછી શુભ દિવસે અતુલ પરાક્રમી નળરાજાએ પોતાની રાજ્યલક્ષ્મી પાછી લેવાની ઈચ્છાથી તે રાજાઓની સાથે અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દિવસે સૈન્યની રજથી સૂર્યને ઢાંકી દેતો નળરાજા અયોધ્યા પહોંચ્યો અને **રતિવલ્લભ** નામના ઉદ્યાનમાં તેણે પડાવ કર્યો. નળને આવા ઉત્તમ વૈભવસંયુક્ત આવેલો જાણી ભયથી કંઠપ્રાણ થઈ ગયો હોય તેમ કૂબર અત્યંત આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો. નળે દૂત મોકલીને તેને કહેવરાવ્યું: " આપણે ફરી વાર દ્યૂત રમીએ અને તેમાં એવું પણ કરીએ કે જેથી મારી સર્વ લક્ષ્મી તારી થાય કે તારી સર્વ લક્ષ્મી મારી થાય " એ સાંભળી કૂબર રણના ભયથી મુક્ત થવાને લીધે ખુશી થયો અને વિજયની ઈચ્છાએ તેણે ફરીવાર દ્યૂત આરંભ્યું તેમાં અનુજ બંધુથી વિશેષ ભાગ્યવાન્ એવા નળે કૂબરની સર્વ પૃથ્વી જીતી લીધી, કેમ કે **સદ્ભાગ્યનો યોગ હોય છે ત્યારે વિજય તો માણસના કરકમળમાં હંસરૂપ થાય છે.** નળે કૂબરનું સર્વ રાજ્ય જીતી લીધું તે છતાં અને તે કૂબર અતિ ક્રૂર હતો તે છતાં પણ ' આ મારો અનુજ બંધુ છે ' એમ જાણી નળે તેના ઉપર અવકૃપા કરી નહીં. ઊલટું ક્રોધ રહિત નળે પોતાનું રાજ્ય પોતાવડે અલંકૃત કરીને કૂબરને પૂર્વની જેમ યુવરાજપદ આપ્યું. નળે પોતાનું રાજ્ય મેળવીને પછી દવદંતી સાથે કોશલાનગરીના સર્વ ચૈત્યોની ઉત્કંઠાપૂર્વક વંદના કરી. ભરતાર્ધના નિવાસી રાજાઓ ભક્તિથી રાજ્યાભિષેકની માંગળિક ભેટો લઈને ત્યાં આવ્યા. પછી સર્વ રાજાઓ જેના અખંડ શાસનને પાળે છે એવા નળે ઘણાં હજાર વર્ષો સુધી કોશલાનું રાજ્ય કર્યું. એક વખતે નિષધ રાજા જે સ્વર્ગમાં દેવતા થયેલા છે, તેમણે આવીને વિષયસાગરમાં નિમગ્ન થયેલા મગરમચ્છ જેવા નળરાજાને આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપ્યો: ' રે વત્સ ! આ સંસારરૂપ અરણ્યમાં તારા વિવેકરૂપ ધનને વિષયરૂપ ચોર લંટી જાય છે, તથાપિ તું પુરુષ થઈને કેમ તેનું રક્ષણ કરતો નથી ? મેં પૂર્વે તને દીક્ષાનો સમય જણાવવાનું કબૂલ કર્યું હતું તો હવે તે સમય આવ્યો છે, માટે આયુષ્યરૂપ વૃક્ષના ફળરૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કર ' આ પ્રમાણે કહી તે નિષધ દેવ અંતર્ધાન થયો. તે વખતે **જિનસેન** નામના એક અવધિજ્ઞાની સૂરિ ત્યાં પધાર્યા. દવદંતી અને નળે તેમની સમીપે જઈને તેમને આદરથી વંદના કરી. પછી તેમણે પોતાના પૂર્વ ભવ પૂછ્યા એટલે તે કહીને મુનિ બોલ્યા કે: ' પૂર્વે તમે મુનિને ક્ષીરદાન કર્યું હતું તેથી તમને આ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે અને તે વખતે તમને બાર ઘડી મુનિ પર ક્રોધ રહ્યો હતો તેથી આ ભવમાં તમને બાર વર્ષનો વિયોગ રહ્યો છે ' આ પ્રમાણે સાંભળી પુષ્કર નામના પોતાના પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી નળ અને દવદંતીએ તે મુનિ પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું અને તે ચિરકાળ સુધી પાળ્યું. અન્યદા નળને વિષયવાસના ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તેણે દવદંતી ઉપર ભોગને માટે મન કર્યું. તે વાત જાણીને આચાર્યે તેનો ત્યાગ કર્યો, એટલે તેના પિતા નિષધ દેવે આવીને તેને પ્રતિબોધ આપ્યો. પછી વ્રત પાળવાને અશક્ત એવા નળે અનશન ગ્રહણ કર્યું. તે વાત સાંભળીને નળ ઉપર અનુરાગવાળી દવદંતીએ પણ અનશન આદર્યું.

આ પ્રમાણે કથા કહીને કુબેર વસુદેવને કહે છે : " હે વસુદેવ ! તે નળ મૃત્યુ પામીને હું કુબેર થયો છું અને દવદતી મૃત્યુ પામીને મારી પ્રિયા થઈ હતી તે ત્યાંથી ચ્યવીને આ કનકવતી થઇ છે એની ઉપર પૂર્વ ભવના પત્નીપણાના સ્નેહથી અતિશય મોહિત થઇ હું અહીં આવેલો છું કેમકે સ્નેહ સેંકડો જન્મ સુધી ચાલે છે હે દશાર્હ વસુદેવ ! આ ભવમાં આ કનકવતી સર્વ કર્મને ઉન્મૂલન કરી નિર્વાણને પ્રાપ્ત થશે પૂર્વે ઇન્દ્રની સાથે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હું તીર્થંકરને વાંદવા ગયો હતો, ત્યાં વિમળસ્વામી અર્હંતે મને આ વૃત્તાંત જણાવ્યો હતો. "

આ પ્રમાણે વસુદેવને કનકવતીના પૂર્વ ભવની કથા કહીને કુબેર અંતર્ધાન થઇ ગયો. પછી સૌભાગ્યવંતમા શિરોમણિ અને અદ્વિતીય રૂપવાન્ વસુદેવ ચિરકાળના અતિશય અનુરાગના યોગથી કનકવતીને પરણીને અનેક ખેચરીઓની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि कनकवती-परिणयनतत्पूर्वभववर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

સર્ગ ૪ થો

વસુદેવ ચરિત્ર (ચાલુ)

એક વખતે વસુદેવ સૂતા હતા ત્યાં સૂર્પક નામના વિદ્યાધરે આવીને તેનું હરણ કર્યું તત્કાળ જાગીને તેણે સૂર્પકની ઉપર મુષ્ટિનો પ્રવાહ કર્યો, જેથી સૂર્પકે તેને છોડી દીધા, એટલે વસુદેવ ગોદાવરી નદીમા પડ્યા નદીને તરીને તે કોલ્લાપુરમાં આવ્યા અને ત્યાંના રાજા પદ્મરથની પુત્રી પદ્મશ્રીને પરણ્યા. ત્યાંથી તેનું નીલકંઠ વિદ્યાધરે હરણ કર્યું, અને માર્ગમાં પડતા મૂકયા એટલે તે ચંપાપુરી પાસેના સરોવરમાં પડ્યા. તેમાંથી તરી નગરમાં આવી મંત્રીની પુત્રીને પરણ્યા. ત્યાંથી સૂર્પક વિદ્યાધરે પાછું તેમનું હરણ કર્યું અને માર્ગે પડતા મૂકયા, એટલે ગંગાનદીના જળમાં પડ્યા. તે નદી તરીને મુસાફરોની સાથે ચાલતાં એક પલ્લીમાં આવ્યા ત્યાં પલ્લીપતિની **જરા** નામની કન્યાને પરણ્યા. તેનાથી જરાકુમાર નામે પુત્ર થયો ત્યાંથી નીકળી અવંતિસુદરી, સૂરસેના, નરદ્વેષી, જીવયશા અને બીજી રાજકન્યાઓને પરણ્યા.

એકદા વસુદેવ અન્યત્ર જતા હતા તેવામા કોઈ દેવતાએ આવીને તેને કહ્યું : ' હે વસુદેવ ! **રુધિર** રાજાની કન્યા **રોહિણી** હું તને તેના સ્વયંવરમાં આપું છું, માટે તારે ત્યા જઇને પટહ (ઢોલ) વગાડવો. ' પછી વસુદેવ **અરિષ્ટપુર**માં રોહિણીના સ્વયંવર-મંડપમાં ગયા ત્યાં જરાસંધ વિગેરે રાજાઓ આવીને બેઠા હતા, તે વખતે જાણે સાક્ષાત્ ચન્દ્રની સ્ત્રી રોહિણી પૃથ્વી પર આવેલ હોય તેવી **રોહિણીકુમારી** મંડપમાં આવી. તે સમયે પોતે રુચિકર થાય તેવી ઇચ્છાથી સર્વ રાજાઓ વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ રોહિણી તરફ કરવા લાગ્યા, પણ તેમાંથી કોઇ પણ પોતાને અનુરૂપ ન લાગવાથી તેને કોઇ રાજા રુચ્યો નહીં. તે વખતે વસુદેવ બીજો વેષ લઇને વાજિત્રો વગાડનારાઓની વચમાં બેસી પટહ વગાડવા લાગ્યા, તે વાદ્યમાંથી એવા સ્ફુટ અક્ષર નીકળતા હતા કે " હે કુરંગાક્ષિ !

અહીં આવ, મૃગલીની જેમ શું જોઈ રહી છો? હું તારો યોગ્ય ભર્ત્તા છું અને તારા સંગમમાં ઉત્સુક છું." આ અક્ષરો સાંભળી રોહિણીએ તેના સામું જોયું, જોતાં જ રોમાંચિત થઇને તેણે તેના કંઠમાં સ્વયંવરની માળા આરોપિત કરી. તે સમયે ત્યાં આવેલા રાજાઓમાં 'આને મારો, મારો' એવો કોલાહલ થઇ રહ્યો, કારણ કે 'રોહિણી એક વાજિત્ર વગાડનારને વરી' એથી તેમનું ઘણું ઉપહાસ્ય થયું હતું. કોશલાના રાજા દંતવક્રે અતિ વક્ર વાણીથી મશ્કરીની જેમ રુધિર રાજાને ઉપહાસ્યમાં કહ્યું: 'જો તમારે આ કન્યા એક ઢોલકીઆને આપવી હતી, તો આ બધા કુલીન રાજાઓને તમે કુલીન જોઇને શામાટે બોલાવ્યા ? આ કન્યા ગુણને જાણનારી ન હોય અને તેથી જો આવા વાજિત્ર વગાડનારને વરે તો તે વાત ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે બાલ્યવયમાં કન્યાનો શાસ્તા (શિક્ષા આપનાર) પિતા છે.' રુધિર રાજા બોલ્યો: 'હે રાજન્! તે વિષે તમારે કાંઇ પણ વિચાર કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે સ્વયંવરમાં જેને કન્યા વરે તે પુરુષ પ્રમાણ છે' તે વખતે ન્યાયવેત્તા વિદુરે કહ્યું: 'જો કે આ તમારું વચન યુક્ત છે, તથાપિ આ પુરુષને કુળ વિગેરે પૂછવું જોઇએ' તે વખતે વસુદેવ બોલ્યા: 'મારા કુળ વિષે કાંઇ પણ પૂછવાનો આ અવસર નથી. આ કન્યા મને વરી તેથી જેવો તેવો પણ હું તેને યોગ્ય જ છું. આ કન્યા મને વરી તે વાત જે સહન કરી શકશે નહીં અને તેને હરવાને આવશે, તેને ભૂજાબળ બતાવીને હું મારુ કુળ ઓળખાવીશ' વસુદેવનાં આવાં ઉદ્ધત વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા જરાસંધે સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજાઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરીઃ 'પ્રથમ તો આ રુધિર રાજા જ રાજાઓમાં વિરોધ ઉત્પન્ન કરનાર છે અને બીજો આ ઢોલી ઢોલ વગાડવાથી ઉન્મત્ત થઇ ગયેલો જણાય છે. તેણે આ રાજકન્યા પ્રાપ્ત કરી એટલાથી પણ,તે તૃપ્તિ પામ્યો નથી, તેથી પવને નીચા કરેલા વૃક્ષનું ફળ મેળવીને વામન પુરુષ ગર્વ કરે તેમ ગર્વ કરે છે; માટે આ રુધિર રાજાને અને આ વાદકને બન્નેને મારી નાખો' આવી જરાસંધની આજ્ઞા થતાં સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજાઓ યુદ્ધ કરવાને માટે તૈયાર થયા. તે સમયે દધિમુખ નામે ખેચરપતિ પોતે સારથી થઇને રથ લાવ્યો અને તેમાં રણ કરવાને ઉદ્યત એવા વસુદેવને તેણે બેસાડ્યા. રણમાં દુર્ધર એવા વસુદેવે વેગવતીની માતા અંગારવતીએ જે ધનુષ્યાદિ શસ્ત્રો આપ્યાં હતાં તે ગ્રહણ કર્યાં. જરાસંધના આજ્ઞાંકિત રાજાઓએ રુધિર રાજાનું સૈન્ય ભાંગી નાખ્યું, એટલે વસુદેવે દધિમુખને પ્રેરીને રથના ઘોડા આગળ હંકાવ્યા વસુદેવે પ્રથમ ઊઠેલા શત્રુંજય રાજાને જીતી લીધો, દંતવક્રને ભગ્ન કર્યો અને શલ્ય રાજાને હંફાવી દીધો. તે વખતે જરાસંઘે સમુદ્રવિજયને કહ્યું: 'આ કાંઇ સામાન્ય વાજિત્ર વગાડનારો જણાતો નથી, પણ બીજા રાજાઓથી જીતાવો અસાધ્ય જણાય છે; માટે તમે જ તત્પર થઇને તેને મારી નાખો. તેને મારશો તો આ રાજકન્યા રોહિણી તમારી જ છે; માટે સર્વ રાજાઓને ભંગ કરી જે વિલખા કર્યા છે તે વિલખાપણું દૂર કરો.' સમુદ્રવિજય બોલ્યા: 'હે રાજન્! મારે પરસ્ત્રી જોઇતી નથી, પણ તમારી આજ્ઞાથી એ બળવાન્ નરની સાથે હું યુદ્ધ કરીશ'. આ પ્રમાણે કહીને રાજા સમુદ્રવિજયે ભાઇની સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. તે બંનેનું ચિરકાળ સુધી વિશ્વને આશ્ચર્યકારી શસ્ત્રાશસ્ત્રી યુદ્ધ ચાલ્યું. એટલે 'આ કોઈ મારા કરતાં પણ સમર્થ પુરુષ છે' એમ સમુદ્રવિજય વિચારમાં પડ્યા તે વખતે વસુદેવે એક અક્ષર સહિત બાણ નાખ્યું. સમુદ્રવિજયે તે બાણ લઈ તે પર

લખેલા અક્ષરો આ પ્રમાણે વાંચ્યા કે "છદ્મથી[૧] નીકળી ગયેલો તમારો લઘુબંધુ વસુદેવ તમને નમસ્કાર કરે છે." આ પ્રમાણેના અક્ષરો વાંચતાં જ સમુદ્રવિજય હર્ષ પામ્યા અને સાયંકાળે વાછડાને મળવાને ઉત્સુક થયેલી ગાયની જેમ 'વત્સ-વત્સ' એમ કહેતા રથમાંથી ઊતરીને તેની સામે દોડ્યા. વસુદેવ પણ રથમાંથી ઊતરીને તેમના ચરણમાં પડ્યા. સમુદ્રવિજય તેને ઊભા કરીને બે હાથવડે આલિંગન કરી ભેટી પડ્યા. જ્યેષ્ઠ બંધુએ તેને પૂછ્યું : 'હે વત્સ ! આજ સો વર્ષ થયાં તું ક્યાં ગયો હતો ?' એટલે વસુદેવે સર્વ વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો આવા પરાક્રમી બંધુથી સમુદ્રવિજયને જેટલો હર્ષ થયો, તેટલો જ એવો જમાઇ મળવાથી રુધિરરાજાને પણ હર્ષ થયો. જરાસંધે તેને પોતાના સામંતોનો બંધુ જાણ્યો એટલે તેનો કોપ શાંત થઇ ગયો, કારણ કે **"પોતાના જનને ગુણાધિક જાણીને સર્વને હર્ષ થાય છે."**

પછી તે પ્રસંગે મળેલા રાજાઓએ અને સ્વજનોએ શુભ દિવસે ઉત્સવ સાથે વસુદેવ અને રોહિણીનો વિવાહોત્સવ કર્યો. રુધિર રાજાએ પૂજેલા જરાસંધ વિગેરે પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા અને યાદવો કંસ સહિત એક વર્ષ સુધી ત્યાં જ રહ્યા

એક વખતે એકાંતમાં વસુદેવે રોહિણીને પૂછ્યું કે-' બીજા મોટા મોટા રાજાઓને છોડી દઇને મારા જેવા એક વાજિત્ર વગાડનારને તું કેમ વરી ?' રોહિણી બોલી : "હું હમેશાં પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાને પૂજું છું. એક વખતે તેણીએ આવીને મને કહ્યું કે-' દશમો દશાર્હ તારો પતિ થશે, તેને તારા સ્વયંવરમાં ઢોલ વગાડનાર તરીકે તુ ઓળખી લેજે ' તેની પ્રતીતિવડે હું તમને વરી છું."

એક વખતે સમુદ્રવિજય વિગેરે સભામાં બેઠા હતા તેવામાં કોઇ આધેડ સ્રી આશીષ આપતી આપતી આકાશમાંથી ઊતરી. તેણીએ આવીને વસુદેવને કહ્યું : '**ધનવતી** નામે હું **બાલચંદ્રા**ની માતા છું અને મારી પુત્રીને માટે તમને લેવાને આવી છું. મારી પુત્રી બાલચંદ્રા સર્વ કાર્યમાં વેગવતી છે, પરંતુ તમારા વિયોગથી રાતદિવસ પીડિત રહે છે.' તે સાંભળી વસુદેવે સમુદ્રવિજયના મુખ સામું જોયું, એટલે તે બોલ્યા : 'વત્સ ! જા, પણ પૂર્વની જેમ ચિરકાળ રહીશ નહીં' પછી રાજાની આજ્ઞા મેળવી પોતાનો પૂર્વ અપરાધ ખમાવીને વસુદેવ તે આધેડ સ્રીની સાથે **ગગનવલ્લભ** નગરે ગયા રાજા સમુદ્રવિજય કંસની હાથે પોતાને નગરે આવ્યા અને નિરંતર વસુદેવના આગમનમાં ઉત્સુક થઇને રહેવા લાગ્યા. અહીં વસુદેવ **કાંચનદંષ્ટ્ર** નામના ખેચરપતિ(કન્યાના પિતા)એ કલ્પેલી બાલચંદ્રાને મોટા ઉત્સવથી પરણ્યા. પછી પૂર્વે પરણેલી સર્વ ઉત્તમ સ્રીઓને પોતપોતાનાં સ્થાનકથી લઈ સંખ્યાબંધ ખેચરો યુક્ત થઈ શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેસી વસુદેવ શૌર્યપુરે આવ્યા તે વખતે ચિરકાળથી ઉત્કંઠિત એવા સમુદ્રવિજયે ઊર્મિરૂપ ભૂજાને પ્રસારી ચંદ્રને આલિંગન કરતા સમુદ્રની જેમ તેને દૃઢ આલિંગન કર્યું.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि
वसुदेवहिंडिवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

---

૧. કોઇ પ્રકારના મિષથી, કપટથી.

સર્ગ ૫ મો

રામ, કૃષ્ણ તથા અરિષ્ટનેમિનો જન્મ : કંસનો વધ અને દ્વારિકાનગરીનું સ્થાપન

હસ્તિનાપુરમાં કોઈ શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તેને લલિત નામે એક પુત્ર હતો. તે તેની માતાને ઘણો વહાલો હતો. એક વખતે તે શેઠાણીને ઘણો સંતાપદાયક ગર્ભ રહ્યો. તેણીએ વિવિધ દ્રવ્યોપચારોથી તે પાડવા માંડ્યો તો પણ તે ગર્ભ પડ્યો નહીં. સમય પૂર્ણ થયે શેઠાણીને પુત્ર આવ્યો. તેને કોઈક સ્થળે મૂકી દેવાને માટે તેણે દાસીને આપ્યો. તે શેઠના જોવામાં આવતાં તેણે દાસીને પૂછ્યું : 'આ શું કરે છે?' દાસી બોલી: 'આ પુત્ર શેઠાણીને અનિષ્ટ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરાવે છે.' તે જાણી શેઠે દાસી પાસેથી તે પુત્રને લઈ લીધો અને ગુપ્ત રીતે બીજે સ્થાને ઉછેરવા આપ્યો. પિતાએ તેનું **ગંગદત્ત** એવું નામ પાડ્યું. તેને માતાથી છાની રીતે લલિત પણ રમાડતો હતો. એક વખતે વસંતોત્સવ આવ્યો ત્યારે લલિતે પિતાને કહ્યું : 'આજે ગંગદત્તને સાથે જમાડો તો ઘણું સારું.' શ્રેષ્ઠી બોલ્યા: 'પુત્ર! જો તારી માતા જુએ તો સારું નહીં.' લલિતે કહ્યું : 'હે તાત! મારી માતા જુએ નહીં તેવો હું યત્ન કરીશ.' પછી શેઠે તેમ કરવાની આજ્ઞા આપી એટલે લલિતે ગંગદત્તને પડદામાં રાખી જમવા બેસાડ્યો અને શેઠ તથા લલિત તેની આડા બેઠા. તેઓ જમતાં જમતાં છાની રીતે ગંગદત્તને ભોજન આપવા લાગ્યા. તેવામાં અકસ્માત્ ઉત્કટ થયેલા પવને પેલા પડદાને ઉડાડ્યો એટલે ગંગદત્ત શેઠાણીના જોવામાં આવ્યો. તેણે તત્કાળ કેશવડે તેને ખેંચ્યો અને સારી પેઠે કૂટીને તેને ઘરની ખાળમાં નાખી દીધો. તે જોઈ મહામતિ શેઠે અને લલિતે ઉદ્વેગ પામીને શેઠાણીથી છાની રીતે પાછો ગંગદત્તને ત્યાંથી લઈ ન્હવરાવીને કેટલોક બોધ આપ્યો.

તે સમયે કોઈ સાધુઓ ભિક્ષા માટે ફરતા ફરતા ત્યાં આવ્યા. તેમને પિતાપુત્રે શેઠાણીને તે પુત્ર ઉપર દ્વેષ થવાનું કારણ પૂછ્યું. એટલે એક સાધુ બોલ્યા: "એક ગામમાં બે ભાઈઓ રહેતા હતા. એક વખતે કાષ્ઠ લેવા માટે તેઓ ગામ બહાર ગયા અને કાષ્ઠની ગાડી ભરી પાછા વળ્યા. તે વખતે મોટો ભાઈ આગળ ચાલતો હતો. તેણે માર્ગમાં ચીલા ઉપર એક સર્પિણીને જતી જોઈ. તેથી નાનો ભાઈ કે જે ગાડી હાંકતો હતો તેને તેણે કહ્યું કે 'અરે ભાઈ! આ ચીલામાં સર્પિણી પડી છે, માટે તેને બચાવીને ગાડી ચલાવજે.' તે સાંભળી પેલી સર્પિણીને વિશ્વાસ આવ્યો. તેવામાં પેલો કનિષ્ઠ ભાઈ ગાડી સાથે ત્યાં આવ્યો. તેણે આ સર્પિણીને જોઈને કહ્યું: 'આ સર્પિણીને મોટા ભાઈએ બચાવી છે, પણ હું તેની ઉપર થઈને જ ગાડી હાંકું, કારણ કે તેનાં અસ્થિનો ભંગ સાંભળતાં મને ઘણો હર્ષ થશે.' પછી તે ક્રૂર એવા લઘુ ભાઈએ તેમ કર્યું. તે સાંભળી તે સર્પિણી 'આ મારો વૈરી છે' એમ ચિંતવન કરતી મરણ પામી. હે શ્રેષ્ઠી! તે સર્પિણી મરીને આ તારી સ્ત્રી થયેલી છે અને પેલા બેમાં જ્યેષ્ઠ બંધુ હતો તે આ લલિત થયેલો છે. પૂર્વ જન્મના કર્મથી તે માતાને ઘણો પ્રિય છે અને જે કનિષ્ઠ બંધુ હતો તે આ ગંગદત્ત થયેલો છે, તે પૂર્વકર્મથી તેની માતાને ઘણો અનિષ્ટ લાગે છે કેમકે "**પૂર્વ કર્મ અન્યથા થતું નથી.**"

મુનિનાં આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળી શેઠે અને લલિતે સંસારથી વિરક્ત થઈ તત્કાળ દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને વ્રત પાળી કાળ કરીને તે બંને મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવતા થયા. પછી ગંગદત્તે પણ ચારિત્ર લીધું. અંતસમયે માતાનું અનિષ્ટપણું સંભારી વિશ્વવલ્લભ થવાનું નિયાણું કરી મૃત્યુ પામીને તે પણ મહાશુક્ર દેવલોકમા ગયો.

લલિતનો જીવ મહાશુક્ર દેવલોકથી ચ્યવી વસુદેવની સ્ત્રી રોહિણીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. તે સમયે અવશેષ રાત્રિએ તેણે બળભદ્રના જન્મને સૂચવનારા હાથી, સમુદ્ર, સિંહ અને ચંદ્ર એ ચાર સ્વપ્ન મુખમાં પ્રવેશ કરતાં જોયાં. પૂર્ણ સમયે રોહિણીએ રોહિણીપતિ (ચંદ્ર) જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો મગધાદિક દેશના રાજા (સમુદ્રવિજય વિગેરે)એ તેનો જન્મોત્સવ કર્યો વસુદેવે તેનું **રામ** એવું ઉત્તમ નામ પાડયું. (તે બળભદ્રના નામથી પ્રખ્યાત થયા) સર્વના મનને રમાડતા રામ અનુક્રમે મોટા થયા તેણે ગુરુજનની પાસેથી સર્વ કળાઓ ગ્રહણ કરી. તેની નિર્મળ બુદ્ધિવડે દર્પણની જેમ તેનામાં સર્વ શાસ્ત્રો સંક્રાંત થઈ ગયાં.

એક સમયે વસુદેવ અને કંસાદિકના પરિવાર સાથે સમુદ્રવિજય રાજા બેઠા હતા, તેવામાં સ્વચ્છંદી નારદ મુનિ ત્યા આવ્યા. સમુદ્રવિજયે, કંસે અને બીજા સર્વેએ ઊભા થઈ ઉદય પામતા સૂર્યની જેમ તેમની પૂજા કરી. તેમની પૂજાથી પ્રસન્ન થયેલા નારદ ક્ષણ વાર બેસીને પાછા ત્યાંથી બીજે જવાને માટે આકાશમાં ઊડી ગયા, કેમકે તે મુનિ સદા સ્વેચ્છાચારી છે. તેમના ગયા પછી કંસે પૂછયું : 'આ કોણ હતું?' એટલે સમુદ્રવિજય બોલ્યા:-

"પૂર્વે આ નગરની બહાર **યજ્ઞયશા** નામે એક તાપસ રહેતો હતો. તેને **યજ્ઞદત્તા** નામે સ્ત્રી હતી, તથા **સુમિત્ર** નામે એક પુત્ર હતો. તે સુમિત્રને **સોમયશા** નામે પત્ની હતી. અન્યદા કોઇ જૃંભક દેવતા આયુષ્યનો ક્ષય થતા ચ્યવીને સોમયશાની કુક્ષિમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો તે આ નારદ થયેલ છે તે તાપસો એક દિવસ ઉપવાસ કરીને બીજે દિવસ વનમાં જઇ ઉછવૃત્તિવડે[1] આજીવિકા કરે છે. તેથી તેઓ એક વખતે આ નારદને અશોકવૃક્ષ નીચે મૂકીને ઉછવૃત્તિને માટે ગયા હતા. તે વખતે આ અસમાન કાંતિવાળો બાળક જૃંભક દેવતાઓના જોવામાં આવ્યો અવધિજ્ઞાનવડે નારદને પોતાના પૂર્વ જન્મનો મિત્ર જાણી તેઓએ તેની ઉપર રહેલી અશોકવૃક્ષની છાયાને સ્તંભિત કરી. પછી તે દેવતાઓ પોતાનાં કાર્યને માટે જઇ અર્થ સિદ્ધ કરીને પાછા ફર્યા. તે વખતે સ્નેહવડે નારદને અહીંથી ઉપાડીને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર લઇ ગયા તે દેવતાએ છાયા સ્તંભિત કરી ત્યારથી એ અશોકવૃક્ષ પૃથ્વીમાં **છાયાવૃક્ષ** એવા નામથી વિખ્યાત થયું જૃંભક દેવતાઓએ વૈતાઢ્યગિરિની ગુફામાં રાખીને તેનુ પ્રતિપાલન કર્યું. આઠ વર્ષનો થતાં તેને તે દેવોએ પ્રજ્ઞપ્તિ વિગેરે બધી વિદ્યાઓ શીખવી. તે વિદ્યાના પ્રભાવથી તે આકાશગામી થયેલ છે. એ નારદ મુનિ આ અવસર્પિણીમાં નવમા થયા છે અને તે ચરમશરીરી[2] છે. આ પ્રમાણે ત્રિકાળજ્ઞ **સુપ્રતિષ્ઠ** મુનિએ આ નારદ મુનિની ઉત્પત્તિ પૂર્વે મને કહી હતી. એ પ્રકૃતિથી કલહપ્રિય છે, અવજ્ઞા કરવાથી તેને કોપ ચઢે છે, તે એક ઠેકાણે રહેતા નથી અને સર્વ ઠેકાણે પૂજાય છે."

એક વખતે કંસે સ્નેહથી વસુદેવને મથુરા આવવા માટે બોલાવ્યા, એટલે દશાર્હપતિ

---

૧ થોડું થોડું અને નિરુપયોગી બનેલું અન્ન અનેક જગ્યાએથી લઇને નિર્વાહ કરવો તે.
૨ છેલ્લા શરીરવાળા—એ જ ભવમા મોક્ષે જનારા હોવાથી હવે બીજું શરીર નહીં ધારણ કરનારા

સમુદ્રવિજયની આજ્ઞા લઇને તે મથુરામાં ગયા. એક સમયે જીવયશા સહિત બેઠેલા કંસે વસુદેવને કહ્યું કે: 'મૃત્તિકાવતી નામે એક મોટી નગરી છે ત્યાં દેવક નામે રાજા છે. તે મારા કાકા થાય છે. તેમને દેવકન્યા જેવી **દેવકી** નામે પુત્રી છે. તેને તમે ત્યાં આવીને પરણો. હું તમારો સેવક છું, માટે મારી આ પ્રાર્થનાનું તમે ખંડન કરશો નહીં ' આ પ્રમાણે દાક્ષિણ્ય-નિધિ દશાર્હ વસુદેવને કહ્યું, એટલે તે તેણે કબૂલ કર્યું અને કંસની સાથે ત્યાં જવા ચાલ્યા.

મૃત્તિકાવતીનગરીએ જતાં માર્ગમાં નારદ મળ્યા, એટલે વસુદેવે અને કંસે વિધિથી તેમની પૂજા કરી. નારદે પ્રસન્ન થઇને પૂછ્યું: 'તમે કયાં જાઓ છો ?' વસુદેવ બોલ્યા: 'આ મારા મિત્ર કંસની સાથે તેમના કાકા દેવકરાજાની કન્યા દેવકીને પરણવા જાઉં છું.' નારદ બોલ્યા: "આ કાર્ય કંસે સારું આરંભ્યું, કેમકે વિધાતા નિર્માણ કરે છે, પરંતુ યોગ્યની સાથે યોગ્યને જોડવામાં તે અપંડિત છે (તે તો મનુષ્ય જ જોડે છે.) જેમ પુરુષોમાં તમે રૂપથી અપ્રતિરૂપ છો, તેમ સ્ત્રીઓમાં તે દેવકી પણ અપ્રતિરૂપ છે. તમે ઘણી ખેચરકન્યાઓને પરણ્યા છો, પણ એ દેવકી જોશો એટલે પછી તે બધી અસાર લાગશે. હે વસુદેવ! આ યોગ્ય સંયોગમાં તમને કયાયથી પણ વિઘ્ન નહિ થાય. હું પણ જઇને દેવકીને તમારા ગુણ કહું છું." આ પ્રમાણે કહી નારદ સત્વર ઊડીને દેવકીને ઘેર ગયા. દેવકીએ તેમની પૂજા કરી એટલે નારદે આશીષ આપી કે: 'તારા પતિ વસુદેવ થાઓ.' દેવકીએ પૂછ્યું: 'તે વસુદેવ કોણ ?' નારદ બોલ્યા–'તે યુવાન એવા દશમા દશાર્હ છે અને વિદ્યાધરોની કન્યાઓને અતિ પ્રિય છે. વધારે શું કહું ? દેવતાઓ પણ જેના રૂપને તુલ્ય નથી એવા તે વસુદેવ છે.' આ પ્રમાણે કહીને નારદમુનિ ત્યાંથી અંતર્ધાન થઇ ગયા. નારદની આવી વાણીથી વસુદેવે દેવકીના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો.

વસુદેવ અને કંસ અનુક્રમે મૃત્તિકાવતી નગરીએ આવી પહોંચ્યા. વિવેકી દેવક રાજાએ વસુદેવની અને કંસની પૂજા કરી. પછી અમૂલ્ય આસન પર બેસાડીને આગમનનું કારણ પૂછ્યું. કંસે કહ્યું: 'કાકા! તમારી દુહિતા દેવકી આ વસુદેવને અપાવવા આવ્યો છું. મારા અહીં આવવાના પ્રયોજનનું કારણ તે જ છે.' દેવકે કહ્યું: 'કન્યાને માટે વર પોતે જ આવે તેવી રીતિ નથી, તેથી તેવી રીતે આવનાર વરને હું દેવકી આપીશ નહીં.' આવાં દેવક રાજાનાં વચન સાંભળીને કંસ અને વસુદેવ બન્ને વિલખા થઇ પોતાની છાવણીમાં આવ્યા અને દેવકરાજા પોતાના અંતઃપુરમાં ગયા ત્યાં દેવકીએ હર્ષથી પિતાને પ્રણામ કર્યો, એટલે 'હે પુત્રી! યોગ્ય વરને પ્રાપ્ત કર ' એમ દેવકે આશીષ આપી પછી દેવકે પોતાની દેવીરાણીને કહ્યું કે 'આજે વસુદેવને દેવકી આપવાને કંસે ઉત્સુક થઇ મારી પાસે માગણી કરી, પણ પુત્રીના વિરહને નહીં સહન કરનારા મેં તે વાત કબૂલ કરી નહીં ' આ પ્રમાણે સાંભળી દેવી ખેદ પામી અને દેવકીએ ઊંચે સ્વરે રુદન કરવા માંડ્યું. આવો તેમનો વસુદેવ તરફ પ્રીતિભાવ જોઇને દેવકે કહ્યું કે: 'તમે ખેદ કરો નહિ, હજુ હું પૂછવાને આવ્યો છું.' એટલે દેવીએ કહ્યું: 'એ વસુદેવ દેવકીને યોગ્ય વર છે અને પુત્રીના પુણ્યથી જ અહીં વરવાને આવેલ છે.' આ પ્રમાણેનો વિચાર જાણીને તત્કાળ દેવકે મંત્રીને મોકલી કંસ અને વસુદેવને પાછા બોલાવ્યા અને પ્રથમ જેનું અપમાન કરેલ તેનો ફરી વાર ઘણો સત્કાર કર્યો પછી શુભ દિવસે તારસ્વરે ગવાતાં ધવળમંગળ

સાથે વસુદેવ અને દેવકીનો વિવાહોત્સવ થયો. દેવકે પાણિગ્રહણ વખતે વસુદેવને સુવર્ણ વિગેરે પુષ્કળ પહેરામણી અને કોટિ ગાય સાથે દશ ગોકુળના પતિ નંદને આપ્યો. પછી વસુદેવ અને કંસ નંદ સહિત મથુરામાં આવ્યા. ત્યાં કંસે પોતાના સુહૃદના વિવાહની ખુશાલીને માટે મોટો મહોત્સવ આરંભ્યો.

એ અરસામાં જેણે પૂર્વે ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલ છે એવા કંસના અનુજ બંધુ **અતિમુક્ત** મુનિ તપસ્યાથી કૃશ અંગવાળા થયા સતા કંસને ઘેર પારણાને માટે આવ્યા. તે વખતે મદિરાને વશ થયેલી કંસની સ્ત્રી જીવયશા 'અરે દીયર! આજે ઉત્સવને દિવસે આવ્યા તે બહું સારું કર્યું, માટે આવો, મારી સાથે નૃત્ય અને ગાયન કરો.' આ પ્રમાણે કહી તે મુનિના કંઠે વળગી પડી અને ગૃહસ્થની જેમ તેમની ઘણી કદર્થના કરી. તે વખતે જ્ઞાની મુનિએ કહ્યું કે: 'જેને નિમિત્તે આ ઉત્સવ થાય છે, તેનો સાતમો ગર્ભ તારા પતિનો અને પિતાનો હણનાર થશે' વજ્ર જેવી આ વાણી સાંભળી તત્કાળ જીવયશા કે જેની ભયથી મદાવસ્થા જતી રહી હતી તેણીએ તે મહામુનિને છોડી દીધા અને તત્કાળ પોતાના પતિ પાસે જઈને એ ખબર કહ્યા કંસે વિચાર્યું કે: 'કદી વજ્ર નિષ્ફળ થાય પણ મુનિનું ભાષિત નિષ્ફળ થતું નથી, તો પણ જ્યાંસુધી આ ખબર કોઇને પડ્યા નથી ત્યાં સુધીમાં હું વસુદેવની પાસે દેવકીના ભાવી સાત ગર્ભ માગી લઉં. જો મારા મિત્ર વસુદેવ માગણી કરવાથી મને દેવકીના ગર્ભ ન આપે તો પછી બીજો કોઈ પ્રયત્ન કરું કે જેથી મારા આત્માનું કુશળ થાય' આ પ્રમાણે ચિંતવી જો કે પોતે મદરહિત હતો, તથાપિ મદાવસ્થાનો દેખાવ કરતો અને દૂરથી અંજલિ જોડતો કંસ વસુદેવની પાસે આવ્યો. વસુદેવે ઊભા થઈ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેને માન આપ્યું અને સંભ્રમથી કરવડે સ્પર્શ કરીને કહ્યું: 'કંસ! તમે મારા પ્રાણપ્રિય મિત્ર છો આ વખતે કાંઇ કહેવાને આવ્યા છો એમ જણાય છે, તો જે ઇચ્છા હોય તે કહો. જે કહેશો તે હું કરીશ.' કંસે અંજલિ જોડીને કહ્યું: 'હે મિત્ર! પ્રથમ પણ જરાસંધ પાસેથી જીવયશાને અપાવીને તમે મને કૃતાર્થ કર્યો છે, તો હવે મારી એવી ઇચ્છા છે કે દેવકીના સાત ગર્ભ જન્મતાં જ મને અર્પણ કરો.' સરલ મનવાળા વસુદેવે તેમ કરવાને કબૂલ કર્યું. મૂળ વૃત્તાંતને નહીં જાણનારી દેવકીએ પણ તેને કહ્યું: 'હે બંધો! તારી ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ. વસુદેવના અને તારા પુત્રોમાં કાંઇ પણ અંતર નથી. અમારા બન્નેનો યોગ વિધિની જેમ તારાથી જ થયેલો છે, તે છતાં હે કંસ! જાણે અધિકારી જ ન હો તેમ કેમ બોલે છે?' વસુદેવ બોલ્યા: 'સુંદરી! હવે બહુ બોલવાનું કાંઇ કામ નથી. તારા સાત ગર્ભો જન્મ પામતા જ કંસને આધીન થાઓ.' કંસ બોલ્યો કે: 'આ તમારો મારા પર મોટો પ્રસાદ છે.' ઉન્મત્તપણાના મિષે આ પ્રમાણે કહીને પછી વસુદેવની સાથે મદિરાપાન કરી તે પોતાને ઘેર ગયો. ત્યારપછી વસુદેવે મુનિનું સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યું એટલે જાણ્યું કે: 'કંસે મને કપટથી છળી લીધો.' પરંતુ પોતાના સત્યવચનીપણાથી તેને આપેલા વચન સંબંધી ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો.

એ સમયમાં ભદ્દિલપુરમાં **નાગ** નામે એક શેઠ રહેતા હતો. તેને **સુલસા** નામે સ્ત્રી હતી. તે બન્ને પરમ શ્રાવક હતા. અતિમુક્ત નામના ચારણમુનિએ તે સુલસાના

સંબંધમાં તેની બાલ્યવયમાં કહ્યું હતું : 'આ બાળા નિંદુ (મૃતપુત્રા) થશે.' તે સાંભળી સુલસાએ ઇંદ્રના સેનાની નૈગમેષી દેવની આરાધના કરી. તે દેવ સંતુષ્ટ થયો એટલે તેણીએ પુત્રની યાચના કરી દેવે અવધિજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યું: 'હે ધાર્મિક સ્ત્રી ! કંસે મારવાને માટે દેવકીના ગર્ભ માગ્યા છે, તે હું તને તારા મૃતગર્ભના પ્રસવ સમયે અર્પણ કરીશ.' એમ કહી તે દેવે પોતાની શક્તિથી દેવકી અને સુલસાને સાથે જ રજસ્વલા કરી અને તેઓ સાથે જ સગર્ભા થઇ. બન્નેએ સાથે જ ગર્ભને જન્મ આપ્યો, એટલે સુલસાના મૃતગર્ભને ઠેકાણે તે દેવતાએ દેવકીના સજીવન ગર્ભને મૂકયા અને તેના મૃતગર્ભ દેવકી પાસે મૂકયા. એવી રીતે તે દેવતાએ ફેરફાર કરી દીધો કંસે પેલી સુલસાના મૃતગર્ભને પથ્થરની શિલા ઉપર દઢપણે અફળાવ્યા. (અને પોતે મારી નાખ્યાનું માનવા લાગ્યો.) એ રીતે દેવકીના ખરા છ ગર્ભ સુલસાને ઘેર પુત્રની જેમ તેનું સ્તનપાન કરીને સુખે સુખે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા તેમનાં **અનીકયશ, અનંતસેન, અજિતસેન, નિહતારિ. દેવયશા** અને **શત્રુસેન** એવાં તેણે નામ પાડ્યાં.

અન્યદા ઋતુસ્નાતા દેવકીએ નિશાને અંતે સિંહ, સૂર્ય, અગ્નિ, ગજ, ધ્વજ, વિમાન અને પદ્મસરોવર એ સાત સ્વપ્ન જોયાં. તે વખતે પેલા ગંગદત્તનો જીવ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તેની કુક્ષિમાં અવતર્યો. એટલે ખાણની ભૂમિ જેમ રત્નને ધારણ કરે તેમ દેવકીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. અનુક્રમે શ્રાવણ માસની કૃષ્ણ અષ્ટમીએ મધ્યરાત્રે દેવકીએ કૃષ્ણ વર્ણવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્ર દેવના સાંનિધ્યથી જન્મતાં જ શત્રુઓના દૃષ્ટિપાતનો નાશ કરનારો થયો. જ્યારે તેનો જન્મ થયો ત્યારે તેના પક્ષના દેવતાઓએ કંસે રાખેલા ચોકીદાર પુરુષોને પોતાની શક્તિથી જાણે વિષપાન કર્યું હોય તેમ નિદ્રાવશ કરી દીધા. તે સમયે દેવકીએ પોતાના પતિને બોલાવીને કહ્યું: "હે નાથ ! મિત્રરૂપે શત્રુ એવા પાપી કંસે તમને વાણીથી બાંધી લીધા અને તે પાપીએ મારા છ પુત્રોને જન્મતાં જ મારી નાખ્યા, માટે આ પુત્રની માયાવડે પણ રક્ષા કરો. બાળકની રક્ષા કરવા માટે માયા કરવી તેમાં પાપ લાગતું નથી. મારા આ બાળકને તમે નંદના ગોકુળમાં લઇ જાઓ, ત્યાં મોશાળની જેમ રહીને આ પુત્ર મોટો થશે." આવાં તેનાં વચન સાંભળી 'તેં બહુ સારો વિચાર કર્યો' એમ બોલતા સ્નેહાર્દ્ર વસુદેવ તે બાળકને લઇને જેમાં પહેરેગીરો સૂઇ ગયા હતા એવા તે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા. તે વખતે દેવતાઓએ તે બાળક ઉપર છત્ર ધર્યું, પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી અને આઠ ઉગ્ર દીવાઓથી માર્ગમાં ઉદ્યોત કરવા લાગ્યા. પછી શ્વેત વૃષભરૂપે થઇને તે દેવતાઓએ બીજાઓ ન જાણે તેમ નગરીનાં દ્વાર ઉઘાડી દીધાં. જ્યારે વસુદેવ ગોપુર (દરવાજા) પાસે આવ્યા, એટલે પાંજરામાં રહેલા ઉગ્રસેન રાજાએ 'આ શું ?' એમ વિસ્મયથી વસુદેવને પૂછ્યું; એટલે 'આ કંસનો શત્રુ છે' એમ કહી વસુદેવે હર્ષથી તે બાળક ઉગ્રસેનને બતાવ્યો અને કહ્યું: 'હે રાજન્ ! આ બાળકથી તમારા શત્રુનો નિગ્રહ થશે અને આ બાળકથી જ તમારો ઉદય થશે, પણ આ વાર્તા કોઇને કહેશો નહીં.' ઉગ્રસેને કહ્યું: 'એમ જ થાઓ.'

પછી વસુદેવ નંદને ઘેર પહોંચ્યા. તે સમયે નંદની સ્ત્રી **યશોદાએ** પણ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો, એટલે વસુદેવે તેને પુત્ર આપીને તેની પુત્રી લીધી અને દેવકીની

પાસે લઇ જઇ તેના પડખામાં પુત્રને સ્થાનકે મૂકી દીધી. વસુદેવ આ પ્રમાણે ફેરફાર કરીને બહાર ગયા એટલે કંસના પુરુષો જાગી ઊઠ્યા અને 'શું જન્મ્યું ?' એમ પૂછતા અંદર આવ્યા. ત્યાં પુત્રી જન્મેલી તેમના જોવામાં આવી તેથી તેઓ તે પુત્રીને કંસની પાસે લઇ ગયા. તેને જોઇ કંસ વિચારવા લાગ્યો કે: 'જે સાતમો ગર્ભ મારા મૃત્યુને માટે થવાનો હતો તે તો આ સ્ત્રી માત્ર થયો, તેથી હું ધારું છું કે મુનિનું વચન મિથ્યા થયું, તો હવે આ બાળકીને વ્યર્થ શામાટે મારવી ?' એવું વિચારી તે બાળાની એક બાજુની નાસિકા છેદીને તેને દેવકીને પાછી સોંપી

અહીં કૃષ્ણ અંગને લીધે કૃષ્ણ એવા નામથી બોલાવાતો દેવકીનો પુત્ર દેવતાઓએ રક્ષા કરાતો નંદને ઘેર વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો એક માસ વ્યતીત થયા પછી દેવકીએ વસુદેવને કહ્યું: 'હે નાથ! તે પુત્રને જોવાને હું ઉત્કંઠિત થઇ છું, માટે હું આજે ગોકુળમાં જઇશ' વસુદેવે કહ્યું: 'પ્રિયે! જો તમે અકસ્માત્ ત્યાં જશો તો કંસના જાણવામા આવશે, માટે કોઇ પણ કારણ બતાવીને જવું ઉચિત છે, તેથી ઘણી સ્ત્રીઓને સાથે લઇ ગાયને માર્ગે ગોપૂજા કરતાં કરતાં તમે ગોકુળમાં જાઓ' દેવકી તે પ્રમાણે કરીને નંદના ગોકુળમાં આવી. ત્યા હૃદયમાં શ્રીવત્સના લાંછનવાળો, નીલ કમળ જેવી કાંતિવાળો, પ્રફુલ્લિત કમળ જેવાં નેત્રવાળો, કર ને ચરણમાં ચક્રાદિકનાં ચિહ્નોવાળો અને જાણે નિર્મળ કરેલું નીલમણિ હોય તેવો હૃદયાનંદન પુત્ર યશોદાના ઉત્સંગમાં રહેલો તેણે જોયો પછી દેવકી ગોપૂજાના મિષથી હમેશાં ત્યાં જવા લાગી. ત્યારથી લોકોમાં ગોપૂજાનું વ્રત પ્રવર્ત્યું.

અન્યદા સૂર્પકની બે પુત્રી શકુની અને પૂતના વિદ્યાધરીઓ કે જે પોતાના પિતાનું વૈર લેવાને માટે વસુદેવનો બીજો અપકાર કરવાને અસમર્થ હતી, તે ડાકણની જેવી પાપિણી ખેચરીઓ યશોદા અને નંદ વગરના એકલા રહેલા કૃષ્ણને મારવાને માટે ગોકુળમા આવી. શકુનીએ ગાડા ઉપર બેસી નીચે રહેલા કૃષ્ણને દબાવ્યા અને તેની પાસે કટુ શબ્દ કર્યો એટલે પૂતનાએ વિષથી લિપ્ત કરેલું પોતાનું સ્તન કૃષ્ણના મુખમાં આપ્યું તે વખતે કૃષ્ણની સાન્નિધ્યમાં રહેલા દેવતાઓએ તે ગાડાવડે જ તે બન્નેને પ્રહાર કરીને મારી નાખી. નંદ ઘેર ગયો એટલે એકલા રહેલા કૃષ્ણને, વિંખાઇ ગયેલા ગાડાને અને પેલી મૃત્યુ પામેલી બે ખેચરીઓને તેણે જોઇ. 'હું લૂંટાયો' એમ બોલતા નંદે કૃષ્ણને ઉત્સગમાં લીધા અને આક્ષેપથી ગોવાળોને કહ્યું: 'આ ગાડું શી રીતે વિખાઈ ગયુ ? અને આ રાક્ષસ જેવી રુધિરથી વ્યાપ્ત મૃત્યુ પામેલી બે સ્ત્રીઓ કોણ છે? અરે! આ મારો વત્સ કૃષ્ણ એકાકી તેના ભાગ્યથી જ જીવતો રહ્યો છે' ગોપ બોલ્યા: 'હે સ્વામિન્! બાળ છતાં પણ આ તમારા બળવાન્ બાળકે ગાડાને વિખી નાખ્યું છે અને તે એકલે જ આ બે ખેચરીને મારી નાખી છે' તે સાંભળી નદે કૃષ્ણનાં બધાં અગ જોયા તેને સર્વ અંગમાં અક્ષત જોઈ નંદે યશોદાને કહ્યું: 'હે ભદ્રે! આ પુત્રને એકલો મૂકીને બીજું કામ કરવા તું શામાટે જાય છે? આજે તેં થોડા વખત પણ તેને રેઢો મૂક્યો તેટલામાં તો તે આવા સંકટમાં આવી પડ્યો, માટે હવે તારે ઘીના ઘડા ઢોળાઇ જતા હોય તો પણ એ કૃષ્ણને મૂકીને બીજે જવું નહીં. તારે માત્ર એને જાળવવો, બીજું કાંઇ પણ કામ કરવાની જરૂર નથી' આ પ્રમાણે પોતાનાં પતિનાં વચનો સાભળીને 'હા! હુ હણાણી!' એમ બોલતી અને દિલગીર થતી યશોદા

કૃષ્ણ પાસે આવી અને તેને તેડી લીધો. પછી 'ભાઇ ! તને કાંઇ વાગ્યું તો નથીને ?' એમ પૂછતાં તેણે કૃષ્ણનાં સર્વ અંગ તપાસ્યાં, બધે હાથ ફેરવ્યો, તેના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું અને છાતી સાથે દબાવ્યો ત્યારથી યશોદા આદરપૂર્વક નિરંતર તેને પોતાની પાસે જ રાખવા લાગી. તે છતાં પણ ઉત્સાહશીલ કૃષ્ણ છળ મેળવીને આમતેમ ભાગી જવા લાગ્યા.

અન્યદા એક દોરડી કૃષ્ણના ઉદર સાથે બાંધી અને તે દોરડી એક ઊદૂખલ[1] સાથે બાંધીને તેના ભાગી જવાથી બીતી બીતી યશોદા પાડોશીને ઘેર ગઇ. તે વખતે સૂર્પક વિદ્યાધરનો પુત્ર પોતાના પિતામહ સંબંધી વૈરને સંભારીને ત્યાં આવ્યો અને પાસે પાસે રહેલાં અર્જુન[2] જાતિનાં બે વૃક્ષરૂપ તે થયો પછી કૃષ્ણને ઉદ્દૂખલ સહિત ચાંપી મારવા માટે તે બે વૃક્ષના અંતરમાં તેને લાવવાનો તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, એટલે કૃષ્ણના રક્ષક દેવતાઓએ તે અર્જુન વૃક્ષને ભાંગી નાખીને તેને અત્યંત પ્રહાર કર્યા તે ભાગી ગયો તેવામાં 'કૃષ્ણે હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ બંને અર્જુન વૃક્ષો ભાંગી નાંખ્યાં છે' એવી વાત સાંભળીને નંદ યશોદા સહિત ત્યાં આવ્યા તેમણે ધૂળીવડે ધૂસર થયેલા કૃષ્ણના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું. તે વખતે ઉદરને દામ(દોરડી)વડે બાધેલ દેખીને બધા ગોપો તેને "દામોદર" કહીને બોલાવવા લાગ્યા. ગોપોને અને ગોપાંગનાઓને તે બહુ વહાલા (પ્રાણવલ્લભ) લાગતા હોવાથી તેઓ તેને રાત્રિદિવસ છાતી પર, ખોળામાં અને મસ્તક પર રાખવા લાગ્યા. કૃષ્ણ દહીંનું મથન કરવાની મથની(ગોળી)માંથી ચપળપણે માખણ લઇ લઇને ખાઇ જતા હતા, પરંતુ સ્નેહાર્દ્ર તેમજ કૌતુક જોવાના ઇચ્છક ગોવાળો તેને વારતા નહોતા. કોઇને મારે, સ્વેચ્છાએ ફરે, વિચરે અને કાંઇ ઉપાડી જાય તો પણ યશોદાનો પુત્ર ગોવાળોને આનંદ ઉત્પન્ન કરતો હતો. તેને રખે કાંઇ કષ્ટ આવે એટલા માટે કૃષ્ણ જ્યારે દોડતા ત્યારે ગોપો તેને પકડી રાખવા માટે તેની પાછળ દોડતા હતા, પરંતુ તેઓ તેને થોભી શકતા નહીં, માત્ર તેના સ્નેહરૂપ ગુણ(દોરડા)વડે આકર્ષિત થઇને તેની પાછળ જતા હતા.

સમુદ્રવિજયાદિ દશાર્હોએ પણ સાંભળ્યું 'કૃષ્ણે બાળક છતાં શકુની ને પૂતનાને મારી નાખી, ગાડું ભાંગી નાખ્યું અને અર્જુન જાતિનાં બે વૃક્ષો ઉન્મૂળી નાખ્યાં.' આ વાત સાંભળીને વસુદેવ ચિંતવવા લાગ્યા 'મેં મારા પુત્રને ગોપવ્યો છે, છતાં પણ તેના પરાક્રમથી તે પ્રસિદ્ધ થશે અને તેને કંસ પણ જાણશે, તેથી તે તેનું અમંગળ કરવાનો પ્રયાસ કરશે. જો કે તેમ કરવામાં હવે તે સમર્થ થશે નહીં, પરંતુ તે બાળકની સહાય કરવા માટે હું એક પુત્રને મોકલું તો ઠીક. પણ કદી અક્રૂર વિગેરેમાંથી કોઇને મોકલીશ તો તેને તો તે ક્રૂર બુદ્ધિવાળો કંસ ઓળખતો હોવાથી ઊલટો તેને વિશેષ શક પડશે, માટે બળરામને જ ત્યાં મોકલવા યોગ્ય છે, કેમકે હજુ તેને કંસ ઓળખતો નથી.' આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણના કુશળને માટે રોહિણી સહિત રામને શૌર્યપુરથી તેડી લાવવા માટે વસુદેવે એક માણસને સમજાવીને મોકલ્યો. તેમના આવ્યા પછી રામને પોતાની પાસે બોલાવી, સર્વ હકીકત યથાર્થ રીતે સમજાવી, શિખામણ આપીને તેને નંદ તથા યશોદાને પુત્રપણે અર્પણ કર્યો

બળરામના ગોકુળમાં ગયા પછી દશ ધનુષ્ય ઊંચા શરીરવાળા અને સુંદર આકૃતિ-

---

૧. શાળ ખાંડવાનો કાષ્ઠનો ખાંડણીઓ ૨. સાદડ.

વાળા તે બંને બીજાં સર્વ કાર્ય મૂકીને નિર્નિમેષ નેત્રે ગોપોવડે જોવાતા ક્રીડા કરવા લાગ્યા. બળરામની પાસે કૃષ્ણ ધનુર્વેદ તેમજ અન્ય સર્વ કળાઓ શિખ્યા અને ગોપવડે સેવા કરાતા સુખે રહેવા લાગ્યા. કોઈ વખત તે બંને મિત્રો થતા હતા અને કોઇ વખત શિષ્ય અને આચાર્ય થતા હતા. એ પ્રમાણે ક્ષણમાત્ર પણ અવિયોગીપણે રહેતા સતા તેઓ વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. માર્ગે ચાલતાં મદોન્મત્ત બળદોને પુંછડાવડે પકડીને કેશવ ઊભા રાખતા હતા, તે વખતે રામ ભાઇના બળને જાણતા હોવાથી ઉદાસીની જેમ જોયા કરતા હતા. એ પ્રમાણે જેમ જેમ કૃષ્ણ વૃદ્ધિ પામતા ગયા તેમ તેમ ગોપાંગનાઓનાં ચિત્તમાં તેમને જોવાથી કામદેવનો વિકાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. કૃષ્ણને વચમાં બેસાડીને તેઓ તેના ફરતી કુદડી ખાઇને રાસડા ગાવા લાગી અને કમળ ફરતી ભમરીઓ ફર્યા કરે તેમ નિર્લજ્જ ચિત્તે તેના ફરતી ફરવા લાગી તેની સામું એક નજરે જોઇ રહેતી ગોપાંગનાઓ જેમ પોતાનાં નેત્રોને બંધ કરતી નહોતી તેમ 'કૃષ્ણ કૃષ્ણ ' બોલતી સતી પોતાના ઓષ્ઠપુટને પણ બંધ કરતી નહોતી કૃષ્ણની તરફ મનવાળી ગોપાંગનાઓ દૂધ દહોતી વખતે દૂધની ધારાને પૃથ્વી પર પડતી પણ જાણતી નહોતી. કૃષ્ણ જ્યારે પરાઙ્મુખ થઇને જતા હોય ત્યારે તેને પોતાની સામું જોવરાવવા માટે વગર કારણે તે ત્રાસ પામી હોય તેમ પોકાર કરતી હતી, કારણ કે તે ત્રાસ પામેલાનું રક્ષણ કરનારા હતા. કેટલી વખત સિંદુવારાદિ પુષ્પોની માળાઓ ગુથી ગુંથીને ગોપીઓ પોતે જ સ્વયંવરમાળાના જેમ તે માળાઓને કૃષ્ણના હૃદય પર પહેરાવતી હતી. વળી જાણી જોઇને ગોપીઓ ગીતનૃત્યાદિકમાં સ્ખલિત થતી હતી કે જેથી શિક્ષાના મિષે કૃષ્ણ આલાપ કરી બતાવે. વિકારને નહી ગોપવી શકનારી ગોપીઓ હરકોઇ પ્રકારે કૃષ્ણને બોલાવતી હતી અને તેનો સ્પર્શ કરતી હતી. મયૂરપિચ્છનાં આભરણવાળા કૃષ્ણ ગોપીઓનાં ગાનથી અવિચ્છિન્નપણે પૂરાતા કર્ણવાળા થયા સતા ગોપાળગુજરીને બોલતા હતા. જ્યારે કોઇ પણ ગોપી યાચના કરતી ત્યારે કૃષ્ણ અગાધ જળમા રહેલાં કમળોને પણ હંસની જેમ લીલામાત્રમાં તરીને લાવી આપતા હતા બળરામને ગોપીઓ ઓળંભા આપતી હતી કે તમારા લઘુ ભાઇ દીઠા છતાં અમારાં ચિત્તને હરે છે અને નથી દેખાતા ત્યારે અમારાં જીવિતને હરે છે. ગિરિશૃંગ પર બેસીને વેણુને મધુર સ્વરે વગાડતા અને નૃત્ય કરતા કૃષ્ણ બળરામને વારંવાર હસાવતા હતા. જ્યારે ગોપીઓ ગાતી હતી અને કૃષ્ણ નાચતા હતા ત્યારે બળરામ રંગાચાર્યની જેમ ઉદ્ભટપણે હસ્તતાલ દેતા હતા આ પ્રમાણે ત્યાં ક્રીડા કરતા રામ કૃષ્ણને સુષમા કાળની જેમ અત્યંત સુખમાં અગયાર વર્ષ વીતી ગયાં.

અહીં સૂર્યપુરમા સમુદ્રવિજયની પ્રિયા શિવાદેવીએ એકદા શેષ રાત્રિ બાકી રહી ત્યારે હાથી, વૃષભ, સિંહ, લક્ષ્મીદેવી, પુષ્પમાળ, ચંદ્ર, સૂર્ય, ધ્વજ, કુંભ, પદ્મસરોવર, સમુદ્ર, વિમાન, રત્નપુંજ અને અગ્નિ એ ચૌદ મહાસ્વપ્નો દીઠાં. તે વખતે કાર્તિક કૃષ્ણ દ્વાદશીએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ આવ્યે સતે અપરાજિત વિમાનથી ચ્યવીને શંખરાજાનો જીવ શિવાદેવીની કુક્ષિમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો તે વખતે નારકીના જીવોને પણ સુખ થયું અને ત્રણ જગતમાં ઉદ્યોત થયો. **" અરિહંતના કલ્યાણકને વખતે અવશ્ય એ પ્રમાણે થાય છે."** પછી શિવાદેવીએ જાગીને સમુદ્રવિજય રાજાને તે સ્વપ્નની સર્વ વાત

કહી બતાવી. સમુદ્રવિજયે સ્વપ્નાર્થ પૂછવાને માટે ક્રોષ્ટુકીને બોલાવ્યો, એટલે તે તરત આવ્યો. તેવામાં એક ચારણશ્રમણ સ્વયમેવ ત્યાં પધાર્યા. રાજાએ ઊભા થઈને તેમને વંદણા કરી અને એક ઉત્તમ આસન પર બેસાડ્યા. પછી તે ક્રોષ્ટુકીને અને મુનિને રાજાએ સ્વપ્નનું ફળ પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું કે 'તમારે ત્રણ જગતના પતિ એવા તીર્થંકર પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહીને તે મુનિ ગગનમાર્ગે ચાલ્યા ગયા. રાજા ને રાણી તેમની વાણીથી જાણે અમૃતવડે નાહ્યા હોય એમ અત્યંત હર્ષ પામ્યા. તે દિવસથી દેવીની જેમ સુખને આપનાર અને પ્રત્યેક અંગમાં લાવણ્ય અને સૌભાગ્યના ઉત્કર્ષને આપનાર ગૂઢગર્ભને શિવાદેવીએ ધારણ કર્યો.

અનુક્રમે ગર્ભસ્થિતિ પૂર્ણ થયે શ્રાવણ માસની શુક્લ પંચમીની રાત્રિએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ આવ્યે છતે કૃષ્ણ વર્ણવાળા અને શંખના લાંછનવાળા પુત્રને શિવાદેવીએ જન્મ આપ્યો. તે વખતે છપ્પન દિશાકુમારીઓએ પોતપોતાને સ્થાનકેથી ત્યાં આવીને શિવાદેવી અને જિનેંદ્રનું પ્રસૂતિકર્મ કર્યું. પછી શક્ર ઈંદ્રે ત્યાં આવી પાંચ રૂપ કર્યા. તેમાં એક રૂપવડે પ્રભુને હાથમાં ગ્રહણ કર્યા, બે રૂપવડે ચામર વિંજવા લાગ્યા, એક રૂપવડે મસ્તક ઉપર ઉજ્જવળ છત્ર ધારણ કર્યું અને એક રૂપવડે હાથમાં વજ્ર લઈને નાટકીઆની જેમ પ્રભુની આગળ નાચતા નાચતા ચાલવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે મેરુપર્વતના શિખર ઉપર અતિપાંડુકંબલા નામની શિલા પાસે આવ્યા. તે શિલા ઉપરના અતિ ઉચ્ચ સિંહાસન ઉપર ભગવંતને ખોળામાં લઈને શક્રેંદ્ર બેઠા તે વખતે અચ્યુતાદિ ત્રેસઠ ઇંદ્રો પણ તત્કાળ ત્યાં આવ્યા અને તેમણે શ્રી જિનેંદ્રને ભક્તિપૂર્વક સ્નાન કરાવ્યું. પછી ઈશાન ઈંદ્રના ખોળામાં પ્રભુને અર્પણ કરીને શક્રેંદ્રે વિધિપૂર્વક પ્રભુને સ્નાત્ર કર્યું અને કુસુમાદિકથી પૂજા કરી. પછી સ્વામીની આરતી ઉતારી, નમસ્કાર કરી, અંજલિ જોડીને ભક્તિનિર્ભર વાણીવડે ઇંદ્રે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીઃ

"હે મોક્ષગામી અને શિવાદેવીની કુક્ષિરૂપ શુક્તિમાં મુક્તામણિ સમાન પ્રભો! તમે કલ્યાણના એક સ્થાનરૂપ અને કલ્યાણના કરનારા છો. જેમની સમીપે જ મોક્ષ રહેલું છે એવા, સમસ્ત વસ્તુઓ જેમને પ્રગટ થયેલ છે એવા અને વિવિધ પ્રકારની ઋદ્ધિના નિધાનરૂપ હે બાવીશમા તીર્થંકર! તમને નમસ્કાર થાઓ તમે ચરમદેહધારી જગદ્ગુરુ છો. તમારા જન્મથી હરિવંશ અને આ ભરતક્ષેત્રની ભૂમિ પણ પવિત્ર થઈ છે. હે ત્રિજગદ્ગુરુ! તમે જ કૃપાના એક આધાર છો, બ્રહ્મસ્વરૂપના એક સ્થાન છો અને ઐશ્વર્યના અદ્વિતીય આશ્રય છો. હે જગત્પતિ! તમારા દર્શને કરીને જ અતિ મહિમાવડે પ્રાણીઓના મોહનો વિધ્વંસ થવાથી આપનું દેશનાકાર્ય સિદ્ધ થાય છે. હરિવંશમાં અપૂર્વ મુક્તાફળ સમાન હે પ્રભો! તમે કારણ વિના ત્રાતા, હેતુ વિના વત્સલ અને નિમિત્ત વિના ભર્તા છો. અત્યારે અપરાજિત વિમાન કરતાં પણ ભરતક્ષેત્ર ઉત્તમ છે, કારણ કે તેમાં લોકોના સુખને માટે બોધના આપનાર એવા આપ અવતર્યા છો. હે ભગવંત! તમારા ચરણ નિરંતર મારા માનસને વિષે હંસપણાને ભજો અને મારી વાણી તમારા ગુણની સ્તવના કરવાવડે ચરિતાર્થ (સફળ) થાઓ."

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી જગન્નાથ પ્રભુને લઈને ઇંદ્ર શિવાદેવી માતા પાસે આવ્યા અને તેમની પાસેથી જેમ લીધા હતા તેમ જ મૂકી દીધા. પછી ભગવંતનું પાલન કરવા

માટે પાંચ અપ્સરાઓને ધાત્રી તરીકે ત્યાં રહેવા આજ્ઞા કરીને ઇંદ્ર નંદીશ્વર દ્વીપે ગયા અને ત્યાં યાત્રા કરીને પોતાને સ્થાનકે ગયા.

પ્રાતઃકાળે સૂર્યની જેમ ઉદ્યોત કરતા મહાકાંતિમાન્ પુત્રને જોઈને સમુદ્રવિજય રાજાએ હર્ષિત થઈને મહાજન્મોત્સવ કર્યો ભગવંત ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાએ અરિષ્ટ ગયી ચક્રધારા સ્વપ્નમા જોઇ હતી, તેથી પિતાએ તેમનું "અરિષ્ટનેમિ" નામ સ્થાપન કર્યું. અરિષ્ટનેમિનો જન્મ સાંભળીને હર્ષના પ્રકર્ષથી વસુદેવાદિકે મથુરામાં પણ મહોત્સવ કર્યો.

અન્યદા દેવકી પાસે આવેલા કંસે તેના ઘરમાં ઘ્રાણપુટ (નાસિકા) છેદેલી પેલી કન્યાને દીઠી તેથી ભય પામેલા કસે પોતાને ઘેર આવી ઉત્તમ નિમિત્તિયાને બોલાવીને પૂછયું કે: 'દેવકીના સાતમા ગર્ભથી મારું મૃત્યુ થશે એમ એક મુનિએ કહ્યું હતું તે વૃથા થયું છે કે કેમ ?' નૈમિત્તિકે કહ્યું કે: 'ઋષિનું કહેલું મિથ્યા થતું જ નથી, તેથી તમારો અંત લાવનાર દેવકીનો સાતમો ગર્ભ કોઇ પણ સ્થાનકે જીવતો છે એમ જાણજો. તેની પરીક્ષા માટે અરિષ્ટ નામનો તમારો બળવાન્ બળદ, કેશી નામનો મહાન્ અશ્વ અને દુર્દાંત એવા ખર અને મેષ વૃન્દાવનમાં છૂટા મૂકો. પર્વત જેવા દઢ એ ચારેને સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરતા કરતા જે મારી નાખશે તે જ દેવકીનો સાતમો ગર્ભ તમને હણનાર છે એમ જાણજો. વળી ક્રમાગત જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે ભુજાબળમાં વાસુદેવ ઈતર જનોથી દુઃખે સ્પર્શ થાય તેવા હોય છે. તે વાસુદેવ મહાક્રૂર કાળીનાગને દમશે, ચાણૂર તથા મુષ્ટિક મલ્લનો વધ કરશે, તમારા પદ્મોત્તર ને ચંપક નામના બે હાથીને મારશે અને તે જ તમને પણ મારશે."

આ પ્રમાણેના નૈમિત્તિકનાં વચનથી પોતાના શત્રુને જાણવા માટે અરિષ્ટાદિક ચારે બળવાન્ પશુને કંસે વૃન્દાવનમાં છૂટા મૂકયા અને ચાણુર તથા મુષ્ટિક નામના બે મલ્લને શ્રમ કરવા માટે આજ્ઞા કરી. મૂર્તિવંત અરિષ્ટ જેવો અરિષ્ટ બળદ શરદ્ઋતુમાં વૃન્દાવનમાં જતા આવતા ગોપલોકોને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તે બળદ નદીના તટ પર રહેલા કાદવને ઊડાડે તેમ શૃંગના અગ્રભાગથી ગાયોને ઊડાડવા લાગ્યો અને તુંડાગ્રથી ઘીનાં અનેક ભાજનોને ઢોળી નાખવા લાગ્યો. તેના આવા ઉપદ્રવથી 'હે કૃષ્ણ! હે કૃષ્ણ! હે રામ! હે રામ! અમારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.' એવો અતિ દીન કલકલ શબ્દો ગોવાળો બોલવા લાગ્યા. તેનો આવો કલકલાટ સાંભળીને સંભ્રમથી 'આ શું ?' એમ બોલતા કૃષ્ણ રામ સહિત ત્યાં દોડી ગયા. એટલે મહાબળવાન્ તે વૃષભને તેમણે દીઠો. તે વખતે 'અમારે ગાયોનું કાંઈ કામ નથી અને ઘીની પણ જરૂર નથી' એમ અનેક વૃદ્ધોએ નિષેધ કર્યા છતાં પણ કૃષ્ણે તે વૃષભને બોલાવ્યો. તેમના આહ્વાનથી શીંગડાઓને નમાવી, રોષવડે મુખનું આકુંચન કરી અને પુચ્છને ઊંચું કરીને તે બળદ ગોવિંદની સામે દોડ્યો, એટલે તેને શીંગડાવડે પકડી શીઘ્ર તેનું ગળું વાળી દઇ નિરુચ્છ્વાસ કરીને કૃષ્ણે મારી નાખ્યો અરિષ્ટના મરણ પામવાથી જાણે તેમનું મૃત્યુ જ મરણ પામ્યું હોય એવા તે ગોવાળો ખુશી થયા અને કૃષ્ણને જોવાની તૃષ્ણા ધરાવતા તેને પૂજવા લાગ્યા.

કૃષ્ણ વૃંદાવનમાં ક્રીડા કરતા હતા તેવામાં અન્યદા કંસનો કેશી નામે બળવાન્ અશ્વ યમરાજની જેમ દુષ્ટ આશા ધરાવતો મુખ ફાડીને ત્યાં આવ્યો. દાંતવડે વાછડાઓને ગ્રહણ કરતા, ખુરીવડે ગર્ભિણી ગાયોને હણતા અને ભયંકર હેષારવ કરતા એ

અશ્વને જોઈને કૃષ્ણે તેની તર્જના કરી. પછી મારવાની ઇચ્છાથી પ્રસારેલા અને દાંતરૂપી કરવતથી દારુણ એવા તેના મુખમાં વજ્રના જેવો પોતાનો હાથ કૃષ્ણે વાળીને નાખી દીધો. ગ્રીવા સુધી તે હાથ લઈ જઈને તેનાવડે તેનું મુખ એવું ફાડી નાંખ્યું કે જેથી તે અશ્વના સમૂહની જેમ તત્કાળ પ્રાણરહિત થઈ ગયો. એક વખતે કંસનો પરાક્રમી એવો ખર અને મેંઢો ત્યાં આવ્યા, તેમને પણ મહાભુજ કૃષ્ણે લીલામાત્રમાં મારી નાખ્યાં.

આ બધાને મારી નાખેલા સાંભળીને કંસે શત્રુની બરાબર પરીક્ષા કરવાને માટે શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યની પૂજોત્સવના મિષથી સભામાં સ્થાપના કરી. તેની ઉપાસના કરવા માટે પોતાની કુમારિકા બહેન સત્યભામાને તેની પાસે બેસાડી અને મોટો ઉત્સવ આરંભ્યો. કંસે એવી આઘોષણા કરાવી કે: 'જે આ શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યને ચઢાવશે તેને આ દેવાંગના જેવી સત્યભામા આપવામાં આવશે.' આ આઘોષણા સાંભળી દૂરદૂરથી ઘણા રાજાઓ ત્યાં આવ્યા; પણ કોઈ તે ધનુષ્ય ચઢાવવાને સમર્થ થયો નહીં આ ખબર વસુદેવની સ્ત્રી મદનવેગાના પુત્ર અનાધૃષ્ટિએ સાંભળી, એટલે તે વીરમાની કુમાર વેગવાળા રથમાં બેસીને ગોકુળમાં આવ્યો. ત્યાં રામ કૃષ્ણને જોઇ તેમના આવાસમાં એક રાત્રિ આનંદવાર્ત્તા કરવાને રહ્યો. પ્રાતઃકાળે અનુજ બંધુ રામને ત્યાં રાખી મથુરાના માર્ગને બતાવનાર કૃષ્ણને સાથે લઇ તે ચાલ્યો. મોટાં વૃક્ષોથી સંકીર્ણ એવા માર્ગે ચાલતાં તેનો રથ એક વડના વૃક્ષ સાથે ભરાયો. તે રથને છોડાવવાને અનાધૃષ્ટિ સમર્થ થયો નહીં. તે વખતે પગે ચાલતા કૃષ્ણે લીલામાત્રમાં તે વડને ઉખેડીને દૂર ફેંકી દીધો અને રથનો માર્ગ સરલ કરી દીધો. અનાધૃષ્ટિ કૃષ્ણનું પરાક્રમ જોઈને બહુ ખુશી થયો, તેથી રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી તેણે કૃષ્ણને આલિંગન દીધું અને રથમાં બેસાડ્યા. અનુક્રમે યમુના નદી ઉતરી મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કરીને જ્યાં અનેક રાજાઓ બેઠેલા છે એવી શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યવાળી સભામાં તેઓ આવ્યા. ત્યાં જાણે ધનુષ્યની અધિષ્ઠાત્રી દેવતા હોય તેવી કમળલોચના સત્યભામા તેમના જોવામાં આવી સત્યભામાએ કૃષ્ણના સામું સતૃષ્ણ દૃષ્ટિએ જોયું અને તત્કાળ તેણી કામદેવના બાણથી પીડિત થઇ મનવડે કૃષ્ણને વરી ચૂકી. પ્રથમ અનાધૃષ્ટિએ ધનુષ્ય પાસે જઇને તે ઉપાડવા માંડ્યું; પણ કાદવવાળી ભૂમિમાં જેનો પગ લપટી ગયો હોય એવા ઉંટની જેમ તે પૃથ્વી પર પડી ગયો, તેનો હાર તૂટી ગયો, મુગટ ભાંગી ગયો અને કુંડળ પડી ગયા. તે જોઇ સત્યભામા સ્વલ્પ અને બીજા સર્વે વિકસિત નેત્રે ખૂબ હસી પડ્યા. આ સર્વના હાસ્યને નહીં સહન કરતા કૃષ્ણે પુષ્પમાળાની જેમ લીલામાત્રમાં તે ધનુષ્યને ઉપાડી લીધું અને તેની પણછ ચઢાવી. કુંડળાકાર કરેલા તે તેજસ્વી ધનુષ્યવડે ઇંદ્રધનુષ્યથી જેમ નવો વર્ષતો મેઘ શોભે તેમ કૃષ્ણ શોભવા લાગ્યા. પછી અનાધૃષ્ટિ ઘેર જઇ તેના દ્વાર પાસે કૃષ્ણને રથમાં બેસાડી રાખી પોતે એકલો ગૃહમાં ગયો અને પિતા વસુદેવને કહ્યું કે: 'હે તાત! મેં એકલાએ શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યને ચઢાવી દીધું છે, કે જેને બીજા રાજાઓ સ્પર્શ પણ કરી શકયા ન હોતા.' તે સાંભળતાં જ વસુદેવે આક્ષેપથી કહ્યું કે: 'ત્યારે તું સત્વર ચાલ્યો જા, કારણ કે તને ધનુષ્ય ચઢાવનાર જાણશે તો કંસ તત્કાળ મારી નાખશે' આ પ્રમાણે સાંભળી અનાધૃષ્ટિ ભય પામી શીઘ્ર ઘરની બહાર નીકળ્યો અને કૃષ્ણની સાથે સત્વર નંદના ગોકુળમાં આવ્યો ત્યાંથી રામ કૃષ્ણની આજ્ઞા લઇને તે એકલો શૌર્યપુર ગયો.

અહીં લોકોમાં વાર્તા ચાલી કે નંદના પુત્રે ધનુષ્ય ચઢાવ્યું. તે ધનુષ્યના ચઢાવવાથી કંસ અત્યંત દુભાણો તેથી તેણે ધનુષ્યના મહોત્સવને દૂર કરીને બાહુયુદ્ધ કરવા માટે સર્વ મલ્લોને આજ્ઞા કરી. તે પ્રસંગમાં બોલાવેલા રાજાઓ મલ્લયુદ્ધ જોવાની ઇચ્છાથી મચો ઉપર આવી આવીને બેઠા અને મોટા મચ ઉપર બેઠેલા કંસની સામે દૃષ્ટિ રાખવા લાગ્યા કંસનો દુષ્ટ ભાવ જાણીને વસુદેવે પોતાના સર્વ જ્યેષ્ઠ બંધુઓને અને અક્રૂર વિગેરે પુત્રોને ત્યા બોલાવ્યા. તેજવડે સૂર્યના જેવા તેઓને કસે સત્કાર કરીને ઊંચા મંચો ઉપર બેસાડ્યા

મલ્લયુદ્ધના ઉત્સવની વાર્તા સાંભળીને કૃષ્ણે રામને કહ્યું: 'આર્યબંધુ! ચાલો, આપણે મથુરામા જઇને મલ્લયુદ્ધનુ કૌતુક જોઈએ.' તે કબૂલ કરી રામે યશોદાને કહ્યુ: 'માતા! અમારે મથુરાપુરી જવું છે, માટે અમારી સ્નાન વિગેરેની તૈયારી કરો' તે કાર્યમાં યશોદાને કાંઇક મંદ જોઇ બળદેવે કૃષ્ણના ભ્રાતૃવધની હકીકત કહેવાની પ્રસ્તાવના કરવા માટે જ હોયની તેમ આક્ષેપથી કહ્યુ: 'અરે યશોદા! શું તુ પૂર્વનો દાસીભાવ ભૂલી ગઇ, જેથી અમારી આજ્ઞાનો અમલ કરવામા વિલંબ કરે છે?' રામનાં આવાં અપમાનજનક વચનથી કૃષ્ણના મનમા બહુ ખેદ થયો, તેથી તે નિસ્તેજ થઇ ગયા પછી કૃષ્ણને બળરામ યમુના નદીમાં સ્નાન કરાવવાને લઈ ગયા. ત્યા રામે કૃષ્ણને પૂછ્યુ: 'હે વત્સ! ચોમાસાના મેઘવાયુનો સ્પર્શ થયેલા દર્પણની જેમ તું નિસ્તેજ કેમ લાગે છે?' કૃષ્ણે બળદેવને ગદ્ગદ્ અક્ષરે કહ્યું: 'ભદ્ર! તમે મારી માતા યશોદાને આક્ષેપથી દાસી કહીને કેમ બોલાવી?' રામે મિષ્ટ અને મનોહર વચનવડે કૃષ્ણને કહ્યું: 'વત્સ! તે યશોદા તારી માતા નથી અને નંદ પિતા પણ નથી, પણ દેવકરાજાની પુત્રી દેવકી તારી માતા છે અને વિશ્વમાં અદ્વિતીય વીર તેમજ મહાસૌભાગ્યવાન વસુદેવ તારા પિતા છે. સ્તનપયથી પૃથ્વીને સિંચન કરતા દેવકી નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રત્યેક માસે તને જોવા માટે અહીં આવે છે. દાક્ષિણ્યતાના સાગર આપણા પિતા વસુદેવ કંસના આગ્રહથી મથુરામાં રહેલા છે હું તમારો મોટો સાપત્ન (સાવકો) ભાઇ છું તમારી ઉપર વિઘ્નની શંકાવાળા પિતાની આજ્ઞાથી હું તમારી રક્ષા કરવાને અહીં રહ્યો છું.' કૃષ્ણે પૂછ્યું: 'ત્યારે પિતાએ મને અહીં કેમ રાખ્યો છે?' એટલે કંસનું ભ્રાતૃવધ સંબંધી બધું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી વાયુવડે અગ્નિની જેમ કૃષ્ણને દારુણ ક્રોધ ચડ્યો, જેથી તેણે તત્કાળ કંસને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પછી નદીમાં સ્નાન કરવાને માટે પ્રવેશ કર્યો.

કંસનો પ્રિયમિત્ર હોય તેવો કાલિય નામે સર્પ યમુનાના જળમાં મગ્ન થઈ કૃષ્ણને ડસવા માટે તેની સામે દોડ્યો. તેના ફણામણિના પ્રકાશથી 'આ શું હશે?' એમ સંભ્રમ પામી રામ કંઇક કહેવા જતા હતા તેવામાં તો કૃષ્ણે કમળનાળની પેઠે તેને પકડી લીધો પછી કમળના નાળથી તેને વૃષભની જેમ નાસિકામાં નાથી લીધો અને તેની ઉપર ચડીને કૃષ્ણે તેને ઘણી વાર જળમાં ફેરવ્યો પછી તેને નિર્જીવ જેવો કરી, અત્યંત ખેદ પમાડીને કૃષ્ણ બહાર નીકળ્યા તે વખતે સ્નાનવિધિ કરનારા બ્રાહ્મણો કૌતુકથી ત્યાં આવીને કૃષ્ણને વીંટાઇ વળ્યા. ગોપથી વીંટાયેલા રામ તથા કૃષ્ણ મથુરા તરફ ચાલ્યા અને કેટલાક સમયે તે નગરીના દરવાજા પાસે આવ્યા

તે વખતે કંસની આજ્ઞાથી મહાવતે પદ્મોત્તર અને ચંપક નામના બે હાથીને તૈયાર રાખ્યા હતા તેને પ્રેરણા કરી, તેથી તે બંને તેની સન્મુખ દોડ્યા. કૃષ્ણે દાંત ખેંચી કાઢીને મુષ્ટિના પ્રહારથી સિંહની જેમ પદ્માત્તરને મારી નાખ્યો અને રામે ચંપકને મારી નાખ્યો. તે વખતે નગરજનો પરસ્પર વિસ્મય પામી બતાવવા લાગ્યા કે 'આ બંને અરિષ્ટ વૃષભ વિગેરેને મારનાર નંદના પુત્રો છે.' પછી નીલ અને પીત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા, વનમાળાને ધરનારા અને ગોવળીઆઓથી વીંટાયલા તે બન્ને ભાઈઓ મલ્લોના અક્ષવાટ(અખેડા)માં આવ્યા. ત્યાં એક મહામંચની ઉપર બેઠેલા લોકોને ઉઠાડી તે પર બંને ભાઈઓ પરિવાર સાથે નિઃશંક થઈને બેઠા. પછી રામે કૃષ્ણને કંસ શત્રુ બતાવ્યો અને પછી અનુક્રમે સમુદ્રવિજયાદિ દશાર્હ કાકાઓને અને તેની પાછળ બેઠેલા પોતાના પિતાને ઓળખાવ્યા. તે સમયે 'આ દેવ જેવા બે પુરુષ કોણ હશે?' એમ મંચ ઉપર રહેલા રાજાઓ અને નગરજનો પરસ્પર વિચાર કરતા તેમને જોવા લાગ્યા.

કંસની આજ્ઞાથી પ્રથમ તો તે અખાડામાં અનેક મલ્લો યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પછી કંસે પ્રેરેલો ચાણૂર મલ્લ પર્વતની આકૃતિ ધરતો ઊભો થયો. મેઘની જેમ ઉગ્ર ગર્જના કરતો અને કરાસ્ફોટવડે સર્વ રાજાઓને આક્ષેપ કરતો તે ઊંચે સ્વરે બોલ્યો: "જે કોઈ વીરપુત્ર હોય અથવા જે કોઇ વીરમાની દુર્ધર પુરુષ હોય તે મારી બાહુયુદ્ધની શ્રદ્ધા પૂરી કરે."

આ પ્રમાણે અતિ ગર્જના કરતા ચાણૂરના ગર્વને નહીં સહન કરતા મહાભુજ કૃષ્ણે મંચ ઉપરથી નીચે ઉતરીને તેની સામે કરાસ્ફોટ કર્યો. સિંહના પુંછના આસ્ફોટની જેમ તે કૃષ્ણના કરાસ્ફોટે ઉગ્ર ધ્વનિથી ભૂમિ અને અંતરીક્ષને ફોડી નાખ્યાં. "આ ચાણૂર વય અને વપુથી મોટો, શ્રમ કરવાવડે કઠોર, બાહુયુદ્ધથી જ આજીવિકા કરનારો અને દૈત્યની જેવો સદા ક્રૂર છે, અને આ કૃષ્ણ દુગ્ધમુખ, મુગ્ધ, કમળોદરથી પણ કોમળ અને વનવાસી હોવાથી મલ્લયુદ્ધના અભ્યાસ વગરનો છે. તેથી આ બંનેનું યુદ્ધ ઘટતું નથી, આ અઘટિત થાય છે, આવા વિશ્વનિંદિત કામને ધિક્કાર છે!" આ પ્રમાણે ઊંચે સ્વરે બોલતા લોકોનો કોળાહળ ચારે તરફ થઇ રહ્યો. એટલે કંસે ક્રોધથી કહ્યું: "આ બે ગોપબાળકને અહીં કોણ લાવ્યું છે? ગાયના દૂધ પીવાથી ઉન્મત્ત થયેલા તેઓ સ્વેચ્છાએ અહીં આવેલ છે, તો તે સ્વેચ્છાથી યુદ્ધ કરે તેમાં તેને કોણ વારે? તેમ છતાં જેને આ બંનેની પીડા થતી હોય તે જુદા પડીને મને જણાવો." કંસનાં આવાં વચન સાંભળી સર્વ જનો ચૂપ થઇ ગયા પછી નેત્રકમળનો વિકાસ કરતા કૃષ્ણ બોલ્યા: "ચાણૂર મલ્લકુંજર રાજપિંડથી પુષ્ટ થયેલો છે, સદા મલ્લયુદ્ધનો અભ્યાસ કરનાર છે અને શરીરે મહાસમર્થ છે, તે છતાં ગાયના દૂધનું પાન કરીને જીવનાર હું ગોપાળનો બાળક, સિંહનો શિશુ જેમ હાથીને મારે તેમ, તેને મારી નાખું છું, તે સર્વ લોકો અવલોકન કરો." કૃષ્ણનાં આવાં પરાક્રમનાં વચન સાંભળી કંસ ભય પામ્યો, એટલે તત્કાળ એક સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે તેણે બીજા મુષ્ટિક નામના મલ્લને આજ્ઞા કરી. મુષ્ટિકને ઊઠેલો જોઇ બળરામ તરત જ મંચ ઉપરથી નીચે ઊતર્યા અને રણકર્મમાં ચતુર એવા તેણે યુદ્ધ કરવા માટે તેને બોલાવ્યો. કૃષ્ણ અને ચાણૂર તથા રામ અને મુષ્ટિક નાગપાશ જેવી ભુજાવડે યુદ્ધ કરવા પ્રવર્ત્યા. તેઓના ચરણન્યાસથી પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ અને કરાસ્ફોટના શબ્દોથી બ્રહ્માંડમંડપ ફૂટી ગયો:

રામ અને કૃષ્ણે તે મુષ્ટિક અને ચાણૂરને તૃણના પુળાની જેમ ઊંચે ઉછાળ્યા, તે જોઇ લોકો ખુશી થયા. પછી ચાણૂર અને મુષ્ટિકે રામ કૃષ્ણને સહેજ ઊંચા ઉછાળ્યા તે જોઇ સર્વ લોકો મ્લાન મુખવાળા થઇ ગયા તે વખતે કૃષ્ણે હાથી જેમ દંતમુશળથી પર્વતની ઉપર તાડના કરે તેમ દઢ મુષ્ટિથી ચાણૂરની છાતી ઉપર તાડન કર્યું, એટલે જયને ઈચ્છતા ચાણૂરે કૃષ્ણના ઉરસ્થળમાં વજ્ર જેવી મુષ્ટિથી પ્રહાર કર્યો તે પ્રહારથી મદ્યપાનની જેમ કૃષ્ણને આંખે અંધારા આવી ગયા અને અતિ પીડિત થઇ આંખો મીંચીને તે પૃથ્વી પર પડ્યા તે વખતે છળને જાણનાર કંસે દૃષ્ટિવડે ચાણૂરને પ્રેરણા કરી એટલે પાપી ચાણૂર બેભાન થઇને પડેલા કૃષ્ણને મારવા માટે દોડ્યો તેને મારવાની ઇચ્છાવાળો જાણી તત્કાળ બળદેવે વજ્ર જેવા હાથના પ્રકોષ્ઠ(પહોંચા)નો તેના પર પ્રહાર કર્યો, જે પ્રહારથી ચાણૂર સાત ધનુષ્ય પાછો ખસી ગયો તેવામાં કૃષ્ણ પણ આશ્વાસન પામીને ઊભા થયા અને તેણે યુદ્ધ કરવા માટે ચાણૂરને ફરી વાર બોલાવ્યો પછી મહાપરાક્રમી કૃષ્ણે ચાણૂરને બે જાંગની વચમાં લઈ દબાવી ભુજાવડે તેનું મસ્તક નમાવીને એવો મુષ્ટિનો ઘા કર્યો કે જેથી ચાણૂર રુધિરની ધારાને વમન કરવા લાગ્યો અને તેનાં લોચન અત્યંત વિહ્વળ થઇ ગયાં, તેથી કૃષ્ણે તેને છોડી દીધો. તે જ ક્ષણે કૃષ્ણથી ભય પામ્યા હોય તેમ તેના પ્રાણે તેને છોડી દીધો અર્થાત્ તે મરણ પામ્યો તે વખતે ભય કોપથી કંપતો કંસ બોલ્યો: ' અરે ! આ બને અધમ ગોપબાળોને મારી નાખો, વિલંબ કરો નહીં અને આ બંને સર્પોરૂપી કુમારનું પોષણ કરનાર નંદને પણ મારો અને દુર્મતિ નંદનું સર્વસ્વ લૂંટીને અહીં લઇ આવો, તેમજ જે નંદનો પક્ષ લઇ વચમાં આવે તેને પણ તેના જેવો દોષિત ગણી મારી આજ્ઞાથી મારી નાખો ' એ સમયે ક્રોધથી રાતાં નેત્ર કરી કૃષ્ણે કહ્યું: ' અરે પાપી ! ચાણૂરને માર્યો તો પણ હજુ તું તારા આત્માને મરેલો માનતો નથી ? તો પ્રથમ મારાથી હણાતા તારા આત્માની હમણા રક્ષા કર પછી ક્રોધ કરી નંદ વિગેરેને માટે આજ્ઞા કરજે. ' આ પ્રમાણે કહી કૃષ્ણે ઉછાળો મારી, મંચ ઉપર ચઢી કંસને કેશવડે પકડીને પૃથ્વી પર પાડી દીધો તેનો મુકુટ પૃથ્વી પર પડી ગયો, વસ્ત્ર ખસી ગયાં અને નેત્ર ભયથી સંભ્રમ પામી ગયા કસાઇને ઘેર બાંધેલ પશુની જેમ તે કંસને કૃષ્ણે કહ્યું: ' અરે અધમ ! તેં તારી રક્ષાને માટે વૃથા ગર્ભહત્યાઓ કરી, હવે તું જ જીવવાનો નથી, તેથી સ્વકર્મના ફળ ભોગવ ' તે વખતે ઉન્મત્ત હાથીને સિંહ પકડે તેમ હરિએ કંસને પકડેલો જોઇ બધા લોકો વિસ્મય પામી ગયા અને અંતરમાં ડરવા લાગ્યા. તે સમયે રામે બાહુથી શ્વાસ રહિત કરી યજ્ઞમાં લાવેલા પશુની જેમ મુષ્ટિકને મારી નાખ્યો એવામાં કંસની રક્ષા કરવા માટે રહેલા કંસના સુભટો વિવિધ પ્રકારનાં આયુધો હાથમાં લઈને કૃષ્ણને મારવા દોડ્યા, એટલે રામે એક માંચડાનો સ્તંભ હાથમાં લઇને મધપુડા ઉપરથી મક્ષિકાઓને ઊડાડે તેમ તેઓને નસાડી મૂક્યા. પછી કૃષ્ણે મસ્તક પર ચરણ મૂકીને કંસને મારી નાખ્યો અને ઓવાળને સમુદ્ર બહાર કાઢી નાખે તેમ તેને કેશથી ખેંચીને રંગમંડપની બહાર ફેંકી દીધો. કંસે પ્રથમથી જરાસંધના કેટલાએક સૈનિકોને બોલાવી રાખ્યા હતા, તેઓ રામ કૃષ્ણને મારવાને તૈયાર થવા લાગ્યા. તેમને તૈયાર થતા જોઇ રાજા સમુદ્રવિજય તૈયાર થઇ યુદ્ધ કરવાને આવ્યા, કારણ કે તેમનું આવવું તેને

માટે જ હતું. જ્યારે ઉદ્વેલ સમુદ્રની જેમ રાજા સમુદ્રવિજય તૈયાર થઈને આવ્યા એટલે જરાસંધના સૈનિકો દશે દિશાઓમાં નાસી ગયા.

પછી સમુદ્રવિજયની આજ્ઞાથી અનાધૃષ્ટી રામ કૃષ્ણને પોતાના રથમાં બેસાડીને વસુદેવને ઘેર લઇ ગયો સર્વ યાદવો અને સમુદ્રવિજય વિગેરે પણ વસુદેવને ઘેર ગયા અને ત્યાં એકઠા મળી સભા ભરીને બેઠા. વસુદેવ અર્ધાસન પર રામને અને ઉત્સંગમાં કૃષ્ણને બેસાડી, નેત્રમાં હર્ષાશ્રુ લાવી તેમના મસ્તક પર વારંવાર ચુંબન કરવા લાગ્યા તે વખતે વસુદેવના મોટા સહોદર બંધુઓએ તેને પૂછ્યુ: 'આ શું ?' એટલે વસુદેવે અતિમુક્ત મુનિનાં વૃત્તાંતથી માંડીને બધો વૃત્તાંત જણાવ્યો. પછી રાજા સમુદ્રવિજયે કૃષ્ણને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસાડ્યા અને તેના પાલન કરવાથી પ્રસન્ન થઇ રામની વારંવાર પ્રશસા કરી. તે વખતે દેવકી એક ફોયણાવાળી[1] પુત્રીને સાથે લઇ ત્યાં આવ્યા અને એક ઉત્સંગમાંથી બીજા ઉત્સંગમા સચરતા કૃષ્ણને તેણે દૃઢ આલિંગન કર્યું.

પછી બધા યાદવો હર્ષાશ્રુ વર્ષાવતા બોલ્યા. 'હે મહાભુજ વસુદેવ! તમે એકલા જ આ જગતને જીતવાને સમર્થ છો, તે છતાં તમારા બાળકોને જન્મતાંવેંત જ એ ક્રૂર કંસે મારી નાંખ્યા તે તમે કેમ સહન કર્યું?' ત્યારે વસુદેવ બોલ્યા: "મેં જન્મથી જ સત્યવ્રત પાળેલું છે, તેથી તે વ્રતની રક્ષાને માટે (પ્રથમ વચન આપેલું હોવાથી) આવું દુષ્ટ કર્મ પણ સહન કર્યું પ્રાંતે દેવકીના આગ્રહથી આ કૃષ્ણને નંદના ગોકુળમાં મૂકી આવી તેને બદલે આ નંદની પુત્રીને અહીં લઇ આવ્યો, એટલે દેવકીનો સાતમો ગર્ભ કન્યામાત્ર જાણી, એ પાપી કંસે અવજ્ઞાથી નાસિકાનું એક ફોયણું છેદીને આ બાળકીને છોડી મૂકી હતી"

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી ભાઇ અને ભ્રાતૃપુત્રોની સંમતિથી સમુદ્રવિજયે કારાગૃહમાંથી છૂટા કરીને ઉગ્રસેન રાજાને તેડાવી મંગાવ્યા અને તેની સાથે યમુનાને કાંઠે જઈ સર્વેએ કંસનું પ્રેતકાર્ય કર્યું. કંસની માતાએ અને બીજી પત્નીઓએ યમુના નદીમાં તેને જલાંજલિ આપી, પણ તેની રાણી જીવયશાએ માન ધરીને જલાંજલિ આપી નહીં. તે તો કોપ કરીને બોલી કે: 'આ રામ કૃષ્ણ ગોપાળને અને સર્વ સંતાન સહિત દશાર્હોને હણાવીને પછી મારા પતિનું પ્રેતકાર્ય કરીશ, નહીં તો હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ.' આવી પ્રતિજ્ઞા લઇને તે જીવયશા મથુરાથી નીકળી તત્કાળ પોતાના પિતા જરાસંધે આશ્રિત કરેલ રાજગૃહીનગરીએ આવી. અહીં રામ કૃષ્ણની અનુજ્ઞાથી સમુદ્રવિજયે ઉગ્રસેનને મથુરાપુરીનો રાજા કર્યો ઉગ્રસેને પોતાની પુત્રી સત્યભામા કૃષ્ણને આપી અને ક્રોષ્ટુકિએ કહેલા શુભ દિવસે તેનો યથાવિધિ વિવાહ થયો.

અહીં જીવયશા છૂટા કેશે રુદન કરતી જાણે મૂર્તિમાન્ અલક્ષ્મી હોય તેમ જરાસંધની સભામાં આવી જરાસંધે રુદનનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણીએ બહુ પ્રયાસે અતિમુક્તનો વૃતાંત અને કંસના ઘાત સુધીની સર્વ કથા કહી સંભળાવી તે સાંભળી જરાસંધ બોલ્યો: 'કંસે પ્રથમ દેવકીને મારી નહીં, તે જ સારું કર્યું નહીં, કારણ કે તેને મારી હોત તો પછી ક્ષેત્ર વિના કૃષિ શી રીતે થાત? હે વત્સે! હવે તું રુદન કર નહીં, હું મૂળથી

૧. નાકના એક બાજુના જ છિદ્રવાળી.

કંસના સર્વ ઘાતકોને સપરિવાર મારી નાખીને તેમની સ્ત્રીઓને રોવરાવીશ.' આ પ્રમાણે કહેવાવડે જીવયશાને શાંત કરીને જરાસંઘે સોમક નામના રાજાને બધી વાત સમજાવી સમુદ્રવિજયની પાસે મોકલ્યો. તે તત્કાળ મથુરાપુરીએ આવ્યો અને તેણે રાજા સમુદ્રવિજયને કહ્યું: "તમારા સ્વામી જરાસંધ તમને એવી આજ્ઞા કરે છે કે-અમારી પુત્રી જીવયશા અને તેના સ્નેહને લીધે તેના પતિ કંસ બંને અમને પ્રાણથી પણ વહાલા છે, તે કોનાથી અજાણ્યું છે ? તમે અમારા સેવકો છો તે સુખે રહો, પણ તે કંસનો દ્રોહ કરનારા રામ કૃષ્ણને અમને સોંપી દ્યો. એ દેવકીનો સાતમો ગર્ભ છે તેથી તમે તેને અર્પણ તો કરેલો જ છે, છતાં તમે તેને ગોપવવાનો અપરાધ કર્યો, તેથી હવે ફરી વાર અમને સોંપી દ્યો."

સોમકનાં આવાં વચનો સાંભળી સમુદ્રવિજયે તેને કહ્યું: "સરલ મનવાળા વસુદેવે મારાથી પરોક્ષપણે છ ગર્ભ કંસને અર્પણ કર્યા તે જ ઉચિત થયેલું નથી અને રામ કૃષ્ણે પોતાના ભ્રાતૃવધના વૈરથી કંસને માર્યો તેમાં તેમનો શો અપરાધ છે ? અમારો આ એક દોષ છે કે આ વસુદેવ બાલ્યવયથી જ સ્વેચ્છાચારી છે, તેથી તેની બુદ્ધિવડે પ્રવર્તવાથી મારા છ પુત્રો માર્યા ગયા. હવે આ બે રામ કૃષ્ણ તો મને પ્રાણથી પણ વહાલા છે અને તેમને મારવાની ઇચ્છાએ તારો સ્વામી માગણી કરે છે, તે તેનું તદ્દન અવિચારીપણું છે." પછી સોમક રાજાએ કોપથી કહ્યું: "પોતાના સ્વામીની આજ્ઞામાં સેવકોએ યુક્તાયુક્તનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. હે રાજન્ ! જ્યાં તમારા છ ગર્ભ ગયા છે ત્યાં આ બે દુર્ગતિ રામ કૃષ્ણ પણ જાઓ. તેને રાખવાના વિચારથી તક્ષક નાગના મસ્તક ઉપર ખુજલી શા માટે કરો છો ? બળવાનની સાથે વિરોધ કરવો તે કુશળતાને માટે થતો નથી. તમે જરાસંધની પાસે હાથીની આગળ મેંઢાની જેમ કોણ માત્ર છો ?" તે વખતે કૃષ્ણે ક્રોધથી કહ્યું: "અરે સોમક ! અમારા પિતાએ સરલતાથી તારા સ્વામી સાથે આજ સુધી સ્નેહસંબંધ પાળ્યો, તેથી શું તારો સ્વામી મોટો સમર્થ થઇ ગયો ? એ જરાસંધ અમારો સ્વામી નથી, પણ તેનાં આવાં વચનોથી તે બીજો કંસ જ છે, માટે અહીંથી જા અને તારી ઇચ્છા પ્રમાણે તારા સ્વામીને કહે." કૃષ્ણનાં આવાં વચન સાંભળી સોમકે સમુદ્રવિજયને કહ્યું: 'હે દશાર્હમુખ્ય ! આ તારો પુત્ર કુળાંગાર છે, છતાં તું એની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે ?' તેનાં આવાં વચનથી કોપથી પ્રજ્વળિત થયેલા અનાધૃષ્ટિએ કહ્યું: 'અરે દુષ્ટ ! વારંવાર અમારા પિતા પાસે પુત્રોની યાચના કરતો તું કેમ શરમાતો નથી ? પોતાના જામાતા કંસના જ માત્ર વધથી તારો સ્વામી આટલો બધો દૂભાયો છે તો શું અમારા છ ભાઈઓના વધથી અમે નથી દુભાયા ? હવે આ પરાક્રમી રામ કૃષ્ણ અને બીજા અક્રૂર વિગેરે અમે તારા આવા ભાષણને સહન કરશું નહીં.' આ પ્રમાણે અનાધૃષ્ટિએ તિરસ્કાર કરેલો અને સમુદ્રવિજયે ઉપેક્ષા કરેલો તે સોમકરાજા રોષવિહ્વળ થઇ રાજગૃહી તરફ ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસે દશાર્હપતિએ પોતાના સર્વ બાંધવોને એકઠા કરી હિતકારક એવા ક્રોષ્ટુકિ નિમિત્તિયાને બોલાવીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું: 'હે મહાશય ! અમારે ત્રિખંડ ભરતક્ષેત્રના પતિ જરાસંધની સાથે વિગ્રહ ઊભો થયો છે, તો હવે તેમાં પરિણામ શું આવશે તે કહો.' ક્રોષ્ટુકિ બોલ્યો: 'હે રાજેંદ્ર ! આ પરાક્રમી રામ કૃષ્ણ થોડા સમયમાં તેને મારી ત્રિખંડ ભરતના અધિપતિ થશે, પણ હમણાં તમે પશ્ચિમ દિશા તરફ સમુદ્રતટને ઉદ્દેશીને

જાઓ. ત્યાં જતાં જ તમારા શત્રુઓના ક્ષયનો આરંભ થશે. માર્ગે ચાલતાં આ સત્યભામા જે ઠેકાણે બે પુત્રને જન્મ આપે, તે ઠેકાણે એક નગરી વસાવીને તમે નિઃશંકપણે રહેજો.' ક્રોષ્ટુકિનાં આવાં વચનથી રાજા સમુદ્રવિજયે ઉદ્‌ઘોષણા કરાવીને પોતાના સર્વ સ્વજનોને પ્રયાણના ખબર આપ્યા અને અગિયાર કુળકોટી યાદવોને લઈને તેણે મથુરાનગરી છોડી. અનુક્રમે શૌર્યપુર આવ્યા, ત્યાંથી પણ સાત કુળકોટી યાદવોને લઈને જ્ઞાતિવર્ગ સહિત આગળ ચાલ્યા. ઉગ્રસેન રાજા પણ સમુદ્રવિજયને અનુસરીને સાથે ચાલ્યા અનુક્રમે સર્વે વિંધ્યગિરિની મધ્યમાં થઈને સુખે આગળ ચાલવા લાગ્યા

હવે પેલા સોમક રાજાએ અર્ધચક્રી જરાસંધની પાસે આવી સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યા કે જે તેના ક્રોધરૂપ અગ્નિમાં ઇંધન જેવો થઈ પડ્યો તે સમયે ક્રોધ પામેલા જરાસંધને તેના કાળ નામના પુત્રે કહ્યું: ' એ તપસ્વી યાદવો તમારી આગળ કોણ માત્ર છે ? માટે મને આજ્ઞા આપો. હું દિશાઓના અંતભાગમાંથી, અગ્નિમાંથી અથવા સમુદ્રના મધ્યમાંથી જ્યાં હશે ત્યાંથી એ યાદવોને ખેંચી લાવી મારી નાખીને અહીં આવીશ. તે સિવાય પાછો નહીં આવું.' જરાસંધે પાંચ સો રાજાઓ સાથે મોટી સેના આપીને કાળને યાદવો ઉપર ચઢાઈ કરવાની આજ્ઞા આપી. કાળ પોતાના ભાઈ યવન અને સહદેવ સહિત અપશુકનોએ વાર્યો તો પણ આગળ ચાલ્યો યાદવોને પગલે પગલે ચાલતો કાળ થોડા સમયમાં વિંધ્યાચળની નજીકની ભૂમિ કે જ્યાંથી યાદવો નજીકમાં જ હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કાળને નજીક આવેલો જોઈ રામ કૃષ્ણના રક્ષક દેવતાઓએ એક દ્વારવાળો, ઊંચો અને વિશાળ પર્વત વિકુર્વ્યો અને ' અહીં રહેલું યાદવોનું સૈન્ય અહીં અગ્નિથી ભસ્મ થઈ ગયું ' એમ બોલતી અને મોટી ચિતા પાસે બેસીને રુદન કરતી એક સ્ત્રીને વિકુર્વી. તેને જોઈ, કાળ કાળની જેમ તેની પાસે આવ્યો, એટલે તે સ્ત્રીએ કહ્યું: ' તારાથી ત્રાસ પામીને બધા યાદવો આ અગ્નિમાં પેસી ગયા, દશાર્હ અને રામ કૃષ્ણ પણ અગ્નિમાં પેસી ગયા. તેથી બંધુઓનો વિયોગ થવાથી હું પણ આ અગ્નિમાં પેસું છું.' આ પ્રમાણે કહીને તેણે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. દેવતાના એ કાર્યથી મોહ પામેલો કાળ અગ્નિમાં પેસવાને તૈયાર થયો અને તેણે પોતાના ભાઈ સહદેવ, યવન અને બીજા રાજાઓને કહ્યું કે–' મેં પિતાની અને બહેનની પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે અગ્નિ વિગેરેમાંથી પણ ખેંચી લાવીને હું યાદવોને મારી નાખીશ તે યાદવો મારા ભયથી અહીં અગ્નિમાં પેસી ગયા, તો સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો હું પણ તેમને મારવા માટે આ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરું છું.' આ પ્રમાણે કહીને તે કાળ ઢાલ તરવાર સહિત પતંગની જેમ અગ્નિમાં કૂદી પડ્યો અને ક્ષણ વારમાં દેવમોહિત થયેલા પોતાના લોકોના જોતાં જોતાં તે બળીને મૃત્યુ પામી ગયો. એ સમયે ભગવાન્ સૂર્ય અસ્તગિરિએ ગયા, તેથી યવન અને સહદેવ વિગેરે ત્યાં જ વાસ કરીને રહ્યા. જ્યારે પ્રભાત કાળ થયો ત્યારે તેઓએ પર્વત કે ચિતા કાંઈ પણ ત્યાં જોયું નહીં અને હેરિક લોકોએ આવીને ખબર આપ્યા કે ' યાદવો દૂર ચાલ્યા ગયા ' કેટલાએક વૃદ્ધજનોએ વિચારવડે એ દેવતાનો કરેલો મોહ હતો એવો નિર્ણય કર્યો. પછી યવન વિગેરે સર્વે પાછા વળી રાજગૃહીએ આવ્યા અને સર્વ વૃત્તાંત જરાસંધને જણાવ્યો. તે હકીકત સાંભળી જરાસંધ મૂર્છા ખાઇને પૃથ્વી પર પડી ગયો અને ક્ષણવારે સંજ્ઞા પામી ' હે કાળ ! હે કાળ ! હે કંસ ! હે કંસ ! ' એમ પોકાર કરીને રુદન કરવા લાગ્યો

અહીં કાળના મૃત્યુના ખબર જાણી માર્ગે ચાલતા યાદવો જેની પૂર્ણ પ્રતીતિ આવી છે એવા ક્રોષ્ટુકિને ઘણા હર્ષથી પૂજવા લાગ્યા. માર્ગમાં એક વનમાં પડાવ કરી રહ્યા હતા ત્યાં અતિમુક્ત ચારણ મુનિ આવી ચઢ્યા. દશાર્હપતિ સમુદ્રવિજયે તેમની પૂજા કરી, તે મહામુનિને પ્રણામ કરીને પૂછ્યું: 'હે ભગવન્! આ વિપત્તિમાં અમારું છેવટે શું થશે?' મુનિ બોલ્યા: 'ભય પામશો નહીં. તમારા પુત્ર કુમાર અરિષ્ટનેમિ ત્રૈલોકયમા અદ્વૈત પરાક્રમી બાવીશમા તીર્થંકર થશે અને બળદેવ તથા વાસુદેવ એવા રામ કૃષ્ણ દ્વારિકા નગરી વસાવીને રહેશે અને જરાસંધનો વધ કરી અર્ધ ભરતના સ્વામી થશે.' આ પ્રમાણે સાંભળી હર્ષ પામેલા સમુદ્રવિજયે પૂજા કરીને મુનિને વિદાય કર્યા અને પોતે સુખકારક પ્રયાણ કરતાં અનુક્રમે સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવ્યા ત્યાં રૈવતક (ગિરનાર) ગિરિની વાયવ્ય દિશા તરફ અઢાર કુલકોટી યાદવો સાથે છાવણી નાખી. ત્યાં કૃષ્ણની સ્ત્રી સત્યભામાએ બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો, તેમનાં **ભાનુ** અને **ભામર** એવાં નામ પાડ્યાં. તે બંને પુત્રની જાતિવંત સુવર્ણ જેવી કાંતિ હતી. પછી ક્રોષ્ટુકીએ કહેલા શુભ દિવસે કૃષ્ણે સ્નાન કરી બળિદાન સાથે સમુદ્રની પૂજા કરી અને અષ્ટમ તપ કર્યું. ત્રીજી રાત્રિએ લવણસાગરનો અધિષ્ઠાતા **સુસ્થિત દેવ** આકાશમાં રહી અંજલિ જોડીને પ્રગટ થયો. તેણે કૃષ્ણને **પંચજન્ય** નામે શંખ અને રામને **સુઘોષ**નામે શંખ આપ્યો; તે સિવાય દિવ્ય રત્નમાળા અને વસ્ત્રો આપ્યાં. પછી તેણે કૃષ્ણને કહ્યું: 'તમે મને શા માટે સંભાર્યો છે? હું **સુસ્થિત** નામે દેવ છું. કહો તમારું શું કાર્ય કરું?' કૃષ્ણે કહ્યું: "હે દેવ! પૂર્વના વાસુદેવની દ્વારકા નામે જે નગરી અહીં હતી તે તમે જળમાં ઢાંકી દીધી છે, તેથી હવે મારા નિવાસને માટે તે જ નગરીવાળું સ્થાન બતાવો." પછી તે સ્થાન બતાવીને તે દેવે ઇંદ્રની પાસે જઈ તે હકીકત નિવેદન કરી.

ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરે તે સ્થાને બાર યોજન લાંબી અને નવ યોજન વિસ્તારવાળી રત્નમય નગરી બનાવી આપી. અઢાર હાથ ઊંચો, નવ હાથ ભૂમિમાં રહેલો અને બાર હાથ પહોળો, ફરતી ખાઈવાળો તેની આસપાસ કિલ્લો કર્યો. તેમાં ગોળ, ચોરસ, લંબચોરસ, ગિરિકૂટાકારે અને સ્વસ્તિકને આકારે સર્વતોભદ્ર, મંદર, અવતંસ અને વર્દ્ધમાન એવાં નામવાળા એક માળ, બે માળ અને ત્રણ માળ વિગેરે માળોવાળા લાખો મહેલો બનાવ્યા. તેના ચોકમાં અને ત્રિકમાં વિચિત્ર રત્નમાણિક્યવડે હજારો જિનચૈત્યો નિર્માણ કર્યાં. અગ્નિદિશામાં સુવર્ણના કિલ્લાવાળો સ્વસ્તિકના આકારનો **સમુદ્રવિજય** રાજા માટે મહેલ બનાવ્યો તેની પાસે **અક્ષોભ્ય** અને **સ્તિમિત**ના નંદાવર્ત અને ગિરિકૂટાકારે બે પ્રાસાદ કિલ્લા સહિત બનાવ્યા. નૈઋર્ત્ય દિશામાં **સાગર**ને માટે આઠ હાંશવાળો ઊંચો પ્રાસાદ રચ્યો અને પાંચમા છઠ્ઠા દશાર્હને માટે વર્ધમાન નામના બે પ્રાસાદો રચ્યા. વાયવ્ય દિશામાં પુષ્કરપત્ર નામે **ધરણ** માટે પ્રાસાદ રચ્યો અને તેની પાસે આલોકદર્શન નામે **પૂરણને** માટે પ્રાસાદ રચ્યો. તેની નજીક વિમુક્ત નામે **ચંદ્રને** માટે પ્રાસાદ રચ્યો અને ઇશાન દિશામાં કુબેરચ્છદ નામે **વસુદેવને** માટે પ્રાસાદ રચ્યો. તેમજ રાજમાર્ગની સમીપે **સ્ત્રીવિહારક્ષમ** નામે **ઉગ્રસેન** રાજા માટે અતિ ઊંચો પ્રાસાદ રચ્યો. આ સર્વ પ્રાસાદો કલ્પદ્રુમથી વીંટાયેલા, ગજશાળા તથા અશ્વશાળાઓ સહિત, કિલ્લાવાળા, મોટાં

દ્વારવાળા અને ધ્વજા પતાકાની શ્રેણીવડે શોભિતા હતા. તે સર્વની વચમાં ચોરસ, વિશાળ દ્વારવાળો **પૃથિવીજય** નામે બળદેવને માટે પ્રાસાદ રચ્યો અને તેની નજીક અઢાર માળનો અને વિવિધ ગૃહના પરિવાર સહિત **સર્વતોભદ્ર** નામે પ્રાસાદ કૃષ્ણને માટે રચવામાં આવ્યો. તે રામ કૃષ્ણના પ્રાસાદની આગલ ઈંદ્રની સુધર્મા સભા જેવી **સર્વપ્રભા** નામે એક વિવિધ માણિક્યમયી સભા રચી. નગરીના મધ્યમાં એક સો આઠ મહા શ્રેષ્ઠ જિનબિંબોથી વિભૂષિત, મેરુગિરિના શિખર જેવું ઊંચું, મણિ, રત્ન અને હિરણ્યમય વિવિધ માળ અને ગોખવાળું, તેમજ વિચિત્ર પ્રકારની સુવર્ણની વેદિકાવાળું એક અર્હંતનું મંદિર વિશ્વકર્માએ બનાવ્યું. સરોવરો, દીર્ઘિકાઓ, વાપિકાઓ, ચૈત્યો, ઉદ્યાનો અને રસ્તાઓ તેમજ બીજું સર્વ અતિ રમણિક છે જેમાં એવું નગર કુબેરે એક રાત્રિદિવસમાં તૈયાર કર્યું. એવી રીતે વાસુદેવની દ્વારકા નગરી દેવતાઓએ નિર્માણ કરેલી હોવાથી ઈંદ્રપુરી જેવી રમણીય બની તેની સમીપે પૂર્વમા રૈવતગિરિ, દક્ષિણમાં માલ્યવાન્ શૈલ, પશ્ચિમમાં સૌમનસ પર્વત અને ઉત્તરમાં ગંધમાદન ગિરિ હતો

પૂર્વોક્ત પ્રકારે દ્વારકાની રચના કરીને પ્રાતઃકાળે કુબેરે આવી કૃષ્ણને બે પીતાંબર, નક્ષત્રમાળા, હાર, મુકુટ, કૌસ્તુભ નામે મહામણિ, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, અક્ષય બાણવાળાં ભાથાં, નંદક નામે ખડ્ગ, કૌમોદકી ગદા અને ગરુડધ્વજ રથ એટલાં વાનાં આપ્યાં. રામને વનમાળા, મૂશળ, બે નીલ વસ્ત્ર, તાળધ્વજ રથ, અક્ષય ભાથાં, ધનુષ્ય અને હળ આપ્યાં, અને દશે દશાર્હોને રત્નનાં આભરણો આપ્યાં; કારણ કે તેઓ રામ કૃષ્ણને પૂજ્ય હતા. પછી સર્વ યાદવોએ કૃષ્ણને શત્રુસંહારક જાણી હર્ષથી પશ્ચિમ સમુદ્રના તીર ઉપર તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો ત્યારબાદ રામ **સિદ્ધાર્થ** નામના સારથિવાળા અને કૃષ્ણ **દારૂક** નામના સારથિવાળા રથમાં બેસી દ્વારકામાં પ્રવેશ કરવાને તૈયાર થયા અને ગ્રહ નક્ષત્રોથી પરવરેલા સૂર્ય ચંદ્રની જેમ અનેક રથોમાં બેઠેલા યાદવોથી પરવર્યા સતા તેમણે જયજયના નાદ સાથે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો. ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરે બનાવેલા મહેલોમાં દશાર્હો, રામ કૃષ્ણ, બીજા યાદવો અને તેમનો પરિવાર આવીને રહ્યો કુબેરે સાડાત્રણ દિવસ સુધી સુવર્ણ, રત્ન, ધન, વિચિત્ર વસ્ત્રો અને ધાન્યોની વૃષ્ટિ કરીને તે અભિનવ નગરીને પૂરી દીધી.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि रामकृष्णारिष्टनेमिजन्मकंसवधद्वारिकाप्रवेश नाम पंचमः सर्गः ॥

સર્ગ ૬ ઠ્ઠો

રૂક્મિણી વિગેરે સ્ત્રીઓનો વિવાહ, પાંડવ-દ્રૌપદીનો સ્વયંવર અને પ્રદ્યુમ્નનું ચરિત્ર

હવે દ્વારકામાં કૃષ્ણ વાસુદેવ રામ સહિત દશાર્હોને અનુસરતા અને યાદવોના પરિવારથી પરવરેલા સુખે ક્રીડા કરતા સતા રહેવા લાગ્યા અને દશાર્હોને તેમજ રામકૃષ્ણને હર્ષ આપતા અરિષ્ટનેમિ ભગવાન પણ અનુક્રમે વધવા લાગ્યા. અરિષ્ટનેમિ કરતાં સર્વ બંધુઓ મોટા હતા, પણ અરિષ્ટનેમિની સાથે તેઓ નાના થઇને ક્રીડાગિરિ ઉપર તથા ક્રીડોદ્યાન વિગેરે ભૂમિમા ક્રીડા કરવા લાગ્યા પ્રભુ દશ ધનુષ ઊંચી કાયાવાળા થઇ યૌવન-વયને પ્રાપ્ત થયા, પરંતુ જન્મથી જ કામને જીતનાર હોવાથી તદ્દન અવિકારી મનવાળા હતા. માતાપિતા અને રામ કૃષ્ણાદિ ભ્રાતાઓ હમેશાં કન્યા પરણવાને માટે તેમને આગ્રહ કરતા, પણ પ્રભુ તે માનતા નહોતા. રામકૃષ્ણે પરાક્રમથી ઘણા રાજાઓને વશ કર્યા અને શક્ર તથા ઇશાનેંદ્રની જેમ બને બંધુઓ પ્રજાને પાળવા લાગ્યા.

એક વખતે નારદજી ફરતા ફરતા કૃષ્ણના રાજમંદિરમાં આવ્યા રામકૃષ્ણે વિધિથી તેમની પૂજા કરી. પછી તે અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યાં સત્યભામા દર્પણ જોતી હતી, તેથી તેમાં વ્યગ્ર થયેલી તેણે આસન વિગેરે આપીને નારદનો સત્કાર કર્યો નહીં, તેથી નારદ ક્રોધ પામીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'કૃષ્ણના અંતઃપુરની બધી સ્ત્રીઓ સદા મારી પૂજા કરે છે, પણ આ સત્યભામા પતિના પ્રેમને લીધે રૂપ-યૌવનથી ગર્વિત થયેલ છે, તેથી દૂરથી મને જોઇ ઊભી તો થઇ નહીં, પણ મારી સામી દૃષ્ટિ પણ કરી નહીં, માટે એ સત્યભામાને કોઇ તેનાથી અતિ રૂપવાળી સપત્ની(શોકય)ના સંકટમાં પાડી દઉં.' એવું વિચારતા નારદ કુંડિનપુર નગરે આવ્યા.

કુંડિનપુરમાં ભીષ્મક નામે રાજા હતો તેને યશોમતી નામે રાણી હતી. તેમને રૂક્મિ નામે પુત્ર હતો તથા રૂક્મિણી નામે બહુ સ્વરૂપવાન્ પુત્રી હતી. નારદ ત્યાં ગયા એટલે રૂક્મિણીએ તેમને નમસ્કાર કર્યો. નારદે કહ્યું કે:' અર્ધ ભરતક્ષેત્રના પતિ કૃષ્ણ તારા પતિ થાઓ ' રૂક્મિણીએ પૂછ્યું કે ' તે કૃષ્ણ કોણ છે ? ' પછી નારદે કૃષ્ણના રૂપ, સૌભાગ્ય અને શૌર્ય વિગેરે અદ્વૈત ગુણો કહી સંભળાવ્યા. તે સાંભળી રૂક્મિણી કૃષ્ણ ઉપર અનુરાગી થઇ અને કામપીડિત થઇ સતી કૃષ્ણને જ ઝંખવા લાગી. પછી રૂક્મિણીનું રૂપ ચિત્રપટમાં આળેખીને નારદ દ્વારકામાં આવ્યા અને દૃષ્ટિને અમૃતાંજન જેવું તે રૂપ કૃષ્ણને બતાવ્યું. તે જોઇ કૃષ્ણે પૂછ્યું કે: ' ભગવન્ ! આ કઇ દેવીનું રૂપ તમે પટમાં આળેખ્યું છે ?' નારદ હસીને બોલ્યા:' હરિ ! આ દેવી નથી, પણ માનુષી સ્ત્રી છે અને કુંડિનપતિ રૂક્મિ રાજાની રૂક્મિણી નામે બહેન છે. ' તેનું રૂપ જોઇને વિસ્મય પામેલા કૃષ્ણે તત્કાળ રૂક્મિ પાસે એક દૂત મોકલી પ્રિય વચનવડે તેની માગણી કરી. તે માગણી સાંભળી રૂક્મિએ હસીને કહ્યુ:

'અહો ! કૃષ્ણ હીણકુળવાળો ગોપ થઈ મારી બહેનની માગણી કરે છે ! તે કેવો મૂઢ છે ? અને તેનો આ કેવો નિષ્ફળ મનોરથ ? આ મારી બહેનને મૈત્રીભાવ વધારવા માટે શિશુપાલ રાજાને આપીશ કે જેથી ચંદ્ર અને રોહિણીની જેમ તેમનો ઘટતો યોગ થશે ' આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી તે દૂતે રૂક્મિની કઠોર અક્ષરવાળી વાણી દ્વારકામાં આવીને કૃષ્ણને જણાવી.

અહીં કુંડિનપુરમાં આ ખબર સાંભળી રૂક્મિણીની ફુઈ જે તેની ધાત્રી હતી તેણીએ એકાંતમાં લઇ જઈને રૂક્મિણીને પ્રેમપવિત્ર વાણીએ કહ્યું કે " હે રાજકુમારી ! જ્યારે તમે બાળક હતા તે વખતે એક વાર મારા ઉત્સંગમાં બેઠા હતા. તેવામાં તમને જોઈ અતિમુક્તક નામના મુનિએ કહ્યું હતું કે: ' આ પુત્રી કૃષ્ણની પટ્ટરાણી થશે. ' તે વખતે મેં તેમને પૂછ્યું હતું કે ' તે કૃષ્ણને શી રીતે ઓળખવા ? ' એટલે તેમણે કહ્યું હતું કે ' જે પશ્ચિમ સાગરને કિનારે દ્વારકા વસાવીને રહે તે કૃષ્ણ છે એમ જાણી લેવું. ' આ પ્રમાણે છતાં આજે તે કૃષ્ણે દૂતદ્વારા તમારી માગણી કરી તો પણ તમારા ભાઇ રૂક્મિએ તેની માગણી સ્વીકારી નહીં અને દમઘોષ રાજાના પુત્ર શિશુપાલ વેરે તને આપવાનો નિરધાર કર્યો રૂક્મિણી બોલી : " હે માતા ! શુ મુનિઓનાં વચન નિષ્ફળ થાય ? પ્રાતઃકાળના મેઘનો શબ્દ (ગર્જારવ) શું કદી નિષ્ફળ થયો છે ? " આ પ્રમાણેનાં વચનોથી રૂક્મિણીનો અભિલાષ કૃષ્ણને પરણવાનો જાણી તે ફુઇએ ગુપ્ત રીતે એક દૂત મોકલી કૃષ્ણને આ પ્રમાણે જણાવ્યું : ' માઘ માસની શુકલ અષ્ટમીએ નાગપૂજાના મિષથી હું રૂક્મિણીને લઇને નગર બહારની વાડીમાં આવીશ. હે માનદ ! જો તમારે રૂક્મિણીનું પ્રયોજન હોય તો તે સમયે ત્યાં આવી પહોંચવું, નહીં તો પછી તેને શિશુપાલ પરણી જશે '

અહીં રૂક્મિએ પોતાની બહેન રૂક્મિણીને પરણવાને માટે શિશુપાલને બોલાવ્યો, એટલે તે મોટી સેના લઈને કુંડિનપુર આવ્યો રૂક્મિણીને વરવા માટે તૈયાર થઇને આવેલા શિશુપાલને જાણીને કળહપ્રિય નારદે તે ખબર કૃષ્ણને આપ્યા. એટલે કૃષ્ણ પણ પોતાના સ્વજનથી અલક્ષિતપણે[1] રામની સાથે જુદા જુદા રથમાં બેસી કુંડિનપુર આવ્યા. તે વખતે પોતાની ફુઇ અને સખીઓથી પરવરેલી રૂક્મિણી નાગપૂજાનું મિષ કરીને ઉદ્યાનભૂમિમાં આવી. ત્યા કૃષ્ણ રથમાંથી ઊતર્યા અને પ્રથમથી પોતાને ઓળખાવી રૂક્મિણીની ફુઇને નમસ્કાર કરી રૂક્મિણી પ્રત્યે બોલ્યા: ' માલતીના પુષ્પની સુગંધથી ભ્રમર આવે તેમ તારા ગુણથી આકર્ષાઈને હું કૃષ્ણ તારી પાસે દૂરથી આવ્યો છું; માટે આ મારા રથમાં બેસી જા. ' પછી તેના ભાવને જાણનારી ફુઈએ આજ્ઞા આપી, એટલે રૂક્મિણી તરત જ કૃષ્ણના રથમાં હૃદયની જેમ આરૂઢ થઈ. જ્યારે કૃષ્ણ થોડે દૂર ગયા ત્યારે પોતાનો દોષ ઢાંકવાને માટે તે ફુઇએ અને દાસીઓએ મળીને મોટો પોકાર કર્યો: ' અરે રૂક્મિ ! અરે રૂક્મિ ! આ તમારી બહેન રૂક્મિણીને ચોરની જેમ રામ સહિત કૃષ્ણ બળાત્કારે હરી જાય છે. '

દૂર ગયા પછી રામકૃષ્ણે પાંચજન્ય અને સુઘોષ નામના શંખ ફુંક્યા, તેથી સમુદ્રની જેમ બધું કુંડિનપુર ક્ષોભ પામી ગયું. પછી મહાપરાક્રમી અને મહાબળવાન્ રૂક્મિ અને શિશુપાલ મોટી સેના લઇ રામકૃષ્ણની પછવાડે ચાલ્યા તેમને પછવાડે

---

૧. જણાવ્યા સિવાય-છાના.

આવતા જોઈ ઉત્સંગમાં બેઠેલી રૂકૃમિણી ભય પામી કૃષ્ણ પ્રત્યે બોલી: 'હે નાથ! આ મારો ભાઈ રૂકૃમિ અને શિશુપાલ ઘણા ક્રૂર અને પરાક્રમી છે. વળી તેના પક્ષના બીજા પણ ઘણા વીરો તૈયાર થઇને તેની સાથે આવે છે. અહીં તમે બને ભાઈ તો એકલા છો, તેથી મને ભય લાગે છે કે આપણી શી ગતિ થશે?' હરિએ તેનાં આવાં ભયભરેલાં વચનો સાંભળી હાસ્ય કરીને કહ્યું: 'પ્રિયે! ભય પામીશ નહીં, કેમકે તું ક્ષત્રિયાણી છો. આ બિચારા રૂકૃમિ વિગેરે મારી પાસે કોણ માત્ર છે? હે સુભ્રુ! તું મારું અદ્‌ભુત બળ જો' આ પ્રમાણે કહી તેને પ્રતીતિ થવા માટે કૃષ્ણે અર્ધચંદ્ર બાણવડે કમળનાળની પંક્તિ જેમ તાલવૃક્ષની શ્રેણીને એક ઘાએ છેદી નાખી અને અંગૂઠાને આંગળીની વચ્ચે રાખીને પોતાની મુદ્રિકાનો હીરો મસૂરના દાણાની જેમ ચૂર્ણ કરી નાખ્યો. પતિના આવા બળથી રૂકૃમિણી હર્ષ પામી અને પ્રભાતકાળના સૂર્યવડે પદ્મિનીની જેમ તેનું મુખ પ્રફુલ્લિત થઇ ગયું પછી કૃષ્ણે રામને કહ્યું: 'આ વધુને લઇને તમે ચાલ્યા જાઓ, હું એકલો આપણી પછવાડે આવતા રૂકૃમિ વિગેરેને જીતીને આવીશ.' રામે કહ્યુ: 'તમે જાઓ, હું એકલો આ સર્વને જીતી શકીશ' બંનેનાં આવાં વચન સાંભળી રૂકૃમિણી ભય પામીને બોલી: 'હે નાથ! મારા સહોદર રૂકૃમિને બચાવજો, મારશો નહીં.' રામે કૃષ્ણની સંમતિથી રૂકૃમિણીનું તે વચન સ્વીકાર્યું અને પોતે એકલા યુદ્ધ કરવાને ત્યાં ઊભા રહ્યા કૃષ્ણ દ્વારકા તરફ ચાલ્યા ગયા.

અનુક્રમે શત્રુઓનું સૈન્ય નજીક આવ્યું, એટલે રામ મૂશળ ઉગામી સમુદ્રને મંથાચળની જેમ રણમાં તે સૈન્યનું મંથન કરવા લાગ્યા. વજ્રવડે પર્વતોની જેમ રામના હળથી હાથીઓ ભૂમિ પર પડ્યા અને મૂશળથી ઘડાના ઠીંકરાની જેમ રથો ચૂર્ણ થઇ ગયા. છેવટે શિશુપાલ સહિત રૂકૃમિની સેના પલાયન કરી ગઇ, પણ વીરમાની રૂકૃમિ એકલો ઊભો રહ્યો. તેણે રામને કહ્યુ: 'અરે ગોપાળ! મેં તને જોયો છે, મારી આગળ ઊભો રહે, ઊભો રહે, હું તારા ગોપયના પાનથી થયેલા મદને ઉતારી નાખીશ.' તેનાં આવાં અભિમાનનાં વચન છતાં તેને બચાવવાનું પોતે કૃષ્ણની આગળ કબૂલ કરેલું હોવાથી તે વચન સંભારીને રામે મૂશળને છોડી દીધું અને બાણોથી તેનો રથ ભાંગી નાંખ્યો, કવચ છેદી નાખ્યું અને ઘોડાને હણી નાખ્યા પછી જ્યારે રૂકૃમિ વધકોટિમાં આવ્યો ત્યારે રામે ક્ષુરપ્ર બાણથી તેના મુખ પરના કેશનું લુંચન કરી નાખી હસતાં હસતાં કહ્યું: 'અરે મૂર્ખ! મારી ભ્રાતૃવધુનો તું ભાઇ થાય છે, તેથી મારે અવધ્ય છો, માટે ચાલ્યો જા, મારા પ્રસાદથી તું મુંડ થયા છતાં પણ તારી પત્નીઓ સાથે વિલાસ કર.' આવાં રામનાં વચનથી લજ્જા પામીને રૂકૃમિ કુંડિનપુરમાં ગયો નહીં, પણ ત્યાં જ ભોજકટ નામે નગર વસાવીને રહ્યો.

અહીં કૃષ્ણ રૂકૃમિણીને લઇને દ્વારકા પાસે આવ્યા. દ્વારકામાં પ્રવેશ કરતાં કૃષ્ણે રૂકૃમિણીને કહ્યુ: 'હે દેવી! જુઓ, આ અમારી રત્નમયી દ્વારકાનગરી દેવતાએ રચેલી છે. હે સુભ્રુ! આ નગરોનાં દેવવૃક્ષમય ઉદ્યાનોને વિષે દેવીની જેમ અવિચ્છિન્ન સુખથી તમે મારી સાથે ક્રીડા કરશો' રૂકૃમિણી બોલી: 'હે સ્વામિન્! તમારી બીજી પત્નીઓ તેમના પિતાઓએ મોટા પરિવાર તથા સમૃદ્ધિ સાથે તમને આપેલી છે અને મને તો તમે

એકલી કેદીની જેમ લઇ આવ્યા છો, માટે હું મારી સપત્નીઓની આગળ હાસ્યપાત્ર થાઉં નહીં તેમ કરો.' આવાં તેનાં વચન સાંભળી 'તને હું સર્વથી અધિક કરીશ.' એમ કહી કૃષ્ણે રૂક્મિણીને સત્યભામાના મહેલની પાસેના એક મહેલમાં ઉતારી. ત્યાં તેને ગાંધર્વ વિવાહથી પરણીને કૃષ્ણ તેની સાથે સ્વચ્છંદે ક્રીડા કરવા લાગ્યા.

કૃષ્ણે રૂક્મિણીના ઘરમાં બીજા કોઈનો પ્રવેશ અટકાવ્યો હતો, તેથી એક વખતે સત્યભામાએ કૃષ્ણને આગ્રહથી કહ્યું: 'તમારી નવી પ્રિયાને તો બતાવો.' કૃષ્ણે લીલોદ્યાનમાં શ્રીદેવીના ગૃહમાંથી સ્વજનોથી છાની રાતે તેની પ્રતિમા ઉપડાવી લીધી અને નિપુણ ચિત્રકારો પાસે શ્રીદેવીની પ્રતિમા ચીતરાવી પછી કૃષ્ણે ત્યાં આવી શ્રીદેવીના સ્થાનમાં રૂક્મિણીને સ્થાપિત કરી અને શિખવ્યું કે 'અહીં મારી બધી દેવીઓ આવે, ત્યારે તું નિશ્ચળ રહેજે.' પછી કૃષ્ણ સ્વસ્થાને ગયા, એટલે સત્યભામાએ પૂછ્યું : 'નાથ ! તમે તમારી વલ્લભાને કયા સ્થાનમાં રાખી છે ?' કૃષ્ણે કહ્યું: 'શ્રીદેવીના ગૃહમાં રાખેલાં છે.' પછી સત્યભામા બીજી સપત્નીઓને સાથે લઇને શ્રીદેવીના મંદિરમાં આવી. ત્યાં રૂક્મિણીને શ્રીદેવીના સ્થાનમાં જોઇ તેનો ભેદ જાણ્યા સિવાય શ્રીદેવી જ છે એમ જાણીને સત્યભામા બોલી : 'અહો ! આ શ્રીદેવીનું કેવું રૂપ છે ? અહો ! આના બનાવનારા કારીગરનું કેવું કૌશલ્ય છે ?' આ પ્રમાણે કહી તેણીએ તેને પ્રણામ કર્યો. પછી કહ્યું: 'હે શ્રીદેવી ! તમે પ્રસન્ન થઈને એવું કરો કે જેથી હું હરિની નવી પત્ની રૂક્મિણીને મારી રૂપલક્ષ્મીથી જીતી લઉં. આ કાર્ય સિદ્ધ થવાથી હું તમારી મહાપૂજા કરીશ.' એમ કહી તે કૃષ્ણની પાસે આવી અને પૂછ્યું: 'તમારી પત્ની કયાં છે ? શ્રીદેવીના ગૃહમાં તો નથી.' પછી કૃષ્ણ સત્યભામા અને બીજી પત્નીઓ સાથે શ્રીદેવીના મંદિરમાં આવ્યા, એટલે રૂક્મિણી અંદરથી બહાર આવી અને કૃષ્ણને પૂછ્યું કે 'હું કોને નમું ?' કૃષ્ણે સત્યભામાને બતાવી, એટલે સત્યભામા બોલી ઊઠી: 'આ દેવી મને શી રીતે નમશે ? કારણ કે હું જ હમણા અજ્ઞાનથી તેને નમી છું.' હરિએ હાસ્ય કરીને કહ્યું: 'તમે તમારી બહેનને નમ્યા તેમાં શો દોષ છે ?' તે સાંભળી સત્યભામા વિલખી થઇને ઘેર ગઈ અને રૂક્મિણી પણ પોતાને મંદિરે આવી. કૃષ્ણે રૂક્મિણીને મોટી સમૃદ્ધિ આપી અને તેની સાથે પ્રેમામૃતમાં મગ્ન થઇને રમવા લાગ્યા.

એક વખતે નારદ ફરતા ફરતા ત્યાં આવી ચઢ્યા કૃષ્ણે તેમની પૂજા કરી અને પૂછ્યું: 'હે નારદ ! તમે કૌતુક માટે જ ભમો છો, તો કાંઈ પણ આશ્ચર્ય કોઈ સ્થાનકે જોવામાં આવ્યું છે ?' નારદ બોલ્યા: 'હમણાં જ એક આશ્ચર્ય જોયું છે તે સાંભળો:–'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર **જાંબવાન** નામે એક ખેચરેંદ્ર છે, તેને **શિવચંદ્રા** નામે પ્રિયા છે. તેમને **વિશ્વક્સેન** નામે એક પુત્ર અને **જાંબવતી** નામે કન્યા છે, પણ ત્રણ જગતમા તેના જેવી કોઇ સ્વરૂપવાન્ કન્યા નથી તે બાળા નિત્ય ક્રીડા કરવાને માટે હંસીની જેમ ગંગા નદીમાં જાય છે તે આશ્ચર્યભૂત કન્યાને જોઇને હું તમને કહેવા માટે જ આવ્યો છું.' તે સાંભળી કૃષ્ણ તરતજ બળદેવ સહિત ગંગાકિનારે ગયા. ત્યાં સખીઓથી પરવરેલી અને ક્રીડા કરતી જાંબવતી તેમના જોવામાં આવી. 'જેવી નારદે કહી હતી તેવી જ આ છે' એમ બોલતાં હરિએ તેનું હરણ કર્યું. એટલે તત્કાળ મોટો કોળાહળ થઇ રહ્યો તે સાંભળી તેનો પિતા જાંબવાન ક્રોધ કરતો ખડ્ગ લઈને ત્યાં આવ્યો. તેને અનાધૃષ્ટિએ જીતી લીધો અને

કૃષ્ણની પાસે લાવીને મૂક્યો. જાંબવાને પોતાની પુત્રી જાંબવતી કૃષ્ણને આપી અને પોતે અપમાન થવાથી વૈરાગ્ય પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જાંબવાનના પુત્ર વિશ્વક્સેનની સાથે જાંબવતીને લઈ કૃષ્ણ દ્વારકામા આવ્યા, ત્યાં કૃષ્ણે રૂક્મિણીના મહેલની પાસે જાંબવતીને પણ મહેલ આપ્યો અને તેને યોગ્ય બીજું પણ આપ્યું. તેને રૂક્મિણીની સાથે સખીપણું થયું

એક વખતે કૃષ્ણના મોકલવાથી સિંહલપતિ શ્લક્ષ્ણરોમા પાસે જઇને પાછા ફરેલા દૂતે કૃષ્ણ પાસે આવીને આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરીઃ 'હે સ્વામિન્! શ્લક્ષ્ણરોમા રાજા તમારો હુકમ માનતો નથી. તેને લક્ષ્મણા નામે એક કન્યા છે. તે લક્ષણોથી તમારે જ લાયક છે. તે દ્રુમસેન સેનાપતિના રક્ષણ નીચે હમણા સમુદ્રમાં સ્નાન કરવાને આવી છે. ત્યાં સાત દિવસ સુધી રહીને તે સ્નાન કરશે.' આ પ્રમાણે સાંભળી કૃષ્ણ રામની સાથે ત્યાં ગયા અને તે સેનાપતિને મારીને લક્ષ્મણાને લઇ આવ્યા. પછી લક્ષ્મણાને પરણી જાંબવતીના મહેલ પાસે જ તેને એક રત્નમય મંદિર રહેવા આપ્યું અને બીજો પરિવાર આપ્યો.

આયુસ્ખરી નામની નગરીમા સૌરાષ્ટ્ર દેશનો રાજા રાષ્ટ્રવર્ધન રાજ્ય કરતો હતો તેને વિજયા નામે રાણી હતી. તેમને નમુચિ નામે એક મહાબળવાન્ યુવરાજ પુત્ર હતો, અને સુસીમા નામે રૂપસંપત્તિની સીમારૂપ પુત્રી હતી નમુચિએ અસ્ત્રવિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી તેથી તે કૃષ્ણની આજ્ઞા માનતો નહોતો. એક વખતે તે સુસીમા સાથે પ્રભાસ તીર્થમાં સ્નાન કરવાને ગયો. ત્યાં છાવણી નાખીને પડેલા નમુચિને જાણીને કૃષ્ણ રામની સાથે ત્યાં ગયા અને તેને સેના સહિત મારી સુસીમાને લઇ આવ્યા. પછી તેને વિધિથી પરણી લક્ષ્મણાના મંદિર પાસે મંદિર આપીને તેમાં રાખી અને તેને મોટી સામગ્રી આપી. રાજા રાષ્ટ્રવર્ધને સુસીમાને માટે દાસીઓ વિગેરે પરિવાર અને કૃષ્ણને માટે હાથી વિગેરે વિવાહનો દાયજો મોકલ્યો. પછી મરુદેશના વીતભય રાજાની ગૌરી નામની કન્યાને કૃષ્ણ પરણ્યા અને તેને સુસીમાના મંદિર પાસે એક મંદિરમાં રાખી. એક વખતે હિરણ્યનાભ રાજાની પુત્રી પદ્માવતીના સ્વયંવરમાં કૃષ્ણ રામને લઇને અરિષ્ટપુરે ગયા. ત્યાં બળદેવની માતા રોહિણીના સહોદર હિરણ્યનાભે પોતાના ભાણેજ જાણીને બંનેની વિધિ સહિત હર્ષથી પૂજા કરી. તે હિરણ્યનાભ રાજાને રૈવત નામે એક જ્યેષ્ઠ બંધુ હતો, તે નમિ. ભગવાનના તીર્થમાં પોતાના પિતા સાથે દીક્ષા લઈને ચાલી નીકળ્યો હતો. તેને રેવતી, રામા, સીતા અને બંધુમતી નામે પુત્રીઓ હતી, તે પૂર્વે રોહિણીના પુત્ર રામને આપી હતી પછી સર્વે રાજાઓના જોતાં છતાં કૃષ્ણે પદ્માવતીનું હરણ કર્યું અને સ્વયંવરમાં આવેલા રાજાઓમાંથી જે યુદ્ધ કરવા આવ્યા તેમને જીતી લીધા. રામકૃષ્ણ પોતપોતાની સ્ત્રીઓને લઇને દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં કૃષ્ણે ગૌરીના મંદિર પાસે એક નવીન ગૃહમાં પદ્માવતીને રાખી.

ગાંધાર દેશમાં પુષ્કલાવતી નગરીને વિષે નગ્નજિત્ રાજાનો પુત્ર ચારુદત્ત નામે રાજા હતો. તેને ગાંધારી નામે સુંદર બહેન હતી. તે લાવણ્યસંપત્તિથી ખેચરીઓને પણ હરાવતી હતી. ચારુદત્તનો પિતા નગ્નજિત્ મૃત્યુ પામ્યા પછી તેના ભાગીદારોએ ચારુદત્તને જીતી લીધો, એટલે તેણે દૂત મોકલીને શરણ કરવા યોગ્ય કૃષ્ણનું શરણ લીધું. કૃષ્ણે ગાંધારદેશમાં આવી તેના ભાગીદારોને મારી નાખ્યા અને ચારુદત્તને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો, એટલે ચારુદત્તે પોતાની બહેન ગાંધારી કૃષ્ણની વેરે પરણાવી કૃષ્ણ તેને .

દ્વારકામાં લાવ્યા અને પદ્માવતીના મંદિરની પાસે તેને એક પ્રાસાદ આપ્યો. આ પ્રમાણે કૃષ્ણને આઠ પટ્ટરાણીઓ થઈ. તેઓ સર્વ અનુક્રમે પૃથક્ પૃથક્ મહેલોમાં રહેવા લાગી.

એક વખતે રૂક્મિણીના મંદિરમાં અતિમુક્ત મુનિ આવ્યા. તેમને જોઇ સત્યભામા પણ ઉતાવળે ત્યાં આવી. રૂક્મિણીએ મુનિને પૂછયું: ' મારે પુત્ર થશે કે નહીં?' મુનિએ કહ્યું: ' તારે કૃષ્ણ જેવો પુત્ર થશે. ' આ પ્રમાણે કહીને મુનિ ગયા પછી મુનિનું આ વચન પોતાને માટે છે એમ સત્યભામા માનવા લાગી અને તેણીએ રૂક્મિણીને કહ્યું : ' મારે કૃષ્ણ જેવો પુત્ર થશે. ' રૂક્મિણી બોલી: ' મુનિનું વચન કાંઈ છળ કરવાથી ફળતું નથી, માટે તેવો પુત્ર તો મારે થશે.' એમ પરસ્પર વાદ કરતી તે બંને કૃષ્ણની પાસે આવી. એ સમયે સત્યભામાનો ભાઇ **દુર્યોધન** ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેને સત્યભામાએ કહ્યું : ' મારો પુત્ર તારો જમાતા થશે ' રૂક્મિણીએ પણ તે પ્રમાણે તેને કહ્યું, એટલે તેણે કહ્યું : ' તમારામાંથી જેને પુત્ર થશે તેને હું મારી પુત્રી આપીશ ' સત્યભામા બોલી: " જેનો પુત્ર પ્રથમ પરણે, તેના વિવાહમાં બીજીએ પોતાના કેશ આપવા. આ વિષે રામ, કૃષ્ણ અને આ દુર્યોધન સાક્ષી અને જામીન છે " આ પ્રમાણે કબૂલ કરીને તે બંને પોતપોતાને સ્થાનકે ગઈ.

એક વખતે રૂક્મિણીએ સ્વપ્નમાં જોયું કે " જાણે પોતે એક શ્વેત વૃષભ ઉપર રહેલા વિમાનમાં બેઠેલી છે." તે જોઇ તે તરત જાગૃત થઈ. તે વખતે એક મહર્દ્ધિક દેવ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવી રૂક્મિણીના ઉદરમાં અવતર્યો પ્રાતઃકાળે ઊઠી રૂક્મિણીએ તે સ્વપ્નની વાત કૃષ્ણને કહી, એટલે " તમારે વિશ્વમાં અદ્વિતીય વીર એવો પુત્ર થશે " એમ કૃષ્ણે કહ્યું. આ સ્વપ્નની વાર્તા સત્યભામાની એક દાસીએ સાંભળી, એટલે તેણે શ્રવણમાં દુઃખદાયક તે વાર્તા સત્યભામાને કહી. તત્કાળ તેણે પણ એક સ્વપ્નની કલ્પના કરી કૃષ્ણ પાસે જઈને કહ્યું કે: " આજે મેં સ્વપ્નમાં ઐરાવત હસ્તી જેવો હાથી જોયો છે. " કૃષ્ણે તેની ઈંગિત ચેષ્ટા ઉપરથી ' આ વાર્તા ખોટી છે ' એવું ધારી લીધું; પણ તેને કોપાવવી નહીં એમ વિચાર કરી કહ્યું : ' તારે પણ શુભ પુત્ર થશે.' દૈવયોગે સત્યભામાને પણ ગર્ભ રહ્યો, તેથી તેનું ઉદર વૃદ્ધિ પામ્યું. રૂક્મિણીના ઉદરમાં ઉત્તમ ગર્ભ હતો, તેથી તેનું ઉદર જેવું હતું તેવું જ રહ્યું. ગૂઢ રીતે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો; તેથી એક દિવસ સત્યભામાએ કૃષ્ણને કહ્યું કે ' આ તમારી પત્ની રૂક્મિણીએ તમને ખોટો ગર્ભ કહ્યો છે, કારણ કે અમારાં બંનેના ઉદર જુઓ. ' તે વખતે એક દાસીએ આવીને વધામણી આપી કે ' રૂક્મિણી દેવીએ સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળા મહાત્મા પુત્રને જન્મ આપ્યો છે ' તે સાંભળી સત્યભામા વિલખી અને ક્રોધવિહ્વળ થઈ ગઈ. ત્યાંથી ઘેર આવતાં તેણે પણ ભાનુક નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો.

કૃષ્ણ પુત્રજન્મની વધામણીથી હર્ષ પામી રૂક્મિણીના મંદિરમાં ગયા અને બહાર સિંહાસન પર બેસી પુત્રને મંગાવી જોયો. પુત્રની કાંતિથી સર્વ દિશાઓને ઉદ્યોતવાળી થયેલી જોઇને તેનું પ્રદ્યુમ્ન એવું નામ પાડ્યું અને કૃષ્ણ તેને હુલરાવવાને માટે ક્ષણવાર ત્યાં બેઠા. તે વખતે પૂર્વ ભવના વૈરથી **ધૂમકેતુ** નામે એક દેવ રૂક્મિણીનો વેષ લઇ કૃષ્ણ પાસે આવ્યો અને કૃષ્ણ પાસેથી બાળકને લઇને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ચાલ્યો ગયો. ત્યાં ભૂતરમણ ઉદ્યાનમાં જઈ ટંકશિલા ઉપર બેસી વિચાર કરવા લાગ્યો : ' આ

બાળકને અહીં અફળાવીને મારી નાખું ? પણ ના, તેથી તો તે બહુ દુઃખી થશે; માટે આ શિલા ઉપર મૂકીને ચાલ્યો જાઉં કે જેથી અહીં નિરાધાર અને ક્ષુધાતુર એવો એ આક્રંદ કરતો કરતો મરી જશે.' આવો વિચાર કરી તેને ત્યાં છોડી દઈને તે ચાલ્યો ગયો. તે બાળક ચરમદેહી[1] હતો અને નિરુપક્રમ જીવિતવાળો[2] હતો, તેથી શિલા પરથી ઘણાં પાંદડાંવાળા પ્રદેશમાં તે નિરાબાધપણે પડી ગયો. પ્રાતઃકાળે કાળસંવર નામે કોઈ ખેચર વિમાનમાં બેસીને અગ્નિજ્વાલ નગરથી પોતાને નગરે જતો હતો, તેનું વિમાન ત્યાં સ્ખલિત થઈ ગયું. ખેચરપતિએ વિમાન સ્ખલિત થવાનો હેતુ વિચારતાં નીચે જોયું તો ત્યાં તે તેજસ્વી બાળકને અવલોકયો. એટલે 'મારા વિમાનને સ્ખલિત કરનાર આ કોઈ મહાત્મા બાળક છે.' એવું જાણી તેને લઈને તેણે પોતાની **કનકમાળા** નામની રાણીને પુત્ર તરીકે અર્પણ કર્યો પછી તેણે પોતાના મેઘકૂટ નગરમાં જઈને એવી વાર્તા ફેલાવી કે "મારી પત્ની ગૂઢગર્ભા હતી. તેણે હમણાં એક પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.' પછી કાળસંવર ખેચરે પુત્રનો જન્મોત્સવ કર્યો અને તેના તેજથી દિશાઓમાં પ્રદ્યોત થતો જોઈને શુભ દિવસે તેનું **પ્રદ્યુમ્ન** એવું જ નામ પાડ્યું.

અહીં રૂક્મિણીએ કૃષ્ણની પાસે આવીને પૂછ્યું કે: 'તમારો પુત્ર કયાં છે ?' કૃષ્ણે કહ્યું: 'તમે હમણા જ પુત્રને લઈ ગયા છો.' રૂક્મિણી બોલી: 'અરે નાથ ! શું મને છેતરવા માગો છો ? હું લઈ ગઈ નથી.' ત્યારે કૃષ્ણે જાણ્યું કે જરૂર મને કોઈ છળી ગયું. પછી તરતજ પુત્રની શોધ કરાવી, પણ કયાંઇથી પુત્રના ખબર મળ્યા નહીં, એટલે રૂક્મિણી મૂર્ચ્છા પામીને પડી ગઈ. થોડી વારે સંજ્ઞા પામીને તે પરિજન સાથે ઊંચે સ્વરે રૂદન કરવા લાગી. એક સત્યભામા વગર સર્વ યાદવો, તેમની પત્નીઓ અને બધો પરિવાર દુઃખી થઇ ગયો. 'કૃષ્ણ જેવા સમર્થ પુરુષને પણ પુત્રનો વૃત્તાંત કેમ ન મળે ?' એમ બોલતી રૂક્મિણી દુઃખી કૃષ્ણને વધારે દુઃખી કરવા લાગી. એ પ્રમાણે સર્વ યાદવો સહિત કૃષ્ણ ઉદ્વેગમાં રહેતા હતા, તેવામાં એકદા નારદ સભામાં આવ્યા. તેમણે 'આ શું છે?' એમ પૂછ્યું, એટલે કૃષ્ણ બોલ્યા કે: 'હે નારદ ! રૂક્મિણીનો તરતનો જન્મેલો બાળક મારા હાથમાંથી કોઈ હરી ગયું છે, તેની શુદ્ધિ કાંઇ તમે જાણો છો ?' નારદ બોલ્યા: 'અહીં અતિમુક્ત મુનિ મહાજ્ઞાની હતા તે તો હમણાં જ મોક્ષે ગયા. તેથી હવે ભારતવર્ષમાં અત્યારે કોઇ બીજા જ્ઞાની નથી; તોપણ હે હરિ ! હાલમાં પૂર્વ વિદેહક્ષેત્રે સીમંધર નામે તીર્થંકર વિચરે છે, તે સર્વ સંશયનો નાશ કરનારા છે, તેથી ત્યાં જઇને હું તેમને પૂછીશ.' પછી કૃષ્ણે અને બીજા યાદવોએ નારદની અનેક પ્રકારે પૂજા કરી અને આગ્રહપૂર્વક ખબર લાવવાની પ્રાર્થના કરી. એટલે નારદ જ્યાં સીમંધર પ્રભુ હતા ત્યાં ત્વરાથી ગયા. ત્યાં પ્રભુ સમવસરણમાં બિરાજેલા હતા તેમને પ્રણામ કરીને નારદે પૂછ્યું: 'હે ભગવાન્ ! કૃષ્ણ અને રૂક્મિણીનો પુત્ર હાલ કયાં છે ?' પ્રભુ બોલ્યા: 'ધૂમકેતુ નામે એક તે પુત્રનો પૂર્વ ભવનો વૈરી દેવ છે, તેણે છળ કરી કૃષ્ણની પાસેથી તે પુત્રનું હરણ કરેલું છે. તેણે વૈતાઢ્ય ઉપર જઈ તે બાળકને શિલા ઉપર મૂકયો હતો પણ તે મૃત્યુ પામ્યો નથી; કારણ કે તે ચરમદેહી છે, તેથી કોઇનાથી મારી શકાય તેમ નથી.

---

૧. ચરમદેહી—છેલ્લા શરીરવાળા, તે જ ભવમાં મોક્ષે જનાર.
૨. કોઇપણ પ્રકારનો ઉપક્રમ-ઉપઘાત ન લાગે એવું જીવિત-આયુષ્ય.

પ્રાતઃકાળે ત્યાંથી કાળસંવર નામે કોઇ ખેચર જતો હતો, તેણે તે બાળકને લઇને પોતાની પત્નીને પુત્ર તરીકે સોંપ્યો છે, અને હાલ તે તેને ઘેર વૃદ્ધિ પામે છે.' નારદે ફરીથી પૂછ્યું: 'હે ભગવન્! તે ધૂમકેતુને તેની સાથે પૂર્વ જન્મનું શું વૈર હતું?' નારદના આ પ્રમાણે પૂછવાથી પ્રભુએ તેના પૂર્વભવનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો:—

"આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં મગધ દેશને વિષે શાલિગ્રામ નામે એક મહર્દ્ધિક ગામ છે. તેમાં **મનોરમ** નામે એક ઉદ્યાન છે. તે ઉદ્યાનનો અધિપતિ **સુમન** નામે એક યક્ષ હતો. તે ગામમાં **સોમદેવ** નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે સોમદેવની અગ્નિલા નામની પત્નીથી **અગ્નિભૂતિ** અને **વાયુભૂતિ** નામે બે પુત્રો થયા. તેઓ વેદાર્થમાં ચતુર હતા. યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયેલા તેઓ વિદ્યાથી પ્રખ્યાત થઇ વિવિધ ભોગને ભોગવતા મદોન્મત્ત થઇને રહેતા હતા. એક દિવસે તે મનોરથ ઉદ્યાનમાં **નંદિવર્ધન** નામે આચાર્ય સમવસર્યા. લોકોએ ત્યાં જઇને તેમને વંદના કરી. તે સમયે આ ગર્વિષ્ટ થયેલા અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિએ ત્યાં આવી આચાર્યને કહ્યું: 'અરે શ્વેતાંબરી! જો તું કાંઇ શાસ્ત્રાર્થને જાણતો હોય તો બોલ.' તેમનાં આવાં ગર્વયુક્ત વચન માત્રથી **નંદિવર્ધન** આચાર્યના સત્ય નામના શિષ્યે તેમને પૂછ્યું: 'તમે ક્યાંથી આવ્યાં છો?' તેઓ બોલ્યા: 'અમે શાલિગ્રામથી આવ્યા છીએ.' સત્ય મુનિ ફરી વાર બોલ્યા: 'તમે કયા ભવમાંથી આ મનુષ્યભવમાં આવ્યા છો? એમ મારું પૂછવું છે, તે જો તમે જાણતા હો તો કહો.' તે સાંભળી તે બંને તે વિષયના અજ્ઞાની હોવાથી લજ્જાથી અધોમુખ થઇને ઊભા રહ્યા, એટલે મુનિએ તેમનો પૂર્વભવ કહેવા માંડ્યો: "અરે બ્રાહ્મણો! તમે પૂર્વભવને વિષે આ ગ્રામની વનસ્થલીમાં માંસભક્ષક શિયાળ થયેલા હતા. એક કણબીએ પોતાના ક્ષેત્રમાં રાત્રે ચર્મની રજ્જુ વિગેરે મૂકી હતી તે વૃષ્ટિથી આર્દ્ર થતાં તમે બધી ભક્ષણ કરી ગયા. એ આહારથી મૃત્યુ પામીને પોતાના પૂર્વકૃત કર્મથી આ ભવમાં તમે સોમદેવ બ્રાહ્મણના બે પુત્રો થયા છો. પ્રાતઃકાળે તે ખેડુ કણબી સર્વ ચર્મરજ્જુને ભક્ષણ કરેલી જોઈ પોતાને ઘેર ગયો. અનુક્રમે મૃત્યુ પામીને તે પોતાની પુત્રવધૂના ઉદરથી પુત્રપણે જન્મ્યો. ત્યાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી તેણે જાણ્યું કે 'આ મારી પુત્રવધૂ તે મારી માતા થઈ છે અને મારો પુત્ર તે મારો પિતા થયો છે, તો હવે મારે તેમને શી રીતે બોલાવવા?' આવા વિચારથી તે કપટવડે જન્મથી જ મુંગો થઇને રહેલો છે. જો આ વૃત્તાંત વિષે તમને પ્રતીતિ ન આવતી હોય તો તે મુંગા ખેડુ પાસે જઈને તેને પૂછો એટલે તે મૌન છોડી દઇને તમને સર્વ વૃત્તાંત જણાવશે." પછી લોકો તત્કાળ તે મુંગા ખેડૂતને ત્યાં લઈ આવ્યા. મુનિએ તેને કહ્યું: 'તારા પૂર્વભવનો વૃત્તાંત પ્રથમથી કહી બતાવ આ સંસારમાં કર્મને વશે પુત્ર તે પિતા પણ થાય અને પિતા તે પુત્ર પણ થાય એવી અનાદિ સ્થિતિ છે, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી; માટે પૂર્વ જન્મના સંબંધથી થતી લજ્જા અને મૌનપણું છોડી દે.' પછી પોતાના પૂર્વ સંબંધને બરાબર કહેવાથી હર્ષ પામેલા તે ખેડૂતે મુનિને નમસ્કાર કરી સર્વના સાંભળતાં પોતાના પૂર્વ જન્મનો વૃત્તાંત જેમ મુનિએ કહ્યો હતો તેમ કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી ઘણા લોકોએ દીક્ષા લીધી, તે ખેડૂત પ્રતિબોધ પામ્યો અને પેલા અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ લોકોથી ઉપહાસ્ય પામતા વિલખા થઇને ઘેર ચાલ્યા ગયા. પછી તે ઉન્મત્ત બ્રાહ્મણો વૈર ધારણ કરી રાત્રે ખડ્ગ લઇને તે

મુનિને મારવા આવ્યા, ત્યાં પેલા સુમન યક્ષે તેમને સ્તંભિત કરી દીધા પ્રાતઃકાળે લોકોએ તેવી સ્થિતિમાં તેમને દીઠા. તેનાં માતાપિતા તેને સ્તંભાયેલા જોઈ આક્રંદ કરવા લાગ્યાં. તે વખતે સુમન યક્ષ પ્રત્યક્ષ થઇને કહેવા લાગ્યો: 'આ પાપી દુર્મતિઓ રાત્રિએ મુનિને મારવા માટે ઇચ્છતા હતા, તેથી મેં તેને સ્તંભિત કર્યા છે. હવે જો તેઓ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનું કબૂલ કરે તો હું તેમને છોડીશ, અન્યથા છોડીશ નહી.' તેઓએ કહ્યું: 'અમારાથી સાધુનો ધર્મ પળવો મુશ્કેલ છે, તેથી અમે શ્રાવકને યોગ્ય એવો ધર્મ આચરશુ.' આ પ્રમાણે તેમના કહેવાથી દેવતાએ તેમને છોડી મૂકયા. ત્યારથી તેઓ તો શ્રાવક થઇને જિનધર્મને યથાવિધિ પાળવા લાગ્યા, પણ તેમનાં માતાપિતાએ જૈનધર્મને અંગીકાર કર્યો નહીં.

અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ મૃત્યુ પામી સૌધર્મકલ્પમાં છ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને હસ્તિનાપુર નગરમાં **અર્હદ્દાસ** વણિકને ઘેર **પૂર્ણભદ્ર** અને **માણિભદ્ર** નામે પુત્ર થયા પૂર્વભવના ક્રમથી તેઓ શ્રાવકધર્મ પાળવા લાગ્યા. એક વખતે **માહેંદ્ર** નામે એક મુનિ ત્યાં સમવસર્યા તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને અર્હદ્દાસે દીક્ષા લીધી. પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર તે મહેંદ્ર મુનિને વાંદવા જતા હતા ત્યાં માર્ગમાં એક કુતરી અને ચાંડાળને જોઇને તેમની ઉપર તેઓને સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેઓએ મહર્ષિ પાસે આવી નમીને પૂછ્યું: 'આ ચાંડાળ અને કુતરી કોણ છે કે જેને જોવાથી અમને સ્નેહ ઉપજે છે?' મુનિ બોલ્યા: "તમે પૂર્વભવમાં અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ નામે બ્રાહ્મણ હતા. તે વખતે સોમદેવ નામે તમારો પિતા અને અગ્નિલા નામે તમારી માતા હતી. તે સોમદેવ મૃત્યુ પામીને આ ભરતક્ષેત્રમાં આવેલા શંખપુરમાં **જિતશત્રુ** નામે રાજા થયો, જે સદા પરસ્ત્રીમાં આસક્ત હતો. અગ્નિલા મૃત્યુ પામીને તે જ શંખપુરમાં **સોમભૂતિ** ગામના બ્રાહ્મણની **રૂક્મિણી** નામે સ્ત્રી થઇ. એક વખતે રૂક્મિણી પોતાના ઘરના આંગણામાં ઊભી હતી તેવામા તે માર્ગે નીકળેલા જિતશત્રુ રાજાના જોવામાં આવી. તત્કાળ તે રાજા કામવશ થઇ ગયો, તેથી સોમભૂતિ ઉપર કાંઇક ગુન્હો મૂકી રાજાએ તે સ્ત્રીને પોતાના અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. તેના વિરહથી પીડિત સોમભૂતિ અગ્નિમાં મગ્ન થયો હોય તેમ દુઃખપૂર્વક રહેવા લાગ્યો. રાજા જિતશત્રુ તે સ્ત્રીની સાથે એક હજાર વર્ષ સુધી ક્રીડા કરી મૃત્યુ પામીને પહેલી નરકમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો નારકી થયો ત્યાંથી નીકળીને હરિણ થયો. તે ભવમાં શીકારીએ મારી નાંખતાં મરણ પામીને માયાકપટી એવો શ્રેષ્ઠીપુત્ર થયો. ત્યાંથી મરણ પામીને માયાના યોગથી હાથી થયો. તે ભવમાં દૈવયોગે તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું; તેથી અઢાર દિવસનું અનશન પાળી મૃત્યુ પામ્યો અને ત્રણ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળો વૈમાનિક દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે આ ચાંડાળ થયો છે અને પેલી રૂક્મિણી અનેક ભવમાં પરિભ્રમણ કરીને આ કુતરી થઇ છે, તેથી (પૂર્વભવના તમારાં માતાપિતા હોવાથી) તેઓની ઉપર તમને સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય છે."

આ પ્રમાણે પોતાના પૂર્વભવનો વૃત્તાંત સાંભળી તે પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્રને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પછી તેઓએ તે ચાંડાળને અને કુતરીને પ્રતિબોધ આપ્યો, જેથી તે ચાંડાળ એક માસનું અનશન કરી મૃત્યુ પામીને નંદીશ્વર દ્વીપમાં દેવતા થયો અને કુતરી પ્રતિબોધ પામી અનશન કરી મૃત્યુ પામીને શંખપુરમાં **સુદર્શના** નામે રાજપુત્રી થઈ.

ફરીવાર પાછા મહેંદ્ર મુનિ ત્યાં આવ્યા ત્યારે અર્હદ્દાસના પુત્રોએ ચાંડાળ અને કુતરીની ગતિ વિષે પૂછયું, એટલે તેમણે તે બંનેની થયેલી સદ્‌ગતિનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તેઓએ શંખપુર જઇ રાજપુત્રી સુદર્શનાને પ્રતિબોધ આપ્યો, જેથી તે દીક્ષા લઇને મૃત્યુ પામી દેવલોકે ગઇ. પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર ગૃહસ્થધર્મ પાળી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં ઇંદ્રના સામાનિક[1] દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવી હસ્તિનાપુરમાં **વિશ્વક્‌સેન** રાજાના **મધુ** અને **કૈટભ** નામે બે પુત્રો થયા. પેલો નંદીશ્વરમાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવ ત્યાંથી ચ્યવી ચિરકાળ ભવભ્રમણ કરી વટપુર નગરમાં **કનકપ્રભ** નામે રાજા થયો. સુદર્શના પણ દેવલોકથી ચ્યવી ઘણા ભવ ભ્રમણ કરી તે કનકપ્રભ રાજાની **ચંદ્રાભા** નામે પટ્ટરાણી થઇ. રાજા વિશ્વકસેન મધુને રાજ્યપદે અને કૈટભને યુવરાજપદે સ્થાપન કરી પોતે વ્રત લઇ મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવતા થયા. મધુ અને કૈટભે બધી પૃથ્વી વશ કરી લીધી. તેમના દેશ ઉપર **ભીમ** નામે એક પલ્લીપતિ ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો તેને મારવાને મધુ ચાલ્યો. ત્યાં માર્ગમાં વટપુરના રાજા કનકપ્રભે ભોજનાદિકથી તેનો સત્કાર કર્યો. પછી સ્વામિભક્તિથી સેવકપણે વર્તતો તે રાજા ચંદ્રાભા રાણીની સાથે ભોજનને અંતે તેમની પાસે આવ્યો અને કેટલીક ભેટ ધરી. ચંદ્રાભા રાણી મધુને પ્રણામ કરીને અંતઃપુરમાં ચાલી, તે વખતે કામપીડિત મધુએ તેને બળાત્કારે પકડવાની ઇચ્છા કરી, તે વખતે મંત્રીએ તેને અટકાવ્યો, એટલે મધુરાજા આગળ ચાલ્યો. પછી ભીમ પલ્લીપતિને છતીને પાછા ફરતાં તે વટપુરમાં આવ્યો. રાજા કનકપ્રભે ફરી વાર તેનો સત્કાર કર્યો. જ્યારે તે ભેટ ધરવા આવ્યો ત્યારે મધુરાજા બોલ્યો કે 'તમારી બીજી ભેટ મારે જોઇતી નથી, માત્ર આ ચંદ્રાભા રાણી મને અર્પણ કરો.' તેની આવી માગણીથી જ્યારે કનકપ્રભે પોતાની રાણી તેને આપી નહીં ત્યારે તે બળાત્કારે ખેંચી લઇ પોતાના નગરમાં ચાલ્યો ગયો. રાણીના વિયોગથી વિધુર થયેલો કનકપ્રભ રાજા મૂર્ચ્છા ખાઈ પૃથ્વી પર પડ્યો. થોડીવારે સાવધ થઇ ઊંચે સ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યો અને ઉન્મત્તની પેઠે આમતેમ ભમવા લાગ્યો.

અહીં મધુરાજા એક વખતે મંત્રીઓની સાથે ન્યાયના કાર્યમાં બેઠો હતો તેમાં ઘણો વખત થવાથી તેનો ચૂકાદો કર્યા વગર રાજા ચંદ્રાભાને મંદિરે ગયો. ચંદ્રાભાએ પૂછયું: 'આજે મોડા કેમ આવ્યા?' તેણે કહ્યું: 'આજે એક વ્યભિચાર સંબંધી કેસનો ન્યાય આપવાનો હતો તેમાં રોકાયો હતો.' ચંદ્રાભા હસીને બોલીઃ 'તે વ્યભિચારી પૂજવા યોગ્ય છે.' મધુરાજાએ કહ્યુઃ 'વ્યભિચારી શી રીતે પૂજવા યોગ્ય થાય? તેઓને તો શિક્ષા જ કરવી જોઇએ.' ચંદ્રાભા બોલીઃ 'જો તમે એવા ન્યાયવાન્ હો તો તમે જ પ્રથમ વ્યભિચારી છો, તે કેમ જાણતા નથી?' તે સાંભળી મધુરાજા પ્રતિબોધ પામી લજ્જા પામી ગયો. એ સમયે કનકપ્રભ રાજા ચંદ્રાભા રાણીના વિયોગથી ગાંડો બની ગામેગામ ભટકતો અને બાળકોથી વીંટાયલો તે જ નગરના રાજમાર્ગમાં ગાતો અને નાચતો નીકળ્યો. તેને જોઇ ચંદ્રાભા વિચાર કરવા લાગીઃ 'અહો! મારો પતિ મારા વિયોગથી આવી દશાને પ્રાપ્ત થયો, તો મારા જેવી પરવશ સ્ત્રીને ધિક્કાર છે!' આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે મધુને પોતાનો પતિ બતાવ્યો, એટલે તેને જોઇ પોતાના દુષ્ટ કામને માટે મધુને

૧. ઇદ્રની સરખી ઋદ્ધિવાળા.

અતિ પશ્ચાત્તાપ થયો. તેથી તત્કાળ મધુએ ધુંધુ નામના પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી કૈટભની સાથે **વિમલવાહન** મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓ હજારો વર્ષ સુધી ઉગ્ર તપ કરી દ્વાદશાંગના ધારણ કરનારા અને સદા સાધુઓની વૈયાવૃત્ય કરનારા થયા. અંતે અનશન કરી સર્વ પાપની આલોચના કરીને તે બન્ને મૃત્યુ પામી મહાશુક્ર દેવલોકમાં સામાનિક દેવતા થયા. રાજા કનકપ્રભ પણ ક્ષુધાતૃષાથી પીડિત થઈ ત્રણ હજાર વર્ષ વ્યર્થ ગુમાવી મૃત્યુ પામ્યો અને જ્યોતિષ દેવોમાં ધૂમકેતુ નામે દેવ થયો. અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વનું વૈર જાણી તે મધુના જીવને શોધવા લાગ્યો, પણ મધુ તો સાતમા દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવ હોવાથી તેના જોવામાં આવ્યો નહીં. પછી તે ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યભવ પામીને તાપસ થયો. તે ભવમાં બાળતપ કરી મૃત્યુ પામીને તે વૈમાનિક દેવ થયો. તથાપિ તે ભવમાં પણ મધુને જોવાને સમર્થ થયો નહીં પાછો ત્યાંથી ચ્યવી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી કર્મયોગે જ્યોતિષીમાં ફરીને ધૂમકેતુ નામે દેવ થયો. તે વખતે મધુનો જીવ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવી કૃષ્ણ વાસુદેવની પટ્ટરાણી રૂક્મિણીના ઉદરમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. પેલો ધૂમકેતુ પૂર્વના વૈરથી તે બાળકને જન્મતાં જ હરી ગયો અને તેને મારવાની ઇચ્છાથી તે દુષ્ટ એક ટંકશિલા ઉપર તેને મૂકીને ચાલ્યો ગયો, પણ પોતાના પ્રભાવથી તે સર્વ અંગે અક્ષત રહ્યો અને તેને કાળસંવર વિદ્યાધર પોતાને ઘેર લઇ ગયો. સોળ વર્ષને અંતે રૂક્મિણી સાથે તેને સમાગમ થશે.”

આ પ્રમાણે પ્રદ્યુમ્નના પૂર્વભવનો વૃત્તાંત સાંભળી ‘ રૂક્મિણીને પુત્રનો વિયોગ કયા કર્મથી થયો ? ’ એમ નારદે પૂછ્યું, એટલે શ્રી સીમંધર પ્રભુએ આ પ્રમાણે તેના પૂર્વભવનો વૃત્તાંત કહ્યો:

“આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રમાં મગધ દેશને વિષે લક્ષ્મીગ્રામ નામે એક ગામમાં **સોમદેવ** નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને **લક્ષ્મીવતી** નામે સ્ત્રી હતી. એક વખતે તે લક્ષ્મીવતી ઉપવનમાં ગઈ. ત્યાં મોરનું ઇંડું પડેલું હતું તેનો તેણે કુંકુમવાળા હાથથી સ્પર્શ કર્યો. તેના સ્પર્શથી તે ઇંડાનો વર્ણ અને ગંધ ફરી ગયો, તેથી તેની માતા મયૂરીએ તે પોતાનું છે એમ નહીં જાણવાથી સોળ ઘડી સુધી છોડી દીધું. (સેવ્યું નહીં.) ત્યારપછી અકસ્માત્ વર્ષાદ વરસતાં તેના જળવડે ધોવાઇને તે ઇંડું પોતાના મૂળ સ્વભાવમાં આવી ગયું. તેથી તેને ઓળખીને તેની માતાએ તેને સેવ્યું, એટલે યોગ્ય કાળે તેમાંથી મોર થયો ફરી વાર લક્ષ્મીવતી ત્યાં આવી તે વખતે મયૂરના રમણીય બચ્ચાને જોઇ, તેની માતાના રૂદન કરતાં છતાં, તેને પકડી લીધું અને પોતાને ઘેર લાવીને પાંજરામાં પૂર્યું. પ્રતિદિન ખાનપાનથી તેને પ્રસન્ન કરીને તેણે તેને એવું નૃત્ય શીખવ્યું કે જેથી તે સુંદર નૃત્ય કરવા લાગ્યું. તેની માતા મયૂરી વિરસ સ્વરે પોકારતી, પોતાના પ્યારા બચ્ચાના સ્નેહથી નિયંત્રિત થઇ સતી, તે પ્રદેશને છોડી શકી નહીં. પછી લોકોએ આવીને લક્ષ્મીવતીને કહ્યું: ‘તમારું કૌતુક પૂર્ણ થતું નથી, પણ તેની માતા મયૂરી બિચારી મરી જાય છે, માટે તેના બચ્ચાને છોડી દો.’ લોકોની વાણીથી એ બ્રાહ્મણીને દયા આવી, તેથી સોળ માસના તે મોરના યુવાન બચ્ચાને તેણે જ્યાં હતું ત્યાં મૂકી દીધું. આ કૃત્યથી તે બ્રાહ્મણીએ પ્રમાદવડે સોળ વર્ષનું પુત્રના વિરહનું મહાવેદનીય કર્મ બાંધ્યું.

એક વખતે એ લક્ષ્મીવતી પોતાના વિભૂષિત રૂપને દર્પણમાં જોતી હતી તેવામાં **સમાધિગુપ્ત** નામે એક મુનિ ભિક્ષાને માટે તેના ઘરમાં આવ્યા, એટલે તેના પતિ સોમદેવે કહ્યું: 'ભદ્રે! આ મુનિને ભિક્ષા આપ.' તેવામાં કોઇ પુરુષના બોલાવવાથી સોમદેવ બહાર ચાલ્યો ગયો, એટલે તત્કાળ તે સ્ત્રીએ થૂથૂકાર કરી કઠોર અક્ષરો બોલી તે મુનિને ઘરબહાર કાઢ્યા અને સત્વર દ્વાર વાસી દીધું. મુનિજુગુપ્સાના આવા તીવ્ર પાપકર્મથી સાતમે દિવસે તે સ્ત્રીને ગલત્કુષ્ટ થયો. તેની પીડાથી દુઃખી થઈને તે અગ્નિમાં બળી મુઈ. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તે જ ગામમાં કોઇ ધોબીને ઘેર તે ગધેડી થઈ. ફરી વાર મૃત્યુ પામી તે જ ગામમાં વિષ્ટાભુક્ ભુંડણી થઇ. ત્યાથી મૃત્યુ પામી કુતરી થઇ. તે ભવમાં દાવાનળથી દગ્ધ થતાં કોઈ શુભ ભાવ આવવાથી મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધી મૃત્યુ પામી. પછી નર્મદા નદીને કાંઠે આવેલા ભૃગુકચ્છ (ભરુચ) નગરમાં તે કાણા નામની માછીમારની પુત્રી થઇ. તે અતિ દુર્ગંધી તેમજ દુર્ભગા થઇ. તેના માતાપિતા તેની દુર્ગંધને સહન ન કરી શકવાથી તેને નર્મદાના તીર ઉપર મૂકી આવ્યા. ત્યાં યૌવનવતી થતાં તે હમેશાં નાવિકાથી લોકોને નર્મદા નદી ઉતારવા લાગી. દૈવયોગે શીતઋતુમાં સમાધિગુપ્ત મુનિ ત્યાં આવી ચઢ્યા અને પર્વતની જેમ નિષ્કંપપણે કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થયા. તેમને જોઇ 'આ મહાત્મા બધી રાત્રિ શીતને શી રીતે સહન કરી શકશે?' એમ વિચારી દયાર્દ્ર ચિત્તવાળી તેણે તૃણવડે મુનિને આચ્છાદિત કર્યા. રાત્રિ નિર્ગમન થયા પછી પ્રાતઃકાળે તેણે મુનિને નમસ્કાર કર્યો. એટલે 'આ ભદ્રિક છે' એવું ધારી મુનિએ તેને ધર્મદેશના આપી. તે વખતે 'આ મુનિને મેં કોઇ ઠેકાણે જોયા છે' એમ ચિરકાળ ચિંતવીને તેણે મુનિને તે વિષે પૂછ્યું એટલે મુનિએ તેના પૂર્વભવ કહી બતાવ્યા. પછી મહર્ષિએ તેને કહ્યું: 'ભદ્રે! પૂર્વ ભવમાં તેં સાધુની જુગુપ્સા કરી હતી, તેથી આ ભવમાં તું આવી દુર્ગંધા થઇ છો, કેમકે સર્વ બનાવ કર્મને અનુસરતા જ થાય છે.' આ પ્રમાણે સાંભળવાથી તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તેથી તે પૂર્વ ભવે કરેલી જુગુપ્સાને માટે વારંવાર પોતાની નિંદા કરતી સતી તે મુનિને ખમાવવા લાગી. ત્યારથી તે પરમ શ્રાવિકા થઈ, એટલે મુનિએ તેને **ધર્મશ્રી** નામની આર્યાને સોંપી દીધી. પછી તે આર્યાની સાથે જ વિહાર કરવા લાગી. એક વાર કોઇ ગામમાં જતાં ત્યાં **નાયલ** નામના કોઈ શ્રાવકને આર્યાએ તેને સોંપી. તે નાયલને આશ્રયે રહી સતી અને એકાંતર ઉપવાસ કરતી સતી જિનપૂજામાં તત્પરપણે બાર વર્ષ સુધી ત્યાં રહી. છેવટે અનશન કરી મૃત્યુ પામીને તે અચ્યુતેંદ્રની ઈંદ્રાણી થઇ. ત્યાં પંચાવન પલ્યોપમનું આયુષ્ય ભોગવી ત્યાંથી ચ્યવીને તે રૂક્મિણી થઈ છે. પૂર્વ ભવમાં તેણે મયૂરીને બચ્ચાનો વિયોગ કરાવ્યો હતો, તેથી તે રૂક્મિણી આ ભવમાં સોળ વર્ષ સુધી પુત્રવિરહનું દુઃખ અનુભવશે."

આ પ્રમાણે રૂક્મિણીનો પૂર્વભવ સાંભળી સીમંધર પ્રભુને નમીને નારદ વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર મેઘકૂટ નગરે આવ્યા. ત્યાં કાળસંવર વિદ્યાધરની પાસે આવીને કહ્યું: 'તમારે પુત્ર થયો તે બહુ સારું થયું.' આવાં વચનથી પ્રસન્ન થઇ કાળસંવરે નારદની પૂજા કરી અને પ્રદ્યુમ્ન પુત્રને બતાવ્યો. નારદ તે પુત્રને રૂક્મિણીના જેવો જ જોઇ, ભગવંતના કથનની પ્રતીતિ લાવી કાળસંવરની રજા લઇને દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં કૃષ્ણ વિગેરેને તે પુત્રનો સર્વ

વૃત્તાંત કહ્યો અને રૂકૂમિણીને પણ તેના લક્ષ્મીવતી વિગેરે પૂર્વભવની વાર્તા જણાવી. પછી રૂકૂમિણીએ ભક્તિથી અંજળિ જોડી ત્યાં રહ્યા સતા સીમંધર પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો અને 'સોળ વર્ષ પછી પુત્રનો સમાગમ થશે' એવાં અરિહંત ભગવંતનાં વચનથી તે સ્વસ્થ થઈ.

પૂર્વે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને કુરુ નામે એક પુત્ર હતો, જેના નામથી **કુરુક્ષેત્ર** કહેવાય છે. તે કુરુનો પુત્ર **હસ્તી** નામે થયો, જેના નામથી **હસ્તિનાપુર** નગર વસેલું છે. તે હસ્તી રાજાના સંતાનમાં **અનંતવીર્ય** નામે રાજા થયો. તેનો પુત્ર **કૃતવીર્ય** નામે રાજા થયો. તેનો પુત્ર **સુભૂમ** નામે ચક્રવર્તી થયો. તે પછી અસંખ્ય રાજાઓ થઇ ગયા બાદ **શાંતનુ** નામે એક રાજા થયો. તેને **ગંગા** અને **સત્યવતી** નામે બે પત્નીઓ હતી. તેમાં ગંગાને ભીષ્મ પરાક્રમવાળો **ભીષ્મ** નામે પુત્ર થયો અને સત્યવતીને **ચિત્રાંગદ** ને **ચિત્રવીર્ય** નામે બે પુત્રો થયા. ચિત્રવીર્યને **અંબિકા, અંબાલિકા** અને **અંબા** નામે ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી. તેનાથી **ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ** ને **વિદુર** નામે અનુક્રમે ત્રણ પુત્રો થયા. તેમાં પાંડુ ધૃતરાષ્ટ્રને રાજ્ય સોંપી મૃગયા કરવામાં તત્પર રહેવા લાગ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર સુબળ રાજાના પુત્ર અને ગાંધાર દેશના રાજા શકુનિની **ગાંધારી** વિગેરે આઠ બહેનોને પરણ્યો. તેનાથી તેને દુર્યોધન વિગેરે સો પુત્રો થયા. પાંડુરાજાને **કુંતી** નામની સ્ત્રીથી યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને અર્જુન નામે ત્રણ પુત્રો થયા અને બીજી સ્ત્રી **માદ્રી** કે જે **શલ્ય** રાજાની બહેન થતી હતી તેનાથી **નકુળ** અને **સહદેવ** નામે બે બળવાન પુત્રો થયા. વિદ્યા અને ભુજબળથી ઉગ્ર એવા એ પાંચે પાંડુકુમારો પંચાનન-સિંહની જેમ ખેચરોને પણ અજેય થયા. પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ તરફ વિનયવાળા અને દુર્નીતિને નહીં સહન કરનારા તે પાંચે પાંડવો પોતાના લોકોત્તર ગુણવડે લોકોને આશ્ચર્ય પમાડવા લાગ્યા.

અન્યદા કાંપીલ્યપુરથી **દ્રુપદ**રાજાના દૂતે આવી નમસ્કાર કરી પાંડુરાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું: "અમારા સ્વામી દ્રુપદ રાજાને **ચુલની** રાણીના ઉદરથી જન્મેલી અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની નાની બહેન **દ્રૌપદી** નામે કન્યા છે તેના સ્વયંવરમાં દશે દશાર્હો, રામકૃષ્ણ, દમદંત, શિશુપાલ, રૂકૂમિ, કર્ણ, સુયોધન અને બીજા પણ રાજાઓને તથા તેમના પરાક્રમી કુમારોને દ્રુપદ રાજાએ દૂતો મોકલી મોકલીને બોલાવ્યા છે. તેઓ હાલ ત્યાં જાય છે; તો તમે પણ આ દેવકુમાર જેવા પાંચ કુમારો સાથે ત્યાં આવી સ્વયંવરમંડપને અલંકૃત કરો." તે સાંભળી પાંચ જયવંત બાણવડે કામદેવની જેમ પાંચ પુત્રોયુક્ત પાંડુરાજા કાંપીલ્યપુર ગયા અને બીજા પણ અનેક રાજાઓ ત્યાં આવ્યા. દ્રુપદ રાજાએ પૂજેલા પ્રત્યેક રાજાઓ અંતરીક્ષમાં રહેલા ગ્રહોની જેમ સ્વયંવરમંડપમાં હાજર થયા. તે અવસરે સ્નાન કરી, શુદ્ધ (ઉજ્જ્વળ) વસ્ત્ર પહેરી, માલ્યાલંકાર ધારણ કરી અને અર્હંતપ્રભુને પૂજીને રૂપવડે દેવકન્યા જેવી દ્રૌપદી સખીઓ સાથે પરવરી સતી સામાનિક દેવતાઓની જેવા કૃષ્ણાદિક રાજાઓથી અલંકૃત સ્વયંવરમંડપમાં આવી. તેની સખીએ તેને પ્રત્યેક રાજાને નામ લઇ લઇને બતાવવા માંડ્યા. તેઓને અનુક્રમે જોતી જોતી દ્રૌપદી જ્યાં પાંચે પાંડવો બેઠા હતા ત્યાં આવી અને તેણે અનુરાગી થઇને પાંચે પાંડવોના કંઠમાં સ્વયંવરમાળા આરોપણ કરી.[1]

---

૧ 'દ્રૌપદીએ તો રાધાવેધ સાધનાર અર્જુનના કંઠમાં જ વરમાળા નાખી પણ તે પાંચ રૂપે પાંચે પાંડવોના કંઠમાં દેખાણી' આમ પાંડવચરિત્રમાં કહેલ છે.

તે વખતે 'આ શું ?' એમ સર્વ રાજમંડળ આશ્ચર્ય પામી ગયું. તેવામાં કોઈ ચારણ મુનિ આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યા, એટલે કૃષ્ણાદિક રાજાઓએ તે મુનિને નમસ્કાર કરી વિનયપૂર્વક પૂછ્યું કે 'આ દ્રૌપદીને પાંચ પતિ થશે ?' મુનિ બોલ્યા: "આ દ્રૌપદી પૂર્વભવના કર્મથી પાંચ પતિવાળી થશે; પણ તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? કેમકે કર્મની ગતિ મહાવિષમ છે. તેનું વૃત્તાંત સાંભળો:—

ચંપાનગરીમાં **સોમદેવ, સોમભૂતિ** અને **સોમદત્ત** નામે ત્રણ બ્રાહ્મણો રહેતા હતા. તેઓ સહોદર બંધુ હતા ધન ધાન્યથી પરિપૂર્ણ એવા તેઓને અનુક્રમે **નાગશ્રી, ભૂતશ્રી** અને **યક્ષશ્રી** નામે પત્નીઓ હતી. તે ત્રણે ભાઈઓ પરસ્પર સ્નેહ ધરાવતા હતા, તેથી તેઓએ એક વખતે એવો ઠરાવ કર્યો કે 'આપણે ત્રણે ભાઈઓએ એક એક ભાઈને ઘેર વારા પ્રમાણે સાથે ભોજન કરવું.' તે પ્રમાણે વર્તતાં એક દિવસ સોમદેવને ઘેર જમવાનો વારો આવ્યો, એટલે ભોજનનો અવસર પ્રાપ્ત થયા અગાઉ નાગશ્રીએ વિવિધ પ્રકારના ભોજનની તૈયારી કરવા માંડી. તેમાં તે રમણીએ અજાણ્યે કડવી તુંબડીનુ શાક કર્યું. પછી એ શાક કેવું થયું છે એ જાણવાને માટે તેણીએ ચાખી જોયું, ત્યાં તો બહુ કડવું હોવાથી તેને અભોજ્ય જાણી તેણીએ થુકી કાઢયું. પછી વિચારવા લાગી કે 'મેં ઘણા સ્વાદિષ્ટ વિવિધ પદાર્થોથી આ શાક સુધાર્યું, તથાપિ એ કડવું જ રહ્યું.' આમ વિચારી તેણીએ તે શાક ગોપવી દીધું અને તે સિવાયનાં બીજાં ભવ્ય ભોજનવડે તેણે પોતાને ઘેર આવેલા કુટુંબ સહિત પોતાના પતિને તથા દીઅરને જમાડ્યા તે સમયે **સુભૂમિભાગ** નામના તે નગરના ઉદ્યાનમાં જ્ઞાનવાન્ અને પરિવાર સહિત **શ્રીધર્મઘોષ** આચાર્ય સમવસર્યા. તેમના **ધર્મરુચિ** નામે એક શિષ્ય માસક્ષમણને પારણે, સોમદેવાદિક સર્વે જમી ગયા પછી, નાગશ્રીને ઘેર ભિક્ષા લેવા આવ્યા નાગશ્રીએ વિચાર કર્યો કે 'આ શાકથી આ મુનિ જ તોષિત થાઓ.' એમ વિચારી તેણે તે કડવી તુંબડીનું શાક તે મુનિને વહોરાવ્યું. મુનિએ જાણ્યું કે 'આજે મને આ કોઈ અપૂર્વ પદાર્થ મળ્યો છે.' તેથી તેમણે ગુરુ પાસે જઈ તેમના હાથમાં તે પાત્ર આપ્યું. ગુરુ તેની ગંધ લઈને બોલ્યા: 'હે વત્સ! જો આ પદાર્થ તું ખાઈશ તો મૃત્યુ પામીશ, માટે આને પરઠવી દે અને ફરી વાર હવે આવો પિંડ સારી રીતે તપાસીને લેજે.' ગુરુનાં આવાં વચનથી તે મુનિ ઉપાશ્રયની બહાર શુદ્ધ સ્થંડિલ પાસે તે પરઠવવા આવ્યા, તેવામાં પાત્રમાંથી શાકનું એક બિંદુ ભૂમિ પર પડી ગયું તેના રસથી ખેંચાઈને અનેક કીડીઓ આવી તેને લગ્ન થઇ. તે બધી તત્કાળ મૃત્યુ પામી ગઈ. તે જોઇ તે મુનિને વિચાર થયો કે 'આના એક બિંદુમાત્રથી અનેક જંતુઓ મરે છે, તો તેને પરઠવવાથી કેટલાય જંતુઓનું મરણ થશે, માટે હું એક મૃત્યુ પામું તે સારું, પણ ઘણા જંતુઓ મરે તે સારું નહીં.' આવો નિશ્ચય કરી તેણે તે તુંબડીનું શાક સમાહિતપણે ભક્ષણ કરી લીધું. પછી સમાધિપૂર્વક સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરીને મૃત્યુ પામેલા તે ધર્મરુચિ મુનિ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં અહમિંદ્ર દેવ થયા.

અહીં ધર્મઘોષ આચાર્યે 'ધર્મરુચિ મુનિને આટલો બધો વિલંબ કેમ થયો ?' એ જાણવાને માટે બીજા મુનિઓને તપાસ કરવા મોકલ્યા. તેઓએ બહાર જઈને જોયું તો તેમને મૃત્યુ પામેલા દીઠા, તેથી તેમનું રજોહરણ વિગેરે લઇ ગુરુ પાસે આવી મહાખેદ-

પૂર્વક તે વાત ગુરુને જણાવી. ગુરુએ અતિશયવાળા જ્ઞાનના ઉપયોગથી તે હકીકત જાણી લઇને પોતાના સર્વ શિષ્યોને નાગશ્રીનું બધું દુશ્ચરિત્ર જણાવ્યું. તે સાંભળવાથી બધા મુનિઓને અને સાધ્વીઓને કોપ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેઓએ તે વાર્ત્તા સોમદેવ વિગેરે અનેક લોકોને જણાવી. તે સાંભળી સોમદેવ વિગેરે વિપ્રોએ નાગશ્રીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. લોકોએ પણ તેનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો, તેથી તે સર્વત્ર દુઃખી થઈ ભટકવા લાગી અને કાસ, શ્વાસ, જ્વર અને કુષ્ઠ વિગેરે સોળ ભયંકર રોગોથી પીડા પામતી સતી તે ભવમાં જ નારકીપણાને પ્રાપ્ત થઇ. એ પ્રમાણે ક્ષુધાતૃષાથી આતુર, ફાટાંતુટાં વસ્ત્ર પહેરતી અને નિરાધાર ભટકતી એ સ્ત્રી અનુક્રમે મૃત્યુ પામીને છઠ્ઠી નરકે ગઇ. ત્યાંથી નીકળીને મલેચ્છ જાતિમાં ઉત્પન્ન થઇ અને મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે ગઈ. પછી મત્સ્ય જાતિમાં ઉત્પન્ન થઇ, મરીને સાતમી નરકે ગઇ. ત્યાંથી નીકળીને મલેચ્છ થઇ. એવી રીતે એ પાપિણી સર્વ નરકમાં બે બે વાર જઇ આવી. પછી પૃથ્વીકાય વગેરેમાં અનેકવાર ઉત્પન્ન થઈ અને અકામનિર્જરાથી ઘણાં કર્મને ખપાવ્યાં. પછી ચંપાનગરીમાં **સાગરદત્ત** શેઠની સ્ત્રી **સુભદ્રા**ના ઉદરથી **સુકુમારિકા** નામે પુત્રી થઇ. એ જ નગરમાં **જિનદત્ત** નામે એક ધનવાન સાર્થવાહ રહેતો હતો, તેને **ભદ્રા** નામે ગૃહિણી અને **સાગર** નામે પુત્ર હતો. એક વખતે જિનદત્ત સાગરદત્તને ઘેર ગયો. ત્યાં સુકુમારિકાને યૌવનવતી જોઇ. તે મહેલ ઉપર ચડીને કંદુકક્રીડા કરતી હતી. તેને જોઇ જિનદત્તને વિચાર થયો કે 'આ કન્યા મારા પુત્રને યોગ્ય છે.' આવું ચિંતવન કરતો તે પોતાને ઘેર આવ્યો. પછી ફરીને બંધુવર્ગ સહિત સાગરદત્તને ઘેર જઇ પોતાના પુત્રને માટે સુકુમારિકાની માગણી કરી. સાગરદત્ત બોલ્યો: 'આ પુત્રી મારે પ્રાણથી પણ પ્રિય છે, એના વિના હું ક્ષણ વાર પણ રહી શકતો નથી, માટે જો તમારો પુત્ર સાગર મારે ત્યાં ઘરજમાઇ થઇને રહે તો હું મારી પુત્રી ઘણા દ્રવ્ય સાથે અર્પણ કરું.' 'હું વિચારીને કહીશ' એમ કહીને જિનદત્ત પોતાને ઘેર ગયો અને તે વાત સાગરને કહી. તે સાંભળી સાગર મૌન રહ્યો એટલે '**જેનો નિષેધ ન કરે તે સંમત છે**' એવા ન્યાયથી તેના પિતાએ સાગરને ઘરજમાઈપણે રહેવા દેવાનું કબૂલ કર્યું. અનુક્રમે સાગરને તે કુમારી સાથે પરણાવ્યો. રાત્રે તેની સાથે તે વાસગૃહમાં જઇ શય્યામાં સૂતો. તે વખતે પૂર્વકર્મના યોગે તે સુકુમારિકાના સ્પર્શથી સાગરનું અંગ અંગારાની જેમ બળવા લાગ્યું, તેથી તે માંડમાંડ ક્ષણવાર સહન કરીને સૂઇ રહ્યો. પણ જ્યારે સુકુમારિકા ઊંઘી ગઇ ત્યારે તેને છોડી દઇને તે પોતાને ઘેર નાસી ગયો. નિદ્રા પૂર્ણ થતાં પાસે પતિને ન જોવાથી સુકુમારિકા ઘણું રૂદન કરવા લાગી. પ્રાતઃકાળે સુભદ્રાએ વધૂવરને દંતધાવન કરાવવાને માટે એક દાસીને મોકલી. ત્યાં જતાં દાસીએ સુકુમારિકાને પતિરહિત અને રુદન કરતી જોઇ, એટલે તેણે સુભદ્રા પાસે આવીને તે વાત કહી. સુભદ્રાએ શેઠને જણાવી, એટલે શેઠે જિનદત્ત પાસે જઇને તેને ઉપાલંભ આપ્યો. જિનદત્તે પોતાના પુત્રને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું: 'હે વત્સ! તેં સાગરદત્ત શેઠની પુત્રીનો ત્યાગ કર્યો તે ઠીક કર્યું નહીં, માટે હમણાં તે સુકુમારિકા પાસે પાછો જા; કારણ કે મેં સજ્જનોની સમક્ષ તને ત્યાં રાખવાનું કબૂલ કર્યું છે.' સાગર બોલ્યો: 'હે પિતા! અગ્નિમાં પેસવાને તૈયાર થવું તે હું સારું ગણું છું, પણ તે સુકુમારિકા પાસે જવા કદી પણ ઇચ્છતો નથી.' આ બધી વાર્ત્તા દીવાલની પાછળ ગુપ્તપણે ઊભા રહીને સાગરદત્ત શેઠ સાંભળતા હતા, તેથી તે નિરાશ થઇને પોતાને

ઘેર આવ્યા અને સુકુમારિકાને કહ્યું: 'હે પુત્રી ! તારી ઉપર સાગર તો વિરક્ત થયો છે, માટે હું તારે માટે બીજો પતિ શોધી આપીશ, તું ખેદ કરીશ નહીં.'

એક વખતે સાગરદત્ત શેઠ પોતાના મહેલના ગોખમાં બેસીને માર્ગ તરફ જોતા હતા, તેવામાં હાથમાં ખપ્પર ધારણ કરનારો, જીર્ણ વસ્ત્રના ખંડને પહેરનારો અને મક્ષિકાથી વીંટાયેલો કોઇ ભિક્ષુક માર્ગે ચાલ્યો જતો તેમના જોવામા આવ્યો, એટલે સાગરદત્તે તેને બોલાવી ખપ્પર વિગેરે છોડાવી સ્નાન કરાવીને જમાડ્યો અને તેનું શરીર ચંદનથી ચર્ચિત કરાવ્યું. પછી તેને કહ્યું કે 'રે ભદ્ર ! આ મારી પુત્રી સુકુમારિકા હું તમને આપું છું, માટે ભોજન વિગેરેમાં નિશ્ચિંત થઇને એની સાથે અહીં સુખે રહે' આ પ્રમાણે કહેવાથી તે સુકુમારિકાની સાથે વાસગૃહમાં ગયો; પણ તેની સાથે શયન કરતાં તેણીના અંગના સ્પર્શથી જાણે અગ્નિનો સ્પર્શ થયો હોય તેમ તે દાઝવા લાગ્યો, તેથી તત્કાળ ઊઠીને પોતાનો જે વેશ હતો તે પહેરીને તે પલાયન કરી ગયો. સુકુમારિકા પ્રથમની જેમ જ ખેદ પામી તેની એવી અવસ્થા જોઇ તેના પિતાએ તેને કહ્યું: 'વત્સે ! ખેદ કર નહીં, તારા પૂર્વ પાપકર્મનો ઉદય થયો છે, બીજું કાંઇ કારણ નથી; માટે સંતોષ ધારણ કરી મારે ઘેર રહી નિત્ય દાન પુણ્ય કર્યા કર.' આ વચનથી સુકુમારિકા શાંત થઈ અને ધર્મતત્પર થઇને ત્યાં રહી સતી નિરંતર દાન આપવા લાગી.

અન્યદા **ગોપાલિકા** નામે સાધ્વી તેને ઘેર આવી ચઢ્યા. તેમને સુકુમારિકાએ શુદ્ધ અન્નપાનથી પ્રતિલાભિત કર્યા પછી તેની પાસેથી ધર્મ સાંભળી પ્રતિબોધ પામીને સુકુમારિકાએ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચતુર્થ, છઠ્ઠ અને અઠ્ઠમ વિગેરે તપને આચરતી એ સુકુમારિકા સાધ્વી ગોપાલિકા આર્યાની સાથે હમેશાં વિહાર કરવા લાગી એક વખતે સુકુમારિકા સાધ્વીએ પોતાની ગુરુણીને કહ્યું: 'પૂજ્ય આર્યા ! આપની આજ્ઞા હોય તો હું **સુભૂમિભાગ** નામના ઉદ્યાનમાં રવિમંડળની સામે જોતી સતી આતાપના લઉં.' આર્યા બોલ્યા: 'પોતાના નિવાસસ્થાનની બહાર રહીને સાધ્વીને આતાપના લેવી કલ્પતી નથી, એમ આગમમાં કહેલુ છે.' ગુરુણીએ આ પ્રમાણે કહ્યાં છતાં તે સાંભળ્યું ન હોય તેમ કરીને સુકુમારિકા સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં ગઈ, અને સૂર્ય સામી દૃષ્ટિ સ્થાપન કરીને આતાપના લેવા લાગી.

એક વખતે **દેવદત્તા** નામની એક વેશ્યા ત્યાં ઉદ્યાનમાં આવેલી તેના જોવામાં આવી. તેના એક કામી યારે તેને ઉત્સંગમાં બેસાડેલી હતી, એકે તેના માથા પર છત્રી ધરી હતી, એક તેને વસ્ત્રના છેડાવડે પવન નાખતો હતો, એક તેના કેશને બાંધતો હતો અને એકે તેના ચરણને ધરી રાખ્યા હતા. આ પ્રમાણે જોઇ સુકુમારિકા સાધ્વી કે જેને ભોગની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ નહોતી, તેણે એવું નિયાણું કર્યું કે 'આ તપસ્યાના પ્રભાવથી હું આ વેશ્યાની જેમ પાંચ પતિવાળી થાઉં.' ત્યારપછીથી તે વારંવાર પોતાના શરીરને સાફ રાખવા લાગી. આર્યાઓ તેને તેમ કરતાં વારતી ત્યારે તે ચિત્તમાં વિચારતી કે 'હું જ્યારે પૂર્વે ગૃહસ્થ હતી ત્યારે, આ આર્યાઓ મારું સારું માન જાળવતી હતી, પણ હવે તેમની સાથે ભિક્ષુકી થઇ એટલે તેઓ મને જેમ તેમ તિરસ્કાર આપે છે, માટે મારે તેમની સાથે રહેવાની શી જરૂર છે?' આવું ધારી તે જુદા ઉપાશ્રયમાં રહી, અને એકાકી

સ્વતંત્રપણે વિચરતી વ્રતને પાળવા લાગી. એ પ્રમાણે ચિરકાળ વ્રત પાળી પ્રાંતે આઠ માસની સંલેખણા કરી, પૂર્વપાપની આલોચના કર્યા વિના તે મૃત્યુ પામી અને નવ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી સૌધર્મકલ્પમાં દેવી થઇ. ત્યાંથી ચ્યવીને તે આ દ્રૌપદી થઈ છે અને પૂર્વ ભવમાં કરેલા નિયાણાથી તેને પાંચ પતિઓ થયા છે, તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ?"

આ પ્રમાણે મુનિએ કહ્યું તે વખતે આકાશમાં "સાધુ, સાધુ," એવી વાણી થઈ. એટલે એને પાંચ પતિ યુક્ત છે એમ કૃષ્ણ વિગેરે કહેવા લાગ્યા. પછી સ્વયંવરમાં આવેલા રાજાઓએ અને સ્વજનોએ કરેલા મોટા ઉત્સવ સાથે પાંડવો દ્રૌપદીને પરણ્યા. પાંડુ રાજા દશ દશાર્હને, કૃષ્ણને અને બીજા રાજાઓને જાણે વિવાહને માટે બોલાવ્યા હોય તેમ માનપૂર્વક પોતાને નગરે લઇ ગયા ત્યાં તેમને ચિરકાળ રાખી, સારી પેઠે ભક્તિ કરીને જ્યારે દશાર્હે અને રામ કૃષ્ણે રજા માગી ત્યારે તેમને તેમજ બીજા રાજાઓને વિદાય કર્યા.

પાંડુરાજા યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય સોંપી મૃત્યુ પામ્યા અને માદ્રી પણ પોતાના બે પુત્ર કુંતીને સોંપીને પાંડુરાજાની પછવાડે મરણ પામી. જ્યારે પાંડુરાજા અસ્ત પામ્યા ત્યારે મત્સરવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો પાંડવોને માનવા ન લાગ્યા અને તેઓ દુષ્ટ આશયથી રાજ્ય લેવાને ઉદ્યુક્ત થયા. દુર્યોધને વિનય વિગેરેથી સર્વ વૃદ્ધોને સંતુષ્ટ કર્યા અને પાડવોને દ્યૂતમાં જીતી લીધા. યુધિષ્ઠિરે લોભથી દ્યૂતમા રાજ્યની અને છેવટે દ્રૌપદીની પણ હોડ કરી, તે પણ દુર્યોધને જીતીને પોતાને સ્વાધીન કર્યું. પછી ક્રોધથી રાતાં થયેલાં નેત્રોવાળા ભીમથી ભય પામીને દુર્યોધને દ્રૌપદી તેમને પાછી સોંપી પછી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ, અપમાન કરીને પાંડવોને પોતાના દેશમાંથી કાઢી મૂક્યા, એટલે તેઓએ વનવાસ સ્વીકાર્યો. લાંબા કાળ સુધી વને વન ભટકતાં તે પાંચે પાડવોને છેવટે દશાર્હની અનુજ બેન કુંતી દ્વારકામાં લઇ ગઈ. દિવ્ય અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરનારા અને વિદ્યા તથા ભુજબળથી ઉગ્ર એવા તેઓ પ્રથમ સમુદ્રવિજય રાજાને ઘેર આવ્યા. રાજા **સમુદ્રવિજયે** અને **અક્ષોભ્ય** વિગેરે તેમના ભાઈઓએ પોતાની બહેનનો અને ભાણેજોનો સ્નેહપૂર્વક સારી રીતે સત્કાર કર્યો. દશાર્હ બોલ્યા: 'હે બ્હેન ! તે તમારા ભાગીદારો–કૌરવો પાસેથી ભાગ્યયોગે સંતાન સહિત તું જીવતી આવી તે જ સારું થયું.' કુંતી બોલી કે: 'જ્યારે મેં સાંભળ્યું કે તમે પુત્રાદિક પરિવાર સહિત જીવતા છો ત્યારે જ હું સંતાન સહિત જીવતી રહી છું વળી રામ કૃષ્ણનું લોકોત્તર ચરિત્ર સાંભળી હર્ષ પામેલી તેમને જોવાને ઉત્સુક થઈને હું અહીં આવી છું.'

પછી ભાઈઓએ કહ્યું એટલે કુંતી પુત્ર સહિત સભામાં આવી. તેને જોઇ રામ કૃષ્ણ ઊભા થયા અને ભક્તિથી તેમને નમસ્કાર કર્યો. પછી રામ, કૃષ્ણ અને પાંડવો ક્રમ પ્રમાણે પરસ્પર નમસ્કાર અને આલિંગન કરી યથાયોગ્ય સ્થાને બેઠા. કૃષ્ણ બોલ્યા: 'તમે અહીં તમારે જ ઘેર આવ્યા તે બહુ સારું કર્યું; કારણ કે તમારી અને યાદવોની લક્ષ્મી પરસ્પરને સાધારણ છે.' એટલે યુધિષ્ઠિર બોલ્યા: "હે કૃષ્ણ ! જેઓ તમને માને છે તેઓને લક્ષ્મી સદા દાસીરૂપ છે, તો જેઓને તમે માનો તેઓની તો વાત જ શી કરવી ? અમારા માતૃકુળ-(મોશાળ)ને જ્યારથી તમે અલંકૃત કરો છો ત્યારથી અમે યદુકુળને અને અમને સર્વથી

વિશેષ પરાક્રમી માનીએ છીએ." એવી રીતે વિવિધ વાર્તાલાપ થયા પછી કુંતી અને તેના પુત્રોનો સત્કાર કરીને કૃષ્ણે તેમને જુદા જુદા મહેલમાં નિવાસ કરાવ્યો. દશાર્હોએ લક્ષ્મીવતી, વેગવતી, સુભદ્રા, વિજયા અને રતિ નામની પોતાની પાંચ કન્યાઓ અનુક્રમે પાંચે પાંડવોને આપી. યાદવોએ અને રામ કૃષ્ણે પૂજેલા તેઓ ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યા.

અહીં સંવર વિદ્યાધરને ઘેર પ્રદ્યુમ્ન મોટો થયો. પછી તેણે બધી કળાઓ પ્રાપ્ત કરી. તેને યૌવનવયમાં આવેલો જોઇ સંવર વિદ્યાધરની સ્રી કનકમાળા કામાતુર થઇ. તેણી ચિંતવવા લાગી કે-"આના જેવો સુંદર પુરુષ કોઇ ખેચરોમાં નથી. દેવ પણ આવો હોય એમ હું માનતી નથી તો મનુષ્યની શી વાત ? જેમ પોતે ઉછરેલા વૃક્ષના ફળનું પોતે આસ્વાદન કરે તેમ મારા ઉછેરેલા આ પ્રદ્યુમ્નના યૌવનનું ભોગરૂપ ફળ મારે સ્વયમેવ જ ભોગવવું, નહીં તો મારો જન્મ વૃથા છે." આવો વિચાર કરી એક વખતે તેણે મધુર વાણીથી પ્રદ્યુમ્નને કહ્યું કે: "અહીં ઉત્તરશ્રેણીમાં **નલપુર** નામે નગર છે. તેમાં ગૌરી વંશનો **નિષધ** નામે રાજા છે, તે રાજસિંહની હું પુત્રી છું અને તેને **નૈષધી** નામે એક પુત્ર છે. મારા પિતાએ મને ગૌરી વિદ્યા આપી છે અને સંવર વિદ્યાધર પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યા મને આપીને પરણ્યો છે. મારામાં અનુરક્ત થયેલો સંવર બીજી કોઇ યુવતીને ઇચ્છતો નથી. હું કે જેણે પૂર્વોક્ત બંને વિદ્યા સિદ્ધ કરી છે તેના બળથી સંવરને આ જગત્ તૃણ સમાન છે. આવી હું તારા પર અનુરાગી થઇ છું, માટે મને સ્વીકાર. અજ્ઞાનથી પણ મારા પ્રેમનો ભંગ કરીશ નહીં." એટલે પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો: 'અરે પાપ શાંત થાઓ ! આ તમે શું બોલો છો ? તમે માતા છો અને હું પુત્ર છું, માટે આ આપણા બંનેના નરકપાતની વાત છોડી દો.' ત્યારે કનકમાળા બોલી: "તું મારો પુત્ર નથી. તને કોઇએ માર્ગમાં ત્યજી દીધેલો તે અગ્નિજ્વાળપુરથી આવતાં સંવર વિદ્યાધર અહીં લાવેલ છે. તેણે મને ઉછેરવાને માટે આપ્યો હતો, માટે તું બીજા કોઇનો પુત્ર છે, તેથી નિઃશંકપણે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારી સાથે ભોગ ભોગવ." આવાં વચન સાંભળીને પ્રદ્યુમ્ને વિચાર્યું કે 'હું આ સ્રીના પાશમાં ફસી પડ્યો છું, માટે મારે શું કરવું ?' પછી તે વિચાર કરીને બોલ્યો: 'રે ભદ્રે ! જો હું એવું કામ કરું તો પછી સંવર અને તેના પુત્રો પાસેથી શી રીતે જીવવા પામું ?' કનકમાળા બોલી: 'સુભગ ! તેનો ભય રાખીશ નહીં. મારી પાસે જે ગૌરી ને પ્રજ્ઞપ્તિ નામની બે વિદ્યા છે તે તું ગ્રહણ કર અને જગત્‌માં અજેય થા.' પછી 'કદીપણ મારે આ અકૃત્ય કરવું નથી' એવો અંતઃકરણમાં નિશ્ચય કરીને પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો કે 'પ્રથમ મને તે બે વિદ્યા આપો, પછી હું તમારું વચન સ્વીકારીશ.' કામાતુર થયેલી કનકમાળાએ ગૌરી અને પ્રજ્ઞપ્તિ નામની બે વિદ્યા તત્કાળ તેને આપી, એટલે પ્રદ્યુમ્ને પુણ્યોદયના પ્રભાવથી તેને સત્વર સાધી લીધી. પછી તેણીએ ફરી વાર ક્રીડા કરવાની પ્રાર્થના કરી એટલે પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો: 'હે અનઘે ! તમે મને ઉછેરવાથી પ્રથમ તો માતા જ માત્ર થયા હતા, પણ હવે વિદ્યાદાન કરવાથી તો ગુરુ થયા છો, માટે હવે એ પાપકર્મ સંબંધી મને કાંઇ પણ કહેશો નહિ.' આ પ્રમાણે તેને કહી ઘર છોડીને પ્રદ્યુમ્ન નગરની બહાર ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં કાલાંબુકા નામની વાપિકાને કાંઠે જઇને દુઃખી હૃદયે વિચાર કરતો બેઠો.

અહીં કનકમાળાએ પોતાના શરીર પર નખના ઉઝરડા કરીને પોકાર કર્યો, એટલે

'આ શું ?' એમ પૂછતા તેનો પુત્રો ત્યાં દોડી આવ્યા. ત્યારે તે બોલી કે 'તમારા પિતાએ જે પેલા પ્રદ્યુમ્નને પુત્ર તરીકે માનેલો છે તે દુષ્ટ યુવાને માર્જાર જેમ પિંડ આપનારને વિદારે તેમ મને વિદારણ કરી નાખી છે.' આ હકીકત સાંભળીને તત્કાળ તેઓ સર્વ ક્રોધ કરી કાલાંબુકાને તીરે ગયા અને 'અરે પાપી! અરે પાપી!' એમ બોલતા પ્રદ્યુમ્નને પ્રહાર કરવા લાગ્યા એટલે તત્કાળ વિદ્યાના પ્રભાવથી પ્રબળ થયેલા પ્રદ્યુમ્ને લીલામાત્રમાં સિંહ જેમ સાબરને મારે તેમ તે સંવરના પુત્રોને મારી નાખ્યા. પુત્રનો વધ સાંભળી સંવર પણ ક્રોધ કરીને પ્રદ્યુમ્નને મારવા આવ્યો; પરંતુ વિદ્યાથી ઉત્પન્ન કરેલી માયાવડે પ્રદ્યુમ્ને સંવરને જીતી લીધો. પછી પ્રદ્યુમ્ને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક મૂળથી માંડીને કનકમાળાનો બધો વૃત્તાંત સંવરને કહ્યો. તે સાંભળી પશ્ચાત્તાપ કરતાં સંવરે પ્રદ્યુમ્નની ઊલટી પૂજા કરી. તેવામાં ત્યાં નારદ મુનિ પ્રદ્યુમ્નની પાસે આવ્યા. પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાથી ઓળખેલા નારદની પ્રદ્યુમ્ને પૂજા કરી અને તેમને કનકમાળાની હકીકત જણાવી, એટલે નારદ સીમંધર પ્રભુએ કહેલું પ્રદ્યુમ્ન અને રૂક્મિણીનું સર્વ વૃત્તાંત પ્રથમથી જણાવીને આ પ્રમાણે બોલ્યા કે "હે પ્રદ્યુમ્ન! જેનો પુત્ર પ્રથમ પરણે તેણીને બીજીએ પોતાના કેશ આપવા' આવું પણ (પ્રતિજ્ઞા) તમારી સાપત્ન માતા સત્યભામા સાથે તમારી માતા રૂક્મિણીએ કરેલ છે. તે સત્યભામાનો પુત્ર ભાનુક હાલમાં જ પરણવાનો છે તેથી જો તે પહેલો પરણશે તો તમારી માતાને પણમાં હારી જઈ પોતાના કેશ આપવા પડશે, ત્યારે કેશદાનની હાનિથી અને તમારા વિયોગની પીડાથી તમારા જેવો પુત્ર છતાં રૂક્મિણી મૃત્યુ પામશે." આ પ્રમાણેની ખબર સાંભળી પ્રદ્યુમ્ન નારદની સાથે પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ નિર્માણ કરેલા વિમાનમાં બેસીને તત્કાળ દ્વારકાપુરી પાસે આવ્યો.

તે વખતે નારદે કહ્યું: 'હે વત્સ! આ તારા પિતાની દ્વારકાપુરી આવી, જેને કુબેરે રત્નોથી નિર્મીને પછી ધનવડે પૂરી દીધી છે.' પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો 'મુનિવર્ય! તમે ક્ષણવાર આ વિમાનમાં અહીં જ રહો, હું નગરીમાં જઈ કાંઈક ચમત્કાર કરું.' નારદે તે સ્વીકાર્યું. પછી પ્રદ્યુમ્ન આગળ ચાલ્યો. ત્યાં તો તેણે સત્યભામાના પુત્રના વિવાહની જાન આવતી જોઈ. એટલે પ્રદ્યુમ્ને તેમાંથી કન્યાને હરી લીધી અને જ્યાં નારદ હતા ત્યાં મૂકી. નારદે કન્યાને કહ્યું: 'વત્સે! ભય પામીશ નહીં. આ પણ કૃષ્ણનો જ પુત્ર છે.' પછી પ્રદ્યુમ્ન એક વાનરને લઈને વનમાં ગયો અને વનપાળકોને કહ્યું કે: 'આ મારો વાનર ક્ષુધાતુર છે, માટે તેને ફળાદિક આપો.' વનપાળકો બોલ્યા: 'આ ઉદ્યાન ભાનુકુમારના વિવાહને માટે રાખેલું છે, માટે તારે કાંઈ પણ બોલવું કે માગવું નહીં.' પછી પ્રદ્યુમ્ન ઘણા દ્રવ્યથી તેમને લોભાવીને તે ઉદ્યાનમાં પેઠો અને પોતાના માયાવી વાનર પાસે બધું ઉદ્યાન ફળાદિક રહિત કરાવી નાખ્યું. પછી એક જાતિવંત અશ્વ લઈ વણિક બનીને તૃણ વેચનારની દુકાને ગયો અને પોતાના અશ્વને માટે તે દુકાનદાર પાસે ઘાસ માગ્યું. તેઓએ પણ વિવાહકાર્યનું કારણ બનાવીને આપવાની ના પાડી, એટલે તેમને દ્રવ્યથી લોભાવી વિદ્યાબળવડે સર્વ તૃણ વગરનું કરી દીધું. તેવી જ રીતે સ્વાદિષ્ટ જળવાળાં જે જે સ્થાનો હતાં તે બધાં જળ રહિત કરી દીધાં. પછી પોતે અશ્વક્રીડા કરવાને સ્થાનકે જઈ અશ્વને ખેલાવવા લાગ્યો. તે અશ્વ ભાનુએ જોયો. એટલે તેની પાસે જઈ પૂછ્યું કે 'આ અશ્વ કોનો છે?' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું: 'એ મારો અશ્વ છે.' ભાનુએ આદરથી કહ્યું: 'આ અશ્વ મને આપશો? જે તમે માગશો તે મૂલ્ય હું આપીશ.'

પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું કે 'પરીક્ષા કરીને લ્યો, નહિ તો હું રાજાના અપરાધમાં આવું.' ભાનુએ તે વાત કબૂલ કરી અને પરીક્ષા કરવા માટે તે અશ્વ ઉપર પોતે બેઠો. પછી અશ્વની ચાલ જોવાને માટે તેને ચલાવતાં જ અશ્વે ભાનુને પૃથ્વી પર પાડી નાખ્યો. પછી નગરજનોએ જેનું હાસ્ય કરેલું છે એવો પ્રદ્યુમ્ન મેંઢા ઉપર બેસી કૃષ્ણની સભામાં આવ્યો અને સર્વ સભાસદોને હસાવવા લાગ્યો. વળી ફાગુવારે બ્રાહ્મણ થઇ મધુર સ્વરે વેદ ભણતો દ્વારિકાના ચૌટાઓમાં અને શેરીએ શેરીએ ભમવા લાગ્યો. માર્ગમાં સત્યભામાની એક કુબ્જા દાસી મળી, એટલે તેને ભરૂની લતાની જેમ વિદ્યાથી સરળ અંગવાળી કરી દીધી. તે દાસી પ્રદ્યુમ્નના પગમાં પડીને બોલી કે: 'તમે કયાં જાઓ છો?' એટલે પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો: 'જ્યાં ઈચ્છા પ્રમાણે ભોજન મળે ત્યાં જાઉં છું.' દાસી બોલી 'ચાલો સત્યભામા દેવીને ઘેર, પુત્રના વિવાહને માટે તૈયાર કરેલા મોદક વિગેરે તમને યથારુચિ આપીશ.' પછી પ્રદ્યુમ્ન કુબ્જાની સાથે સત્યભામાને ઘેર આવ્યો તોરણદ્વાર (મૂળદ્વાર) પાસે તેને ઊભો રાખી કુબ્જા સત્યભામાની પાસે ગઇ, એટલે સત્યભામાએ પૂછ્યું કે: 'તું કોણ છે?" દાસી બોલી 'હું કુબ્જા છુ.' સત્યભામાએ કહ્યું કે 'તને આવી સરળ કોણે કરી?' એટલે દાસીએ તે બ્રાહ્મણનો બધો વૃત્તાંત કહ્યો સત્યભામાએ પૂછયું કે 'તે બ્રાહ્મણ કયાં છે?' દાસી બોલી કે–'હું તેને તોરણદ્વાર પાસે ઊભો રાખી તમારી પાસે આવી છું.' એટલે 'તે મહાત્માને અહીં લાવ' એમ સત્યભામાએ આજ્ઞા આપી, તેથી દાસી વેગથી દોડી જઇને તે કપટી બ્રાહ્મણને તેડી લાવી. તે આશિષ્ આપીને સત્યભામા પાસે બેઠો, એટલે સત્યભામાએ કહ્યું 'હે બ્રહ્મન્! મને રૂકૃમિણીથી અધિક રૂપવાળી કરો.' કપટી વિપ્રે કહ્યું: 'તમે તો બહુ સ્વરૂપવાન્ દેખાઓ છો, તમારા જેવું કોઇ બીજી સ્ત્રીનું રૂપ મેં કયાંઇ પણ જોયું નથી.' સત્યભામા બોલી: 'હે ભદ્ર! તમે કહો છો તે સત્ય છે, તથાપિ મને રૂપમાં વિશેષ અનુપમ કરો.' બ્રાહ્મણે કહ્યું: 'જો સર્વથી રૂપમાં અધિક થવું હોય તો પ્રથમ વિરૂપા થઇ જાઓ, કારણ કે મૂળથી વિરૂપતા હોય તો વિશેષ રૂપ થાય છે' સત્યભામાએ પૂછયું 'ત્યારે પ્રથમ હું શું કરું?' બ્રાહ્મણ બોલ્યો: 'પ્રથમ મસ્તક મુંડાવો અને પછી મશીવડે બધા દેહ ઉપર વિલેપન કરી સાંધેલાં જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરી મારી આગળ આવો; એટલે હું તમારામાં લાવણ્ય અને સૌભાગ્યની શોભાનું આરોપણ કરીશ.' વિશેષ રૂપને ઇચ્છનારી સત્યભામાએ તરત જ તે પ્રમાણે કર્યું, એટલે કપટી બ્રાહ્મણ બોલ્યો: "હું બહુ ક્ષુધાતુર છું, માટે અસ્વસ્થપણે હું શું કરી શકું?' સત્યભામાએ તેને ભોજન આપવા માટે રસોયાને આજ્ઞા કરી, એટલે બ્રાહ્મણે સત્યભામાના કાનમાં આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો કે "હે અનઘે! જ્યાંસુધી હું ભોજન કરુ ત્યાંસુધી કુળદેવીની આગળ બેસીને તમારે 'રૂડુ બુડુ, રૂડુ બુડુ' એવો મંત્ર જપવો." સત્યભામા તરત જ કુળદેવી પાસે જઈ બેસીને જાપ કરવા લાગી. અહીં પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાશક્તિવડે બધી રસોઇ સમાપ્ત કરી દીધી. પછી હાથમાં જળકળશ લઇ રસોઇ કરનારી સ્ત્રીઓ સત્યભામાથી બીતી બીતી બ્રાહ્મણ પ્રત્યે બોલી કે –'હવે તો ઉઠો તો ઠીક' એટલે 'હજુ સુધી હું તૃપ્ત થયો નથી, માટે જ્યાં તૃપ્તિ થશે ત્યાં જઈશ' એમ બોલતો તે કપટી વિપ્ર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પછી તે બાળસાધુનું રૂપ લઈને રૂકૃમિણીને ઘેર ગયો. રૂકૃમિણીએ નેત્રને આનંદરૂપ ચંદ્ર જેવા તેને દૂરથી જોયો. તેને માટે આસન લેવા રૂકૃમિણી ઘરમાં ગઈ, એટલે ત્યાં

પ્રથમથી મૂકી રાખેલા કૃષ્ણના સિંહાસન ઉપર તે બેસી ગયો. જ્યારે રૂક્મિણી આસન લઇ બહાર નીકળી ત્યારે કૃષ્ણના સિંહાસન પર તેને બેઠેલો જોઇ તે વિસ્મયથી નેત્ર વિકાસ કરતી બોલી: 'કૃષ્ણ કે કૃષ્ણના પુત્ર વિના આ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા કોઇ પુરુષને દેવતાઓ સહન કરી શકતા નથી ' તે કપટી સાધુએ કહ્યું કે 'મારા તપના પ્રભાવથી કોઇ દેવતાનું પરાક્રમ મારી ઉપર ચાલતું નથી.' પછી રૂક્મિણીએ પૂછ્યું કે 'તમે શા કારણે અહીં પધાર્યા છો?' એટલે તે બોલ્યો: 'મેં સોળ વર્ષ સુધી નિરાહાર તપ કરેલું છે, વળી મેં જન્મથી જ માતાના સ્તનનું પાન કર્યું નથી, હવે હું અહી તેના પારણાને માટે આવ્યો છું, તેથી જે યોગ્ય લાગે તે મને આપો.' રૂક્મિણી બોલી: 'હે મુનિ! મેં ચતુર્થ તપથી આરંભી વર્ષ સુધીનું તપ સાંભળ્યું છે; પણ કોઇ ઠેકાણે સોળ વર્ષનું તપ સાંભળ્યું નથી.' તે બાળમુનિ બોલ્યો 'તમારે તેનું શું કામ છે? જો કાંઇ હોય અને તે મને આપવાની ઇચ્છા હોય તો આપો, નહીં તો હું સત્યભામાને મંદિરે જઇશ.' રૂક્મિણી બોલી 'મેં ઉદ્વેગને લીધે આજે કાંઇ રાંધેલું નથી.' બાળમુનિએ પૂછ્યું-'તમારે ઉદ્વેગ થવાનું શું કારણ છે?' રૂક્મિણીએ કહ્યું, "મારે પુત્રનો વિયોગ થયો છે, તેના મેળાપની આશાએ મેં આજ સુધી કુળદેવીનું આરાધન કર્યું, આજે છેવટે કુળદેવીને મસ્તકનું બળિદાન આપવાની ઇચ્છાથી મેં મારી ગ્રીવા ઉપર પ્રહાર કર્યો, એટલે દેવીએ કહ્યું: 'પુત્રી! સાહસ કર નહીં આ તારા આંગણામાં રહેલું આમ્રવૃક્ષ જ્યારે અકાળે ખીલી નીકળશે ત્યારે તારો પુત્ર આવશે ' આજે આ આમ્રવૃક્ષ તો વિકસિત થયું, પણ મારો પુત્ર હજુ આવ્યો નહીં; માટે હે મુનિરાય! તમે હોરા જુઓ, મારે પુત્રનો સમાગમ ક્યારે થશે? ' મુનિ બોલ્યો: 'જે ખાલી હાથે પૂછે તેને હોરાનું ફળ મળતું નથી.' રૂક્મિણી બોલી: 'કહો ત્યારે તમને શું આપુ?' મુનિ બોલ્યા: 'તપથી મારું ઉદર દુર્બળ થઇ ગયું છે, તેથી મને ક્ષીરભોજન આપો.' પછી રૂક્મિણી ખીર કરવાના દ્રવ્યની શોધ કરવાને તત્પર થઇ. તે વખતે સાધુએ ફરી વાર કહ્યું: 'હું ઘણો ભૂખ્યો છું, માટે જે કોઇ દ્રવ્ય હોય તે લઇને તેની ખીર બનાવી આપો.' પછી રૂક્મિણી પ્રથમ તૈયાર કરેલા મોદકની ખીર કરવા લાગી, પણ તે મુનિના વિદ્યાપ્રભાવથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો નહિ જ્યારે રૂક્મિણીને અતિ ખેદ પામેલી જોઇ ત્યારે તે મુનિએ કહ્યુ: 'જો ખીર રંધાય તેવું ન હોય તો એ મોદકથી જ મારી ક્ષુધાને શાંત કરો.' રૂક્મિણી બોલી 'ભગવન્! આ મોદક કૃષ્ણ વગર બીજા કોઇને જરી શકે તેવા નથી, માટે તે તમને આપીને હું ઋષિહત્યા નહી કરું.' મુનિ બોલ્યો 'તપસ્યાના પ્રભાવથી મારે કાંઇ પણ દુર્જર (ન જરે તેવું) નથી.' પછી રૂક્મિણી શંકિત ચિત્તે તેને એકેક મોદક આપવા લાગી જેમ જેમ તે આપવા લાગી તેમ મુનિ ઉતાવળો ઉતાવળો ખાતો ગયો, એટલે તે વિસ્મય પામીને બોલી 'મહર્ષિ! તમે તો ઘણા બળવાન્ લાગો છો.'

આ બાજુ સત્યભામા 'રૂડુ બુડુ' મંત્રને જપતી હતી ત્યાં બાગવાન પુરુષોએ આવીને કહ્યુ 'સ્વામિની! કોઇ પુરુષે આવી આપણા ઉદ્યાનને ફળ વગરનું કરી દીધું છે.' કોઇએ આવીને જણાવ્યું કે 'ઘાસની દુકાનોમાંથી ઘાસને ખુટાડી દીધું છે.' કોઇએ આવીને જાહેર કર્યું કે 'બધા ઉત્તમ જળાશયો નિર્જળ કર્યાં છે.' અને કોઇએ આવીને કહ્યુ કે 'ભાનુ

કુમારને અશ્વ ઉપરથી કોઇએ પાડી નાખ્યો છે.' તે સાંભળી સત્યભામાએ દાસીને કહ્યું કે 'અરે! તે બ્રાહ્મણ ક્યાં છે?' એટલે દાસીઓએ તેની જે બીના બની હતી તે યથાર્થ કહી બતાવી. પછી ખેદ પામ્યા છતાં અમર્ષ ધરતી સત્યભામાએ કેશ લાવવાને માટે હાથમાં પાત્ર આપીને દાસીઓને રૂક્મિણી પાસે મોકલી. તેઓએ આવીને રૂક્મિણીને કહ્યું: 'હે માનની! તમારા કેશ અમને શીઘ્ર આપો; અમારી સ્વામિની સત્યભામા તેમ કરવાને આજ્ઞા કરે છે.' તે સાંભળી પેલા કપટી સાધુએ તે દાસીઓના જ તથા સત્યભામાના પૂર્વે મુંડેલા કેશવડે તે પાત્ર ભરી આપી તેમને સત્યભામા પાસે મોકલી. સત્યભામાએ તે દાસીઓને કેશ વિનાની જોઇને પૂછ્યું કે 'આ શું?' એટલે દાસીઓ બોલી કે 'શું તમે નથી જાણતાં કે જેવા સ્વામિની હોય તેવો જ પરિવાર હોય છે.' પછી ભ્રમિત થયેલી સત્યભામાએ કેટલાએક નાપિત લોકોને રૂક્મિણીને ઘેર મોકલ્યા, એટલે તે સાધુએ તેઓને શીર પરની ત્વચા પણ છેદાય તેમ વિદ્યાવડે મુંડીને કાઢી મૂકયા. તે નાપિતોને મુંડેલા જોઇ સત્યભામાએ ક્રોધથી કૃષ્ણની પાસે આવીને કહ્યું 'સ્વામિન્! તમે રૂક્મિણીના કેશ અપાવવાના જામીન થયા છો, માટે તે પ્રમાણે મને આજ તેના કેશ અપાવો અને એ કાર્ય માટે તમે પોતે જઇને રૂક્મિણીના મસ્તકને મુંડિત કરાવો.' એટલે હરિ હસતા હસતા બોલ્યા 'તમે જ મુંડિત તો થયા છો.' સત્યભામા બોલી 'હમણાં મશ્કરી કરવી છોડી દો અને તેના કેશ મને આજે જ અપાવો' પછી કૃષ્ણે તે કાર્ય માટે બળભદ્રને સત્યભામા સાથે રૂક્મિણીને ઘેર મોકલ્યા. ત્યાં પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાથી કૃષ્ણનું રૂપ વિકુર્વ્યું એટલે તેમને ત્યાં જોઇ રામ લજ્જા પામી પાછા વળ્યા. પૂર્વ સ્થાનકે આવતાં ત્યાં પણ કૃષ્ણને જોઇને તે બોલ્યા કે 'તમે મારું ઉપહાસ્ય કેમ કરો છો? તમે મને કેશને માટે ત્યાં મોકલી પાછા તમે પોતે જ ત્યાં આવ્યા, અને પાછા અહીં આવતા રહ્યા. જેથી તમે સત્યભામાને અને મને બન્નેને સમકાળે શરમાવી દીધાં.' કૃષ્ણે સોગન ખાઇને કહ્યું કે 'હું ત્યાં આવ્યો નહોતો.' એમ કહ્યા છતાં પણ 'આ બધી તમારી જ માયા છે' એમ બોલતી સત્યભામા રીસ ચડાવીને પોતાના મહેલમાં ચાલી ગઇ. પછી તેને મનાવવા માટે હરિ તેને ઘેર ગયા.

અહીં નારદે રૂક્મિણીની પાસે આવીને કહ્યું કે 'આ તમારો પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન છે.' એટલે તત્કાળ માતાના ચિરકાળના વિયોગદુઃખરૂપ અંધકારને ટાળવામાં સૂર્યસમાન પ્રદ્યુમ્ન પોતાનું દેવ જેવું રૂપ પ્રગટ કરી માતાના ચરણમાં પડ્યો. રૂક્મિણીના સ્તનમાંથી દૂધની ધારા ચાલી. તત્કાળ તેણે પુત્રને આલિંગન કર્યું અને નેત્રમાં અશ્રુ લાવી તે વારંવાર પુત્રના મસ્તક પર ચુંબન કરવા લાગી. પછી પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'માતા! હું મારા પિતાને કાંઇક આશ્ચર્ય બતાવું ત્યાં સુધી તમે મને ઓળખાવશો નહીં.' હર્ષમાં વ્યગ્ર થયેલી રૂક્મિણીએ કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહીં. પછી પ્રદ્યુમ્ન રૂક્મિણીને એક માયારથમાં બેસાડીને ચાલ્યો અને શંખ ફુંકીને જણાવ્યું કે 'હું આ રૂક્મિણીનું હરણ કરું છું. જો કૃષ્ણ બળવાન્ હોય તો તેની રક્ષા કરે.' તે સાંભળી 'આ કોણ દુર્બુદ્ધિ મરવાને ઇચ્છે છે?' એમ બોલતા કૃષ્ણ હાથમાં ધનુષ્ય લઇ સૈન્ય સહિત તેની પાછળ દોડ્યા. પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાના સામર્થ્યથી તે ધનુષ્ય ભાંગી નાખીને હાથીને દાંત રહિત કરે તેમ તત્કાળ કૃષ્ણને આયુધ વગરના કરી દીધા. તે વખતે જેવામાં હરિ ખેદ પામ્યા તેવામાં તેની જમણી ભુજા

ફરકી, એટલે તેમણે તે વાત રામને જણાવી. તે વખતે નારદે આવીને કહ્યું : કૃષ્ણ આ રૂક્મિણી સહિત તમારા જ પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન છે, તેથી તેને ગ્રહણ કરો અને યુદ્ધની વાર્તા છોડી દો.' તત્કાળ પ્રદ્યુમ્ન કૃષ્ણને નમી રામના ચરણમાં પડ્યો. તેઓએ ગાઢ આલિંગન કરી વારંવાર તેના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું. જાણે યૌવન સહિત જ જન્મ્યો હોય તેવા અને દેવની લીલાને ધારણ કરતા પ્રદ્યુમ્નને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને કૃષ્ણે લોકોના મનને કૌતુક ઉત્પન્ન કરતા સતા રૂક્મિણી સાથે ઇદ્રની જેમ તે વખતે દ્વાર ઉપર રચેલાં નવીન તોરણોથી ભ્રકુટીના વિભ્રમને કરાવતી દ્વારિકામાં પ્રવેશ કર્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि रुक्मिण्यादिपरिणयनपांडवद्रौपदीस्वयंवरप्रद्युम्नचरित्रवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

सर्ग ७ मो

શાંબ તથા પ્રદ્યુમ્નનો વિવાહ અને જરાસંધનો વધ

પૂર્વોક્ત રીતે દ્વારિકામાં પ્રદ્યુમ્નના આવવાનો મહોત્સવ પ્રવર્તતો હતો તે વખતે દુર્યોધન રાજાએ આવી કૃષ્ણવાસુદેવને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે: 'સ્વામિન્ ! મારી પુત્રી અને તમારી પુત્રવધૂને હમણાં જ કોઇ હરી ગયું છે, માટે તેની શોધ કરાવો કે જેથી આપના પુત્ર ભાનુક સાથે તેને પરણાવીએ.' કૃષ્ણ બોલ્યા 'હું સર્વજ્ઞ નથી, જો સર્વજ્ઞ હોઉં તો કોઇએ હરણ કરેલા રૂક્મિણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નને જ હુ કેમ ન જાણું ?' તે વખતે પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'હું પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાથી તે વાત જાણીને તેને અહીં લઇ આવીશ.' એમ કહીને સ્વયંવરા થઈને આવેલી તે કન્યાને ત્યાં લઇ આવ્યો. કૃષ્ણ તે કન્યા પ્રદ્યુમ્નને જ આપવા લાગ્યો પણ 'એ તો મારે નાના ભાઇની સ્ત્રી થવાની હોવાથી વધુ સમાન છે' એમ કહી પ્રદ્યુમ્ને તેને ગ્રહણ કરી નહીં અને ભાનુક સાથે તેને પરણાવી. ત્યારપછી પ્રદ્યુમ્નની ઈચ્છા નહોતી તો પણ કૃષ્ણે મોટા ઉત્સવથી ખેચરોની અને રાજાઓની અનેક કન્યાઓ પ્રદ્યુમ્નને પરણાવી. પછી રૂક્મિણીએ અને કૃષ્ણે પ્રદ્યુમ્નને લાવવામાં ઉપકારી નારદની પૂજા કરીને વિદાય કર્યા.

અન્યદા પ્રદ્યુમ્નની મોટી સમૃદ્ધિ જોઈને અને તેની શ્લાઘા સાંભળીને સત્યભામા [1]કોપગૃહમાં જઇ જૂના માંચા[2] ઉપર સૂઇ ગઇ ત્યાં કૃષ્ણ આવ્યા એટલે તેને જોઈને સંભ્રમથી બોલી ઉઠ્યા 'હે સુંદરી ! કોણે તમારું અપમાન કર્યું છે કે જેથી તમે આમ ખેદ કરો છો ?' સત્યભામા બોલી 'મારું કોઇએ અપમાન કર્યું નથી, પણ જો મારે પ્રદ્યુમ્નના જેવો પુત્ર નહીં થાય તો હું જરૂર મૃત્યુ પામીશ' તેનો આગ્રહ જાણી કૃષ્ણે નૈગમેષી દેવને ઉદ્દેશીને અષ્ટમભક્ત યુક્ત પૌષધવ્રત ગ્રહણ કર્યું. નૈગમેષી પ્રગટ થઈને બોલ્યો કે 'હું શું કાર્ય કરુ ?' કૃષ્ણે કહ્યું: 'સત્યભામાને પ્રદ્યુમ્નના જેવો પુત્ર આપો.' નૈગમેષી બોલ્યો:

૧ રીસાનારને સૂવાનું ઠેકાણું. ૨ જૂનો ખાટલો.

'જે સ્ત્રીથી તમારે તેવા પુત્રની ઇચ્છા હોય તે સ્ત્રીને આ હાર પહેરાવીને સેવજો, જેથી તેને ઇચ્છિત પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહી હાર આપીને નૈગમેષી દેવ અંતર્ધાન થઇ ગયો. કૃષ્ણ વાસુદેવે હર્ષ પામી સત્યભામાને શય્યાસ્થાને આવવાનું કહેવરાવ્યું. પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ તે વાત પ્રદ્યુમ્નને જણાવી, એટલે તેણે પોતાની માતાને કહ્યું કે 'મારા જેવા પુત્રની ઇચ્છાએ તે હાર તમે જઇને લ્યો' રૂક્મિણી બોલીઃ 'વત્સ! તારા જેવા એક પુત્રથી હું કૃતાર્થ છું, કારણ કે સ્ત્રીરત્નને વારંવાર પ્રસવ થતો નથી' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'ત્યારે તમારી બધી સપત્નીઓમાં તમને કઇ સપત્ની પ્રિય છે તે કહો, જેથી હું તેને તેવો પુત્ર થાય તેમ કરું.' રૂક્મિણી બોલી 'વત્સ! જ્યારે હું તારા વિયોગથી દુઃખી હતી તે વખતે મારી સપત્ની જાંબવતી મારી સમાન દુઃખી થઇને મારા દુઃખમાં ભાગ લેનારી થઇ હતી, તેથી તેને તારા જેવો પુત્ર થાઓ.' એમ કહી પ્રદ્યુમ્નની આજ્ઞાથી રૂક્મિણીએ જાંબવતીને બોલાવી. એટલે પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાથી તેનું રૂપ સત્યભામાના જેવું કરી દીધું પછી રૂક્મિણીએ તેને સમજાવીને હરિના મંદિરમાં મોકલી સાયંકાળે કૃષ્ણે આવી તેને હાર આપીને ભોગવી તે વખતે જ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને કૈટભનો જીવ સિંહના સ્વપ્નથી સૂચિત થઇ જાંબવતીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. જાંબવતી હર્ષ પામીને પોતાને સ્થાનકે ગઇ. એટલામાં ખરી સત્યભામા પોતાના વારાના કૃષ્ણના મંદિરમાં આવી. તેને જોઇને કૃષ્ણે ચિંતવ્યું કે–'અહો! સ્ત્રીઓને કેવી ભોગની અતૃપ્તિ હોય છે! આ સત્યભામા હમણાં જ અહીંથી ગઇ હતી અને પાછી સત્વર અહીં આવી છે, અથવા શું કોઇ બીજી સ્ત્રીએ સત્યભામાનું રૂપ લઇને મને છળ્યો હશે? માટે તે તો જે બન્યું હોય તે ખરું, પણ આ સ્ત્રીને નારાજ ન કરવી.' એમ વિચારી કૃષ્ણે તેની સાથે ક્રીડા કરી. આ ખબર પ્રદ્યુમ્નને પડી એટલે તેણે કૃષ્ણની ક્રીડાને જ વખતે વિશ્વને ક્ષોભ કરે તેવી કૃષ્ણની ભેરી વગાડી, જેથી 'આ ભેરી કોણે વગાડી?' એમ ક્ષોભ પામીને કૃષ્ણે પૂછ્યું, એટલે સેવકજને કહ્યું કે– 'રૂક્મિણીના કુમાર પ્રદ્યુમ્ને વગાડી છે.' એટલે કૃષ્ણ હાસ્ય કરી બોલ્યાઃ 'જરૂર એણે જ હમણા સત્યભામાને છળી છે, કારણ કે શોક્યનો પુત્ર દશ શોક્યના જેવો હોય છે. આ ભેરીના નાદથી કિંચિત્ ભયયુક્ત મારા સેવનથી સત્યભામાને ભીરુ પુત્ર થશે, કારણ કે ભવિતવ્યતા અન્યથા થતી જ નથી.'

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે કૃષ્ણ રૂક્મિણીને ઘેર ગયા ત્યાં જાંબવતીને પેલા દિવ્ય હારથી ભૂષિત જોઇ કૃષ્ણ અનિમેષ નેત્રે તેની સામું જોવા લાગ્યા. એટલે જાંબવતી બોલી 'સ્વામિન્! શું જુઓ છો? હું તે જ તમારી પત્ની છું.' હરિ બોલ્યા 'દેવી! આ દિવ્ય હાર ક્યાંથી?' જાંબવતી બોલી 'તમારા પ્રસાદથી, આપે જ આપેલો છે તે શું તમારા કાર્યને ભૂલી ગયા?' તે જ વખતે જાંબવતીએ પોતાને આવેલા સિંહના સ્વપ્નની વાત જણાવી; એટલે કૃષ્ણ 'દેવી તમારે પ્રદ્યુમ્ન જેવો પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહીને સ્વસ્થાને ગયા.

સમય આવતાં સિંહણની જેમ જાંબવતીએ **શાંબ** નામના અતુલ્ય પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપ્યો. શાંબની સાથે જ સારથિને **દારૂક** અને સુબુદ્ધિ મંત્રીને **જયસેન** નામે પુત્ર થયા. સત્યભામાને એક ભાનુક નામે પુત્ર હતો અને બીજો ગર્ભાધાનને અનુસારે **ભીરૂ** નામે પુત્ર થયો. બીજી પણ કૃષ્ણની સ્ત્રીઓને હાથીના બચ્ચાંની જેવા ઘણા પરાક્રમી પુત્રો

થયા. શાંબ મંત્રી અને સારથિના પુત્રોની સાથે અનુક્રમે મોટો થયો અને બુદ્ધિવંત હોવાથી તેણે લીલામાત્રમાં બધી કળાઓ ગ્રહણ કરી.

અન્યદા રૂક્મિણીએ પોતાના ભાઇ રૂક્મિની વૈદર્ભી નામની પુત્રીનો પોતાના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નની સાથે વિવાહ કરવાનું કહેવા સારુ એક માણસને ભોજકટ નગરે મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈ રૂક્મિ રાજાને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે 'તમારી બેન રૂક્મિણી દેવી તમને કહેવરાવે છે કે તમારી પુત્રી વૈદર્ભી મારા પુત્ર પ્રદ્યુમ્નની વેરે આપો. પૂર્વે મારો ને કૃષ્ણનો ઉચિત યોગ તો દૈવયોગે થયો હતો, પણ હવે આ પ્રદ્યુમ્નનો ને વૈદર્ભીનો સંયોગ તો તમારાથી જ થાઓ.' તે માણસના આવાં વચન સાંભળી પૂર્વનુ વૈર સંભારીને રૂક્મિ બોલ્યો કે 'હું મારી પુત્રી ચંડાળને આપું તે સારું, પણ કૃષ્ણ વાસુદેવના કુળમાં આપું તે યોગ્ય નથી ' દૂતે આવીને રૂક્મિણીને રૂક્મિએ કહેલાં વચનો યથાર્થ કહી સંભળાવ્યા, જેથી ભ્રાતાથી અપમાન પામેલી રૂક્મિણી રાત્રિએ કમળની જેમ ગ્લાનિ પામી ગઇ. પ્રદ્યુમ્ને તેને તેવી જોઇને પૂછ્યું કે: 'માતા! તમે કેમ ખેદ પામ્યાં છો?' એટલે રૂક્મિણીએ મનના શલ્યરૂપ પોતાના ભાઇનું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો: 'હે માતા! તમે ખેદ કરશો નહીં, તે મારો માતુલ સામ વચનને યોગ્ય નથી, તેથી જ મારા પિતાએ પૂર્વે તેને યોગ્ય કામ કર્યું હતું. હમણાં હું પણ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે કરીને તેની પુત્રીને પરણીશ ' આ પ્રમાણે કહી શાંબને સાથે લઇ આકાશમાર્ગે પ્રદ્યુમ્ન ભોજકટ નગરે ગયો. પછી બેમાંથી એકે કિંકરનું અને બીજાએ ચંડાળનુ રૂપ ધર્યું અને બંનેએ ગાયન કરતા કરતા આખા શહેરમાં ફરીને મૃગની જેમ સર્વ નગરજનોનાં મન હરી લીધાં. તે ખબર સાંભળીને રૂક્મિ રાજાએ તે મધુર સ્વરવાળા ગાંધર્વ અને ચંડાળને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં અને પોતાના ઉત્સંગમાં પોતાની પુત્રીને બેસાડીને તે બંનેની પાસે ગાયન કરાવ્યું. તેમનું ગીત સાંભળી હર્ષ પામેલા પરિવાર સહિત રૂક્મિએ તેમને ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું અને પૂછ્યું કે 'તમે કયાંથી આવ્યા છો?' તેઓ બોલ્યા: 'અમે સ્વર્ગમાંથી દ્વારિકામાં આવ્યા છીએ, કારણ કે કૃષ્ણ વાસુદેવને માટે તે નગરી સ્વર્ગવાસી દેવોએ કરેલી છે.' તે વખતે વૈદર્ભી હર્ષ પામીને બોલી કે: 'ત્યાં કૃષ્ણ ને રૂક્મિણીનો પ્રદ્યુમ્ન નામે પુત્ર છે, તેને તમે જાણો છો?' શાંબ બોલ્યો 'રૂપમાં કામદેવ જેવા અને પૃથ્વીને અલંકારભૂત તિલક જેવા એ મહાપરાક્રમી પ્રદ્યુમ્ન કુમારને કોણ ન જાણે?' તે સાંભળી વૈદર્ભી રાગગર્ભિત ઉત્કંઠાવાળી થઈ ગઇ. એ વખતે રાજાનો એક ઉન્મત્ત હાથી ખીલો ઉખેડી નાખી છૂટો થઇને નગરમાં દોડવા લાગ્યો. અકાળે તોફાન મચાવતા અને બધા નગરમાં ઉપદ્રવ કરતા તે હાથીને કોઇ પણ મહાવત વશ કરી શકયો નહીં તે સમયે રૂક્મિરાજાએ પટહ વગડાવીને એવી આઘોષણા કરાવી કે-"જે કોઇ આ હાથીને વશ કરશે તેને હું ઇચ્છિત વસ્તુ આપીશ" કોઇએ તે પટહને છબ્યો નહીં એટલે આ બન્ને વીરોએ પટહ છબ્યો અને ગીતવડે કરીને જ તે ઉન્મત્ત હાથીને સ્થભિત કરી દીધો. પછી તે બન્ને જણે તે હાથી ઉપર આરૂઢ થઈ તેને બંધનસ્થાનમા લાવીને બાંધી દીધો. નગરજનોને આશ્ચર્ય પમાડનારા તે બન્નેને રાજાએ હર્ષથી બોલાવ્યા પછી કહ્યું કે 'તમારે જે જોઇએ તે માગી લ્યો.' એટલે તેઓએ કહ્યું કે 'અમારે કોઈ ધાન્ય રાંધનારી નથી, માટે આ

વૈદર્ભીને આપો.' તે સાંભળી રૂક્મિરાજાએ ક્રોધાયમાન થઇને તેમને નગર બહાર કાઢી મૂકયા. નગરબહાર ગયા પછી પ્રદ્યુમ્ને શાંબને કહ્યું: 'ભાઇ! રૂક્મિણી દુ:ખી થતાં હશે, માટે વધારે વિલંબ કરવો યુક્ત નથી.' આ પ્રમાણે વાતો કરતાં ઉજ્જ્વળ રાત્રિ થઇ, જ્યારે સર્વ લોકો સૂઇ ગયાં ત્યારે પ્રદ્યુમ્ન પોતાની વિદ્યાથી જ્યાં વૈદર્ભી સૂતી હતી તે સ્થાનમાં ગયો. તેણે ત્યાં રૂક્મિણીનો કૃત્રિમ લેખ બનાવી વૈદર્ભીને આપ્યો. તે વાંચી વૈદર્ભી બોલી 'કહો, તમને શું આપું?' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું: 'સુલોચને! મને તમારો દેહ જ આપો. હે સુંદરી! જેને માટે રૂક્મિણી દેવીએ તમારી માગણી કરી હતી તે પ્રદ્યુમ્ન હું પોતે જ છું.' 'અહો દૈવયોગે વિધિની ઘટના યોગ્ય થઇ.' એમ બોલતી વૈદર્ભીએ તે વચન સ્વીકાર્યું. પછી તરત જ વિદ્યાના બળવડે ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિની સાક્ષીથી મંગળકંકણવાળી અને શ્વેત રેશમી વસ્ત્રને ધરનારી તે બાળાને પ્રદ્યુમ્ન પરણ્યો અને કૃષ્ણના કુમારે તેજ રાત્રીએ વિવિધ પ્રકારે તેની સાથે ક્રીડા કરી. અવશેષ રાત્રિ રહી એટલે તે બોલ્યો: 'પ્રિયે! હું મારા ભાઇ શાંબની પાસે જાઉં છું; પણ કદી તને આ વિષે તારા માતાપિતા કે પરિવાર પૂછે તો તું કાંઇ પણ ઉત્તર આપીશ નહીં, તેથી જો કદી તેઓ તને ઉપદ્રવ કરશે તો મેં તારા શરીરની રક્ષાને માટે ગોઠવણ કરેલી છે.' આ પ્રમાણે કહી પ્રદ્યુમ્ન ચાલ્યો ગયો. વૈદર્ભી અતિ જાગરણથી અને અતિ શ્રમથી શ્રાંત થઇને સૂઇ ગઇ, તે પ્રાત:કાળે પણ જાગી નહીં. અવસર થયે તેની ધાવમાતા ત્યાં આવી, એટલે તે વૈદર્ભીના કરમાં મંગળકંકણ વિગેરે વિવાહનાં ચિહ્નો જોઇને શંકા પામી; તેથી તત્કાળ તેણે વૈદર્ભીને જગાડીને પૂછયું, પણ વૈદર્ભીએ કાંઇ ઉત્તર આપ્યો નહીં. એટલે પોતે અપરાધમાં ન આવવા સારુ ભયવિહ્વળ થઇને તે વાત રૂક્મિરાજા પાસે જઇને તેણે કહી સંભળાવી. રાજા રાણીએ આવીને વૈદર્ભીને પૂછયું, પણ તેણે કાંઇ ઉત્તર આપ્યો નહીં; પરંતુ વિવાહનાં અને સંભોગનાં ચિહ્ન તેના શરીર પર સ્પષ્ટ રીતે જોવામાં આવ્યાં, તેથી રૂક્મિએ વિચાર્યું કે 'જરૂર આ કન્યાને આપ્યા વગર કોઇ અધમ પુરુષે સ્વેચ્છાથી તેની સાથે ક્રીડા કરી છે.' માટે હવે આ અધમ કન્યાને તો પેલા બે ચંડાળને જ આપવી યોગ્ય છે. આવો વિચાર કરી રાજાએ ક્રોધથી છડીદારની પાસે પેલા બે ચંડાળોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે 'આ કન્યાને ગ્રહણ કરો અને તમે એવે સ્થાનકે જાઓ કે જેથી હું તમને ફરી દેખું નહીં.' આ પ્રમાણે કહી ક્રોધથી રૂક્મિએ તેમને વૈદર્ભી આપી દીધી. તેઓએ વૈદર્ભીને કહ્યું કે 'હે રાજપુત્રી! તમે અમારે ઘેર રહીને જળ ભરવાનું કે ચર્મ અને રજ્જુ વિગેરે વેચવાનું કામ કરશો?' પરમાર્થ જાણનારી વૈદર્ભી બોલી 'જે દૈવ કરાવશે તે હું અવશ્ય કરીશ, કારણ કે દૈવનું શાસન દુર્લંધ્ય છે.' પછી તેઓ વૈદર્ભીને લઇને ત્યાંથી અન્યત્ર ગયા.

રૂક્મિ રાજા સભામાં આવીને પોતાના કાર્યથી થયેલા પશ્ચાત્તાપથી રૂદન કરવા લાગ્યો "અરે વત્સે વૈદર્ભી! કયાં ગઇ? તારો યોગ્ય સંયોગ થયો નહીં. હે નંદને! મેં તને ગાયની જેમ ચંડાળને દ્વારે નાખી છે. કોપ એ ખરેખરો ચંડાળ છે, જેથી મારા હિતેચ્છુ વર્ગે પણ મારી પાસે એ પુત્રી ચંડાળને અપાવી. પ્રદ્યુમ્નને માટે રૂક્મિણી બહેને મારી પુત્રીની માગણી કરી તો પણ મેં ક્રોધાંધ થઇને તેને આપી નહીં, માટે મંદબુદ્ધિવાળા મને ધિક્કાર છે!" આ પ્રમાણે રાજા રૂદન કરતો હતો તેવામાં તેણે વાજિત્રોનો ગંભીર

નાદ સાંભળ્યો. એટલે 'આ નાદ કયાંથી આવે છે ?' એમ તેણે સેવકોને પૂછ્યું. રાજપુરુષોએ તરત જ તપાસ કરીને કહ્યું કે 'રાજેંદ્ર! પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ વૈદર્ભીની સાથે આપણા નગરની બહાર એક વિમાન જેવા પ્રાસાદમાં દેવની જેમ રહેલા છે. ચારણો તેમની સ્તુતિ કરે છે, અને તેઓ ઉત્તમ વાજિત્રોવડે મનોહર સંગીત કરાવે છે. તેનો આ નાદ અહીં સંભળાય છે." પછી રૂક્મિ રાજાએ હર્ષ પામી તેઓને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા અને પોતાના ભાણેજ પ્રદ્યુમ્નની જમાઇપણાના સ્નેહથી વિશેષે પૂજા કરી. પછી રૂક્મિ રાજાની રજા લઇને વૈદર્ભી અને શાંબને લઇ પ્રદ્યુમ્ન દ્વારિકામાં આવ્યો, જ્યાં તે રૂક્મિણીનાં નેત્રને ઉત્સવરૂપ થયો. નવયૌવનવાળો પ્રદ્યુમ્ન નવયૌવનવતી અભિનવ વૈદર્ભીની સાથે ક્રીડા કરતો સુખે રહેવા લાગ્યો, તેમજ **હેમાંગદ** રાજાની વેશ્યાથી થયેલી **સુહરિણ્યા** નામની રૂપમાં અપ્સરા જેવી પુત્રી સાથે પરણીને શાંબ પણ ક્રીડા કરતો સુખે રહેવા લાગ્યો.

શાંબ હમેશાં ક્રીડા કરતાં કરતાં ભીરૂકને મારતો હતો અને દ્યૂતમાં ઘણું ધન હરાવી હરાવીને પડાવી લેતો હતો. એક દિવસ તેમ થવાથી ભીરૂક રૂદન કરતો કરતો સત્યભામા પાસે આવ્યો, એટલે સત્યભામાએ શાંબની તે વર્તણુક કૃષ્ણને જણાવી. કૃષ્ણે જાંબવતીને તે વાત કરી, એટલે જાંબવતી બોલી 'હે સ્વામિન્! મેં આટલા વખત સુધીમાં શાંબની નઠારી વર્તણુક કોઇ વખતે પણ સાંભળી નથી અને તમે આ શું કહો છો ?' કૃષ્ણે કહ્યું કે 'સિંહણ તો પોતાના પુત્રને સૌમ્ય અને ભદ્રિક જ માને, પણ તેના બાળકની ક્રીડાને તો હાથીઓ જ જાણે છે, માટે તારે જોવી હોય તો ચાલ, હું તને તારા પુત્રની ચેષ્ટા બતાવું.' પછી કૃષ્ણે આહેરનું રૂપ ધર્યું અને જાંબવતીને આહેરની સ્ત્રીનું રૂપ કરાવ્યું. બંને જણ તક્ર[1] વેચવા દ્વારિકામાં દાખલ થયા, એટલે તેમને સ્વેચ્છાવિહારી શાંબકુમારે દીઠાં. શાંબે [2]આહેરીને કહ્યું: 'અરે બાઇ! અહીં આવ, મારે તમારું ગોરસ લેવું છે' તે સાંભળી આહેરી શાંબની પછવાડે ગઈ. આહેર પણ પાછળ પાછળ આવ્યો. આગળ જતાં શાંબ એક દેવાલયમાં પેઠો અને તેણે પેલી આહેરીને અંદર આવવા કહ્યું. આહેરી બોલી: 'હું અંદર નહીં આવું, મને અહીં જ મૂલ્ય આપો.' એટલે 'અહીં અવશ્ય પેસવું જોઇશે' એમ કહી લતાને હાથીની જેમ શાંબ તેને હાથ પકડીને ખેંચવા લાગ્યો, એટલે 'અરે મારી સ્ત્રીને કેમ પકડે છે ?' એમ બોલતો પેલો આહેર દોડ્યો, અને તત્કાળ કૃષ્ણ અને જાંબવતી પ્રગટ થયાં. અચાનક પોતાના માતપિતાને જોઇ શાંબ મુખ સંતાડીને નાસી ગયો. હરિએ આ પ્રમાણે શાંબની દુશ્ચેષ્ટા જાંબવતીને બતાવી. બીજે દિવસે કૃષ્ણે બળાત્કારે શાંબને બોલાવ્યો, ત્યારે તે એક કાષ્ઠનો ખીલો ઘડતો ઘડતો ત્યાં આવ્યો. કૃષ્ણે ખીલો ઘડવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તે બોલ્યો 'જે ગઈ કાલની મારી વાત કરશે તેના મુખમાં આ ખીલી નાખવી છે, તેથી હું આ ખીલી ઘડું છું.' તે સાંભળી 'આ શાંબ નિર્લજ્જ અને કામવશ થઇ જેમ તેમ સ્વેચ્છાએ વર્તે છે' એમ જાણી કૃષ્ણે તેને નગરીની બહાર કાઢી મૂક્યો.

જ્યારે શાંબ નગરીની બહાર જવા ચાલ્યો તે વખતે પ્રદ્યુમ્ને અંતરમાં સ્નેહ ધરીને પૂર્વ જન્મના બંધુરૂપ શાંબને પ્રજ્ઞપ્તિવિદ્યા આપી પછી પ્રદ્યુમ્ન હમેશાં ભીરૂકને કનડવા લાગ્યો તેથી એક વખતે સત્યભામાએ તેને કહ્યું કે 'અરે દુર્મતિ! તું પણ શાંબની જેમ

---

૧. છાશ. ૨. ભરવાડણ.

નગરીની બહાર કેમ નીકળતો નથી ?' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'હું બહાર નીકળીને ક્યાં જાઉં ?' ત્યારે સત્યભામાએ કહ્યું કે 'સ્મશાનમાં જા.' તે બોલ્યો કે 'પાછો ક્યારે આવું ?' સત્યભામા ક્રોધ કરી બોલી કે 'જ્યારે હું શાંબને હાથે પકડીને ગામમાં લાવું ત્યારે તારે પણ આવવું.' 'જેવી માતાની આજ્ઞા' એમ કહી પ્રદ્યુમ્ન તરત જ સ્મશાનમાં ગયો. શાંબ પણ ભમતો ભમતો ત્યાં આવ્યો. પછી બંને ભાઈઓ સ્મશાનભૂમિમાં રહ્યા અને નગરીનાં જે મુડદાં આવે તેમનો ડાઘુઓ પાસેથી મોટો કર લઈને પછી ત્યાં દહન કરવા દેવા લાગ્યાં.

અહીં સત્યભામાએ ભીરૂકને માટે મોટો પ્રયત્ન કરી નવાણુ કન્યાઓ મેળવી. પછી સો પૂરી કરવા માટે એક કન્યાની તપાસ કરવા લાગી. આ ખબર પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાવડે જાણીને પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાબળથી એક મોટી સેના વિકુર્વી અને પોતે જિતશત્રુ નામે રાજા થયો. શાંબ દેવકન્યા જેવું રૂપ ધરી તેની કન્યા બન્યો. એક વખતે સખીઓ સાથે વીંટાઇને ક્રીડા કરતી તે કન્યાને ભીરૂકની ધાત્રીમાતાએ દીઠી, એટલે તે હકીકત ધાત્રીએ સત્યભામાને કહી. સત્યભામાએ દૂત મોકલીને જિતશત્રુ રાજા પાસે તેની માગણી કરી. જિતશત્રુ રાજાએ તે દૂતને કહ્યું 'જો સત્યભામા હાથે પકડીને મારી કન્યાને દ્વારિકા નગરીમાં લઈ જાય અને વિવાહ વખતે ભીરૂકના હાથની ઉપર મારી કન્યાનો હાથ મૂકે તો હું મારી કન્યા તેને આપું.' દૂતે આવીને તે સર્વ વાત સત્યભામાને કહી. એટલે તેમ કરવાનું સ્વીકારીને તે તરત જ જિતશત્રુ રાજાની છાવણીમાં આવી. તે વખતે શાંબે પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાને કહ્યું કે 'આ સત્યભામા અને તેનો પરિજન મને કન્યારૂપે જુવે અને બીજા નગરજનો શાંબરૂપે જુવે એમ કર.' એટલે પ્રજ્ઞપ્તિએ તેમ કર્યું. પછી સત્યભામાએ શાંબને દક્ષિણ હાથે પકડી દ્વારિકામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તે જોઇ નગરની સ્ત્રીઓ કહેવા લાગી 'અહો, જુવો કેવું આશ્ચર્ય ! સત્યભામા ભીરૂકના વિવાહોત્સવમાં શાંબને હાથે પકડીને લઈ આવે છે.' શાંબ સત્યભામાને મહેલે ગયો ત્યાં તેણે કપટબુદ્ધિથી પાણિગ્રહણ સમયે ભીરૂકના દક્ષિણ કર ઉપર પોતાનો વામ કર રાખ્યો અને એક ઊણી સો કન્યાઓના ડાબા હાથ ઉપર પોતાનો જમણો હાથ રાખ્યો. તે રીતે શાંબે વિધિપૂર્વક અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી. કન્યાઓ અતિ રૂપવંત શાંબને જોઇને બોલી કે 'અરે કુમાર ! અમારા ખરેખરા પુણ્યના ઉદયથી વિધિએ મેળવી આપેલા કામદેવ જેવા તમે અમોને પતિપણે પ્રાપ્ત થયા છો.' તેમની સાથે વિવાહ થઇ રહ્યા પછી શાંબ વાસગૃહમાં ગયો. ભીરૂક પણ શાંબની સાથે ત્યાં આવતો હતો, એટલે શાંબે ભ્રકુટી ચડાવીને બીવરાવ્યો, જેથી તે નાસી ગયો. તેણે આવીને સત્યભામાને તે વાત કહી, પણ સત્યભામાએ માની નહીં. પછી પોતાની જાતે ત્યાં આવી જોયું, તો શાંબકુમારને ત્યાં બેઠેલો દીઠો. શાંબે સાપત્ન માતાને પ્રણામ કર્યો, એટલે સત્યભામા કોપ કરીને બોલી–'અરે નિર્લજ્જ તને અહીં કોણ લાવ્યું ?' શાંબ બોલ્યો 'માતા ! તમે જ મને હાથે પકડીને લાવ્યાં છો અને આ નવાણુ કન્યાઓની સાથે મારો વિવાહ પણ તમે જ કરાવ્યો છે. આ વિષે બધા દ્વારિકાના લોકો મધ્યસ્થ (સાક્ષી) છે.' આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે સત્યભામાએ ત્યાં આવતા નગરજનોને પૂછવા માંડ્યું. તેઓએ કહ્યું કે: 'દેવી ! કોપ કરો નહીં. અમારી નજરે તમે શાંબને હાથે પકડીને દ્વારિકામાં લાવ્યા છો અને તેનો જ આ કન્યાઓ સાથે તમે વિવાહ કરાવ્યો છે' આ પ્રમાણેની લોકોની સાક્ષી સાંભળી સત્યભામા "અરે તું કપટી, કપટીનો

પુત્ર, કપટીનો કનિષ્ઠ ભાઇ અને કપટી માતાનો પુત્ર છે, તેથી તું મને કન્યારૂપે છળી ગયો છે." આ પ્રમાણે કહીને રોષથી ચાલી ગઇ. પછી કૃષ્ણે સર્વ લોકોની સમક્ષ તે કન્યાઓને શાંબની સાથે પરણાવી અને જાંબવતીએ મોટો ઉત્સવ કર્યો.

પછી શાંબ વસુદેવને નમસ્કાર કરવાને ગયો. ત્યાં તેણે કહ્યું. "તાત ! તમે ચિરકાળ પૃથ્વીમાં ભમી ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા અને હું તો પૃથ્વીમાં ભમ્યા વગર એક સાથે સો કન્યાઓ પરણ્યો; તેથી મારામાં અને તમારામાં આ પ્રત્યક્ષ અંતર છે !" વસુદેવ બોલ્યા: 'રે વત્સ ! તું કુવાના દેડકા જેવો છે. પિતાએ નગરીની બહાર કાઢ્યો, તોપણ તું પાછો આવ્યો, તેથી માનવાજત એવા તને ધિક્કાર છે ! અને હું તો ભાઇએ કિંચિત્ અપમાન કર્યું એટલે વીરવૃત્તિથી નગરમાથી નીકળી, સર્વે ઠેકાણે અસ્ખલિતપણે ભમી અનેક કન્યાઓને પરણ્યો અને પછી અવસરે મળેલા તેજ બંધુઓએ આદરથી પ્રાર્થના કરી એટલે હું પાછો ઘેર આવ્યો છુ. તારી જેમ પોતાની મેળે પાછો આવ્યો નથી.' આવો તેમનો ઉત્તર સાંભળી પોતાના પૂજ્ય વસુદેવનો પોતે પ્રથમના વાકયોથી તિરસ્કાર કર્યો છે એમ જાણી, શાંબ અંજલિ જોડી, પ્રણામ કરીને પિતામહ પ્રત્યે બોલ્યો: 'હે પિતામહ ! મેં અજ્ઞાનથી અને બાળચેષ્ટાથી કહ્યું તે ક્ષમા કરજો, કેમકે તમો તો ગુણોવડે લોકોત્તર છો.'

અન્યદા કેટલાએક ધનાઢ્ય વણિકો મોટાં કરિયાણાં લઇ યવનદ્વીપથી જળમાર્ગે ત્યાં આવ્યા. તેઓએ બીજાં કરિયાણા દ્વારિકામાં વેચ્યાં, પણ રત્નકંબળ વેચ્યા નહીં વિશેષ લાભની ઇચ્છાથી તેઓ રાજગૃહીપુરે ગયા ત્યાના વ્યાપારીઓ આગળ થઇને તેમને મગધેશ્વરની દુહિતા જીવયશાને ઘેર લઇ ગયા તે રત્નકંબળ તેમણે જીવયશાને બતાવ્યાં કે જે ઉષ્ણકાળમાં શીત, શીતકાળમા ઉષ્ણ અને ઘણા કોમળ રૂવાંટીવાળાં હતાં જીવયશાએ તે રત્નકંબળનું અર્ધું મૂલ્ય કર્યું એટલે તેઓ બોલી ઊઠ્યા કે: 'અરે ! આમ અર્ધ મૂલ્યે આપવાનાં હોત તો અમે દ્વારિકા છોડીને અહીં શા માટે આવીએ ?' જીવયશાએ પૂછ્યું: 'એ દ્વારિકા નગરી કેવી છે અને ત્યા રાજા કોણ છે ?' વ્યાપારી બોલ્યા: 'સમુદ્રે આપેલા સ્થાનમાં એ દ્વારિકા નગરી દેવતાઓએ રચેલી છે. ત્યા દેવકી અને વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ રાજા છે' તે સાભળી જીવયશા રૂદન કરતી બોલી 'અરે ! શું અદ્યાપિ મારા સ્વામીનો સંહાર કરનાર એ કૃષ્ણ જીવે છે અને પૃથ્વી પર રાજ્ય કરે છે ?' તેને જોઇ જરાસધે રૂદન કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણીએ અજલિ જોડી કૃષ્ણનો સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો અને કહ્યું કે 'પિતાજી ! મને આજે જ રજા આપો, હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરીશ, હવે હુ જીવીશ નહીં' જરાસંધ બોલ્યો 'હે પુત્રી ! રૂદન કર નહીં હું એ કંસના શત્રુ કૃષ્ણની માતાઓ, બહેનો અને સખીઓને રોવરાવીશ'

'હવે આ પૃથ્વી યાદવ વગરની થાઓ' એમ કહી મંત્રીઓએ વાર્યા છતાં પણ જરાસધે પ્રયાણ કરવા માટે સેનાને આજ્ઞા આપી. મહાપરાક્રમી સહદેવ વિગેરે પુત્રો અને પરાક્રમીમાં અગ્રેસર ચેદી દેશનો રાજા શિશુપાલ તેની પછવાડે તૈયાર થયા મહાપરાક્રમી રાજા હિરણ્યનાભ, સગ્રામમા ધુરંધર એવો કૌરવ દુર્યોધન અને બીજા ઘણા રાજાઓ તથા હજારો સામંતો, પ્રવાહો જેમ સાગરમાં મળે તેમ, જરાસંધને આવીને મળ્યા.

જે વખતે જરાસંધ ચાલ્યો તે વખતે તેના મસ્તક પરથી મુકુટ પડી ગયો, ઉર:સ્થળથી હાર તૂટી ગયો, વસ્ત્રના છેડા સાથે પગ ભરાયો, તેની આગળ છીક થઈ, વામ નેત્ર ફરક્યું, તેના હાથીએ સમકાળે વિષ્ટામૂત્ર કર્યાં, પવન પ્રતિકૂળ વાયો અને આકાશમાં ગીધ પક્ષીઓ ઊડવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે આપ્તજનની જેમ માઠાં નિમિત્તોએ અને અપશુકનોએ તેને અશુભ પરિણામ જણાવ્યુ, તો પણ તે જરા પણ રોકાયો નહીં. સૈન્યથી ઊડેલી રજની જેમ સૈન્યના કોળાહળથી દિશાઓને પૂરતો અને દિગ્ગજની જેમ ઉદ્‌ભ્રાંતપણે પૃથ્વીને કંપાવતો ક્રૂર પ્રતિજ્ઞાવાળો જરાસંધ ગજ પર આરૂઢ થઈ સૈન્ય સાથે પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યો.

જરાસંધને આવતો જાણી કલિકૌતુકી નારદે અને બીજા બાતમીદારોએ સત્વર આવીને કૃષ્ણને તે ખબર આપ્યા. તે સાંભળતાં જ અગ્નિના જેવા તેજસ્વી કૃષ્ણ પણ ભંભાનાદપૂર્વક પ્રયાણ કરવાને તૈયાર થયા તે વખતે જેમ સુઘોષા ઘંટાના નાદથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવતાઓ મળે તેમ તે ભંભાના નાદથી સર્વ યાદવો અને રાજાઓ એકઠા થયા. તેવામાં સમુદ્રની જેવા દુર્ધર સમુદ્રવિજય સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરીને આવ્યા. તે સાથે તેમના મહાનેમિ, સત્યનેમિ, દૃઢનેમિ, સુનેમિ, અરિષ્ટનેમિ ભગવાન્, જયસેન, મહાજય, તેજસેન, જય, મેઘ, ચિત્રક, ગૌતમ, શ્વફલ્ક, શિવનંદ અને વિષ્વક્સેન નામના મહારથી પુત્રો પણ આવ્યા. શત્રુઓને અક્ષોભ્ય એવા સમુદ્રવિજયના અનુજ બંધુ અક્ષોભ્ય અને તેના યુદ્ધમાં ચતુર એવા ઉદ્ધવ, ધવ, શુંભિત, મહોદધિ, અંભોનિધિ, જલનિધિ, વામનદેવ અને દૃઢવ્રત નામે આઠ પુત્રો આવ્યા અક્ષોભ્યથી નાના સ્તમિત અને તેના ઉર્મિમાન્, વસુમાન્, વીર, પાતાળ અને સ્થિર નામે પાંચે પુત્રો આવ્યા સાગર અને તેના નિષ્કંપ, કંપન, લક્ષ્મીવાન્, કેશરી, શ્રીમાન્ અને યુગાંત નામે છ પુત્રો આવ્યા. હિમવાન્ અને તેના વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન અને માલ્યવાન્ નામે ત્રણ પુત્રો આવ્યા. અચલ અને તેના મહેંદ્ર, મલય, સહ્ય, ગિરિ, શૈલ, નગ અને બળ નામે સાત પરાક્રમી પુત્રો આવ્યા. ધરણ અને તેના કર્કોટક, ધનંજય, વિશ્વરૂપ, શ્વેતમુખ અને વાસુકી નામે પાંચ પુત્રો આવ્યા. પૂરણ અને તેના દુ:પૂર, દુર્મુખ, દુર્દર્શ અને દુર્ધર નામે ચાર પુત્રો આવ્યા. અભિચંદ્ર અને તેના ચંદ્ર, શશાંક, ચંદ્રાભ, શશી, સોમ અને અમૃતપ્રભ નામે છ પુત્રો આવ્યા. દશે દશાર્હમાં સૌથી નાના વસુદેવ કે જે પરાક્રમથી દેવના પણ દેવ જેવા હતા તે પણ આવ્યા અને તેના ઘણા પરાક્રમી પુત્રો પણ સાથે આવ્યા તેઓનાં નામ આ પ્રમાણે-વિજયસેનાના અક્રૂર અને ક્રૂર નામે બે પુત્રો, શ્યામાના જ્વલન અને અશનિવેગ નામે બે પુત્રો, ગંધર્વસેનાના જાણે મૂર્તિમાન્ અગ્નિ હોય તેવા વાયુવેગ, અમિતગતિ અને મહેંદ્રગતિ નામે ત્રણ પુત્રો, મંત્રીપુત્રી પદ્માવતીના મહાતેજવાન સિદ્ધાર્થ, દારુક અને સુદારુ નામે ત્રણ પરાક્રમી પુત્રો, નીલયશાના સિંહ અને મતંગજ નામે બે પુત્રો, સોમશ્રીના નારદ અને મરુદેવ નામે બે પુત્રો, મિત્રશ્રીનો સુમિત્ર નામે પુત્ર, કપિલાનો કપિલ નામે પુત્ર, પદ્માવતીના પદ્મ અને કુમુદ નામે બે પુત્રો, અશ્વસેનાનો અશ્વસેન નામે પુત્ર, પુંડ્રાનો પુંડ્ર નામે પુત્ર, રત્નવતીના રત્નગર્ભ અને વજ્રબાહુ નામે બે બાહુબળી પુત્રો, સોમની પુત્રી સોમશ્રીના ચન્દ્રકાંત અને શશિપ્રભ નામે

બે પુત્રો, વેગવતીના વેગવાન્ અને વાયુવેગ નામે બે પુત્રો, મદનવેગાના અનાધૃષ્ટિ, દઢમુષ્ટિ અને હિમમુષ્ટિ નામે ત્રણ જગદ્વિખ્યાત પરાક્રમવાળા પુત્રો, બંધુમતીના બંધુષેણ અને સિંહસેન નામે બે પુત્રો, પ્રિયંગુસુંદરીનો શિલાયુધ નામે ધુરંધર પુત્ર, પ્રભાવતીના ગંધાર અને પિંગલ નામે બે પુત્રો, જરાદેવીના જરાકુમાર અને વાલ્મીક નામે બે પુત્રો, અવંતિદેવીના સુમુખ અને દુર્મુખ નામે બે પુત્રો, રોહિણીના રામ (બળભદ્ર), સારણ અને વિદુરથ નામે ત્રણ પુત્રો, બાલચન્દ્રાના વજ્રદંષ્ટ્ર અને અમિતપ્રભ નામે બે પુત્રો, તે સિવાય રામ(બળભદ્ર)ના ઘણા પુત્રો કે જેઓમાં ઉલ્મૂક, નિષધ, પ્રકૃતિદ્યુતિ, ચારુદત્ત, ધ્રુવ, શત્રુદમન, પીઠ, શ્રીધ્વજ, નંદન, શ્રીમાન્, દશરથ, દેવાનંદ, આનંદ, વિપૃથુ, શાંતનુ, પૃથુ, શતધનુ, નરદેવ, મહાધનુ અને દઢધન્વા મુખ્ય હતા—એ સર્વે વસુદેવની સાથે યુદ્ધમાં આવ્યા. તેમજ કૃષ્ણના પણ અમુક પુત્રો આવ્યા. જેઓમા ભાનુ, ભામર, મહાભાનુ, અનુભાનુક, બૃહદ્ધ્વજ, અગ્નિશિખ, ધૃષ્ણુ, સંજય, અકંપન, મહાસેન, ધીર, ગંભીર, ઉદધિ, ગૌતમ, વસુધર્મા, પ્રસેનજિત, સૂર્ય, ચંદ્રવર્મા, ચારુકૃષ્ણ, સુચારુ, દેવદત્ત, ભરત, શંખ, પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ વિગેરે મહાપરાક્રમી પુત્રો મુખ્ય હતા. તે સિવાય બીજા પણ હજારો કૃષ્ણના પુત્રો યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાએ ત્યાં આવ્યા ઉગ્રસેન અને તેના ધર, ગુણધર, શક્તિક, દુર્ધર, ચન્દ્ર અને સાગર નામે પુત્રો યુદ્ધમાં આવ્યા. પિતરાઇ કાકા જ્યેષ્ઠ રાજાના પુત્ર સાંત્વન અને મહાસેન, વિષમિત્ર, હૃદિક અને સત્યમિત્ર નામે તેના પુત્રો, તેમજ મહાસેનનો પુત્ર સુષેણ નામે રાજા, વિષમિત્રના હૃદિક, સિનિ તથા સત્યક નામે પુત્ર, હૃદિકના કૃતવર્મા અને દઢધર્મા નામે પુત્ર, અને સત્યકનો યુયુધાન નામે પુત્ર, તેમજ તેનો ગંધ નામે પુત્ર—એ સર્વ આવ્યા. તે સિવાય બીજા દશાર્હના અને રામ કૃષ્ણના ઘણા પુત્રો તથા કૃષ્ણની ફઇના અને બ્હેનોના પણ ઘણા પરાક્રમી પુત્રો ત્યાં આવ્યા.

પછી ક્રોષ્ટુકીએ બતાવેલા શુભ દિવસે દારૂક સારથિવાળા અને ગરુડના ચિહ્નવાળા રથ ઉપર આરૂઢ થઇને સર્વ યાદવોથી વીંટાયેલા અને શુભ શુકનોએ જેનો વિજય સૂચવ્યો છે એવા કૃષ્ણે ઇશાન દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું. પોતાના નગરથી પીસ્તાળીશ યોજન દૂર જઇને યુદ્ધચતુર કૃષ્ણે સેનપલ્લી ગામની સમીપે પડાવ નાખ્યો.

જરાસંધના સૈન્યથી ચાર યોજન કૃષ્ણનું સૈન્ય દૂર રહ્યુ તેવામાં કેટલાક ઉત્તમ વિદ્યાધરો ત્યાં આવ્યા, અને સમુદ્રવિજય રાજાને નમીને બોલ્યા કે: ' હે રાજન્ ! અમે તમારા ભાઇ વસુદેવના ગુણને વશ થઇ ગયેલા છીએ. જે તમારા કુળમાં બધા જગતની રક્ષા કરવામાં અને ક્ષય કરવામાં સમર્થ એવા અરિષ્ટનેમિ ભગવાન્ થયેલા છે, તેમજ જેમાં અદ્વિતીય પરાક્રમવાળા રામ કૃષ્ણ થયેલ છે, અને પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ વિગેરે કોટિગમે પૌત્રો રહેલા છે તેમને યુદ્ધમાં બીજાની સહાયની જરૂર હોતી જ નથી, તથાપિ અવસર જાણીને અમે ભક્તિથી અહીં આવ્યા છીએ, તેથી અમોને આજ્ઞા કરો અને અમને તમારા સામંત સમુદાયમાં ગણો.' સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે 'બહુ સારું ' એટલે તેઓ બોલ્યા: 'આ જરાસંધ એકલા કૃષ્ણની આગળ તૃણ સમાન છે, પરંતુ વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર કેટલાએક ખેચરો જરાસંધના પક્ષના છે, તેથી તેઓ અહીં આવે નહીં ત્યાંસુધીમાં અમને તેમની સામે તેઓને ત્યાં જ રોકવા માટે જવાની આજ્ઞા આપો, અને તમારા અનુજ બંધુ વસુદેવને

અમારા સેનાપતિ તરીકે સ્થાપન કરીને શાંબ, પ્રદ્યુમ્ન સહિત અમારી સાથે મોકલો, જેથી તે સર્વ વિદ્યાધરો જીતાયા છે એમ સમજજો ' આ પ્રમાણે સાંભળી કૃષ્ણની સંમતિથી સમુદ્રવિજયે પૌત્ર પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ સહિત વસુદેવને તે ખેચરોની સાથે મોકલ્યા. તે સમયે અરિષ્ટનેમિએ પોતાના જન્મસ્નાત્ર વખતે દેવતાએ પોતાની ભુજા પર બાંધેલી અસ્ત્રવારણી ઔષધિ વસુદેવને આપી.

અહીં મગધપતિ જરાસંધની પાસે હંસક નામનો એક મંત્રી બીજા મંત્રીઓને સાથે લઇને આવ્યો અને તેણે વિચાર કરીને જરાસંધને કહ્યું "હે રાજન્! પૂર્વે કંસે મંત્ર વગર (વિચાર કર્યા વગર) કામ કર્યું હતું, તેથી તેને તેનું માઠું ફળ મળ્યું હતું, કારણ કે મંત્રશક્તિ વિના ઉત્સાહશક્તિ અને પ્રભુશક્તિનાં પરિણામ સારાં આવતાં નથી. શત્રુ પોતાથી નાનો હોય તોપણ તેને પોતાથી અધિક છે એવી નજરે જોવો એવી નીતિ છે; તો આ મહાબળવાન્ કૃષ્ણ તો તમારાથી અધિક જ છે એ દેખીતું છે. વળી રોહિણીના સ્વયંવરમાં તે કૃષ્ણના પિતા દશમા દશાર્હ વસુદેવને બધા રાજાઓના મુખમાં અંધકારરૂપ તમે પોતે જોયેલો હતો. તે વખતે તે વસુદેવના બળ આગળ કોઇ પણ રાજા સમર્થ થયો નહોતો, અને તેના જ્યેષ્ઠ બંધુ સમુદ્રવિજયે તમારા સૈનિકોની રક્ષા કરી હતી. વળી દ્યૂતક્રીડામાં કોટિ દ્રવ્ય જીતવાથી અને તમારી પુત્રીને જીવાડવાથી એ વસુદેવને ઓળખીને તમે સેવકોને મારવા સોંપ્યો હતો, પણ પોતાના પ્રભાવથી એ વસુદેવ મરણ પામ્યો નહોતો. એવા બળવાન્ વસુદેવથી આ રામ કૃષ્ણ થયા છે અને તેઓ આટલી વૃદ્ધિને પામ્યા છે. તેમજ જેઓને માટે કુબેરે સુંદર દ્વારકાપુરી રચી આપી છે, એ બન્ને અતિરથી વીર છે કે જેઓને શરણે દુઃખને વખતે મહારથી એવા યુધિષ્ઠિર વિગેરે પાંડવો પણ આવેલા છે. તેમના પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ બીજા રામ કૃષ્ણ જેવા છે, તેમજ ભીમ અને અર્જુન પણ ભુજાના બળથી યમરાજને પણ ભયંકર છે. વધારે શું કહેવું ? તેઓમાં જે એક નેમિકુમાર છે તે પોતાના ભુજદંડવડે બધી પૃથ્વીને છત્રરૂપે કરવાને સમર્થ છે. વળી તમારા સૈન્યમાં શિશુપાલ અને રૂક્મિ અગ્રેસર છે. તેમણે તો રૂક્મિણીના હરણમાં રણને વિષે તે કૃષ્ણનું બળ જોયેલું છે. કૌરવપતિ દુર્યોધન અને ગંધારપતિ શકુનિ તો શ્વાનની પેઠે છળરૂપ બળવાળા છે, તેમની તો વીરમાં ગણના જ નથી. હે સ્વામિન્! અંગદેશનો રાજા કર્ણ તો સમુદ્રમાં સાથવાની મુઠીની જેવો તેમના કોટિ સંખ્યા પ્રમાણ મહારથીવાળા સૈન્યમાં છે એમ હું માનું છું. શત્રુના સૈન્યમાં નેમિ, કૃષ્ણ અને રામ એ ત્રણ અતિરથિ છે અને તમારા સૈન્યમાં તમે એક જ છો, તેથી બન્ને સૈન્યમાં મોટું અંતર છે. અચ્યુત વિગેરે ઇંદ્રો જેને ભક્તિથી નમસ્કાર કરે છે તે નેમિનાથની સાથે યુદ્ધ કરવાને કોણ ઉત્સાહ કરી શકે ? વળી કૃષ્ણના પક્ષના દેવતાઓએ છળ કરી તમારા પુત્ર કાળને મારી નાખ્યો, તેથી તમારે જાણી લેવું કે હમણાં દૈવ તમારાથી પરાઙ્મુખ છે. બળવાન્ યાદવો પણ ન્યાયને-યોગ્ય અવસરને પ્રમાણ કરીને મથુરાપુરીથી નાસી દ્વારકાનગરીમાં ચાલ્યા ગયા હતા, પણ તમે તો જેમ રાફડામાંથી કાળા સર્પને યષ્ટિથી તાડન કરીને જગાડે તેમ કર્યું છે, તેથી જ તે કૃષ્ણ તમારી સામે આવેલ છે, કાંઇ પોતાની મેળે આવેલ નથી. એટલું બધું થઇ ગયા છતાં પણ હજુ હે રાજન્! તેની સાથે યુદ્ધ કરવું યુક્ત નથી. જો તમે યુદ્ધ નહીં કરો તો તે પોતાની મેળે પાછા ફરીને ચાલ્યા જશે."

હંસક મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી જરાસધ ક્રોધ પામીને બોલ્યો કે "હે દુરાશય ! માયાવી યાદવોએ જરૂર તને ફુટવ્યો લાગે છે, તેથી જ અરે દુર્મતિ ! તું આમ વૃથા તેનું બળ બતાવીને મને બીવરાવે છે, પણ શું કેશરીસિંહ શિયાળના ફુંફાડાથી કદી પણ બીવે ? એ ગોપાળોના સૈન્યને હું ક્ષણવારમાં ભસ્મ કરી દઈશ; માટે રણમાંથી નિવૃત્ત કરનારા તારા આ મનોરથને ધિક્કાર છે !" આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચન સાંભળી ડિંભક નામનો તેનો એક મંત્રી તેના ભાવ પ્રમાણે વચન બોલ્યો કે "હે રાજેંદ્ર ! હવે આ રણ(યુદ્ધ) કરવાનો સમય આવ્યો છે તો તેનો આપે ત્યાગ કરવો નહીં. હે પ્રભો ! સંગ્રામમાં સન્મુખ રહેતાં યશસ્વી મૃત્યુ થાય તે સારુ, પણ રણમાંથી પરાઙ્મુખ રહીને જીવવું તે સારું નહીં; માટે આપણા સૈન્યમાં ચક્રરત્નની જેવું અભેદ્ય ચક્રવ્યૂહ રચી આપણે શત્રુના સૈન્યને હણી નાખશું." આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચનો સાંભળી જરાસધે હર્ષ પામી તેને શાબાશી આપી અને ચક્રવ્યહ રચવાને માટે પોતાના પરાક્રમી સેનાપતિઓને આજ્ઞા આપી; એટલે અર્ધચક્રી જરાસંધની આજ્ઞાથી હંસક, ડિંભક વિગેરે મંત્રીઓએ અને બીજા સેનાપતિઓએ ચક્રવ્યૂહની રચના કરી.

તે હજાર આરાવાળા ચક્રવ્યૂહ સંબંધી ચક્રમાં પ્રત્યેક આરાએ એક એક મોટો રાજા રહ્યો. તે દરેક રાજાની સાથે સો હાથી, બે હજાર રથો, પાંચ હજાર અશ્વો અને સોળ હજાર પરાક્રમી પેદળો એટલું એટલું સૈન્ય ગોઠવાયું. તેની પરિધિમાં સવા છ હજાર રાજાઓ રહ્યા; તથા મધ્યમાં પાંચ હજાર રાજાઓ અને પોતાના પુત્રો સહિત જરાસધ રહ્યો તેના પૃષ્ઠભાગમાં ગંધાર અને સૈંધવની સેના રહી દક્ષિણમાં ધૃતરાષ્ટ્રના સો પુત્રો રહ્યા, વામબાજુએ મધ્ય દેશના રાજાઓ રહ્યા અને આગળ બીજા અગણિત રાજાઓ રહ્યા, તેમજ આગળના ભાગમાં શકટવ્યૂહ રચીને તેની સધિ સંધિએ પચાસ પચાસ રાજાઓને સ્થાપન કર્યા. આમાં અંદર એક ગુલ્મમાથી બીજા ગુલ્મમાં જવાય એવી ગુલ્મરચનાથી અનેક રાજાઓ સૈન્ય સહિત રહ્યા અને એ ચક્રવ્યૂહની બહાર વિચિત્ર પ્રકારનાં વ્યૂહો રચીને અનેક રાજાઓ ઊભા રહ્યા પછી રાજા જરાસધે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, મહાપરાક્રમી, વિવિધ સંગ્રામમાં વિખ્યાત થયેલા અને રણકુશળ કોશલ દેશના રાજા હિરણ્યનાભનો તે ચક્રવ્યૂહના સેનાપતિ તરીકે અભિષેક કર્યો તે સમયે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો

તે રાત્રિએ યાદવોએ પણ ચક્રવ્યૂહની સામે ટકી શકે તેવું અને શત્રુરાજાઓથી દુર્ભેદ્ય ગરૂડવ્યૂહ રચ્યુ. તે વ્યૂહના મુખ ઉપર અર્ધકોટિ મહાવીર કુમારો ઊભા રહ્યા અને તેના માથા પર રામ અને કૃષ્ણ ઊભા રહ્યા. અક્રૂર, કુમુદ, પદ્મ, સારણ, વિજયી, જય, જરાકુમાર, સુમુખ, દૃઢમુષ્ટિ, વિદૂરથ, અનાધૃષ્ટિ અને દુર્મુખ ઇત્યાદિ વસુદેવના પુત્રો એક લાખ રથો લઈને કૃષ્ણની પછવાડે રહ્યા. તેમની પછવાડે ઉગ્રસેન એક લાખ રથો લઈને રહ્યો. તેના પૃષ્ઠભાગે તેના ચાર પુત્રો તેના રક્ષક થઈને ઊભા રહ્યા અને તે પુત્ર સહિત ઉગ્રસેનની રક્ષા માટે તેની પછવાડે ધર, સારણ, ચંદ્ર, દુર્ધર અને સત્યક નામના રાજાઓ ઊભા રહ્યા રાજા સમુદ્રવિજય મહાપરાક્રમી ભાઈઓ અને તેમના પુત્રોની સાથે દક્ષિણ પક્ષનો આશ્રય કરીને રહ્યા તેમની પાછળ મહાનેમિ, સત્યનેમિ,

દ્દઢનેમિ, સુનેમિ, અરિષ્ટનેમિ, વિજયસેન, મેઘ, મહીજય, તેજઃસેન, જયસેન, જય અને મહાદ્યુતિ નામના સમુદ્રવિજયના કુમારો રહ્યા; તેમજ પચીશ લાખ રથો સહિત બીજા પણ અનેક રાજાઓ સમુદ્રવિજયની પડખે તેમના પુત્રોની જેમ ઊભા રહ્યા. રામના પુત્રો અને યુધિષ્ઠિર વિગેરે અમિત પરાક્રમી પાંડવો વામપક્ષનો આશ્રય કરીને રહ્યા અને ઉલ્મૂક, નિષધ, શત્રુદમન, પ્રકૃતિદ્યુતિ, સત્યકી, શ્રીધ્વજ, દેવાનંદ, આનંદ, શાંતનુ, શતધન્વા, દશરથ, ધ્રુવ, પૃથુ, વિપૃથુ, મહાધનુ, દ્દઢધન્વા, અતિવીર્ય અને દેવાનંદ–એ પચીશ લાખ રથોથી વીંટાઇ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો વધ કરવામાં ઉદ્યત થઇ પાંડવોની પછવાડે ઊભા રહ્યા. તેમની પછવાડે ચન્દ્રયશ, સિંહલ, બર્બર, કાંબોજ, કેરલ અને દ્રવિડ રાજાઓ રહ્યા. તેમની પણ પછવાડે સાઠ હજાર રથો લઇ ધૈર્ય અને બળના ગિરિરૂપ મહાસેનનો પિતા એકલો ઊભો રહ્યો. તેના રક્ષણને માટે ભાનુ, ભામર, ભીરૂ, અસિત, સંજય, ભાનુ, ધૃષ્ણુ, કંપિત, ગૌતમ, શત્રુંજય, મહાસેન, ગંભીર, બૃહદ્ધ્વજ, વસુવર્મ, ઉદય, કૃતવર્મા, પ્રસેનજિત્, દ્દઢવર્મા, વિક્રાંત અને ચન્દ્રવર્મા એ સર્વ ફરતા રક્ષણ માટે ઊભા રહ્યા. આ પ્રમાણે ગરૂડધ્વજે (કૃષ્ણે) ગરૂડવ્યૂહની રચના કરી

એ અવસરે શક્રેંદ્રે શ્રી નેમિનાથને ભ્રાતૃસ્નેહથી યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા જાણી વિજયી શસ્ત્રો સહિત પોતાનો રથ માતલી સારથિ સાથે મોકલાવ્યો જાણે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તેવો પ્રકાશિત અનેક રત્નોવડે નિર્માણ કરેલો તે રથ લઈ માતલિ ત્યાં આવ્યો, એટલે અરિષ્ટનેમિએ તેને અલંકૃત કર્યો પછી સમુદ્રવિજયે કૃષ્ણના અનુજ બંધુ અનાધૃષ્ટિને સેનાપતિપદે પટ્ટબંધ કરવાપૂર્વક અભિષેક કર્યો. તે વખતે કૃષ્ણના સૈન્યમાં સર્વ ઠેકાણે જયનાદ થયો, તેથી જરાસંધના સૈન્યમાં સર્વતઃ મોટો ક્ષોભ થઈ ગયો.

પછી જાણે પરસ્પર છેડા બાંધ્યા હોય તેમ છૂટા પાડ્યા સિવાય બંને વ્યૂહની આગળ રહેલા સૈનિકોએ મહાઉત્કટ યુદ્ધનો આરંભ કર્યો, તેથી પ્રલયકાળના મેઘથી ઉદ્ભ્રાંત થયેલા પૂર્વ અને પશ્ચિમ સાગરમાં તરંગોની જેમ બન્ને વ્યૂહમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં અસ્ત્રો આવી આવીને પડવા લાગ્યા. બન્ને વ્યૂહ પ્રહેલીકાની જેમ ઘણા વખત સુધી તો પરસ્પરને દુર્ભેદ્ય થઇ પડ્યા. પછી જરાસંધના અગ્રસૈનિકોએ સ્વામિભક્તિથી દ્દઢ થયેલા ગરૂડવ્યૂહના અગ્રસૈનિકોને ભગ્ન કરી દીધા. તે વખતે જાણે ગરૂડવ્યૂહનો આત્મા હોય તેવા કૃષ્ણે હાથરૂપ પતાકા ઊંચી કરી પોતાના સૈનિકોને સ્થિર કર્યા. તે અવસરે દક્ષિણ અને વામ ભાગે રહેલા ગરૂડની પાંખ જેવા મહાનેમિ અને અર્જુન તથા તે વ્યૂહની ચાંચ જેવા અગ્રભાગે રહેલો અનાધૃષ્ટિ એમ ત્રણે કોપ પામ્યા, તેથી મહાનેમિએ સિંહનાદ નામે શંખ, અનાધૃષ્ટિએ બલાહક નામે શંખ અને અર્જુને દેવદત્ત નામે શંખ ફુંક્યો. તેમના નાદ સાંભળી યાદવોએ કોટિ વાજીત્રોનો નાદ કર્યો, જેથી તે ત્રણ શંખોનો નાદ બીજા અનેક શંખોના નાદથી શંખરાજની જેમ અનુસરાયો. ત્રણ શંખના અને અનેક વાજિત્રોના નાદથી સમુદ્રમાં રહેલા મગરોની જેમ શત્રુસૈન્યમાં રહેલા સુભટો મહાક્ષોભ પામ્યા. પછી નેમિ, અનાધૃષ્ટિ અને અર્જુન એ ત્રણ મહાપરાક્રમી સેનાપતિઓ પારાવાર બાણોને વર્ષાવતા સતા કલ્પાંતકાળના સાગરની જેમ આગળ ચાલ્યા. ચક્રવ્યૂહની આગળ મુખ્ય સંધિ તરફ શકટવ્યૂહ રચીને રહેલા શત્રુપક્ષના રાજાઓ તેઓનું ભુજવીર્ય ન સહન કરવાથી

ઘણો ઉપદ્રવ પામીને નાશી ગયા. પછી તે ત્રણ વીરોએ મળીને વનના હાથીઓ જેમ ગિરિનદીના તટને ભાંગે તેમ ચક્રવ્યૂહને ત્રણ ઠેકાણેથી ભાંગી નાંખ્યું. પછી સરિતાના પ્રવાહની જેમ પોતાની મેળે માર્ગ કરીને તેઓ ચક્રવ્યૂહમાં પેઠાં. તેમની પછવાડે બીજા સૈનિકોએ પણ પ્રવેશ કર્યો. તત્કાળ દુર્યોધન, રૌધિરિ અને રૂક્મિ એ ત્રણ વીરો પોતાના સૈનિકોને સ્વસ્થ કરતા સતા યુદ્ધની ઇચ્છાએ ઉદ્યત થયા. મહારથીઓથી વીંટાયેલા દુર્યોધને અર્જુનને, રૌધિરિએ અનાધૃષ્ટિને અને રૂક્મિએ મહાનેમિને રોકયા, એટલે તે છ વીરોનું અને બીજા તેમના પક્ષના હજારો મહારથીઓનું પરસ્પર દ્વંદ્વયુદ્ધ શરૂ થયું. અન્યના વીરપણાને નહીં સહન કરનારા મહાનેમિએ તે વીરમાની બહુબોલા અને દુર્મદ રૂક્મિને અસ્ત્ર અને રથ વગરનો કરી દીધો. જ્યારે રૂક્મિ વધ્યકોટિ ઉપર આવ્યો ત્યારે તેની રક્ષા કરવા માટે શત્રુંતપ વિગેરે સાત રાજા વચમાં આવીને પડ્યા. એક સાથે બાણવૃષ્ટિ કરતા તે સાતે રાજાઓનાં ધનુષ્યને શિવાદેવીના કુમારે મૃણાલની જેમ છેદી નાખ્યાં. ઘણા વખત સુધી યુદ્ધ કરીને પછી શત્રુંતપ રાજાએ મહાનેમિ ઉપર એક શક્તિ નાખી. તે જાજ્વલ્યમાન શક્તિને જોઇ બધા યાદવો ક્ષોભ પામી ગયા. તે શક્તિના મુખમાંથી વિવિધ આયુધ ધરનારા અને ક્રૂર કર્મ કરનારા હજારો કિંકરો ઉત્પન્ન થઇ મહાનેમિની સામે આવ્યા. એ વખતે માતલીએ અરિષ્ટનેમિને કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્! જેમ ધરણેંદ્ર પાસેથી રાવણે મેળવી હતી તેમ આ શક્તિ એ રાજાએ તપ કરીને બલીંદ્ર પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલી છે, તે શક્તિ માત્ર વજ્રથી જ ભેદાય તેવી છે.' એમ કહીને નેમિકુમારની આજ્ઞાથી તે સારથિએ મહાનેમિના બાણમાં વજ્રને સંક્રમિત કર્યું, તેથી મહાનેમિએ તે વજ્રવાળું બાણ નાખીને તે શક્તિને પૃથ્વી પર પાડી નાખી. પછી તે રાજાને રથ અને અસ્ત્ર રહિત કરી દીધો અને બાકીના છ રાજાઓનાં ધનુષ્યને ફરીને છેદી નાખ્યાં. એવામાં રૂક્મિ બીજા રથમાં આરૂઢ થઇને પાછો નજીક આવ્યો, એટલે માનવંતમાં અગ્રેસર શત્રુંતપ વિગેરે સાત અને રૂક્મિ સુદ્ધાં આઠે રાજાઓ એકઠા થઇ મહાનેમિની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. રૂક્મિ જે જે ધનુષ્ય લે તેને મહાનેમિ છેદી નાખવા લાગ્યા એવી રીતે તેનાં વીશ ધનુષ્ય છેદી નાખ્યાં પછી તેણે મહાનેમિ ઉપર કૌબેરી નામે ગદા નાખી તેને મહાનેમિએ અગ્ન્યસ્ત્રથી ભસ્મ કરી દીધી. પછી યુદ્ધમાં બીજાની અપેક્ષાને નહીં સહન કરનારા રૂક્મિએ મહાનેમિની ઉપર લાખો બાણોને વર્ષનારું વૈરોચન નામનું બાણ નાખ્યું. મહાનેમિએ માહેંદ્ર બાણથી તેનું નિવારણ કર્યું અને એક બીજા બાણથી રૂક્મિના લલાટમાં તાડન કર્યું. તે ઘાથી વિધુર થયેલા રૂક્મિને વેણુદારી લઇ ગયો, એટલે તે સાતે રાજાઓ પણ મહાનેમિથી ઉપદ્રવિત થઈને સત્વર નાશી ગયા. સમુદ્રવિજયે દ્રુમરાજાને, સ્તિમિતે ભદ્રકને અને અક્ષોભ્ય પરાક્રમવાળા અક્ષોભ્યે વસુસેનને જીતી લીધો. સાગરે પુરિમિત્ર નામના શત્રુરાજાને યુદ્ધમાં મારી નાખ્યો હિમવાન્ જેવા સ્થિર હિમવાને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ભગ્ન કર્યો. બળવડે ધરણેંદ્ર જેવા ધરણે અન્વષ્ટક રાજાને અને અભિચંદ્રે ઉદ્ધત શતધન્વા રાજાને મારી નાખ્યો. પૂરણે દ્રુપદને, સુનેમિએ કુંતિભોજને, સત્યનેમિએ મહાપદ્મને અને દૃઢનેમિએ શ્રીદેવને હરાવી દીધા. આવી રીતે યાદવવીરોએ ભગ્ન કરેલા શત્રુરાજાઓ સેનાપતિના પદ ઉપર સ્થાપિત થયેલા હિરણ્યનાભને શરણે ગયા. અહીં વીર એવા ભીમ અને અર્જુને તેમજ મહાપરાક્રમી રામ(બળભદ્ર)ના પુત્રોએ મેઘ જેમ બગલાને નસાડે તેમ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને નસાડી મૂકયા. અર્જુનનાં બાણોથી દિશા-

ઓમાં અંધકાર થઈ ગયો અને તેના ગાંડીવ ધનુષ્યના ઘોર નિર્ઘોષથી બધું વિશ્વ વિધુર થઈ ગયું. ધનુષ્યને આકર્ષણ કરી વેગથી પુષ્કળ શરસંધાન કરતા તે વીરનું એક બીજા બાણની યોજનાનું અંતર આકાશમાં રહેલા દેવતાઓ પણ જોઈ કે જાણી શકતા નહોતા.

પછી દુર્યોધન, કાશી, ત્રિગર્ત, સબલ, કપોત, રોમરાજ, ચિત્રસેન, જયદ્રથ, સૌવીર, જયસેન, શૂરસેન અને સોમક એ સર્વ એકઠા મળી, ક્ષત્રિય વ્રતને તજી દઈને અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યા. શકુની સાથે સહદેવ, દુઃશાસન સાથે ભીમ, ઉલૂકની સાથે નકુલ, શલ્યની સાથે યુધિષ્ઠિર, દુર્મર્ષણ વિગેરે છ રાજાઓની સાથે સત્યકી સહિત દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો અને બાકીના રાજાઓની સાથે રામના પુત્રો–એમ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા એકી સાથે બાણને વર્ષાવતા દુર્યોધન વિગેરે રાજાઓનાં બાણોને એકલો અર્જુન કમળનાળની જેમ લીલામાત્રમાં છેદી નાખવા લાગ્યો. પછી અર્જુને દુર્યોધનના સારથીને તથા ઘોડાઓને મારી નાખ્યા, રથ ભાંગી નાખ્યો અને તેનું બખ્તર પૃથ્વી પર પાડી નાખ્યું. જ્યારે શરીરમાત્ર બાકી રહ્યું ત્યારે દુર્યોધન ઘણો વિલખો થઈ ગયો. પછી એક પેદળ જેવી સ્થિતિમાં પક્ષીની જેમ વેગથી દોડીને શકુનીના રથ પર ચડી ગયો. અહીં અર્જુને જેમ મેઘ કરાની વૃષ્ટિથી હાથીઓને ઉપદ્રવ કરે તેમ બાણોની વૃષ્ટિથી કાશી પ્રમુખ દશે રાજાઓને ઉપદ્રવ પમાડ્યો. શલ્યે એક બાણથી યુધિષ્ઠિરના રથની ધ્વજા છેદી નાંખી. યુધિષ્ઠિરે તેનું બાણ સહિત ધનુષ્ય છેદી નાખ્યું. પછી શલ્યે બીજું ધનુષ્ય લઈને વર્ષાઋતુ જેમ મેઘથી સૂર્યને ઢાંકે તેમ બાણોથી યુધિષ્ઠિરને ઢાંકી દીધા. પછી યુધિષ્ઠિરે અકાળે જગતને પ્રક્ષોભ કરનારી વિદ્યુત્ જેવી એક દુઃસહ શક્તિ શલ્યની ઉપર નાખી. શત્રુએ તેને છેદવાને ઘણાં બાણો માર્યાં તો પણ એ શક્તિ અસ્ખલિતપણે આવીને ઘો ઉપર જેમ વજ્ર પડે તેમ શલ્ય ઉપર પડી, જેથી તત્કાળ શલ્યનો વધ થયો. પછી ઘણા રાજાઓ નાશી ગયા. ભીમે પણ ક્રોધ કરી દુર્યોધનના ભાઈ દુઃશાસનને દ્યૂતમાં કપટથી કરેલા વિજયનું સ્મરણ કરાવીને લીલામાત્રમાં મારી નાખ્યો. ગાંધારે માયાવી યુદ્ધોથી અને અસ્ત્રોનાં યુદ્ધોથી અતિયુદ્ધ કરાવેલા સહદેવે ક્રોધ પામી તે ગાંધાર ઉપર જીવિતનો અંત કરે તેવું બાણ માર્યું. તે બાણ શકુની પર પડ્યું નહીં તેવામાં તો દુર્યોધને ક્ષત્રિયોનો આચાર છોડીને અદ્ધરથી જ તીક્ષ્ણ બાણવડે તેને છેદી નાખ્યું. તે જોઈ સહદેવે કહ્યું: "અરે દુર્યોધન! દ્યતક્રીડાની જેમ રણમાં પણ તું છળ કરે છે. અથવા 'અશક્ત પુરુષોનું છળ એ જ બળ હોય છે.' પણ હવે તમે બંને કપટી એક સાથે આવ્યા તે ઠીક થયું. હું તમને બન્નેને સાથે જ હણી નાખીશ, તમારા બન્નેનો વિયોગ ન થાઓ." આ પ્રમાણે કહી સહદેવે શરદઋતુમાં સુડાઓથી વનની જેમ તીક્ષ્ણ બાણોથી દુર્યોધનને ઢાંકી દીધો. દુર્યોધને પણ બાણોથી સહદેવને ઉપદ્રવિત કર્યો અને રણભૂમિરૂપ મહાવૃક્ષના મૂળભૂત તેના ધનુષ્યને છેદી નાખ્યું. પછી તેણે સહદેવને મારવાને માટે યમના જેવું એક મંત્રાધિષ્ઠિત અમોઘ બાણ નાખ્યું. તે જોઈ અર્જુને ગરુડાસ્ત્ર મૂકીને દુર્યોધનની જીતવાની આશા સહિત તેનું વચમાંથી જ નિવારણ કરી દીધું. પછી શકુનીએ ધનુષ્ય અફળાવી પર્વતને મેઘની જેમ બાણવૃષ્ટિથી સહદેવને ઢાંકી દીધો. સહદેવે પણ શકુનીના રથ, ઘોડા અને સારથિને મારી નાખી તેનું મસ્તક પણ વૃક્ષના ફળની જેમ છેદી નાખ્યું.

કિરણોવડે સૂર્યની જેમ નકુલે અસ્ત્રોથી ઉલૂક રાજાને રથ વગરનો કરી ઘણો હેરાન કર્યો. પછી તે દુર્મર્ષણના રથમાં ગયો. દ્રૌપદીના સત્યકી યુક્ત પાંચ પુત્રોએ દુર્મર્ષણ વિગેરે છએ વીરોને ઉપદ્રવિત કર્યા એટલે તેઓ દુર્યોધનને શરણે ગયા. દુર્યોધન, કાશી વિગેરે રાજાઓની સાથે મળીને અર્જુનની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. દેવતાઓથી ઇંદ્રની જેમ રામના પુત્રોથી વીંટાયેલા અર્જુને વિચિત્ર બાણોથી શત્રુની સેનાને ઘણી નાશ પમાડી. પછી બીજા શત્રુઓને અંધ કરી દઇને જાણે દુર્યોધનના બીજા પ્રાણ હોય તેવા જયદ્રથને અર્જુને બાણથી મારી નાખ્યો. તે જોઇ અધરને ડસતો કર્ણ અર્જુનને મારવાને માટે કાન સુધી કાળપૃષ્ઠ ધનુષ્ય ખેંચી વીરપૃચ્છા કરતો દોડી આવ્યો. દેવતાઓએ કુતુહળથી જોયેલા કર્ણે અને અર્જુને પાસાની જેમ બાણોની ઘણીવાર સુધી ક્રીડા કરી. પછી અર્જુને અનેક વાર રથ ભાંગી અસ્ત્ર ક્ષીણ થતાં માત્ર ખડ્ગને ધારણ કરી રહેલા વીરકુંજર કર્ણને લાગ જોઇને મારી નાખ્યો. તત્કાળ ભીમે સિંહનાદ કર્યો, અર્જુને શંખ ફુંક્યો અને જીત મેળવનારા સર્વ પાંડવના સૈનિકોએ વિજયી ગર્જના કરી. તે જોઇ માની દુર્યોધન ક્રોધાંધ થઇ ગજેંદ્રની સેના લઇ ભીમસેનને મારવા દોડ્યો. ભીમે રથ સાથે રથ, અશ્વ સાથે અશ્વ અને હાથી સાથે હાથીને અફળાવીને દુર્યોધનના સૈન્યને નિઃશેષ કરી દીધું. આવી રીતે તેમની સાથે યુદ્ધ કરતાં મોદકનું ભોજન કરતાં બ્રાહ્મણોની જેમ ભીમસેનની યુદ્ધ-શ્રદ્ધા પૂરી થઇ નહીં, એટલામાં તો પોતાના વીરોને આશ્વાસન દેતો વીર દુર્યોધન હાથીની સામે જેમ હાથી આવે તેમ ભીમસેનની સામે આવ્યો. મેઘની જેમ ગર્જના કરતા અને કેશરીની જેમ ક્રોધ કરતા તે બન્ને વીર વિવિધ આયુધોથી ઘણી વાર સુધી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. છેવટ ભીમે દ્યૂતક્રીડાનું વૈર સંભારીને મોટી ગદા ઉપાડી તેના પ્રહારવડે ઘોડા, રથ અને સારથિ સહિત દુર્યોધનને ચૂર્ણ કરી નાખ્યો.

એ પ્રમાણે દુર્યોધન મરાયો એટલે તેના અનાથ સૈનિકો હિરણ્યનાભ સેનાપતિને શરણે ગયા. અહીં વામ અને દક્ષિણ બાજુએ રહેલા બધા યાદવો અને પાંડવો કૃષ્ણના સેનાપતિ અનાધૃષ્ટિને વીંટાઇ વળ્યા. પછી વહાણના અગ્રભાગે તેનો નિર્યામક આવે તેમ હિરણ્યનાભ ક્રોધથી યાદવોને ઉપદ્રવ કરતો સતો સેનાની મોખરે આવ્યો. તેને જોઇ અભિચંદ્ર બોલ્યો: "અરે વિટ! શું આટલો બધો બકે છે? ક્ષત્રિયો વાણીમાં શૂરા નથી હોતા, પણ પરાક્રમમાં શૂરા હોય છે." તે સાંભળી હિરણ્યનાભ અભિચંદ્રની ઉપર તીક્ષ્ણ બાણો ફેંકવા લાગ્યો, તેઓને મેઘધારાને પવનની જેમ અર્જુને વચમાંથી જ છેદી નાખ્યાં, એટલે તેણે અર્જુન ઉપર અનિવાર્ય બાણશ્રેણી ફેંકવા માંડી. તેવામાં ભીમે વચમાં આવીને ગદાપ્રહારવડે તેને રથ ઉપરથી પાડી નાખ્યો, તેથી હિરણ્યનાભ શરમાઇ ગયો. પછી ફરી વાર રથ પર ચઢી ક્રોધથી હોઠ કરડતો તે બધા યાદવસૈન્ય ઉપર તીક્ષ્ણ બાણ વર્ષા-વવા લાગ્યો, પરંતુ તે મોટા સૈન્યમાં કોઇ પણ ઘોડેસ્વાર, હસ્ત્યસ્વાર, રથી કે પેદળ તેનાથી હણાયો નહીં. પછી સમુદ્રવિજયનો પુત્ર જયસેન ક્રોધ કરી ધનુષ્ય ખેંચીને હિરણ્ય-નાભની સાથે યુદ્ધ કરવા તેની સામે આવ્યો, એટલે 'અરે ભાણેજ! તું યમરાજના મુખમાં કેમ આવ્યો?' એમ કહી હિરણ્યનાભે તેના સારથિને મારી નાખ્યો. તે જોઇ ક્રોધ પામેલા જયસેને તેનાં બખ્તર, ધનુષ્ય ને ધ્વજા છેદી નાખી, તેના સારથિને પણ યમરાજને

ઘેર પહોંચતો કર્યો. તત્કાળ હિરણ્યનાભે ક્રોધ કરીને મર્મને વિંધે તેવાં દશ તીક્ષ્ણ બાણો-વડે જયસેનને મારી નાખ્યો. તે જોઇ તેનો ભાઈ મહીજય રથમાંથી ઉતરી ઢાલ તરવાર લઇ હિરણ્યનાભની તરફ દોડી આવ્યો, તેને આવતો જોઇ હિરણ્યનાભે દૂરથી જ ક્ષુરપ્ર બાણવડે તેનું મસ્તક હરી લીધું, એટલે પોતાના બે ભાઈનો વધ થવાથી ક્રોધ પામેલો અનાધૃષ્ટિ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો.

જરાસંધના પક્ષના જે જે રાજાઓ હતા તે સર્વ ભીમ, અર્જુન અને યાદવોની સાથે જુદા જુદા દ્વંદ્વયુદ્ધથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, જ્યોતિષોના પતિની જેવો પ્રાગ્જ્યો-તિષ્પુરનો રાજા ભગદત્ત હાથી પર બેસી મહાનેમિની સામે યુદ્ધ કરવા દોડ્યો, અને બોલ્યો કે: "અરે મહાનેમિ ! હું તારા ભાઈનો સાળો રૂક્મિ કે અશ્મક નથી, પણ હું તો નારકીના વેશે કૃતાંત જેવો છુ, માટે તું અહીંથી ખસી જા" આ પ્રમાણે કહી તેને પોતાના હાથીને વેગથી હંકાર્યો અને મહાનેમિના રથને મંડળાકારે ભમાવ્યો. પછી મહાનેમિએ હાથીના પગના તળિયામાં બાણો માર્યા, જેથી તે હાથી પગે સ્ખલિત થઇ ભગદત્ત સહિત પૃથ્વી પર પડી ગયો, એટલે 'અરે ! તું રૂક્મિ નથી !' એમ કહી હસીને પ્રકૃતિથી દયાળુ એવા મહાનેમિએ ધનુષ્યકોટીવડે તેને સ્પર્શમાત્ર કરીને છોડી દીધો.

અહીં એક તરફ ભૂરિશ્રવા અને સત્યકી જરાસંધ અને વસુદેવની જયલક્ષ્મીની ઇચ્છા કરીને યુદ્ધ કરતા હતા. તે બન્ને દાંતવડે લડતા ઐરાવતની જેમ દિવ્ય તથા લોહ-મય અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરતા સતા ત્રણ જગતને ભયંકર થઇ પડ્યા. ઘણીવાર સુધી યુદ્ધ કરતાં ક્ષીણ જળવાળા મેઘની જેમ તેઓ બન્ને ક્ષીણાસ્ત્ર થઇ ગયા, એટલે પછી મુષ્ટામુષ્ટિ વિગે-રેથી બાહુયુદ્ધ કરવા લાગ્યા દઢ રીતે પડવાથી અને ઉછળવાથી ભૂમિને કંપાવવા લાગ્યા અને ભુજાસ્ફોટના શબ્દોથી દિશાઓને ફોડી નાખવા લાગ્યા. છેવટે સત્યકીએ ભૂરિશ્રવાને ઘોડાની જેમ બાંધી લઇ તેનું ગળું મરડી જાનુથી દબાવીને મારી નાખ્યો

અહીં અનાધૃષ્ટિએ હિરણ્યનાભના ધનુષ્યને છેદી નાખ્યું એટલે તેણે અનાધૃષ્ટિ ઉપર મોટી ભોગળનો ઘા કર્યો અનાધૃષ્ટિએ ઉછળતા અગ્નિના તણખાવડે દિશાઓમાં પ્રકાશ કરતી તે ભોગળને આવતાં જ બાણથી છેદી નાખી; એટલે હિરણ્યનાભ અના-ધૃષ્ટિનો નાશ કરવા માટે રથમાંથી ઉતરી હાથમાં ઢાલ તરવાર લઇ પગે ચાલતો તેની સામે દોડ્યો તે વખતે કૃષ્ણના અગ્રજ રામ રથમાથી ઉતરી ઢાલ તરવાર લઈને તેની સામે આવ્યા અને વિચિત્ર પ્રકારની ગતિવડે ચાલી તેને ઘણીવાર સુધી ફેરવી ફેરવીને થકવી દીધો. પછી ચાલાકીવાળા અનાધૃષ્ટિએ છળ મેળવી બ્રહ્મસૂત્રવડે કાષ્ઠની જેમ ખડ્ગ-વડે હિરણ્યનાભના શરીરને છેદી નાખ્યું. હિરણ્યનાભ મરાયો એટલે તેના યોદ્ધાઓ જરાસંધને શરણે ગયા તે વખતે સૂર્ય પણ પશ્ચિમસાગરમાં મગ્ન થયો—અસ્ત થયો. યાદવો અને પાંડવોએ પૂજેલો અનાધૃષ્ટિ કૃષ્ણની પાસે આવ્યો પછી કૃષ્ણની આજ્ઞાથી સર્વે વીર પોતપોતાની છાવણીમાં ગયા અહીં જરાસંધે વિચાર કરીને તરત જ સેનાપતિના પદ ઉપર મહાબળવાન્ શિશુપાળનો અભિષેક કર્યો

પ્રાતઃકાળે યાદવો કૃષ્ણની આજ્ઞાથી ગરૂડવ્યૂહ રચીને પૂર્વવત્ સમરભૂમિમાં આવ્યા, તે ખબર જાણી શિશુપાળે પણ ચક્રવ્યૂહ જ રચ્યું. રાજા જરાસંધ રણભૂમિમાં આવ્યો. જરાસંધના પૂછવાથી હંસક મંત્રી શત્રુઓના સૈનિકોને આંગળીથી બતાવી નામ લઈ લઈને ઓળખાવવા લાગ્યો–"આ કાળા અશ્વવાળા રથથી અને ધ્વજામાં ગજેંદ્રના ચિહ્નથી રહેલો અનાધૃષ્ટિ છે, આ નીલવર્ણી અશ્વના રથવાળો પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર છે, આ શ્વેત અશ્વના રથવાળો અર્જુન છે, નીલ કમળ જેવા વર્ણવાળા અશ્વના રથવાળો આ વૃકોદર (ભીમસેન) છે, આ સુવર્ણવર્ણી અશ્વવાળા અને સિંહની ધ્વજાવાળા સમુદ્રવિજય છે, આ શુક્લવર્ણી અશ્વના રથવાળા અને વૃષભના ચિહ્નયુક્ત ધ્વજાવાળા અરિષ્ટનેમિ છે, આ કાબરા વર્ણના અશ્વના રથવાળો અને કદલીના ચિહ્નવાળો અક્રૂર છે, આ તિત્તિરવર્ણી ઘોડાવાળો સત્યકી છે, આ કુમુદ જેવા વર્ણવાળા અશ્વવાળો મહાનેમિકુમાર છે, આ સુડાની ચાંચ જેવા અશ્વવાળો ઉગ્રસેન છે, આ સુવર્ણવર્ણી અશ્વવાળો અને મૃગધ્વજાના ચિહ્નવાળો જરાકુમાર છે, આ કાંબોજ દેશના અશ્વવાળો શ્લક્ષ્ણરોમનો પુત્ર સિંહલ છે, કપિલ તથા રક્ત અશ્વવાળો અને ધ્વજામાં શિશુમારના ચિહ્નવાળો આ મેરુ છે, આ પદ્મ જેવા ઘોડાવાળો પદ્મરથ રાજા છે, આ પારેવા જેવા વર્ણના અશ્વવાળો પુષ્કરધ્વજ સારણ છે, આ પાંડુપુંડ્ર ઘોડાવાળો અને કુંભની ધ્વજાવાળો વિદુરથ છે, સૈન્યની મધ્યમાં રહેલા શ્વેત અશ્વવાળા અને ગરૂડના ચિહ્નયુક્ત ધ્વજાવાળા આ કૃષ્ણ છે, તે બગલીઓવડે આકાશમાં વર્ષાકાળનો મેઘ શોભે તેવા શોભે છે. તેની દક્ષિણ બાજુએ અરિષ્ટવર્ણી ઘોડાવાળા અને તાલની ધ્વજાવાળા રોહિણીના પુત્ર રામ છે, કે જે જંગમ કૈલાશ જેવા શોભે છે. તે સિવાય આ બીજા ઘણા યાદવો વિવિધ અશ્વ, રથ અને ધ્વજાવાળા તેમજ મહારથી છે કે જેઓનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે."

આ પ્રમાણે હંસક મંત્રીનાં વચન સાંભળી જરાસંધે ક્રોધથી ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું અને વેગથી પોતાનો રથ રામ કૃષ્ણની સામે ચલાવ્યો. તે વખતે જરાસંધનો યુવરાજ પુત્ર **યવન** ક્રોધ કરી વસુદેવના પુત્ર અક્રૂર વિગેરેને હણવા માટે તેની તરફ દોડી આવ્યો સિંહોની સાથે અષ્ટાપદની જેમ તે મહાબાહુ યવનને તેમની સાથે સંહારકારી ભયંકર યુદ્ધ થયું. રામના અનુજ ભાઇ **સારણે** અદ્વૈત બળથી વર્ષાના મેઘની જેમ વિચિત્ર બાણો વર્ષાવીને તેને રૂંધી લીધો. જાણે મલયગિરિ હોય તેવા મલય નામના હાથીવડે તે યવને ઘોડા સહિત સારણનો રથ ભાંગી નાખ્યો. પછી જ્યારે તે હાથી વાંકો વળીને સારણ ઉપર દંતપ્રહાર કરવા આવ્યો તે વખતે સારણે પવને હલાવેલા વૃક્ષના ફળની જેમ યવનના મસ્તકને ખડ્ગથી છેદી નાખ્યું અને તે હાથી ઉઠીને સામે આવવા લાગ્યો એટલે તેના પણ દાંત ને સુંઢ છેદી નાખ્યા. તે જોઇ વર્ષાઋતુમાં મયૂરવૃંદની જેમ કૃષ્ણનું સૈન્ય નાચવા લાગ્યું. પોતાના પુત્રનો વધ જોઇ જરાસંધ ક્રોધ પામ્યો, એટલે મૃગલાઓને કેશરી હણે તેમ તે યાદવોને હણવા માટે ધનુષ્ય લઈને પ્રવર્ત્યો આનંદ, શત્રુદમન, નંદન, શ્રીધ્વજ, ધ્રુવ, દેવાનંદ, ચારુદત્ત, પીઠ, હરિષેણ અને નરદેવ એ બળરામના દશ પુત્રો રણના મુખભાગે રહ્યા હતા, તેમને યજ્ઞમાં બકરાની જેમ જરાસંધે મારી નાખ્યા. તે કુમારોનો વધ જોઇ કૃષ્ણની સેના પલાયન થઇ ગઈ. એટલે ગાયોના સમૂહની પાછળ વ્યાઘ્રની જેમ જરા-

સંધ તે સેનાની પાછળ આવ્યો. તે વખતે તેના સેનાપતિ શિશુપાળે કૃષ્ણને હસતાં હસતાં કહ્યું: 'અરે કૃષ્ણ! આ કાંઇ ગોકુળ નથી, આ તો ક્ષત્રિયોનું રણ છે.' કૃષ્ણે કહ્યું: 'રાજન્! હમણાં તું ચાલ્યો જા, પછી આવજે, હમણા હું રૂક્મિના પુત્ર સાથે યુદ્ધ કરૂં છું, માટે તારી માતા ને મારી માસી ચિરકાળ રૂદન કરો નહીં.' મર્મવેધી બાણ જેવાં આ કૃષ્ણનાં વચનથી વિંધાયેલા શિશુપાળે ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરીને તીક્ષ્ણ બાણો છોડ્યાં, જેથી કૃષ્ણે બાણવડે શિશુપાળનાં ધનુષ્ય, કવચ અને રથ છેદી નાખ્યાં, એટલે ઉછળતા અગ્નિની પેઠે તે ખડ્ગ ખેંચીને કૃષ્ણની સામે દોડ્યો, તેથી જેમ તેમ બડબડતાં એ દુર્મતિ શિશુપાળનાં ખડ્ગ, મુકુટ અને મસ્તક હરિએ અનુક્રમે છેદી નાખ્યાં.

શિશુપાળના વધથી જરાસંધ ઘણો ક્રોધ પામ્યો અને યમરાજના જેવો ભયંકર થઇ અનેક પુત્રો અને રાજાઓને સાથે લઈ રણભૂમિમાં દોડી આવીને બોલ્યો: 'અરે યાદવો! વૃથા શામાટે મરો છો? માત્ર તે ગોપાળ રામ કૃષ્ણને સોંપી દ્યો. અદ્યાપિ તમારે કાંઈ હાનિ થઈ નથી.' આવાં વચન સાંભળી યાદવો દંડથી તાડન થયેલા સર્પની જેમ ઘણા ગુસ્સે થયા અને વિવિધ આયુધોને વર્ષાવતા તેની સામે દોડી આવ્યા જરાસંધ એક છતાં અનેક હોય તેવો થઇ ઘોર બાણોથી મૃગલાને વ્યાધની જેમ યાદવોને વીંધવા લાગ્યો. જ્યારે જરાસંધે યુદ્ધ કરવા માંડયું ત્યારે કોઇ પણ પેદળ, રથી, સ્વારો કે ગજારોહકો તેની સામે ટકી શકયા નહીં. પવને ઊડાડેલા રૂની જેમ યાદવોનુ સૈન્ય જરાસંધના બાણોથી દુઃખી થઈ દશે દિશામાં નાસી ગયું. ક્ષણવારમાં જરાસંધે યાદવોના સૈન્યરૂપ મહાસરોવરને કાસર જેવું કરી દીધું અને યાદવો તેની આજુબાજુએ દૂર રહ્યા છતા દર્દુરપણાને પામ્યા.

જરાસંધના અઠ્ઠાવીશ પુત્રો દૃષ્ટિવિષ સર્પની જેમ શસ્ત્રરૂપ વિષવાળા રામને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા અને તેના બીજા ઓગણોતેર પુત્રો કૃષ્ણને મારવાની ઇચ્છાએ દાનવોની જેમ તેને રૂંધીને તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે રામકૃષ્ણને એવું ઘોર યુદ્ધ જામ્યું કે જેમાં પરસ્પર અસ્ત્રના છેદથી આકાશમાં બેસુમાર તણખાની વૃષ્ટિ થવા લાગી અનુક્રમે રામે જરાસંધના અઠ્ઠાવીશે પુત્રોને હળથી ખેંચીને મુશળવડે ચોખાની જેમ પીસી નાખ્યા અર્થાત્ મરણ પમાડ્યા. એટલે 'આ ગોપ ઉપેક્ષા કરવાથી અદ્યાપિ મારા પુત્રોને હણ્યા કરે છે' એમ બોલી જરાસંધે વજ્ર જેવી ગદાનો રામની ઉપર પ્રહાર કર્યો. તે ગદાના ઘાતથી રામે રૂધિરનું વમન કર્યું, તેથી યાદવોના સમગ્ર સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર થઇ ગયો. ફરીવાર જ્યારે રામ ઉપર પ્રહાર કરવાને જરાસંધ આવ્યો તે વખતે શ્વેત વાહનવાળો કનિષ્ઠ કુંતીપુત્ર અર્જુન વચમાં પડયો રામની વિધુરતા જોઈ કૃષ્ણને ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી તેણે તત્કાળ હોઠ કંપાવતા સતા પોતાની આગળ રહેલા જરાસંધના ઓગણોતેર પુત્રોને મારી નાખ્યા. પછી 'આ રામ તો મારી ગદાના પ્રહારથી મરી જ જશે અને આ અર્જુનને મારવાથી શું થવાનું છે, તેથી કૃષ્ણને જ મારું.' આવો વિચાર કરી જરાસંધ કૃષ્ણની ઉપર દોડી આવ્યો. તે વખતે 'હવે કૃષ્ણ મરાયા' એવો સર્વત્ર ધ્વનિ પ્રસરી ગયો. તે સાંભળી માતલિ સારથિએ અરિષ્ટનેમિ પ્રત્યે કહ્યું: 'હે સ્વામિન્! અષ્ટાપદની આગળ હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ ત્રિભુવનપતિ એવા તમારી પાસે આ જરાસંધ કોણ માત્ર છે? પણ તમે જો આ જરાસંધની ઉપેક્ષા કરશો તો તે આ પૃથ્વીને યાદવ વગરની કરી દેશે, માટે

હે જગન્નાથ! તમારી લેશમાત્ર લીલા તો બતાવો. જો કે તમે જન્મથી જ સાવદ્ય કર્મથી વિમુખ છો, તથાપિ શત્રુઓથી આક્રમણ કરાતું તમારું કુળ અત્યારે આપને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી." આ પ્રમાણે માતલિ સારથિના કહેવાથી શ્રીનેમિનાથે કોપ વગર હાથમાં પૌરંદર નામનો શંખ લઈ મેઘગર્જનાને પણ ઉલ્લંઘન કરે તેવો નાદ કર્યો. ભૂમિ તથા અંતરીક્ષને પૂરી દે તેવા તેના મોટા ધ્વનિથી શત્રુઓ ક્ષોભ પામી ગયા અને યાદવોનું સૈન્ય સ્વસ્થ થઈને યુદ્ધ કરવાને સમર્થ થયું. પછી નેમિનાથની આજ્ઞાથી માતલિ સારથિએ ઉંબાડીઆની જેમ સાગરના આવર્ત જેવો પોતાનો રથ રણભૂમિમાં ભમાડવા માંડ્યો. તે વખતે પ્રભુ નવીન મેઘની જેમ ઇંદ્રધનુષ્યનું આકર્ષણ કરીને શત્રુઓને ત્રાસ પમાડતા સતા બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે બાણવૃષ્ટિવડે કોઇની ધ્વજા છેદી, કોઈનાં ધનુષ્ય કાપ્યાં, કોઇના રથ ભાંગ્યા અને કોઈના મુકુટ તોડી પાડ્યા. તે વખતે સામો પ્રહાર કરવાની વાત તો દૂર રહી પણ કલ્પાંતકાળના સૂર્ય જેવા જણાતા એ પ્રભુ સામું જોવાને પણ શત્રુના સુભટોમાંથી કોઇપણ સમર્થ થયા નહીં પ્રભુએ એકલાએ જ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા, કેમકે ઉછળેલા મહાસમુદ્રની આગળ પર્વતો કોણ માત્ર છે? આ પ્રમાણે પરાક્રમ બતાવ્યા છતાં પણ 'પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવને જ વધ્ય છે' એવી મર્યાદા હોવાથી એ ત્રૈલોક્યમલ્લ પ્રભુએ જરાસંધને હણ્યો નહીં. શ્રીનેમિપ્રભુ રથને ભમાવતા સતા શત્રુઓના સનિકોને રોકીને ઊભા રહ્યા, એટલે તેટલા વખતમાં યાદવવીરો ઉત્સાહ પ્રાપ્ત કરીને ફરીવાર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા આ વખતે સિંહો જેમ મૃગલાને મારે તેમ પાંડવોએ પૂર્વના વૈરથી અવશેષ રહેલા કૌરવોને મારવા માંડ્યા, એટલામાં તો બળદેવે પણ સ્વસ્થ થઇ લાંગલ ઊંચું કરી તેનાવડે યુદ્ધ કરીને અનેક શત્રુઓને મારી નાંખ્યા.

અહીં જરાસંધે કૃષ્ણને કહ્યું: 'અરે કપટી! તું આટલી વાર શૃગાલની જેમ માયાથી જ જીવ્યો છે. તે માયાથી કંસને માર્યો અને માયાથી જ કાળકુમારને પણ માર્યો છે. તું અસ્ત્રવિદ્યા શિખ્યો જ નથી તેથી સંગ્રામ કરતો નથી, પણ અરે કપટી! આજે હું તારા પ્રાણ સાથે જ એ માયાનો અંત લાવીશ, અને મારી પુત્રી જીવયશાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરીશ' કૃષ્ણ હસીને બોલ્યા: 'અરે જરાસંધ રાજા! તું આમ ગર્વના વચન શા માટે બોલે છે? જો કે હું તો તેવો અશિક્ષિત છું, પણ તું તો તારી જે અસ્ત્રશિક્ષા છે તે બતાવી આપ. હું કિંચિત્ પણ મારી આત્મપ્રશંસા કરતો જ નથી, પણ એટલું તો કહું છું કે તારી દુહિતાની અગ્નિપ્રવેશરૂપ પ્રતિજ્ઞા છે તેને હું પૂરી કરીશ' આવાં કૃષ્ણનાં વચન સાભળી જરાસંધે ક્રોધથી બાણો મૂકવા માંડયાં, એટલે અંધકારને સૂર્યની જેમ કૃષ્ણે તેને છેદવા માંડયાં. બંને મહારથીઓ અષ્ટાપદની જેમ ક્રોધ કરી ધનુષ્યના ધ્વનિથી દિશાઓને ગજાવતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેઓના રણમર્દનથી જળરાશિ–સમુદ્રો પણ ક્ષોભ પામ્યા, આકાશમાં રહેલા ખેચરો ત્રાસ પામ્યા અને પર્વતો કંપાયમાન થયા. તેમના પર્વત જેવા દૃઢ રથના ગમનાગમનને નહીં સહન કરતી પૃથ્વીએ ક્ષણમાં પોતાનું સર્વસહપણું છોડી દીધું. વિષ્ણુએ જરાસંધનાં દેવતાઇ બાણોને દેવતાઇ બાણોથી અને લોહાસ્ત્રોને લોહાસ્ત્રોથી લીલામાત્રમાં છેદી નાખવા માંડ્યા. જ્યારે સર્વ અસ્ત્રો નિષ્ફળ થયા ત્યારે ક્રોધે ભરેલા જરાસંધે વિલખા થઇને બીજા અસ્ત્રોથી દુર્વાર એવા ચક્રનું સ્મરણ કર્યું. તત્કાળ ચક્ર

આવીને હાજર થયું એટલે જયની તૃષ્ણાવાળા કોપાંધ માગધપતિએ તેને આકાશમાં ભમાવીને કૃષ્ણની ઉપર મૂક્યું. જ્યારે ચક્ર વિષ્ણુ તરફ ચાલ્યું ત્યારે આકાશમાં રહેલા ખેચરો પણ ક્ષોભ પામ્યા અને કૃષ્ણનું સર્વ સૈન્ય દીનતાયુક્ત ક્ષોભ પામી ગયું. તેને સ્ખલિત કરવા માટે કૃષ્ણે, રામે, પાંચ પાંડવોએ અને બીજા અનેક મહારથીઓએ પોતપોતાનાં અસ્ત્રો ફેંકયા, પરંતુ વૃક્ષોથી સામું આવતું નદીનું પૂર સ્ખળાય નહિ તેમ તેનાથી અસ્ખલિત થયેલું એ ચક્ર આવીને કૃષ્ણના વક્ષઃસ્થળમાં તુંબના ભાગથી વાગ્યું. પછી તે ચક્ર કૃષ્ણની પાસે જ ઊભું રહ્યું, એટલે તેને કૃષ્ણે પોતાના ઉદ્યત પ્રતાપની જેમ હાથમાં લીધું. તે સમયે 'આ નવમા વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા' એમ આઘોષણા કરતા દેવતાઓએ આકાશમાંથી કૃષ્ણની ઉપર સુગંધી જળ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી. કૃષ્ણે દયા લાવી જરાસંધને કહ્યું: 'અરે મૂર્ખ ! શું આ પણ મારી માયા છે ? પરંતુ હજુ પણ તું જીવતો ઘેર જા મારી આજ્ઞા માન. હવે પછી તારા દુર્વિપાકને છોડી તારી સંપત્તિ સુખે ભોગવ અને જીર્ણ (વૃદ્ધ) થયાં છતા પણ જીવતો રહે.' જરાસંધે કહ્યું: 'અરે કૃષ્ણ ! એ ચક્ર મેં ઘણી વાર લાલિત કર્યું છે તેથી મારી પાસે એ એક ઉંબાડીઆ જેવું છે, માટે તે ચક્રને મૂકવું હોય તો ખુશીથી મૂક' પછી કૃષ્ણે જરાસંધ ઉપર તે ચક્ર છોડયું. "મહાત્માઓને બીજાનાં શસ્ત્રો પણ પોતાનાં શસ્ત્રો થઈ પડે છે." તે ચક્રે આવીને જરાસંધનું મસ્તક પૃથ્વી પર પાડી નાખ્યું. જરાસંધ મૃત્યુ પામીને ચોથી નરકે ગયો અને દેવતાઓએ ઊંચે સ્વરે જયનાદ કરી કૃષ્ણની ઉપર કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि शांबप्रद्युम्नविवाहजरासंधवधकीर्तनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

સર્ગ ૮ મો

સાગરચંદ્રનું ઉપાખ્યાન, ઉષાહરણ અને બાણાસુરનો વધ

જરાસંધના મરણ પામ્યા પછી શ્રી નેમિનાથે કૃષ્ણે જે શત્રુ રાજાઓને નિરોધમાં રાખ્યા હતા તેમને છૂટા કર્યા. તેઓ નેમિનાથ પાસે આવી નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને બોલ્યા: "હે પ્રભુ ! તમોએ જરાસંધને અને અમોને ત્યારથી જ જીતી લીધા છે કે જ્યારથી તમે ત્રણ જગતના પ્રભુ યાદવકુળમાં અવતર્યા છો. એકલા વાસુદેવ પ્રતિવાસુદેવને હણે જ તેમાં સંશય નથી, તો પછી હે નાથ ! તમે જેના બંધુ કે સહાયકારી હો તેની તો વાત જ શી કરવી? જરાસંધે અને અમોએ આગળથી જ જાણ્યું હતું કે આપણે એવું અકર્તવ્ય આદર્યું છે કે જેને પરિણામે આપણને હા ન જ થવાની છે; પરંતુ એવી ભવિતવ્યતા હોવાથી તેમ બન્યું છે. આજે અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ, તો અમારા બધાનું કલ્યાણ થાઓ. અમે તો તમારી સમક્ષ કહીએ છીએ, નહીં તો તમને નમનારનું તો સ્વતઃ કલ્યાણ થાય જ છે." આ પ્રમાણે કહીને ઊભા રહેલા તે રાજાઓને સાથે લઈને શ્રી નેમિ કૃષ્ણની પાસે

આવ્યા. કૃષ્ણે રથમાંથી ઉતરીને નેમિકુમારને દૃઢ આલિંગન કર્યું. પછી નેમિનાથનાં વચનથી અને સમુદ્રવિજયની આજ્ઞાથી કૃષ્ણે તે રાજાઓનો અને જરાસંધના પુત્ર સહદેવનો સત્કાર કર્યો, અને મગધ દેશનો ચોથો ભાગ આપી સહદેવને તેના પિતાના રાજ્ય ઉપર જાણે પોતાનો કીર્તિસ્તંભ હોય તેમ આરોપિત કર્યો. સમુદ્રવિજયના પુત્ર મહાનેમિને શૌર્યપુરમાં અને હિરણ્યનાભના પુત્ર રૂક્મનાભને કોશલદેશમાં સ્થાપિત કર્યો. તેમજ રાજ્યને નહીં ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા ઉગ્રસેનના ધર નામના પુત્રને મથુરાનું રાજ્ય આપ્યું. એ સમયે સૂર્ય પશ્ચિમસમુદ્રમાં નિમગ્ન થયો, તે કાળે શ્રી નેમિનાથે વિદાય કરેલો માતલિ સારથિ દેવલોકમાં ગયો. કૃષ્ણ અને તેની આજ્ઞાથી બીજા સર્વ રાજાઓ પોતપોતાની છાવણીમાં ગયા. હવે સમુદ્રવિજય રાજા વસુદેવના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યા.

બીજે દિવસે સમુદ્રવિજય અને કૃષ્ણ વાસુદેવની પાસે ત્રણ સ્થવિર ખેચરીઓ આવીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે: "પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ સહિત વસુદેવ ખેચરોની સાથે થોડા વખતમાં અહીં આવે છે, પણ તેમનું જે ચમત્કારી ચરિત્ર ત્યાં બન્યું છે તે સાંભળો. વસુદેવ બે પૌત્રોની સાથે ખેચરો સહિત જેવા અહીંથી નીકળ્યા તેવા જ વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ગયા અને ત્યાં શત્રુ ખેચરોની સાથે તેમને મોટું યુદ્ધ થયું. નીલકંઠ અને અંગારક વિગેરે ખેચરો જે પૂર્વના વૈરી હતા તેઓ એકઠા મળી મળીને વસુદેવની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ગઇ કાલે નજીકના દેવતાઓએ આવીને કહ્યું કે 'કૃષ્ણના યુદ્ધનો અંત આવ્યો, જરાસંધ મરાયો અને કૃષ્ણ વાસુદેવનો જય થયો.' તે સાંભળી સર્વ ખેચરોએ રણ છોડી દઇને રાજા **મંદારવેગ**ને તે વાત જણાવી, એટલે તેણે તેમને આજ્ઞા કરી કે "હે ખેચરો! તમે સર્વ ઉત્તમ ભેટ લઇ લઇને આવો, એટલે આપણે વસુદેવદ્વારા કૃષ્ણને શરણે જઇએ' આ પ્રમાણે કહી તે ખેચરપતિ ત્રિપથર્ષભ રાજા વસુદેવની પાસે ગયો અને તેમને પોતાની બહેન આપી અને પ્રદ્યુમ્નને પોતાની પુત્રી આપી. રાજા દેવર્ષભ અને વાયુપથે ઘણા હર્ષથી પોતાની બે પુત્રીઓ શાંબકુમારને આપી. હવે તે વિદ્યાધરના રાજાઓ વસુદેવની સાથે હમણા જ અહીં આવે છે અને તે ખબર કહેવાને માટે અમોને અગાઉથી મોકલેલ છે."

આ પ્રમાણે તેઓ કહેતી હતી તેવામાં વસુદેવ પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ સહિત સર્વ ખેચર રાજાઓની સાથે ત્યાં આવ્યા અને સર્વનાં નેત્રને ઉત્સવરૂપ થયા. ખેચરોએ વસુધારા જેવાં સુવર્ણો, રત્નો, વિવિધ જાતિનાં વાહનો, અશ્વો અને હાથી વિગેરે આપી કૃષ્ણની પૂજા કરી. કૃષ્ણે જયસેન વિગેરેની પ્રેતક્રિયા કરી અને સહદેવે જરાસંધ વિગેરેની પ્રેતક્રિયા કરી પછી જીવયશાએ પોતાના પતિનો અને પિતાના કુળનો સંહાર થયેલો જોઇ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના જીવિતને છોડી દીધું. તે વખતે યાદવો આનંદથી કુદવા લાગ્યા, તેથી કૃષ્ણે તે સિનપલ્લિ ગામને સ્થાને **આનંદપુર** નામે એક ગામ વસાવ્યું.

પછી કૃષ્ણ ઘણા ખેચરો અને ભૂચરોને સાથે લઈ છ માસમાં ભરતાર્ધ સાધી મગધ દેશમાં આવ્યા, ત્યાં એક યોજન ઊંચી અને એક યોજનના વિસ્તારવાળી, ભરતાર્ધવાસી

દેવીઓ અને દેવતાઓએ અધિષ્ઠિત **કોટિશિલા** નામે એક શિલા હતી, તેને કૃષ્ણે પોતાના ડાબા હાથવડે પૃથ્વીથી ચાર આંગુળ ઊંચી કરી. એ શિલાને પહેલા વાસુદેવે ઊંચી કરેલી ભુજાના અગ્રભાગ સુધી ઊંચી કરેલી, બીજાએ મસ્તક સુધી, ત્રીજાએ કંઠ સુધી, ચોથાએ ઉરઃસ્થલ સુધી, પાંચમાએ હૃદય સુધી, છઠ્ઠાએ કટી સુધી, સાતમાએ સાથળ સુધી, આઠમાએ જાનુ સુધી અને આ નવમા કૃષ્ણ વાસુદેવે પૃથ્વીથી ચાર આંગુળ ઊંચી ધારણ કરી, કારણ કે અવસર્પિણીના નિયમ પ્રમાણે વાસુદેવોનું બળ પણ ઓછું થાય છે.

પછી કૃષ્ણ દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં સોળ હજાર રાજાઓએ અને દેવતાઓએ અર્ધચક્રીપણાનો તેને અભિષેક કર્યો. ત્યારપછી કૃષ્ણે પાંડવોને કુરુદેશ તરફ અને બીજા ભૂચરો તથા ખેચરોને પોતપોતાનાં સ્થાન તરફ વિદાય કર્યા. સમુદ્રવિજય વિગેરે દશ બળવાન્ દશાર્હો, બળદેવાદિક પાંચ મહાવીરો, ઉગ્રસેન પ્રમુખ સોળ હજાર રાજાઓ, પ્રદ્યુમ્ન વિગેરે સાડાત્રણ કરોડ કુમારો, શાંબાદિક સાઠ હજાર દુર્દાંત કુમારો, વીરસેન પ્રમુખ એકવીશ હજાર વીરો, મહાસેન પ્રભૃતિ મહા બળવાન્ છપ્પન હજાર તળવર્ગો અને તે સિવાય ઇભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સાર્થપતિ વિગેરે હજારો પુરુષો મસ્તક પર અંજલિ જોડીને કૃષ્ણની સેવા કરવા લાગ્યા. અન્યદા સોળ હજાર રાજાઓએ આવીને ભક્તિથી અનેક રત્નો અને બે બે ઉત્તમ કન્યાઓ કૃષ્ણ વાસુદેવને અર્પણ કરી. તેમાંથી સોળ હજાર કન્યા કૃષ્ણ પરણ્યા, આઠ હજાર કન્યા બળરામ પરણ્યા અને આઠ હજાર કન્યાઓ તેમના કુમારો પરણ્યા પછી કૃષ્ણ, રામ અને બીજા કુમારો ક્રીડોદ્યાન તથા ક્રીડાપર્વત વિગેરેમાં રમ્ય રમણીઓથી વીંટાઇને સ્વચ્છંદે વિહાર કરવા લાગ્યા.

એક વખતે તેઓને ક્રીડા કરતા જોઇ શ્રી નેમિનાથ પ્રત્યે રાજા સમુદ્રવિજય અને શિવાદેવી પ્રેમભરેલી વાણીવડે કહેવા લાગ્યા કે: 'હે પુત્ર! તમને જોતાં અમોને સદા નેત્રોત્સવ થાય છે, તેને તમે કોઇ યોગ્ય વધૂનું પાણિગ્રહણ કરીને વૃદ્ધિ પમાડો.' આવાં માતાપિતાનાં વચન સાંભળીને જન્મથી જ સંસાર પર વિરક્ત અને ત્રણ જ્ઞાનને ધરનાર શ્રી નેમિપ્રભુ બોલ્યા: "પિતાજી! હું કોઇ ઠેકાણે યોગ્ય સ્ત્રી જોતો નથી, કારણ કે આ સ્ત્રીઓ તો નિરંતર દુઃખમાં પાડનારી જ થાય છે, તેથી મારે એવી સ્ત્રીનો જરૂર નથી. જ્યારે મને અનુપમ સ્ત્રી મળશે ત્યારે પાણિગ્રહણ કરીશ." આ પ્રમાણે શ્રી નેમીશ્વરે ગંભીર વાણીથી પોતાના સરલ પ્રકૃતિવાળાં માતાપિતાને વિવાહના આગ્રહથી નિવાર્યા.

ઉગ્રસેન રાજાની રાણી **ધારિણીને** યોગ્ય સમયે **રાજીમતી** નામે એક પુત્રી થઇ. તે અદ્વૈત રૂપ-લાવણ્ય સહિત અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. અહીં દ્વારકામાં **ધનસેન** નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેણે ઉગ્રસેનના પુત્ર **નભઃસેનને** પોતાની **કમલામેલા** નામની પુત્રી આપી. એક વખતે નારદ ફરતા ફરતા નભઃસેનને ઘેર આવ્યા તે વખતે નભઃસેનનું ચિત્ત વિવાહકાર્યમાં વ્યગ્ર હતું, તેથી તેણે નારદની પૂજા કરી નહીં; જેથી ક્રોધ પામીને નારદ તેને અનર્થ કરવાને માટે રામના પુત્ર નિષધનો પુત્ર **સાગરચંદ્ર** કે જે શાંબ વિગેરેને અતિ પ્રિય હતો તેની પાસે આવ્યા. નારદને આવતા જોઇ તેણે સામા ઊભા થઇ સત્કાર કરીને પૂછ્યુ કે: 'દેવર્ષે! તમે સર્વત્ર ભમ્યા કરો છો, તો કાંઇ પણ આશ્ચર્ય

કોઈ સ્થાનકે જોયું હોય તો કહો; કેમકે તમે આશ્ચર્ય જોવામાં જ પ્રીતિવાળા છો.' નારદ બોલ્યા: 'આ જગતમાં આશ્ચર્યરૂપ કમલામેલા નામે એક ધનસેનની કન્યા મારા જોવામાં આવી છે, પણ તેણે તે કન્યા હમણાં જ નભ:સેનને આપી દીધી .છે.' આ પ્રમાણે કહી નારદ ઊડીને બીજે ચાલ્યા ગયા, પરંતુ તે સાંભળીને સાગરચંદ્ર તેમાં રક્ત થઇ ગયો, તેથી પીત્તથી ઉન્મત્ત થયેલો જેમ બધે સુવર્ણ જુએ તેમ તે સાગરચંદ્ર તેનું જ ધ્યાન ધરી તેને જ જોવા લાગ્યો. પછી નારદ કમલામેલાને ઘેર ગયા. તે રાજકુમારીએ આશ્ચર્ય પૂછયું: એટલે કૂટ બુદ્ધિવાળા નારદે કહ્યું કે 'આ જગતમાં બે આશ્ચર્ય જોયા છે, એક તો રૂપ સંપત્તિમાં શ્રેષ્ઠ કુમાર સાગરચંદ્ર અને બીજો કુરૂપીમાં શ્રેષ્ઠ કુમાર નભ:સેન.' આ પ્રમાણે સાંભળી કમલામેલા નભ:સેનને છોડી સાગરચંદ્રમાં આસક્ત થઇ. પછી નારદે સાગરચંદ્ર પાસે જઈને તેનો રાગ જણાવ્યો. સાગરચંદ્ર કમલામેલાના વિરહરૂપ સાગરમાં પડી ગયો છે એમ જાણી તેની માતા અને બીજા કુમારો પણ વિધુર થઈ ગયા. તેવામાં શાંબ ત્યાં આવ્યો. તેણે એવી રીતે સાગરચંદ્રને બેઠેલો જોઇ પછવાડે જઈને તેની આંખોને બે હાથવડે ઢાંકી દીધી. સાગર બોલ્યો કે-'શું અહીં કમલામેલા આવી છે ?' ત્યારે શાંબ બોલ્યો: 'અરે હું કમલામેલક[1] આવ્યો છું.' સાગરચંદ્રે કહ્યું 'ત્યારે બરોબર છે, તમે જ મને કમલામેલાનો મેળાપ કરાવી આપશો, જેથી હવે મારે બીજો ઉપાય ચિંતવવાની જરૂર નથી.' આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચનને શાંબે સ્વીકાર્યું નહીં, તેથી સર્વ કુમારોની સાથે તેને ઘણી મદિરા પાઇ છળ કરીને સાગરચદ્રે કબૂલ કરાવી લીધું. જ્યારે મદાવસ્થા બીલકુલ ચાલી ગઇ ત્યારે શાંબે વિચાર્યું કે 'મેં આ દુષ્કર કાર્ય સ્વીકાર્યું છે, પણ હવે તેનો નિર્વાહ કરવો જોઈએ.' પછી પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાનું સ્મરણ કરી બીજા કુમારોને સાથે લઈ નભ:સેનનાં વિવાહને દિવસે શાંબ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, અને ત્યાંથી કમલામેલાના ઘર સુધી સુરંગ કરાવી આસક્ત થયેલી કમલામેલાને તેના ઘરમાંથી ઉદ્યાનમાં ઉપાડી લાવી સાગરચંદ્ર સાથે વિધિપૂર્વક પરણાવી દીધી. જ્યારે તે કન્યાને ઘરમાં દીઠી નહીં ત્યારે આમતેમ તેની શોધ કરતા ધનસેનના માણસો ઉદ્યાનમા આવ્યા. ત્યાં જેઓએ ખેચરનાં રૂપ લીધાં છે એવા યાદવોની વચમાં રહેલી કમલામેલાને તેમણે જોઈ, તેથી તેઓએ તે વાત કૃષ્ણને જણાવી. કૃષ્ણ ક્રોધ કરીને તે કન્યાને હરનારાઓની પાસે આવ્યા અને તેમને મારવાની ઇચ્છાથી તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, કારણ કે તે કોઈના અન્યાયને સહન કરી શકતા નહોતા પછી શાંબ પોતાનું મૂળ રૂપ પ્રગટ કરી કમલામેલા સહિત સાગરચંદ્રને લઈને કૃષ્ણના ચરણમાં પડ્યો. કૃષ્ણ વિલખા થઈને બોલ્યા: 'અરે તેં આ શું કર્યું ? આપણા આશ્રિત નભ:સેનને તેં કેમ છેતર્યો ?' શાંબ કુમારે બધી વાત કહી બતાવી, એટલે પછી કૃષ્ણે 'હવે શો ઉપાય' એમ કહી નભ:સેનને સમજાવ્યો, અને કમલામેલા સાગરચન્દ્રને આપી. નભ:સેન સાગરચન્દ્રનો કાંઇ પણ અપકાર કરવાને અસમર્થ હતો તેથી ત્યારથી માંડીને તે હંમેશાં સાગરચન્દ્રનું છિદ્ર શોધવા લાગ્યો.

અહીં પ્રદ્યુમ્નને વૈદર્ભી નામની સ્ત્રીથી અનિરુદ્ધ નામે પુત્ર થયો. અનુક્રમે યૌવનવયને પામ્યો, તે વખતે શુભનિવાસ નામના નગરમાં બાણ નામે એક ઉગ્ર ખેચરપતિ

---

૧ કમળાનો મેળાપ કરાવી આપનાર.

હતો. તેને ઉષા નામે એક કન્યા હતી. તે રૂપવતી બાળાએ પોતાને યોગ્ય વર મળે તેવા હેતુથી દૃઢ નિશ્ચયવડે ગૌરી નામની વિદ્યાનું આરાધન કર્યું. તે સંતુષ્ટ થઇને બોલી: 'વત્સે ! કૃષ્ણનો પૌત્ર અનિરુદ્ધ જે ઇંદ્ર જેવો રૂપવંત ને બળવંત છે તે તારો ભર્તા થશે.' ગૌરી વિદ્યાના પ્રિય શંકર નામના દેવને બાણે સાધ્યો, તેથી તેણે પ્રસન્ન થઇને ,બાણને રણભૂમિમાં અજેય થવાનું વરદાન આપ્યું. તે વાત જાણીને ગૌરીએ શંકરને કહ્યું કે 'તમે બાણને અજેય વરદાન આપ્યું તે સારું કર્યું નહિ, કારણ કે મેં તેની પુત્રી ઉષાને પ્રથમ એક વરદાન આપેલ છે.' તે સાંભળી શંકરે બાણને કહ્યું કે 'તું રણમાં અજય્ય થઇશ, પણ સ્રીના કાર્ય સિવાય અજય્ય થઇશ.' બાણ એટલાથી પણ પ્રસન્ન થયો.

ઉષા ઘણી સ્વરૂપવાન્ હતી, તેથી કયા કયા ખેચરોએ અને ભૂચરોએ તેને માટે બાણ પાસે માગણીઓ ન કરી હોય ? સર્વેએ કરી, પણ કોઇની માગણી બાણને રૂચી નહીં અનુરાગી ઉષાએ **ચિત્રલેખા** નામની વિદ્યાધરીને મોકલીને અનિરુદ્ધને મનની જેમ પોતાને ઘેર બોલાવ્યો. તેને ગાંધર્વવિવાહથી પરણીને લઇ જતી વખતે અનિરુદ્ધ આકાશમાં રહીને બોલ્યો કે: 'હું અનિરુદ્ધ ઉષાનું હરણ કરી જાઉં છું.' તે સાંભળી બાણ ક્રોધ પામ્યો, તેથી શીકારી જેમ કુતરાઓથી સુવરને રૂંધે તેમ તેણે પોતાના બાણાવળી સૈન્યથી અનિરુદ્ધને રૂંધી દીધો. તે વખતે ઉષાએ અનિરુદ્ધને પાઠસિદ્ધ વિદ્યાઓ આપી, તેથી પરાક્રમમાં વૃદ્ધિ પામેલા અનિરુદ્ધે બાણની સાથે ચિરકાળ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે બાણે નાગપાશથી પ્રદ્યુમ્નના પુત્રને હાથીના બચ્ચાંની જેમ બાંધી લીધો. પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ તત્કાળ આ વૃત્તાંત કૃષ્ણને જણાવ્યો, એટલે કૃષ્ણ રામ, શાંબ અને પ્રદ્યુમ્નને લઇને ત્યાં આવ્યા. ગરુડધ્વજ(કૃષ્ણ)નાં દર્શનમાત્રથી અનિરુદ્ધના નાગપાશ તુટી ગયા. શંકરના વરદાનથી અને પોતાના બળથી ગર્વ પામેલા મદોન્મત્ત બાણે કૃષ્ણને કહ્યું કે 'અરે તું શું મારા બળને જાણતો નથી ? તેં હમેશાં પારકી કન્યાઓનું હરણ કર્યું છે, તેથી તારા પુત્ર પૌત્રોને પણ તે ક્રમવાર પ્રાપ્ત થયેલું છે, પણ હવે હું તેનું ફળ તમને બતાવું છું.' કૃષ્ણે કહ્યું: 'અરે દુરાશય ! તારી આ વચનઉક્તિ શા કામની છે ? કારણ કે કન્યા તો અવશ્ય બીજાને આપવાની જ હોય છે, તો તેને વરવામાં શો દોષ છે ?' કૃષ્ણનાં આવાં વચન સાંભળી અનેક ખેચરોથી વીંટાયેલો બાણ વિદ્યાધર ભ્રકુટી ચડાવીને કૃષ્ણની ઉપર બાણો ફેંકવા લાગ્યો. બાણને છેદવામાં ચતુર એવા કૃષ્ણે તેનાં બાણોને વચમાંથી જ છેદી નાંખવા માંડયાં. એવી રીતે તે બંને વીરોને ઘણીવાર સુધી બાણાબાણી યુદ્ધ ચાલ્યું. છેવટે કૃષ્ણે તેને અસ્ત્ર રહિત કરી સર્પના ગરૂડ કરે તેમ તેના શરીરના કકડે કકડા કરી નાખીને તેને યમદ્વારે પહોંચાડી દીધો. પછી કૃષ્ણ ઉષા સહિત અનિરુદ્ધને લઇ શાંબ, પ્રદ્યુમ્ન અને રામની સાથે હર્ષ પામના પુનઃ દ્વારકામાં આવ્યા

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये अष्टमे पर्वणि सागरचंद्रोपाख्यान–उषाहरण–बाणवधवर्णनो नामाऽष्टमः सर्गः ॥

સર્ગ ૯ મો

ભગવાન્ શ્રી અરિષ્ટનેમિની કૌમારક્રીડા, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ

એકદા શ્રી નેમિકુમારે બીજા કુમારોની સાથે ક્રીડા કરતાં ફરતા ફરતા કૃષ્ણ વાસુદેવની આયુધશાળામાં નિઃશંકપણે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સૂર્યના બિંબ જેવું પ્રકાશમાન સુદર્શન ચક્ર, સર્પરાજના શરીરની જેવું ભયંકર શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, કૌમુદકી ગદા અને નંદન ખડ્ગ તેમજ વાસુદેવના યશનો કોશ હોય તેવો અને યુદ્ધરૂપ નાટકના નાંદીવાદ્ય જેવો પંચજન્ય શંખ એ તમામ તેમના જોવામાં આવ્યા અરિષ્ટનેમિએ કૌતુકથી શંખને લેવાની ઇચ્છા કરી, તે જોઇ એ અસ્ત્રગૃહની રક્ષા કરનાર ચારૂકૃષ્ણે પ્રણામ કરીને કહ્યું કે: 'હે કુમાર! જો કે તમે કૃષ્ણ વાસુદેવના ભ્રાતા છો, વળી બળવાન્ છો, તથાપિ આ શંખને લેવાને પણ તમે સમર્થ નથી, તો પૂરવાને તો કયાંથી સમર્થ થાઓ? આ શંખને લેવાને અને પૂરવાને કૃષ્ણ વિના બીજો કોઇ સમર્થ નથી, માટે તમે તે લેવાનો વૃથા પ્રયાસ કરશો નહીં?' તે સાંભળી પ્રભુએ હસીને લીલામાત્રમાં તે શખ ઉપાડ્યો અને અધર ઉપર જાણે દાંતની જ્યોત્સ્ના પડતી હોય તેમ શોભતા એ શંખને પૂર્યો. તત્કાળ દ્વારકાપુરીના કીલ્લા સાથે અથડાતા સમુદ્રના ધ્વનિ જેવા તે નાદે આકાશ અને ભૂમિને પૂરી દીધાં. પ્રાકાર, પર્વતોનાં શિખરો અને મહેલો કંપાયમાન થયા, કૃષ્ણ, રામ અને દશ દશાર્હો ક્ષોભ પામી ગયા, ગજેંદ્રો આલાનસ્તંભનું ઉન્મૂલન કરી શૃંખલા તોડીને ત્રાસ પામી ગયા, ઘોડાઓ લગામોને નહીં ગણકારતા નાસી ગયા. વજ્રના નિર્ઘોષ જેવો તે ધ્વનિ સાંભળી નગરજનો મૂર્છા પામ્યા અને અસ્ત્રાગારના રક્ષકો મૃત થયા હોય તેમ પડી ગયા. આ પ્રમાણેની સર્વ સ્થિતિ જોઇ કૃષ્ણ વિચારવા લાગ્યા કે—'આ શંખ કોણે ફુંક્યો? શું કોઈ ચક્રવર્ત્તી ઉત્પન્ન થયો કે ઇંદ્ર પૃથ્વી પર આવ્યા? હું જ્યારે મારો શંખ વગાડું છું ત્યારે સામાન્ય રાજાઓને ક્ષોભ થાય છે, પણ આ શંખના ફુંકવાથી તો મને અને રામને પણ ક્ષોભ થયો છે.' આવી રીતે કૃષ્ણ ચિંતવતા હતા તેવામાં અસ્ત્રરક્ષકોએ આવીને જણાવ્યું કે–'તમારા ભાઈ અરિષ્ટનેમિએ આવીને પંચજન્ય શંખને એક લીલામાત્રમાં ફુંક્યો છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણ વિસ્મય પામી ગયા, પણ મનમાં તે વાત ઉપર શ્રદ્ધા ન આવવાથી કાંઇક વિચારમાં પડયા, તેવામાં તો નેમિકુમાર પણ ત્યાં આવ્યા. કૃષ્ણે સંભ્રમથી ઊભા થઇ નેમિનાથને અમૂલ્ય આસન આપ્યું અને પછી ગૌરવતાથી કહ્યું—'હે ભ્રાતા! શું હમણાં આ પાંચજન્ય શંખ તમે ફુંક્યો કે જેના ધ્વનિથી બધી પૃથ્વી અદ્યાપિ પણ ક્ષોભ પામે છે?' નેમિનાથે હા પાડી, એટલે કૃષ્ણ તેમના ભુજાબળની પરીક્ષા કરવાના ઈરાદાથી આદરપૂર્વક બોલ્યા–'હે ભાઈ! મારા વિના પાંચજન્ય શંખ ફુંકવાને બીજો કોઇ સમર્થ નથી, તમે શંખ ફુંક્યો તે જોઇ હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું, પરંતુ હે માનદ! હવે મને વિશેષ પ્રસન્ન કરવાને માટે તમારું ભુજાબળ બતાવો અને મારી સાથે બાહુયુદ્ધથી યુદ્ધ કરો' નેમિકુમારે તેમ કરવા સ્વીકાર્યું, એટલે બન્ને વીરબંધુ અનેક કુમારોથી વીંટાઇ અસ્ત્રાગારમાં ગયા.

પ્રકૃતિથી દયાળુ એવા નેમિકુમારે વિચાર્યું કે 'જો હું છાતીથી, ભુજાથી કે ચરણથી કૃષ્ણને દબાવીશ તો તેના શા હાલ થશે ? તેથી જેવી રીતે તેને અડચણ ન થાય અને તે મારી ભુજાના બળને જાણે તેવી રીતે કરવું યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી નેમિકુમારે કૃષ્ણને કહ્યું કે 'હે બંધુ ! વારંવાર પૃથ્વી પર આળોટવા વિગેરેથી જે યુદ્ધ કરવું તે તો સાધારણ માણસનું કામ છે, માટે પરસ્પર ભુજાના નમાવવાવડે જ આપણું યુદ્ધ થવું જોઇએ.' કૃષ્ણે તે વચન સ્વીકારીને પોતાની ભુજા લાંબી કરી, પરંતુ વૃક્ષની શાખા જેવી તે વિશાળ ભુજાને કમળના નાળવાની જેમ લીલામાત્રમાં નેમિકુમારે નમાવી દીધી. પછી નેમિનાથે પોતાની વામ ભુજા લાંબી ધરી રાખી, એટલે કૃષ્ણ વૃક્ષને વાનર વળગે તેમ સર્વ બળવડે તેને વળગી પડ્યા, પણ નેમિકુમારના તે ભુજસ્તંભને વનનો હાથી પૃથ્વીના દાંત જેવા મહાગિરિને નમાવી શકે નહીં તેમ કિંચિત્ પણ નમાવી શકયા નહીં. પછી નેમિનાથનો ભુજસ્તંભ છોડી પોતાનું વિલખાપણું ઢાંકી દેતા કૃષ્ણ તેમને આલિંગન દઇને આ પ્રમાણે બોલ્યા: 'હે પ્રિય બંધુ ! જેમ રામ મારા બળથી જગતને તૃણ સમાન માને છે, તેમ હું તમારા બળથી બધા વિશ્વને તૃણ સમાન ગણું છું.' આ પ્રમાણે કહી કૃષ્ણે નેમિનાથને વિસર્જન કર્યા પછી રામને કહ્યું ' હે ભાઇ ! તમે બંધુ નેમિનાથનું લોકોત્તર બળ જોયું ? વૃક્ષ ઉપર પક્ષીની જેમ હું અર્ધચક્રી પણ તેની ભુજા સાથે લટકી રહ્યો ! તેથી હું એમ માનું છું કે એ નેમિનાથના-બળ સમાન ચક્રવર્ત્તી અને ઇંદ્રનું બળ પણ નથી. તેનું આવું બળ છે, તે છતાં એ આપણા અનુજ બંધુ સમગ્ર ભારતવર્ષને કેમ સાધતા નથી ? આમ સુસ્ત થઇને બેસી કેમ રહે છે ?' રામે કહ્યું–' ભાઇ ! જેમ તે બળથી ચક્રવર્ત્તી કરતાં પણ અધિક જણાય છે, તેમ શાંત મૂર્ત્તિ રાજ્યમાં પણ નિઃસ્પૃહ જણાય છે.' રામે આ પ્રમાણે કહ્યું, તે છતાં પણ પોતાના અનુજ બંધુના બળથી શંકા પામતા કૃષ્ણને દેવતાઓએ કહ્યું: " હે કૃષ્ણ ! પૂર્વે શ્રી નમિપ્રભુએ કહ્યું હતું કે ' મારી પછી નેમિનાથ તીર્થંકર થશે, તે કુમાર જ રહેશે, માટે તેને રાજ્યલક્ષ્મીની ઇચ્છા નથી. તે સમયની રાહ જુવે છે. યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થયે જન્મબ્રહ્મચારી રહીને તે દીક્ષા ગ્રહણ કરશે, માટે તમે જરા પણ બીજી ચિંતા કરશો નહીં.' દેવતાનાં આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળી કૃષ્ણે પ્રસન્ન થઇ રામને વિદાય કર્યા પછી પોતે અંતઃપુરમાં જઇ ત્યાં નેમિનાથને બોલાવ્યા.

બન્ને બંધુઓએ રત્નના સિંહાસન ઉપર બેસી વારાંગનાઓએ ઢોળેલા જળકળશવડે સ્નાન કર્યું. દેવદૂષ્ય વસ્ત્રથી અંગ લુહી દિવ્ય ચંદનનું વિલેપન કર્યું. પછી ત્યાં બેસી બન્ને વીરોએ સાથે જ ભોજન કર્યું. પછી કૃષ્ણે અંતઃપુરના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે ' આ નેમિનાથ મારા બંધુ છે અને મારાથી અધિક છે; માટે તેમને અંતઃપુરમાં જતાં તમારે કયારે પણ અટકાવવા નહીં. સર્વ ભ્રાતૃપત્નીઓ(ભોજાઇઓ)ની વચમાં એ નેમિકુમાર ભલે ક્રીડા કરે, તેમાં કાંઇ પણ દોષ નથી.' પછી સત્યભામા વિગેરે પોતાની પત્નીઓને આજ્ઞા કરી કે ' આ નેમિકુમાર મારા પ્રાણ જેવા છે, તે તમારા દિયર થાય છે, તેનું માન રાખજો અને તેની સાથે નિઃશંકપણે ક્રીડા કરજો ' આ પ્રમાણે કૃષ્ણે કહ્યું એટલે અંતઃપુરની સ્ત્રીઓએ તે જ વખતે નેમિકુમારની પૂજા કરી. પછી ભોગથી પરાઙ્મુખ નેમિકુમાર નિર્વિકારીપણે તેમની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા અને પોતાની સદૃશ જ અરિષ્ટનેમિ કુમારની સાથે કૃષ્ણ અંતઃપુર સહિત હર્ષથી ક્રીડાગિરિ વિગેરેમાં રમવા લાગ્યા.

એક વખતે વસંતઋતુમાં કૃષ્ણ નેમિનાથ, નગરજનો અને સર્વ યાદવોની સાથે અંતઃપુર સહિત રૈવતાચળના ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવાને ગયા. જેમ નંદનવનમાં સુર અસુરના કુમારો ક્રીડા કરે તેમ ત્યાં યાદવકુમારો અને નગરજનો વિવિધ ક્રીડા કરવા લાગ્યા. કોઇ બકુલ વૃક્ષની તળે બેસી બોરસલીનાં પુષ્પોની ખુશબોથી સુગંધી અને કામદેવની જીવનઔષધિરૂપ મદિરાનું પાન કરવાની ભૂમિમાં બેસીને પાન કરવા લાગ્યા, કોઇ વીણા વગાડવા લાગ્યા, કોઇ ઊંચે સ્વરે વસંત રાગ ગાવા લાગ્યા, કોઇ મદિરાથી મત્ત થઇ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે કિંનરની જેમ નાચવા લાગ્યા, ચંબેલી, અશોક અને બોરસલી વિગેરે વૃક્ષો પરથી કોઇ પુષ્પહર વિદ્યાધરોની જેમ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પુષ્પો ચુંટવા લાગ્યા, કોઇ ચતુર માળીની જેમ પુષ્પોનાં આભૂષણો ગુંથી ગુંથીને રમણીઓનાં અંગમાં પહેરાવવા લાગ્યા, કોઇ નવપલ્લવની શય્યામાં અને લતાગૃહમાં કાંદર્પિક દેવની જેમ યુવતી સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા, કોઇ ગાઢ રતિથી શ્રાંત થઇ પાણીની નીકને તીરે લોટતા ભોગીઓ-(સર્પ)ની જેમ મલયાચળના પવનનું પાન કરવા લાગ્યા, કોઇ કંકિલ્લિના વૃક્ષની શાખા સાથે હીંચકા બાંધી રતિ અને કામદેવન જેમ પોતાની અંગના સાથે હીંચકવા લાગ્યા, અને કેટલાક કામદેવના શાસનમાં વર્ત્તતા પુરુષો કંકિલ્લિનાં વૃક્ષોને પોતાની પ્રિયાના ચરણઘાત કરાવવાવડે, બોરસલીનાં વૃક્ષોને મદિરાનો ગંડૂષ નખાવવાવડે, તિલકનાં વૃક્ષોને સરાગ દૃષ્ટિએ જોવરાવવાવડે, કુરૂબકનાં વૃક્ષોને ગાઢ આલિંગન અપાવવાવડે અને તે સિવાય બીજા પ્રકારના દોહદથી બીજાં વૃક્ષોને વિશેષ પ્રકારે પુષ્પિત કરવા લાગ્યા.

તે વખતે કૃષ્ણ વાસુદેવ પણ નેમિકુમારને સાથે રાખી સત્યભામા વિગેરે સ્ત્રીઓથી પરવર્યા સતા વનના હાથીની જેમ આમતેમ ભમવા લાગ્યા. ત્યાં નેમિકુમારને જોઇ કૃષ્ણને વિચાર થયો કે 'જો નેમિનાથનું મન ભોગમાં લગ્ન થાય તો જ મારી લક્ષ્મી કૃતાર્થ થાય અને ત્યારે જ મારું સૌભ્રાતૃપણું પણ ગણાય, તેથી આલંબન, ઉદ્દીપન અને વિભાવ અનુભાવ વારંવાર કરવાવડે આ નેમિકુમારને મારે અનુકૂળ કરવા કે તેથી મારો આ મનોરથ પૂર્ણ થાય' આ પ્રમાણે વિચારી કૃષ્ણે પોતાને હાથે એક પુષ્પમાળા ગુંથીને બીજા મુક્તાહારની જેમ નેમિકુમારના કંઠમાં આરોપણ કરી. પછી કૃષ્ણનો ભાવ જાણીને સત્યભામા વિગેરે ચતુર રમણીઓ પણ વિચિત્ર પુષ્પાભરણથી શ્રી નેમિને શૃંગાર કરવા લાગી, કોઇ તેમના પૃષ્ઠ ઉપર પોતાના પુષ્ટ અને ઉન્નત સ્તનનો સ્પર્શ કરી તેમનો કેશપાશ સુંદર પુષ્પમાળાવડે ગુંથવા લાગી, કોઇ હારવલ્લભા ઊંચી ભુજલતા કરવાવડે કરમૂળને બતાવતી સતી નેમિકુમારના મસ્તક ઉપર મુકુટ ગુંથવા લાગી, કોઇ હાથવડે પકડી રાખીને તેમના કર્ણમાં કામદેવના જયધ્વજ જેવું કર્ણભૂષણ રચવા લાગી અને કોઇ તેમની સાથે ક્રીડામાં વિશેષ કાળક્ષેપ કરવાની ઇચ્છાથી તેમની ભુજા પર વારંવાર નવું નવું કેયૂર બાંધવા લાગી. આ પ્રમાણે તેઓએ ઋતુને અનુસરતો શ્રી નેમિકુમારનો અનેક પ્રકારનો ઉપચાર કર્યો. તે જ પ્રમાણે નેમિકુમારે પણ નિર્વિકાર ચિત્તે તેમના પ્રત્યે ઉપચાર કર્યો.

એવી રીતે વિચિત્ર ક્રીડાઓથી એક અહોરાત્ર ત્યાં જ નિર્ગમન કરીને કૃષ્ણ પરિવાર સાથે પાછા દ્વારકામાં આવ્યા. રાજા સમુદ્રવિજય, બીજા દશાર્હ અને કૃષ્ણ સર્વે નેમિનાથને

પાણિગ્રહણ કરાવવામાં સર્વદા ઉત્કંઠિત રહેવા લાગ્યા. એમ ક્રીડા કરતા નેમિ અને કૃષ્ણની વસંતઋતુ વીતી ગઈ અને કામદેવની જેમ સૂર્યને પ્રૌઢ કરતી ગ્રીષ્મઋતુ પ્રાપ્ત થઇ, તે વખતે કૃષ્ણના પ્રતાપની જેમ બાળસૂર્ય પણ અસહ્ય થઇ પડ્યો અને પ્રાણીઓના કર્મની જેમ રાત્રિએ પણ ઘર્મ (તાપ) શાંત થતો નહીં. તે ઋતુમાં યુવાન પુરુષો શ્વેત કદલીની ત્વચા જેવાં કોમળ અને કસ્તૂરીથી ધૂપિત એવાં વસ્ત્રો પહેરવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ કામદેવના શાસનની જેમ હાથીના કર્ણ જેવા ચળાચળ પંખાને જરાવાર પણ ન છોડવા લાગી, યુવાનો વિચિત્ર પુષ્પરસવડે દ્વિગુણ સુગંધી કરેલા ચંદનજળને પોતાની ઉપર વારંવાર છાંટવા લાગ્યા, નારીઓ હૃદય પર સર્વ બાજુ કમળનાળ રાખવાવડે મુક્તાહારથી પણ અધિક સૌભાગ્ય (શોભા) પામવા લાગી. વારંવાર બાહુથી ગાઢ આલિંગન કરતા યુવાનો પ્રિયાની જેમ જળાર્દ્ર વસ્તુને છાતી પર જ રાખવા લાગ્યા. આવી ઘર્મથી ભીષ્મ એવી ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કૃષ્ણ અંતઃપુર સાથે નેમિનાથને લઇને રૈવતગિરિના ઉદ્યાનમાં સરોવરે ક્રીડા કરવા માટે આવ્યા. પછી માનસસરોવરમાં હંસની જેમ તે સરોવરમાં કૃષ્ણ અંતઃપુર અને નેમિનાથ સહિત જળક્રીડા કરવાને પેઠા. તેમાં કંઠ સુધી મગ્ન થયેલી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓનાં મુખ નવીન ઉદ્દ્ભવી નીકળેલ કમલિનીના ખંડની ભ્રાંતિને ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યાં. કૃષ્ણે કોઇ રમણીની ઉપર જળની અંજલિ નાખી, એટલે તે ચતુરાએ ગંડૂષના જળથી જ કૃષ્ણની પર સામો આક્ષેપ કર્યો. કેટલીક જળભીરુ વામા કૃષ્ણને વળગી પડતી, તેથી કૃષ્ણ બરાબર પુતળીઓવાળા સ્તંભની શોભાને ધારણ કરતા હતા. જળકલ્લોલની જેમ વારંવાર ઉછળતી મૃગાક્ષીઓ કૃષ્ણના ઉરઃસ્થળમાં વેગથી અફળાતી હતી. જળના આઘાતથી તે રમણીઓની દૃષ્ટિ તામ્રવર્ણી થઇ જતી તે જાણે પોતાના ભૂષણરૂપી અંજનના નાશથી તેઓને અધિક રોષ ચઢ્યો હોયની તેવી દેખાતી હતી. કૃષ્ણ કોઇ સ્ત્રીને તેની પ્રતિપક્ષી સપત્નીના નામથી બોલાવતા હતા, તેથી તે હાથીની સુંઢની જેમ કમળવડે કૃષ્ણને પ્રહાર કરતી હતી. કોઇ બાળાને કૃષ્ણ ઘણી વાર જોતા હતા, તેથી તેની પ્રતિપક્ષી બીજી સ્ત્રી ઈર્ષ્યા ધરીને કૃષ્ણનાં નેત્ર ઉપર કમળરજમિશ્રિત જળથી તાડન કરતી હતી. કેટલીક મૃગનેત્રા યુવતીઓ ગોપપણાની રાસલીલાને સંભારીને કૃષ્ણની આસપાસ ફરતી હતી. તે વખતે નેમિકુમાર નિર્વિકાર છતાં પણ ભાઈના આગ્રહથી અનેક પ્રકારે હાંસી કરતી એવી ભ્રાતૃપત્નીઓ સાથે ક્રીડા કરતા હતા. 'દિયરજી! હવે ક્યાં જાઓ છો?' એમ કહી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એક સાથે હાથે તાડિત કરેલા જળવડે નેમિને આસ્છોટન કરવા લાગી. તે વખતે જળના છાંટાને ઊડાડતી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓના કરથી શ્રી નેમિપ્રભુ પલ્લવિત વૃક્ષની જેવા શોભવા લાગ્યા. પછી તે સ્ત્રીઓ જળક્રીડાના મિષથી સ્ત્રીસ્પર્શ જણાવવાને નેમિકુમારના કંઠમાં વળગી પડી. છાતીવડે છાતી પર અથડાણી અને ભુજાવડે લપટાઈ ગઇ. કોઈ રમણીય છત્રની જેમ નેમિકુમારની ઉપર સહસ્રપત્ર કમળ રાખીને જાણે અંતઃપુરની છત્રધારિણી હોય તેમ દેખાવા લાગી. કોઇ સ્ત્રીએ હાથીના કંઠમાં તેના બંધનની શૃંખલા નાખે તેમ નેમિકુમારના કંઠકંદલમાં કમળનાળનું આરોપણ કર્યું. કોઇ બાળાએ હાં[illegible] કાઢીને નેમિનાથનું હૃ[illegible] કામદેવના અસ્ત્રોથી અનાહત[1]

---

૧ નહીં હણ્[illegible]

હતું, તેનો ઉપર શતપત્ર કમળવડે તાડન કર્યું. નેમિકુમારે પણ તે સર્વ ભ્રાતૃપત્નીઓની સાથે કૃતપ્રતિકૃતપણે[1] ચિરકાળ નિર્વિકાર ચિત્તે ક્રીડા કરી. પોતાના અનુજને ક્રીડા કરતા જોઇ કૃષ્ણને એટલો બધો હર્ષ થયો કે જેથી તે સરોવરના જળમાં નંદીવરમાં હાથીની જેમ ચિરકાળ સુધી ઊભા રહ્યા પછી કૃષ્ણ જળક્રીડાને સમાપ્ત કરીને સરોવરમાંથી બહાર નીકળ્યા એટલે સત્યભામા તથા રૂક્મિણી વિગેરે સ્ત્રીઓ પણ તીર ઉપર આવીને ઊભી રહી.

નેમિકુમાર સરોવરમાંથી હંસની જેમ બહાર નીકળ્યા અને જ્યાં રૂક્મિણી વિગેરે ઊભી હતી તે તીર ઉપર જઇને ઊભા રહ્યા. તત્કાળ રૂક્મિણી વિગેરેએ ઊભા થઈ તેમને રત્નાસન આપ્યું, અને પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રવડે તેમના અંગને જળ રહિત કર્યું. તે વખતે સત્યભામા મશ્કરી અને વિનયપૂર્વક બોલી: "દિયરજી ! તમે હમેશાં અમારું કહેવું સહન કરો છો, તેથી હું નિર્ભય થઇને કહું છું–હે સુંદર ! તમે સોળ હજાર સ્ત્રીઓના ભર્ત્તા શ્રી કૃષ્ણના ભાઇ થઈને એક કન્યા પણ કેમ પરણતા નથી ? આ ત્રણ લોકમાં તમારું શરીર અપ્રતિમ રૂપલાવણ્યથી પવિત્ર છે અને નવીન યૌવન છે, છતાં તમારી આવી સ્થિતિ કેમ છે ? તમારા માતાપિતા, તમારા ભાઈઓ અને સર્વ ભોજાઇઓ વિવાહ કરવાને માટે તમારી પ્રાર્થના કરીએ છીએ, તેથી અમારી સર્વની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો વંઠની જેમ પત્ની વિના એક અંગવાળા રહી તમે કેટલો કાળ નિર્ગમન કરશો ? તેનો તમે પોતે જ વિચાર કરો. હે કુમાર ! શું તમે અજ્ઞ છો ? વા નીરસ છો ? વા નપુંસક છો ? તે અમોને કહો, કેમકે સ્ત્રીભોગ વિના અરણ્યનાં પુષ્પની જેમ તમે નિષ્ફળ યૌવન ગુમાવો છો. જેમ શ્રી ઋષભનાથે પ્રથમ તીર્થ પ્રવર્ત્તાવ્યું, તેમ તેઓએ સાંસારિક અવસ્થામાં વિવાહ-મંગળ વિગેરે પણ પ્રથમ બતાવ્યાં છે યોગ્ય સમયે રુચિ પ્રમાણે ખુશીથી બ્રહ્મચર્ય પાળજો, પણ ગૃહસ્થપણામાં અશુચિ સ્થાનમાં મંત્રોદ્ગારની જેમ બ્રહ્મચર્ય પાળવું ઉચિત નથી."

પછી જાંબવતી બોલી: 'અરે કુમાર ! તમારા વંશમાં જ મુનિસુવ્રત પ્રભુ થયા છે. તેઓ વિવાહ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન થયા પછી તીર્થંકર થયા હતા. તે સિવાય જિનશાસનમાં બીજા ઘણા મહાત્માઓ વિવાહ કર્યા પછી મુક્ત થયેલા અને થનાર સંભળાય છે, તે પણ તમે જાણો છો, છતાં તમે કોઇ નવીન મુમુક્ષુ થયેલા છો કે જે મુક્તજનનો માર્ગ છોડી જન્મથી જ સ્ત્રીપરાઙ્મુખ રહો છો ' પછી સત્યભામા પ્રણયકોપ કરીને બોલી કે ' હે સખિ ! તું શા માટે એને સામ(મીઠે) વચને કહે છે ? એ સામવચનથી સાધ્ય નથી. પિતાએ, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ અને બીજાઓએ પણ વિવાહ માટે પ્રાર્થના કરી, છતાં તેણે તેઓનું પણ માન રાખ્યું નથી, માટે આપણે બધી એકત્ર થઈ તેને અહીં રોકી રાખો. જો તે આપણું વચન માને તો જ તેને છોડવા, નહીં તો છોડવા જ નહીં ' પછી લક્ષ્મણા વિગેરે બીજી સ્ત્રીઓ બોલી :–' બ્હેન ! એમ ન થાય, એ આપણા દિયર છે, તેથી આપણે આરાધવા યોગ્ય છે, માટે એમને કોપ કરીને તમારે કાંઈ કહેવું નહીં. તેમને તો ગમે તે રીતે પ્રસન્ન કરવા એ જ ઉપાય છે.' તેઓએ એમ કહ્યું એટલે પછી રૂક્મિણી વિગેરે કૃષ્ણની સર્વ સ્ત્રીઓ વિવાહને માટે આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરતી સતી નેમિકુમારના ચરણમાં પડી.

---

૧ તે કરે તેમ સામે કરવું.

આવી રીતે સ્ત્રીઓ પ્રાર્થના કરતી હતી તે જોઇ કૃષ્ણ પણ સમીપ આવી વિવાહને માટે નેમિકુમારની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. તે વખતે બીજા યાદવો પણ ત્યાં આવીને બોલ્યા: 'હે કુમાર ! આ ભાઈનું વચન માનો અને શિવાદેવી, સમુદ્રવિજય અને બીજા સ્વજનોને પણ આનંદ આપો.' જ્યારે આ પ્રમાણે બધા મળીને આગ્રહથી તેમને દબાણ કરવા લાગ્યા એટલે નેમિનાથ વિચારવા લાગ્યા કે 'અહો ! આ સર્વની કેવી અજ્ઞાનતા છે? આ સમયે મારી દાક્ષિણ્યતાને પણ ધિક્કાર છે! કેવળ આ લોકો પોતે જ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા નથી, પણ તેઓ સ્નેહશિલા બાંધીને બીજાઓને પણ સંસારસમુદ્રમાં પાડે છે, માટે હમણાં તો આ સર્વનું વચન માત્ર વાણીથી માની લેવું. પછી તો અવશ્ય આત્મ-હિત જ કરવું. પૂર્વે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ જે વિવાહ કર્યો હતો તે માત્ર પોતાનાં તેવાં ભોગ્યકર્મને લીધે જ, કારણ કે કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે.' આ પ્રમાણે વિચારીને શ્રી નેમિએ તે સર્વેનું વચન સ્વીકાર્યું, સમુદ્રવિજય વિગેરે સર્વે ઘણો હર્ષ પામ્યા.

પછી કૃષ્ણ ત્યાં જ ગ્રીષ્મઋતુને નિર્ગમન કરીને પરિવાર સાથે નેમિને યોગ્ય કન્યા લેવાને ઉત્સુક થઈ દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં સત્યભામાએ કહ્યું કે: 'હે નાથ! મારી **રાજી-મતી** નામે એક નાની બ્હેન છે, તે અરિષ્ટનેમિને બરાબર યોગ્ય છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણ બોલ્યા: 'હે સત્યભામા ! તમે ખરેખરા મારા હિતકારી છો, કારણ કે નેમિનાથને યોગ્ય સ્ત્રીની ચિંતારૂપ સાગરમાંથી તમે મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે.' પછી કૃષ્ણ પોતે જ તત્કાળ ઉગ્રસેનને ઘેર ગયા. માર્ગમાં યાદવોએ અને નગરજનોએ સંભ્રમથી તેમને જતા જોયા. ઉગ્રસેને અર્ઘ્યપાદ્ય વિગેરેથી કૃષ્ણનો સત્કાર કરી, સિંહાસન પર બેસાડીને આગ-મનનું કારણ પૂછ્યું. કૃષ્ણ બોલ્યા: 'હે રાજન્! તમારે રાજીમતી નામની કન્યા છે, તે મારા અનુજ ભાઇ નેમિ કે જે મારાથી ગુણમાં અધિક છે, તેને યોગ્ય છે.' આવાં કૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ઉગ્રસેન બોલ્યા: 'હે પ્રભુ! આજે અમારાં ભાગ્ય ફળ્યાં કે જેથી તમે અમારે ઘેર આવ્યા અને વળી અમને કૃતાર્થ કર્યા. હે સ્વામિન્! આ ગૃહ, આ લક્ષ્મી, આ અમે, આ પુત્રી અને બીજું બધું સર્વ તમારે આધીન છે, તેથી સ્વાધીન વસ્તુમાં પ્રાર્થના શી?' ઉગ્રસેનનાં આવાં વચન સાંભળી કૃષ્ણ ખુશી થયા, અને શીઘ્ર સમુદ્રવિજય પાસે આવી તે ખબર આપ્યા. સમુદ્રવિજયે કહ્યું: 'હે વત્સ! તમારી પિતૃભક્તિ અને ભ્રાતૃવાત્સલ્ય જોઇ મને ઘણો હર્ષ થાય છે. વળી તમે મારા નેમિકુમારને ભોગાભિમુખ કર્યા, તેથી અમને ઘણો જ આનંદ ઉપજાવ્યો છે; કેમકે અરિષ્ટનેમિ વિવાહ કરવાનું કબૂલ કરે તો ઠીક, એ મનોરથ આટલા વખત સુધી અમારા મનમાં જ લીન થઈ જતો હતો.' પછી રાજા સમુદ્રવિજયે ક્રોષ્ટુકિને બોલાવીને નેમિનાથ અને રાજીમતીના વિવાહને માટે શુભ દિવસ પૂછ્યો, એટલે ક્રોષ્ટુકિએ કહ્યું: 'હે રાજન્! વર્ષાકાળમાં સાધારણ શુભ કાર્યનો પણ આરંભ કરવો કહ્યો નથી તો વિવાહની તો વાત જ શી કરવી?' સમુદ્રવિજયે કહ્યું: 'આ વખતે જરા પણ કાળક્ષેપ કરવો યોગ્ય નથી, કારણ કે કૃષ્ણે માંડમાંડ નેમિનાથ-ને વિવાહને માટે મનાવ્યા છે, તેથી વિઘ્ન ન આવે તેવો નજીકમાં જ કોઈ વિવાહનો દિવસ બતાવો અને તમારી અનુજ્ઞાથી ગાંધર્વવિવાહની જેમ એ વિવાહ થઈ જાઓ.' ક્રોષ્ટુકિએ વિચારીને કહ્યું: 'હે યદુપતિ! જો એમ જ હોય તો પછી શ્રાવણ માસની શુક્લ

પછીએ એ કાર્ય કરો.' રાજાએ ક્રોષ્ટુકિનો સત્કાર કરી વિદાય કર્યો. પછી એ સમાચાર ઉગ્રસેનને કહેવરાવ્યા અને બંને તે કાર્યમાં તૈયાર થયા. કૃષ્ણે પણ દ્વારકામાં પ્રત્યેક દુકાને, પ્રત્યેક દરવાજે અને પ્રત્યેક ગૃહે રત્નમય માંચા અને તોરણ વિગેરે રચાવ્યાં. વિવાહનો દિવસ નજીક આવ્યો એટલે દશાર્હ અને રામ કૃષ્ણ વિગેરે એકઠા થયા. શિવાદેવી, રોહિણી અને દેવકી વિગેરે માતાઓ, રેવતી પ્રમુખ રામની પત્નીઓ અને સત્યભામા વિગેરે કૃષ્ણની પત્નીઓ, ધાત્રીઓ અને બીજી ગોત્રવૃદ્ધ તેમ જ સૌભાગ્યવતી રમણીઓ એકઠી થઈને ઊંચે સ્વરે ગીત ગાવા લાગી. પછી નેમિકુમારને પૂર્વાભિમુખે ઉત્તમ આસન પર બેસાડ્યા અને રામ કૃષ્ણે પ્રીતિથી પોતે તેમને ન્હવરાવ્યા. પછી નેમિકુમારને હાથે મગળસૂત્ર બાંધી, હાથમા બાણ આપીને કૃષ્ણ ઉગ્રસેનને ઘેર ગયા. ત્યા પૂર્ણચંદ્ર જેવા મુખવાળી રાજીમતીને પણ કૃષ્ણે તેવી રીતે જ સ્નાનાદિ કરાવીને તૈયાર કર્યા. પછી પાછા પોતાને ઘેર આવ્યા.

તે રાત્રિ નિર્ગમન કરીને પ્રાતઃકાળે નેમિનાથને વિવાહ માટે ઉગ્રસેનને ગૃહે લઇ જવાને તૈયાર કર્યા. શ્વેત છત્ર માથે ધર્યું, બન્ને પડખે શ્વેત ચામરો વીંજાવા માંડ્યાં, છેડા સહિત બે શ્વેત વસ્ત્ર પહેરાવ્યા, મુક્તાફળનાં આભરણોથી શણગાર્યા અને મનોહર ગોશીર્ષચંદનથી અંગરાગ કર્યો. આ પ્રમાણે તૈયાર થયા પછી નેમિનાથ શ્વેત અશ્વવાળા રથ ઉપર આરૂઢ થયા તે વખતે અશ્વોના હેષારવથી દિશાઓને બધિર કરતા ક્રોડાગમે કુમારો જાનૈયા થઇને તેમની આગળ ચાલ્યા, બન્ને પડખે હજારો રાજા હાથી પર ચડીને ચાલવા લાગ્યા, અને પછવાડે દશ દશાર્હ અને રામ કૃષ્ણ ચાલવા લાગ્યા. ત્યારબાદ મહામૂલ્યવાળી શિબિકાઓમાં બેસીને અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ અને બીજી પણ સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાતી ગાતી ચાલી. આ પ્રમાણે મોટી સમૃદ્ધિથી શ્રી નેમિકુમાર રાજમાર્ગે ચાલ્યા આગળ મંગળપાઠકો ઊંચે સ્વરે મંગળપાઠ કરતા કરતા ચાલતા હતા, અને માર્ગમાં અટારીઓ ઉપર ચઢેલી પુરસ્ત્રીઓની પ્રેમાર્દ્ર દૃષ્ટિઓ મંગળ લાજાની[1] જેમ નેમિનાથની ઉપર પડતી હતી. એ પ્રમાણે પુરજનોએ જોયેલા અને પરસ્પર હર્ષથી વર્ણવેલા નેમિકુમાર અનુક્રમે ઉગ્રસેનના ઘર પાસે આવ્યા નેમિનાથના આગમનનો કોળાહળ સાંભળી મેઘધ્વનિથી મયૂરીની જેમ કમળલોચના રાજીમતી ગાઢ ઉત્કંઠાવાળી થઇ. તેનો ભાવ જાણીને તેની સખીઓ બોલી: 'હે સુંદરી ! તમે ધન્ય છો કે જેનું નેમિનાથ પાણિગ્રહણ કરશે. હે કમળલોચના ! જો કે નેમિનાથ અહીં આવવાના છે, તથાપિ અમે ઉત્સુક થવાથી ગોખ ઉપર રહીને તેમને જોવાને ઇચ્છીએ છીએ.' પોતાના મનોગત અર્થને કહેવાથી હર્ષ પામેલી રાજીમતી પણ સંભ્રમથી સખીઓ સહિત ગોખ ઉપર આવી.

રાજીમતીએ ચંદ્ર સહિત મેઘના જેવો માલતી પુષ્પે ગુથેલો કેશપાશ ધર્યો હતો, તે બે વિશાળ લોચનથી કર્ણમાં ધારણ કરેલાં આભૂષણભૂત કમળને હરાવતી હતી, મુક્તાફળવાળા કુંડળો યુક્ત કર્ણથી છીપની શોભાનો તિરસ્કાર કરતી હતી, હીંગળોક સહિત અધરથી પાકેલા બિંબફળને લજાવતી હતી, તેની કંઠાભૂષણયુક્ત ગ્રીવા સુવર્ણની મેખલાવાળા શંખની જેવી શોભતી હતી, હારથી અંકિત એવા સ્તન બિસ ગ્રહણ કરનારા ચકવાક જેવા શોભતાં હતાં, કરકમળથી કમળખંડયુક્ત સરિતા જેવી દેખાતી હતી, જાણે કામદેવની ધનુર્લતા

૧ મંગળિક નિમિત્તે ઉડાડેલી લાજા-ધાણી

હોય તેવો તેનો મધ્યભાગ (કટિપ્રદેશ) મુષ્ટિગ્રાહ્ય હતો, તે સુવર્ણફલક જેવા નિતંબવડે મનોરમ હતી, કદલી જેવા તેના ઉરૂ હતા, મૃગલીના જેવી તેની જંઘા હતી, રત્ન જેવી નખાવલિ હતી, છેડાદાર શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને અંગે ગોરૂચંદનનું વિલેપન કર્યું હતું.

આ પ્રમાણે તૈયાર થઈને દેવી જેમ વિમાનમાં બેસે તેમ તે ગોખ ઉપર આવીને બેઠી. ત્યાં રહીને તેણીએ જાણે પ્રત્યક્ષ કંદર્પ હોય તેમ હૃદયમાં કંદર્પને પ્રદીપ્ત કરનાર નેમિનાથને દૂરથી જોયા. તેમને દૃષ્ટિથી નીરખીને તેણે મનમાં વિચાર્યું : 'અહો! આવા મનથી પણ અગોચર એવા પતિ મળવા દુર્લભ છે. ત્રણ લોકમાં આભૂષણરૂપ એવા આ પતિ જો મને પ્રાપ્ત થાય તો પછી મારા જન્મનું ફળ શું પૂર્ણ નથી થયું? જો કે આ પરણવાની ઈચ્છાએ અહીં આવ્યા છે, તથાપિ મને પ્રતીતિ આવતી નથી, કારણ કે આવા પુરુષ ઘણું પુણ્ય હોય તોજ પ્રાપ્ત થાય છે' આ પ્રમાણે તે ચિંતવતી હતી તેવામાં તેનું દક્ષિણ લોચન અને દક્ષિણ બાહુ ફરકયો, તેથી તેના મનમાં અને અગમ્ય સંતાપ ઉત્પન્ન થયો પછી ધારાગૃહની પુતળીની જેમ નેત્રમાથી અશ્રુને વર્ષાવતી રાજીમતીએ પોતાની સખીઓ પ્રત્યે ગદ્‌ગદ સ્વરે તે વાત જણાવી. તે સાંભળી સખીઓ બોલી : 'સખી! પાપ શાંત થાઓ, અમંગળ હણાઓ અને બધી કુળદેવીઓ તારું કલ્યાણ કરો. બ્હેન! શાંત થા, આ તારા પતિ પાણિગ્રહણ માટે અહીં આવેલા છે, તો હવે વિવાહમહોત્સવ પ્રસંગે તને અરિષ્ટચિંતા શામાટે થાય છે?'

અહીં નેમિનાથે આવતાં આવતાં પ્રાણીઓનો કરુણ સ્વર સાંભળ્યો, તેથી તેનું કારણ જાણતા છતાં પણ તેમણે સારથિને પૂછ્યું કે 'આ શું સંભળાય છે?' સારથિએ કહ્યું : 'નાથ! શું તમે નથી જાણતા? આ તમારા વિવાહમાં ભોજનને માટે વિવિધ પ્રાણીઓને લાવેલા છે. હે સ્વામિન્! મેંઢાં વિગેરે ભૂમિચરો, તેતર વિગેરે ખેચરો અને ગામડાનાં તથા અટવીનાં પ્રાણીઓ અહીં ભોજન નિમિત્તે પંચત્વ પામશે તેઓને રક્ષકોએ વાડામાં પૂરેલાં છે, તેથી તેઓ ભયથી પોકાર કરે છે, કારણ કે સર્વ જીવોને પ્રાણવિનાશનો ભય મોટામાં મોટો છે.' પછી દયાવીર નેમિપ્રભુએ સારથિને કહ્યું કે 'જ્યાં એ પ્રાણીઓ છે ત્યાં મારો રથ લઇ જા.' સારથિએ તત્કાળ તેમ કર્યું, એટલે પ્રભુએ પ્રાણનાશના ભયથી ચકિત થઇ ગયેલાં એવાં વિવિધ પ્રાણીઓને ત્યાં જોયાં. કોઇને દોરડાથી ગ્રીવામાં બાધેલાં હતાં, કોઇને પગે બાંધ્યાં હતાં, કોઇને પાંજરામાં પૂર્યાં હતાં અને કોઇને પાશમાં નાખેલાં હતાં. ઊંચા મુખવાળાં, દીન નેત્રવાળાં અને જેમનાં શરીર કંપે છે એવાં તે પ્રાણીઓએ દર્શનથી પણ તૃપ્ત કરે તેવા નેમિનાથ પ્રભુને જોયા, એટલે તેઓ પોતપોતાની ભાષાથી 'પાહિ, પાહિ' (રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો) એમ બોલ્યાં તે સાંભળી તત્કાળ પ્રભુએ સારથિને આજ્ઞા કરી તેઓને છોડાવી મૂકયાં. તે પ્રાણીઓ પોતપોતાનાં સ્થાનમાં ચાલ્યાં ગયા, એટલે પ્રભુએ પોતાના રથને પાછો પોતાના ઘર તરફ વળાવ્યો.

નેમિકુમારને પાછા વળતા જોઇ શિવાદેવી અને સમુદ્રવિજય તત્કાળ ત્યાં આવી નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યાં: 'વત્સ! આ ઉત્સવમાંથી અકસ્માત્ કેમ પાછા વળ્યા?' નેમિકુમાર બોલ્યા:–' હે માતાપિતા! જેમ આ પ્રાણીઓ બધનથી બંધાયેલાં હતાં, તેમ આપણે પણ કર્મરૂપ બંધનથી બધાયેલા છીએ, અને જેમ મે તેમને બંધનથી મુક્ત કર્યા તેમ હું પણ કર્મબંધનથી મુક્ત થવાને માટે અદ્વૈત સુખના કારણરૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને

ઈચ્છું છુ.' નેમિકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી તેમનાં માતાપિતા મૂર્છા પામ્યાં અને સર્વ યાદવો નેત્રથી અવિચ્છિન્ન અશ્રુપાત કરી કરીને રડવા લાગ્યા. તે વખતે કૃષ્ણે ત્યાં આવી શિવાદેવી અને સમુદ્રવિજયને આશ્વાસન આપી, સર્વનું રૂદન નિવારીને અરિષ્ટનેમિને કહ્યું: "હે માનવંતા ભાઇ! તમે મારે અને રામને સદા માન્ય છો, તમારું અનુપમ રૂપ છે અને નવીન યૌવન છે, વળી આ કમળલોચના રાજીમતી તમારે યોગ્ય છે, તે છતાં તમને વૈરાગ્ય થવાનું શું કારણ છે તે કહો. વળી તમે જે પ્રાણીઓને બંધાયેલાં જોયાં હતાં, તેમને પણ બંધનમાંથી છોડાવ્યાં, તો હવે તમારાં માતાપિતાને અને બાંધવોના મનોરથને પૂર્ણ કરો. હે બંધુ! તમારાં માતાપિતા કે જે મહા શોકમાં નિમગ્ન થયાં છે તેમની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી; તેમની ઉપર પણ સર્વની જેમ સાધારણ કૃપા કરો. જેમ તમે એ દીન પ્રાણીઓને ખુશી કર્યાં તેમ હવે તમારો વિવાહોત્સવ બતાવીને આ રામ વિગેરે ભાઈઓને પણ ખુશી કરો" એટલે નેમિનાથ બોલ્યા: "હે બાંધવ! મારાં માતાપિતાને અને તમને બંધુઓને શોક થવાનું કાંઈ પણ કારણ મારા જોવામાં આવતું નથી અને મને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ તો આ છે કે આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર છે, જેમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પ્રાણીઓ નિરંતર દુઃખને જ અનુભવે છે. પ્રત્યેક ભવે માતા, પિતા અને ભ્રાતાઓ તો થયાં કરે છે, પણ તેમાં કોઇ કર્મના ભાગીદાર થતાં નથી, સર્વને પોતપોતાનાં કર્મ ભોગવવાં જ પડે છે. હે હરિ! જો બીજાનું દુઃખ બીજાથી છેદાતું હોય તો વિવેકી માણસ માતાપિતાને અર્થે પ્રાણ પણ આપી દે, પણ પ્રાણી પુત્રાદિક છતાં જરા, મૃત્યુ વિગેરેનાં દુઃખ પોતે જ ભોગવે છે, તેમા કોઈ કોઇનો રક્ષક થતો નથી. જો પુત્રો પિતાની દૃષ્ટિને જ માત્ર આનંદ માટે હોય તો તેમને મારા વિના બીજા મહાનેમિ પ્રમુખ પુત્રો છે, તો તે પણ આનંદના જ હેતુ છે. હું તો વૃદ્ધ પાંથની જેમ સંસારરૂપ માર્ગમાં ગમનાગમન કરીને ખિન્ન થઇ ગયો છું, તેથી હવે તો તેના હેતુરૂપ કર્મનો ઉચ્છેદ કરવાને જ પ્રયત્ન કરીશ. તે કર્મનો ઉચ્છેદ દીક્ષા વિના સાધ્ય નથી, માટે હું તેને ગ્રહણ કરીશ; તેથી તમે વૃથા આગ્રહ કરશો નહીં."

પુત્રનાં આવાં વચનો સાંભળી સમુદ્રવિજય બોલ્યા:-'વત્સ! તું ગર્ભેશ્વર છો અને શરીરે સુકુમાર છો, તો દીક્ષાનું કષ્ટ શી રીતે સહન કરી શકીશ? ગ્રીષ્મઋતુના ઘોર તાપ સહન કરવા તો દૂર રહ્યા, પણ બીજી ઋતુઓના તાપ પણ છત્રી વિના સહન કરવા અશક્ય છે. ક્ષુધા તૃષા વિગેરેનાં દુઃખ બીજાથી પણ સહન થતાં નથી તો દિવ્ય ભોગને યોગ્ય શરીરવાળા એવા તારાથી તે શી રીતે સહન થશે?' તે સાંભળી નેમિપ્રભુ બોલ્યા: "હે પિતા! જે પ્રાણી ઉત્તરોત્તર નારકીનાં દુઃખને જાણે છે, તેની આગળ આ દુઃખ તો કોણ માત્ર છે? તપસ્યાના સહજ માત્ર દુઃખથી અનંત સુખાત્મક મોક્ષ મળે છે અને વિષયના કિંચિત્ સુખથી અનંત દુઃખદાયક નરક મળે છે, તો તમે જ પોતાની મેળે વિચાર કરીને કહો કે તે બેમાં માણસે શું કરવું યોગ્ય છે? તેનો વિચાર કરવાથી તો સર્વ માણસ જાણી શકે તેમ છે; પણ તેનો વિચાર કરનારા વિરલા છે." આ પ્રમાણેનાં નેમિકુમારનાં વચનોથી તેમનાં માતાપિતા, કૃષ્ણ અને બીજા રામ વિગેરે સ્વજનોએ નેમિનાથનો દીક્ષાનો નિશ્ચય જાણી લીધો તેથી તેઓ ઉંચે સ્વરે રડવા લાગ્યા અને શ્રી નેમિનાથરૂપ હસ્તિશ્રેષ્ઠ સ્વજનસ્નેહરૂપ બેડીને તોડીને રથ હંકાવી પોતાને ઘેર આવ્યા.

એ વખતે યોગ્ય સમય જાણીને લોકાંતિક દેવતાઓ ત્યાં આવ્યા, અને પ્રભુને નમીને તેઓ બોલ્યા કે 'હે નાથ! તીર્થને પ્રવર્તાવો ' ભગવાન્ નેમિએ ઇંદ્રની આજ્ઞાથી જૃંભક દેવતાઓએ પૂરેલા દ્રવ્યવડે વાર્ષિક દાન દેવાનો આરંભ કર્યો.

નેમિનાથ પાછા વળ્યા અને તે વ્રત લેવાને ઇચ્છે છે એ ખબર સાંભળી રાજીમતી વૃક્ષ ખેંચાતાં વલ્લી જેમ ભૂમિ પર પડી જાય તેમ મૂર્છા ખાઈને પૃથ્વી પર પડી. તત્કાળ ભય પામેલી તેની સખીઓ સુગંધી શીતળ જળથી સિંચન કરવા લાગી અને કદળીદળના પંખાથી પવન વીંજવા લાગી, જેથી તે થોડીવારે સંજ્ઞા પામીને બેઠી થઇ પછી જેના કપોળભાગ ઉપર કેશ ઊડી રહ્યા હતા અને અશ્રુધારાથી જેની કંચુકી ભીંજાયેલી હતી એવી એ બાળા વિલાપ કરવા લાગી: " અરે દૈવ! નેમિ મારા પતિ થાય એવો મારો મનોરથ પણ હતો નહીં; તે છતાં હે નેમિ! કોણે દૈવની પ્રાર્થના કરી કે જેથી તમને મારા પતિ કર્યા? કદી થયા તો પછી અકસ્માત્ વજ્રપાતની જેમ તમે આવું વિપરીત કેમ કર્યું? આ ઉપરથી તો તમે એક જ માયાવી અને તમે એક જ ખરેખરા વિશ્વાસઘાતી છો એમ જણાય છે; અથવા મારા ભાગ્યની પ્રતીતિથી મેં તો પ્રથમ જ જાણ્યું હતું કે ત્રણ જગતમાં ઉત્કૃષ્ટ નેમિકુમાર વર કયાં અને હું કયાં! અરે નેમિ! જો મને પ્રથમથી જ તમારે લાયક ગણી નહોતી તો વિવાહ અંગીકાર કરીને મને તેવો મનોરથ શામાટે ઉત્પન્ન કરાવ્યો? અને હે સ્વામિન્! જો તેવો મનોરથ ઉત્પન્ન કર્યો તો પછી ભગ્ન કેમ કર્યો? કારણ કે મહાન્ પુરુષો જે સ્વીકારે છે તે યાવજ્જીવિત સ્થિરપણે પાળે છે. હે પ્રભુ! તમારા જેવા મહાશયો જો સ્વીકાર કરેલાથી ચળિત થશે, તો જરૂર સમુદ્ર પણ મર્યાદાને મૂકી દેશે અથવા એમાં તમારો કાંઇ પણ દોષ નથી, મારાં કર્મનો જ દોષ છે હવે વચનથી પણ હું તમારી ગૃહિણી તો કહેવાણી છું, છતાં આ સુંદર માતૃગૃહ, આ દેવમંડપ અને આ રત્નવેદિકા, કે જે આપણા વિવાહને માટે રચેલાં હતાં તે સર્વ વ્યર્થ થયાં છે. અત્યારે 'જે ધવળમંગળમાં ગવાય તે સર્વ સત્ય હોતું નથી ' એ કહેવત ખરી પડી છે, કારણ કે તમે ધવળગીતમાં મારા ભર્તારૂપે ગવાયા, પણ સાચા થયા નહી. શું મેં પૂર્વ જન્મમાં દંપતીઓ(સ્ત્રી–ભર્ત્તા)નો વિયોગ કરાવ્યો હશે કે જેથી આ ભવમાં પતિના કરસ્પર્શનું સુખ પણ મને પ્રાપ્ત થયું નહીં." આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી રાજીમતીએ બે કરકમળથી છાતી કુટી હાર તોડી નાખ્યો અને કંકણ ફોડી નાખ્યાં. તે વખતે તેની સખીઓ બોલી:–" હે બહેન! શામાટે તમે આટલો બધો ખેદ કરો છો? તમારે તેની સાથે શો સંબંધ છે? અને તમારે તેની સાથે હવે શું કાર્ય છે? સ્નેહ વગરનો, નિઃસ્પૃહ, વ્યવહારથી વિમુખ, વનના પ્રાણીની જેમ ઘેર રહ્યા છતાં ગૃહવાસમાં ભીરુ, દાક્ષિણ્યતા વગરનો, નિષ્ઠુર અને સ્વેચ્છાચારી એવો એ વૈરીરૂપ નેમિ કદી ચાલ્યો ગયો ,તો ભલે ગયો; આપણે તેને પહેલાંથી જ સારી રીતે ઓળખી લીધો તે ઠીક થયું. જો કદી એ તમને પરણીને આમ મમતારહિત થયો હોત તો પછી કૂવામાં ઉતારીને દોર કાપી નાખવા જેવું થાત હવે પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ વિગેરે બીજા ઘણા સદ્‌ગુણી યદુકુમારો છે, તેઓમાંથી તમને રુચે તેવો એક તમારો પતિ થાઓ હે સુભ્રૂ! તમે નેમિનાથને માત્ર સંકલ્પથી જ અપાયા હતા, તેથી જ્યાંસુધી તેમણે તમારું પાણિગ્રહણ કર્યું નથી ત્યાંસુધી તમે કન્યારૂપ જ છો "

સખીઓનાં આવાં વચન સાંભળી રાજીમતી ક્રોધ કરીને બોલી:–" અરે સખીઓ ! મારા કુળને કલંક લાગે તેવું અને કુલટાના કુળને યોગ્ય વચન તમે કેમ બોલો છો? ત્રણ જગતમાં નેમિકુમાર જ એક ઉત્કૃષ્ટ છે, તેના સદૃશ બીજો વર કોણ છે ? અને કદી તેના જેવા બીજો કોઇ હોય તો પણ શું કામના ? કારણ કે કન્યાદાન તો એક વાર જ થાય છે. હું મનથી અને વચનથી એ નેમિકુમારને વરી ચૂકી છું અને તેણે ગુરુજનના આગ્રહથી મને સ્ત્રીપણે સ્વીકારી પણ હતી, તે છતાં અત્યારે એ ત્રૈલોકયશ્રેષ્ઠ નેમિકુમાર મને પરણ્યા નહીં તો પ્રકૃતિથી જ અનર્થના હેતુરૂપ એવા આ ભોગથી મારે પણ સર્યું, મારે તેની કાંઇ જરૂર નથી. જો કે તેણે વિવાહમાં તો કરથી મારો સ્પર્શ કર્યો નહીં, તથાપિ વ્રતદાનમાં તો તે મારો સ્પર્શ કરશે, અર્થાત્ મારા મસ્તક પર વાસક્ષેપ કરવાવડે હસ્તપ્રક્ષેપ અવશ્ય કરશે." આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરીને ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજીમતી સખીજનને નિવારી, શ્રી નેમિકુમારનું ધ્યાન કરવામાં જ તત્પર થઇને કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી.

અહીં શ્રી નેમિનાથ દરરોજ વાર્ષિક દાન આપવા લાગ્યા અને સમુદ્રવિજય વિગેરે વેદના પામતા બાળકની જેમ અહર્નિશ રૂદન કરવા લાગ્યા. ભગવાન્ નેમિએ રાજીમતીની પૂર્વોક્ત પ્રતિજ્ઞા લોકોના મુખેથી અને ત્રિવિધ જ્ઞાનના પ્રભાવથી જાણી લીધી, તથાપિ એ પ્રભુ મમતા રહિત રહ્યા. પ્રભુએ એ પ્રમાણે નિરિચ્છપણે એક વર્ષ પર્યંત દાન દીધું. પછી શક્રાદિક દેવનાયકોએ આવીને પ્રભુનો દીક્ષા સંબંધી અભિષેક કર્યો અને ઉત્તરકુરુ નામની રત્નમય શિબિકામાં શિવાકુમાર (નેમિનાથ) આરૂઢ થયા. પછી સુરાસુરમનુષ્યોએ તે શિબિકાને વહન કરી. તે વખતે પ્રભુની બે બાજુએ શક્ર અને ઇશાનેંદ્ર ચામર લઈને ચાલ્યા, સનત્કુમારેંદ્રે માથે છત્ર ધરી રાખ્યું, માહેંદ્ર ઇંદ્ર ઉત્તમ ખડ્ગ લઇને ચાલ્યા, બ્રહ્મેંદ્રે દર્પણ લીધું, લાંતિક ઇદ્રે પૂર્ણકુંભ લીધો, મહાશુક્રેદ્રે સ્વસ્તિક લીધો, સહસ્રાર ઇંદ્રે ધનુષ્ય લીધું, પ્રાણતાધીશે શ્રીવત્સ ધારણ કર્યું, અચ્યુતેંદ્રે નંદાવર્ત્ત ઉપાડ્યું અને બીજા ચમરેંદ્ર વિગેરે ઇદ્રો અનેક પ્રકારના શસ્ત્રધારી થઈને આગળ ચાલ્યા. એ પ્રમાણે પિતા વિગેરે દશાર્હો, શિવાદેવી વિગેરે માતાઓ અને રામકૃષ્ણાદિક બંધુઓથી પરવર્યા સતા મહામનસ્વી ભગવંત રાજમાર્ગે ચાલ્યા. જ્યારે પ્રભુ ઉગ્રસેનના ગૃહ નજીક આવ્યા ત્યારે તેમને જોઇને રાજીમતી સદ્ય નવીન શોક ઉત્પન્ન થતાં વારંવાર મૂર્ચ્છા પામવા લાગી. પ્રભુ તો અવિચ્છિન્ન ગમન કરતાં ઉજ્જયંત (રૈવતાચલ) ગિરિના આભૂષણરૂપ અને નંદનવન જેવા **સહસ્રામ્રવન** નામના ઉપવનમાં પધાર્યા.

તે વખતે નવાં ખીલેલાં કેતકીનાં પુષ્પોથી જાણે સ્મિત હાસ્ય કરતું હોય અને ગળી પડેલાં અનેક જાંબુફળથી જાણે તેની પૃથ્વી નીલમણિથી બાંધેલી હોય તેવું તે વન જણાતું હતું. અનેક સ્થાનકે કદંબના પુષ્પોની શય્યામાં ઉન્મત્ત ભમરાઓ સૂતા હતા, મયૂરો કળા પૂરીને કેકાધ્વનિવડે તાંડવ (નૃત્ય) કરતા હતા, કામદેવના અસ્ત્રના અંગારા હોય તેવાં ઇંદ્રવરણાના પુષ્પો ખીલી રહ્યાં હતાં અને માલતી તથા જુઇનાં પુષ્પોની સુગંધ લેવાને માટે અનેક પાંથજનો સ્વસ્થ થઇને બેઠા હતા. આવા અતિ સુંદર ઉદ્યાનમાં આવીને પ્રભુ શિબિકામાંથી નીચે ઉતર્યા. પછી શરીર ઉપરથી સર્વ આભૂષણો

ઉતાર્યા, એટલે ઇંદ્રે તે લઈને કૃષ્ણને આપ્યાં. જન્મથી ત્રણ સો વર્ષ ગયા બાદ શ્રી નેમિપ્રભુએ શ્રાવણ માસની શુકલ પષ્ઠીએ પૂર્વાહ્નકાળે[1] ચંદ્ર ચિત્રા નક્ષત્રમાં આવતાં છઠ્ઠ તપ કરીને પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો. શક્ર ઇંદ્રે કેશ લઇ લીધા અને પ્રભુના સ્કંધ ઉપર દેવદૃષ્ય વસ્ત્ર મૂકયું. પછી શક્રેન્દ્રે તે કેશ ક્ષીરસાગરમાં નાખી આવીને સર્વ કોળાહળ શાંત કર્યો, એટલે પ્રભુએ સામાયિક ઉચ્ચર્યું. તે જ વખત જગદ્ગુરુને મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, અને ક્ષણવાર નારકીને પણ સુખ ઉપજ્યું. નેમિનાથની સાથે એક હજાર રાજાઓએ દીક્ષા લીધી. પછી ઇંદ્ર અને કૃષ્ણ પ્રમુખ પ્રભુને નમીને પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

બીજે દિવસે પ્રભુએ ગોષ્ઠમાં રહેનારા **વરદત્ત** નામના બ્રાહ્મણને ઘેર પરમાન્નથી પારણું કર્યું. તે વખતે તેના ઘરમાં સુગંધી જળ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ, આકાશમાં દુંદુભિનો ગંભીર ધ્વનિ, ચેલોત્ક્ષેપ[2] અને વસુધારા[3] વિગેરે પાંચ દિવ્યો દેવતાઓએ પ્રગટ કર્યા. પછી ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરવાને ઉદ્યત થયેલા નેમિનાથ કર્મબંધથી નિવૃત્ત થઈને ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરવાને પ્રવર્ત્યા.

શ્રી નેમિનાથે દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી તેમનો અનુજ બંધુ **રથનેમિ** રાજીમતીને જોઈને કામાતુરપણે ઇંદ્રિયોને વશ થઇ ગયો, તેથી તે હમેશાં અપૂર્વ વસ્તુઓ મોકલવાવડે રાજીમતીની સેવા કરવા લાગ્યો. તેના તેવા ભાવને નહીં જાણનારી એ મુગ્ધાએ તેનો નિષેધ કર્યો નહીં રાજીમતી તો એમ જાણતી હતી કે આ રથનેમિ વડીલ બંધુના સ્નેહને લીધે મારી ઉપાસના કરે છે અને રથનેમિ એમ જાણતો હતો કે આ રાજીમતી મારી ઉપરના રાગથી મારી સેવા સ્વીકારે છે. તુચ્છ બુદ્ધિવાળો, તે નિત્ય રાજીમતીને ઘેર જતો હતો અને ભ્રાતૃજાયાના[4] મિષથી તેનું હાસ્ય કરતો હતો. એક વખતે રાજીમતી એકાંતમાં હતી ત્યારે રથનેમિએ કહ્યું કે "અરે મુગ્ધા ! હું તને પરણવાને તૈયાર છું, છતાં તું શામાટે યૌવનને વૃથા ગુમાવે છે ? હે મૃગાક્ષિ ! મારો બંધુ તો ભોગનો અનભિજ્ઞ[5] હતો તેથી તેણે તારો ત્યાગ કર્યો છે, તો એમ કરવાથી તે તો ભોગસુખથી ઠગાયો, પણ હવે તમારી શી ગતિ ? હે કમળ સમાન ઉત્તમ વર્ણવાળી ! તેં એની પ્રાર્થના કરી તો પણ એ તારો પતિ થયો નહીં અને હું તો તારી પ્રાર્થના કરું છું, તેથી જો, અમારા બેમાં કેટલું મોટું અંતર છે ?" રથનેમિનાં આવાં વચન સાંભળવાથી તેના પૂર્વના સર્વ ઉપચારોનો હેતુ સ્વભાવથી જ સરળ આશયવાળી રાજીમતીના જાણવામાં આવ્યો. પછી એ ધર્મજ્ઞ બાળાએ ધર્મનું સ્વરૂપ કહેવાવડે તેને ઘણો બોધ આપ્યો, તથાપિ એ દુર્મતિ તેવા દુષ્ટ અધ્યવસાયથી વિરામ પામ્યો નહીં.

અન્યદા તેને સમજાવવાને માટે સદ્બુદ્ધિવાન્ રાજીમતીએ કંઠ સુધી દૂધનું પાન કર્યું અને જ્યારે રથનેમિ આવ્યો ત્યારે વમન કરાવનારું મદનફળ (મીંઢળ) ખાધું. પછી રથનેમિને કહ્યું કે 'એક સુવર્ણનો થાળ લાવો ' તત્કાળ તે સુવર્ણનો થાળ લાવ્યો, એટલે તેમાં તેણીએ પાન કરેલું બધું દૂધ વમન કરી નાખ્યું. પછી રથનેમિને કહ્યું કે ' તમે આ દૂધનું પાન કરો ' રથનેમિ બોલ્યા– ' શું હું શ્વાનની જેમ વાંત કરેલાનું પાન કરનારો છું ? તમે આ શું બોલો છો ?' રાજીમતી બોલી: ' શું આ પીવા યોગ્ય નથી એમ તમે જાણો છો ?' રથ-

૧ બપોર અગાઉ. ૨ વસ્ત્રની વૃષ્ટિ. ૩ દ્રવ્યની વૃષ્ટિ. ૪ ભોજાઇ. ૫ અજાણ.

નેમિ બોલ્યા: 'કેવળ હું જ નહીં, પરંતુ બાળક પણ એ તો જાણે છે.' રાજીમતીએ કહ્યું: 'અરે જો તું જાણે છે તો નેમિનાથે મને વમન કરી દીધેલી છે, છતાં તું મારો ઉપભોગ કરવાને કેમ ઇચ્છે છે? વળી તેમનો ભ્રાતા થઇને તું એવી ઇચ્છા કેમ કરે છે? માટે હવે પછી નારકીના આયુષ્યને બંધાવનારું આવું વચન બોલીશ નહીં' આ પ્રમાણેનાં રાજીમતીનાં વચન સાંભળીને રથનેમિ મૌન થઇ ગયો. પછી લજ્જા પામતો અને મનોરથ ક્ષીણ થવાથી કચવાતો કચવાતો વિમનસ્કપણે[1] પોતાને ઘેર આવ્યો.

રાજીમતી એક નેમિનાથમાં જ અનુરાગ ધરી, સંવેગ પામી સતી વર્ષ વર્ષ જેવા દિવસોને નિર્ગમન કરવા લાગી. નેમિનાથ વ્રત લીધા પછી ચોપન દિવસે વિહાર કરતા કરતા પાછા રૈવતગિરિના સહસ્રામ્રવન નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં વેતસના વૃક્ષની નીચે અઠ્ઠમનો તપ કરીને ધ્યાન ધરતા નેમિનાથનાં ઘાતિકર્મો તૂટી ગયાં, તેથી આશ્વિન માસની અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રાતઃકાળે ચન્દ્ર ચિત્રા નક્ષત્રમાં આવતાં શ્રી અરિષ્ટનેમિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તત્કાળ આસનો ચલિત થવાથી સર્વ ઇંદ્રો ત્યાં આવ્યા, અને તેમણે ત્રણ પ્રાકાર(ગઢ)થી શોભતું સમવસરણ રચ્યું. તેમાં પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કરી એક સો વીશ ધનુષ્ય ઊંચા ચૈત્ય વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા દઇ '*તીર્થાય નમઃ*' એમ કહીને એ બાવીશમા તીર્થંકર પૂર્વાભિમુખે પૂર્વ સિંહાસન પર આરૂઢ થયા, એટલે પશ્ચિમાદિક ત્રણ દિશાએ માં વ્યંતર દેવતાઓએ ત્રણે દિશાનાં રત્નસિંહાસન ઉપર શ્રી નેમિનાથનાં ત્રણ પ્રતિબિંબ વિકુર્વ્યાં. પછી ચારે પ્રકારના દેવદેવીઓ ચન્દ્ર ઉપર ચકોરની જેમ પ્રભુના મુખ પર દૃષ્ટિ સ્થાપીને યોગ્ય સ્થાને બેઠા. આ પ્રમાણે ભગવંત સમવસર્યાના ખબર ગિરિપાળકોએ જઇને તત્કાળ પોતાના સ્વામી કૃષ્ણ વાસુદેવને કહ્યા, એટલે તેઓ સાડાબાર કોટી દ્રવ્ય આપીને તરત જ નેમિનાથને વાદવાની ઈચ્છાએ ગજારૂઢ થઇને ચાલ્યા. દશ દશાર્હ, અનેક માતાઓ, અનેક ભાઇઓ, કોટી કુમારો, સર્વ અંતઃપુરીઓ અને સોળ હજાર મુકુટબંધ રાજાઓથી પરવરેલા શ્રી કૃષ્ણ મોટી સમૃદ્ધિ સાથે સમવસરણમાં આવ્યા. દૂરથી જ ગજેંદ્ર પરથી ઉતરી, રાજ્યચિહ્નને છોડી દઇ ઉત્તર દ્વારથી સમવસરણમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો પછી શ્રી નેમિનાથને પ્રદક્ષિણા કરી નમીને કૃષ્ણ ઇંદ્રની પછવાડે બેઠા અને બીજાઓ પણ પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠા પછી ઇંદ્ર અને ઉપેંદ્રે (કૃષ્ણે) પુનઃ ઊભા થઈ નેમિપ્રભુને નમી ભક્તિથી પવિત્ર એવી વાણીવડે સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો:

"હે જગન્નાથ! સર્વ વિશ્વના ઉપકારી, જન્મથી બ્રહ્મચારી, દયાવીર અને રક્ષક એવા તમને અમારો નમસ્કાર છે. હે સ્વામિન્! ચોપન દિવસે શુક્લધ્યાનથી તમે ઘાતીકર્મનો ઘાત કર્યો, તે અમારા ભાગ્યયોગે ઘણું જ સારું થયું છે. હે નાથ! તમે કેવળ યદુકુળને જ શોભાવ્યું છે એમ નથી, પણ કેવળજ્ઞાનના આલોકથી સૂર્યરૂપ એવા તમે ત્રૈલોક્યને પણ શોભાવ્યું છે. હે પ્રભુ! આ સંસારસાગર કે જે અપાર અને અસ્તાગ[2] છે તે તમારા પ્રસાદથી ગોઠણ માત્ર ઊંડો અને ગાયનાં પગલાં જેટલો જ વિસ્તારવાળો થઇ જાય છે. હે નાથ! સર્વનું હૃદય લલનાઓનાં લલિત ચરિત્રથી ભેદાય છે, પણ આ જગતમાં તમે એક જ તેનાથી અભેદ્ય અને વજ્રના જેવા હૃદયવાળા રહ્યા છો, બીજું કોઈ તેવું નથી. હે પ્રભુ! તમને

૧ ખેદવાળા મને ૨ તાગ ન આવે એટલો ઊંડો.

વ્રત લેવામાં નિષેધ કરનારી જે બંધુઓની વાણી થઇ હતી તે અત્યારે તમારી આ સમૃદ્ધિ જોવાથી પશ્ચાત્તાપને માટે થાય છે. તે વખતે દુરાગ્રહી બંધુવર્ગથી અમારા ભાગ્યબળે જ તમે સ્ખલિત થયા નહીં તે બહુ સારું થયું. હવે જગતના પુણ્યથી જેને અસ્ખલિત કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું છે એવા તમે અમારી રક્ષા કરો. હે દેવ ! જ્યાં ત્યાં રહેલા અને જેમ તેમ ફરતા એવા અમારા હૃદયમાં તમે રહેજો, બીજાની અમારે કાંઇ જરૂર નથી. ” આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને ઇંદ્ર અને કૃષ્ણ વિરામ પામ્યા. પછી પ્રભુએ સર્વ ભાષાને અનુસરતી વાણીવડે ધર્મદેશના આપવાનો આરંભ કર્યો.

“સર્વ પ્રાણીઓની લક્ષ્મી વિદ્યુતના વિલાસ જેવી ચપળ છે. સંયોગ છેવટે વિયોગને જ પ્રાપ્ત કરાવનારા તથા સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્ય જેવો છે, યૌવન મેઘની છાયા જેવું નાશવંત છે અને પ્રાણીઓનું શરીર જળના પરપોટા જેવું છે, તેથી આ અસાર સંસારમાં બીજું કાંઇપણ સાર નથી, માત્ર જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું પાળવું એ જ સાર છે. તેમા તત્ત્વ ઉપર જે શ્રદ્ધા તે સમ્યગદર્શન કહેવાય છે, યથાર્થ તત્ત્વનો બોધ તે જ્ઞાન કહેવાય છે અને સાવદ્ય યોગની વિરતિ તે મુક્તિનું કારણ ચારિત્ર કહેવાય છે. તે ચારિત્ર મુનિઓને સર્વાત્મપણે અને ગૃહસ્થોને દેશથી હોય છે. શ્રાવક યાવજ્જીવિત દેશ ચારિત્રમાં તત્પર, સર્વ સાધુઓનો ઉપાસક અને સંસારના સ્વરૂપનો જાણનાર હોય છે. શ્રાવકે ૧ મદિરા, ૨ માંસ, ૩ માખણ, ૪ મધુ, ૫-૯ પાંચ પ્રકારનાં ઉદંબરાદિ વૃક્ષનાં ફળ, ૧૦ અનંતકાય (કંદમૂળ), ૧૧ અજ્ઞાત (અજાણ્યાં) ફળ, ૧૨ રાત્રિભોજન, ૧૩ કાચા[1] ગોરસ(દૂધ દહી છાશ)ની સાથે મળેલું દ્વિદળ,[2] ૧૪ પુષ્પિતભાત,[3] બે દિવસ વ્યતીત થયેલું દહીં અને કોહી ગયેલું અન્ન[4]—એ સર્વ અભક્ષ્યોપનો ત્યાગ કરવો.

જેમ પુરુષ ચતુર હોય છતાં દુર્ભાગ્યના ઉદયથી સ્ત્રી તેનાથી દૂર રહે છે-ઇચ્છતી નથી, તેમ મદિરાપાન કરવાથી બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે. મદિરાના પાનથી જેમનાં ચિત્ત પરવશ થયેલાં છે એવા પાપી પુરુષો માતાને પ્રિયા માને છે અને પ્રિયાને માતા માને છે. તેઓ ચિત્ત ચળિત થવાથી પોતાને કે પરને અથવા પોતાના કે પારકા પદાર્થને જાણતા નથી. પોતે રાંક છતાં સ્વામી થઇ બેસે છે અને પોતાના સ્વામીને કિંકર સમાન ગણે છે. શબની જેમ ચૌટામાં આળોટતા મદ્યપાનીના મુખમાં શ્વાન વિવરની શંકાથી મૂતરે છે, મદ્યપાનના રસમાં મગ્ન થયેલો માણસ નગ્ન થઇને ચૌટામાં સૂવે છે અને લીલાવડે પોતાનો ગુપ્ત અભિપ્રાય પણ પ્રકાશ કરી દે છે. જેમ વિચિત્ર ચિત્રની રચના કાજળ ભૂસવાથી નષ્ટ થઇ જાય છે તેમ મદિરાના પાનથી કાંતિ, કીર્તિ, મતિ અને લક્ષ્મી ચાલ્યાં જાય છે, મદિરાપાની ભૂત વળગ્યું હોય તેમ નાચે છે, શોક સહિત હોય તેમ પોકારે છે અને દાહજ્વર આવ્યો હોય તેમ પૃથ્વીપર આળોટે છે. મદિરા હાલાહલ વિષની જેમ અંગને શિથિલ કરે છે, ઇદ્રિયોને ગ્લાનિ આપે છે અને મહાન્ મૂર્છા પમાડે છે. અગ્નિના એક

૧ કાચા-ઉના કર્યા વિનાના. ૨ દ્વિદળ જેની બે ફાડ થાય એવા મગ, અડદાદિ કઠોળ પદાર્થ, તેની દાળ, લોટ વિગેરે. ૩ વાશી અન્ન-ભાત રોટલી વિગેરે. ૪ ચળિત રસ-કાળ વ્યતીત થયેલ મીઠાઇ વિગેરે. ૫-આમા ગણાવેલાં ૧૪ ઉપરાંત ૧ હિમ (બરફ), ૨ કરા, ૩ સર્વ પ્રકારનું વિષ, ૪ કાચી માટી, મીઠું વિગેરે, ૫ તુચ્છ ફળ, ૬ સંધાનક-બોળ અથાણું, વિગેરે; ૭ બહુબીજ અને ૮ વેંગણ-મેળવતાં બાવીશ અભક્ષ્યો સમજવાં.

તણખાથી તૃણની મોટી ગંજી બળી જાય છે તેમ મદ્યપાનથી વિવેક, સંયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા અને ક્ષમા એ સર્વ વિલીન થઈ જાય છે. મદિરાના રસમાં ઘણા જંતુઓ ઉદ્ભવે છે, તેથી હિંસાના પાપથી ભીરુ એવા પુરુષે કદાપિ મદિરાપાન કરવું નહીં મદિરાપાની આપ્યું હોય તેને ન આપ્યું કહે છે, લીધું હોય તે ન લીધું કહે છે, કર્યું હોય તેને નહીં કરેલું કહે છે અને રાજય વિગેરેને મિથ્યા અપવાદ આપી સ્વેચ્છાએ બકે છે. મૂઢ બુદ્ધિવાળો મધુપાની વધબંધનાદિકનો ભય છોડી દઈને ઘેર, બહાર કે માર્ગે—જ્યાં મળે ત્યાં પરદ્રવ્યને ખુંચવી લે છે. મદ્યપાન કરવાથી થયેલા ઉન્માદથી પરવશ થયેલો પુરુષ બાળિકા, યુવતી, વૃદ્ધા, બ્રાહ્મણી કે ચાંડાળી–સર્વ જાતિની પરસ્ત્રીને પણ ઉન્મત્ત થઇને ભોગવે છે મધુપાની પુરુષ રડતો, ગાતો, લોટતો, દોડતો, કોપ કરતો, તુષ્ટ થતો, હસતો, સ્તબ્ધ રહેતો, નમતો, ભમતો અને ઊભો રહેતો, એમ અનેક ક્રિયા કરતો નટની જેમ ભટકયા કરે છે હમેશા જંતુઓના સમૂહનો ગ્રાસ કરતાં છતાં યમરાજ જેમ તુષ્ટ થતો નથી તેમ મધુપાની વારવાર મધુપાન કરતાં છતાં પણ ધરાતો નથી સર્વ દોષોનું કારણ મદ્ય છે અને સર્વ પ્રકારની આપત્તિનું કારણ પણ મદ્ય છે, તેથી રોગી અપથ્યને તજે તેમ મનુષ્યે તેને ત્યાગ કરવો.

જે પ્રાણીઓના પ્રાણનો અપહાર કરી માંસને ઇચ્છે છે તે ધર્મરૂપ વૃક્ષના દયા નામના મૂળનું ઉન્મૂલન કરે છે. જે મનુષ્ય હમેશાં માંસનું ભોજન કરતો છતો દયા પાળવાને ઇચ્છે છે તે પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં વેલડીનું આરોપણ કરવાને ઇચ્છે છે. માંસ ભક્ષણ કરવામાં લુબ્ધ માણસની બુદ્ધિ દુર્બુદ્ધિવાળી ડાકણની જેમ પ્રત્યેક પ્રાણીને હણવામાં પ્રવર્ત્તે છે. જેઓ દિવ્ય ભોજન છતાં પણ માસનું ભોજન કરે છે તેઓ અમૃતરસને છોડીને હલાહલ વિષને ખાય છે જે નરકરૂપ અગ્નિમાં કાષ્ઠ જેવા પોતાના માંસને બીજાના માંસથી પોષવાને ઇચ્છે છે તેના જેવો બીજો કોઇ નિર્દય નથી. શુક્ર અને શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલા અને વિષ્ટારસથી વધેલા એવા લોહીવડે ઠરી ગયેલા મળરૂપ માંસને કોણ બુદ્ધિમાન્ ભક્ષણ કરે?

અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી જેમાં અનેક અતિ સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે એવું માખણ વિવેકી પુરુષોએ કદી પણ ખાવું નહીં. એક જીવની હિંસામાં કેટલું બધું પાપ છે, તો પછી અનેક જંતુમય માખણને કોણ સેવે ?

જે અનેક જંતુસમૂહની હિંસાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે અને જે લાળની જેમ જુગુપ્સા કરવા યોગ્ય છે એવા મધને કોણ ચાખે? એક એક પુષ્પમાંથી રસ લઇને મક્ષિકાઓએ વમન કરેલા મધને ધાર્મિક પુરુષો કદી પણ ચાખતા નથી.

ઉંબરડો, વડ, પીપર, કાકઉદુંબર અને પીપળાનાં ફળ ઘણાં ત્રસ જંતુઓથી આકુળવ્યાકુળ હોય છે, તેથી તે પાંચે વૃક્ષનાં ફળ કદી પણ ખાવાં નહીં. બીજું ભક્ષ્ય મળ્યું ન હોય અને ક્ષુધાથી શરીર ક્ષામ (દુર્બળ) થઇ ગયુ હોય તો પણ પુણ્યાત્મા પ્રાણી ઉંબરાદિક વૃક્ષનાં ફળ ખાતા નથી

સર્વ જાતિનાં આર્દ્ર કંદ, સર્વ જાતિનાં કુંપળીઆં, સર્વ જાતિનાં થોર, લવણવૃક્ષની ત્વચા. કુમારી (કુંવાર), ગિરિકર્ણિકા, શતાવરી, વિરૂઢ, ગડુચી, કોમળ આંબલી, પલ્યંક, અમૃતવેલ, સૂકર જાતિના વાલ અને તે સિવાય બીજા સૂત્રમાં કહેલા અનંતકાય પદાર્થો કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિઓથી અજ્ઞાત છે, તે દયાળુ પુરુષોએ પ્રયત્નથી વર્જવા

શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલાં ફળના ભક્ષણમાં અથવા વિષફળના ભક્ષણમાં આ જીવની પ્રવૃત્તિ ન થાઓ એવા હેતુથી ડાહ્યા પુરુષે પોતે અથવા બીજાએ જાણેલું જ ફળ ખાવું જોઈએ, અજાણ્યું ફળ તજી દેવું જોઇએ.

રાત્રિ સમયે નિરંકુશપણે ફરતા પ્રેત, પિશાચ વિગેરે ક્ષુદ્ર દેવોથી અન્ન ઉચ્છિષ્ટ કરાય છે, તેથી રાત્રિસમયે કદી પણ ભોજન કરવું નહીં વળી રાત્રિસમયે ઘોર અંધકારે કરીને મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પણ રૂંધાયેલી હોવાથી ભોજનમાં પડતાં જંતુઓ તેનાથી જોઇ શકાતાં નથી, તેથી તેવા રાત્રિને સમયે કોણ ભોજન કરે ? કદાચ ભોજનમાં કીડી આવી ગઇ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, જૂ ખાવામાં આવી હોય તો તે જળોદરનો વ્યાધિ કરે છે, માખી આવી હોય તો તે વમન કરાવે છે, ઢેઢગરોળી આવી હોય તો તે કુષ્ઠ રોગને કરે છે, કાંટો અથવા કાષ્ઠનો કકડો ખાવામાં આવ્યો હોય તો તે ગળાની વ્યથાને કરે છે, ભોજનની અંદર વીંછી પડી ગયો હોય તો તે તાળવું વિંધે છે, તથા ભોજનમાં આવેલ વાળ ગળામાં લાગી ગયો હોય તો તે સ્વરભંગને માટે થાય છે—આ વિગેરે અનેક દોષો સર્વ મનુષ્યે રાત્રિભોજનને વિષે જોયા છે રાત્રિએ સૂક્ષ્મ જંતુઓ દેખવામાં આવતા નથી, તેથી પ્રાસુક પદાર્થ પણ રાત્રે ખાવા નહીં, કારણ કે તે વખતે ભોજનમાં અવશ્ય અનેક જંતુઓની ઉત્પત્તિ સંભવે છે. જેમાં જીવનો સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે એવા ભોજનને રાત્રીએ જમનારા મૂઢ પુરુષો રાક્ષસોથી પણ અધિક દુષ્ટ કેમ ન કહેવાય ? જે મનુષ્ય દિવસે અને રાત્રિએ પણ ખાધા જ કરે છે, તે શૃંગ અને પુચ્છ વિનાનો સાક્ષાત્ પશુ જ છે. રાત્રિભોજનના દોષને જાણનાર જે મનુષ્ય દિવસના પ્રારંભની અને અંતની બબે ઘડીનો ત્યાગ કરીને બાકીના દિવસે ભોજન કરે છે, તે પુણ્યનું ભોજન છે રાત્રિભોજનનો નિયમ કર્યા વિના ભલે કોઈ માણસ માત્ર દિવસે જ જમનારો હોય તોપણ તે તેના ચોખ્ખા ફળને પામતો નથી, કારણ કે કોઇને રૂપીઆ આપતા બોલી કર્યા વિના તેનું વ્યાજ મળી શકતું નથી જે જડ મનુષ્યો દિવસનો ત્યાગ કરીને રાત્રિએ જ ભોજન કરે છે, તેઓ રત્નનો ત્યાગ કરીને કાચનો જ સ્વીકાર કરે છે મનુષ્યો રાત્રિભોજન કરવાથી પરભવે ઘુવડ, કાગડા, બિલાડા, ગીધ, શંબર, મૃગ, ભુંડ, સર્પ, વીંછી અને ગોધા(ઘો) અથવા ગૃહગોધા (ગરોળી)પણે ઉત્પન્ન થાય છે જે ધન્ય પુરુષો સર્વદા રાત્રિભોજનની નિવૃત્તિ કરે છે, તે પોતાના અર્ધા આયુષ્યનો અવશ્ય ઉપવાસી થાય છે. રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવામાં જે ગુણો રહેલા છે તે સદ્‌ગતિને જ ઉત્પન્ન કરનારા સર્વે ગુણોને ગણવાને કોણ સમર્થ થાય ?

કાચા ગોરસ(દૂધ, દહીં ને છાશ)માં દ્વિદળાદિક મળવાથી તેમાં ઉત્પન્ન થતાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવળીએ જોયાં છે, તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરવો વળી દયાધર્મમાં તત્પર એવા મનુષ્યે જંતુથી મિશ્રિત એવા ફળ, પુષ્પ અને પત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરવો, તથા દીર્ઘકાળ રહેવાથી ઘણાં ત્રસ જંતુઓ જેમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તેવા પદાર્થનો પણ ત્યાગ કરવો

આ રીતે સર્વ ધર્મમાં દયાધર્મ જ મુખ્ય છે એમ જાણીને ભક્ષ્ય પદાર્થોને વિષે પણ વિવેક બુદ્ધિવાળો શ્રાવક અનુક્રમે સંસારમાંથી મુક્ત થાય છે ”

આવી પ્રભુની દેશના સાંભળીને વરદત્ત રાજા સંસારથી પરમ વૈરાગ્ય પામી વ્રત લેવાને ઉત્સુક થયો. પછી તેણે ભગવંતને નમસ્કાર કરીને પૂછયું કે: ‘ હે ભગવન્!

તમારે વિષે સર્વ જન અનુરાગી છે, પણ રાજીમતીનો સર્વ કરતાં વિશેષ અનુરાગ થવાનું શું કારણ તે કહો.' એટલે પ્રભુએ ધન અને ધનવતીના ભવથી માંડીને આઠ ભવનો તેની સાથેનો પોતાનો સંબંધ કહી સંભળાવ્યો. પછી વરદત્ત રાજાએ ઊભા થઇ, નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડી પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-'હે નાથ! સ્વાતિનક્ષત્રમાં મેઘથી પુષ્કર-(છીપો)માં મુક્તાફળ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ તમારાથી પ્રાપ્ત કરેલો શ્રાવકધર્મ પણ પ્રાણીને મહાફળદાયક થાય છે; પરંતુ તમે ગુરુ પ્રાપ્ત થયા છો તેથી તેટલાથી હું સંતોષ પામતો નથી; કારણ કે કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થતાં માત્ર તેના પત્રની ઈચ્છા કોણ કરે? માટે હું તો તમારો પ્રથમ શિષ્ય થવાને ઈચ્છું છું, તેથી હે દયાનિધિ! મારા પર દયા કરીને મને સંસારતારિણી દીક્ષા આપો.' આ પ્રમાણે કહેતા એ રાજાને પ્રભુએ તત્કાળ દીક્ષા આપી, એટલે તેની પછવાડે બે હજાર ક્ષત્રિયોએ દીક્ષા લીધી.

પૂર્વે ધનના ભવમાં જે ધનદેવ અને ધનદત્ત નામે બે બંધુ હતા તે અને અપરાજિતના ભવમાં **વિમળબોધ** નામે મંત્રી હતો તે ત્રણે સ્વામીની સાથે ભવભ્રમણ કરી આ ભવમાં રાજાઓ થયા હતા અને સમવસરણમાં આવેલા હતા. તેઓને રાજીમતીના પ્રસંગથી પોતાના પૂર્વભવ સાંભળવામાં આવતાં તત્કાળ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, જેથી અપૂર્વ વૈરાગ્યસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરીને તેમણે શ્રી અરિષ્ટનેમિની પાસે તેજ વખતે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી જગદ્ગુરુ નેમિનાથે તેઓ સહિત વરદત્ત વિગેરે અગ્યાર ગણધરોને વિધિથી સ્થાપન કર્યા અને તેમને ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ પ્રમાણે ત્રિપદી કહી. તે ત્રિપદીને અનુસારે તેમણે તરત જ દ્વાદશાંગીની રચના કરી. ઘણી કન્યાઓથી પરવરેલી **યક્ષિણી** નામની રાજપુત્રીએ તે વખતે દીક્ષા લીધી, એટલે તેને પ્રભુએ પ્રવર્તિનીપદે સ્થાપન કરી. દશ દશાર્હ, ઉગ્રસેન, વાસુદેવ, બળરામ અને પ્રદ્યુમ્ન વિગેરે કુમારોએ શ્રાવકપણું ગ્રહણ કર્યું અને શિવા, રોહિણી, દેવકી તથા રૂક્મિણી વિગેરેએ તેમજ બીજી સ્ત્રીઓએ પણ પ્રભુની પાસે શ્રાવિકાપણું ગ્રહણ કર્યું, આ પ્રમાણે તેજ સમવસરણમાં પૃથ્વીને પવિત્ર કરનાર ચતુર્વિધ ધર્મની જેમ ચતુર્વિધ સંઘ સ્થાપિત થયો. પ્રથમ પૌરુષી પૂર્ણ થતાં પ્રભુએ દેશના સમાપ્ત કરી, એટલે બીજી પૌરુષીમાં વરદત્ત ગણધરે દેશના આપી. પછી ઇંદ્ર વિગેરે દેવતાઓ અને કૃષ્ણ પ્રમુખ રાજાઓ પ્રભુને નમીને પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા.

શ્રી નેમિનાથના તીર્થમાં ત્રણ મુખવાળો, શ્યામવર્ણી, મનુષ્યના વાહનવાળો, ત્રણ દક્ષિણ ભુજામાં બીજોરૂં, પરશુ અને ચક્રને ધરનારો અને ત્રણ વામ ભુજામાં નકુળ, ત્રિશૂલ અને શક્તિને ધરનારો **ગોમેધ** નામે યક્ષ શાસનદેવતા થયો, અને સુવર્ણ સમાન કાંતિવાળી, સિંહના વાહન પર બેસનારી, બે દક્ષિણ ભુજામાં આંબાની લુંબ અને પાશને ધરનારી અને બે વામ ભુજામાં પુત્ર અને અંકુશને ધરનારી કુષ્માંડી અથવા અંબિકા નામે પ્રભુની શાસનદેવી થઇ. તે બંને શાસનદેવતા નિરંતર જેમની સાન્નિધ્યમાં રહેતા હતા એવા પ્રભુ વર્ષા અને શરદઋતુને ઉલ્લંઘન કરીને ભદ્ર ગજેંદ્રની જેમ ગતિ કરતા સતા લોકોના કલ્યાણને માટે ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરવા પ્રવર્ત્યા.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि अरिष्टनेमि-कौमारक्रीडा-दीक्षा-केवलोत्पत्तिवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥

સર્ગ ૧૦ મો

દ્રૌપદીનું પ્રત્યાહરણ અને ગજસુકુમાળ વિગેરેનું ચરિત્ર

પાંડવો કૃષ્ણના પ્રસાદથી પોતાના હસ્તિનાપુર નગરમાં રહેતા અને દ્રૌપદીની સાથે વારા પ્રમાણે હર્ષથી ક્રીડા કરતા હતા. એક વખતે નારદ ફરતા ફરતા દ્રૌપદીને ઘેર આવ્યા ત્યારે 'આ અવિરતિ છે' એમ જાણીને દ્રૌપદીએ તેનો સત્કાર કર્યો નહિ, તેથી 'આ દ્રૌપદી કેવી રીતે દુઃખી થાય?' એમ ચિંતવતા નારદ ક્રોધ કરીને તેના ઘરમાંથી નીકળ્યા. પણ આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કૃષ્ણના ભયથી કોઇ તેનું અપ્રિય કરે તેવું જોવામાં આવ્યું નહીં, એટલે તે ધાતકીખંડના ભરતક્ષેત્રમાં ગયા. ત્યાં ચંપાનગરીમાં રહેનારા કપિલ નામના વાસુદેવનો સેવક પદ્મ નામે રાજા અમરકંકા નગરીનો સ્વામી અને વ્યભિચારી હતો તેની પાસે આવ્યા, એટલે તે રાજાએ ઉઠીને નારદને સન્માન આપ્યુ અને પોતાના અંતઃપુરમાં લઇ ગયો ત્યાં પોતાની સર્વ સ્ત્રીઓ બતાવીને કહ્યું કે 'હે નારદ! તમે આવી સ્ત્રીઓ કોઇ સ્થાનકે જોઇ છે?' તે વખતે નારદે 'આનાથી મારો હેતુ સિદ્ધ થશે' એમ વિચારીને કહ્યું કે–'રાજન્! કુવાના દેડકાની જેમ આવી સ્ત્રીઓથી તું શું હર્ષ પામે છે? જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં હસ્તિનાપુર નગરને વિષે પાંડવોને ઘેર દ્રૌપદી નામે સ્ત્રી એવી સ્વરૂપવાન્ છે કે તેની આગળ આ તારી સર્વ સ્ત્રીઓ દાસી જેવી છે.' આ પ્રમાણે કહીને નારદ ત્યાંથી ઊડીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

નારદના ગયા પછી પદ્મનાભ રાજાએ દ્રૌપદીને મેળવવાની ઇચ્છાથી પોતાને પૂર્વ સંગતિવાળા એક પાતાળવાસી દેવની આરાધના કરી, એટલે તે દેવે પ્રત્યક્ષ થઇને કહ્યું કે 'હે પદ્મનાભ! કહો, તમારું શું કાર્ય કરું?' ત્યારે પદ્મે કહ્યું: 'દ્રૌપદીને લાવીને મને અર્પણ કરો.' દેવે કહ્યું કે 'એ દ્રૌપદી પાંડવોને મૂકીને બીજાને ઇચ્છતી નથી, પણ તારા આગ્રહથી હું તેને લાવું છું.' એમ કહી તે દેવ તત્કાળ હસ્તિનાપુર આવ્યો અને અવસ્વાપિની નિદ્રાવડે સૌને નિદ્રાવશ કરીને નિદ્રાવશ પડેલી દ્રૌપદીને ત્યાંથી રાત્રિએ હરી લાવ્યો. પછી તેને પદ્મને અર્પણ કરી દેવ સ્વસ્થાનકે ગયો. જ્યારે દ્રૌપદી જાગ્રત થઇ ત્યારે પોતાને અજ્ઞાત સ્થાનકે જોઇ વિધુર થઇ સતી વિચારવા લાગી કે 'શું આ તે સ્વપ્ન છે કે શું ઇંદ્રજાળ છે?' તે વખતે પદ્મનાભે તેને કહ્યું કે–'હે મૃગાક્ષિ! તું ભય પામીશ નહીં, હું તને અહીં હરણ કરાવીને લાવ્યો છું, માટે અહીં રહે ને મારી સાથે ભોગ ભોગવ. આ ધાતકીખંડ નામે દ્વીપ છે, તેમાં આ અમરકંકા નગરી છે, હું તેનો પદ્મનાભ નામે રાજા છું કે જે તારો પતિ થવાને ઇચ્છે છે.' તે સાંભળી પ્રત્યુત્પન્ન (હાજરજવાબી) મતિવાળી દ્રૌપદી બોલી કે 'રે ભદ્ર! એક માસની અંદર જો કોઇ મારો સંબંધી અહીં આવીને મને નહીં લઇ જાય તો પછી હું તમારું વચન માન્ય કરીશ.' પદ્મનાભે વિચાર્યું કે 'અહીં જંબૂદ્વીપનાં માણસોની ગતિ તદ્દન અશક્ય છે, તેથી આ વચન કબૂલ કરવામાં અડચણ નથી.' આવું ધારીને કપટી પદ્મનાભે તે વચન સ્વીકાર્યું. 'પછી હું પતિ વગર એક માસ સુધી ભોજન કરીશ નહીં' એમ પતિવ્રતરૂપ મહા ધનવતી દ્રૌપદીએ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો.

અહીં પાંડવોએ પ્રાતઃકાળે દ્રૌપદીને દીઠી નહીં એટલે તેઓ જળ, સ્થળ અને વન વિગેરેમાં તેની બહુ શોધ કરવા લાગ્યા. જ્યારે કોઇ પણ સ્થાનેથી દ્રૌપદીના કાંઇ પણ ખબર મળ્યા નહીં ત્યારે તેમની માતાએ જઇને કૃષ્ણને જણાવ્યું, કારણ કે તે જ તેમના શરણરૂપ અને વિધુરપણામાં બંધુરૂપ હતા કૃષ્ણ કાર્યમાં મૂઢ થઇ વિચારમાં પડ્યા, તેવામાં પોતે કરેલા અનર્થને જોવા માટે નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા, એટલે કૃષ્ણે નારદને પૂછ્યું કે 'તમે કોઇ સ્થાનકે દ્રૌપદીને જોઈ છે?' નારદે કહ્યું કે 'હું ધાતકી ખંડમાં અમરકંકા નગરીએ ગયો હતો, ત્યાંના રાજા પદ્મનાભને ઘેર મેં દ્રૌપદીને જોઇ છે.' આ પ્રમાણે કહીને ત્યાંથી બીજે ચાલ્યા ગયા. કૃષ્ણે (આ કૃત્ય નારદનું જ જાણી) પાંડવોને કહ્યું કે 'પદ્મનાભે દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું છે, તેથી હું ત્યાં જઇને દ્રૌપદીને પાછી લઇ આવીશ, માટે તમે ખેદ કરશો નહીં. તમારે મારી સાથે આવવું હોય તો આવો.' પછી કૃષ્ણ પાંડવોને લઈ મોટા સૈન્ય સાથે માગધ નામના પૂર્વ સાગરના તટ ઉપર ગયા. ત્યાં પાંડવોએ કહ્યું: 'સ્વામિન્! આ સમુદ્ર સંસારની જેમ અત્યંત ભયંકર, પારાવાર અને ઉદ્ધત છે અહીં કોઇ ઠેકાણે મહા પર્વતો એક પથરાની જેમ તેમાં મગ્ન થયેલા છે, કોઈ ઠેકાણે મોટા પર્વત જેવાં જળજંતુઓ રહેલા છે, કોઇ સ્થાને સમુદ્રને પણ શોષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને વડવાનળ રહેલો છે, કોઈ ઠેકાણે કૈવર્ત્તની જેમ વેલંધર દેવતાઓ રહેલા છે, કોઈ ઠેકાણે પોતાના તરંગથી તે મેઘનું પણ કમંડળની જેમ ઉદ્વર્ત્તન કરે છે. આ સમુદ્ર મનથી પણ અલંઘ્ય છે, તો તેને દેહથી તો શી રીતે જ ઉલ્લંઘન કરી શકાશે?' પાંડવોનાં આવાં વચન સાંભળી 'તમારે શી ચિંતા છે?' એમ કહીને શુદ્ધ હૃદયવાળા કૃષ્ણે સમુદ્રના કિનારા ઉપર બેસી (અઠ્ઠમ તપ કરી) ને તેના અધિષ્ઠાયક **સુસ્થિત** નામના દેવની આરાધના કરી. તત્કાળ તે દેવ પ્રગટ થઈને બોલ્યો: 'હું શું કાર્ય કરું?' કૃષ્ણે કહ્યું કે–'હે લવણોદધિના અધિષ્ઠાયક દેવ! પદ્મનાભ રાજાએ દ્રૌપદીનું હરણ કરેલું છે, તો જેવી રીતે ધાતકીખંડમાંથી તે દ્રૌપદી અહીં લવાય તેમ કરો.' દેવે કહ્યું કે 'હે કૃષ્ણ! તે પદ્મનાભને તેના પૂર્વ મૈત્રીવાળા દેવે દ્રૌપદીને લઇ જઇને જેમ સોંપી છે તેમ હું તેને ત્યાંથી લાવીને તમને સોંપું; અથવા જો આ વાર્ત્તા તમને ન રુચતી હોય, તો બળ, વાહન સહિત એ પદ્મનાભને સમુદ્રમાં ફેંકી દઇ દ્રૌપદીને લઇ આવીને તમને અર્પણ કરું.' કૃષ્ણે કહ્યું કે 'એમ કરવાની જરૂર નથી, માત્ર આ પાંડવોથી અને મારાથી એમ છ પુરુષોથી રથમાં બેસીને જવાય તેવો જળની અંદર અનાહત માર્ગ આપો કે જેથી અમે ત્યાં જઇને એ વરાકને જીતીને દ્રૌપદીને લઈ આવીએ. આ માર્ગ અમને યશ આપનારો છે.' પછી તે સુસ્થિત દેવે તેમ કર્યું, એટલે કૃષ્ણ પાંડવ સહિત સ્થળની જેમ સમુદ્રને ઉલ્લંઘીને અમરકંકા નગરીએ પહોંચ્યા. ત્યાં તે નગરની બહારના ઉદ્યાનમાં રહી કૃષ્ણે દારુક સારથિને સમજાવી પદ્મરાજાની પાસે દૂતપણે મોકલ્યો. દારુક તરત જ ત્યા ગયો અને પદ્મરાજાના ચરણપીઠને પોતાના ચરણથી દબાવતો, ભયંકર ભૃકુટી ચઢાવતો અને ભાલાના અગ્ર ભાગથી કૃષ્ણના લેખને આપતો સતો પદ્મ પ્રત્યે આ પ્રમાણે બોલ્યો: 'અરે પદ્મ રાજા! જેમને કૃષ્ણ વાસુદેવની સહાય છે એવા પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદીને જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાથી તું હરી લાવ્યો છે, તે કૃષ્ણ પાંડવોની સાથે સમુદ્રે આપેલા માર્ગે અહીં આવેલા છે, માટે હવે જો જીવવાને

ઇચ્છતો હો તો સત્વર તે દ્રૌપદી કૃષ્ણને સોંપી દે.' પદ્મરાજા બોલ્યો–' એ કૃષ્ણ તો જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વાસુદેવ છે, બાકી અહીં તો એ છએ જણ મારી પાસે કોણ માત્ર છે? માટે જા, તેને યુદ્ધ કરવાને સજ્જ કર.' દારુકે આવીને તે વચન કૃષ્ણને કહ્યાં, એટલામાં તો પદ્મનાભ રાજા પણ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી તૈયાર થઇ સેના લઇને નગર બહાર નીકળ્યો. સમુદ્રના તરંગની જેમ તેના સૈનિકો ઉછળી ઉછળીને તૂટી પડવા લાગ્યા. તે વખતે કૃષ્ણે નેત્રને વિકસ્વર કરી પાંડવોને કહ્યું કે 'તમે આ પદ્મરાજાની સાથે યુદ્ધ કરશો કે હું યુદ્ધ કરું તે રથમાં બેસીને જોશો?' પાંડવોએ કહ્યું: 'પ્રભુ! કાં તો આજે પદ્મનાભ રાજા કે કાં તો અમે રાજા એવી પ્રતિજ્ઞા લઇને અમે પદ્મનાભ સાથે યુદ્ધ કરશું.'

કૃષ્ણે તે વાત સ્વીકારી એટલે તેઓ પદ્મનાભ સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા. પણ ક્ષણવારમાં તેમને હરાવ્યા, એટલે તેઓએ કૃષ્ણ પાસે આવીને કહ્યું કે 'સ્વામિન્! આ પદ્મનાભ તો ઘણો બળવાન છે અને વળી બળવાન સૈન્યથી આવૃત્ત છે, તેથી એ તો તમારાથી જ જીતાય તેમ છે, અમારાથી જીતાય એમ નથી; માટે તમને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો.' કૃષ્ણ બોલ્યા–"હે પાંડવો! જ્યારથી તમે 'પદ્મનાભ રાજા કે અમે રાજા[1]' એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી ત્યારથી જ તમે હારી ગયા હતા." પછી 'હું રાજા છું, પદ્મનાભ નથી' એમ કહી કૃષ્ણ યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા અને મહા ધ્વનિવાળો પાંચજન્ય શંખ ફુંક્યો. સિંહની ગર્જનાથી મૃગલાના ટોળાની ગતિની જેમ તે શંખના નાદથી જ પદ્મરાજાના સૈન્યનો ત્રીજો ભાગ તૂટી ગયો. પછી કૃષ્ણે શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો, એટલે તેના ધ્વનિથી દુર્બળ દોરીની જેમ પદ્મનાભના લશ્કરનો બીજો ત્રીજો ભાગ તૂટી ગયો. જ્યારે પોતાના સૈન્યનો તૃતીયાંશ અવશેષ રહ્યો ત્યારે પદ્મરાજા રણભૂમિમાંથી નાશી તત્કાળ અમરકંકા નગરીમાં પેસી ગયો અને લોઢાની અર્ગલાવડે નગરના દરવાજાઓ બંધ કર્યા. કૃષ્ણ ક્રોધથી પ્રજ્વળિત થઇ રથમાંથી ઉતરી પડયા અને તત્કાળ સમુદ્ઘાતવડે દેવતા કરે તેમ નરસિંહરૂપ ધારણ કર્યું. યમરાજની જેવા ક્રોધાયમાન થઇને દાઢોથી ભયંકર એવું મુખ ફાડયું અને ઉગ્ર ગર્જના કરીને નગરીના દ્વાર ઉપર દોટ મૂકીને પગનો ઘા કર્યો, જેથી શત્રુના હૃદય સાથે બધી પૃથ્વી કંપાયમાન થઇ ગઇ. તેમના ચરણઘાતથી કિલ્લાના અગ્ર ભાગ તૂટી પડયા, દેવાલયો પડી ગયા અને કોટની દીવાલો ભાંગી પડી. એ નરસિંહના ભયથી તે નગરમાં રહેનારા લોકોમાંથી કેટલાક ખાડામાં સંતાઇ ગયા, કેટલાક જળમાં પેસી ગયા અને કેટલાક મૂર્ચ્છા પામી ગયા. એ વખતે પદ્મરાજા દ્રૌપદીને શરણે આવી કહેવા લાગ્યો–'હે દેવી! મારો અપરાધ ક્ષમા કરો અને યમરાજ જેવા આ કૃષ્ણથી મારી રક્ષા કરો' દ્રૌપદી બોલી: 'હે રાજન્! મને આગળ કરી, સ્ત્રીનો વેશ લઇને જો તું કૃષ્ણને શરણે જઇશ તો જીવીશ, અન્યથા જીવી શકીશ નહીં.' પછી તે તેવી રીતે કૃષ્ણને શરણે આવીને નમ્યો, એટલે કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'હવે તું ભય પામીશ નહીં.' એ પ્રમાણે કહી, પાંડવોને દ્રૌપદી સોંપી રથારૂઢ થઇને કૃષ્ણ આવ્યા હતા તે જ માર્ગે પાછા ચાલ્યા.

એ વખતે તે ધાતકીખંડમાં ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર નામના ઉદ્યાનમાં ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રત પ્રભુ સમવસર્યા હતા. તેમની સભામાં કપિલ વાસુદેવ બેઠા હતા તેમણે પ્રભુને પૂછયું કે: 'સ્વામિન્! મારા જેવો આ કોના શંખનો નાદ સંભળાય છે?' પ્રભુએ કહ્યું:

૧. આ પ્રતિજ્ઞામાં વાક્યસ્ખલના છે. તે 'શકુન કરતાં શબ્દ આગળ' એ કહેવત ખરી પાડે છે.

'આ કૃષ્ણ વાસુદેવના શંખનો ધ્વનિ છે' એટલે કપિલે પૂછ્યું: 'શું એક જ સ્થાને બે વાસુદેવ થાય?' પછી પ્રભુએ દ્રૌપદી, કૃષ્ણ અને પદ્મરાજાનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. એટલે કપિલે કહ્યું કે 'હે નાથ! જબૂદ્વીપના અર્ધ ભરતક્ષેત્રના પતિ કૃષ્ણ વાસુદેવનું અભ્યાગત અતિથિની જેમ હું આતિથ્ય કરું.' પ્રભુ બોલ્યા: 'જેમ એક સ્થાને બે તીર્થંકર અને બે ચક્રવર્તી મળે નહીં તેમ બે વાસુદેવ પણ કારણયોગથી કદી એક ક્ષેત્રમાં આવે છતા મળે નહીં' આવાં અર્હંતનાં વચન સાંભળ્યાં, તો પણ કપિલ વાસુદેવ કૃષ્ણને જોવાને ઉત્સુક થઇને તેના રથને ચીલે ચીલે સમુદ્રના તટ ઉપર આવ્યા. ત્યા સમુદ્રની વચ્ચે થઇને જતા કૃષ્ણ તથા પાંડવોના રૂપા અને સુવર્ણના પાત્ર જેવા શ્વેત અને પીળા રથના ધ્વજ તેના જોવામાં આવ્યા, એટલે 'હું કપિલ વાસુદેવ તમને જોવાને ઉત્કંઠિત થઈ સમુદ્રકિનારે આવ્યો છું, માટે પાછા વળો.' આવા સ્પષ્ટ અક્ષરો સમજાય તેમ તેણે શંખનો નાદ કર્યો તેના ઉત્તરમા 'અમે દૂર ગયા છીએ, માટે હવે તમારે કાંઇ બોલવું નહીં' આવા સ્પષ્ટ અક્ષરના ધ્વનિવાળો શંખ કૃષ્ણે સામો પૂર્યો તે શંખનો ધ્વનિ સાભળી કપિલ વાસુદેવ ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને અમરકંકાપુરીમાં આવીને 'આ શું?' એમ પદ્મરાજાને પૂછ્યુ એટલે પદ્મે પોતાના અપરાધની વાર્તા કહીને પછી જણાવ્યું કે: 'હે પ્રભુ! તમારા જેવા સ્વામી છતા જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રના વાસુદેવ કૃષ્ણે મારો પરાભવ કર્યો.' એટલે કપિલ વાસુદેવે કહ્યું કે–'અરે અસામાન્ય વિગ્રહવાળા દુરાત્મા! તારું આ કૃત્ય સહન કરવા યોગ્ય નથી.' એમ કહી તેને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો અને તેના રાજ્ય ઉપર તેના પુત્રને બેસાડ્યો.

અહી કૃષ્ણ સમુદ્ર ઉતરી પાડવો પ્રત્યે બોલ્યા: 'હે પાંડવો! જ્યાંસુધી હું સુસ્થિત દેવની રજા લઉ ત્યાંસુધીમાં તમે ગંગા ઉતરી જાઓ.' પછી તેઓ નાવમાં બેસી સાડીબાસઠ યોજન વિસ્તારવાળા ગંગાના ભયંકર પ્રવાહને ઉતરીને પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, 'અહીં આપણે નાવ ઊભું રાખી કૃષ્ણનું બળ જોઈએ કે કૃષ્ણ નાવ વિના આ ગંગાના પ્રવાહને શી રીતે ઉતરે છે?' આ પ્રમાણે સંકેત કરી તેઓ નદીના તટ ઉપર સંતાઇ રહ્યા. પછી કૃષ્ણ કાર્ય સાધી કૃતકૃત્ય થઈ ગગાના તીરે આવ્યા નાવને જોયુ નહીં, એટલે એક ભુજા પર અશ્વ સહિત રથને રાખી બીજા હાથવતી જળ તરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે તરતાં તરતાં જ્યારે ગંગાનાં મધ્યમાં આવ્યા ત્યારે શ્રાંત થઈને વિચારવા લાગ્યા કે: 'અહા! પાંડવો ઘણી શક્તિવાળા જણાય છે કે જેઓ નાવ વિના ગંગાને તરી ગયા' કૃષ્ણના આ પ્રમાણેના ચિંતિતને જાણીને ગગાદેવીએ તત્કાળ તાગ આપ્યો; (સ્થળ કરી આપ્યું) એટલે વિસામો લઇને હરિ સુખે કરી તેને ઉતરી ગયા. તીરે આવીને પાડવોને પૂછ્યું કે: 'તમે વહાણ વગર શી રીતે ગંગા ઉતર્યા?' પાંડવોએ કહ્યુ: 'અમે તો નાવથી ગંગા ઉતર્યા' કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'ત્યારે નાવને પાછું વાળીને મારે માટે કેમ ન મોકલ્યું?' પાંડવો બોલ્યા–'તમારા બળની પરીક્ષા કરવાને અમે નાવને મોકલ્યું નહીં' તે સાંભળી કૃષ્ણે કોપ કરીને કહ્યું કે: "તમે સમુદ્ર તરવામાં કે અમરકંકા નગરી જીતવામાં શુ મારું બળ જાણ્યું ન હતું, કે હવે મારું બળ જાણવું બાકી હતુ?' આ પ્રમાણે કહી પાંડવોના પાંચે રથને લોહદંડવડે ચૂર્ણ કરી નાખ્યા અને તે ઠેકાણે રથમર્દન નામે નગર વસાવ્યું. પછી કૃષ્ણે પાંડવોને દેશપાર કર્યા અને પોતે પોતાની છાવણીમાં આવીને બીજા સર્વની સાથે દ્વારકામાં આવ્યા.

પાંડવોએ પોતાના નગરમાં આવી એ વૃત્તાંત કુંતીમાતાને કહ્યો, એટલે કુંતી દ્વારકામાં આવ્યા અને કૃષ્ણને કહ્યું કે : 'હે કૃષ્ણ ! તમે દેશપાર કરેલા મારા પુત્રો હવે કયાં રહેશે ? કારણ કે આ ભરતાર્દ્ધમાં તો એવી પૃથ્વી નથી કે જે તમારી ન હોય.' કૃષ્ણ બોલ્યા: 'દક્ષિણ સમુદ્રના તટ ઉપર પાંડુમથુરા નામે નવીન નગરી વસાવીને તેમાં તમારા પુત્રો નિવાસ કરે.' કુંતીએ આવીને એ વાર્ત્તા (કૃષ્ણની આજ્ઞા) પુત્રોને કહી, એટલે તેઓ સમુદ્રની વેલાથી પવિત્ર એવા પાંડુ દેશમાં ગયા અને ત્યાં નવી નગરી વસાવીને રહ્યા. કૃષ્ણે હસ્તિનાપુરના રાજ્ય ઉપર પોતાની બેન સુભદ્રાના પૌત્ર અને અભિમન્યુના પુત્ર પરીક્ષીતનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

ભગવાન્ નેમિનાથ પૃથ્વીતળને પવિત્ર કરતા અનુક્રમે સર્વ નગરમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભદ્દિલપુરમાં પધાર્યા. ત્યાં સુલસા અને નાગ સાર્થવાહના પુત્રો કે જે દેવકીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયા હતા અને જેમને નૈગમેષી દેવતાએ હરી લાવીને સુલસાને આપ્યા હતા તે રહેતા હતા. તેઓપ્રત્યેક બત્રીશ બત્રીશ કન્યાઓ પરણ્યા હતા. તેઓએ શ્રી નેમિનાથના ઉપદેશથી તેમની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. તે છએ ચરમશરીરી હતા. તેઓ દ્વાદશાંગીને ધારણ કરી મોટું તપ આચરતા સતા પ્રભુની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા.

શ્રી નેમિનાથ વિહાર કરતા કરતા અન્યદા દ્વારકા સમીપે પધાર્યા. ત્યાં સહસ્રામ્રવન નામના ઉપવનમાં સમવસર્યા તે સમયે દેવકીના છ પુત્રોએ છઠ્ઠ તપના પારણાને અર્થે બે બેની જોડ થઇ ત્રણ ભાગે જુદા જુદા વહોરવા માટે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં પ્રથમ **અનીકયશા** અને **અનંતસેન** દેવકીને ઘેર ગયા. તેમણે કૃષ્ણના જેવા જોઇ દેવકી ઘણો હર્ષ પામ્યા. પછી તેણીએ સિંહકેશરીઆ મોદકથી તેમને પ્રતિલાભિત કર્યા તેઓ ત્યાંથી બીજે ગયા. એટલામાં તેના સહોદર **અજિતસેન** અને **નિહતશત્રુ** નામે બે મહામુનિ ત્યાં આવ્યા. તેમને પણ દેવકીએ પ્રતિલાભિત કર્યા એટલામાં **દેવયશા** અને **શત્રુસેન** નામે ત્રીજા બે મુનિ પણ ત્યાં પધાર્યા. તેમને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને દેવકીએ પૂછયું: 'હે મુનિરાજ ! શું તમે દિશાના મોહથી વારંવાર અહીં આવો છો ? કે શું મારી મતિમાં મોહ થઇ ગયો છે ? તમે તેના તે નથી ? અથવા સંપત્તિથી સ્વર્ગપુરી જેવી આ નગરીમાં શું મહર્ષિઓને યોગ્ય ભક્તપાન નથી મળતું ?' આવા દેવકીના પ્રશ્નથી તે મુનિ બોલ્યા: 'અમને કાંઇ પણ દિગ્મોહ થયો નથી, પણ અમે છ સહોદર ભાઈઓ છીએ, ભદ્દિલપુરના રહેવાસી છીએ અને સુલસા ને નાગસાર્થવાહના પુત્રો છીએ. શ્રી નેમિનાથની પાસે ધર્મ સાંભળી અમે છએ બંધુએ દીક્ષા લીધી છે. આજે ત્રણ જોડા થઇ વહોરવા નીકળેલા છીએ, તે ત્રણે યુગલ અનુક્રમે તમારે ઘેર આવ્યા જણાય છે' તે સાંભળી દેવકી વિચારમાં પડ્યા કે: 'આ છએ મુનિઓ કૃષ્ણના જેવા કેમ હશે ? તેમનામાં એક તિલ માત્ર જેટલો પણ ફેર નથી. પૂર્વે અતિમુક્તક સાધુએ મને કહ્યું હતું કે: 'તમારે આઠ પુત્રો[1] થશે અને તે જીવતા રહેશે' તો શું આ છએ મારા પુત્રો તો નહીં હોય ?' આવો વિચાર કરી બીજે દિવસે દેવકી દેવરચિત સમવસરણમાં શ્રીનેમિનાથને પૂછવા ગયા. દેવકીના હૃદયનો ભાવ જાણી તેના પૂછયા અગાઉ જ પ્રભુએ કહ્યું કે 'હે દેવકી ! તમે કાલે જોયા તે છએ તમારા પુત્રો છે. તેને નૈગમેષી દેવે જીવતા જ તમારી પાસેથી લઇને સુલસાને આપ્યા હતા અને તેના મૃતપુત્રને તમારી પાસે મૂકયા હતા.'

૧. છ સુલસાને ત્યાં ઉછર્યા તે, સાતમા કૃષ્ણ ને આઠમા ગજસુકુમાળ હવે પછી થશે તે.

પછી ત્યાં તે છ સાધુઓને જોઇને દેવકીના સ્તનમાંથી પય ઝરવા લાગ્યું. તેણે છએ મુનિને પ્રેમથી વંદના કરીને કહ્યું કે 'હે પુત્રો! તમારાં દર્શન થયાં તે બહુ સારું થયું. મારા ઉદરમાંથી જન્મ લેનાર પૈકી એકને ઉત્કૃષ્ટ રાજ્ય મળ્યું અને તમને છને દીક્ષા પ્રાપ્ત થઇ તે તો બહુ સારી વાત થઇ, પણ મને એમાં એટલો જ ખેદ છે કે 'તમારામાંથી કોઇને મેં રમાડ્યા કે ઉછેર્યા નહીં.' ભગવાન નેમિનાથ બોલ્યા: 'દેવકી! વૃથા ખેદ શા માટે કરો છો? પૂર્વ જન્મના કૃત્યનું ફળ આ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત થયું છે; કેમકે તમે પૂર્વ ભવમાં તમારી સપત્નીના સાત રત્નો ચોર્યાં હતાં, પછી જ્યારે તે રોવા લાગી ત્યારે તમે તેમાંથી માત્ર એક રત્ન પાછું આપ્યું હતું. છ રત્નો આપ્યા નહોતાં.' આ પ્રમાણે સાંભળી દેવકી પોતાના પૂર્વ ભવનું દુષ્કૃત્ય નિંદતી ઘેર ગઇ અને પુત્રજન્મની ઈચ્છાથી ખેદયુક્ત ચિત્તે રહેવા લાગી. તેવામાં કૃષ્ણે આવીને પૂછ્યું કે 'હે માતા! તમે ખેદ કેમ કરો છો?' દેવકી બોલ્યા: 'હે વત્સ! મારું બધું જીવિત નિષ્ફળ ગયું છે, કેમકે તમે બાળપણામાં નંદને ઘેર મોટા થયા અને તમારા અગ્રજ છ સહોદર નાગ સાર્થવાહને ઘેર ઉછર્યા. મેં તો સાતમાંથી એક પુત્રને પણ બાલ્યવયમાં લાલિત કર્યો નહીં; તેથી હે વત્સ! બાળકનું લાલનપાલન કરવાની ઈચ્છાવાળી હું પુત્રને ઇચ્છું છું. તે પશુઓને પણ ધન્ય છે કે જેઓ પોતાનાં અપત્યો (વાછડા)ને લાલિત કરે છે."

માતાનાં આવાં વચન સાંભળી 'હું તમારો મનોરથ પૂરો કરીશ' એમ કહી કૃષ્ણે સૌધર્મ ઇંદ્રના સેનાપતિ નૈગમેષી દેવની આરાધના કરી. દેવ પ્રત્યક્ષ થઇને બોલ્યો: 'હે ભદ્ર! તમારી માતાને આઠમો પુત્ર થશે, પણ જ્યારે તે બુદ્ધિમાન યુવાવસ્થા પામશે ત્યારે દીક્ષા લેશે.' તેના આ પ્રમાણેના કથન પછી સ્વલ્પ વખતમાં એક મહર્દ્ધિક દેવ સ્વર્ગથી ચ્યવીને દેવકીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો અને સમય આવતાં પુત્રરૂપે અવતર્યો. તેનું **ગજસુકુમાળ** નામ પાડ્યું. જાણે બીજા કૃષ્ણ હોય તેવા એ દેવ સમાન પુત્રનું દેવકી લાલનપાલન કરવા લાગ્યા. માતાને અતિ વ્હાલો અને ભ્રાતાને પ્રાણ સમાન કુમાર બન્નેનાં નેત્રરૂપ કુમુદને ચંદ્રરૂપ થયો. અનુક્રમે યૌવનવયને પામ્યો, એટલે પિતાની આજ્ઞાથી દ્રુમ રાજાની પુત્રી **પ્રભાવતી**ને પરણ્યો. વળી **સોમશર્મા** બ્રાહ્મણની ક્ષત્રિયાણી સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલી **સોમા** નામની કન્યાને પણ જો કે તે ઇચ્છતો ન હતો તો પણ માતા અને ભ્રાતાની આજ્ઞાથી પરણ્યો. તેવામાં શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ ત્યાં સમવસર્યા. તેમના પાસે સ્ત્રીઓ સહિત જઇને ગજસુકુમાળે સાવધાનપણે ધર્મ સાંભળ્યો, તેથી અપૂર્વ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં બંને પત્નીઓ સહિત માતા પિતાની આજ્ઞા મેળવીને તેણે પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. જ્યારે ગજસુકુમાળે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેના વિયોગને નહિ સહન કરી શકતા એવા તેના માતાપિતાએ અને કૃષ્ણ પ્રમુખ ભાઈઓએ ઊંચે સ્વરે રુદન કર્યું.

જે દિવસે દીક્ષા લીધી તે જ દિવસે ગજસુકુમાળ મુનિ પ્રભુની આજ્ઞા લઈ સાયંકાળે સ્મશાનમાં જઇને કાયોત્સર્ગધ્યાને રહ્યા. તેવામાં કાંઇક કારણે બહાર ગયેલા **સોમશર્મા** બ્રાહ્મણે તેમને દીઠા. તેમને જોઇ તે સોમશર્માએ (સોમિલે) ચિંતવ્યું કે 'આ ગજસુકુમાળ ખરેખરો પાખંડી છે, તેનો આવો વિચાર છતાં માત્ર વિટંબના કરવાને માટેજ એ દુરાશય મારી પુત્રીને પરણ્યો હતો.' આમ ચિંતવી એ મહા વિરોધીબુદ્ધિવાળા સોમશર્માએ અતિ ક્રોધાયમાન થઇને બળતી ચિતાના અંગારાથી પૂરેલી એક ઘડાની ઠીબ તેના માથા ઉપર મૂકી.

તેનાવડે અત્યંત દહન થયા છતાં પણ ગજસુકુમાળે સમાધિપૂર્વક તે સર્વ સહન કર્યું, તેથી એ મુનિનાં કર્મરૂપ સર્વ ઇંધન બળીને ભસ્મ થઇ ગયાં અને તત્કાળ કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી તે મુનિ મોક્ષે ગયા.

પ્રાતઃકાળે કૃષ્ણ પોતાના પરિવાર સહિત રથમાં બેસીને પૂર્ણ ઉત્કંઠિત મનથી ગજસુકુમાળ મુનિને વાંદવા માટે ચાલ્યા. દ્વારકાની બહાર નીકળ્યા, તેવામાં તેમણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને માથે ઇંટો લઇ કોઇ દેવાલય તરફ જતો જોયો. કૃષ્ણ તેની પર દયા લાવીને તેમાંથી એક ઇંટ પોતાની જાતે તે દેવાલયમાં લઇ ગયા, એટલે કોટીગમે લોકો તે પ્રમાણે એકએક ઇંટ લઇ ગયા, જેથી તેનું તો કામ થઇ ગયું. આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણને કૃતાર્થ કરીને કૃષ્ણ નેમિનાથની પાસે આવ્યા. ત્યાં સ્થાપત કરેલા ભંડારની જેવા પોતાના ભાઇ ગજસુકુમાળને તેમણે દીઠા નહીં, એટલે કૃષ્ણે ભગવંતને પૂછ્યું કે 'પ્રભુ! મારા ભાઇ ગજસુકુમાળ ક્યાં છે?' ભગવંતે કહ્યું કે 'સોમશર્મા બ્રાહ્મણને હાથે તેનો મોક્ષ થયો.' તે વાત વિસ્તારથી સાંભળતાં જ કૃષ્ણને મૂર્છા આવી થોડી વારે સંજ્ઞા પામીને કૃષ્ણે ફરીવાર પ્રભુને પૂછ્યુ 'ભગવન્! એ મારા ભાઇના વધ કરનાર બ્રાહ્મણને મારે શી રીતે ઓળખવો?' પ્રભુ બોલ્યા: 'કૃષ્ણ! એ સોમશર્માની ઉપર તમે કોપ કરશો નહીં, કારણ કે તમારા ભ્રાતાને સદ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થવામાં તે સહાયકારી થયો છે. લાંબે કાળે સાધ્ય થાય તેવી સિદ્ધિ હોય તે પણ સહાય મળવાથી ક્ષણમાં સિદ્ધ થાય છે, જેમ તમે પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને સહાય કરી તો તેની સર્વ ઇંટો સ્વલ્પ સમયમાં ઈચ્છિત સ્થાનકે પહોંચી ગઈ, તેમ જો સોમશર્મા તમારા ભાઇને આવો ઉપસર્ગ ન કરત તો કાળક્ષેપ વગર તેની સિદ્ધિ શી રીતે થાત? હવે તમારે તેને ઓળખવો છે તો અહીંથી પાછા વળીને નગરીમાં પેસતાં તમને જોઇ જે મસ્તક ફાટીને મરણ પામે તેને તમારા ભાઇનો વધ કરનાર જાણી લેજો.' પછી કૃષ્ણે રુદન કરતા સતા પોતાના ભાઇનો ઉત્તરસંસ્કાર કર્યો. ત્યાંથી ખેદયુક્ત ચિત્તે પાછા વળીને દ્વારકાનગરીમાં પેસતાં તેમણે પેલા સોમશર્મા બ્રાહ્મણને મસ્તક ફાટીને મરી જતો જોયો, એટલે તત્કાળ તેને પગે દોરડી બાંધી, માણસોની પાસે આખી નગરીમાં ફેરવાવી ગીધ વિગેરે પક્ષીઓને નવું બળિદાન આપવા માટે બહાર ફેંકાવી દીધો

ગજસુકુમાળના શોકથી પ્રભુની પાસે ઘણા યાદવોએ અને વસુદેવ વિના નવ દશાર્હોએ દીક્ષા લીધી. પ્રભુની માતા શિવાદેવીએ, નેમિનાથના સાત સહોદર બંધુઓએ અને કૃષ્ણના અનેક કુમારોએ પણ દીક્ષા લીધી રાજીમતીએ પણ સંવેગ ધરી પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી તેની સાથે નંદની કન્યા **એકનાશાએ** અને યાદવોની અનેક સ્ત્રીઓએ દીક્ષા લીધી. તે વખતે કૃષ્ણે કન્યાના વિવાહ ન કરવાનો અભિગ્રહ અંગીકાર કર્યો; એટલે તેમની સર્વ પુત્રીઓએ પણ પ્રભુની સમીપે દીક્ષા લીધી. કનકવતી, રોહિણી અને દેવકી વિના વસુદેવની સર્વ સ્ત્રીઓએ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. **કનકવતીને** ઘરમાં રહ્યા સતા સંસારની સ્થિતિ ચિંતવતાં સદ્ય ઘાતીકર્મ તૂટી જવાથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. નેમિનાથે તે વાત જણાવવાથી દેવતાઓએ તેમનો મહિમા કર્યો પછી પોતાની મેળે સાધ્વીવેશ અંગીકાર કરીને તે પ્રભુની પાસે આવ્યા. ત્યાં નેમિનાથનાં દર્શન કરી, વનમાં જઈ એક માસનું અનશન કરીને તે કનકવતી સાધ્વી મોક્ષે ગયા.

રામનો પૌત્ર અને નિષધનો પુત્ર **સાગરચંદ્ર** વિરક્ત બુદ્ધિવાળો હોવાથી પ્રથમ તે અણુવ્રતધારી થયો હતો, તેણે આ વખતે પ્રતિમાધરપણું અંગીકાર કર્યું. (શ્રાવકની ૧૧ પડિમા વહેવા લાગ્યો) એકદા તેણે કાયોત્સર્ગ કર્યો હતો ત્યાં હમેશાં તેનાં છિદ્રને જોનાર **નભઃસેને** તેને દીઠો, એટલે તેની પાસે આવી નભઃસેન બોલ્યો કે-'અરે પાખંડી! અત્યારે આ તું શું કરે છે? **કમળામેળાના** હરણમાં તેં જે કર્યું હતું, તેનું ફળ હવે પામ' એમ કહી તે દુરાશય નભઃસેને તેના મસ્તક પર ચિતાના અંગારાથી પૂરેલો ઘડાનો કાઠો મૂકયો. તે ઉપસર્ગને સમ્યગ્ ભાવે સહન કરી તેનાથી દગ્ધ થઈને સાગરચંદ્ર પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારનું સ્મરણ કરતા સતા મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં ગયા.

એક વખતે ઈંદ્રે સભામાં કહ્યું કે 'કૃષ્ણ વાસુદેવ હમેશાં કોઇના પણ દોષને છોડીને માત્ર ગુણનું જ કીર્તન કરે છે અને કદી પણ નીચ યુદ્ધ કરતા નથી' ઇંદ્રનાં આવાં વચન પર શ્રદ્ધા નહીં રાખનાર કોઇ દેવતા તેની પરીક્ષા કરવા માટે તત્કાળ દ્વારકામાં આવ્યો એ વખતે કૃષ્ણ રથમાં બેસીને સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરવા જતા હતા. ત્યા માર્ગમાં તે દેવતાએ કૃષ્ણવર્ણી એક શ્વાનને મરેલો વિકુર્વ્યો. તેના શરીરમાથી એવો દુર્ગંધ ફેલાતો હતો કે જેથી લોકો દૂરથી જ દુગચ્છા અને બાધા પામતા હતા તે શ્વાનને જોઈ કૃષ્ણે કહ્યું કે 'અહો! આ કૃષ્ણવર્ણી શ્વાનના મુખમાં પાંડુવર્ણી દાત કેવા અત્યંત શોભે છે?' આ પ્રમાણે એક પરીક્ષા જોઇને પછી પેલા દેવે ચોર થઇ કૃષ્ણના અશ્વરત્નને હરી લીધું. તેની પછવાડે કૃષ્ણના અનેક સૈનિકો દોડ્યા, તેમને પણ તેણે જીતી લીધા; એટલે કૃષ્ણ પોતે દોડી તેની નજીક જઇને બોલ્યા કે 'અરે ચોર! મારા અશ્વરત્નને કેમ હરે છે? તેને છોડી દે, કેમકે હવે તું કયાં જઇશ?' દેવે કહ્યું: 'મને યુદ્ધમાં જીતીને અશ્વ લ્યો.' કૃષ્ણે કહ્યું કે 'ત્યારે તું રથમાં બેસ, કારણ કે હું રથી છું.' દેવે કહ્યુ 'મારે રથ કે હાથી વિગેરેની કાંઈ જરૂર નથી, મારી સાથે યુદ્ધ કરવું હોય તો બાહુ(પાદ)યુદ્ધથી યુદ્ધ કરો.' કૃષ્ણે કહ્યું: 'જા, અશ્વને લઇ જા, હું હાર્યો, કેમકે કદી સર્વસ્વનો નાશ થાય તો પણ હુ નીચ[1]-અધમ યુદ્ધ કરવાનો નથી.' તે સાંભળી તે દેવ સતુષ્ટ થયો. પછી તેણે ઇદ્રે કરેલી પ્રશંસા વિગેરેનો વૃત્તાંત તેમને જણાવીને કહ્યું કે 'હે મહાભાગ! વરદાન માગો.' કૃષ્ણે કહ્યું: 'હમણાં મારી દ્વારકાપુરી રોગના ઉપસર્ગથી વ્યાપ્ત છે, તો તેની શાંતિને માટે કાઇક આપો' પછી દેવતાએ કૃષ્ણને એક ભેરી (નગારું) આપીને કહ્યું કે 'આ ભેરી છ માસે છ માસે તમારે નગરીમા વગડાવવી. આનો શબ્દ સાંભળવાથી પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ વ્યાધિ ને ઉપસર્ગો ક્ષય પામશે અને છ માસ પર્યંત નવા વ્યાધિ વિગેરે ઉપસર્ગો થશે નહીં.' આ પ્રમાણે કહી તે દેવ સ્વસ્થાને ગયો.

કૃષ્ણે દ્વારકામાં લઇ જઈને તે ભેરી વગાડી, જેથી નગરીમાં થયેલા સર્વ રોગની શાંતિ થઇ ગઈ. એ ભેરીની ખ્યાતિ સાંભળીને કોઇ ધનાઢ્ય માણસ દાહજ્વરથી પીડાતો સતો દેશાંતરથી દ્વારકામા આવ્યો તેણે આવીને ભેરીના પાળકને કહ્યું 'હે ભદ્ર! મારા ઉપકારને માટે એક લાખ દ્રવ્ય લઇને આ ભેરીનો પલ જેટલો કટકો મને આપ, એટલી મારી પર દયા કર' ભેરીપાલ દ્રવ્યમાં લુબ્ધ થયો; તેથી તેનો એક નાનો ખંડ કાપીને તેને આપ્યો અને ચંદનના ખડથી તે ભેરીને સાધી લીધી તેવી રીતે એ દ્રવ્યલુબ્ધ

૧ એવા એક ચોર જેવા માણસ સાથે કૃષ્ણ જેવા વાસુદેવે બાહુયુદ્ધ કે પાદયુદ્ધ કરવું તે અધમ યુદ્ધ જ છે

માણસે બીજાઓને પણ તેના કટકા કાપી કાપીને આપ્યા, જેથી તે ભેરી મૂળથી જ (આખી) ચંદનના કટકાની કંથા જેવી થઇ ગઇ. ફરીને એક વખતે તેવો ઉપદ્રવ થતાં કૃષ્ણે તેને વગડાવી તો તેનો એક મશકની જેટલો નાદ થયો કે જે સભામાં પણ પૂરો સંભળાયો નહીં. તેથી 'આ શું?' એમ કૃષ્ણે વિશ્વાસુ માણસોને પૂછ્યું, એટલે તેઓએ ખાત્રી કરીને કહ્યું કે 'તેના રક્ષકે આખી ભેરીને સાંધી સાંધીને કંથા જેવી કરી નાખી છે.' તે વાત સાંભળીને કૃષ્ણે તેના રક્ષકને મરાવી નાખ્યો અને પછી અઠ્ઠમ તપ કરી તેના જેવી બીજી ભેરી તે દેવ પાસેથી મેળવી; કેમકે "મહાન્ પુરુષોને શું મુશ્કેલ છે?"

પછી રોગની શાંતિને માટે કૃષ્ણે તે ભેરી વગડાવી. ધન્વંતરી તથા વૈતરણી નામના બે વૈદ્યોને પણ લોકોના વ્યાધિની ચિકિત્સા કરવાની આજ્ઞા આપી. તેમાં વૈતરણી વૈદ્ય ભવ્ય જીવ હતો. તે જેને જે ચિકિત્સા કરવા યોગ્ય હોય તે બતાવતો અને ઔષધ પણ તેને યોગ્ય આપતો અને ધન્વંતરી પાપભરેલી ચિકિત્સા કરતો તેથી તેને જ્યારે સાધુઓ કહેતા કે "આ ઔષધ અમારે વિહિત[1] નથી." ત્યારે તેઓને તે સામો જવાબ આપતો કે, 'હું સાધુને યોગ્ય આયુર્વેદ ભણ્યો નથી, માટે મારું વચન માનશો નહીં અને તે પ્રમાણે કરશો નહીં." આ પ્રમાણે તે બન્ને વૈદ્યો દ્વારકામાં વૈદું કરતા હતા. એક વખતે કૃષ્ણે નેમિપ્રભુને પૂછ્યું કે 'આ બે વૈદ્યોની શી ગતિ થશે?' ત્યારે પ્રભુ બોલ્યા કે: "ધન્વંતરી વૈદ્ય સાતમી નરકના **અપ્રતિષ્ઠાન** નામના નરકાવાસમાં જશે અને જે વૈતરણી વૈદ્ય છે તે વિંધ્યાચલમાં એક યુવાન યૂથપતિ વાનર થશે. તે વનમાં કોઈ સાર્થની સાથે સાધુઓ આવશે. તેઓમાંથી એક મુનિના ચરણમાં કાંટો વાગશે, જેથી ચાલવાને અશક્ત થશે. તેની સાથે બીજા મુનિઓ પણ ત્યાં અટકીને ઊભા રહેશે, એટલે તેઓને તે મુનિ કહેશે કે 'તમે મને અહીં મૂકીને જાઓ, નહીં તો સાર્થભ્રષ્ટ થવાથી સર્વ મૃત્યુ પામશો.' પછી તેના ચરણમાંથી કંટક કાઢવાને અસમર્થ અને જેમનાં હૃદય દીન થયેલાં છે એવા તે મુનિઓ તે મુનિને એક છાયાવાળા સ્થંડિલ (જમીન) ઉપર મૂકી ખેદયુક્ત ચિત્તે સાર્થ સાથે જશે. એવામાં પેલો યૂથપતિ વાનર અનેક વાનરો સાથે ત્યાં આવશે, એટલે તે મુનિને જોઇને આગળ ચાલનારા વાનરો કિલકિલારવ કરી મૂકશે. તે નાદથી રોષ પામીને યૂથપતિ વાનર આગળ આવશે. ત્યાં તે મુનિને જોઇને તે વિચાર કરશે કે 'આવા મુનિને પૂર્વે મેં કોઇ વાર જોયેલા છે.' એમ ઊહાપોહ કરતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, તેથી તે પોતાના પૂર્વ ભવના વૈદ્યપણાને સંભારશે. પછી પ્રાપ્ત થયેલા વૈદ્યકજ્ઞાનથી પર્વત ઉપરથી તે વાનર **વિશલ્યા** અને **સંરોહિણી** નામે બે ઔષધિઓ લાવશે તેમાંથી વિશલ્યા ઔષધિને દાંતવતી પીસીને મુનિના ચરણ ઉપર મૂકશે, તેથી તેમનો ચરણ શલ્યરહિત થશે, પછી સંરોહિણી ઔષધિ મૂકવાથી તત્કાળ રુઝાઇ જશે. પછી 'હું પૂર્વે દ્વારકામાં વૈતરણી નામે વૈદ્ય હતો' એવા અક્ષર લખીને તે મુનિને બતાવશે. એટલે મુનિ તેનું ચરિત્ર સંભારીને તેને ધર્મ કહેશે, તેથી તે કપિ ત્રણ દિવસનું અનશન કરી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં દેવ થશે. ત્યાં ઉપજતાં જ અવધિજ્ઞાનવડે તે પોતાના કાયોત્સર્ગી વાનરશરીરને જોશે અને તેની પાસે બેસીને નવકારમંત્ર

---

૧ કરવા યોગ્ય-ખાવા યોગ્ય

સંભળાવતા મુનિને દેખશે, એટલે મુનિ ઉપર અતિ ભક્તિવાળો તે દેવ ત્યાં આવી, મુનિને નમીને કહેશે કે: 'હે સ્વામિન્! તમારા પ્રસાદથી મને આવી દેવ સંબંધી મહાઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ છે' પછી તે મુનિને સાર્થની સાથે ગયેલા બીજા મુનિઓની સાથે મેળવી દેશે એટલે તે મુનિ તે કપિની કથા બીજા સાધુઓને કહેશે." ભગવંતે કહેલ આ પ્રમાણેનું કથન સાભળી ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખતા હરિ પ્રભુને નમીને સ્વસ્થાને ગયા પ્રભુએ પણ અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

અન્યદા વર્ષાઋતુના આરંભમાં મેઘની જેમ જગતને તૃપ્ત કરનારા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ દ્વારકા સમીપે આવીને સમવસર્યા. કૃષ્ણે ભગવંત પાસે આવી સેવા કરતા સતા પ્રભુને પૂછ્યુ: 'હે નાથ! તમે અને બીજા સાધુઓ વર્ષાઋતુમાં કેમ વિહાર કરતા નથી?' પ્રભુ બોલ્યા: 'વર્ષાઋતુમાં બધી પૃથ્વી વિવિધ જંતુઓથી વ્યાપ્ત થાય છે, તેથી જીવને અભય આપનારા સાધુઓ તે સમયમા વિહાર કરતા નથી.' કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'ત્યારે હું પણ પરિવાર સહિત વારંવાર ગમનાગમન કરીશ તો તેથી ઘણા જીવોનો વિનાશ થશે, માટે હું પણ વર્ષાકાળમાં રાજમંદિરની બહાર નીકળીશ નહીં.' આવો અભિગ્રહ લઇને કૃષ્ણે ત્યાંથી જઈ પોતાના રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને દ્વારપાળોને આજ્ઞા કરી કે: 'વર્ષાઋતુના ચાર માસ પર્યંત કોઇને પણ રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરવા દેવો નહીં'

દ્વારકા નગરીમાં **વીરો** નામે એક સાળવી વિષ્ણુનો અતિ ભક્ત હતો. તે કૃષ્ણના દર્શન અને પૂજા કરીને જ ભોજન કરતો, નહીં તો જમતો નહીં. કૃષ્ણના પૂર્વોક્ત હુકમથી દ્વારપાળે વર્ષાકાળમાં તેને કૃષ્ણમંદિરમા પ્રવેશ કરવા દીધો નહીં, તેથી તે રાજદ્વારે જ બેસી રહીને કૃષ્ણને ઉદ્દેશીને પ્રતિદિન પૂજા કરતો, પરંતુ કૃષ્ણનાં દર્શન ન થવાથી તે ભોજન કરતો નહીં. એ પ્રમાણે જ્યારે વર્ષાકાળ વીતી ગયો અને કૃષ્ણ રાજમહેલની બહાર નીકળ્યા, તે વખતે સર્વ રાજાઓ અને એ વીરો સાળવી દ્વાર પાસે આવીને ઊભા હતા તેમાં વીરા સાળવીને અત્યંત કૃશ થઇ ગયેલ જોઇને વાસુદેવે પૂછ્યું કે-'તું કેમ કૃશ થઇ ગયો છો?' એટલે દ્વારપાળોએ તેનું કૃશ થવાનું જે યથાર્થ કારણ હતું તે કહી જણાવ્યું. પછી કૃષ્ણે કૃપા કરીને તેને હમેશાં પોતાના મહેલમાં અસ્ખલિતપણે આવવા દેવાનો હુકમ કર્યો

પછી કૃષ્ણ પરિવાર સહિત શ્રી નેમિનાથને વાંદવા ગયા. ત્યાં ભગવતે કહેલો યતિધર્મ સાંભળીને કૃષ્ણ બોલ્યા: 'હે નાથ! હું યતિધર્મ પાળવાને સમર્થ નથી, પણ બીજાઓને દીક્ષા અપાવવાનો અને તેની અનુમોદના કરવાનો મારે નિયમ હો. જે કોઇ દીક્ષા લેશે તેને હું અટકાવીશ નહીં, પણ પુત્રની જેમ તેનો નિષ્ક્રમણોત્સવ કરીશ.' આવો અભિગ્રહ લઇને વિષ્ણુ સ્વસ્થાને ગયા તેવામાં પોતાની વિવાહ કરવા યોગ્ય કન્યાઓ નમવા માટે આવી. તેમને કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'હે પુત્રીઓ! તમે સ્વામિની થશો કે દાસી થશો?' તેઓ બોલી કે: 'અમે સ્વામિની થશું.' એટલે કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'હે નિષ્પાપ પુત્રીઓ! જો સ્વામિની થવું હોય તો નેમિનાથની પાસે જઈને દીક્ષા લ્યો.' આ પ્રમાણે કહીને વિવાહને યોગ્ય તે કન્યાઓને કૃષ્ણે દીક્ષા અપાવી, તેમજ જે જે કન્યાઓ વિવાહયોગ્ય થાય તેને દીક્ષા અપાવવા લાગ્યા અન્યદા એક રાણીએ પોતાની કેતુમંજરી નામની કન્યાને શિખવ્યું કે "વત્સે! જો તને તારા પિતા પૂછે તો તું નિ:શંક થઇને કહેજે કે 'મારે દાસી થવું છે,

રાણી થવું નથી.' અનુક્રમે જ્યારે તે વિવાહને યોગ્ય થઇ ત્યારે તેને તેની માતાએ તેના પિતા(કૃષ્ણ)ની પાસે મોકલી. તે ગઇ એટલે કૃષ્ણે પૂછયું કે 'દાસી થવું છે કે રાણી ?' એટલે જેમ માતાએ શિખવ્યું હતું તેમ તેણે કહ્યું. તે સાંભળી કૃષ્ણ વિચારવા લાગ્યા કે 'જો બીજી પુત્રીઓ પણ આમ કહેશે, તો તે મારી પુત્રીઓ થયા છતાં ભવાટવીમાં ભમીને સર્વથા અપમાન પામ્યા કરશે તે કાંઈ ઠીક નહીં ગણાય, માટે હવે બીજી પુત્રીઓ આવું બોલે નહીં તેવો ઉપાય કરું.' આ પ્રમાણે ચિંતવી કૃષ્ણે પેલા વીર કુવિંદને બોલાવીને કહ્યું કે 'તેં કાંઇ પણ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ કર્યું છે ?' તેણે કહ્યું કે: 'મેં કાંઈ પણ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ કર્યું નથી.' કૃષ્ણે કહ્યું: 'વિચારીને કહે, કાંઈ પણ કર્યું હશે.' ત્યારે વીરે વિચાર કરીને કહ્યું કે 'બદરીના વૃક્ષ ઉપર રહેલા એક કાકીડાને મેં પાષાણ મારીને પાડી નાખ્યો હતો, અને પછી તે મરી ગયો હતો એક વાર માર્ગે પૈડાના ચીલામાં જળ વહેતું હતું તેને ડાબે પગે રોકી રાખ્યું હતું. એક વાર એક ઘડાની અંદર માખીઓ પેસી ગઈ, પછી તે ઘડાનું મોઢું ડાબા હાથવડે બંધ કરીને ઘણીવાર સુધી ગણગણાટ કરતી તે માખીઓને મેં પૂરી રાખી હતી.'

બીજે દિવસે કૃષ્ણ સભાસ્થાનમાં આવી સિંહાસન પર બેસીને રાજાઓની આગળ બોલ્યા કે 'હે રાજાઓ! વીર કુવિંદનું ચરિત્ર પોતાના કુળને યોગ્ય નથી, અર્થાત્ અધિક પરાક્રમવાળું છે.' પછી કૃષ્ણને 'ઘણુ જીવો' એમ બોલતા રાજાઓ તે સાંભળવાને સાવધાન થયા. એટલે કૃષ્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું કે: 'જેણે ભૂમિશસ્ત્રથી બદરીના વૃક્ષ પર રહેલા રાતી ફણાવાળા નાગને મારી નાખ્યો હતો તે આ વીર ખરેખર ક્ષત્રિય છે, ચક્રથી ખોદાયલી અને કલુષ જળને વહન કરતી ગંગાનદી જેણે પોતાના વામ ચરણથી ધરી રાખી તે આ વીર કુવિંદ ખરેખર ક્ષત્રિય છે અને જેણે ઘટનગરમાં રહેનારી ને ઘોષ કરતી મોટી સેનાને એક વામ કરથી પૂરી રાખી તે આ વીર કુવિંદ ખરેખર ક્ષત્રિય છે; તેથી ખરેખર પુરુષવ્રતધારી આ વીરક મારો જામાતા થવાને યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે સભાજનોને કહીને કૃષ્ણે તે વીરકને કહ્યું: 'તું આ કેતુમંજરીને ગ્રહણ કર.' વીરે તેમ કરવાને ઈચ્છયું નહીં, એટલે કૃષ્ણે ભ્રકુટી ચડાવીને કહ્યું, જેથી તત્કાળ કેતુમંજરી પરણીને તે પોતાને ઘેર લઇ ગયો. કેતુમંજરી તેને ઘેર શય્યા પર બેસી રહેવા લાગી અને બિચારો વીરક રાતદિવસ તેની આજ્ઞામાં વર્તવા લાગ્યો. એક વખતે કૃષ્ણે વીરકને પૂછયું કે: 'કેતુમંજરી તારી આજ્ઞામાં વર્તે છે ?' ત્યારે તે બોલ્યો કે: 'હું તેની આજ્ઞામાં વર્તું છું.' કૃષ્ણે કહ્યું કે 'જો તારું બધું કામ તેની પાસે નહીં કરાવે તો તને કારાગૃહમાં નાખીશ.' કૃષ્ણના આશયને જાણી લઇ વીર ઘેર આવ્યો અને તેણે કેતુમંજરીને કહ્યું: 'અરે સ્ત્રી! તું કેમ બેસી રહે છે ? વસ્ત્ર વણવાને માટે પાણ તૈયાર કર.' કેતુમંજરી ક્રોધ કરીને બોલી કે: 'અરે કોળી! તું શું મને નથી ઓળખતો ?' તે સાંભળી વીરકે દોરડીવડે કેતુમંજરીને નિઃશંક થઈને માર માર્યો, જેથી તે રોતી રોતી કૃષ્ણના પાસે ગઇ અને પોતાના પરાભવની વાર્તા કહી સંભળાવી. ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'હે પુત્રી! તેં સ્વામિનીપણું છોડીને દાસીપણું માગી લીધું છે, હવે હું શું કરું ?' તે બોલી: 'પિતા! અદ્યાપિ પણ મને સ્વામિનીપણું આપો.' કૃષ્ણ બોલ્યા: 'હવે તો તું વીરકને સ્વાધીન છે, મારે સ્વાધીન નથી.' પછી જ્યારે કેતુમંજરીએ અતિ આગ્રહથી કહ્યું ત્યારે કૃષ્ણે વીરકને સમજાવી, કેતુમંજરીને રજા અપાવીને શ્રી નેમિપ્રભુ પાસે તેને દીક્ષા લેવરાવી.

એક વખતે કૃષ્ણે બધા (૧૮૦૦૦) સાધુઓને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરવા માંડી, એટલે બીજા રાજાઓ તો થોડા થોડા મુનિઓને વાંદવાથી નિર્વેદ પામીને બેસી ગયા, પણ કૃષ્ણના અનુવર્તનથી પેલા વીર વણકરે તો સર્વ સાધુઓને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરી. પછી કૃષ્ણે પ્રભુને કહ્યું કે: 'સર્વે મુનિઓને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરવાથી આજે મને જેટલો શ્રમ થયો છે તેટલો શ્રમ ત્રણસો ને સાઠ યુદ્ધો કરવામાં પણ મને થયો નહોતો ' એટલે સર્વજ્ઞ પ્રભુ બોલ્યા કે: 'હે વાસુદેવ! તમે આજે ઘણું પુણ્ય, ક્ષાયિક સમકિત અને તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે. વળી સાતમી નરકને યોગ્ય કર્મપુદ્ગળોને ખપાવીને ત્રીજી નરકને યોગ્ય આયુષ્ય તમે બાંધ્યું છે, જેને તમે આ ભવના પ્રાંત ભાગે નિકાચિત કરશો ' કૃષ્ણે કહ્યું: 'હે ભગવન્! હવે ફરી વાર સર્વ મુનિને વંદન કરું કે જેથી પૂર્વની જેમ મારું નરકનું આયુષ્ય મૂળમાંથી ક્ષય થઈ જાય ' પ્રભુ બોલ્યા: 'હે ધર્મશીલ! હવે જે વંદના કરશો તે દ્રવ્યવંદના થશે અને ફળ તો ભાવવંદનાથી મળે છે, અન્યથા મળતું નથી ' ત્યારે કૃષ્ણે પેલા **વીરા** વણકરે કરેલી મુનિવંદનાના ફળ વિષે પૂછ્યું. એટલે પ્રભુ બોલ્યા: 'એને વંદના કરવાનું ફળ માત્ર તેના શરીરને કલેશ થયો તે જ થયું છે, કારણ કે તેણે તો તમારા અનુયાયીપણાથી ભાવ વિના વંદન કર્યું છે ' પછી કૃષ્ણ ભગવંતને નમી તેમના વચનને વિચારતા સતા પરિવાર સહિત દ્વારકાપુરીમાં આવ્યા.

કૃષ્ણને **ઢંઢણા** નામની સ્ત્રીથી **ઢંઢણકુમાર** નામે પુત્ર થયો હતો. તે યુવાવસ્થા પામતાં ઘણી રાજકુમારીઓને પરણ્યો હતો. એકદા શ્રી નેમિનાથ પાસેથી ધર્મ સાંભળીને તેણે સંસારથી વિરક્ત થઈને દીક્ષા લીધી. તે વખતે કૃષ્ણે તેનો નિષ્ક્રમણોત્સવ કર્યો ઢંઢણકુમાર મુનિ પ્રભુ સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા અને બધા સાધુઓને અનુમત થયા. એવી રીતે વર્તતા સતા તેને પૂર્વે બાંધેલ અંતરાયકર્મનો ઉદય થયો, જેથી તે જ્યાં જાય ત્યાં તેને આહારાદિ કાંઈ પણ મળે નહીં, એટલું જ નહીં પણ જે મુનિઓ તેની સાથે જાય તેમને પણ કાંઈ મળે નહીં. પછી સર્વ સાધુઓએ મળીને શ્રી નેમિનાથને પૂછ્યું કે: 'હે સ્વામિન્! ત્રણ લોકના પતિ એવા જે આપ તેમના શિષ્ય અને કૃષ્ણવાસુદેવના પુત્ર છતાં આ ઢંઢણમુનિને મોટા ધનાઢ્ય, ધાર્મિક અને ઉદાર ગૃહસ્થોવાળી આખી દ્વારકાનગરીમાં પણ કોઈ ઠેકાણેથી ભિક્ષા મળતી નથી તેનું શું કારણ ? ' પ્રભુ બોલ્યા: 'પૂર્વે મગધ દેશમાં ધાન્યપૂરક નામના ગામને વિષે રાજાનો સેવક **પારાસર** નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે તે ગામના લોકો પાસે રાજાનાં ક્ષેત્રોને વવરાવતો હતો, પરંતુ ભોજનવેળા થયા છતાં અને ભોજન આવી ગયા છતાં તે લોકોને તે ભોજન કરવા રજા આપતો નહીં, પણ ભૂખ્યા તરસ્યા અને થાકેલા બળદોવડે તે ગામડીઆ લોકો પાસે હળ ખેડાવીને એક એક ચાસ કઢાવતો હતો. એ કાર્યથી તેણે અંતરાયકર્મ બાંધ્યું છે, તેના ઉદયથી તેને ભિક્ષા મળતી નથી.' આ પ્રમાણે પ્રભુનાં વચન સાંભળીને ઢંઢણમુનિને અત્યંત સંવેગ થયો, તેથી તેણે પ્રભુ પાસે અભિગ્રહ લીધો કે 'આજથી હું પરલબ્ધિવડે મળેલા આહારથી ભોજન કરીશ નહીં ' (મારું અંતરાયકર્મ ક્ષય થશે ને મારી લબ્ધિથી આહાર મળશે ત્યારે જ ગ્રહણ કરીશ.) આવી રીતે અલાભ પરિષહને સહન કરતાં ઢંઢણ મુનિએ પરલબ્ધિએ મળેલા આહારને ગ્રહણ નહીં કરતા સતા આહાર વગર કેટલોક કાળ

નિર્ગમન કર્યો. એક વખતે સભામાં બેઠેલા નેમિપ્રભુને કૃષ્ણવાસુદેવે પૂછયું: 'સ્વામિન્ ! આ સર્વ મુનિઓમાં દુષ્કર કાર્ય કરનાર કોણ છે?' પ્રભુ બોલ્યા: 'સર્વે દુષ્કર કાર્ય કરનારા છે, પણ ઢંઢણમુનિ સર્વથી અધિક છે; કારણ કે તેણે અલાભ પરિષહને સહન કરતા સતા ઘણો કાળ નિર્ગમન કર્યો છે.' પછી કૃષ્ણ પ્રભુને નમી દ્વારકામાં જતા હતા તેવામાં માર્ગમાં ઢંઢણમુનિને ગોચરીએ જતાં જોયા, એટલે તત્કાળ હાથી ઉપરથી ઉતરીને અતિ ભક્તિથી તેણે તેમને નમસ્કાર કર્યો. તે વખતે (પોતાના ગોખમાં બેઠેલો) કોઇ એક શ્રેષ્ઠી કૃષ્ણને નમતા જોઇ વિચારવા લાગ્યો કે 'આ મુનિને ધન્ય છે કે જેને કૃષ્ણ પણ આવી રીતે નમે છે.' પછી ઢંઢણમુનિ પણ ફરતા ફરતા તે જ શ્રેષ્ઠીને ઘેર ગયા, એટલે તે શ્રેષ્ઠીએ તેમને બહુ માનથી મોદક વહોરાવ્યા. ઢંઢણમુનિએ આવીને સર્વજ્ઞ પ્રભુને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે: 'હે સ્વામિન્ ! આજે તો મને ભિક્ષા મળી છે, તેથી શું મારું અંતરાયકર્મ ક્ષીણ થયુ છે?' પ્રભુ બોલ્યા: 'તારું અંતરાયકર્મ હજુ ક્ષીણ થયું નથી, પણ કૃષ્ણવાસુદેવની લબ્ધિથી તને આહાર મળ્યો છે. કૃષ્ણે તને વંદના કરી તે જોઇને શેઠે તને પ્રતિલાભિત કર્યા છે.' તે સાંભળી રાગાદિકથી રહિત એવા ઢંઢણમુનિએ 'આ પરલબ્ધિનો આહાર છે' એવું ધારીને તે ભિક્ષા શુદ્ધ સ્થંડિલ ભૂમિમાં પરઠવવા માંડી તે વખતે 'અહો ! જીવોનાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનો ક્ષય થવો બહુ મુશ્કેલ છે' એમ વિચારતા તે મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી નેમિપ્રભુને પ્રદક્ષિણા કરીને ઢંઢણમુનિ કેવળીની પર્ષદામા બેઠા અને દેવતાઓ તેમને પૂજવા લાગ્યા.

ભગવાન્ નેમિનાથ અનેક ગ્રામ, ખાણ અને નગર વિગેરેમાં વિહાર કરતા હતા અને ફરી ફરીને દ્વારકામાં આવીને સમવસરતા હતા. એક વખતે પ્રભુ ગિરનાર ઉપર રહ્યા હતા તેવામાં અકસ્માત્ વૃષ્ટિ થઈ. તે વખતે રથનેમિ મુનિ આહાર માટે ભમીને પ્રભુ પાસે આવતા હતા તેમણે વૃષ્ટિના ઉપદ્રવથી કંટાળીને એક ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. તે અવસરે રાજીમતી સાધ્વી પણ પ્રભુને વાંદીને પાછા ફર્યા તેમની સાથે બીજી સાધ્વીઓ હતી, પણ વૃષ્ટિથી ભય પામીને સર્વ જુદે જુદે સ્થાનકે ચાલી ગઇ. દૈવયોગે રાજીમતીએ અજાણતાં પેલી ગુફા કે જેમાં રથનેમિ મુનિ પ્રથમ પેઠા હતા તેમાં જ પ્રવેશ કર્યો અંધકારને લીધે પોતાની સમીપમાં જ રહેલા રથનેમિ મુનિને તેણે દીઠા નહીં અને પોતાનાં ભીનાં થયેલાં વસ્ત્ર સુકવવાને માટે તેણે કાઢી નાંખ્યા. તેને વસ્ત્ર વિના જોઇ રથનેમિ કામાતુર થયા, તેથી બોલ્યા કે: 'હે ભદ્રે ! મેં પૂર્વે પણ તારી પ્રાર્થના કરી હતી, તો હમણાં તે ભોગનો અવસર છે' સ્વર ઉપરથી રથનેમિને ઓળખીને તત્કાળ તેમણે પોતાનું શરીર વસ્ત્રવડે ઢાંકી લીધું. પછી કહ્યું કે: 'કદી પણ કુલીન જનને આમ બોલવું ઘટે નહીં. વળી તમે સર્વજ્ઞના અનુજ બંધુ છો અને તેમના જ શિષ્ય થયા છો, છતાં પણ હજુ તમારી ઉભય લોકનો વિરોધ કરનારી આવી દુર્બુદ્ધિ કેમ છે? હું સર્વજ્ઞની શિષ્યા થઈને તમારી આ વાંછના પૂરીશ નહીં, પરંતુ આવી વાંછના માત્ર કરવાથી તમે ભવસાગરમાં પડશો. ચૈત્યદ્રવ્યનો નાશ, મુનિ અને સાધ્વીનું શીલભંગ, મુનિની હત્યા અને પ્રવચનની નિંદા એ બોધિવૃક્ષના મૂળમાં અગ્નિ જેવા છે. વળી અગંધન કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પેસે છે, પણ વમન કરેલા વિષને પાછું ચૂસવા ઇચ્છતા નથી. અરે કામી ! તારા મનુષ્યત્વને ધિક્કાર છે કે તું વમન કરેલાને પાછું ખાવાને ઇચ્છે છે; પણ આમ કરવા કરતાં

મરણ પામવું સારું છે. હું ભોજવૃષ્ણિના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી પુત્રી છું અને તું અંધકવૃષ્ણિના કુળમા ઉત્પન્ન થયેલ પુત્ર છો. આપણે કોઈ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા નથી કે જેથી અંગીકાર કરેલા સંયમનો ભંગ કરીએ. જો તું સ્ત્રીને જોઇને કામાતુર થયો સતો તેની સ્પૃહા કરે છે, તો તું વાયુથી હણાયેલા વૃક્ષની જેમ અસ્થિર થઇશ.' આ પ્રમાણે રાજીમતીએ પ્રતિબોધિત કરેલા રથનેમિ વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરતા સતા સર્વ પ્રકારે ભોગની ઈચ્છા તજી દઇને તીવ્રપણે વ્રત પાળવા લાગ્યા અને ત્યાંથી તરત જ પ્રભુની પાસે આવી પોતાના સર્વ દુશ્ચરિત્રની આલોચના કરીને વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા રથનેમિ મુનિએ એક વર્ષ પર્યંત છદ્મસ્થપણામાં રહીને છેવટે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

ભવ્યજનરૂપ કમળમાં સૂર્ય સમાન શ્રીનેમિનાથ પ્રભુ બીજે વિહાર કરીને પાછા ફરી વાર રૈવતગિરિ ઉપર સમવસર્યા. તે ખબર જાણી કૃષ્ણે પાલક અને શાંબ વિગેરે પુત્રોને કહ્યું કે 'જે સવારે વહેલા ઊઠીને સૌથી પ્રથમ પ્રભુને વાંદશે તેને હું વાંછિત આપીશ.' તે સાંભળી શાંબકુમારે પ્રાતઃકાળે શય્યામાંથી ઊઠી ઘરમાં જ રહીને ભાવથી પ્રભુને વંદના કરી અને પાલકે મોટી રાત્રિએ વહેલા ઊઠી, મોટા અશ્વ ઉપર બેસી, ઉતાવળા ગિરનાર પર જઇ અભવ્ય હોવાથી હૃદયમાં આક્રોશ કરતા સતા પ્રભુને વદના કરી. પછી કૃષ્ણ પાસે આવીને તેણે દર્પક નામના અશ્વની માગણી કરી. કૃષ્ણે કહ્યું કે 'શ્રીનેમિપ્રભુ જેને પ્રથમ વંદના કરનાર કહેશે, તેને તે અશ્વ આપીશ.' કૃષ્ણે પ્રભુ પાસે જઇને પૂછ્યું કે: 'સ્વામિન્! આપને પ્રથમ કોણે વંદના કરી છે?' પ્રભુ બોલ્યા–'પાલકે દ્રવ્યથી અને શાંબે ભાવથી પ્રથમ વંદના કરી છે.' કૃષ્ણે પૂછ્યું કે 'એ કેવી રીતે?' એટલે પ્રભુ બોલ્યા કે 'પાલક અભવ્ય છે અને જાંબવતીનો પુત્ર શાંબ ભવ્ય છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણે કોપ કરીને એ ભાવરહિત પાલકને કાઢી મૂક્યો અને શાંબને માગ્યા પ્રમાણે તે ઉત્તમ અશ્વ આપ્યો અને મોટો માંડળિક રાજા કર્યો

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि द्रौपदीप्रत्याहरणगजसुकुमालादिचरितवर्णनो नाम दशमः सर्गः ॥

સર્ગ ૧૧ મો.

દ્વારકાનો દાહ અને કૃષ્ણનું અવસાન

એક વખતે દેશનાને અંતે વિનયવાન કૃષ્ણે નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને શ્રી નેમિનાથ ભગવંતને પૂછ્યું: 'ભગવન્! આ દ્વારકાનગરીનો, યાદવોનો અને મારો શી રીતે નાશ થશે? સે કોઈ બીજા હેતુથી બીજાવડે થશે કે કાળના વશથી સ્વયમેવ થશે?' પ્રભુ બોલ્યા: 'શૌર્યપુરની બહાર એક આશ્રમમાં પારાસર નામે કોઇ પવિત્ર તાપસ રહે છે. કોઇ વખત તેણે યમુના દ્વીપમાં જઇને કોઈ નીચ કુળની કન્યા સેવી, તેનાથી તેને દ્વૈપાયન નામે એક પુત્ર થયો છે. બ્રહ્મચર્યને પાળનાર અને ઇંદ્રિયોનું દમન કરનાર તે દ્વૈપાયન ઋષિ યાદવોના સ્નેહથી દ્વારકાના સમિપ ભાગમાં રહેશે. તેને કોઇ વાર શાંબ વિગેરે યદુકુમારો મદિરાથી અંધ થઇને મારશે, તેથી ક્રોધાંધ થયેલો તે દ્વૈપાયન યાદવો સહિત

દ્વારકાને બાળી નાખશે અને તમારા ભાઇ **જરાકુમારથી** તમારો નાશ થશે. ' પ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને ' અરે આ જરાકુમાર આપણા કુળમાં અંગારારૂપ છે. ' એમ સર્વ યાદવો હૃદયમાં ક્ષોભ પામીને તેને જોવા લાગ્યા. જરાકુમાર પણ તે સાંભળીને વિચારવા લાગ્યો કે: ' શું હું વસુદેવનો પુત્ર થઇને ભાઇનો ઘાત કરનાર થાઉં ? માટે પ્રભુનું વચન સર્વથા અન્યથા કરવાને હું પ્રયત્ન કરું. ' આવો વિચાર કરી પ્રભુને નમીને તે ત્યાંથી ઉઠ્યો અને બે ભાથાં તથા ધનુષ્યને ધારણ કરી કૃષ્ણની રક્ષા કરવાના વિચારથી (પોતાથી તેનો વિનાશ ન થાય તેટલા માટે) વનવાસને અંગીકાર કર્યો દ્વૈપાયન પણ જનશ્રુતિથી પ્રભુનાં વચન સાંભળી દ્વારકા અને યાદવોની રક્ષાને માટે વનવાસી થયો. કૃષ્ણ પણ પ્રભુને નમીને દ્વારકાપુરીમાં આવ્યા અને મદિરાના કારણથી અનર્થ થશે એમ ધારીને મદિરા-પાન કરવાનો સર્વથા નિષેધ કર્યો કૃષ્ણની આજ્ઞાથી સમીપના પર્વત પર આવેલા **કદંબ**વનની મધ્યમાં **કાદંબરી** નામે ગુફાની પાસે અનેક શિલાકુંડોની અંદર ઘરની ખાળના જળની જેમ દ્વારકાના લોકો પૂર્વે તૈયાર કરેલા બધી જાતના મદ્ય લાવી લાવીને નાખવા લાગ્યા.

એ સમયે **સિદ્ધાર્થ** નામના સારથીએ શુભ ભાવ આવવાથી બળદેવને કહ્યું: ' આ દ્વારકાનગરીની અને યાદવકુળની આવી દશાને હું શી રીતે જોઈ શકીશ ? માટે મને પ્રભુના ચરણને શરણે જવા દો કે જેથી હું ત્યાં જઈને હમણાં જ વ્રત ગ્રહણ કરું. હું જરા પણ કાળક્ષેપ સહન કરી શકું એમ નથી. ' બળદેવ નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યાઃ ' હે અનઘ ! હે ભ્રાતા ! તું તો યુક્ત કહે છે, પણ હું તને છોડવાને અસમર્થ છું, તથાપિ તને વિદાયગીરી આપું છું, પણ જો તુ તપસ્યા કરીને દેવ થાય તો પછી જ્યારે મારે વિપત્તિનો સમય આવે ત્યારે તું ભ્રાતૃસ્નેહ સંભારીને મને પ્રતિબોધ આપજે. ' બળભદ્રનાં આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળીને ' બહુ સારું ' એમ કહી સિદ્ધાર્થે પ્રભુની પાસે જઈ દીક્ષા લીધી અને છ માસ સુધી તીવ્ર તપસ્યા કરીને સ્વર્ગે ગયો.

અહીં દ્વારકાના લોકોએ જે શિલાકુંડોમાં મદિરા નાખ્યો હતો ત્યાં વિવિધ વૃક્ષોનાં સુગંધી પુષ્પોથી તે ઘણો સ્વાદિષ્ટ થઇ ગયો. એક વખતે વૈશાખ માસમાં શાંબકુમારનો કોઇ સેવક પુરુષ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે તૃષા લાગવાથી એ કુંડમાંથી મદિરા પીધો. તેના સ્વાદથી હર્ષ પામીને તે મદિરાની એક મસક ભરી લઇને શાંબકુમારને ઘેર આવ્યો અને તે મદિરાની શાંબકુમારને ભેટ કરી. તેને જોઇને જ તે કૃષ્ણકુમાર અતિ હર્ષ પામ્યો. પછી તૃપ્તિ પર્યંત તેનું સારી રીતે પાન કરીને તે બોલ્યો કે ' આવો ઉત્તમ મદિરા તને કયાંથી મળ્યો ? ' તેણે તે સ્થાન બતાવ્યુ. એટલે બીજે દિવસે શાંબ યાદવોના અનેક દુર્દાંત કુમારોને લઇને કાદંબરી ગુફા પાસે આવ્યો. કાદંબરી ગુફાના યોગથી વિવિધ જાતની સ્વાદિષ્ટ મદિરાને જોઇને તૃષિત માણસ નદીને જોઇને જેમ હર્ષ પામે તેમ તે ઘણો હર્ષ પામ્યો પછી ત્યાં પુષ્પવાળા વૃક્ષોની વાટિકામાં બેસીને શાંબકુમારે પોતાના ભાઇઓ અને ભ્રાતૃપુત્રોની સાથે પાનગોષ્ઠી રચી અને સેવકોની પાસે મંગાવી મંગાવીને તેઓ મદિરા પીવા લાગ્યા. લાંબે કાળે પ્રાપ્ત થયેલ, જીર્ણ થયેલ અને અનેક સુગંધી તેમજ સ્વાદુ દ્રવ્યોથી સંસ્કાર પામેલ તે મદિરાનું પાન કરતાં તેઓ તૃપ્તિ પામ્યા નહીં પછી ક્રીડા કરતા અને ચાલુ મદિરાપાનથી અંધ થયેલા તે કુમારોએ

તે જ ગિરિનો આશ્રય કરીને રહેલા ધ્યાનસ્થ દ્વૈપાયન ઋષિને જોયા તેને જોઇને શાંબકુમાર બોલ્યો કેઃ 'આ તાપસ અમારી નગરીને અને અમારા કુળને હણી નાખનાર છે, માટે તેને જ મારી નાખો કે જેથી તે મરાયા પછી બીજાને શી રીતે હણી શકશે ?' આવાં શાંબકુમારના વચનથી તત્કાળ કોપ કરીને સર્વે યદુકુમારો ઢેફાથો, પાટુઓથી, લપડાકોથી અને મુષ્ટિઓથી તેને વારંવાર મારવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે તેને પૃથ્વી પર પાડી નાખી, મૃતપ્રાય કરીને તેઓ સર્વે દ્વારકામાં આવી પોતપોતાના ઘરમાં દાખલ થઇ ગયા.

કૃષ્ણે પોતાનાં માણસો પાસેથી આ બધો વૃતાંત સાંભળ્યો એટલે ખેદયુક્ત થઇને વિચારવા લાગ્યા કે: 'અહો ! આ કુમારોએ કુળનો અંત કરે તેવું આ કેવું ઉન્મત્તપણું આચર્યું છે ?' પછી કૃષ્ણ રામને લઇને દ્વૈપાયન ઋષિ પાસે આવ્યા. ત્યાં મોટા દૃષ્ટિવિષ સર્પની જેમ ક્રોધથી રાતા નેત્રવાળા થયેલા તે દ્વૈપાયનને દીઠા પછી ઉન્મત્ત હાથીને મહાવત શાંત કરે તેમ તે અતિ ભયંકર ત્રિદંડીને કૃષ્ણ આ પ્રમાણેનાં વચનોવડે શાંત કરવા લાગ્યા: 'ક્રોધ એ મહા મોટો શત્રુ છે કે જે કેવળ પ્રાણીને આ જન્મમાં જ દુઃખ આપતો નથી, પણ લાખો જન્મ સુધી દુઃખ આપ્યા કરે છે. હે મહર્ષિ ! મદ્યપાનથી અંધ થયેલા મારા અજ્ઞાની પુત્રોએ જે તમારો મોટો અપરાધ કર્યો છે તેમને ક્ષમા કરો; કેમકે આપના જેવા મહાશયને ક્રોધ કરવો યુક્ત નથી.' કૃષ્ણે આ પ્રમાણે ઘણું કહ્યું, તો પણ તે ત્રિદંડી શાંત થયો નહીં અને તે બોલ્યો કે: 'હે કૃષ્ણ ! તમારા શાંત્વનથી હવે સર્યું, કારણ કે જ્યારે તમારા પુત્રોએ મને માર્યો ત્યારે મેં સર્વ લોકસહિત દ્વારકાનગરીને બાળી નાખવાનું નિયાણું કરેલ છે. તેમાંથી તમારા બે વિના બીજા કોઇનો છૂટકારો થશે નહીં.' આ પ્રમાણે તેમનાં વચન સાંભળી રામે કૃષ્ણનો નિષેધ કરીને કહ્યું કે: 'હે બાંધવ ! એ સંન્યાસીને વૃથા શા માટે મનાવો છો ? જેઓનાં મુખ, ચરણ, નાસિકા અને હાથ વાંકાં હોય; જેઓનાં હોઠ, દાંત, નાસિકા સ્થૂળ હોય, જેઓની ઇંદ્રિયો વિલક્ષણ હોય અને જે હીન અંગવાળા હોય તેઓ કદી પણ શાંતિ પામતા નથી. આ વિષે એને બીજું કહેવાનું પણ શું છે ? કારણ કે ભાવી (બનનાર) વસ્તુનો નાશ કોઇ પણ રીતે થતો નથી અને સર્વજ્ઞનું વચન અન્યથા થતું નથી.' પછી કૃષ્ણ સશોક વદને ઘેર આવ્યા અને દ્વારકામાં તે દ્વૈપાયનના નિયાણાની વાર્તા પ્રગટ થઇ.

બીજે દિવસે કૃષ્ણે દ્વારકામાં આઘોષણા કરાવી કે "હવેથી સર્વ લોકોએ ધર્મમાં વિશેષ રીતે તત્પર રહેવું." પછી સર્વ જનોએ તે પ્રમાણે આરંભ કર્યો. તેવામાં ભગવાન્ નેમિનાથ પણ રૈવતાચલ પર આવીને સમવસર્યા તે ખબર સાંભળી કૃષ્ણ ત્યાં ગયા અને જગતની મોહરૂપી મહા નિદ્રાને દૂર કરવામાં રવિની કાંતિ જેવી ધર્મદેશના સાંભળવા લાગ્યા તે ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ, નિષધ, ઉલ્મુક અને સારણ વિગેરે કેટલાએક કુમારોએ દીક્ષા લીધી, તેમજ રૂક્મિણી અને જાંબવતી વિગેરે ઘણી યાદવોની સ્ત્રીઓએ પણ સંસાર પર ઉદ્વેગ પામીને પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી કૃષ્ણના પૂછવાથી પ્રભુએ કહ્યું કે-'દ્વૈપાયન, આજથી બારમે વર્ષે દ્વારકાનું દહન કરશે.' તે સાંભળીને કૃષ્ણ ચિંતા કરવા લાગ્યા કે- 'તે સમુદ્રવિજય વિગેરેને ધન્ય છે કે જેઓએ આગળથી જ દીક્ષા લીધી છે અને હું કે જે રાજ્યમાં લુબ્ધ થઇ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા વિના પડ્યો રહ્યો છું તેને ધિક્કાર છે.' કૃષ્ણનો આવો આશય જાણી પ્રભુ બોલ્યા કે: 'કૃષ્ણ ! કદી પણ વાસુદેવ દીક્ષા લેતા જ નથી, કારણ કે

તેઓને ચારિત્રધર્મની આડી નિયાણારૂપ અર્ગળા હોય છે. વળી તેઓ અવશ્ય અધોગામી (નારકી) જ થાય છે. તમે પણ અહીંથી મૃત્યુ પામીને વાલુકાપ્રભા નામની ત્રીજી નરકમાં જશો.' તે સાંભળતાં જ કૃષ્ણ અતિ વિધુર થઇ ગયા, એટલે સર્વજ્ઞે ફરીથી કહ્યું કે: 'હે વાસુદેવ! તમે ખેદ કરો નહીં, કેમકે તમે તે નરકમાંથી નીકળીને આ ભરતક્ષેત્રમાં તીર્થંકર થશો અને આ બળભદ્ર અહીંથી મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મ દેવલોકમાં જશે, ત્યાંથી ચ્યવીને પાછા મનુષ્ય થશે, પાછા દેવ થશે, ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણી કાળમાં રાજા થશે અને તમારા જ તીર્થમાં તે મોક્ષ પામશે ' આ પ્રમાણે કહી પ્રભુએ ત્યાંથી બીજે વિહાર કર્યો વાસુદેવ પણ તેમને નમીને દ્વારકામા આવ્યા. પછી કૃષ્ણે પાછી આઘોષણા કરાવી એટલે સર્વ લોકો વિશેષ ધર્મનિષ્ઠ થયા.

દ્વૈપાયન મૃત્યુ પામીને અગ્નિકુમાર નિકાયમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વનુ વૈર સંભારીને તે તત્કાળ દ્વારકામાં આવ્યો. ત્યાં સર્વ લોકો ચતુર્થ, છટ્ઠ, અટ્ઠમ વિગેરે તપમાં તત્પર અને દેવપૂજામાં આસક્ત તેના જોવામાં આવ્યા, તેથી ધર્મના પ્રભાવથી તે કાંઇ પણ ઉપસર્ગ કરવાને અશક્ત થયો; તેથી તેમનાં છિદ્ર જોતો જોતો તે અગ્યાર વર્ષ સુધી સ્થિતિ કરીને રહ્યો. જયારે બારમું વર્ષ આવ્યું ત્યારે લોકોએ વિચાર્યું કે 'આપણા તપથી દ્વૈપાયન ભ્રષ્ટ થઇ નાસી ગયો લાગે છે અને આપણે જીવતા રહ્યા છીએ માટે હવે આપણે સ્વેચ્છાએ વર્તીએ.' પછી મદ્યપાન કરતા અને અભક્ષ્ય ખાતા તેઓ સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરવામાં પ્રવર્ત્યા તે વખતે છિદ્રને જોનારા દ્વૈપાયનને અવકાશ મળ્યો, એટલે તેની કટુ દૃષ્ટિથી તત્કાળ કલ્પાંત કાળની જેવા અને યમરાજના દ્વાર જેવા વિવિધ ઉત્પાતો દ્વારકામાં ઉત્પન્ન થયા. આકાશમાં ઉલ્કાપાતના નિર્ઘાત થવા લાગ્યા, પૃથ્વી કંપવા લાગી, ગ્રહોમાંથી ધૂમકેતુને વિડંબના પમાડે તેવા ધૂમ્ર છૂટવા લાગ્યા, અંગારાની વૃષ્ટિ થવા લાગી, સૂર્યમંડળમાં છિદ્ર જોવામાં આવ્યું, સૂર્ય ચંદ્રનાં અકસ્માત્ ગ્રહણો થવા લાગ્યા, મહેલોમાં રહેલી લેપ્યમય પુતળીઓ અટ્ટહાસ કરવા લાગી, ચિત્રમાં આળખેલા દેવતાઓ ભ્રકુટી ચડાવીને હસવા લાગ્યા અને નગરીમાં પણ હિંસક જનાવરો વિચરવા લાગ્યા એ વખતે તે દ્વૈપાયન દેવ પણ અનેક શાકિની, ભૂત અને વેતાલ વિગેરેથી પરવર્યો સતો નગરીમાં ભમવા લાગ્યો. નગરજનો સ્વપ્નમાં રક્ત વસ્ત્ર અને રક્ત વિલેપનવાળા, કાદવમાં મગ્ન થયેલા અને દક્ષિણાભિમુખ ખેંચાતા પોતાના આત્માને જોવા લાગ્યા. રામ અને કૃષ્ણનાં હળ અને ચક્ર વિગેરે આયુધરત્નો નાશ પામી ગયાં. પછી દ્વૈપાયને સંવર્ત્ત વાયુ વિકુર્વ્યો. તે વાયુએ કાષ્ઠ અને તૃણ વિગેરે સર્વ તરફથી લાવી લાવીને નગરીમાં નાંખ્યા અને જે લોકો ચારે દિશાઓમાં નાસવા માંડ્યા તેઓને પણ પાછા નગરીમાં લાવી લાવીને નાખ્યા. વળી તે પવને આઠે દિશાઓમાંથી વૃક્ષોને ઉન્મૂલન કરી લાવીને સમગ્ર દ્વારકાનગરીને કાષ્ઠવડે પૂરી દીધી. પછી સાઠ કુલકોટી બહાર રહેનારા અને બોંતેર કુળકોટી દ્વારકામાં રહેનારા એમ સર્વ યાદવોને દ્વારકામાં એકઠા કરીને એ દ્વૈપાયન અસુરે અગ્નિ પ્રગટ કર્યો. એ અગ્નિ પ્રલયકાળના અગ્નિની જેમ પોતાના ગાઢ ધુમાડાથી બધા વિશ્વમાં અંધકાર કરતો સતો ધગ્ ધગ્ શબ્દ કરતો પ્રજ્વળિત થયો, બાળકથી તે વૃદ્ધ સુધીના બધા લોકો જાણે બેડીવડે કેદ કરેલા હોય તેમ એક પગલું પણ ત્યાંથી ચાલવાને સમર્થ થયા નહીં, સર્વે પિંડાકારપણે એકઠા થઈ રહ્યા. તે વખતે રામે અને કૃષ્ણે વસુદેવ, દેવકી અને રોહિ-

ણીને અગ્નિમાંથી બહાર કાઢવાને માટે રથમાં બેસાડ્યા. પણ વાદી જેમ સર્પને સ્તંભિત કરે તેમ દેવતાએ સ્તંભિત કરેલા અશ્વો અને વૃષભો ત્યાંથી જરા પણ ચાલી શક્યા નહીં. પછી રામ ને કૃષ્ણ ઘોડા તથા વૃષભને છોડી દઈને પોતે જ તે રથને ખેંચવા લાગ્યા, એટલે તે રથની ધરી તડ તડ શબ્દ કરતી લાકડાના કકડાની જેમ ભાંગી ગઇ, તથાપિ તેઓ 'હે રામ! હે કૃષ્ણ! અમારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.' એમ દીનપણે પોકાર કરતા માતાપિતાને બચાવવા માટે અતિ સામર્થ્યથી તે રથને માંડ માંડ નગરના દરવાજા પાસે લાવ્યા, એટલામાં દરવાજાનાં બંને કમાડ બંધ થઇ ગયાં. રામે પગની પાનીના પ્રહારથી તે બંને કમાડને લીલામાત્રમાં ભાંગી નાખ્યાં, તો પણ જાણે પૃથ્વીએ ગ્રસ્ત કર્યો હોય તેમ જમીનમાં ખુંચી ગયેલો રથ બહાર નીકળી શક્યો નહીં. તે વખતે દ્વૈપાયન દેવે આવીને કહ્યું કે: "અરે રામ કૃષ્ણ! તમને આ શો મોહ થયો છે? મેં તમને પૂર્વે કહ્યું હતું કે-તમારા બે વિના બીજા કોઈનો અગ્નિમાંથી છુટકારો થવાનો નથી, કારણ કે મેં તેને માટે મારું મહા તપ વેચી દીધું છે, અર્થાત્ નિયાણાવડે નિષ્ફળ કરી નાખ્યું છે." તે સાંભળીને તેમનાં માતા-પિતા બોલ્યા: 'હે વત્સો! હવે તમે ચાલ્યા જાઓ, તમે બે જીવતા રહેશો તો બધા યાદવો જીવતા જ છે, માટે હવે વધારે પુરુષાર્થ કરો નહીં તમે તો અમને બચાવવા માટે ઘણું કર્યું; પરંતુ ભવિતવ્યતા બળવાન અને દુર્લંઘ્ય છે અમે નીર્ભાગીઓએ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી નહીં, તો હવે અત્યારે અમે અમારા કર્મનું ફળ ભોગવશું.' તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું તો પણ જ્યારે રામ કૃષ્ણ તેમને મૂકીને ગયા નહીં, ત્યારે વસુદેવ, દેવકી અને રોહિણીએ કહ્યું કે: 'અત્યારથી અમારે ત્રિજગદ્ગુરુ શ્રી નેમિનાથનું જ શરણ છે, અમે ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કરીએ છીએ અને શરણેચ્છુ એવા અમે અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને અર્હંતકથિત ધર્મનું શરણ અંગીકાર કરીએ છીએ અમે કોઈના નથી અને કોઇ અમારું નથી.' આ પ્રમાણે આરાધના કરીને તેઓ નવકાર મંત્રના ધ્યાનમાં તત્પર થયા, એટલે દ્વૈપાયને તેમની ઉપર અગ્નિના મેઘની જેમ અગ્નિ વર્ષાવ્યો, જેથી તે ત્રણે તત્કાળ મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયા પછી રામ અને કૃષ્ણ નગરીની બહાર નીકળી જીર્ણોદ્યાનમાં ગયા અને ત્યાં ઊભા રહીને બળતી દ્વારકાપુરીને જોવા લાગ્યા

દ્વારકાની અંદર અગ્નિવડે બળવાથી માણેકની દીવાલો પાષાણના ખંડની જેમ ચૂર્ણ થતી હતી, ગોશીર્ષચંદનના સ્તંભ પલાલની જેમ ભસ્મ થતા હતા, કિલ્લાના કાંગરાઓ તડ તડ શબ્દ કરતા તૂટી પડતા હતા અને ઘરોનાં તળીઆં ફટ્ ફટ્ શબ્દ કરતાં ફૂટતાં હતાં. સમુદ્રમાં જળની જેમ અગ્નિની જ્વાળાઓમાં જરા પણ અંતર હતું નહીં પ્રલય કાળમાં જેમ સર્વત્ર એકાર્ણવ થઇ જાય તેમ સર્વ નગરી એકાનલરૂપ થઈ ગઇ હતી અગ્નિ પોતાની જ્વાળારૂપ કરથી નાચતો હતો, પોતાના શબ્દોથી ગર્જના કરતો હતો અને વિસ્તાર પામતા ધૂમાડાના મિષથી નગરજનરૂપ માછલાની ઉપર જાણે જાળ પાથરતો હોય તેવો દેખાતો હતો. આ પ્રમાણે દ્વારકાની સ્થિતિને જોઇને કૃષ્ણે બળભદ્રને કહ્યું: 'નપુંસક જેવા મને ધિક્કાર છે કે હું તટસ્થ રહીને આ મારી નગરીને બળતી જોઉં છું. આર્ય બંધુ! જેમ આ નગરીની રક્ષા કરવાને હું સમર્થ નથી તેમ તેને જોવાને પણ હું ઉત્સાહ રાખતો નથી, માટે કહો, હવે આપણે ક્યાં જઇશું? કેમકે સર્વત્ર આપણા વિરોધી રાજાઓ

છે.' બલભદ્ર બોલ્યા: 'ભાઈ ! આ વખતે આપણા ખરા સગા–સંબંધી, બાંધવ કે મિત્ર પાંડવો જ છે, માટે તેમને ઘેર જઈએ.' કૃષ્ણે કહ્યું: 'આર્ય ! મેં પ્રથમ તેમને દેશનિકાલ કર્યા હતા, તો તે અપવાદની લજ્જાએ આપણે ત્યાં શી રીતે જશું ?' રામ બોલ્યા: 'સત્પુરુષો પોતાનાં હૃદયમાં ઉપકારને જ ધારણ કરે છે, તેઓ નઠારા સ્વપ્નની જેમ કદી પણ અપકારને તો સંભારતા જ નથી. હે ભ્રાતા ! આપણે અનેક વાર સત્કાર કરેલા એવા પાંડવો કૃતજ્ઞ હોવાથી આપણી પૂજા કરશે, તેના સબંધમાં બીજો વિચાર લાવશો જ નહીં.' આ પ્રમાણે રામે કહ્યું એટલે કૃષ્ણ પાંડવની **પાંડુમથુરા** નગરીને ઉદ્દેશીને નૈઋત્ય દિશા તરફ ચાલ્યા.

અહીં દ્વારકા નગરી બળતી હતી તે વખતે રામનો પુત્ર **કુબ્જવારક** કે જે ચરમશરીરી હતો તે મહેલના અગ્રભાગ ઉપર ચડી, ઊંચા હાથ કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યો કે: 'આ વખતે હું શ્રી નેમિનાથનો વ્રતધારી શિષ્ય છું. મને પ્રભુએ ચરમશરીરી અને મોક્ષગામી કહ્યો છે જો મને અર્હંતની આજ્ઞા પ્રમાણ હોય તો હું અગ્નિથી કેમ બળું ?' આવી રીતે તે બોલ્યો એટલે જૃંભકદેવતાઓ તેને ત્યાંથી ઉપાડીને પ્રભુની પાસે લઈ ગયા. તે વખતે શ્રી નેમિપ્રભુ પાંડવના દેશમાં સમવસર્યા હતા ત્યાં જઈને તે મહામનવાળા કુબ્જવારકે દીક્ષા લીધી રામકૃષ્ણની જે સ્ત્રીઓએ પૂર્વે દીક્ષા લીધી નહોતી તેઓ શ્રી નેમિનાથને સંભારતી સતી અનશન કરીને અગ્નિના ઉપદ્રવવડે જ મૃત્યુ પામી. એ અગ્નિમાં સાઠ કુળકોટી અને બોંતેર કુળકોટી યાદવો બળીને ભસ્મ થઇ ગયા છ માસ સુધી દ્વારકા નગરી બળ્યા કરી, પછી તેને સમુદ્રે જળવડે પ્લાવિત કરી નાખી.

અહીં માર્ગે ચાલતાં કૃષ્ણ **હસ્તિકલ્પ** નામના નગર પાસે આવ્યા, એટલે તેમને ક્ષુધાની પીડા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તેમણે બળભદ્રને તે વાત જણાવી. બળભદ્ર બોલ્યા: 'હે બાંધવ ! હું તમારે માટે ભોજન લેવા સારુ આ નગરમાં જાઉં છું, પરંતુ તમે અહીં પ્રમાદ રહિત રહેજો અને કદી જો મને નગરમાં કાઇ પણ કષ્ટ ઉત્પન્ન થશે તો હું સિંહ-નાદ કરીશ, એટલે તમે તે સાંભળીને તરત ત્યાં આવજો.' આ પ્રમાણે કહીને રામે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે નગરજનો તેમને જોઇને 'આ દેવાકૃતિ પુરુષ કોણ છે ?' એમ આશ્ચર્ય પામતા સતા નિરખવા લાગ્યા વિચાર કરતાં તેઓના સમજવામાં આવ્યું કે 'દ્વારકા અગ્નિથી બળી ગઇ છે, તેથી તેમાંથી નીકળીને આ બળભદ્ર અહીં આવ્યા જણાય છે' પછી બળભદ્રે કંદોઇની દુકાને જઇ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા (વીંટી) આપીને વિવિધ ભોજન લીધું અને કલાલની દુકાનેથી કડું આપીને મદિરા લીધી. તે લઇને બળદેવ જેવા નગરના દરવાજા તરફ ચાલ્યા તેવા જ રાજાના ચોકીદારો તેમને જોઈ, વિસ્મય પામીને તે વાત જણાવવા માટે ત્યાંના રાજાની પાસે આવ્યા. તે નગરમાં ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર **અચ્છદંત** રાજ્ય કરતો હતો. પૂર્વે પાંડવોએ કૃષ્ણનો આશ્રય લઇને જ્યારે સર્વ કૌરવોનો વિનાશ કર્યો ત્યારે માત્ર તેને અવશેષ રાખ્યો હતો. રક્ષકોએ આવીને તે રાજાને કહ્યું કે: 'કોઇ બળદેવના જેવો પુરુષ ચોરની જેમ મહામૂલ્યવાળું કડું અને મુદ્રિકા આપીને તેના બદલામાં આપણા નગરમાંથી મદ્ય અને ભોજન લઇને નગર બહાર જાય છે. તે બળભદ્ર હો કે કોઇ ચોર હો, પણ અમે આપને જાહેર કરીએ છીએ, તેથી હવે પછી અમારો કાંઇ અપરાધ નથી.' આ પ્રમાણેના ખબર સાંભળી

અચ્છદંત સૈન્ય લઇને બળદેવને મારવા તેની સમક્ષ આવ્યો અને નગરના દરવાજા બંધ કરાવી દીધા તત્કાળ બળદેવ ભક્તપાન બાજુ પર તજી દઇ, હાથીનો આલાનસ્તંભ ઉખેડી, સિંહનાદ કરીને શત્રુના સૈન્યને મારવા લાગ્યા. સિંહનાદ સાંભળીને કૃષ્ણ ત્યાં આવવા દોડયા. દરવાજા બંધ જોઇને પગની પાનીના પ્રહારથી તેનાં કમાડને ભાંગી નાખીને સમુદ્રમાં વડવાનળ પેસે તેમ તે નગરમાં પેઠા. કૃષ્ણે તે દરવાજાની જ ભૂગળ લઈ શત્રુના તમામ સૈનિકોને મારી નાખ્યા. પછી શરણે આવેલા રાજા અચ્છદંતને તેણે કહ્યું કે: 'અરે મૂર્ખ! અમારી ભુજાનું બળ કયાંઈ ગયું નથી. તેં જાણતાં છતાં પણ આ શું કર્યું ? માટે જા, હવે નિશ્ચળ થઇને તારા રાજ્યને ભોગવ. તારા આ અપરાધને માફ કરી અમે તને છોડી મૂકીએ છીએ.' આ પ્રમાણે કહી નગરની બહાર આવીને તેઓએ ઉદ્યાનમાં બેસી ભોજન કર્યું. પછી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલીને કૌશાંબી નગરીના વનમાં આવ્યા.

તે વખતે મદ્યપાનથી, લવણ સહિત ભોજન કરવાથી, ગ્રીષ્મઋતુના યોગથી, શ્રમથી, શોકથી અને પુણ્યના ક્ષયથી કૃષ્ણને ઘણી તૃષા લાગી, તેથી તેમણે બળરામને કહ્યું કે: 'ભાઈ! અતિ તૃષાથી મારું તાળવું સુકાય છે, જેથી આ વૃક્ષની છાયાવાળા વનમાં પણ હું ચાલવાને શક્તિવાન નથી.' બળભદ્રે કહ્યું: 'ભ્રાતા! હું ઉતાવળે જળને માટે જાઉં છું, માટે તમે અહીં આ વૃક્ષની નીચે વિશ્રાંત અને પ્રમાદરહિત થઇ ક્ષણવાર બેસો.' આ પ્રમાણે કહી બળભદ્ર ગયા એટલે કૃષ્ણ એક પગ બીજા જાનુ ઉપર ચઢાવી, પીળું વસ્ત્ર ઓઢીને કોઇ માર્ગના વૃક્ષની નીચે સૂતા અને ક્ષણમાં નિદ્રાવશ પણ થઇ ગયા. રામે જતાં જતાં પણ કહ્યું હતું કે: 'પ્રાણવલ્લભ બંધુ! જ્યાંસુધીમાં હું પાછો આવું ત્યાંસુધીમાં ક્ષણવાર પણ તમે પ્રમાદી થશો નહીં.' પછી ઊંચું મુખ કરીને બળદેવ બોલ્યા કે: 'હે વનદેવીઓ! આ મારા અનુજ બંધુ તમારે શરણે છે, માટે એ વિશ્વવત્સલ પુરુષની રક્ષા કરજો.' આ પ્રમાણે કહીને રામ જળ લેવા ગયા, એટલામાં હાથમાં ધનુષ્યને રાખતો, વ્યાઘ્રચર્મના વસ્ત્રને ધારણ કરતો અને લાંબી દાઢીવાળો શીકારી થયેલો જરાકુમાર ત્યાં આવ્યો. શીકારને માટે ભમતાં ભમતાં જરાકુમારે કૃષ્ણને એ પ્રમાણે સૂતેલા જોયા કે જેથી તેણે મૃગની બુદ્ધિથી તેના ચરણતળમાં તીક્ષ્ણ બાણ માર્યું. બાણ વાગતાં જ કૃષ્ણ વેગથી બેઠા થઈ બોલ્યા કે: 'અરે! મને નિરપરાધીને છળ કરીને કહ્યા વિના ચરણતળમાં કોણે બાણ માર્યું ? પૂર્વે ક્યારે પણ જ્ઞાતિ અને નામ કહ્યા વગર કોઇએ મને પ્રહાર કર્યો નથી, માટે જે હોય તે પોતાનું ગોત્ર અને નામ કહો.' આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળીને જરાકુમારે વૃક્ષની ઘટામાં રહીને કહ્યું કે: "હરિવંશરૂપી સાગરમાં ચંદ્ર જેવા દશમા દશાર્હ વસુદેવની સ્ત્રી જરાદેવીના ઉદરથી જન્મેલો જરાકુમાર નામે હું પુત્ર છું રામ કૃષ્ણનો અગ્રજ બંધુ છું, અને શ્રીનેમિનાથનાં વચન સાંભળીને કૃષ્ણની રક્ષા કરવાને (મારાથી તેનો વધ ન થાય તે માટે) હું અહીં આ વનમાં આવ્યો છું. અહીં રહેતાં મને બાર વર્ષ થઇ ગયાં છે, પણ આજ સુધી મેં અહીં કોઈ મનુષ્ય જોયું નથી, માટે આમ બોલનારા તમે કોણ છો તે કહો." કૃષ્ણ બોલ્યા: 'અરે પુરુષવ્યાઘ્ર બંધુ! અહીં આવ, હું તારો અનુજ બંધુ કૃષ્ણ જ છું કે જેને માટે તું વનવાસી થયો છે. હે બાંધવ! દિગ્મોહથી ઘણા દૂર માર્ગને ઉલ્લંઘન કરનાર પાંથની જેમ તારો બાર વર્ષનો પ્રયાસ વૃથા થયો છે.' તે સાંભળી 'શું

આ કૃષ્ણ છે ? ' એમ બોલતો જરાકુમાર તેમની નજીક આવ્યો અને કૃષ્ણને જોઇને તત્કાળ મૂર્છા પામ્યો. પછી માંડમાંડ સંજ્ઞા પામીને જરાકુમારે કરુણ સ્વરે રુદન કરતાં પૂછ્યું: ' અરે ભ્રાત ! આ શું થયું ! તમે અહીં ક્યાંથી ? શું દ્વારિકા દહન થઇ ? શું યાદવોનો ક્ષય થયો ? અરે ! આ તમારી અવસ્થા જોતાં નેમિનાથની બધી વાણી સત્ય થઇ હોય તેમ લાગે છે.' પછી કૃષ્ણે વૃત્તાંત કહ્યો, એટલે જરાકુમારે રુદન કરતાં કરતાં કહ્યું કે: ' અરે ભાઇ ! મેં આ શત્રુને યોગ્ય એવું કાર્ય કર્યું છે, કનિષ્ઠ (નાનો ભાઇ), દુર્દશામાં મગ્ન અને ભ્રાતૃવત્સલ એવા તમને મારવાથી મને નરકભૂમિમાં પણ સ્થાન મળવા સંભવ નથી. તમારી રક્ષા કરવા માટે મેં વનવાસ ધારણ કર્યો, પણ મને આવી ખબર નહિ કે વિધિએ આગળથી જ મને તમારા કાળરૂપે કલ્પેલો છે ! હે પૃથ્વિ ! તું વિવર આપ કે જેથી હું આ શરીરે જ નરકભૂમિમાં જાઉં, કારણ કે સર્વ દુ:ખથી અધિક એવું ભ્રાતૃહત્યાનું દુ:ખ આવી પડતાં હવે અહીં રહેવું તે મને નરકથી પણ અધિક દુ:ખદાયી છે. મેં આવું અકાર્ય કર્યું તો શું હવે હું વસુદેવનો પુત્ર કે તમારો ભ્રાતા કે મનુષ્ય પણ થઇ શકું ? તે વખતે સર્વજ્ઞનું વચન સાભળી હું મરી કેમ ગયો નહીં ? કારણ કે તમે વિદ્યમાન છતાં હું એક સાધારણ માણસ કદી મરી જાત તો તેથી શી ન્યૂનતા થઇ જાત ? ' કૃષ્ણ બોલ્યા: ' હે ભાઇ ! હવે શોક કરો નહીં, વૃથા શોક કરવાથી સર્યું ! કારણ કે તમારાથી કે મારાથી ભવિતવ્યતાનું ઉલ્લંઘન થઇ શકતું નથી. તમે યાદવોમાં માત્ર એક જ અવશેષ છો, માટે ચિરકાળ જીવો અને અહીંથી સત્વર ચાલ્યા જાઓ, કેમકે રામ અહીં આવી પહોંચશે તો તે મારા વધના ક્રોધથી તમને મારી નાખશે. આ મારૂં કૌસ્તુભ રત્ન નિશાની તરીકે લઇને તમે પાંડવોની પાસે જાઓ. તેમને આ સત્ય વૃત્તાંત કહેજો. તેઓ જરૂર તમને સહાયકારી થશે. તમારે અહીંથી અવળે પગલે ચાલવું, જેથી રામ તમારા પગલાને અનુસરીને આવે તોપણ તમને સદ્ય એકઠા થઇ શકે નહીં. મારાં વચનથી સર્વ પાંડવોને અને બીજાઓને પણ ખમાવજો, કારણ કે પૂર્વે મારા ઐશ્વર્યના સમયમાં મેં તેઓને દેશપાર કરીને કલેશ પમાડેલો છે. ' આવી રીતે કૃષ્ણે વારંવાર કહ્યું, તેથી જરાકુમાર કૃષ્ણના ચરણમાંથી પોતાનું બાણ ખેંચી કાઢી, કૌસ્તુભ રત્ન લઇને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

જરાકુમારના ગયા પછી કૃષ્ણ ચરણની વેદનાથી પીડિત થયા સતા ઉત્તરાભિમુખે રહી અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે: " અર્હંત ભગવંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓને મન–વચન–કાયાથી મારો નમસ્કાર છે. વળી જેણે અમારા જેવા પાપીઓનો ત્યાગ કરીને આ પૃથ્વી પર ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવ્યું તેવા ભગવંત શ્રી અરિષ્ટનેમિ પરમેષ્ઠીને મારો નમસ્કાર છે.' આ પ્રમાણે કહી તૃણના સંથારા પર સૂઇ જાનુ ઉપર ચરણ મૂકી, વસ્ત્ર ઓઢીને ચિંતવવા લાગ્યા કે: ' ભગવાન્ શ્રી નેમિનાથ, વરદત્ત વિગેરે ગણધરો, પ્રદ્યુમ્ન પ્રમુખ કુમારો અને રૂક્મિણી વિગેરે મારી સ્ત્રીઓને ધન્ય છે કે જેઓ સતત સંસારવાસના કારણરૂપ ગૃહવાસને છોડી દઇ દીક્ષા લઇને ચાલી નીકળ્યા અને આ સંસારમાં જ વિડંબના પામનારા એવા મને ધિક્કાર છે ! " આ પ્રમાણે શુભ ભાવના ભાવતાં ભાવતાં કૃષ્ણનું અંગ સર્વ તરફથી ભગ્ન થવા લાગ્યું અને યમરાજના સહોદર જેવો પ્રબળ વાયુ કોપ પામ્યો, તેથી તૃષ્ણા, શોક અને ઘાતકારી વાયુએ પીડેલા

કૃષ્ણનો વિવેક સર્વથા ભ્રષ્ટ થઇ ગયો, જેથી તત્કાળ તે આ પ્રમાણે અશુભ વિચારણા કરવા લાગ્યા કે 'મને જન્મથી કોઇ પણ મનુષ્ય કે દેવતાઓ પણ પરાભવ કરી શકયા નહોતા, તેને દ્વૈપાયને કેવી માઠી દશાને પમાડ્યો! આટલું છતાં પણ જો હું તેને દેખું તો અત્યારે પણ ઊઠીને તેનો અંત લાવું. મારી પાસે તે કોણ માત્ર છે અને તેનું રક્ષણ કરવાને પણ કોણ સમર્થ છે?' આ પ્રમાણે ક્ષણમાત્ર રૌદ્રધ્યાન ધ્યાતા સતા એક સહસ્ર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મૃત્યુ પામીને કૃષ્ણ નિકાચિત કર્મથી ઉપાર્જન કરેલી ત્રીજી નરકે ગયા. કૃષ્ણવાસુદેવે સોળ વર્ષ કુમારપણામાં, છપ્પન વર્ષ મંડલિકપણામાં અને નવ સો ને અઠ્યાવીશ વર્ષ અર્ધચક્રીપણામાં–એમ સર્વ મળીને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि द्वारिकादाहकृष्णावसानकीर्तनो नाम एकादशः सर्गः॥

સર્ગ ૧૨ મો.

બળદેવનું સ્વર્ગગમન અને શ્રી નેમિનાથનું નિર્વાણ

અહીં રામ માર્ગે અપશુકનો થવાથી સ્ખલિત થતાં થતાં કમળના પત્રપુટમાં જળ લઈને સત્વર કૃષ્ણની પાસે આવ્યા તે વખતે 'આ સુખે સૂઈ ગયા છે' એવું ધારી ક્ષણ વાર તેઓ બેસી રહ્યા. એટલામાં તો કૃષ્ણવર્ણી મક્ષિકાઓને ત્યાં બણબણતી જોઇને તેમણે મુખ ઉપરથી વસ્ત્ર ખેંચી લીધું, એટલે પોતાના પ્રિયબંધુને મૃત્યુ પામેલા જોઈને છેદેલા વૃક્ષની જેમ રામ મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વી પર પડ્યા પછી કોઇ પ્રકારે સંજ્ઞા પામીને તેમણે મોટો સિંહનાદ કર્યો કે જેથી શીકારી પ્રાણીઓ પણ ત્રાસ પામી ગયા અને સમગ્ર વન કંપાયમાન થયું પછી તેઓ બોલ્યા કેઃ 'જે પાપીએ સુખે સૂતેલા મારા આ વિશ્વવીર બંધુને મારી નાખ્યા છે તે પોતાના આત્માને જણાવો અને જો તે ખરેખરો બળવાન હોય તો મારી સન્મુખ આવો, પણ ખરો બળવાન તો સુતેલ, પ્રમાદી, બાળક, મુનિ અને સ્ત્રીને કેમ પ્રહાર કરે?' આ પ્રમાણે ઊંચે શબ્દે આક્રોશ કરતા રામ તે વનમાં ભમવા લાગ્યા, પણ કોઈ મનુષ્ય ન જણાવાથી પાછા કૃષ્ણની પાસે આવી આલિંગન કરીને રુદન કરવા લાગ્યા કેઃ "હે ભ્રાત! હા પૃથ્વીમાં અદ્વિતીય વીર! હા મારા ઉત્સંગમાં લાલિત થયેલા! હા કનિષ્ઠ છતાં પણ ગુણવડે જ્યેષ્ઠ! અને હા વિશ્વશ્રેષ્ઠ! તમે કયાં છો? અરે વાસુદેવ! તમે પ્રથમ કહેતા હતા કે 'તમારા વિના હું રહી શકતો નથી' અને આ વખતે તો સામો ઉત્તર પણ આપતા નથી, તો તે પ્રીતિ કયાં ગઈ? તમને કાંઇ રોષ થયો હોય અને તેથી રીસાણા હો તેમ લાગે છે, પણ મારો કાંઈ પણ અપરાધ મને યાદ આવતો નથી. અથવા શું મને જળ લાવતાં વિલંબ થયો તે તમને રોષ થવાનું કારણ છે? હે ભ્રાતા! તે કારણથી તમે રોષ કર્યો હોય તો ઘટિત છે, તથાપિ હમણાં તો બેઠા થાઓ, કેમકે સૂર્ય અસ્ત પામે છે તેથી આ સમય મહાત્માઓને સૂવાનો નથી" આ પ્રમાણે

પ્રલાપ કરતાં કરતાં રામે તે રાત્રિ નિર્ગમન કરી. પાછા પ્રાતઃકાળે કહેવા લાગ્યા કેઃ 'ભાઈ! બેઠા થાઓ, બેઠા થાઓ.' એમ વારંવાર કહેતાં છતાં પણ જ્યારે કૃષ્ણ બેઠા થયા નહીં ત્યારે રામ સ્નેહથી મોહિત થઇ તેને સ્કંધ ઉપર ચઢાવીને ગિરિ, વન વિગેરેમાં ભમવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સ્નેહથી મોહિત થયા સતા કૃષ્ણની મૃતકાયાને પ્રતિદિન પુષ્પાદિકથી અર્ચન-પૂજન કરતા સતા બળરામે છ માસ નિર્ગમન કર્યા.

તેવી રીતે અટન કરતાં કરતાં અનુક્રમે વર્ષાકાળ આવ્યો, એટલે પેલો સિદ્ધાર્થ જે દેવ થયો હતો તેણે અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કેઃ 'મારો ભ્રાતૃવાત્સલ ભાઇ બળરામ કૃષ્ણના મૃત શરીરને વહન કરીને ભમે છે, માટે હું ત્યાં જઇને તેને બોધ આપું, કેમકે તેણે પૂર્વે મારી પાસેથી માગી લીધું છે કેઃ 'જ્યારે મને વિપત્તિ આવે ત્યારે તું દેવ થાય તો આવીને મને બોધ કરજે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે પર્વત ઉપરથી ઉતરતો એક પાષાણમય રથ વિકુર્વ્યો અને પોતે તેનો કૌટુંબિક બનીને વિષમ એવા પર્વત ઉપરથી ઉતરતા તે રથને ભાંગી નાખ્યો. પછી પોતે તેને સાંધવાની મહેનત કરવા લાગ્યો. તેને પાષાણનો રથ સાંધતો જોઇ બળભદ્ર બોલ્યાઃ 'અરે મૂર્ખ! વિષમ ગિરિ ઉપરથી ઉતરતા જેના ખંડેખંડ થઇ ગયા છે એવા આ પાષાણના રથને સાંધવાને કેમ ઇચ્છે છે?' તે દેવે કહ્યુંઃ 'હજારો યુદ્ધમાં નહીં હણાયેલો પુરુષ યુદ્ધ વિના મરી જાય અને તે જો પાછો જીવે તો આ મારો રથ પણ પાછો સજ્જ થાય.' પછી તે દેવે આગળ જઇને પાષાણ ઉપર કમળ રોપવા માંડ્યા. બળદેવે પૂછ્યું કેઃ 'શું પાષાણભૂમિ ઉપર કમળવન ઊગે?' દેવતાએ કહ્યુંઃ 'જો આ તમારો અનુજ બંધુ પાછો જીવશે તો આ કમળ પણ પાષાણ ઉપર ઊગશે.' વળી તેની આગળ જઇને તે દેવ એક બળી ગયેલા વૃક્ષને જળવડે સિંચવા લાગ્યો. તે જોઇ બળદેવે કહ્યું કેઃ 'શું દગ્ધ થયેલું વૃક્ષ પાણી સિંચવાથી પણ ફરી વાર ઊગે?' ત્યારે દેવે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કેઃ 'જો તમારા સ્કંધ ઉપર રહેલું આ શબ જીવશે તો આ વૃક્ષ પણ પુનઃ ઊગશે.' વળી તે દેવ આગળના ભાગમાં ગોવાળ થઇ ગાયોનાં શબનાં મુખમાં જીવતી ગાયની જેમ નવીન દુર્વા નાખવા લાગ્યો. તે જોઈ બળદેવે કહ્યું કેઃ 'અરે મૂઢ હૃદયવાળા! આ અસ્થિપ્રાય થયેલી ગાયો શું તારી આપેલી દુર્વાને કયારેય પણ ચરશે?' દેવ બોલ્યો કે 'જો આ તમારો અનુજ બંધુ જીવશે તો આ મૃત ગાયો દુર્વાને ચરશે.' તે સાંભળી રામે વિચાર્યું કે 'શું આ મારો અનુજ બંધુ ખરેખર મૃત્યુ પામેલ હશે કે જેથી આ જુદા જુદા માણસો એક સરખો જ જવાબ આપે છે?' બળદેવનો વિચાર આ પ્રમાણે સુધરેલો જાણીને તત્કાળ તે દેવતાએ સિદ્ધાર્થનું રૂપ કર્યું અને બળરામની આગળ આવીને કહ્યું કે "હું તમારો સારથિ સિદ્ધાર્થ છું અને દીક્ષા લઈ મૃત્યુ પામીને દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો છું. તમે પૂર્વે મારી પાસે માગણી કરી હતી તેથી તમને બોધ આપવા માટે હું અહીં આવ્યો છું. નેમિપ્રભુએ કહ્યું હતું કે 'જરાકુમારથી કૃષ્ણનું મૃત્યુ થશે.' તે પ્રમાણે જ થયું છે, કેમકે સર્વજ્ઞનું ભાષિત કદી પણ અન્યથા થતું નથી અને પોતાનું કૌસ્તુભ રત્ન નિશાની તરીકે આપીને કૃષ્ણે જરાકુમારને પાંડવોની પાસે મોકલ્યો છે." બળદેવ બોલ્યાઃ 'હે સિદ્ધાર્થ! તમે અહીં આવીને મને બોધ કર્યો તે બહુ સારું કર્યું, પણ આ ભ્રાતાના મૃત્યુદુઃખથી પીડિત થયેલો હું હવે શું કરું? તે કહો' સિદ્ધાર્થ બોલ્યોઃ 'શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના

વિવેકી ભ્રાતા એવા જે તમે તેને હવે દીક્ષા વિના બીજું કાંઈ પણ કરવું ઘટિત નથી.' 'બહુ સારું' એમ કહી બળદેવે તે દેવતાની સાથે સિંધુ ને સમુદ્રના સંગમને સ્થાનકે આવી કૃષ્ણના શરીરનો સંસ્કાર કર્યો તે વખતે બળરામને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા જાણીને મહાકૃપાળુ શ્રીનેમિનાથે એક વિદ્યાધરમુનિને સત્વર ત્યાં મોકલ્યા. રામે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી તુંગિકાશિખર ઉપર જઈને તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યા. ત્યાં સિદ્ધાર્થ દેવ તેમનો રક્ષક થઇને રહ્યો.

એક વખતે બળરામ મુનિ માસખમણુના પારણા માટે કોઇ નગરમાં પેઠા, ત્યાં કોઈ સ્ત્રી બાળકને લઈને કૂવાને કાંઠે ઊભી હતી. તે રામનું અતિશય રૂપ જોઈને તેને જોવામાં જ વ્યગ્ર થઇ ગઇ; તેથી વ્યગ્ર ચિત્તવાળી તેણીએ ઘડાને બાંધવાનું દોરડું ઘડાને બદલે પોતાના બાળકના કંઠમાં બાંધ્યું. પછી જેવામાં તે બાળકને કૂવામાં નાખવા માંડ્યો તેવામાં બળરામે તે જોયું ને વિચાર્યું કે 'આવા અનર્થકારી એવા મારા રૂપને ધિક્કાર છે! હવેથી હું કોઇ પણ ગામ કે નગર વિગેરેમાં પેસીશ નહીં. માત્ર વનમાં કાષ્ઠાદિકને લેવા આવનાર લોકો પાસેથી જ જે ભિક્ષા મળશે તેથી પારણું કરીશ.' આ પ્રમાણે નિરધાર કરી તે સ્ત્રીને નિવારીને બળદેવ મુનિ તરત વનમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યા રહીને માસિક પ્રમુખ દુસ્તપ તપ આચર્યો અને તૃણકાષ્ઠાદિકને વહન કરનારા લોકો પાસેથી પ્રાસુક ભાતપાણી વહોરીને પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યા.

એક વખતે કાષ્ઠાદિકને લઈ જનારા તે લોકોએ પોતપોતાના રાજા પાસે જઇને કહ્યું કે 'કોઈ દેવરૂપી પુરુષ આ વનમાં તપ કરે છે.' તે સાંભળી તે રાજાઓને શંકા થઇ કે 'શું અમારા રાજ્યની ઇચ્છાથી તે આવું તપ કરે છે કે શું કોઈ મંત્ર સાધે છે? માટે ચાલો, આપણે સર્વે ત્યાં જઇને તેને મારી નાખીએ' આવું વિચારી તેઓ એક સાથે સર્વાભિસારે[1] રામમુનિ સમીપે જવા ચાલ્યા. તેમને આવતા જોઇ ત્યાં રહેલા સિદ્ધાર્થ દેવે જગતને પણ ભયંકર એવા અનેક સિંહો વિકુર્વ્યા તેથી રાજાઓ આશ્ચર્ય સાથે ભય પામી બળરામમુનિને નમીને પોતાને સ્થાનકે પાછા ગયા. ત્યારથી બળભદ્ર 'નરસિંહ' એવા નામે પ્રખ્યાત થયા. વનમાં તપસ્યા કરતા એવા બળભદ્રમુનિની ધર્મદેશનાથી પ્રતિબોધ પામીને ઘણા સિંહવ્યાઘ્રાદિક પ્રાણીઓ શાંતિ પામ્યા. તેમાંથી કેટલાએક શ્રાવક થયા, કેટલાક ભદ્રિકભાવી થયા, કેટલાક કાયોત્સર્ગ કરવા લાગ્યા અને કેટલાકે અનશન અંગીકાર કર્યું. તેઓ માંસાહારથી તદ્દન નિવૃત્ત થઇને તિર્યંચરૂપધારી રામમુનિના શિષ્ય હોય તેમ તેમના પારિપાર્શ્વક થયા. તેમાં પૂર્વ ભવનો સંબંધી એક મૃગ જાતિસ્મરણ પામી અતિ સંવેગવાળો થઇને તેમનો મહાનો સહચર થયો. રામમુનિની નિરંતર ઉપાસના કરનારો તે મૃગ વનમાં ભમતો અને કાષ્ઠાદિકને લેવા આવનારની શોધ કરતો તેઓને શોધ્યા પછી તે રામમુનિની પાસે આવતો ત્યાં રામમુનિને ધ્યાન ધરતા જોતો. એટલે તે તેમના ચરણમાં મસ્તક નમાવી નમાવીને 'ભિક્ષા આપનાર અહીં છે' એમ જણાવતો. રામમુનિ તેના આગ્રહથી તરત જ ધ્યાન મૂકીને તે હરણને આગળ કરી તેની સાથે ભિક્ષા માગવા નીકળતા. અન્યદા કેટલાક રથકારો ઉત્તમ કાષ્ઠો લેવાને માટે તે વનમાં

---

૧. સર્વ પ્રકારની યુદ્ધની સામગ્રી સહિત.

આવ્યા, તેઓએ ઘણાં સરળ વૃક્ષો છેદ્યાં તેમને જોઇને તે મૃગલે સદ્ય રામમુનિને જણાવ્યું, એટલે તેના આગ્રહથી તે મહામુનિ ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થયા અને તે રથકારો ભોજન કરવા બેઠા હતા તે વખતે તે મુનિ તે મૃગને આગળ કરીને માસખમણના પારણાને માટે ભિક્ષા લેવા સારુ ત્યા ગયા. તે રથકારોનો જે અગ્રેસર હતો તે બળદેવમુનિને જોઇને ઘણો હર્ષ પામ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે: 'અહો આ અરણ્યમાં સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જેવા આ મુનિ છે, અહો કેવું એમનું રૂપ! કેવું તેજ! અને કેવી મહાન સમતા! આ મુનિરૂપ અતિથિ મળવાથી હું તો કૃતાર્થ થયો' આ પ્રમાણે ચિંતવીને તે રથકાર પાંચે અંગે ભૂમિનો સ્પર્શ કરી (પંચાગ પ્રણામ કરી) તેમને ભાતપાણી આપવા લાગ્યો.

તે વખતે બળરામ મુનિએ વિચાર્યું કે: 'આ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો શ્રાવક છે, તેથી જ જે કાર્યવડે સ્વર્ગનું ફળ ઉપાર્જન થઇ શકે એવી આ ભિક્ષા મને આપવાને ઉદ્યુક્ત થયો છે, તેથી જો હુ આ ભિક્ષા નહીં લઉં તો એની સદ્ગતિમા મેં અતરાય કરેલો ગણાશે, માટે હું આ ભિક્ષા ગ્રહણ કરું' આ પ્રમાણે વિચારી કરુણાના ક્ષીરસાગર એવા તે મુનિ જો કે પોતાના શરીરમા પણ નિરપેક્ષ હતા, તો પણ તેમણે તેની પાસેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરી પેલો મૃગ મુનિને અને વનને છેદનારા રથકારને જોઇને મુખ ઊંચું કરી નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને ચિંતવવા લાગ્યો કે: 'અહો તપના એક આશ્રયભૂત અને શરીરને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ એવા આ મહામુનિ ખરેખરા કૃપાનિધિ છે કે જેમણે આ રથકારની ઉપર અનુગ્રહ કર્યો અને અહો! આ વનને છેદનાર રથકારને પણ ધન્ય છે કે જેણે આ ભગવંત મહામુનિને અન્નપાનથી પ્રતિલાભિત કરીને પોતાના મનુષ્યજન્મનું મહાફળ પ્રાપ્ત કર્યું, માત્ર હું જ એક મંદભાગી છું કે જે એવો મહાતપ કરવાને કે આવા મુનિને પ્રતિલાભિત કરવાને સમર્થ નથી, તેથી તિર્યંચપણાથી દૂષિત એવા મને ધિક્કાર છે!'

આવી રીતે તે ત્રણે જણ જેવામાં ધર્મધ્યાનમાં તત્પર થઇને રહ્યા હતા તેવામાં તેઓ જે વૃક્ષ નીચે ઊભા હતા તે વૃક્ષનો અર્ધ ભાગ છેદેલો હોવાથી મોટા પવનથી બાકીનો ભાગ ભાંગી જઇને તે વૃક્ષ તેમના ઉપર પડ્યું. તે પડવાથી તે ત્રણે તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યા અને બ્રહ્મદેવલોકને વિષે પદ્મોત્તર નામના વિમાનમાં ત્રણે દેવ થયા.

રામ સો વર્ષ સુધી દીક્ષાપર્યાય પાળીને સ્વર્ગે ગયા ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં જ અવધિજ્ઞાનવડે જોવાથી ત્રીજા નરકમાં રહેલા કૃષ્ણને તેમણે દીઠા, તેથી ભ્રાતૃસ્નેહથી મોહિત એવા બળરામદેવ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરી કૃષ્ણની પાસે આવ્યા અને કૃષ્ણને આલિંગન કરીને બોલ્યા કે: 'હે ભાઈ! હું તમારો ભાઇ રામ છું અને તમારી રક્ષા કરવા માટે બ્રહ્મદેવલોકથી અહીં આવ્યો છું માટે કહો, તમારી પ્રીતિને માટે હું શું કરું?' આ પ્રમાણે કહીને તેણે હાથવડે કૃષ્ણને ઉપાડ્યા, એટલે તે પારાની જેમ વિશીર્ણ થઈ જઇને પૃથ્વી પર પડ્યા અને પાછા મળી ગયા પછી કૃષ્ણે પ્રથમ આલિંગનથી જ જાણેલા અને પછી પોતાનું નામ કહેવાથી ને ઉદ્ધાર કરવાથી બરાબર ઓળખેલા એવા રામને ઉઠીને સંભ્રમથી નમસ્કાર કર્યો. બળરામ બોલ્યા કે: 'હે ભ્રાતા! શ્રીનેમિનાથે પૂર્વે કહ્યું હતું કે વિષયસુખ અંતે દુઃખને જ આપનાર છે, તે તમારા સંબંધમા હમણાં પ્રત્યક્ષ થયું છે. હે હરિ! કર્મથી

નિયંત્રિત થયેલા એવા તમને સ્વર્ગમાં લઈ જવાને તો હું સમર્થ નથી, તેથી તમારા મનની પ્રીતિને માટે હું તમારી પાસે રહેવા ઇચ્છું છું.' કૃષ્ણે કહ્યું કે: 'હે ભ્રાતા! તમારા અહીં રહેવાથી પણ મને શું લાભ થવાનો છે? કેમકે તમે છતાં મારે તો નરકનું આયુષ્ય જેટલું બાંધ્યું છે તેટલું ભોગવવું જ પડશે, માટે આપને અહીં રહેવાની જરૂર નથી. મને નરકમાં ઉપજવાની પીડા કરતાં મારી આવી અવસ્થા જોઈને શત્રુઓને હર્ષ અને સુહૃદોને ગ્લાનિ થઇ છે તે જ વધારે દુઃખ આપે છે; માટે હે ભાઇ! તમે ભરતક્ષેત્રમાં જાઓ અને ત્યાં ચક્ર, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, શંખ અને ગદાને ધરનાર, પીતાંબર ધારણ કરનાર અને ગરુડના ચિહ્ન (વાહન) વાળા મને વિમાનમાં બેઠેલા બતાવો, અને મારી સાથે જ નીલાંબરને ધરનારા, તાલ વૃક્ષના ચિહ્નવાળા અને હળ તથા મુશળને હથિયાર તરીકે રાખનારા એવા તમને પણ સ્થાને સ્થાને બતાવો, જેથી 'અદ્યાપિ પણ રામ કૃષ્ણ અવિનશ્વરપણે સ્વેચ્છાએ વિહાર કરતા સતા વિદ્યમાન છે' એવી લોકોમા ઘોષણા ફેલાય અને પૂર્વે થયેલા આપણા તિરસ્કારનો નાશ થાય." આ પ્રમાણેનાં કૃષ્ણનાં કથનને સ્વીકારીને રામે ભરતક્ષેત્રમાં આવી તેના કહ્યા પ્રમાણેનાં બંને રૂપ સર્વ ઠેકાણે બતાવ્યાં અને ઊંચે સ્વરે ઉદ્ઘોષણા કરી કે: 'હે લોકો! તમે અમારી શોભીતી પ્રતિમા કરીને ઉત્કૃષ્ટ દેવતાની બુદ્ધિએ આદરપૂર્વક તેની પૂજા કરો. અમે જ આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહારના કરનારા છીએ. અમે દેવલોકમાંથી અહીં આવીએ છીએ અને સ્વેચ્છાથી પાછા દેવલોકમાં જઈએ છીએ. અમે જ દ્વારકા રચી હતી અને સ્વર્ગમાં જવાની ઈચ્છાથી પાછી અમે જ સંહરી લીધી છે. અમારા સિવાય બીજો કોઇ કર્તા હર્તા નથી, અમે જ સ્વર્ગલોકના આપનારા છીએ' આ પ્રમાણેની તેમની વાણીથી સર્વ લોકો શહેરે-શહેરમાં અને ગામે-ગામમાં રામ કૃષ્ણની પ્રતિમા કરીને પૂજવા લાગ્યા બળરામ દેવ જેઓ તેમની પ્રતિમાની પૂજા કરે તેમને મોટો લાભ આપવા લાગ્યા, તેથી સર્વ લોકો તેના વિશેષ પ્રકારે ભક્ત થયા. આ પ્રમાણે રામે પોતાના ભાઈ કૃષ્ણના વચન પ્રમાણે આખા ભરતક્ષેત્રમાં પોતાની કીર્તિ અને પૂજા ફેલાવી. પછી તે નાના ભાઈના દુઃખથી કચવાતા મને બ્રહ્મદેવલોકમાં ગયા.

અહીં જરાકુમાર પાંડવોની પાસે આવ્યો અને કૃષ્ણનું કૌસ્તુભ રત્ન આપીને દ્વારકાનગરીના દાહ વિગેરેની સર્વ વાર્તા કહી સંભળાવી. તેઓ તે સાંભળીને તરતજ શોકમગ્ન થઇ ગયા અને સહોદર બંધુની જેમ તેઓએ એક વર્ષ સુધી કૃષ્ણની પ્રેતક્રિયા કરી. પછી તેઓને દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાવાળા જાણીને શ્રી નેમિનાથે ચતુર્જ્ઞાની એવા ધર્મઘોષ નામના મુનિને પાંચ સો મુનિઓની સાથે ત્યાં મોકલ્યા. તેમના આવવાથી જરાકુમારને રાજ્ય ઉપર બેસાડી પાંડવોએ દ્રૌપદી સહિત તે મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમણે અભિગ્રહ સહિત તપ આરંભ્યું. ભીમે એવો અભિગ્રહ કર્યો કે 'જો કોઈ ભાલાના અગ્ર ભાગથી ઉંછ (ભિક્ષા) આપશે, તો જ હુ ગ્રહણ કરીશ' એ અભિગ્રહ છ માસે પૂરો થયો. દ્વાદશાંગધારી તે પાંડવો અનુક્રમે પૃથ્વી પર વિહાર કરતા કરતા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને વાંદવાની ઉત્કંઠાએ ચાલ્યા.

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુએ મધ્ય દેશ વિગેરેમાં વિહાર કરી, ઉત્તર દિશામાં રાજપુર વિગેરે શહેરોમાં વિહાર કરી, ત્યાંથી હ્રીમાનગિરિ ઉપર જઇ આવી, તેમજ અનેક મ્લેચ્છ

દેશમાં પણ વિહાર કરીને ઘણા રાજાઓ અને મંત્રીઓને પ્રતિબોધ કર્યો. વિશ્વના મોહને હરનાર પ્રભુ આર્ય અનાર્ય દેશમાં વિહાર કરી પાછા હ્રીમાનગિરિ ઉપર આવ્યા અને ત્યાંથી પાછા કિરાત દેશમાં વિચર્યા. હ્રીમાનગિરિ પરથી ઉતરી દક્ષિણાપથ દેશમાં આવ્યા, અને ત્યાં સૂર્યની જેમ ભવ્ય પ્રાણીરૂપ કમળવનને બોધ કર્યો.

કેવળજ્ઞાનની શરૂઆતથી વિહાર કરતા પ્રભુને અઢાર હજાર મહાત્મા સાધુઓ, ચાળીશ હજાર બુદ્ધિમાન સાધ્વીઓ, ચારસો ચૌદપૂર્વધારી, પંદરસો અવધિજ્ઞાની, તેટલા જ વૈક્રિય લબ્ધિવાળા, તેટલા જ કેવળજ્ઞાની, એક હજાર મનઃપર્યવજ્ઞાની, આઠસો વાદલબ્ધિવાળા, એક લાખ ને ઓગણોતેર હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ ને ઓગણચાળીશ હજાર શ્રાવિકાઓ—એટલો પરિવાર થયો. એટલા પરિવારથી પરવરેલા, અનેક સુર, અસુર અને રાજાઓએ યુક્ત થયેલા પ્રભુ પોતાનો નિર્વાણસમય નજીક જાણીને રૈવતગિરિ ઉપર પધાર્યા. ત્યાં ઇંદ્રોએ રચેલા સમવસરણમાં બેસીને પ્રભુએ સર્વ જીવોના અનુગ્રહની ઇચ્છાથી છેલ્લી દેશના આપી. તે દેશનાથી પ્રતિબોધ પામીને કેટલાકે દીક્ષા લીધી, કેટલાક શ્રાવક થયા અને કેટલાક ભદ્રિકભાવી થયા. પછી પાંચસો ને છત્રીશ મુનિઓની સાથે પ્રભુએ એક મહિનાનું પાદપોપગમ અનશન કર્યું અને આષાઢ માસની શુકલ અષ્ટમીએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં સાયંકાળે શૈલેશીધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રભુ તે મુનિઓની સાથે નિર્વાણપદને પામ્યા

પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ વિગેરે કુમારો, કૃષ્ણની આઠે પટ્ટરાણીઓ, ભગવંતના બંધુઓ, બીજા પણ ઘણા વ્રતધારી મુનિઓ અને રાજીમતી વિગેરે સાધ્વીઓ અવ્યયપદને પ્રાપ્ત થયા. રથનેમિએ ચારસો વર્ષ ગૃહસ્થપણામાં, એક વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં અને પાંચસો વર્ષ કેવળીપણામાં એમ સર્વ મળીને નવસો ને એક વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું. એ જ પ્રમાણે કૌમારાવસ્થા, છદ્મસ્થાવસ્થા અને કેવળીઅવસ્થાના વિભાગે કરીને રાજીમતીએ પણ એટલું જ આયુષ્ય ભોગવ્યું. શિવાદેવી અને સમુદ્રવિજય રાજા માહેંદ્ર દેવલોકમાં ગયા અને બીજા દશાર્હો મહર્દ્ધિક દેવપણાને પ્રાપ્ત થયા કૌમારપણામાં ત્રણસો વર્ષ અને છદ્મસ્થ તથા કેવળીપણામાં સાતસો વર્ષ—એમ એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય શ્રી નેમિનાથ ભગવંતે ભોગવ્યું. શ્રી નમિનાથ પ્રભુના નિર્વાણ પછી પાંચ લાખ વર્ષ વીત્યાં ત્યારે શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું નિર્વાણ થયું.

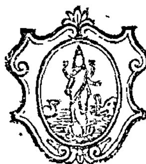
ભગવંત નિર્વાણ પામ્યા એટલે શક્રેંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરે એક શિબિકા વિકુર્વી, અને શક્રેદ્રે વિધિપૂર્વક પ્રભુના અંગની પૂજા કરીને પોતે જ તે શિબિકામાં પ્રભુને પધરાવ્યા. દેવતાઓએ નૈઋત્ય દિશામાં રત્નશિલા ઉપર ગોશીર્ષચંદનનાં કાષ્ઠની ચિતા રચી. ઇંદ્રો પ્રભુની શિબિકાને ઉપાડીને ત્યાં લાવ્યા અને શ્રી નેમિપ્રભુના શરીરને ચિતામાં પધરાવ્યું. ઇંદ્રની આજ્ઞાથી અગ્નિકુમારોએ તે ચિતામાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો, અને વાયુકુમારોએ સત્વર તે અગ્નિને પ્રજ્વલિત કર્યો. તેમનો દેહ દગ્ધ થયા પછી ક્ષીરસાગરના જળથી મેઘકુમાર દેવોએ અગ્નિને બુઝાવી દીધો, એટલે શક્ર અને ઇશાન વિગેરે ઇંદ્રોએ પ્રભુની દાઢાઓ ગ્રહણ કરી. બાકીનાં અસ્થિ દેવતાઓએ લીધાં, દેવીઓએ તેમનાં પુષ્પ લીધાં, રાજાઓએ વસ્ત્રો લીધાં અને લોકોએ ભસ્મ ગ્રહણ કરી. પ્રભુના સંસ્કારવાળી વૈડૂર્યમણિની શિલા ઉપર ઇંદ્રે પોતાના વજ્રથી પ્રભુના લક્ષણ અને નામ લખ્યા પછી તે શિલા ઉપર શ્રી નેમિનાથની પ્રતિમા સહિત એક પવિત્ર ચૈત્ય કરાવ્યું. આ પ્રમાણે સર્વ ક્રિયા કરીને શક્રાદિક દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

અહીં પાંડવો વિહાર કરતાં કરતાં હસ્તીકલ્પ નગરે આવ્યા, ત્યાં તેઓ પરસ્પર પ્રીતિથી કહેવા લાગ્યા કે 'હવે અહીંથી રૈવતાચલ ગિરિ માત્ર બાર યોજન દૂર છે, તેથી કાલે પ્રાતઃકાળે શ્રી નેમિનાથના દર્શન કરીને જ આપણે માસિક તપનું પારણું કરશું.' એવામાં તો લોકો પાસેથી તેમણે સાંભળ્યું કે 'ભગવાન્ શ્રી નેમિનાથ પોતાના સાધુઓની સાથે નિર્વાણપદને પામ્યા.' તે સાંભળતાં જ મોટો શોક કરતાં તેઓ સિદ્ધાચળ ગિરિ ઉપર આવ્યા અને ત્યાં અનશન કરી કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષપદને પામ્યા. સાધ્વી દ્રૌપદી મૃત્યુ પામીને પરમસિદ્ધિના ધામરૂપ બ્રહ્મ દેવલોકમાં ગયા.

આ પર્વમાં અમૂલ્ય તેજવાળા બાવીશમા તીર્થંકર, નવમા વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ એ ચાર પુરુષોનાં ચરિત્રનું કીર્ત્તન કરેલું છે. સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ અવલોકતાં તેઓમાંથી એક પુરુષનું ચરિત્ર પણ જો કાને સાંભળવામાં આવે તો તે ત્રણ લોકમાં પણ વિસ્મયકારી લાગે તેવું છે.

इत्याचार्य श्रीहेमचंद्रसूरिविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमपर्वणि बळदेवस्वर्गगमनश्रीनेमिनाथनिर्वाणवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र
पर्व ९ मुं

સર્ગ ૧ લો

શ્રી બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને તેમના તીર્થમાં ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર હવે કહેવામાં આવશે. આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે સાકેતપુર નામે નગર છે. તેમાં પૂર્વે **ચંદ્રાવતંસ** નામે રાજાને **મુનિચંદ્ર** નામે એક પુત્ર હતો. તેણે કામભોગથી નિર્વેદ પામીને ભારવાહી માણસ જેમ ભારને ત્યજી દે તેમ સંસારને ત્યજીને **સાગરચંદ્ર** નામના મુનિની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. એક વખત જગતને પૂજવા યોગ્ય એવી દીક્ષાને પાલન કરતા તે મુનિ ગુરુની સાથે દેશાંતરમાં વિહાર કરતા ચાલ્યા. માર્ગમાં ભિક્ષાને માટે તે એક ગામમાં ગયા. ત્યાં તે રોકાવાથી અને સાર્થના ચાલ્યા જવાથી યૂથમાંથી જુદા પડેલા મૃગલાની જેમ તે સાર્થભ્રષ્ટ થઇને અટવીમાં ભટકવા લાગ્યા. ત્યાં ક્ષુધા અને તૃષાથી આક્રાંત થઇને તે ગ્લાનિ પામી ગયા, તેવામાં તેમને ચાર ગોવાળો મળ્યા, તેમણે બાંધવની જેમ તેમની સેવા કરી. મુનિએ તેમના ઉપકારને માટે ધર્મદેશના આપી, કેમકે **"સત્પુરુષો અપકારી ઉપર પણ કૃપા કરે છે, તો ઉપકારી ઉપર તો શામાટે ન કરે ?"** જાણે ચતુર્વિધ ધર્મની ચારે મૂર્તિ હોય તેવા સમતાવાળા તે ચારે જણાએ તેમની દેશના સાંભળીને તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. તે ચારે મુનિઓએ સમ્યક્ પ્રકારે વ્રત પાલન કર્યું, પરંતુ તેમાંથી બે જણે ધર્મની જુગુપ્સા કરી. **"પ્રાણીઓની મનોવૃત્તિ વિચિત્ર છે."** તેઓએ જો કે ધર્મની જુગુપ્સા કરી તથાપિ તે તપસ્યાના પ્રભાવથી દેવલોકમાં ગયા, કારણ કે **"એક દિવસનું તપ પણ સ્વર્ગને માટે થાય છે."**

દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે બન્ને જણ દશપુર નગરમાં **શાંડિલ્ય** નામના બ્રાહ્મણની **જયવતી** નામની દાસીથી યુગળપુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા અનુક્રમે તેઓ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા, એટલે પિતાની આજ્ઞાથી તેઓ ક્ષેત્રની રક્ષા કરવાને ગયા. **"દાસીપુત્રોનું એ કામ જ છે."** રાત્રે તેઓ ક્ષેત્રમાં સૂઇ ગયા હતા, તેવામાં વડના કોટરમાંથી નીકળીને યમરાજનો બંધુ હોય તેવા કૃષ્ણ સર્પે તે બન્નેમાંથી એકને દંશ કર્યો. પછી તે સર્પની બીજો ભાઇ શોધ કરવા લાગ્યો, એટલે જાણે પૂર્વનું વૈર હોય તેમ તે દુષ્ટ સર્પે તેને પણ દંશ કર્યો. તેના દંશનો પ્રતીકાર ન થવાથી તે બિચારા મૃત્યુ પામી ગયા અને મનુષ્યપણામાં જેમ આવ્યા હતા તેમજ પાછા ચાલ્યા ગયા. તેમના નિષ્ફળ જન્મને ધિક્કાર

છે! ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને કાલિંજર ગિરિના શિખર ઉપર એક મૃગલીના ઉદરથી તેઓ બે મૃગરૂપે ઉત્પન્ન થયા તે બન્ને પ્રીતિથી સાથે ફરતા હતા તેવામાં, એક શીકારીએ એક જ બાણવડે સમકાળે તેમને મારી નાખ્યા ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને ગંગાનદીના કિનારે એક રાજહંસીના ઉદરથી પૂર્વની જેમ જુગળીઆરૂપે ઉત્પન્ન થયા. એક વખતે તેઓ સાથે ક્રીડા કરતા હતા તેવામાં કોઈ ઢીમરે. જાળ પાથરી તેમાં પકડી લઇ ગ્રીવા ભાંગીને તેમને મારી નાખ્યા. **"ધર્મહીનની પ્રાયે એવી જ ગતિ હોય છે."** ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને કાશીપુરીમાં **ભૂતદત્ત** નામના સમૃદ્ધિમાન્ ચંડાળને ઘેર **ચિત્ર** અને **સંભૂત** નામે બે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. તેઓને પરસ્પર અત્યંત સ્નેહ હોવાથી તેઓ કદી પણ જુદા પડતા નહીં. નખ અને માંસ જેવો દઢ તેમનો સંબંધ હતો. તે સમયે તે વારાણસી નગરીમાં **શંખ** નામે રાજા હતો, અને તેનો **નમુચિ** નામે પ્રધાન હતો. એક વખતે તે નમુચિ પ્રધાન મોટા અપરાધમાં આવ્યો, તેથી રાજાએ તેને ગુપ્ત રીતે મારી નાખવા સારુ ભૂતદત્ત ચંડાળને સોંપી દીધો. તેણે નમુચિને કહ્યું કે: "જો તું મારા પુત્રોને ભૂમિગૃહ(ભોંયરા)માં રહીને ગુપ્ત રીતે ભણાવ તો હું મારા આત્માની જેમ તારી ગુપ્તપણે રક્ષા કરુ" નમુચિએ માતંગપતિનુ તે વચન કબૂલ કર્યું, કેમકે **"માણસ જીવિત માટે ન કરે તેવું કાંઇ નથી."** પછી નમુચિ ચિત્ર અને સંભૂતને વિચિત્ર કળાઓનો અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યો કેટલેક દિવસે અનુરાગી થયેલી તે ચંડાળની સ્ત્રીની સાથે રમવા લાગ્યો તે વાત જાણવામા આવતા ભૂતદત્તે તેને મારવાનો નિશ્ચય કર્યો **"પોતાની સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરનાર વ્યભિચારીનો દોષ કોણ સહન કરે?"** તે વાતની ચિત્ર સંભૂતને ખબર પડવાથી તે ચંડાળના પુત્રોએ ભય બતાવી નમુચિને નસાડી મૂક્યો તેના પ્રાણરક્ષણરૂપ વિદ્યાભ્યાસની દક્ષિણા તેઓએ આપી. ત્યાંથી નાસીને તે નમુચિ હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યા સનત્કુમાર ચક્રીએ પોતાનો પ્રધાન કર્યો.

અહીં ચિત્ર અને સંભૂત નવયૌવન વયને પ્રાપ્ત થયા, એટલે તેઓ જાણે અશ્વિનીકુમાર કોઈ હેતુથી પૃથ્વી પર આવ્યા હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા હાહા અને હૂહૂ ગંધર્વને પણ ઉપહાસ્ય કરે તેવુ અતિ મધુર ગીત તેઓ ગાવા લાગ્યા અને નારદ તથા તુંબરુનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી વીણા વગાડવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ ગીતપ્રબંધને અનુસરીને અતિ સ્પષ્ટ એવા સાત સ્વરોની વીણા વગાડતા હતા ત્યારે કિંનરો પણ તેમના કિંકર થઈ જતા હતા ધીર ઘોષપણાથી મૃદંગને વગાડતા ત્યારે મુરલીનો નાદ કરનારા કૃષ્ણની પણ વિડંબના કરતા હતા શંકર, પાર્વતી, ઉર્વશી, રંભા, મુંજકેશી અને તિલોત્તમા પણ જે નાટ્યને જાણતી ન હતી, તે નાટ્યનો તેઓ અભિનય કરતા હતા સર્વ ગાંધર્વનું સર્વસ્વ અને વિશ્વને કામણરૂપ અપૂર્વ સંગીત પ્રકાશ કરતાં તેઓએ સર્વના મનનું હરણ કર્યું એક વખતે તે નગરીમાં મદનોત્સવ પ્રવર્ત્યો, એટલે નગરજનો સંગીતના રસિક થઈને નગર બહાર નીકળ્યા. તે વખતે ચિત્ર અને સંભૂત પણ ગાતા ગાતા તે તરફ નીકળ્યા. તેમના ગીતથી આકર્ષાઇને મૃગલાની જેમ પુરજનો એકઠા થયા તે વખતે કોઇએ રાજા પાસે આવીને કહ્યું કે 'બે ચંડાળોએ આપણા નગરજનોને ગીતથી આકર્ષીને પોતાની જેવા મલિન કરી નાખ્યા છે' તત્કાળ રાજાએ કોટવાળને બોલાવીને આક્ષેપપૂર્વક હુકમ કર્યો કે "એ બે ચંડાળોને નગરીના કોઇ પણ પ્રદેશમાં પેસવા દેવા

નહીં.” કોટવાળે તેમને ખબર આપવાથી તેઓ તે દિવસથી વારાણસીથી દૂર જ રહેવા લાગ્યા. એક વખતે વારાણસીમાં કૌમુદી ઉત્સવ પ્રવર્ત્યો, એટલે ઇંદ્રિયોની ચપળતાથી તેઓએ રાજાના શાસનનું ઉલ્લંઘન કરીને ભમરા જેમ હાથીના ગંડસ્થળ પર પ્રવેશ કરે તેમ તે નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો સર્વ અંગ પર બુરખો નાંખીને ઉત્સવને જોતાં-જોતાં ચોરની જેમ આખી નગરીમાં તેઓ છાની રીતે ફરવા લાગ્યા ફરતાં ફરતાં જેમ શિયાળ બીજા શિયાળના શબ્દ સાથે મેળવીને બોલે તેમ નગરજનોનાં ગીત સાથે પોતાના સ્વરને મેળવીને તેઓ તારસ્વરે ગાવા લાગ્યા, કેમકે **“ ભવિતવ્યતાનું ઉલ્લંઘન કરવું અશક્ય છે. ”** કાનને અત્યંત મધુર લાગે એવું તેમનું ગીત સાંભળીને મધ પર માખીઓની જેમ યુવાન નગરજનો તેમની ફરતા ફરી વળ્યા. પછી ‘આ બે જણા કોણ છે ?’ તે જાણવાને માટે લોકોએ તેમનાં શરીર પરથી બુરખા ખેંચી લીધા, એટલે ‘ અરે આ તો પેલા ચંડાળ છે ’ એમ આક્ષેપપૂર્વક તેઓ બોલી ઉઠ્યા. પછી નગરજનોએ લાકડી અને ઢેખાળાથી તેમને કુટવા માંડ્યા; એટલે ઘરમાંથી શ્વાનની જેમ તેઓ ડોક નીચી કરીને નગરમાંથી નીકળી ગયા. લોકોએ તેમજ બાળકોના સમૂહે મારેલા તેઓ પગલે પગલે સ્ખલિત થતાં માંડમાંડ ગંભીર ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં સ્થિત થઇને તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘ સર્પે સુંઘેલા દૂધની જેમ હીનજાતિથી દૂષિત એવાં આપણી કળા, કૌશલ્ય અને રૂપ વિગેરેને ધિક્કાર છે ! આપણે ગાયન વિગેરે ગુણથી કરેલો ઉપકાર આપણને અપકારરૂપ થઇ પડ્યો. શાંતિકાર્ય કરતાં ઊલટો વેતાળ ઉત્પન્ન થયો; પરંતુ આપણામાં રહેલ કળા, લાવણ્ય અને રૂપ આપણા આ શરીર સાથે એકરૂપ થઇ ગયાં છે અને સર્વ અનર્થનું કારણ આ શરીર જ છે, માટે તેને કોઇ પણ રીતે તૃણની જેમ ત્યજી દઈએ. ’ આવો નિશ્ચય કરી પ્રાણ છોડવામાં તત્પર થયેલા તેઓ જાણે સાક્ષાત્ મૃત્યુને જોવા જતા હોય તેમ દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યા.

ઘણે દૂર જતાં એક મોટો ગિરિ તેમના જોવામાં આવ્યો. તે એટલો ઊંચો હતો કે જેના ઉપર ચઢવાથી પૃથ્વી પર રહેલા મોટા હાથીઓ બચ્ચાં જેવા દેખાતા હતા. પછી ભૃગુપાત (ભેરવજવ) કરવાની ઇચ્છાએ તેઓ તેની ઉપર ચઢ્યા, ત્યાં ગુણના જંગમગિરિરૂપ એક મહામુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા વર્ષાકાળના મેઘની જેમ ગિરિશિખર પર રહેલા તે મુનિને જોઇને તેમના સંતાપનો પ્રસાર નાશ પામી ગયો. પછી આનંદાશ્રુના મિષથી જાણે પૂર્વના દુઃખને છોડી દેતા હોય તેમ તેઓ ભ્રમરની જેમ સદ્ય તેમના ચરણકમળમાં પડ્યા. મુનિએ ધ્યાનને સમાપ્ત કરીને તેમને કહ્યું કે ‘ તમે બે કોણ છો ? અને અહીં કેમ આવ્યા છો ? ’ તેઓએ પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત મુનિને કહી સંભળાવ્યો. મુનિ બોલ્યા કે “ ભૃગુપાત કરવાથી તમારા શરીરનો નાશ થશે, પણ સેંકડો જન્મથી ઉપાર્જન કરેલા તમારા અશુભ કર્મોનો કાંઈ નાશ થશે નહીં. જો તમારે આ શરીરનો ત્યાગ જ કરવો હોય તો સ્વર્ગ અને મોક્ષાદિના કારણરૂપ પરમ તપ તપીને એ શરીરનું ફળ ગ્રહણ કરો. ” ઇત્યાદિ દેશનાવાક્યરૂપ અમૃતથી જેમનાં મન ધોવાઇને નિર્મળ થયાં છે એવા તે બન્નેએ તત્કાળ તે મુનિ પાસે યતિધર્મ ગ્રહણ કર્યો અનુક્રમે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને તેઓ ગીતાર્થ થયા. **“ મનસ્વી જનો જેને ગ્રહણ કરવામાં આદર કરે તેનું ગ્રહણ કેમ ન થાય ?** છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ વિગેરે અતિ દુસ્તપ તપ તપી તેમણે પૂર્વ કર્મની સાથે પોતાના શરીરને શોષવી નાખ્યું. પછી શહેરે શહેર અને ગામે ગામ વિહાર કરતા તેઓ અન્યદા હસ્તિનાપુર

સમીપે આવ્યા..ત્યાં નગરબહાર ઉદ્યાનમાં રહીને તેઓએ દુશ્ચર તપ કરવા માંડયું. **"શાંત ચિત્તવાળા મનુષ્યને સંભોગની ભૂમિ પણ તપસ્યાને માટે થાય છે."**

એક વખતે જાણે શરીરધારી યતિધર્મ હોય તેવા સંભૂત મુનિએ માસખમણને પારણે હસ્તિનાપુરમાં ભિક્ષા માગવા માટે પ્રવેશ કર્યો ઇર્યાસમિતિપૂર્વક ઘેર ઘેર ભમતા તે મુનિ માર્ગમાં નમુચિ મંત્રીના જોવામાં આવ્યા, એટલે 'આ ચંડાળનો પુત્ર મારો વૃત્તાંત જાહેર કરશે' એમ મંત્રીના ચિત્તમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ, કારણ કે **"પાપી જનો સર્વ ઠેકાણે શંકિત હોય છે."** પછી 'જ્યાંસુધી આ મારા મર્મને પ્રકાશિત ન કરે ત્યાંસુધીમાં તેને હું નગર બહાર કાઢી મૂકાવું' એવો વિચાર કરીને પોતાના સેવકોને તેને નગરની બહાર કાઢી મૂકવાની આજ્ઞા કરી, એટલે તે સેવકોએ મંત્રીના તે પૂર્વોપકારીને મારવાનો આરંભ કર્યો **"દુર્જન ઉપર ઉપકાર કરવો તે સર્પને દૂધ પાવા જેવું છે."** જેમ ધાન્યના પુંજને કૂટે તેમ તે સેવકોએ મુનિને કૂટ્યા, એટલે તે ત્યાંથી ઉપવનમાં જવા માટે ઉતાવળે ચાલ્યા, તથાપિ તેઓએ તેમને છોડ્યા નહીં, એટલે નિરુપાય એવા મુનિને શાંત છતાં પણ કોપ ચઢ્યો, કેમકે **"અગ્નિના તાપથી શીતળ જળ પણ ઉષ્ણ થાય છે."** તત્કાળ મુનિનાં મુખમાંથી અકાળે ઉત્પન્ન થયેલા મેઘમાંથી વિજળીની જેમ તેજોલેશ્યા ઉત્પન્ન થઇ. તે વીજળીના મંડળની જેમ આકાશને પ્રકાશતી મોટી મોટી જ્વાળાઓથી ઉલ્લાસ પામવા લાગી. આ પ્રમાણે કોપથી તેજોલેશ્યાને ધારણ કરતા મુનિને પ્રસન્ન કરવાને માટે નગરજનો ભયથી અને કૌતુકથી ત્યાં આવ્યા. રાજા સનત્કુમાર પણ તે વાત સાંભળીને તત્કાળ ત્યાં આવ્યા, કેમકે **"સદ્બુદ્ધિવાળા પુરુષે જ્યાંથી અગ્નિ ઉઠે ત્યાંથી જ બુઝાવી દેવો જોઇએ."** રાજા સંભૂત મુનિને નમસ્કાર કરી બોલ્યા કે "હે ભગવન્! તમને આમ કરવું શું ઘટિત છે? '**ચંદ્રકાંત મણિ સૂર્યના કિરણોથી તપે તો પણ તે પોતાની શીતળ કાંતિને છોડતો નથી.**' આ સેવકોએ તમારો જે અપરાધ કર્યો, તેથી તમને કોપ થવાનો સંભવ છે, કેમકે ક્ષીરસાગરનું મથન કરતાં પણ શું કાલકૂટ વિષ ઉત્પન્ન નથી થયું? પરંતુ સત્પુરુષોનો ક્રોધ દુર્જનના સ્નેહ જેવો હોય છે, એટલે કે સત્પુરુષોને ક્રોધ થાય જ નહીં, થાય તો તે લાંબો કાળ રહે નહીં અને જો કદાપિ રહે તોપણ તે નિષ્ફળ થાય, તેનું ફળ બેસે નહીં. તે વિષે તમને વધારે શું કહેવું? હું તો તમને પ્રાર્થના કરીને કહું છું કે હવે કોપ છોડી દો, કેમકે તમારા જેવા પુરુષો અપકારીમાં ને ઉપકારીમાં બન્નેમાં સમદષ્ટિવાળા હોય છે."

એ સમયે આ ખબર જાણીને ચિત્રમુનિ ભદ્ર હસ્તિની જેમ મધુર ભાષણવડે શાંત કરવાને માટે સંભૂત મુનિ પાસે આવ્યા. પછી મેઘના જળના પૂરથી જેમ પર્વતનો દાવાનળ શમી જાય તેમ ચિત્રમુનિનાં શાસ્ત્રાનુસારી વચનોથી સંભૂતમુનિનો કોપ શાંત થઇ ગયો. તીવ્ર કોપ અને તાપથી મુક્ત થયેલા તે મહામુનિ ક્ષયથી પર્વણીના ચંદ્રની જેમ પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત થયા. પછી સર્વ લોકો તેમને વંદના કરી ખમાવીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા, એટલે ચિત્રમુનિ સંભૂતમુનિને ઉદ્યાનમાં લઇ ગયા. ત્યાં ગયા પછી તેઓ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે 'માત્ર આહારને માટે ઘેર ઘેર ફરવાથી મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, આ શરીર આહારવડે પોષણ કર્યા છતાં પણ પરિણામે નાશવંત છે, ત્યારે યોગીઓને શરીરની કે આહારની શી જરૂર છે?' આવું વિચારી સંલેખનાપૂર્વક બંને મુનિઓએ ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કર્યા.

અહીં રાજા સનત્કુમારે આજ્ઞા કરી કે 'હું છતાં તે સાધુનો પરાભવ જેણે કર્યો તેને શોધી લાવો.' એટલે કોઈએ આવીને નમુચિ મંત્રી વિષે સુચના કરી દીધી. "**પૂજ્ય જનની જે પૂજા કરતો નથી પણ ઊલટો હણે છે તે મહાપાપી છે.**" એમ કહી રાજાએ નમુચિને ચોરની પેઠે બાંધીને મંગાવ્યો. પછી 'હવેથી બીજો કોઇ આવી રીતે સાધુનો પરાભવ કરે નહીં' એમ વિચારી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સનત્ કુમાર ચક્રી નગરના મધ્યમાં થઇને તેને બાંધેલી સ્થિતિમા મુનિની પાસે લાવ્યા. નમતા મુગટનાં રત્નની કાંતિથી પૃથ્વીને જળમયી કરતા રાજાએ બન્ને મુનિને વંદના કરી, એટલે ડાબા હાથમાં રાખેલી મુખવસ્ત્રિકાવડે મુખને ઢાંકતા અને દક્ષિણ ભુજાને ઊંચો કરતા બન્ને મુનિ બોલ્યા કે "**જે અપરાધી હોય છે તે પોતાની મેળે તેના કર્મનાં ફળનું ભાજન થાય છે.**" પછી સનત્કુમારે તે મુનિને નમુચિ મત્રીને બતાવ્યો, એટલે તે બાંધેલો નમુચિ ગરૂડથી સર્પની જેમ સનત્કુમારથી પંચત્વને યોગ્ય એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયો હતો તેને મુનિએ છોડાવી દીધો, તેથી એ કર્મચંડાળને જાતિચંડાળની જેમ રાજાએ નગર બહાર કાઢી મૂકયો, કેમકે '**ગુરુનું શાસન માનવા યોગ્ય છે.**' પછી ચોસઠ હજાર સપત્નીઓનો પરિવાર લઇને તે ચક્રવર્તીનું સ્રીરત્ન **સુનંદા** મુનિને વાંદવા માટે આવી. ત્યા સંભૂતમુનિના ચરણકમળમાં કેશને લુલિત કરતી અને મુખથી પૃથ્વીને ચંદ્રવાળી રચતી સુનંદા તેમને નમી પડી તે રાજરમણીના કેશનો-સ્પર્શ થતાં સંભૂત મુનિ તત્કાળ રોમાંચિત થઇ ગયા; કારણ કે "**કામદેવ નિરંતર છળને જ શોધનારો છે.**" પછી રાજા સનત્કુમાર તે મુનિરાજની આજ્ઞા લઇને અંતઃપુર સહિત પોતાને સ્થાનકે ગયા

તેમના ગયા પછી કામરાગથી પરાભવ પામેલા સંભૂતમુનિએ આ પ્રમાણે નિયાણું બાધ્યું કે 'જો આ મારા કરેલા દુષ્કર તપનું ફળ હોય તો હું ભાવી જન્મમાં આવા સ્રીરત્નનો પતિ થાઉં.' ચિત્રમુનિ બોલ્યા કે 'અરે ભદ્ર ! આ મોક્ષદાયક તપનું ફળ આવું કેમ ઇચ્છે છે ? મુકુટને યોગ્ય એવા રત્ને કરીને ચરણપીઠ કેમ બનાવે છે ? મોહથી કરેલું આ નિયાણું હજુ પણ તમે છોડી દ્યો અને તમારું તે દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ, કેમકે તમારા જેવા મનુષ્યો મોહથી મુંઝાઈ જતા નથી.' આ પ્રમાણે ચિત્ર સાધુએ તેમને ઘણા વાર્યા, તોપણ સંભૂતમુનિએ પોતાનું નિયાણું છોડયું નહીં. "**અહો ! વિપર્યેચ્છા મહા બળવાન્ છે.**" પછી બન્ને મુનિ પરિપૂર્ણ અનશનને પાળી આયુઃકર્મનો ક્ષય થતાં મૃત્યુ પામીને સૌધર્મદેવલોકના સુંદર નામના વિમાનમાં દેવતા થયા.

ચિત્રનો જીવ પહેલા દેવલોકમાંથી ચ્યવી **પુરીમતાલ** નગરમાં એક ધનાઢ્ય વણિકનો પુત્ર થયો અને **સંભૂતનો** જીવ ત્યાંથી ચ્યવી **કાંપિલ્ય** નગરના **બ્રહ્મરાજાની** સ્રી **ચુલનીદેવીના** ઉદરમાં અવતર્યો ચૌદ મહાસ્વપ્નોએ જેનો ચક્રવર્તીનો વૈભવ સૂચવેલો છે એવો તે સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળો અને સાત ધનુષ્ય ઊંચી કાયાવાળો થયો બ્રહ્મના જેવા આનંદથી બ્રહ્મરાજાએ બ્રહ્માંડમા **બ્રહ્મદત્ત** એવુ તેનું નામ પાડયું. જગતના નેત્રરૂપી કુમુદને હર્ષ આપતો અને કળાના કલાપથી પોષણ થતો તે ચંદ્રની જેમ વધવા લાગ્યો.

બ્રહ્માને જેમ ચાર મુખ હોય છે તેમ તે બ્રહ્મરાજાને ચાર પ્રિયમિત્રો હતા. તેમાં પહેલો કાશી દેશનો રાજા **કટક**, બીજો હસ્તિનાપુરનો રાજા **કણેરુદત્ત**, ત્રીજો કોશલ દેશનો રાજા **દીર્ઘ** અને ચોથો ચંપા નગરીનો રાજા **પુષ્પચુલ** હતો. તે પાંચે મિત્રો

સ્નેહથી નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષોની જેમ પોતાના અંતઃપુર સાથે એક એકના નગરમાં એક એક વર્ષ રહેતા હતા. અન્યદા તેઓ વારા પ્રમાણે બ્રહ્મરાજાના નગરમાં એકઠા થયા. ત્યાં ક્રીડા કરતાં તેમને કેટલોક કાળ ચાલ્યો ગયો. બ્રહ્મદત્તને બાર વર્ષ પૂર્ણ થયાં તે સમયમાં બ્રહ્મરાજા મસ્તકની વેદનાથી પરલોકને પ્રાપ્ત થયો. બ્રહ્મરાજાની ઉત્તરક્રિયા કરીને મૂર્તિમાન્ ચાર ઉપાય જેવા તે કટક વિગેરે ચાર મિત્રો આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા: 'આપણા મિત્ર બ્રહ્મરાજાનો કુમાર આ બ્રહ્મદત્ત જ્યાંસુધી બાળક છે ત્યાંસુધી આપણે એક એક જણાએ એક એક વર્ષ પહેરેગીરની જેમ તેના અને રાજ્યના રક્ષક થઈને અહીં રહેવું યોગ્ય છે.' આવો નિર્ણય થવાથી પ્રથમ દીર્ઘરાજા તે મિત્રના રાજ્યની રક્ષા કરવાને રહ્યો અને બીજા ત્રણે રાજાઓ પોતપોતાના રાજ્યમાં ચાલ્યા ગયા. પછી બુદ્ધિભ્રષ્ટ થયેલો દીર્ઘરાજા રક્ષક વગરના ક્ષેત્રને સાંઢ ભોગવે તેમ બ્રહ્મરાજાના રાજ્યની સમૃદ્ધિને સ્વચ્છંદપણે ભોગવવા લાગ્યો. તે મૂઢબુદ્ધિ બીજાના મર્મને જેમ દુર્જન શોધે તેમ લાંબા કાળથી ગુપ્ત રાખેલા કોશ(ભંડાર)ને શોધવા લાગ્યો, તેમજ પૂર્વના પરિચયથી તે બ્રહ્મરાજાના અંતઃપુરમાં પણ ઉચ્છ્રૃંખલપણે વિચરવા લાગ્યો. **"મનુષ્યોને આધિપત્ય જ અધર્મ કરાવે છે."**

એક વખતે કામદેવના બાણથી વિંધાયેલા દીર્ઘરાજાએ ચુલની દેવીની સાથે એકાંતમાં બ્રહ્મદત્તના વિવાહને મિષે કેટલીક અતિમાત્ર મસલત કરી તેને પરિણામે બ્રહ્મરાજાના સુકૃત આચારની અને લોકોની અવગણના કરી મોહ પામેલી ચુલનીદેવીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો, કેમકે **"ઇંદ્રિયો અતિ દુર્વાર હોય છે."** બ્રહ્મરાજાના રાજ્યમાં રહીને ચુલનીએ પતિનો પ્રેમ અને દીર્ઘે મિત્રનો સ્નેહ છોડી દીધો. **"અહો! કામદેવ સર્વંકષ છે."** કાગડા અને માછલાની જેમ ઇચ્છિત વિલાસ કરતા તે બન્નેને મુહૂર્ત્તની જેમ ઘણા દિવસો ચાલ્યા ગયા.

અન્યદા જાણે બ્રહ્મરાજાનું બીજું હૃદય હોય તેવા ધનુ નામના મંત્રીએ તેમનું આ દુશ્ચેષ્ટિત સ્પષ્ટ રીતે જાણી લીધું. મંત્રીએ વિચાર્યું કે "કદી ચુલની સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે આવું અકાર્ય આચરે, કારણ કે સતી સ્ત્રીઓ વિરલ હોય છે, પણ જે દીર્ઘરાજાને કોશ અને અંતઃપુર સહિત બધું રાજ્ય વિશ્વાસથી થાપણરૂપે અર્પણ કરેલું છે તે જ્યારે વિકાર પામીને આવું અકાર્ય કરે છે ત્યારે ચુલનીનુ અકાર્ય કાંઇ ગણત્રીમાં નથી. હવે તેઓ આ બ્રહ્મદત્ત કુમારનું રખે કાંઇ અપ્રિય કરે નહીં તે વિચારવાનું છે, કેમકે **"પોષણ કર્યા છતાં પણ દુર્જન, માર્જારની જેમ કદી પણ પોતાનો થતો નથી."** આવો વિચાર કરીને મંત્રીએ પોતાના વરધનુ નામના પુત્રને આ વૃત્તાંત બ્રહ્મદત્તને જણાવવાની અને નિરંતર તેની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી. મંત્રીપુત્રે તે વૃત્તાંત બ્રહ્મદત્તને જણાવ્યો એટલે તેણે નવા મદધારી હસ્તીની જેમ હળવે હળવે પોતાનો કોપ પ્રગટ કર્યો પોતાની માતાના આવા દુશ્ચરિતને નહીં સહન કરતો બ્રહ્મદત્ત એક દિવસ હાથમાં એક કાગડો અને એક કોકિલા લઇને અંતઃપુરમાં ગયો. પછી 'આ પક્ષીની જેમ જે વર્ણશંકરપણું કરશે તેનો હું જરૂર નિગ્રહ કરીશ.' આ પ્રમાણે કુમાર ત્યાં ઊંચે સ્વરે બોલ્યો. તે સાંભળીને એકાંતમાં ચુલનીને દીર્ઘરાજાએ કહ્યું કે 'હું કાગડો અને તું કોકિલા છો એમ સમજજે, તેથી આ કુમાર આપણા બન્નેનો નિગ્રહ કરશે.' દેવી બોલી કેઃ 'એ બાળકના બોલ ઉપરથી ભય પામશો નહીં.'

અન્યદા વળી બ્રહ્મદત્ત એક ભદ્ર જાતિની હાથિણીની સાથે હલકી જાતિના હાથીને લાવી પૂર્વ પ્રમાણે જ તેના મૃત્યુસૂચક વચન બોલ્યો. તે સાંભળી દીર્ઘે ચુલનીને કહ્યું કે 'આ બાળકનું ભાષણ સાભિપ્રાય છે.' ચુલનીએ કહ્યું કે 'કદી એમ હોય તો પણ તેથી શું?' એક વખતે હંસીની સાથે બગલાને બાંધી અંતઃપુરમાં લઈ જઈને બ્રહ્મદત્ત કહેવા લાગ્યો કે 'આની પેઠે કોઈ રમશે તેને હું સહન કરીશ નહીં.' તે સાંભળીને દીર્ઘરાજા બોલ્યો: 'હે દેવી! અંદર ઉત્પન્ન થયેલા રોષાગ્નિથી બહાર નીકળતા ધૂમાડાના ઉદ્ગાર જેવી આ તારા બાળપુત્રની વાણી સાંભળ. આ કુમાર મોટો થવાથી હાથી અને હાથિણીને કેશરીસિંહની જેમ આપણને અવશ્ય વિઘ્નકર્ત્તા થશે, માટે જ્યાંસુધી આ કુમાર કવચધારી ન થાય ત્યાંસુધીમાં વિષના બાળવૃક્ષની જેમ તેને ઉમેલી નાખવો યોગ્ય છે.' ચુલની બોલી: 'આવા રાજ્યધુરંધર પુત્રને કેમ મારી નખાય? કેમકે તિર્યંચ પણ પોતાના પ્રાણની જેમ પુત્રોની રક્ષા કરે છે.' દીર્ઘ બોલ્યો કે: 'અરે રાણી! આ પુત્ર મૂર્તિમાન્ તારો કાળ જ આવેલો છે, તેથી તેની ઉપર તું મોહ રાખ નહીં. હું છતાં તારે પુત્ર થવા કાંઈ દુર્લભ નથી.' દીર્ઘનાં આવાં વચન સાંભળી રતિસ્નેહને પરવશ થયેલી ચુલની ડાકણની જેમ પુત્રનું વાત્સલ્ય ત્યજી દઈને તેમ કરવાને કબૂલ થઈ. તેણીએ વિચાર્યું કે 'આ કુમારને મારી નાખવો, પણ લોકમાં નિંદા થવા દેવી નહીં, એટલે કામનું કામ થાય ને પિતૃનું તર્પણ થાય તેમ કરવું. તેને માટે શો ઉપાય લેવો? એક ઉપાય છે, તેનો હજુ વિવાહ કરવાનો છે, તેથી વિવાહ થયા પછી તેને નિવાસ કરવા માટે નિવાસગૃહ કરવાના મિષથી એક લાક્ષાગૃહ (લાખનું ઘર) બનાવવું. તેમાં પ્રવેશ અને નિર્ગમન ગૂઢ રીતે કરાય તેવી રચના કરવી અને વિવાહ થઈ રહ્યા પછી જ્યારે તેમાં તે વધૂ સહિત સૂવા જાય ત્યારે રાત્રે અગ્નિ પ્રગટાવવો.' આ પ્રમાણેના વિચારમાં બંને સંમત થયાં. પછી પુષ્પચૂલ રાજાની કન્યા સાથે સંબંધ કરીને વિવાહની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવા માંડી.

તેઓનો આવો ક્રૂર આશય ધનુમંત્રીના જાણવામાં આવતાં તેણે દીર્ઘરાજા પાસે આવી અંજલિ જોડીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'રાજન્! મારો પુત્ર વરધનુ કળા જાણનાર અને નીતિકુશળ છે, તે હવેથી મારી જેમ તમારી આજ્ઞારૂપ રથની ધુરાને વહન કરનાર થાઓ. હું વૃદ્ધ વૃષભની જેમ ગમનાગમન કરવાને હવે અશક્ત થઈ ગયો છું, તેથી તમારી આજ્ઞાથી કોઈ ઠેકાણે જઈને કાંઈ ધર્મઅનુષ્ઠાન કરીશ.' મંત્રીનાં આવાં વચનથી 'આ મંત્રી કોઈ બીજે સ્થાને જઈ કપટ રચીને કાંઈ પણ અનર્થ કરશે.' એવી દીર્ઘને શંકા થઈ. "**બુદ્ધિમાનથી કોણ શંકા ન પામે?**" એટલે દીર્ઘરાજે માયાવડે મંત્રીને કહ્યું કે 'ચંદ્ર વિના રાત્રિની જેમ તમારા વિના આ રાજ્ય અમારે શા કામનું છે? માટે તમે અહીં જ રહીને દાનશાળા વિગેરેથી ધર્મ આચરો, બીજે સ્થાને જશો નહીં, કેમકે સારાં વૃક્ષોથી વનની જેમ તમારા જેવા પુરુષોથી જ રાજ્ય શોભે છે.'.

દીર્ઘરાજાના આ પ્રમાણેના કહેવાથી સદ્બુદ્ધિવાળા ધનુમંત્રીએ ગંગાનદીના તીર ઉપર જાણે ધર્મનો મહાસત્ર (દાનશાળા) હોય તેવો એક પવિત્ર દાનશાળાનો મંડપ કરાવ્યો, અને પોતે ત્યાં રહીને ગંગાના પ્રવાહની જેમ હમેશાં વટેમાર્ગુઓને અન્નદાન દેવાનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ પ્રવર્તાવ્યો. પછી દાન, માન અને ઉપકારવડે પ્રતીતિ યોગ્ય થયેલા

પુરુષોની પાસે બે કોષ દૂરથી સુરંગ કરાવીને લાક્ષાગૃહ સુધી મેળવી દીધી. પછી સ્નેહરૂપ આર્દ્ર વૃક્ષમાં જળ સમાન ગુપ્ત લેખ લખીને તેણે આ વૃત્તાંત પુષ્પચૂલ રાજાને જણાવ્યો. તે ખબર જાણી બુદ્ધિમાન પુષ્પચૂલે પોતાની દુહિતાને બદલે હંસીને સ્થાને બગલીની જેમ એક દાસીને મોકલી. પીત્તળની ઉપર ચઢાવેલા સુવર્ણરસ જેવી તે દાસીને લોકો પુષ્પચૂલની પુત્રી જાણવા લાગ્યા. અનુક્રમે આભૂષણોનાં મણિથી પ્રકાશતી તે દાસી નગરમાં પેઠી. પછી ગીતોના ધ્વનિ અને વાજિંત્રોના નાદથી આકાશને પૂરી દેતી અને હર્ષ પામતી ચુલનીદેવીએ તેને બ્રહ્મદત્ત સાથે પરણાવી. સાયંકાળે સર્વ લોકોને વિદાય કરી ચુલનીએ વધૂવરને પેલા લાક્ષાગૃહમા સૂવા મોકલ્યા બ્રહ્મદત્ત પણ બીજા પરિવારને વિદાય કરી વધૂ અને પોતાની છાયા જેવા મંત્રીપુત્ર વરધનુ સહિત ત્યાં શયન કરવા ગયો. મંત્રીકુમારની સાથે વાર્તાલાપ કરતા બ્રહ્મદત્તને જાગ્રત સ્થિતિમાં જ અર્ધ રાત્રિ નિર્ગમન થઇ **"મહાત્માઓને ઘણી નિદ્રા ક્યાંથી હોય ?"** પછી ચુલનીદેવીએ આજ્ઞા કરેલા અને નમાવેલા મુખવાળા પુરુષોએ લાક્ષાગૃહને અગ્નિ લગાડીને પછી 'અગ્નિ લાગ્યો, અગ્નિ લાગ્યો' એવો પોકાર કરવા માંડ્યો, તેથી જ જાણે પ્રેરાયો હોય તેમ અગ્નિએ લાક્ષાગૃહને ચોતરફથી બાળવા માડયુ. તે વખતે ચુલની અને દીર્ઘરાજાના દુષ્કૃત્યની અપકીર્ત્તિના પ્રસર જેવા ધૂમ્રના સમૂહે ભૂમિ અને આકાશ પૂરી દીધું. જાણે અત્યંત ક્ષુધાતુર હોય તેમ સર્વનો ગ્રાસ કરવાને માટે અગ્નિ સાત જિહ્વાવાળો છતાં જવાળાઓના સમૂહથી કોટી જિહ્વાવાળો થઇ ગયો. તે વખતે 'આ શું થયું ?' એમ બ્રહ્મદત્તે મંત્રીપુત્રને પૂછ્યું, એટલે તેણે સંક્ષેપથી ચુલની દેવીનું દુષ્ટ ચેષ્ટિત કહી સંભળાવ્યું. પછી કહ્યું કે મૃત્યુના કરની જેમ આ સ્થાનમાંથી તમારું આકર્ષણ કરવાને મારા પિતાએ અહીં સુધી એક સુરંગ કરાવી છે. તે તેમની દાનશાળા સુધી જાય છે, તેથી અહીં પાનીનો પ્રહાર કરવાવડે તેને ખુલ્લી કરીને વિવરદ્વારમાં યોગીની જેમ તમે તેમાં પ્રવેશ કરો.' પછી વાજિંત્રના પુટની જેમ પાનીના પ્રહારથી પૃથ્વીનું પુટ ભેદી નાખીને છિદ્રમાં દોરાની જેમ બ્રહ્મદત્ત મિત્રની સાથે તે સુરંગમા ચાલ્યો સુરગને છેડે ધનુમંત્રીએ બે અશ્વ તૈયાર રાખ્યા હતા, તેથી સુરંગની બહાર નીકળી રાજકુમાર અને મંત્રીકુમાર રેવંતની શોભાને અનુસરતા તે અશ્વો પર આરૂઢ થયા તે અશ્વ પચમધારાથી એક ગાઉની જેમ પચાસ યોજન સુધી એક શ્વાસે ચાલ્યા, જેથી ઊભા રહ્યા તે જ વખત ઉચ્છ્વાસ લેતાં જ મૃત્યુ પામ્યા. પછી તેઓ પોતાની રક્ષા કરવાને માટે પગે ચાલતાં અનુક્રમે કોષ્ટક નામના ગામની પાસે મુશ્કેલીથી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બ્રહ્મદત્તે મંત્રીકુમારને કહ્યું: 'મિત્ર વરધનુ ! અત્યારે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતી હોય તેમ ક્ષુધા અને તૃષા બન્ને મને અતિ પીડા કરે છે.' 'એક ક્ષણમાત્ર ગ્રહ જુઓ' એમ કહી મંત્રીપુત્રે ક્ષૌર કરાવવાની ઈચ્છાએ ગામમાંથી એક નાપિતને બોલાવ્યો. મંત્રીપુત્રના વિચારથી બ્રહ્મદત્તે પણ તે નાપિતની પાસે તરત જ વપન કરાવ્યું અને માત્ર શિખા જ રાખી પછી તેણે પવિત્ર એવાં કાષાય વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં, જેથી સધ્યાથી ઢંકાયેલા સૂર્યની જેવો તે જણાવા લાગ્યો. પછી વરધનુએ આપેલું બ્રહ્મસૂત્ર તેણે કંઠમાં ધારણ કર્યું, જેથી બ્રહ્મરાજાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તે બરાબર બ્રહ્મપુત્ર (બ્રાહ્મણ)નું સાદૃશ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. બ્રહ્મદત્તના વક્ષ:સ્થળમા શ્રીવત્સનું લાંછન હતું, તેને મંત્રીપુત્રે વાદળાંથી સૂર્યની જેમ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું.

આ પ્રમાણે બ્રહ્મદત્તે સૂત્રધારની જેમ અને મંત્રીપુત્ર વરધનુએ વિદૂષકની જેમ બધો

વેશ પરાવર્ત્તન કર્યો. પછી પર્વણીમાં સૂર્ય ચંદ્ર સાથે દેખાય તેમ તેઓ સાથે જ ગામમાં પેઠા. કોઇ ઉત્તમ બ્રાહ્મણે તેમને ભાગ્યવાન્ જાણીને નિમંત્રણ કર્યું અને તેણે રાજા જેવી ભક્તિથી ભોજન કરાવ્યું. " **પ્રાયઃ તેજના પ્રમાણમાં જ સત્કાર થાય છે.** " પછી તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ કુમારના મસ્તક પર અક્ષત નાખીને બે શ્વેત વસ્ત્ર અને એક અપ્સરા જેવી કન્યા આગળ ધરી. વરધનુ બોલ્યો: ' અરે મૂઢ! કસાઇ આગળ ગાયની જેમ આ પરાક્રમ કે કળામાં અજ્ઞાત જનના કંઠમાં આ કન્યાને તું શું જોઇને બાંધે છે ? ' એટલે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે " આ મારી ગુણવતી **બંધુમતી** નામે કન્યા છે. તેનો આ પુરુષ સિવાય બીજો કોઈ વર નથી, કારણ કે નિમિત્તિઆએ મને કહ્યું છે કે ' આ કન્યાનો પતિ પટ્ખંડ પૃથ્વીનો પાલક થશે ' તે નિશ્ચયથી આ જ પુરુષ છે. વળી તેણે જ મને જણાવ્યું હતું કે વસ્ત્રથી જેણે પોતાનું શ્રીવત્સ લાંછન ઢાંકેલું હોય એવો જે પુરુષ તારે ઘેર ભોજન કરવા આવે તેને તારે આ કન્યા આપવી." પછી તે બંધુમતી કન્યા સાથે બ્રહ્મદત્તનો વિવાહ થયો. " **ભોગીઓને અણચિંતવ્યા મનોવાંછિત ભોગ આવી મળે છે.**" તે રાત્રિ બધુમતીની સાથે રહી તેને આશ્વાસન આપીને બીજે દિવસ કુમાર ત્યાંથી અન્યત્ર જવા ચાલ્યો, કારણ કે " **શત્રુવાળા પુરુષો એક સ્થાને શી રીતે રહી શકે?** " પ્રાતઃકાળે તેઓ એક ગામે પહોંચ્યા. ત્યાં તેઓએ સાંભળ્યું કે ' દીર્ઘરાજાએ બ્રહ્મદત્તના બધા માર્ગ રુંધી લીધા છે.' તે સાંભળીને ઉન્માર્ગે ચાલતાં તેઓ એક મહાટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં જાણે દીર્ઘ રાજાના પુરુષો હોય તેમ અનેક ભયંકર શીકારી પ્રાણીઓએ તે અટવીને રુંધી લીધી હતી. તૃષા લાગેલા બ્રહ્મદત્તને ત્યાં એક વડના વૃક્ષ નીચે બેસાડીને મંત્રીકુમાર મન જેવા વેગથી જળ લેવા ચાલ્યો. ત્યાં દીર્ઘરાજાના પુરુષોએ ડુક્કરના બચ્ચાંને જેમ શ્વાન રુંધે તેમ રોષથી વરધનુને ઓળખવાથી રુંધી લીધો. પછી ' પકડો, પકડો, મારો, મારો, ' એમ ભયંકર શબ્દો બોલતા તેઓએ તે વરધનુને પકડીને બાંધી લીધો. તેણે સંજ્ઞાથી બ્રહ્મદત્તને જણાવી દીધું કે ' પલાયન કરો.' તેથી તત્કાળ કુમારે ત્યાંથી પલાયન કર્યું, કેમકે " **સમય આવે ત્યારે જ પરાક્રમ બતાવી શકાય છે.** " જેમ આશ્રમી પુરુષ એક આશ્રમથી બીજે આશ્રમે જાય તેમ બ્રહ્મદત્ત વેગથી તે અટવીમાંથી બીજી અટવીમાં જતો રહ્યો. ત્યાં વિરસ[1] અને નીરસ[2] ફળનો આહાર કરતાં બે દિવસ વીતાવ્યા ત્રીજે દિવસે એક તાપસ તેના જોવામાં આવ્યો. કુમારે પૂછ્યું: ' ભગવન્! તમારો આશ્રમ ક્યાં છે ? ' એટલે તે તપસ્વી તેને પોતાના આશ્રમમાં લઇ ગયો. " **તાપસોને અતિથિ પ્રિય હોય છે.**" ત્યાં તેણે કુળપતિને દીઠા, એટલે પિતાની જેમ તેણે હર્ષથી તેને નમસ્કાર કર્યો. " **અજાણી વસ્તુમાં પણ અંતઃકરણ સત્ય કલ્પના કરે છે.**" કુળપતિએ તેને પૂછ્યું કે ' વત્સ! તમારી આકૃતિ અત્યંત મધુર જણાય છે, તો મરુદેશમાં કલ્પવૃક્ષ જેમ તમારું અહીં આગમન કેમ થયું છે ? ' બ્રહ્મકુમારે તે મહાત્માનો વિશ્વાસ લાવીને પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો, કારણ કે " **પ્રાયઃ તેવા પુરુષોની પાસે કાંઇ પણ [3]ગોપ્ય હોતું નથી.** "

બ્રહ્મદત્તનો વૃત્તાંત સાંભળી કુળપતિ ખુશી થયા. તેણે હર્ષથી ગદ્ગદ્ અક્ષરે કહ્યું કે: ' વત્સ! એક આત્માના બે રૂપો થયેલ હોય તેમ હું તમારા પિતાનો લઘુ બંધુ છું, માટે

૧ ખરાબ રસવાળા. ૨ રસ વિનાના. ૩ ગોપવવા યોગ્ય.

હવે તમે તમારે ઘેર જ આવ્યા છો તેમ સમજી અહીં સુખે રહો અને અમારા તપવડે અમારા મનોરથની સાથે વૃદ્ધિ પામો.' પછી લોકોની દષ્ટિને આનંદ આપનાર અને અત્યંત વિશ્વવલ્લભ કુમાર તે તાપસના આશ્રમમાં રહ્યો. અનુક્રમે વર્ષાકાળ પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં રહીને બળદેવ પાસેથી કૃષ્ણની જેમ તે સર્વ શાસ્ત્ર, શસ્ત્ર અને અસ્ત્રવિદ્યા શીખ્યો. વર્ષાઋતુ વીત્યા પછી બંધુ જેવી શરદ્‌ઋતુ પ્રાપ્ત થઈ, એટલે તાપસો ફળાદિકને માટે વનમાં ગયા. તે વખતે કુળપતિએ આદરથી વાર્યો તો પણ બ્રહ્મદત્ત હાથીનાં બચ્ચાંઓની સાથે જેમ નાનું બચ્ચું જાય તેમ તે તેઓની સાથે વનમાં જવા ચાલી નીકળ્યો. આમ તેમ ફરતાં બ્રહ્મદત્તે કોઇ હાથીનાં મૂત્ર વિષ્ટા જોયા, એટલે કુશાગ્ર મતિવાળા તેણે જાણ્યું કે 'અહીં નજીકમાં જ કોઈ હસ્તી રહેલો હોવો જોઇએ.' પછી તાપસોએ તેને ઘણો વાર્યો, તથાપિ તે હાથીને પગલે પગલે પાચ યોજન સુધી ગયો. ત્યાં એક પર્વત જેવો હાથી તેના જોવામાં આવ્યો, એટલે મલ્લ જેમ મલ્લને બોલાવે તેમ તે નરહસ્તી કુમારે પર્યંકબદ્ધ થઇ. ઉગ્ર ગર્જના કરી તે ઉન્મત્ત હાથીને નિઃશંકપણે બોલાવ્યો, તેથી ક્રોધથી સર્વ અંગને ધુમવતો, સુંઢને સંકોચતો, કર્ણને નિશ્ચળ રાખતો અને તામ્રમુખ કરતો તે હસ્તી કુમાર પ્રત્યે દોડી આવ્યો. તે નજીક આવ્યો એટલે કુમારે તેને બાળકની જેમ છેતરવાને માટે વચમાં પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર નાંખ્યું. જાણે આકાશમાંથી વાદળાનો ખંડ પડ્યો હોય તેમ તે પડતા વસ્ત્રને ક્રોધી ગજેંદ્રે દંતુશળથી પ્રહાર કરવા માંડ્યા પછી વાદી જેમ સર્પને ખેલાવે તેમ રાજકુમારે અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાથી તે હાથીને લીલાવડે ખેલાવ્યો તે સમયે જાણે બ્રહ્મદત્તનો મિત્ર હોય તેમ અટવીમા અંધકાર સહિત વર્ષાદે આવીને જળની ધારાઓથી તે હાથીને ઉપદ્રવ કરવા માડ્યો, તેથી તત્કાળ તે ગજેંદ્ર વિરસ શબ્દ કરીને મૃગની જેમ નાસી ગયો. બ્રહ્મદત્ત કુમાર આખો દિવસ દિગ્મૂઢ થઈને તેની પાછળ ભમતો ભમતો એક નદીમાં પડ્યો, પરંતુ જાણે મૂર્ત્તિમાન્ આપત્તિ હોય તેવી તે નદીને કુમાર સહજમાં ઉતરી ગયો. તેના તીર ઉપર એક પુરાણું ઉજ્જડ થયેલું નગર તેના જોવામાં આવ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરતા કુમારે એક વંશજાલિકા જોઇ. તેમાં ઉત્પાતના કેતુ અને ચદ્ર હોય તેવા એક ખડ્ગ ને મ્યાન તેના જોવામાં આવ્યાં. શસ્ત્રના કૌતુકી કુમારે તે બંને વાનાં લઈને ખડ્ગવડે કદલીની જેમ તે વંશજાલિકાને છેદી નાખી તેવામા વંશજાળની અંદર જેનાં ઓષ્ઠદલ ફરકે છે એવુ એક મસ્તક સ્થળકમળની જેમ છેદાઇને પૃથ્વી પર પડેલું તેનાં જોવામાં આવ્યું, તેથી કુમારે વધારે તપાસ કરી તો તે વંશજાળમાં રહેલા અને ધૂમ્રપાન કરનારા સાધકને જોઇ 'કોઇ નિરપરાધી માણસને મેં મારી નાંખ્યો! મને ધિક્કાર છે!' એમ તે પોતાના આત્માની નિંદા કરવા લાગ્યો. ત્યાંથી આગળ ચાલતા કુમારે દેવલોકમાંથી પૃથ્વી ઉપર ઉતરેલું નંદન વન હોય એવું એક રમણિક ઉદ્યાન જોયું. તેમાં પ્રવેશ કરતાં સાત લોકની લક્ષ્મીનું ગ્હમ્ય એકઠું થયું હોય તેવો એક સાત ભૂમિકાવાળો પ્રાસાદ તેના જોવામાં આવ્યો. બ્રહ્મદત્ત તે આકાશ સુધી ઊંચા મહેલ પર ચઢ્યો, એટલે તેમાં હાથ પર વદન રાખીને બેઠેલી એક ખેચરી જેવી સુંદર સ્ત્રી તેના જોવામાં આવી કુમાર તેની પાસે આવી વિમળ વાણીએ બોલ્યો કેઃ 'તું કોણ છે? અહીં એકલી કેમ રહેલી છે? અને તારે શોક કરવાનું કારણ શું છે?' ભયભીત થયેલી તે બાળા ગદ્‌ગદ્ અક્ષરે બોલી કે: 'મારો વૃત્તાંત ઘણો મોટો છે, માટે પ્રથમ તમે કહો કે તમે કોણ છો? અને અહીં કેમ

આવ્યા છો ? ' બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો : 'પંચાલ દેશના બ્રહ્મરાજાનો હું બ્રહ્મદત્ત નામે કુમાર છું.' આવાં તેનાં વચન સાંભળતાં જ તે રમણી હર્ષથી ઊભી થઈ. તેનાં લોચનરૂપ અંજળિમાંથી ખરતાં આનંદાશ્રુના જળથી તેણે કુમારના ચરણમાં પાદ્ય (ચરણોદક) આપ્યું. પછી 'હે કુમાર ! સમુદ્રમાં ડૂબતાને વહાણની જેમ આ હું અશરણ બાળાને તમે શરણરૂપ અહીં આવ્યા છો.' એમ કહેતી તે બાળા રુદન કરવા લાગી. કુમારે પૂછ્યું 'તું કેમ રુવે છે ?' બાળા બોલી : 'હું તમારા મામા પુષ્પચૂલની **પુષ્પવતી** નામે પુત્રી છું, હજુ હું કન્યા છું, મારા પિતાએ તમને સંબંધ કરીને આપેલી છે. અન્યદા વિવાહને ઉન્મુખ થયેલી હું હંસીની જેમ ઉદ્યાનની વાપિકાના તીર ઉપર રમવા ગઈ હતી તેવામાં જાનકીને રાવણની જેમ **નાટ્યોન્મત્ત** નામનો એક દુષ્ટ વિદ્યાધર મને હરીને અહીં લાવ્યો છે. તે મારી દૃષ્ટિને સહન કરી શક્યો નહીં, તેથી શૂર્પણખાના પુત્રની જેમ વિદ્યાસાધનને માટે અહીંથી જઈને એક વંશજાલિકામાં ધૂમ્રપાન કરતો ઊર્ધ્વ પગે રહેલો છે. તે વિદ્યાધરને આજે વિદ્યા સિદ્ધ થવાની છે. વિદ્યા સિદ્ધ થયા પછી શક્તિમાન્ થયેલો તે મને પરણવા પ્રયત્ન કરશે.' તે સાંભળી કુમારે તેનો પોતે વધ કર્યાનો વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળીને તે રમણીને હર્ષ ઉપર હર્ષ થયો. પછી પરસ્પર અનુરક્ત થયેલા તે દંપતીએ ત્યાં ગાંધર્વ વિવાહ કર્યો. 'એ વિવાહ મંત્ર રહિત છે, તે છતાં સકામ દંપતીને માટે ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.' પછી વિચિત્ર વાર્ત્તાલાપવડે તેની સાથે ક્રીડા કરતાં બ્રહ્મદત્તે તે ત્રિયામા (રાત્રિ) એક યામા(પ્રહર)ની જેમ નિર્ગમન કરી.

પ્રાતઃકાળે આકાશમાં મૃગલીઓની જેવો ખેચર સ્ત્રીઓનો શબ્દ બ્રહ્મદત્તના સાંભળવામાં આવ્યો, એટલે 'અભ્ર વગરની વૃષ્ટિ જેવો આ અકસ્માત્ કોનો શબ્દ હશે ?" એમ બ્રહ્મદત્તે પુષ્પવતીને પૂછ્યું. પુષ્પવતી સંભ્રમવડે બોલી કે "હે પ્રિય ! તમારા શત્રુ નાટ્યોન્મત્ત વિદ્યાધરને **ખંડા** અને **વિશાખા** નામે બે બહેનો છે. તે વિદ્યાધરકુમારિકાઓનો આ શબ્દ છે. તેઓ પોતાના ભાઈને માટે વિવાહની સામગ્રી હાથમાં લઈને અહીં આવે છે, પરંતુ '**મનુષ્યે અન્યથા ચિંતવેલા કાર્યને દૈવ અન્યથા કરી દે છે !**' હે સ્વામિન્ ! હમણાં તમે ક્ષણવાર દૂર ખસી જાઓ, એટલે હું તમારા ગુણનું કીર્ત્તન કરીને તેમનો તમારી ઉપરના રાગ વિરાગનો ભાવ જાણી લઉં. હે પતિ ! જો તેમનો તમારા પર રાગ થશે તો હું તમને રાતી ધ્વજા બતાવીશ અને વિરાગ હશે તો શ્વેત ધ્વજા બતાવીશ. જો શ્વેત ધ્વજા બતાવું તો તમારે બીજી તરફ ચાલ્યા જવું અને રાતી ધ્વજા બતાવું તો અહીં આવવું." બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો : 'હે ભીરુ ! તમે બીવો નહી, હું બ્રહ્મરાજાનો કુમાર છું, તેથી એ સ્ત્રીઓ તોષ કે રોષ પામવાથી મને શું કરી શકવાની છે ?' પુષ્પવતી બોલી : 'હું તે વિદ્યાધરી માટે કહેતી નથી, પણ તેમના સંબંધી ખેચરો તમારી સાથે વિરોધ કરે નહીં તે માટે કહું છું.' પછી બ્રહ્મદત્ત તેણીનાં ચિત્તની અનુવૃત્તિથી એક બાજુ છુપાઇ રહ્યો. થોડીક વારમાં પુષ્પવતીએ શ્વેત ધ્વજા ચલાવી એટલે કુમાર તે જોઇને પ્રિયાનો આગ્રહ હોવાથી હળવે હળવે તે પ્રદેશમાંથી બીજે ચાલ્યો ગયો, નહીં તો "**તેવા નરોને ભય હોતો નથી.**"

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં આકાશની જેવા દુર્ગાહ અરણ્યનું ઉલ્લંઘન કરીને સાયંકાળે થાકેલો તે સમુદ્રની જેવા એક મહાન્ સરોવરની પાસે આવ્યો. પછી માનસસરોવરમાં

ઐરાવતની જેમ બ્રહ્મદત્તે તેમાં પ્રવેશ કરી, સ્વચ્છંદે સ્નાન કરીને તેના અમૃત જેવા જળનું પાન કર્યું. તેમાંથી નીકળી ભમરીના શબ્દવડે જેમ કરેળીઓ આવે તેમ તેના સ્નાનોચિત એવા ઉત્તર પશ્ચિમ (વાયવ્ય દિશાના) તીર ઉપર તે આવ્યો. ત્યાં વૃક્ષલતાના કુંજમાં સાક્ષાત્ વનની અધિદેવતા હોય તેવી એક સુંદરી પુષ્પ વીણતી તેના જોવામાં આવી. તેને જોઇને કુમાર વિચારવા લાગ્યો કે 'જન્મથી માંડીને રૂપ રચવાનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં પ્રાંતે બ્રહ્માને આવું રૂપ રચવાનું કૌશલ્ય પ્રાપ્ત થયું હશે એમ જણાય છે.' કુમાર આમ વિચાર કરે છે તેવામાં દાસીની સાથે બોલતી અને ડોલરનાં પુષ્પ જેવાં કટાક્ષવડે જાણે કુમારના કંઠમાં માળા નાખતી હોય તેમ તે કન્યા કુમારને જોતી જોતી બીજી તરફ ચાલી. તેને જોતો જોતો કુમાર પણ બીજી તરફ ચાલ્યો, તેવામાં વસ્ત્ર, આભૂષણ અને તાંબૂલને લઇને એક દાસી કુમાર પાસે આવી. તેણે કુમારને વસ્ત્રાદિક આપીને કહ્યું કે: 'હે ભદ્ર ! અહીં જે સુંદર કન્યા તમારા જોવામાં આવી છે તેણીએ સ્વાર્થસિદ્ધના કોલની જેમ આ સર્વ વસ્ત્રાદિક તમારે માટે મોકલાવ્યાં છે અને તેણે મને આજ્ઞા કરી છે કે એ કુમારને પિતાના મંત્રીને ઘેર લઇ જા, કારણ કે તે સર્વ યોગ્યતા જાણે છે.' પછી બ્રહ્મદત્ત તે દાસીની સાથે **નાગદેવ** મંત્રીને ઘેર ગયો. તેના સદ્ગુણોથી આકર્ષાયો હોય તેમ મંત્રી તેને જોઈ સામો ઊભો થયો એટલે "હે મંત્રીરાજ ! શ્રીકાંતા રાજપુત્રીએ આ મહાભાગને મોકલ્યા છે.' આવો સંદેશો કહીને દાસી ચાલી ગઈ. મંત્રીએ સ્વામીની જેમ ઉપાસના કરેલા બ્રહ્મદત્તની ક્ષણની જેમ રાત્રિ નિર્ગમન થઈ ગઇ. રાત્રિ નિર્ગમન થયા પછી મંત્રી તેને રાજકુળમાં લઇ ગયા. રાજાએ બાળસૂર્યની જેમ તેની અર્ઘ્યાદિકથી પૂજા કરી. પછી વંશ-કુળાદિક પૂછ્યા વગર રાજાએ કુમારને પોતાની પુત્રી આપી. **"ચતુરજનો સર્વ વૃત્તાંત આકૃતિ ઉપરથી જ જાણી લે છે."** પાણિગ્રહણ સમયે તેના હાથને પોતાના હાથથી દબાવતો કુમાર જાણે સર્વ બાજુથી અનુરાગને સંક્રમિત કરતો હોય તેમ તે કુમારીને પરણ્યો. એક વખતે બ્રહ્મદત્તે એકાંતમાં ક્રીડા કરતાં તે રાજકુમારીને પૂછ્યું કે 'મારું કુળ જાણ્યા વગર તારા પિતાએ તને મારી સાથે કેમ પરણાવી ?' દાંતનાં કિરણોથી અધરને ઉજ્વલ કરતી શ્રીકાંતા બોલી :"હે સ્વામિન્ ! વસંતપુર નગરમાં **શબરસેન** નામે રાજા હતો. મારા પિતા તેના પુત્ર છે. મારા પિતામહના મૃત્યુ પછી રાજ્ય ઉપર મારા પિતા આવ્યા, પરન્તુ ક્રૂર ગોત્રીઓએ તેમને ઘણા હેરાન કર્યા, તેથી તે બળ, વાહન લઇ આ પલ્લીમાં આશ્રય કરીને રહ્યા છે. અહીં રહ્યા છતાં બરુના વૃક્ષને જળના વેગની જેમ તેમણે ભિલ્લ લોકોને નમાવી દીધા છે અને ગામ વિગેરેનો ઘાત કરીને અર્થાત્ ગામ ભાંગીને કે ધાડ પાડીને મારા પિતા પોતાના પરિવારનું પોષણ કરે છે. ચાર ઉપાયોને અંતે જેમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ચાર પુત્રો થયા પછી હું તેમને અતિ વહાલી પુત્રી થઈ છું. મને યૌવનવતી જોઇને મારા પિતાએ મને કહ્યું કે 'જે સર્વ રાજાઓ તારી અપેક્ષા કરે છે તેઓને તારે દૃષ્ટિએ જોવા અને તેમાંથી જે તને યોગ્ય લાગે તેના તારે મને ખબર આપવા.' પિતાનાં આવાં વચનથી ત્યારપછી ચક્રવાકીની જેમ હું તે સરોવર ઉપર રહી સર્વ પાંથજનોને જોતી હતી તેવામાં જ્યાં મનોરથની પણ ગતિ થાય નહીં એવા અને અતિ દુર્લભ એવા તમે મારા ભાગ્યની વૃદ્ધિથી અહીં આવી ચડ્યા અને મારું પાણિગ્રહણ કરીને મને કૃતાર્થ કરી."

એક વખતે તે પલ્લિપતિ કોઇ ગામ ભાંગવાને ચાલ્યો, એટલે બ્રહ્મદત્તકુમાર પણ

તેની સાથે ગયો, કેમકે "**ક્ષત્રિયોનો એવો ક્રમ છે.**" પછી ભિલ્લોએ ગામ લૂંટવા માંડ્યું, તેવામાં મંત્રીપુત્ર **વરધનુ** સરોવર તીરે આવી હંસની જેમ કુમારના ચરણકમળમાં પડ્યો. પછી કુમારને કંઠે વળગીને તે મુક્તકંઠે રોઇ પડ્યો, કેમકે "**ઇષ્ટ જનનાં દર્શન વખતે પૂર્વ દુઃખ પણ તાજાં થાય છે.**" કુમારે અમૃતના ગંડૂપ જેવા કોમળ આલાપથી તેને આશ્વાસન આપીને પૂછ્યું, એટલે મંત્રીકુમારે પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો: "હે નાથ! તમને વડના વૃક્ષ નીચે મૂકીને હું જળ લેવા ગયો હતો ત્યાં આગળ ચાલતાં એક અમૃતના કુંડ જેવું મોટું સરોવર મેં જોયું તેમાંથી તમારે માટે કમળના પત્રમાં જળ લઇને હું પાછો આવતો હતો, તેવામાં જાણે યમદૂત હોય તેવા અનેક કવચધારી સુભટોએ મને અટકાવ્યો. તેઓ મને પૂછવા લાગ્યા કે 'હે વરધનુ! કહે, બ્રહ્મદત્ત કયાં છે?' મેં કહ્યું કે 'હું જાણતો નથી.' એટલે તેઓએ ચોરની પેઠે મને મારવા માંડ્યો તેથી મેં કહ્યું કે 'બ્રહ્મદત્તને કોઇ વાઘ ખાઇ ગયો છે' તેઓ બોલ્યા કે 'તે સ્થાન બતાવ' એટલે આમતેમ ભમતો હું તમારા દર્શનમાર્ગમાં આવ્યો અને મેં તમને નાસી જવાની સંજ્ઞા કરી. પછી કોઇ તાપસે મને ગૂટિકા આપી હતી, તે મેં મુખમાં નાખી તે ગૂટિકાના પ્રભાવથી હું સંજ્ઞા રહિત થઇને પડી ગયો, એટલે 'આ તો મરી ગયો' એમ ધારી તેઓ મને છોડીને ચાલ્યા ગયા. તેઓના ગયા પછી ઘણીવારે મેં તે ગૂટિકા મુખમાંથી કાઢી. પછી નષ્ટ થયેલા અર્થની જેમ તમને શોધવાને માટે ભમતો હું કોઇ એક ગામમાં આવ્યો. ત્યાં કોઇ ઉત્તમ તાપસ મારા જોવામાં આવ્યા. જાણે તપનો રાશિ હોય તેવો તે તાપસને મેં પ્રણામ કર્યા. મને જોઇને તે તાપસે કહ્યું–'વરધનુ! હું તારા પિતા ધનુનો મિત્ર છું. હે મહાભાગ! તારી સાથે ભાગેલો બ્રહ્મદત્ત કયાં છે?' મેં કહ્યું: 'બધું વિશ્વ જોયું પણ તેનો પત્તો નથી.' મારી આવી દુઃકથારૂપ ધૂમાડાથી જેનું મુખ મ્લાન થયેલું છે એવા તે. તાપસે કહ્યું કે 'જ્યારે તે લાક્ષાગૃહ દગ્ધ થયું, ત્યારે પ્રાતઃકાળે દીર્ઘરાજાએ જોયું તો તેમાંથી એક જ બળી ગયેલું મુડદું નીકળ્યું, ત્રણ મુડદાં નીકળ્યા નહી અંદર તપાસ કરતાં સુરંગ જોવામાં આવી અને તેને છેડે અશ્વનાં પગલાં દીઠાં, એટલે 'તમે બન્ને ધનુમંત્રીની બુદ્ધિથી જ નાસી ગયા છો' એમ માનીને દીર્ઘરાજા ધનુમંત્રી ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો પછી તમો બન્નેને બાંધી લાવવાને માટે દીર્ઘરાજાએ પ્રત્યેક દિશાએ સૂર્યના તેજની જેવા અસ્ખલિત ગતિવાળા ઘોડેસ્વારોને મોકલવાની આજ્ઞા કરી. ધનુ મંત્રી તરત જ ત્યાંથી નાસી ગયા અને મારી માતાને દીર્ઘરાજાએ નરકની જેવા ચાંડાળના પાડામાં નાખી.' ગુમડાં ઉપર ફોલ્લી થઈ હોય તેમ તાપસ પાસેથી આ વાર્ત્તા સાંભળીને આર્ત્ત થયેલો હું દુઃખ ઉપર દુઃખ પામીને કાંપિલ્ય નગરે ગયો, અને કપટથી એક કાપાલિકનો વેષ લઇને ચંડાળના પાડામાં નિરંતર ઘેર ઘેર ફરવા લાગ્યો, બેસવા લાગ્યો અને જોવા લાગ્યો. તે લોકો મને ત્યાં ભમવાનું કારણ પૂછતાં ત્યારે હું કહેતો કે 'હું માતંગી (ચંડાલી) વિદ્યા સાધું છું, તેનો એવો કલ્પ છે.' ત્યાં ભમતાં ભમતાં ત્યાંના રક્ષકની સાથે મારે વિશ્વાસપાત્ર મૈત્રી થઈ. "**માયાથી શું સાધ્ય થતું નથી?**"

એક દિવસે મેં તે રક્ષકદ્વારા મારી માતાને કહેવરાવ્યું કે 'તમારા પુત્રનો મિત્ર કૌંડિય મહાવ્રતધારી થયો છે, તે તમને અભિવંદન કરે છે.' બીજે દિવસે હું જાતે માતાની

પાસે ગયો, તેમને પેલી ગૂટિકા સહિત બીજોરાનું ફળ આપ્યું. તે ફળ ખાવાથી મારી માતા સંજ્ઞા રહિત થઈ ગઇ, એટલે કોટવાળે તેમને મરેલી ધારીને રાજાને જણાવ્યું. રાજાએ તેના શરીરના સંસ્કારને માટે પોતાના સેવકોને આજ્ઞા કરી. તે વખતે તેમની પાસે જઇને મેં કહ્યું કે: 'અરે રાજપુરુષો ! જો આ વખતે આ સ્ત્રીને મૃતસંસ્કાર કરશો તો રાજાની ઉપર મોટો અનર્થ થશે.' તે સાંભળી તેઓ ચાલ્યા ગયા. પછી મેં પેલા પુરરક્ષકને કહ્યું કે: 'જો તું સહાય આપે તો સર્વ લક્ષણવાળી આ સ્ત્રીના શબવડે હું એક મંત્ર સાધું.' પુરરક્ષકે તેમ કરવાની હા પાડી એટલે તેની સાથે સાયંકાળે માતાને દૂર સ્મશાનમાં લઇ ગયો. ત્યાં માયા-કપટવડે શુદ્ધ સ્થંડિલ (જમીન) ઉપર મેં મંડળ વિગેરે કર્યાં. પછી નગરદેવીઓને બળિદાન આપવા માટે સામાન લેવા સારુ તે આરક્ષકને મોકલ્યો. તેના ગયા પછી મેં મારી માતાને બીજી ગૂટિકા આપી, એટલે તત્કાળ નિદ્રાનો છેદ થયો હોય તેમ તે બગાસાં ખાતી ખાતી સચેતન થઇ. પ્રથમ તો તે રુદન કરવા લાગી, એટલે મેં મારી ઓળખાણ આપીને તેને શાંત કરી પછી હું કચ્છ ગ્રામમાં રહેતા મારા પિતાના મિત્ર **દેવશર્માને** ઘેર તેમને લઈ ગયો ત્યાંથી નીકળીને અનેક સ્થાનકે પરિભ્રમણ કરતો અને તમને શોધતો શોધતો અહીં આવ્યો સદ્‌ભાગ્યે મારા પુણ્યના રાશિ જેવા તમે અહીં મારા જોવામાં આવ્યા." આ પ્રમાણે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહીને પછી વરધનુએ પૂછ્યું: 'હે બંધુ ! મારાથી જુદા પડ્યા પછી તમે કયા ગયા અને શી રીતે રહ્યા તે કહો.' એટલે બ્રહ્મદત્તે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત તેને નિવેદન કર્યો. બન્ને મિત્રો આ પ્રમાણે વાત કરે છે તેવામાં કોઇએ આવીને તેમને જણાવ્યું કે: 'આ ગામમાં દીર્ઘરાજાના સુભટો આવ્યા છે. તેઓ તમારા બન્નેની જેવા રૂપની આકૃતિઓ બતાવી ગામના લોકોને પૂછે છે કે આવી આકૃતિવાળા કોઈ બે પુરુષ અહીં આવ્યા છે ? તે વાણી સાંભળીને હું અહીં આવ્યો ત્યાં તો તમને બન્નેને તેવીજ આકૃતિવાળા મેં અહીં જોયા, માટે હવે તમને જેમ રુચે તેમ કરો' આ પ્રમાણે કહીને તે પુરુષ ચાલ્યો ગયો. પછી બ્રહ્મદત્ત અને મંત્રીપુત્ર બન્ને હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ તત્કાળ અરણ્યમાં નાસી ગયા. અનુક્રમે તેઓ કૌશાંબીપુરી પાસે આવ્યા.

તે નગરીના ઉદ્યાનમાં તે નગરના રહેનારા સાગરદત્ત શેઠના અને બુદ્ધિલના કુકડાની લડાઇ થતી હતી. તેમાં હારજીત ઉપર એક લક્ષ દ્રવ્યનું પણ(શરત) કરવામાં આવ્યું હતું. તે આ બન્ને કુમારના જાણવામાં આવ્યું. બન્ને કુકડા ખેંચવાના સાણસા હોય તેવા તીક્ષ્ણ નખોથી અને ચાંચોથી ઉછળી ઉછળીને યુદ્ધ કરતા હતા. તેમાં સાગરદત્તનો કુકડો જાતિવાન હતો, બુદ્ધિલનો કુકડો જાતિવાન ન હતો. થોડી વાર યુદ્ધ થયા પછી બ્રહ્મદત્તે બુદ્ધિલના કુકડાના પગમાં યમરાજની દૂતી, જેવી તીક્ષ્ણ લોઢાની સોયો જોઇ. તેની બુદ્ધિલને ખબર પડતાં તેણે છાની રીતે અર્ધલાખ દ્રવ્ય બ્રહ્મદત્તને આપવાને ઈચ્છ્યું, તો પણ તે ન સ્વીકારતાં તે વૃત્તાંત લોકોને જણાવ્યો પછી બ્રહ્મદત્તે પેલી લોઢાની સોયો ખેંચી લઇને બુદ્ધિલના કુકડાને સાગરશ્રેષ્ઠીના કુકડાની સામે ફરી વાર યુદ્ધ કરવા જોડ્યો, એટલે સોય વગરના બુદ્ધિલના કુકડાને સાગરશેઠના કુકડાએ ક્ષણવારમાં ભગ્ન કરી નાખ્યો. "**કપટીનો જય ક્યાં સુધી થાય ?**" એ પ્રમાણે થયેલા વિજયથી હર્ષ પામેલો સાગરદત્ત બ્રહ્મદત્ત અને મંત્રીપુત્ર કે જે વિજય અપાવવાથી મિત્રરૂપ થઈ ગયા હતા

તેમને પોતાના રથમાં બેસાડીને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. ત્યાં તેઓ પોતાના ઘરની જેમ બહુ દિવસ રહ્યા. એક વખતે બુદ્ધિલના સેવકે વરધનુ પાસે આવીને કાંઇક કહ્યું. તેના ગયા પછી વરધનુએ કુમારને કહ્યું કે 'જુઓ! બુદ્ધિલે જે અર્ધલાખ દ્રવ્ય તમને આપવાનું કહ્યું હતું તે આજે મોકલાવ્યું છે.' એમ કહી નિર્મળ, સ્થૂળ અને વર્તુલાકાર મોતીવડે શુક્રના તારામંડળને અનુસરતો એક હાર તેણે બતાવ્યો. તે હારની સાથે પોતાના નામથી અંકિત એક લેખ બ્રહ્મદત્તના જોવામાં આવ્યો. તે વખતે મૂર્ત્તિમાન સંદેશો હોય તેવી વત્સા નામની એક તાપસી પણ ત્યાં આવી. તે બન્ને કુમારના મસ્તક પર આશીર્વાદ સાથે અક્ષત નાખી, વરધનુને એક તરફ લઇ જઇ કાંઇક વાત કહીને ચાલી ગઇ. પછી મંત્રીપુત્રે બ્રહ્મદત્તને કહ્યું: "આ હારની સાથે જે લેખ છે તેનો પ્રત્યુત્તર લેવાને માટે તે આવી હતી. તેણે જ્યારે કહ્યું કે 'હારની સાથે બ્રહ્મદત્તનો લેખ છે.' ત્યારે મેં પૂછ્યું કે 'બ્રહ્મદત્ત કોણ?' એટલે તે બોલી. 'આ નગરમાં એક શેઠની **રત્નવતી** નામે પુત્રી છે, પણ તે રૂપાંતર કરી કન્યાપણું લઇને જાણે રતિ જ પૃથ્વી પર આવી હોય તેવી જ રૂપવંત છે. તે દિવસે સાગરદત્ત અને બુદ્ધિલના કુકડાનું યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે તેણીએ આ બ્રહ્મદત્તને જોયા છે. ત્યારથી કામાર્ત્ત થઇને તે તરફડે છે, શાંતિ પામતી નથી અને 'બ્રહ્મદત્ત મારું શરણ હો!' એમ તે બોલ્યા કરે છે. એક વખતે તેણે પોતે આ લેખ લખી હારની સાથે મેળવી મને આપ્યો અને કહ્યું કે 'આ બ્રહ્મદત્તને મોકલવો.' પછી મેં દાસીની સાથે તે લેખ મોકલાવ્યો અને તેના ખબર આપીને તેણીને આશ્વાસન આપ્યું.' આ પ્રમાણે તેની વાત સાંભળ્યા પછી મેં પણ તમારા નામનો પ્રતિલેખ આપીને તેને વિદાય કરી છે."

વરધનુનાં આવાં વચન સાંભળી બ્રહ્મદત્ત દુર્વાર કામના તાપથી પીડિત થયો અને મધ્યાહ્ન સૂર્યના કિરણોથી તપેલા હાથીની જેમ તે સુખે રહી શક્યો નહીં.

આ અરસામાં કૌશાંબી નગરીના સ્વામી પાસે દીર્ઘરાજાએ મોકલેલા સુભટો નષ્ટ થયેલા શલ્યની જેમ બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુને શોધવા માટે આવ્યા. કૌશાંબીના રાજાની આજ્ઞાથી અહીં તે બન્નેની શોધ થવા માંડી. તેની ખબર પડતાં સાગરદત્તે તેમને નિધાનની જેમ ભૂમિગૃહમાં સંતાડ્યા. તેમની ત્યાંથી બહાર જવાની ઇચ્છા થતાં તે જ રાત્રિએ રથમાં બેસાડીને સાગરદત્ત તેમને કેટલેક દૂર લઇ ગયો. પછી પોતે પાછો વળ્યો. બન્ને જણ આગળ ચાલ્યા ત્યાં નંદનવનમાં દેવીની જેમ તે નગરીના ઉદ્યાનમાં એક સુંદર સ્ત્રી તેમના જોવામાં આવી. તે બંનેને જોઇને 'તમને આવતાં આટલી બધી વાર કેમ લાગી?', એમ તેણીએ આદરથી પૂછ્યું, એટલે તેઓ વિસ્મય પામી બોલ્યા: 'ભદ્રે! અમે કોણ છીએ? અને તું અમને શી રીતે ઓળખે છે?' તે બોલી: "આ નગરીમાં **ધનપ્રભવ** નામે કુબેરના બંધુ જેવો ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી છે. તેમને આઠ પુત્રો થયા પછી બુદ્ધિના આઠ ગુણ ઉપરાંત વિવેકલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય તેમ હું એક પુત્રી થઇ છું. ઉત્કટ યૌવનવતી થતાં મેં વરની પ્રાપ્તિને માટે આ ઉદ્યાનમાં એક યક્ષનું બહુ પ્રકારે આરાધન કર્યું, કેમકે '**સ્ત્રીઓને પતિપ્રાપ્તિ સિવાય બીજો કાંઇ પણ મનોરથ હોતો નથી.**' ભક્તિથી સંતુષ્ટ થયેલા યક્ષે મને વરદાન આપ્યું કે 'બ્રહ્મદત્ત નામે ચક્રવર્તી તારો ભર્તા થશે. જે સાગરદત્ત અને બુદ્ધિલ શ્રેષ્ઠીના કુકડાને બરાબર જોડી દેનારો, શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળો

અને મિત્ર સાથે રહેનારો હોય તે બ્રહ્મદત્ત છે એમ તારે ઓળખી લેવો. વળી આ મારા મંદિરમાં રહેતાં જ તને બ્રહ્મદત્તનો મેળાપ થશે.' યક્ષનાં આવાં વચન પ્રમાણે તમે અહીં મળ્યા છો, તેથી હે સુંદર ! તે બ્રહ્મદત્ત તમે જ છો, માટે અહીં આવો, અહીં આવો, અને જળના પૂર જેવા તમારા સંગથી ચિરકાળ થયેલા વિરહાગ્નિથી પીડિત એવી મને શાંત કરો." બ્રહ્મદત્તે તેમ કરવાને અંગીકાર કર્યું. પછી તેણીના અનુરાગની જેમ તેને પણ રથમાં બેસાડી. આગળ ચાલતાં 'અહીંથી કયાં જશું ?' એમ તેને પ્રીતિથી પૂછ્યું, એટલે તે બોલી કે 'અહીં મગધપુરમાં ધનાવહ નામે મારા કાકા રહે છે તે આપણો ઘણો સત્કાર કરશે, માટે તે તરફ ચાલો.' રત્નવતીની આવી વાણીથી બ્રહ્મદત્તે મંત્રીપુત્રને સારથિ કરીને તે બાજુ ઘોડા હંકાવ્યા. ક્ષણવારમાં કૌશાંબીના પ્રદેશને ઉલ્લંઘીને બ્રહ્મદત્ત વિગેરે જાણે યમરાજનું સ્થાન હોય તેવી ભયંકર અટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં સુકંટક અને કંટક નામના બે ચોરની સેનાના નાયક હતા. તેઓએ હાથી જેમ શ્વાનને રુંધે તેમ બ્રહ્મદત્તને રુંધ્યો અને કાળરાત્રીના જાણે બે પુત્ર હોય તેવા તે ચોરનાયકોએ સૈન્ય સહિત આકાશમાં મંડપ રચે તેમ બાણોથી તેમને આચ્છાદન કરી દીધા. તે વખતે મેઘ જેમ જળધારાથી દાવાનળને નિષેધે તેમ ધનુષ્ય ધારણ કરેલા બ્રહ્મદત્તકુમારે ગર્જના કરીને બાણોવડે તે ચોરોની સેનાને નિષેધી. કુમારનાં બાણોના વરસાદથી તે બંને ચોરનાયકો સૈન્ય લઇને નાસી ગયા, કેમકે **"સિંહ પ્રહાર કરે ત્યારે હરિણ કેમ ટકી શકે ?"** પછી મંત્રીપુત્રે કુમારને કહ્યું: 'સ્વામિન્ ! યુદ્ધ કરી થાકી ગયા હશો, માટે બે ઘડી આ રથમાં જ સૂઇ જાઓ.' એટલે યુવાન હાથી જેમ હાથિણી સાથે પર્વતના નિતંબ પર સૂવે, તેમ બ્રહ્મદત્ત રત્નવતી સાથે રથમાં સૂઈ ગયા. અનુક્રમે રાત્રિ પ્રભાતરૂપે થઇ, એટલે તેઓ એક નદી સમીપે આવ્યા. ત્યાં ઘોડાઓ શ્રાંત થવાથી ઊભા રહ્યા અને કુમાર પણ જાગૃત થયો. જાગીને જુએ છે તો રથના અગ્રભાગમાં મંત્રીકુમારને દીઠો નહીં, એટલે 'તે જળ લેવાને ગયેલ હશે' એવું ધારી તેણે વારંવાર ઘણી બૂમો પાડી, પણ તેનો પાછો જવાબ મળ્યો નહીં અને રથના અગ્રભાગને પંકિલ જોયો, એટલે તે 'અરે હું હણાઇ ગયો' એમ વિલાપ કરતો રથમાં મૂર્છા ખાઇને પડ્યો. થોડી વારે સંજ્ઞા પામીને બોલ્યો કે; 'અરે મિત્ર વરધનુ ! તું કયાં ગયો ?' આ પ્રમાણે આક્રંદ કરતા બ્રહ્મદત્તને રત્નવતી સમજાવવા લાગી: "હે નાથ ! તમારા મિત્ર વરધનુ મૃત્યુ પામ્યા નથી એમ નિશ્ચય થાય છે, માટે વાણીમાત્રથી પણ તેનું અમંગળ કરવું ઉચિત નથી. તે અવશ્ય તમારા કાર્યને માટે કોઇ સ્થાનકે ગયેલ હશે, કેમકે ઉત્તમ મંત્રીઓ સ્વામીને પૂછ્યા વગર પણ સ્વામીના કાર્યને માટે જાય છે. તમારા ઉપરની ભક્તિથી જ રક્ષણ કરાયેલા જરૂર તે પાછા આવશે, કારણ કે **'સેવકોને સ્વામિભક્તિનો પ્રભાવ જ કવચરૂપ થાય છે.'** વળી જ્યારે આપણે સ્થાનકે પહોંચશું ત્યારે માણસો મોકલીને તેની શોધ કરાવશું. હમણાં આ યમરાજની જેવા વનમાં વધારે રોકાવું યોગ્ય નથી." રત્નવતીનાં આવાં વચનથી બ્રહ્મદત્તે અશ્વોને હંકાર્યા અને તેઓ થોડા વખતમાં મગધ દેશના સીમાડાના ગામમાં આવ્યાં. **"અશ્વને અને પવનને શું દૂર છે ?"**

તે ગામનો નાયક સભા કરીને બેઠો હતો. તે બ્રહ્મદત્તને જોતાં જ તેને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. **'મહત્પુરુષો અજાણ્યા હોય તો પણ માત્ર મૂર્તિનાં દર્શનથી જ પૂજાય છે.'** ગ્રામાધિપે પૂછ્યું કે 'તમે શોકગ્રસ્ત કેમ જણાઓ છો ?' બ્રહ્મદત્તે કહ્યુ કે:

'એક મારો મિત્ર ચોર લોકોની સાથે યુદ્ધ કરતાં કયાંક ચાલ્યો ગયો છે.' ગ્રામાધિપે કહ્યું કે: 'સીતાની શોધ જેમ હનુમાન લાવ્યા હતા તેમ હું તમારા મિત્રની શોધ લાવીશ.' આ પ્રમાણે કહીને તે ગ્રામાધીશ તે મહાટવીમાં સર્વત્ર ફરી વળ્યો. પછી તેણે પાછા આવીને કહ્યું કે: 'આખા વનમાં કોઈ પણ મનુષ્ય જોવામાં આવ્યું નહીં, માત્ર પ્રહાર કરવાથી પડી ગયેલું આ એક બાણ મારે હાથ આવ્યું છે.' તેનાં આવાં વચન સાંભળીને 'જરૂર વરધનુ માર્યો ગયો' એમ ચિંતા કરતાં બ્રહ્મદત્તને શોકની જેવી જ અંધકારવાળી રાત્રિ પ્રાપ્ત થઈ. રાત્રિને ચોથે પહોરે ત્યાં ચોર આવ્યા. તેઓ કામદેવથી પ્રવાસીઓ જેમ સ્વસ્થાને જાય તેમ કુમારના બળથી ભગ્ન થઈને નાસી ગયા.

બીજે દિવસે તે ગ્રામણીને લઈને કુમાર ત્યાંથી અનુક્રમે રાજગૃહીપુરીએ આવ્યો. ત્યાં રત્નવતીને નગરની બહાર તાપસના આશ્રમમાં રાખીને તેણે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરમાં પેસતાં જ એક હવેલીના ગોખમાં બેઠેલી જાણે સાક્ષાત્ **રતિ** અને **પ્રીતિ** હોય તેવી બે નવયૌવના સ્ત્રીઓ તેના જોવામાં આવી. તે સ્ત્રીઓ કુમારને જોતાં તરત જ બોલી કે: 'અરે ભદ્ર! તે વખતે પ્રેમીજનને છોડીને તમે ચાલ્યા ગયા તે શું તમને યોગ્ય લાગે છે?' બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો કે: 'મારા પ્રેમીજન કોણ? મેં તેનો કયારે ત્યાગ કર્યો? હું કોણ છું? અને તમે બે પણ કોણ છો?' તે બોલી: 'હે નાથ! પ્રસન્ન થાઓ, અહીં પધારો અને વિશ્રામ લ્યો.' તેમનાં આવાં મધુર આલાપથી બ્રહ્મદત્ત તેના ઘરમાં ગયો, એટલે તેણીએ થોડી વાર બેઠા પછી બ્રહ્મદત્તને સ્નાન ભોજન કરાવ્યું. પછી તેઓએ પોતાની કથા કહેવા માંડી.

"વિદ્યાધરોનું નિવાસસ્થાન, સુવર્ણમય શિલાઓથી નિર્મળ અને જાણે પૃથ્વીનું તિલક હોય તેવો **વૈતાઢય** નામે પર્વત છે. તેની દક્ષિણ શ્રેણીમાં **શિવમંદિર** નામના નગરમાં અલકાપુરીમાં કુબેરની જેમ **જ્વલનશિખ** નામે રાજા છે. મેઘને વિદ્યુતની જેમ તે વિદ્યાધરપતિ રાજાને કાંતિથી દિશાઓના મુખને પ્રકાશિત કરનારી **વિદ્યુચ્છિખા** નામે પ્રિયા છે. તેમને **નાટયોન્મત્ત** નામનો પુત્ર અને તેનાથી નાની **ખંડા** અને **વિશાખા** નામે અમે બે પ્રાણપ્રિય પુત્રીઓ છીએ. એક વખતે પોતાના મહેલમાં અમારા પિતા તેમના **અગ્નિશિખ** નામના મિત્રની સાથે વાર્તાલાપ કરતા હતા તેવામાં આકાશમાં અષ્ટાપદગિરિ ઉપર જતા દેવતાઓ તેમના જોવામાં આવ્યા, એટલે અમોને અને તેમના મિત્ર અગ્નિશિખને લઈને તે તીર્થયાત્રા કરવા ચાલ્યા. '**ઇષ્ટજનને જરૂર ધર્મકાર્યમાં જોડવા.**' અમે અષ્ટાપદગિરિ પર પહોંચ્યાં, એટલે ત્યાં મણિનિર્મિત, પોતપોતાના માન અને વર્ણ સહિત ચોવીશે તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ દીઠી. પછી યથાવિધિ સ્નાન, વિલેપન અને પૂજા કરીને ત્રણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક અને સમાહિતપણે તેમની વંદના કરી. પછી અમે પ્રાસાદમાંથી નીકળીને આગળ ચાલ્યાં, એટલે રક્ત અશોકવૃક્ષની નીચે મૂર્તિમાન તપ અને શમ હોય તેવા બે ચારણશ્રમણ મુનિને બેઠેલા જોયા. તેમને નમસ્કાર કરી તેમની આગળ બેસીને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને છેદવામાં કૌમુદી (ચંદ્રિકા) જેવી ધર્મદેશના શ્રદ્ધાપૂર્વક અમે સાંભળી. દેશનાને અંતે અગ્નિશિખે પૂછયું કે: 'આ બે કન્યાનો પતિ કોણ થશે?' તેઓ બોલ્યા કે: 'જે એ બંનેના ભાઈને મારી નાખશે તે તેમનો પતિ થશે.' આવી મુનિની વાણીથી હિમથી ચંદ્રની જેમ અમારા પિતા ગ્લાનિ પામી ગયા, એટલે અમોએ વૈરાગ્યગર્ભ વાણીએ કહ્યું:

'હે તાત ! તમે હમણાં જ દેશનામાં સંસારની અસારતા વિષે સાંભળ્યું છે, તો હવે ખેદરૂપી શીકારીથી શા માટે પરાભવ પામો છો ? વળી અમારે પણ એવા વિષયસુખની જરૂર નથી.' એમ કહીને અમે ત્યાંથી અમારા સહોદર બંધુની રક્ષામાં નિરંતર તત્પર રહ્યા.

એક વખત અમારા ભાઈએ ફરતા ફરતા તમારા મામા પુષ્પચૂલની કન્યા પુષ્પવતીને જોઈ, તેના અદ્ભુત લાવણ્યવાળા રૂપથી તેનું મન હરાયું, તેથી તે દુર્બુદ્ધિએ તેનું હરણ કર્યું' **बुद्धिः कर्मानुसारिणी.**' પુષ્પવતીને હરણ કરી લાવ્યા છતાં તે તેણીની દૃષ્ટિને સહન કરી શક્યો નહીં એટલે પોતે વિદ્યા સાધવાને ગયો. ત્યારપછીની વાર્તા તમે પોતે જ વસ્તુતઃ જાણો છો. પછી પુષ્પવતીએ અમારી પાસે આવી તે અમારા ભાઈના મૃત્યુના ખબર કહ્યા અને ધર્માક્ષરવડે તેણીએ અમારા શોકને ટાળી દીધો. પછી કહ્યું કે તે તમારા બંધુને હણનાર બ્રહ્મદત્ત અહીં આવે છે; માટે તે જ તમારા બંનેનો ભર્તાર થાઓ, કારણ કે '**મુનિની વાણી અન્યથા થતી જ નથી.**' અમોએ તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો એટલે પુષ્પવતીએ તમને આવવાની સંજ્ઞા કરવા માટે રભસવૃત્તિથી ભૂલી જઈને રક્તને બદલે શ્વેત ધ્વજા હલાવી, જેથી તમે અમને છોડીને ચાલ્યા ગયા. અમારા વિપરીત ભાગ્યના યોગથી તમે આવ્યા નહીં એટલે સર્વત્ર આપને શોધવા માટે ભમતાં અમે કોઈ પણ સ્થાનકે આપને જોયા નહીં, તેથી નિર્વેદ પામીને અમે અહીં આવીને રહેલ છીએ હે સ્વામિન્ ! આજે અમારાં પુણ્યથી તમે અહીં આવ્યા છો. પૂર્વે અમે પુષ્પવતીના કહેવાથી તમને વરેલી છીએ, તેથી અમારી ગતિ તમે એક જ છો, માટે અમારું પાણિગ્રહણ કરો." તેમનાં આવાં પ્રેમવચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્ત ગાંધર્વવિવાહથી તેમને પરણ્યો. "**સરિતાઓનું પાત્ર જેમ સમુદ્ર છે તેમ સ્ત્રીઓનું પાત્ર ભોગી પુરુષ છે.**"

ગંગા અને પાર્વતીની સાથે મહાદેવની જેમ તે બંને સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરતા બ્રહ્મદત્તે તે રાત્રિ ત્યાં આનંદમાં નિર્ગમન કરી. પછી તે બંનેને કહ્યું કે 'જ્યાંસુધી મને રાજ્યનો લાભ ન થાય ત્યાં સુધી તમારે પુષ્પવતીની સાથે રહેવું' એમ કહી તે સ્ત્રીઓને તેની પાસે જવા આજ્ઞા કરી તેમણે તેમ કરવાનું કબૂલ કર્યું, જેથી તત્કાળ તે લોક અને તે મંદિર વિગેરે સર્વ ગંધર્વનગરની જેમ અદૃશ્ય થઈ ગયું. પછી બ્રહ્મદત્ત તાપસના આશ્રમમાં રાખેલી રત્નવતીને શોધવા ગયો, પરંતુ ત્યાં તે જોવામાં આવી નહીં, પણ ત્યાં એક સુંદર આકૃતિવાળો પુરુષ હતો તેને પૂછ્યું કે: 'હે મહાભાગ ! અહીં ગઈ કાલે દિવ્ય. વસ્ત્રને ધરનારી અને રત્નભૂષણથી શોભિત એવી કોઈ સ્ત્રી તમારા જોવામાં આવી છે ?' તેણે કહ્યું કે: "કાલે 'હે નાથ !' 'હે નાથ !' એમ પોકાર કરીને રુદન કરતી એક સ્ત્રી મારા જોવામાં આવી હતી. અમારી સ્ત્રીઓએ તેને ઓળખી એટલે અહીંથી લઈ જઈને તેને તેણીના કાકાને સોંપી છે." પછી તેણે પૂછ્યું કે 'શું તમે તેના પતિ થાઓ છો ?' બ્રહ્મદત્તે હા પાડી. એટલે તે પુરુષ બ્રહ્મદત્તને આગ્રહપૂર્વક રત્નવતીના કાકાને ઘેર લઈ ગયો. રત્નવતીના કાકાએ મોટી સમૃદ્ધિથી બ્રહ્મદત્ત ને રત્નવતીનો વિવાહમહોત્સવ કર્યો. '**ધનવાન પુરુષોને સર્વ કામ સહેલું છે.**' ત્યાં બ્રહ્મદત્ત તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યો.

અન્યદા બ્રહ્મદત્તે પોતાના મિત્ર વરધનુનું ઉત્તરકાર્ય કરવાનો આરંભ કર્યો. તેમાં સાક્ષાત્ તેના ભૂત જેવા બ્રાહ્મણો જમવાને આવ્યા. તે વખતે અકસ્માત્ બ્રાહ્મણનો વેષ

લઇને વરધનુ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને બ્રહ્મદત્તને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે 'જો મને ભોજન આપશો તો તે સાક્ષાત્ વરધનુને જ મળશે.' આવી શ્રવણને અમૃત જેવી તેની વાણી સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે તત્કાળ તેની સામું જોયું, એટલે તેને ઓળખ્યો, તેથી જાણે બે શરીરને એક કરી દેતો હોય તેમ તેણે તેને આલિંગન કર્યું અને હર્ષાશ્રુથી તેને નવરાવતો તે અંતર્ગૃહમાં લઇ ગયો. પછી કુમારે તેને તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો, એટલે તે પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો: "હે મિત્ર! તમે સૂઇ ગયા પછી દીર્ઘરાજાના સુભટોની જેમ ચોર લોકોએ આવીને મને રુંધી લીધો. વૃક્ષની અંદર રહેલા એક ચોરે મને એક બાણ માર્યું, તેથી હું પૃથ્વી પર પડી ગયો અને લતાઓના અંતરમા ઢંકાઇ ગયો. મને ત્યાં જોયો નહીં એટલે આવેલા બધા ચોરો ચાલ્યા ગયા. પછી જળમાં મત્સ્યની જેમ વૃક્ષોમાં સંતાતો સંતાતો હું અનુક્રમે એક ગામમાં આવ્યો. તે ગામના નાયક પાસેથી તમારા ખબર મેળવીને ચાલતો ચાલતો હું અહીં આવ્યો. દૈવયોગે મેઘને મયૂરની જેમ મેં તમને અહીં જોયા." પછી બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે 'હે મિત્ર! નપુંસકની જેમ પુરુષાર્થ કર્યા વિના આમ ને આમ ક્યાં સુધી મારે ભટકતાં રહેવું?'

એ સમયે કામદેવના સામ્રાજ્યભૂત અને મધુની જેમ યુવકજનને મદ ઉપજાવનાર વસંતોત્સવ પ્રગટ થયો. એવામાં એક દિવસ જાણે કાળનો અનુજ બંધુ હોય તેવો રાજાનો એક ઉન્મત્ત હાથી ખીલો ભાંગી, સાંકળ તોડીને સર્વ જનોને ત્રાસ પમાડતો છૂટો થઇ ગયો. તે હાથીએ નિતંબના ભારથી સ્ખલિત ગતિએ ચાલતી એક કન્યાને કમલિનીની જેમ ખેંચીને પોતાની સુંઢમાં પકડી લીધી, તેથી શરણાર્થી એવી તે કન્યા દીન નેત્રે પોકાર કરવા લાગી તે સાંભળી સર્વત્ર દુઃખબીજના અક્ષર જેવો હાહાકાર થઇ રહ્યો. તે વખતે 'અરે માતંગ! તું ખરેખર માતંગ (ચંડાળ) છે, નહીં તો આ સ્ત્રીને પકડતાં કેમ લજ્જા પામતો નથી?' આ પ્રમાણે કહેતો બ્રહ્મદત્ત તેની પાસે ગયો, એટલે હાથી તે કન્યાને છોડી બ્રહ્મદત્ત સામે દોડ્યો બ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉછળીને તેના દાંતરૂપ નીસરણી ઉપર પગ મૂકી લીલામાત્રમાં તેની ઉપર ચડી ગયો, અને આસન વાળીને બેઠો. પછી વાક્યથી, પગથી, અંકુશથી અને વિજ્ઞાનથી કુમારે તે હાથીને યોગી જેમ યોગવડે મનને વશ કરે તેમ વશ કરી દીધો. લોકોએ 'ઠીક કર્યું, ઠીક કર્યું' એમ બોલતાં જયનો નાદ કર્યો પછી કુમારે હાથિણીની જેમ તે હાથીને તેના ખીલા પાસે લઇ જઇને બાંધી દીધો. તે વખતે ત્યાં રાજા આવેલ તે કુમારને જોઇ ઘણો વિસ્મય પામ્યો, કેમકે તેની આકૃતિ અને પરાક્રમ કોને વિસ્મય કરે તેવું નહોતું? પછી રાજા બોલ્યો કે 'આ પુરુષ કોણ છે? શું ગુપ્ત રીતે સૂર્ય કે ઇંદ્ર તો આવ્યા નથી?' આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે તેવામાં રત્નવતીના કાકાએ તેમની પાસે જઇને બધી હકીકત કહી સંભળાવી, એટલે પોતાના આત્માને પવિત્ર માનનાર રાજાએ ચંદ્રને દક્ષ પ્રજાપતિએ આપી તેમ ઉત્સવપૂર્વક પોતાની કન્યાઓ બ્રહ્મદત્તને આપી. બ્રહ્મદત્ત તેમને પરણીને ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યો.

એક વખત એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ કુમાર પાસે આવી માથે વસ્ત્રનો છેડો ફેરવીને કહ્યું કે: "હે વત્સ! આ નગરીમાં લક્ષ્મીવડે બીજા કુબેર ભંડારી જેવો **વૈશ્રવણ** નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી રહે છે તેને સમુદ્રને લક્ષ્મીની જેમ **શ્રીમતી** નામે એક પુત્રી છે. રાહુ

પાસેથી ચંદ્રકળાની જેમ તમે જ્યારથી તે રાજકન્યાને ઉન્મત્ત હાથી પાસેથી છોડાવી છે ત્યારથી એ બાળા તમારો અભિલાષ કરતી તલખ્યા કરે છે, માટે તે રાજકન્યાને જેમ હાથી પાસેથી બચાવી છે તેમ આ બાળાને કામદેવથી પણ બચાવો, અને જેવી રીતે તેનું હૃદય ગ્રહ્યું છે તેવી રીતે તેના પાણિનું પણ ગ્રહણ કરો." પછી કુમાર વિવિધ વિવાહમંગળથી તેને પરણ્યો અને મંત્રીપુત્ર વરધનું પણ સુબુદ્ધિ મંત્રીની કન્યા નંદાને પરણ્યો. ત્યાં રહેતા તે બંને વીર શક્તિથી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાતિ પામ્યા.

કેટલાક દિવસ પછી તેઓ વારાણસી નગરીમાં આવ્યા. બ્રહ્મદત્તને આવેલા સાંભળી વારાણસીનો રાજા કટક બ્રહ્માની જેમ ગૌરવતાથી સામો આવીને પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને પોતાની કટકવતી નામની કન્યા તેમ જ મૂર્તિમાન જયલક્ષ્મી જેવી ચતુરંગ સેના બ્રહ્મદત્તને આપી તેમને ત્યાં આવેલા જાણી ચંપાનગરીનો રાજા કરેણુદત્ત, ધનુ મંત્રી અને બીજા ભગદત્ત વિગેરે રાજાઓ પણ ત્યાં આવ્યા. પછી ભરતચક્રીએ જેમ સુષેણને સેનાપતિ કર્યો હતો તેમ વરધનુને સેનાપતિ કરી બ્રહ્મદત્તકુમારે દીર્ઘરાજાને દીર્ઘ પંથે (મૃત્યુ માર્ગે) મોકલવા પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે દીર્ઘરાજાના શંખ નામના દૂતે આવીને કટક રાજાને કહ્યું કે 'દીર્ઘરાજાની સાથે તમારે બાલ્યમૈત્રી છે, તે છોડી દેવી યુક્ત નથી.' તે સાંભળીને કટક રાજા બોલ્યો કે "હે દૂત ! પૂર્વે બ્રહ્મ રાજા સહિત અમે પાંચે સહોદર જેવા મિત્ર હતા. બ્રહ્મરાજા સ્વર્ગે ગયા પછી તેનો પુત્ર બાળક હોવાથી અમે તેનું બધું રાજ્ય રક્ષણ કરવા માટે દીર્ઘરાજાને સોંપ્યું, એટલે તે તો જાણે પોતાનું જ રાજ્ય હોય તેમ તેને ભોગવવા લાગ્યો, માટે એ દીર્ઘને ધિક્કાર છે ! કેમકે સાચવવા સોંપેલા પદાર્થને તો ડાકણ પણ ખાતી નથી.' બ્રહ્મરાજાના પુત્રરૂપ થાપણના સંબંધમાં દીર્ઘરાજાએ જે અતિ પાપ આચર્યું છે તેવું પાપ કોઇ ચાંડાળ પણ કરે નહીં, માટે હે શંખ ! તું જઈને તારા દીર્ઘ રાજાને કહે કે બ્રહ્મદત્ત લશ્કર લઇને આવે છે, માટે તેની સાથે યુદ્ધ કર અથવા નાસી જા." આ પ્રમાણે કહીને દૂતને વિદાય કર્યો

બ્રહ્મદત્તકુમાર અવિચ્છિન્ન પ્રયાણ કરતો કાંપિલ્યપુર પાસે આવી પહોંચ્યો. આકાશની સહાયવડે સૂર્ય સાથે મેઘની જેમ દીર્ઘરાજાએ તેની સાથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરી અને મોટો સર્પ જેમ દંડથી આક્રાંત થઇ બિલમાંથી બહાર નીકળે તેમ રણમાં સારભૂત એવા સર્વ બળથી તે નગરની બહાર નીકળ્યો તે વખતે બ્રહ્મરાજાની સ્ત્રી ચુલનીને અત્યંત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે પૂર્ણા નામની પ્રવર્તિની પાસે જઈ વ્રત લઇને અનુક્રમે મોક્ષે ગઈ. અહીં રણભૂમિમાં મોટા મગર જેમ નદીના નાના મગરને મારે તેમ દીર્ઘરાજાના અગ્ર સુભટોને બ્રહ્મદત્તના સુભટોએ મારી નાખ્યા. તે જોઈ ક્રોધવડે ઊંચી ભ્રકુટીથી ભયંકર મુખ કરતો દીર્ઘ વરાહની જેમ શત્રુઓ ઉપર દોડ્યો અને પ્રહારો કરવા લાગ્યો. બ્રહ્મદત્તનું પાયદળ, રથ અને સ્વાર પ્રમુખ સૈન્ય નદીના પૂરની જેમ વેગવાળા દીર્ઘરાજાએ વીખેરી નાંખ્યું. તે વખતે ક્રોધથી રાતાં નેત્ર કરતો બ્રહ્મદત્તકુમાર હાથીની સામે હાથીની જેમ ગર્જના કરતો દીર્ઘરાજાની સામે જાતે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. પ્રલયકાળનો સમુદ્ર જેમ કલ્લોલથી કલ્લોલને તોડે, તેમ બંને બળવાન વીરો એક બીજાનાં અસ્ત્રો તોડવા લાગ્યા. તે વખતે સેવકની જેમ અવસર જાણીને કાંતિને પ્રસારતું અને દિશાઓના સમૂહને અર્થાત્ સર્વ દિશાઓમાં રહેલા રાજાઓને જીતે તેવું ચક્રરત્ન બ્રહ્મદત્તની સમીપે પ્રગટ

થયું, જેથી તત્કાળ બ્રહ્મકુમારે તે ચક્રથી દીર્ઘરાજાના પ્રાણને હરી લીધા. "**વીજળીને ચંદનઘોને મારવાનાં બીજાં સાધનોની શી જરૂર છે?**" તે વખતે 'આ ચક્રવર્તી જય પામો' એમ ચારણભાટની જેમ બોલતા દેવતાઓએ બ્રહ્મદત્તની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. પછી પિતાની જેમ, માતાની જેમ અને દેવતાની જેમ પુરજનોએ જોયેલા બ્રહ્મદત્ત ચક્રીએ અમરાવતીમાં ઇંદ્ર પ્રવેશ કરે તેમ કાંપિલ્યપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારપછી તેણે પ્રથમ પરણેલી સર્વ સ્ત્રીઓને ત્યાં બોલાવી અને તે સર્વ સ્ત્રીઓમાં **કુરુમતીને** સ્ત્રીરત્ન તરીકે સ્થાપન કરી.

અન્યદા ભરતક્ષેત્રને સાધવા માટે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ચક્રની પછવાડે અગણિત સૈન્ય સહિત ચાલ્યા

પૂર્વે નૃપશ્રેષ્ઠ શ્રી ઋષભદેવે રાજ્ય તજીને દીક્ષા લેતી વખતે સર્વ પુત્રોમાં મોટા ભરતને મુખ્ય રાજ્ય આપ્યું હતું અને બીજા નવાણુ પુત્રોને જુદા જુદા દેશ વહેંચી આપી, ચારિત્ર લઇ, તપસ્યા કરીને મોક્ષે ગયા હતા, ત્યારથી તે પુત્રોનાં નામ પ્રમાણે તે તે દેશોનાં નામ પડ્યાં હતાં. તે આ પ્રમાણે–પૂર્વ દિશામાં પ્રગમ, મસ્તક, પુત્ર, અંગારક, મલ્લ, અંગ, અર્મલય, ભાર્ગવ, પ્રાગ્જ્યોતિષ, વંશ, મગધ અને માસવર્તિક–દક્ષિણ દિશામાં બાણમુક્ત, વૈદર્ભ, વનવાસિક, મહીપક, વનરાષ્ટ્ર, તાયિક, અશ્મક, દંડક, કલિંગ, ઇષિક, પુરુષ, મૂલક, ભોગવર્દ્ધક અને કુંતલ–પશ્ચિમ દિશામાં દુર્ગ, સૂર્પારક, અર્બુદ, આર્યક, કલ્લીય, નાયસ્ત, કાક્ષિક, નર્તસારિક, માહેક, રૂરૂ, કચ્છ, સુરાષ્ટ્ર, નર્મદ, સારસ્વત અને તાપસ–ઉત્તર દિશામાં કુરૂજાંગલ, પંચાલ, સૂરસેન, પટચ્ચર, કલિંગ, કાશી, કૌશલ, ભદ્રકાર, વૃક, અર્થક, ત્રિગર્ત, કૌસલ, અંબષ્ટ, સાલ્વ, મત્સ્ય, કુનીયક, મૌક, વાહ્લીક, કાંબોજ, મધું, મદ્રક, આત્રેય, યવન, આભીર, વાન, વાનસ, કૈકય, સિંધુ, સૌવીર, ગાંધાર, કાથ, તોષ, દસેરક, ભારદ્વાજ, ચમૂ, અશ્વપ્રસ્થાલ, તાર્ણકર્ણક, ત્રિપુર, અવંતિ, ચેદિ, કિષ્કિન્ધ, નૈષધ, દશાર્ણ, કુસુમર્ણ, નૌપલ, અંતપ, કોસલ, પદામ, વિનિહોત્ર અને વૈદિશ આ દેશો વિંધ્યાચળના પૃષ્ઠ ભાગે છે. વિદેહ, ભત્સ, ભદ્ર, વજ્ર, સિંડિંભ, સૈતવ, કુત્સ અને ભંગ આ દેશો પૃથ્વીના મધ્યભાગે છે.

આરંભમાં માગધાધીશને સાધીને વરદામ, પ્રભાસ, કૃતમાલ અને બીજા દેવોને પણ બ્રહ્મદત્તે અનુક્રમે સાધી લીધા. પછી બ્રહ્મદત્ત ચક્રીએ ચક્રને અનુસરીને નવાણુ દેશો પણ સ્વયમેવ સાધી લીધા અને ત્યાંના રાજાઓના સમૂહને વશ કર્યો. જુદા જુદા સ્વામીઓનું ઉન્મૂલન કરીને ષટ્ખંડ પૃથ્વીના પોતે એક જ સ્વામી થઇ તેને એક ખંડ જેવી કરી દીધી પછી સર્વ રાજાઓના મુગટ પર જેનું શાસન લાલિત થયેલું છે એવા બ્રહ્મદત્ત સર્વ શત્રુઓને દબાવી દઇને કાંપિલ્યપુર તરફ ચાલ્યો. જે સૈન્યથી પૃથ્વીનું અને તેની ઉખડેલી રજથી આકાશનું આચ્છાદન કરતો હતો અને છડીદારની જેમ આગળ ચાલતું ચક્ર જેને માર્ગ બતાવતું હતું, એવા ચૌદ રત્નોના સ્વામી અને નવ નિધિઓના ઇશ્વર બ્રહ્મદત્ત ચક્રી અવિચ્છિન્ન પ્રયાણથી ચાલતા અનુક્રમે પોતાના નગર સમીપે આવી પહોંચ્યો. પછી વાજિંત્રોના ધ્વનિના મિષથી જાણે પોતે જ હર્ષથી સંગીત કરતું હોય તેવા કાંપિલ્યનગરમાં બ્રહ્મદત્તે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સર્વ દિશાઓમાંથી આવી આવીને એકઠા થયેલા બત્રીશ હજાર રાજાઓએ ભરતની જેમ તેનો ચક્રવર્તીપણાનો દ્વાદશ વાર્ષિક અભિષેક કરવાનો આરંભ કર્યો.

પૂર્વે જ્યારે બ્રહ્મદત્ત એકાકી ફરતો હતો તે વખતે કોઇ બ્રાહ્મણ તેને સહાય આપીને સુખદુઃખનો ભાગી થયો હતો. તે વખતે બ્રહ્મદત્તે તેને કહેલું કે.' જ્યારે મને રાજ્ય મળે ત્યારે તું સત્વર આવીને મને મળજે.' આવો સંકેત કરેલ હોવાથી તે બ્રાહ્મણ આ વખતે બ્રહ્મદત્તની પાસે આવ્યો; પરંતુ રાજ્યાભિષેકની વ્યગ્રતાથી તેનો રાજ્યમહેલની અંદર પ્રવેશ પણ થઇ શકયો નહીં; તેથી રાજદ્વારમા જ બેસી રહીને તેણે રાજાની સેવા કરવા માંડી. રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા સંપૂર્ણ થયા પછી બ્રહ્મદત્ત ચક્રી રાજમહેલની બહાર નીકળ્યો. ત્યારે તે બ્રાહ્મણ પોતાને ઓળખાવવાને માટે જૂનાં ઉપાનહ(જોડા)ની ધ્વજા કરી ઊભો રહ્યો બીજી ધ્વજાઓથી વિલક્ષણ ધ્વજાવાળા તે બ્રાહ્મણને જોઈને ચક્રીએ છડીદારને પૂછયું કે 'અપૂર્વ ધ્વજા કરનાર આ પુરુષ કોણ છે ?' છડીદારે કહ્યું કેઃ 'બાર વર્ષ સુધી અહીં બેસી રહીને આપની સેવા કરનાર તે પુરુષ છે ' બ્રહ્મદત્તે તેને બોલાવીને પૂછયું કેઃ 'આ શું ?' તે બ્રાહ્મણ બોલ્યોઃ 'હે નાથ! તમારી સાથે ફરી ફરીને મારાં આટલાં ઉપાનહ ઘસાઈ ગયાં, તથાપિ તમે મારી ઉપર કૃપા કરી નહીં.' ચક્રવર્તી તેને ઓળખીને હસી પડ્યા અને તેને રાજદ્વારમાં આવતાં ન રોકવાની દ્વારપાળને આજ્ઞા કરી. પછી તેને સભાસ્થાનમાં બોલાવીને કહ્યું કેઃ "ભટજી! કહો, તમને શું આપું ?' બ્રાહ્મણ બોલ્યો કેઃ 'મને ભોજન આપો.' ચક્રીએ કહ્યું કે 'આવું અલ્પ શું માગ્યું ? કોઇ દેશ માગી લે.' એટલે જિહ્વાલંપટ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે 'રાજ્યનું ફળ પણ ભોજન જ છે, માટે મને તમારા ઘરથી આરંભીને આખા ભરતક્ષેત્રમાં ઘેરઘેર ભોજન અને એક દીનાર દક્ષિણામાં મળે તેવો હુકમ કરો.' તે સાંભળી ચક્રીએ વિચાર્યું કે 'આ બ્રાહ્મણની યોગ્યતા એટલી જ જણાય છે.' પછી તેને પોતાને ઘેરથી પહેલે દિવસ દીનાર અને ભોજન અપાવ્યું રાજાની આજ્ઞાથી તે બ્રાહ્મણે ભરતક્ષેત્રમાં અનુક્રમે બધે ઘેર ભોજન કરવા માંડયુ અને એવું ચિંતન કરવા લાગ્યો કેઃ 'બધે જમીને પાછો ફરીને રાજાને ઘેર જમીશ;' પરંતુ તેણે ચિરકાળે પણ રાજભોજન મેળવ્યું નહીં. એવી રીતે વ્યર્થ કાળ ગુમાવતો તે ભટ અન્યદા મૃત્યુ પામ્યો

એક દિવસે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી નાટ્યસંગીત જોતાં રાજસભામાં બેઠા હતા; તેવામાં એક દાસીએ આવીને દેવાંગનાએ ગુંથ્યો હોય તેવો એક વિચિત્ર પુષ્પનો દડો તેને આપ્યો. તેને જોઇ બ્રહ્મદત્તને વિચાર થયો કે 'આવો પુષ્પદડો કોઈ ઠેકાણે પૂર્વે મેં જોયેલો છે.' એમ વારંવાર ઊહાપોહ કરતાં તેને પૂર્વના પાંચ ભવ બતાવનારું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તત્કાળ તે મૂર્છા પામ્યો તે વખતે તેને યાદ આવ્યું કે 'પૂર્વે આવો દડો મેં સૌધર્મ દેવલોકમાં જોયો હતો.' પછી ચંદનજળથી સિંચન કરવાવડે સ્વસ્થ થઈને તે ચિંતવવા લાગ્યો કે 'હવે મારો પૂર્વ જન્મનો સહોદર મને કયાં મળશે ?' પછી તેને ઓળખવા માટે બ્રહ્મદત્તે એક અર્ધા શ્લોકની સમસ્યા આ પ્રમાણે રચી–" आस्वदासौ मृगौ हंसौ मातंगावमरौ तथा।" "આ અર્ધ શ્લોકની સમસ્યા જે પૂરી કરશે તેને હુ મારું અર્ધું રાજ્ય આપીશ " એવી આઘોષણા આખા નગરમાં કરાવી. સર્વ લોકોએ આ અર્ધા શ્લોકને પોતાના નામની પેઠે કંઠે કર્યો, પણ કોઈ તેને પૂરો કરી શકયું નહીં.

હવે ચિત્રનો જીવ જે પુરિમતાલ નગરમાં એક ધનાઢ્યને ઘેર પુત્રપણે અવતર્યો

હતો તે જાતિસ્મરણ થવાથી દીક્ષા લઈને વિહાર કરતા કરતા અહીં આવી ચઢ્યા. નગરની બહાર મનોરમ ઉદ્યાનમાં એક પ્રાસુક સ્થળ ઉપર તે મુનિ રહ્યા. ત્યાં જળનો રેંટ ફેરવનાર માણસ તે અર્ધો શ્લોક બોલતો હતો તે તેમના સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી તરત તેમણે "एषा नौ षष्ठिका जातिरन्योऽन्याभ्यां वियुक्तयोः ॥" આ પ્રમાણે તે શ્લોકનું ઉત્તરાર્ધ પૂરું કર્યું અને તે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. તે સાંભળી તે પ્રમાણેના ઉત્તરાર્ધને જાણી લઈને તે રેંટવાળા માણસે રાજા આગળ આવી તે પ્રમાણે શ્લોક પૂરો કરી આપ્યો; એટલે ચક્રીએ પૂછ્યું કે "આ ઉત્તરાર્ધનો કર્ત્તા કોણ છે?' ત્યારે તેણે તે મુનિનું નામ લીધું. જેથી તે પુરુષને પુષ્કળ ઇનામ આપીને ચક્રી અતિ ઉત્કંઠાથી જાણે અભિનવ ધર્મ-વૃક્ષ ઊગ્યું હોય તેવા તે મુનિને જોવા માટે ઉદ્યાનમાં આવ્યો. પછી તે મુનિને વાંદી, નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને પૂર્વ જન્મની પેઠે સ્નેહ ધરી તે તેમની આગળ બેઠો. એટલે કૃપારસના સાગર મુનિએ ધર્મલાભરૂપ આશીર્વાદ આપી રાજાના અનુગ્રહને માટે ધર્મદેશના આપવા માંડીઃ—

"હે રાજન્! આ અસાર સંસારમાં બીજું કાંઇ પણ સાર નથી, માત્ર કાદવમાં કમળની જેમ એક જ ધર્મ સાર છે. આ શરીર, યૌવન, લક્ષ્મી, સ્વામિત્વ, મિત્ર અને બાંધવ–તે સર્વ પવને કંપાવેલી પતાકાના છેડાની જેમ ચંચળ છે. હે રાજન્! જેમ તમે પૃથ્વી સાધવાને માટે બહિરંગ શત્રુઓને જીતી લીધા, તેમ મોક્ષ સાધવાને માટે હવે અંતરંગ શત્રુઓને પણ જીતો. રાજહંસ જેમ જળને છોડીને દૂધને ગ્રહણ કરે તેમ તમે બીજું બધું છોડી દઈને યતિધર્મને ગ્રહણ કરો!" બ્રહ્મદત્ત બોલ્યોઃ 'હે બાંધવ! સદ્ભાગ્યના યોગથી મને તમારા દર્શન થયાં છે, આ રાજ્યલક્ષ્મી સર્વ તમારી જ છે, માટે રુચિ પ્રમાણે ભોગ ભોગવો. તપનું ફળ ભોગ છે, તે મળ્યા છતાં તમારે હવે શા માટે તપ કરવું જોઇએ? કેમકે સ્વયમેવ પ્રયોજન સિદ્ધ થયા પછી કયો પુરુષ પ્રયત્ન કર્યા કરે?' મુનિ બોલ્યાઃ "હે રાજન્! મારે ઘેર પણ કુબેરના જેવી સંપત્તિ હતી, પણ ભવભ્રમણનો ભય ધરીને મેં તેનો તૃણની જેમ ત્યાગ કર્યો છે. હે રાજન્! પુણ્યનો ક્ષય થવાથી તમે સૌધર્મ દેવ-લોકથી આ પૃથ્વી પર આવેલા છો, હવે પાછા સર્વ પુણ્યનો ક્ષય કરીને અહીંથી પણ અધોગતિમાં જાઓ નહીં. આર્ય દેશમાં અને શ્રેષ્ઠ કુળમાં દુર્લભ મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયું; છતાં એનાથી અમૃતવડે પગ ધોવાની જેમ ભોગને કેમ સાધો છો? સ્વર્ગથી ચ્યવીને પુણ્ય ક્ષીણ થવાથી આપણે જેવીતેવી કુયોનિમાં જઇ આવ્યા છીએ. તે છતાં હે રાજન્! હવે બાળકની પેઠે કેમ મોહ પામો છો?" મુનિએ આવી રીતે બોધ કર્યો; તથાપિ રાજા પ્રતિબોધ પામ્યો નહીં, કેમકે "**નિયાણાના ઉદયવાળાને બોધિબીજનો સમાગમ ક્યાંથી થાય?**" તેને અતિ અબોધ્ય જાણીને મુનિ ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. "**કાળદંષ્ટ્ર સર્પે ડસેલા માણસની પાસે માંત્રિકો કેટલીક વાર બેસી રહે?**" પછી તે મુનિ ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી, ઉજ્જવળ કેવળજ્ઞાન પામી, ભવોપગ્રાહી કર્મોને હણીને પરમપદને પ્રાપ્ત થયા.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીપણાના વૈભવમાં, દેવતાઓથી ઇંદ્રની જેમ, રાજાઓથી સેવાતો દિવસોને નિર્ગમન કરતો હતો. એક વખત કોઇ યવનરાજાએ લક્ષણોથી સૂર્યના સાત ઘોડામાંહેલો એક હોય તેવો ઉત્તમ અશ્વ તેને ભેટ મોકલ્યો. તે અશ્વને જોઇને 'આ અશ્વ

સ્વરૂપ પ્રમાણે વેગમાં હશે કે નહી ?' એવી તેની પરીક્ષા કરવાને માટે બ્રહ્મદત્ત તત્કાળ તેની ઉપર સ્વાર થયો અને ઘોડેસ્વાર, હાથીના સ્વાર, રથી અને પાયદળો સહિત તે પરાક્રમી અશ્વ પર બેસીને નગરની બહાર નીકળ્યો. મોટા પરાક્રમી ચક્રીએ તે અશ્વનો વેગ જોવાના કૌતુકથી બે પડખે સાથળથી તેને દબાવ્યો અને ચાબૂકથી તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે પુંઠના પવનથી પ્રેરાયેલા વહાણની જેમ ચાબૂકના સ્પર્શથી ચમકીને તે અશ્વ અતિ વેગથી દોડ્યો અને ક્ષણવારમાં સૌને અદૃશ્ય થઇ ગયો. રાજાએ તેની લગામ ઘણી ખેંચી, તથાપિ એ અશ્વ ઊભો ન રહેતા અસંયત ઇંદ્રિયોની જેમ દોડીને એક મહાટવીમાં આવ્યો. ક્રૂર શીકારી પ્રાણીઓથી ભયંકર એવી તે અટવીમાં વૃક્ષ પરથી પડેલા પક્ષીની જેમ તે અશ્વ શ્રમ લાગવાથી પોતાની મેળે ઊભો રહ્યો તે વખતે રાજા તૃષાર્ત્ત થયેલ હોવાથી આમતેમ જળ શોધવા લાગ્યો. એવામાં કલ્લોલમાળાથી નાચતું એક સરોવર તેના જોવામાં આવ્યું. અશ્વ પરથી પલાણ ઉતારીને પ્રથમ તેને જળપાન કરાવ્યું અને કાંઠા ઉપરના એક વૃક્ષના મૂળ સાથે તે અશ્વને મુખરજ્જુવડે બાંધ્યો. પછી વનના હાથીની જેમ સરોવરમાં પેસીને બ્રહ્મદત્તે સ્નાન કર્યું અને કમળના આમોદથી સુગંધી તેમજ સ્વચ્છ જળનું તેણે પાન કર્યું. પછી સરોવરમાંથી નીકળીને તેના તીર પર આમતેમ ચાલવા લાગ્યો. તેવામાં અદ્ભુત રૂપ-લાવણ્યની સંપત્તિવાળી એક નાગકન્યા તેના જોવામાં આવી. તેના રૂપથી વિસ્મય પામીને ચક્રી ત્યાં ઊભો રહ્યો, તેવામાં વડના વૃક્ષ ઉપરથી જાણે તેનો જંગમ ચરણ (વડવાઇ) હોય તેવો એક ગોનસ જાતનો નાગ ઊતર્યો. પેલી નાગકન્યાએ નાગિણીનું રૂપ વિકુર્વીને તે નાગની સાથે સંવાસ (વિષયભોગ) કર્યો. તે જોઇને બ્રહ્મદત્ત વિચારવા લાગ્યો કે આ સ્ત્રી આવી સ્વરૂપવાન્ છતાં આ નીચ સર્પની સાથે આસક્ત થઇ જણાય છે. "**ખરેખર સ્ત્રીઓ અને જળ અધોગામી જ હોય છે.**" પણ આ વર્ણશંકરની મારે ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી, કારણ કે "**રાજાઓએ પૃથ્વી પર દુષ્ટ જનને શિક્ષા કરીને સન્માર્ગે સ્થાપન કરવા જોઇએ.**" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રાજાએ તે બંનેને પકડીને તેના પર ચાબૂકથી પ્રહાર કર્યો પછી ક્રોધ શાંત થતાં તેઓને છોડી મૂકયાં, એટલે તેઓ કયાંક ચાલ્યાં ગયાં પછી રાજાને વિચાર આવ્યો કે 'જરૂર કોઇ વ્યંતર ગોનસ નાગનું રૂપ લઇને આ નાગકન્યાની સાથે રમવાને આવતો હશે.' રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે તેવામાં તેનું બધું સૈન્ય તેના અશ્વને પગલે પગલે ચાલતું ત્યાં આવ્યું અને સ્વામીનું દર્શન પામીને ખુશી થયું. પછી તે સૈન્યથી પરવરેલો ચક્રી પોતાના નગરમાં આવ્યો.

પેલી નાગકન્યા રોતી રોતી પોતાના પતિ પાસે ગઇ અને તેને તેણીએ કહ્યું કે: 'મનુષ્યલોકમાં એક બ્રહ્મદત્ત નામે વ્યભિચારી રાજા છે. તે ફરતો ફરતો હમણા ભૂતરમણ અટવીમાં આવ્યો હતો. હું મારી સખીઓની સાથે યક્ષિણીની પાસે જતી હતી; ત્યાં માર્ગમાં સરોવર આવતાં તેમાં સ્નાન કરી બહાર નીકળતાં હું તેના જોવામાં આવી. મને જોઇને કામપીડિત થયેલા તેણે મારી સાથે રમવાની ઇચ્છાથી તેવી યાચના કરી; પણ હું અનિચ્છાથી રોવા લાગી, એટલે તેણે મને ચાબૂકવડે મારી. મેં તમારું નામ લીધું, તો પણ ઐશ્વર્યથી ઉન્મત્ત થયેલા તેણે આટલી વાર સુધી મને મારી. પછી મરેલી ધારીને તજી દઈ ચાલ્યો ગયો.' આ પ્રમાણે સાંભળી તે નાગકુમાર અતિ કોપ પામ્યો. પછી રાત્રે

પોતાના વાસગૃહમાં ગયેલા બ્રહ્મદત્તને મારવાને માટે તે ત્યાં આવ્યો. તે વખતે વાર્ત્તા પ્રસંગે પટ્ટરાણીએ બ્રહ્મદત્તને પૂછ્યું કે 'જ્યારે તમને અશ્વ હરી ગયો ત્યારે માર્ગમાં તમે કાંઈ નવીન જોયું ?' ત્યારે બ્રહ્મદત્તે પાપકારી નાગકન્યા અને ગોનસ નાગની કથા કહી બતાવી અને પોતે તે દુરાચારીને શિક્ષા આપી તે પણ કહ્યું. આ સર્વ હકીકત પેલા નાગકુમારે અંતર્હિતપણે સાંભળી; તેથી તે કાર્યમાં પોતાની પ્રિયાનો જ દોષ જાણીને તેનો કોપ તત્કાળ શાંત થઇ ગયો. તે સમયે બ્રહ્મદત્ત શરીરચિંતાએ જવાને વાસગૃહની બહાર નીકળ્યો, એટલે કાંતિથી આકાશને પ્રકાશિત કરતા તે નાગકુમાર દેવને તેણે અંતરીક્ષમાં રહેલો જોયો. નાગકુમાર ગગને રહીને બોલ્યો કે: "આ પૃથ્વીમાં દુર્વિનીતને શિક્ષા કરનારા બ્રહ્મદત્ત રાજા જય પામો. હે રાજન્ ! જે નાગકન્યાને તમે મારી હતી તે મારી પત્ની થાય છે. તેણીએ તો મને એવું કહ્યું હતું કે બ્રહ્મદત્તે મારી ઉપર લુબ્ધ થઇને મને મારી છે. તે સાંભળી તમારી ઉપર કોપાયમાન થઇને તમને દહન કરવાની ઇચ્છાથી હું અહીં આવ્યો હતો, પણ મે અદૃશ્ય રહીને તમારા મુખથી તેનું સર્વ ચેષ્ટિત સાંભળ્યું છે, તેથી ન્યાયવંત એવા તમોએ વ્યભિચારિણીને શિક્ષા કરી તે બહુ યોગ્ય કર્યું છે. તેના કહેવાથી જે મેં તમારું અમંગળ ચિંતવ્યું તેને માટે તમે મને ક્ષમા કરજો." આ પ્રમાણે સાંભળીને બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો કે: "હે નાગકુમાર ! તેમાં તમારો કાંઇ દોષ નથી, સ્ત્રીઓ માયાકપટવડે બીજાને દૂષિત કરીને પોતાનો દોષ ઢાંકી દે છે." નાગકુમારે કહ્યુ: 'તે સત્ય છે સ્ત્રીઓ ખરેખર માયાવી હોય છે. હવે આવા ન્યાયથી હું તમારી ઉપર સંતુષ્ટ થયો છું; માટે કહો, તમારું શું કામ કરું ?' બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે "મારા રાજ્યમાં કદી પણ વ્યભિચાર, ચોરી કે અપમૃત્યુ થાય નહીં તેવું કરો." નાગકુમારે કહ્યું કે 'તે પ્રમાણે થાઓ, પણ હું તમારી આવી પરાર્થે યાચના સાંભળી વિશેષ સંતુષ્ટ થયો છું; માટે હવે તમારા સ્વાર્થને માટે પણ કાંઈક યાચના કરો.' બ્રહ્મદત્ત વિચારીને બોલ્યો કે 'હું બધા પ્રાણીઓની વાણી સારી રીતે સમજી શકું તેમ કરો.' નાગકુમારે કહ્યું કે 'એ વરદાન આપવું મુશ્કેલ છે, છતાં હું તમને આપું છું; પરંતુ જો તમે તે વાત બીજાને જણાવશો તો તમારા મસ્તકના સાત ભાગ થઇ જશે.' આ પ્રમાણે કહીને નાગકુમાર સ્વસ્થાનકે ગયો.

એક વખતે બ્રહ્મદત્તકુમાર પોતાની વલ્લભાની સાથે શૃંગારગૃહમાં ગયા. ત્યાં ગૃહગોધા-(ગરોળી)એ ગૃહગોધને કહ્યું કે: "હે પ્રિય ! રાજાના અંગરાગ(વિલેપન)માંથી થોડું લાવી આપો, જેથી મારો દોહદ (મનોરથ) પૂરો થાય.' ગૃહગોધે કહ્યું: 'શું તારે મારા શરીરનું કામ નથી કે જેથી તું મને તે લાવવા કહે છે ? કેમકે તે અંગરાગ લેવા જતા જરૂર હું મરણ પામું.' આ પ્રમાણે તેઓની વચ્ચે થતી વાતચીત સાંભળીને રાજા હસી પડ્યા, એટલે રાણીએ રાજાને પૂછ્યું કે 'તમે અકસ્માત્ કેમ હસ્યા ?' હવે તે કહેવાથી મૃત્યુ થાય એવો ભય હોવાથી રાજાએ કહ્યું કે 'એમજ.' રાણી બોલી': હે નાથ ! આ હસવાનું કારણ મને અવશ્ય કહેવું જોઇશે; નહીં તો હું મરણ પામીશ, કેમકે તમારે મારાથી ગોપવવાનું શું કારણ છે?' રાજાએ કહ્યું: 'તે કારણ તમને ન કહેવાથી તમે તો મરશો કે નહીં, પણ તે કરવાથી હું તો જરૂર મરી જઇશ.' રાજાનાં આ વચન પર શ્રદ્ધા ન આવવાથી રાણી ફરીથી બોલી કે: 'તે કારણ તો મને જરૂર કહો. તે કહેવાથી કદી આપણે બંને સાથે મરી જઈશું, તો આપણી બંનેની સરખી ગતિ થશે, માટે ભલે તેમ થાય.' આ પ્રમાણેના સ્ત્રીના દુરાગ્રહમાં

પડેલા રાજાએ સ્મશાનમાં ચિતા રચાવી, અને રાણીને કહ્યું કે : ' હે રાણી ! ચિતાની આગળ જઈ મરવા તત્પર થઇને હું તે વાત તને કહીશ. ' પછી બ્રહ્મદત્ત ચક્રી સ્નાન કરીને રાણી સાથે ગજારૂઢ થઇ ચિતા પાસે આવ્યા. તે વખતે નગરજનો દિલગીર થઇને સજળ નેત્રે તેમને જોઇ રહ્યા એ વખતે ચક્રવર્ત્તીની કોઇ કુળદેવી એક મેંઢાનું અને એક સગર્ભા મેંઢીનું રૂપ વિકુર્વી ચક્રવર્ત્તીને પ્રતિબોધ આપવા માટે ત્યાં આવી. ' આ રાજા સર્વ પ્રાણીની ભાષા જાણે છે. ' એવું જાણીને ગર્ભવતી મેંઢીએ પોતાની જ ભાષામાં મેંઢાને કહ્યું કે ' હે પતિ ! આ જવના ઢગલામાંથી એક જવનો પુળો તમે લઈ આવો કે જેનું ભક્ષણ કરવાથી મારો દોહદ (મનોરથ) પૂર્ણ થાય. ' મેંઢો બોલ્યો : ' આ જવનો ઢગલો તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્ત્તીના ઘોડાને માટે રાખેલો છે, તેથી તે લેવા જતાં તો મારું મૃત્યુ થાય. ' મેંઢી બોલી કે: ' જો તમે એ જવ નહીં લાવો તો હું મરી જઈશ, ' એટલે મેંઢે કહ્યું કે : ' જો તું મરી જઇશ તો હું બીજી મેંઢી લાવીશ ' મેંઢી બોલી કે : ' જુઓ ! આ બ્રહ્મદત્ત ચક્રી પોતાની સ્ત્રીને માટે પોતાનું જીવિતવ્ય ગુમાવે છે. એનો જ ખરો સ્નેહ છે, તમે તો સ્નેહ વગરના છો ' મેંઢો બોલ્યો : ' એ રાજા અનેક સ્ત્રીઓનો પતિ છે; તે છતાં એક સ્ત્રીની વાણીથી મરવાને ઇચ્છે છે, તે તો તેની મૂર્ખતા છે; હું કાંઇ તેના જેવો મૂર્ખ નથી. કદી તે રાણી સાથે મરશે, તો પણ ભવાંતરમાં તે બન્નેનો યોગ થશે નહીં; કેમકે પ્રાણીઓની ગતિ તો કર્મને આધીન હોવાથી ભિન્નભિન્ન માર્ગવાળી છે. ' મેંઢાની વાણી સાંભળીને ચક્રવર્ત્તી વિચારમાં પડ્યા કે ' અહો ! આ મેંઢો પણ આવું કહે છે; તો પછી હું એક સ્ત્રીથી મોહિત થઇ શામાટે મરું ? '

આ પ્રમાણે વિચારી સંતુષ્ટ થયેલા ચક્રીએ તે મેંઢા પર પ્રસન્ન થઇને કનકમાળા અને પુષ્પમાળા તે મેંઢાના કંઠમાં પહેરાવી અને ' હું તારે માટે મરણ નહીં પામું. ' એમ રાણીને કહીને પોતે સ્વધામે ગયા અને અખંડ એવી ચક્રવર્ત્તીપણાની લક્ષ્મી અને રાજ્ય પાળવા લાગ્યા. એવી રીતે અનેક પ્રકારે ક્રીડા કરતાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્ત્તીને જન્મથી માંડીને સોળ ઊણા સાતસો વર્ષ વ્યતીત થયાં.

એક વખત કોઇ પૂર્વના પરિચિત બ્રાહ્મણે આવીને બ્રહ્મદત્તને કહ્યું કે : ' હે ચક્રવર્ત્તી રાજન્ ! જે ભોજન તું જમે છે તે ભોજન મને આપ. ' બ્રહ્મદત્તે કહ્યું : " હે દ્વિજ ! મારું અન્ન ઘણું દુર્જર છે. કદી ચિરકાળે જરે છે તો પણ ત્યાંસુધી તે મહા ઉન્માદ કરે છે. " બ્રાહ્મણ બોલ્યો : ' અરે રાજન્ ! તું અન્નનું દાન આપવામાં પણ કૃપણ છે, માટે તને ધિક્કાર છે ! ' આવું તે બ્રાહ્મણનું વચન સાંભળી રાજાએ તે બ્રાહ્મણને કુટુંબ સહિત પોતાનું ભોજન ખવરાવ્યું. રાત્રીએ તે બ્રાહ્મણના શરીરમાં તે અન્નરૂપી બીજમાંથી કામદેવના ઉન્માદરૂપી વૃક્ષ સેંકડો શાખાયુક્ત પ્રગટ થયું. તેમજ બીજાઓને પણ કામદેવ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે બ્રાહ્મણ પુત્ર સહિત માતા, બહેન અને પુત્રવધૂનો સંબંધ ભૂલી જઇ તેમની સાથે પશુવત્ વિષયસુખ ભોગવવાને પ્રવર્ત્યો. રાત્રિ વીત્યા પછી સવાર થઇ એટલે બ્રાહ્મણ અને સર્વ ગૃહજન લજ્જાથી એક બીજાને મુખ બતાવી શકયાં નહીં, એટલે ' આ ક્રૂર રાજાએ મને (કાંઈક માદક પદાર્થ ખવરાવી દઇને) કુટુંબ સાથે હેરાન કર્યો છે ' એમ ચિંતવતો તે બ્રાહ્મણ નગરમાંથી નીકળી ગયો. પછી વગડામાં પરિભ્રમણ કરતાં કોઇ એક ભરવાડને કાંકરાના ઘાથી પીપળાનાં પાનને કાણાં પાડતો જોયો, તેથી ' આ પુરુષ મારી ધારણાને

પૂરી કરે તેવો છે.' એવું ધારી મૂલ્યની જેમ સત્કાર કરવાવડે તેણે તેને વશ કરી લીધો. પછી બ્રાહ્મણે તેને કહ્યું કે 'માથે શ્વેત છત્ર અને ચામરને ધારણ કરી જે પુરુષ રાજમાર્ગે ગજેંદ્ર પર બેસીને જતો હોય તેનાં બન્ને નેત્રને કાંકરા મારીને તારે ફોડી નાખવાં.' બ્રાહ્મણની આવી વાણી સાંભળી તેમ કરવાને તે ભરવાડે કબૂલ કર્યું; કારણ કે **"પશુપાળ લોકો પશુની જેમ અવિચારી કામ કરનારા હોય છે."** પછી ભરવાડે કોઇ દીવાલની ઓથે ઊભા રહી બે કાંકરા ફેંકીને હાથી પર બેસીને રાજમાર્ગે ચાલ્યા જતા બ્રહ્મદત્ત રાજાનાં બે નેત્ર ફોડી નાખ્યાં. **"વિધિની આજ્ઞા ખરેખરી દુર્લંઘ્ય છે."** તત્કાળ પક્ષીને સિંચાણો પકડે તેમ રાજાના અંગરક્ષકોએ આવીને તે ભરવાડને પકડી લીધો. પછી તેને બહુ માર મારવાથી તેણે આ દુષ્કૃત્ય કરાવનાર કોઇ બ્રાહ્મણ છે એમ જણાવ્યું તે સાંભળી બ્રહ્મદત્ત રાજા બોલ્યો કે: "બ્રાહ્મણ જાતિને ધિક્કાર છે, કેમકે જ્યાં તેઓ ભોજન કરે છે ત્યાં જ પાત્રને ફોડે છે. જે પોતાના અન્નદાતારને સ્વામી તુલ્ય ગણે છે એવા શ્વાનને આપવું સારું, પણ કૃતઘ્ન એવા બ્રાહ્મણોને આપવું ઉચિત નથી વંચકનું, નિર્દયનું, હિંસક જનાવરનું, માંસભક્ષકોનું અને બ્રાહ્મણોનું જે પોષણ કરે તેને પ્રથમ શિક્ષા કરવી જોઈએ." આ પ્રમાણે અનલ્પ ભાષણ કરતા બ્રહ્મદત્ત રાજાએ તે બ્રાહ્મણને પુત્ર, બંધુ અને મિત્ર સહિત મચ્છરની મુષ્ટિની જેમ મરાવી નખાવ્યો પછી દૃષ્ટિએ અંધ થવા સાથે ક્રોધવડે હૃદયમાં પણ અંધ થયેલા બ્રહ્મદત્તે પુરોહિત વિગેરે સર્વ બ્રાહ્મણોનો ઘાત કર્યો. ત્યારપછી તેણે મંત્રીને આજ્ઞા કરી કે 'સર્વ બ્રાહ્મણોનાં નેત્રનો વિશાળ થાળ ભરીને મારી આગળ લાવો.' રાજાનો આવો ભયંકર અધ્યવસાય જાણીને મંત્રીએ શ્લેષ્માતક[1] ફળવડે થાળ પૂરીને તેની આગળ મૂકયો. બ્રહ્મદત્ત હાથવડે તેને વારંવાર સ્પર્શ કરતો સૂતો. 'બ્રાહ્મણોનાં નેત્રનો આ થાળ મેં બહુ ઠીક ભરાવ્યો' એમ બોલતો ઘણો હર્ષિત થવા લાગ્યો. તે થાળનો સ્પર્શ કરવામાં જેવી બ્રહ્મદત્તની પ્રીતિ હતી, તેવી પોતાના સ્ત્રીરત્ન કુરુમતીને સ્પર્શ કરવામાં પણ પ્રીતિ નહોતી. જેમ દુર્મતિ પુરુષ મદિરાપાત્રને છોડે નહીં, તેમ બ્રહ્મદત્ત કદી પણ દુર્ગતિના કારણરૂપ તે થાળને જરા માત્ર છોડતો નહીં બ્રાહ્મણોનાં નેત્રની બુદ્ધિએ શ્લેષ્માતકના ફળને વારંવાર ચોળતો બ્રહ્મદત્ત ફળાભિમુખ થયેલા પાપરૂપ વૃક્ષના દોહદને પૂરતો હતો. આવી રીતે બ્રહ્મદત્તનો અનિવાર્ય એવો રૌદ્ર અધ્યવસાય અત્યંત વૃદ્ધિ પામ્યો. **"મોટા લોકોના શુભ કે અશુભ બન્ને મોટાં જ હોય છે."** આ પ્રમાણે રૌદ્રધ્યાનના અનુબંધવાળા અને પાપરૂપ કાદવમાં વરાહ જેવા એ બ્રહ્મદત્ત રાજાના સોળ વર્ષ વીતી ગયાં.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને અઠ્યાવીશ વર્ષ કુમારવયમાં, છપ્પન વર્ષ માંડલિકપણામાં, સોળ વર્ષ ભરતક્ષેત્રને સાધવામાં અને છસો વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં વ્યતીત થયાં. એવી રીતે જન્મથી માંડીને સાતસો વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વારંવાર 'કુરુમતી, કુરુમતી' એમ બોલતો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી હિંસાનુબંધી પરિણામના ફળને યોગ્ય એવી સાતમી નરકભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયો.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिचरितवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥

---

૧. જેમાથી ચીકણા ઠળીઆ નીકળે તેવા ફળ–રાતાં ગુંદાની જેવા

સર્ગ ૨ જો

શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર : : પૂર્વના નવ ભવનું વર્ણન

સર્વ પ્રકારની કલ્યાણરૂપ લતાઓને આલંબન કરવાના વૃક્ષરૂપ, જગત્પતિ અને સર્વનું રક્ષણ કરનાર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને મારો નમસ્કાર થાઓ. સર્વ વિશ્વના ઉપકારને માટે હવે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું અતિ પવિત્ર ચરિત્ર કહેવામાં આવશે.

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે નવીન સ્વર્ગનો ખંડ હોય તેવું **પોતનપુર** નામે એક નગર છે. તે નગર સરિતાના પદ્મખંડની જેમ રાજહંસોએ સેવેલું, લક્ષ્મીના સંકેતગૃહ જેવું અને પૃથ્વીના મંડનરૂપ છે. તેમાં રહેલા ધનાઢ્યો લક્ષ્મીવડે જાણે કુબેરના અનુજ બંધુ હોય અને મોટા ઔદાર્યથી જાણે કલ્પવૃક્ષના સહોદર હોય તેવા જણાતા હતા. 'તે અમરાવતી જેવું અને અમરાવતી તેના જેવી' એમ પરસ્પર પ્રતિચ્છંદભૂત હોવાથી તેની સમૃદ્ધિ વાણીના વિષયને અગોચર હતી તે નગરમા અરિહંતના ચરણ-કમળમાં ભ્રમર જેવો અને સમુદ્રની જેમ લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ **અરવિંદ** નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે જેમ પરાક્રમીઓમાં અદ્વિતીય હતો, તેમ વિવેકી જનોમાં પણ અદ્વિતીય હતો અને જેમ લક્ષ્મીવંતમાં ધૂર્ય ગણાતો, તેમ યશસ્વી જનમાં પણ ધૂર્ય ગણાતો હતો. તે જેમ દીન, અનાથ અને દુઃખી લોકોમા ધનનો વ્યય કરતો, તેમ પુરુષાર્થના સાધનમાં અહોરાત્રિનો વ્યય કરતો હતો; અર્થાત્ અહોરાત્ર ત્રણ વર્ગને સાધવામાં તત્પર હતો.

અરવિંદ રાજાને તેની જ જેવો જીવાજીવાદિ તત્ત્વને જાણનારો પરમ શ્રાવક **વિશ્વ-ભૂતિ** નામે પુરોહિત હતો. તેને **અનુદ્ધરા** નામે સ્ત્રી હતી. તેના ઉદરથી **કમઠ** અને **મરુભૂતિ** નામે બે જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ પુત્રો થયા હતા. કમઠને **વરુણા** નામે અને મરુભૂતિને **વસુંધરા** નામે સ્ત્રી હતી. તે બંને રૂપલાવણ્યથી અલંકૃત હતી. બને પુત્રો કળાભ્યાસ કરીને દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં સમર્થ થયા અને પરસ્પર સ્નેહવાળા હોવાથી તેઓ માતપિતાને પણ આનંદના કારણભૂત થયા

અન્યદા બે વૃષભ ઉપર રથનો ભાર મૂકે તેમ તેમની ઉપર ગૃહભાર મૂકીને વિશ્વભૂતિ પુરોહિતે ગુરુની પાસે અનશન અંગીકાર કર્યું. પછી તે વિશ્વભૂત સમાધિયુક્ત ચિત્તે પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરતો મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયો. પતિના વિયોગરૂપ જ્વરથી પીડિત તેની પત્ની અનુદ્ધરા શોક અને તપથી અંગને શોષવી, નવકાર મંત્ર સભારતી મૃત્યુ પામી. બને ભાઈઓએ માતાપિતાનું મૃતકાર્ય કર્યું અને અનુક્રમે હરિશ્ચન્દ્ર મુનિના બોધથી બન્ને શોક રહિત થયા. પછી. કર્મઠ (કર્મ-ક્રિયામાં સ્થિત) એવો કમઠ રાજકાર્યમા જોડાયો; કેમકે '**હમેશાં પિતા મૃત્યુ પામતાં જ્યેષ્ઠ પુત્ર ધુરંધર થાય છે.**'

નાનો ભાઈ મરુભૂતિ સંસારની અસારતાને જાણીને સંન્યાસી જેમ ભોજનથી વિમુખ થાય તેમ વિષયથી વિમુખ થયો અને સ્વાધ્યાય તથા પૌષધ વિગેરે વિધિમાં તત્પર

થઈને અહોરાત્ર પૌષધાગારમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યાં 'ગુરુ પાસે સર્વ સાવદ્ય યોગની વિરતિ સ્વીકારીને હું તેમની સાથે ક્યારે વિહાર કરીશ?' એવી બુદ્ધિ મરુભૂતિને હમેશાં થતી હતી. એકલો પડેલો કમઠ તો સ્વચ્છંદી, પ્રમાદરૂપ મદિરાથી ઉન્માદી, સદા મિથ્યાત્વથી મોહિત અને પરસ્ત્રીમાં તથા દ્યૂતમાં આસક્ત થયો. મરુભૂતિની સ્ત્રી વસુંધરા નવયૌવનવતી હોવાથી જંગમ વિષવલ્લીની જેમ સર્વ જગતને મોહકારી થઈ પડી, પરંતુ ભાવયતિ થયેલા મરુભૂતિએ તો જળથી મરુસ્થળની લતાની જેમ સ્વપ્નમાં પણ તેનો સ્પર્શ કર્યો નહીં. અહર્નિશ વિષયની ઇચ્છાવાળી વસુંધરા પતિનો સંગ ન મળવાથી પોતાનું યૌવન અરણ્યમાં માલતીના પુષ્પની જેમ નિષ્ફળ માનવા લાગી. પ્રકૃતિથી જ સ્ત્રીલંપટ એવો કમઠ વિવેકને છોડી દઇ ભ્રાતૃવધૂને વારંવાર જોઇજોઇને અનુરાગથી બોલાવવા લાગ્યો. એક વખત વસુંધરાને એકાંતમાં જોઇને કમઠે કહ્યું કે: 'હે સુભ્રૂ! કૃષ્ણ પક્ષમાં ચંદ્રલેખાની જેમ તમે પ્રતિદિન કેમ ક્ષય પામો છો? તમે કદી લજ્જાથી ન કહો, તથાપિ તમારું દુઃખ મારા જાણવામા આવ્યું છે. હું ધારું છું કે મારો અનુજ ભાંઈ મુગ્ધ અને નપુંસક છે, તે જ તેનું કારણ છે' આવું પોતાના જેઠનું અમર્યાદ વચન સાંભળી જેનાં વસ્ત્ર અને કેશ છૂટી ગયાં છે એવી વસુંધરા ધ્રુજતી ધ્રુજતી નાસવા લાગી; એટલે કમઠે પછવાડે દોડીને તેને પકડી લીધી અને કહ્યું કે: 'અરે મુગ્ધા! અસ્થાને આવી બીક કેમ રાખો છો? આ તમારો શિથિળ થયેલો સુંદર કેશપાશ સારી રીતે બાંધી લ્યો અને વસ્ત્ર સરખાં કરો' આ પ્રમાણે કહીને એ ઇચ્છતી નહોતી તો પણ કમઠ પોતે તેનો કેશપાશ અને વસ્ત્ર સમાં કરવા લાગ્યો. ત્યારે વસુંધરા બોલી કે: 'તમે જ્યેષ્ઠ થઈને આ શું કરો છો? તમે તો વિશ્વભૂતિ(શ્વસુર)ની જેમ મારે પૂજ્ય છો. આવું કાર્ય તમને અને મને બન્નેને ઉભય કુળમાં કલંકને માટે છે.' કમઠ હસીને બોલ્યો કે: 'હે બાળે! મુગ્ધપણાથી આવું બોલો નહીં અને તમારા યૌવનને ભોગ વગર નિષ્ફળ કરો નહીં. હે મુગ્ધાક્ષિ! મારી સાથે વિષયસુખ ભોગવો. તે નપુંસક મરુભૂતિ તમારે શા કામનો છે કે અદ્યાપિ તમે તેને સંભારો છો! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જો પતિ નાસી જાય, મરી જાય, દીક્ષા લે, નપુંસક હોય અથવા વટલી જાય તો એ પાંચ આપત્તિમાં સ્ત્રીઓએ બીજો પતિ કરવો.' આ પ્રમાણે કહીને પ્રથમથી જ ભોગની ઇચ્છાવાળી વસુંધરાને તેણે આગ્રહથી પોતાના ખોળામાં બેસાડી અને અમર્યાદપણાવડે તેની લજ્જા છોડાવી દીધી. પછી કામાતુર કમઠે તેને ચિરકાળ રમાડી. ત્યારથી તેનો નિત્ય એકાંતમાં રત્યુત્સવ થવા લાગ્યો.

આ ખબર કમઠની સ્ત્રી વરુણાને પડી, તેથી કરુણા વિનાની અને અરુણલોચનવાળી થયેલી તે સ્ત્રીએ ઇર્ષ્યાવશ થઇને બધો વૃત્તાંત મરુભૂતિને કહ્યો. મરુભૂતિ બોલ્યો: 'આર્યે! ચંદ્રમાં સંતાપની જેમ મારા આર્યબંધુ કમઠમાં આવું અનાર્ય ચરિત્ર કદી સંભવે નહિ.' આવી રીતે મરુભૂતિએ તેને વારી, તો પણ તે તો દરરોજ આવીને તે વાત કહેવા લાગી; તેથી મરુભૂતિએ વિચાર્યું કે આવી બાબતમાં બીજાના કહેવા ઉપર કેમ પ્રતીતિ આવે? તેથી તે સંભોગથી વિમુખ હતો, તથાપિ આ વિષે પ્રત્યક્ષ જોઇને નિશ્ચય કરવાનો તેને વિચાર થયો.' તેણે કમઠ પાસે જઇને કહ્યું: કે 'હે આર્ય! હું કાંઇક કાર્યપ્રસંગે આજે બહાર જાઉં છું.' આ પ્રમાણે કહીને મરુભૂતિ નગર બહાર ગયો અને પાછો રાત્રે થાકેલા કાપડીનો વેષ લઇ ભાષા ફેરવીને ઘેર આવ્યો. તેણે કમઠ પાસે જઇને કહ્યું કે 'ભદ્ર! હું

દૂરથી ચાલ્યો આવતો પ્રવાસી છું, માટે મને આજની રાત્રિ રહેવાને માટે આશ્રય આપો' કમઠે નિઃશંકપણે તેને રહેવાને પોતાના જ મકાનનો બહારનો ભાગ બતાવ્યો; એટલે તેણે કપટનિદ્રાવડે સૂઇને જાળીએથી તે અતિ કામાંધ સ્ત્રીપુરુષનું દુશ્ચેષ્ટિત જોયું. 'આજે મરુભૂતિ ગામ ગયેલ છે' એમ ધારીને તે દુર્મતિ કમઠ અને વસુંધરાએ નિઃશંકપણે ચિરકાળ કામક્રીડા કરી જે જોવાનું હતુ તે મરુભૂતિએ જોઇ લીધું, પણ લોકાપવાદના ભયથી તેણે તે વખતે કાંઇ પણ વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું નહીં પછી તેણે અરવિંદ રાજા પાસે જઈને બધી વાત કહી બતાવી; એટલે અનીતિને નહીં સહન કરનાર રાજાએ આરક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે: 'પુરોહિતપુત્ર કમઠે મહાદુશ્ચરિત કર્યું છે, પણ તે પુરોહિતપુત્ર હોવાથી અવધ્ય છે, માટે તેને ગધેડા ઉપર બેસાડી વિટંબણા સાથે ગામમાં ફેરવીને બહાર કાઢી મૂકો' રાજાનો આ પ્રમાણે આદેશ થતાં આરક્ષકોએ કમઠનું અંગ વિચિત્ર ધાતુવડે રંગી, ગધેડા પર બેસાડી,' વિરસ વાજિત્ર વગાડતા, આખા નગરમાં ફેરવી, તેને નગર બહાર કાઢી મૂકયો. નગરના લોકો દેખતાં શરમથી નીચું મુખ કરી રહેલો કમઠ કાંઈ પણ પ્રતિકાર કરી શકે તેમ ન હોવાથી જેમ તેમ વનમા આવ્યો. પછી અત્યંત નિર્વેદ પામીને શિવ તાપસની પાસે જઇને તપસ્વી થયો અને તે વનમાં જ રહીને તેણે અજ્ઞાન તપ આરંભ્યું.

અહીં મરુભૂતિ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે 'મેં મારા ભાઈનું દુશ્ચરિત રાજાને જણાવ્યું; તે અતિ ધિક્કારભરેલું કામ કર્યું, માટે ચાલ, જઇને તે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાને ખમાવું.' આવો વિચાર કરીને તેણે રાજાને પૂછયું. રાજાએ ઘણો વાર્યો, તો પણ તે કમઠ પાસે ગયો અને તેના ચરણમાં પડ્યો. કમઠે પૂર્વે થયેલી પોતાની વિડંબનાને સંભારીને અત્યંત ક્રોધથી એક શિલા ઉપાડીને મરુભૂતિના મસ્તક પર નાખી. તેના પ્રહારથી પીડિત થયેલા મરુભૂતિના ઉપર પાછી ફરી વાર ઉપાડીને પોતાના આત્માને નિર્ભયપણે નરકમાં નાખે તેમ તેણે તે શિલા નાખી. તેના પ્રહારની પીડાથી આર્ત્તધ્યાને મૃત્યુ પામીને મરુભૂતિ વિંધ્ય પર્વતમાં વિંધ્યાચળ જેવો યૂથપતિ હાથી થયો પેલી કમઠની સ્ત્રી વરુણા પણ કોપાધપણે કાળધર્મને પામીને તે યૂથનાથ ગજેંદ્રની વહાલી હાથિણી થઈ. યૂથપતિ ગિરિ, નદી વિગેરેમાં સ્વેચ્છાએ તેણીની સાથે અખંડ સંભોગસુખ ભોગવતો વિશેષ પ્રકારે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

તે અરસામાં પોતનપુરનો રાજા અરવિંદ શરદ્ઋતુમાં પોતાના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની સાથે હવેલી ઉપર ક્રીડા કરતો હતો. તે વખતે ક્રીડા કરતા રાજાએ આકાશમાં ઇંદ્રધનુષ્ય અને વિજળીને ધારણ કરતા અને ઘણા શોભતા નવીન મેઘને ચઢેલો જોયો તે વખતે 'અહો! આ મેઘ કેવો રમણીય છે!' એમ રાજા બોલવા લાગ્યો તેવામાં તો જોરાવર પવનથી તે મેઘ આકડાના તુલની જેમ તત્કાળ નષ્ટ થઈ ગયો તે જોઇને રાજાએ ચિંતવ્યું કે: 'અહો! આ સંસારમા સર્વ શરીરાદિક પણ આ મેઘની જ જેવા નાશવંત છે, તો તેમાં વિવેકી જન શી આશા રાખે?' આ પ્રમાણે તીવ્રપણે શુભ ધ્યાન કરતાં તત્કાળ તે રાજાનાં જ્ઞાનાવરણીય અને ચારિત્રમોહનીય કર્મ ક્ષયોપશમ પામી ગયાં; તેથી તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી મહેંદ્ર નામના પુત્રને પોતાના રાજ્ય પર સ્થાપન કરીને તેણે **સમંતભદ્રાચાર્યની** પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. અનુક્રમે ગીતાર્થ થઈ ગુરુની આજ્ઞાથી

એકલવિહારી પ્રતિમાને ધારણ કરીને અરવિંદ મુનિ ભવમાર્ગનું છેદન કરવાને માટે એકાકીપણે પૃથ્વી પર વિહાર કરવા લાગ્યા. શરીર ઉપર પણ મમતા વિનાના તે રાજાને વિહાર કરતાં ઉજ્જડમાં કે વસ્તીમાં, ગ્રામમાં કે શહેરમાં—કોઇ સ્થાનકે કદી પણ આસક્તિ થતી નહોતી.

અન્યદા તપસ્યાથી કૃશ અંગવાળા અને વિવિધ અભિગ્રહને ધારણ કરનારા એ રાજમુનિ સાગરદત્ત શેઠના સાર્થ સાથે અષ્ટાપદ ગિરિ તરફ ચાલ્યા. સાગરદત્તે પૂછ્યું: ' હે મહામુનિ ! તમે કયાં જશો ? ' મુનિ બોલ્યા: ' અષ્ટાપદ ગિરિ પર દેવ વાંદવાને માટે જવું છે. ' સાર્થવાહે ફરીથી પૂછ્યું કે " તે પર્વત ઉપર દેવ કોણ છે ? તે દેવનાં બિંબ કોણે કરાવ્યાં છે ? કેટલાં છે ? અને તેમને વાંદવાથી શું ફળ થાય છે ? " તે સાર્થવાહને આસન્નભવ્ય જાણીને અરવિંદ મુનિ બોલ્યા: ' હે ભદ્ર ! અરિહંત વિના દેવ થવાને કોઇ સમર્થ નથી. જે વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, ઇંદ્રપૂજિત અને ધર્મદેશનાથી સર્વ વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરનાર હોય છે તે અરિહંત દેવ કહેવાય છે. શ્રી ઋષભપ્રભુના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભાદિક ચોવીશ તીર્થંકરોની રત્નમય પ્રતિમા કરાવીને અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સ્થાપન કરી છે તેમને વંદન કરવાનું મુખ્ય ફળ તો મોક્ષ છે અને નરેંદ્ર તથા અહમિંદ્રાદિ પદની પ્રાપ્તિ—એ તેનું આનુષંગિક (અવાતર) ફળ છે. હે ભદ્રાત્મા ! જે પોતે હિંસા કરનાર, બીજાને દુર્ગતિ આપનાર અને વિશ્વને વ્યામોહ કરનાર હોય, તેને દેવ કેમ કહેવાય ? ' આ પ્રમાણે બોધથી તે સાગરદત્ત સાર્થવાહે તત્કાળ મિથ્યાત્વને છોડી દઇને તેમની પાસે શ્રાવકનાં વ્રત ગ્રહણ કર્યાં. પછી અરવિંદ મુનિ તેને પ્રતિદિન ધર્મકથા કહેતા સતા તેની સાથે ચાલ્યા અનુક્રમે તે સાર્થવાહનો સાથ જ્યાં મરુભૂતિ હાથી થયેલો હતો તે અટવીમાં આવી ચઢ્યો.

ભોજનનો સમય થતાં ક્ષીરસમુદ્ર જેવા પાણીવાળા એક સરોવરને તીરે સાર્થવાહે પડાવ કર્યો; એટલે કોઇ કાષ્ઠ માટે, કોઈ તૃણ માટે ફરવા લાગ્યા અને કોઇ રસોઈ કરવામાં રોકાયા. એમ સર્વ જુદાં જુદાં કામમાં વ્યગ્ર થઇ ગયાં. આ સમયે મરુભૂતિ હાથી હાથણીઓથી વીંટાઇને તે સરોવર પાસે આવ્યો અને સમુદ્રમાંથી મેઘની જેમ તે સરોવરમાંથી જળ પીવા લાગ્યો પછી સુંઢમાં જળ ભરી ઉછાળી ઉછાળીને હાથણીઓ સાથે ચિરકાળ ક્રીડા કરીને તે સરોવરની પાળ ઉપર આવ્યો. ત્યાં દિશાઓને અવલોકન કરતાં તે ગજેંદ્રે સમીપમાં જ મોટા સાર્થને ઊતરેલો જોયો; એટલે ક્રોધથી મુખ અને નેત્ર રાતાં કરી યમરાજની જેમ તેની ઉપર દોડ્યો. સુંઢને કુંડાળાકાર કરી, શ્રવણને નિષ્કંપ રાખી, ગર્જનાથી દિશાઓને પૂરતો ગજેંદ્ર સર્વ સાર્થિકોને મારવા લાગ્યો. તેથી જીવવાને ઇચ્છનારાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષો પોતપોતાનાં ઊંટ વિગેરે વાહન સાથે જીવ લઇને નાસવા લાગ્યાં. તે વખતે અરવિંદ મુનિ અવધિજ્ઞાનવડે તે હાથીને બોધનો સમય જાણી તેની સન્મુખ કાયોત્સર્ગ કરીને સ્થિર ઊભા રહ્યા તેમને જોઇને હાથી ક્રોધ કરી તેમના તરફ દોડ્યો; પણ તેમની સમીપે આવતાં તેમના તપના પ્રભાવથી તેનો ક્રોધ શાંત થઇ ગયો, તેથી તત્કાળ સંવેગ અને અનુકંપા ઉત્પન્ન થતાં તેમની આગળ નવીન શિક્ષણીય શિષ્યની જેમ દયાપાત્ર થઇને તે ઊભો રહ્યો. તેના ઉપકારને માટે મુનિએ કાયોત્સર્ગ પાર્યો અને શાંત તેમજ ગંભીર વાણીથી તેને બોધ આપવાનો આરંભ કર્યો: " અરે ભદ્ર ! તારા મરુભૂતિના ભવને તું કેમ સંભારતો નથી ? અને આ હું અરવિંદ રાજા છું, તેને કેમ ઓળખતો નથી ? તે

ભવમાં સ્વીકાર કરેલા આર્હત ધર્મને તેં કેમ છોડી દીધો ? માટે હવે તે સર્વનું સ્મરણ કર અને શ્વાપદ જાતિના મોહને છોડી દે." મુનિની આ પ્રમાણેની વાણી સાંભળતાં. તરત જ તે ગજેંદ્રને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી તેણે તે મુનિને મસ્તકવડે પ્રણામ કર્યો મુનિએ ફરી વાર કહ્યું કે: "હે ભદ્ર ! આ નાટક જેવા સંસારમાં નટની જેવો પ્રાણી ક્ષણેક્ષણે રૂપાંતરને પામે છે તે વખતે તું બ્રાહ્મણપણામાં બુદ્ધિમાન્ અને તત્ત્વજ્ઞ શ્રાવક હતો તે કયા અને અત્યારે આ જાતિસ્વભાવથી પણ મૂઢ એવો હાથી કયાં ? માટે હવે પાછો પૂર્વજન્મમાં અંગીકાર કરેલો શ્રાવકધર્મ તને પ્રાપ્ત થાઓ." મુનિનું આ વાક્ય ગજેંદ્રે સુંઢ વિગેરેની સંજ્ઞાથી કબૂલ કર્યું

તે વખતે હાથણી થયેલી કમઠની પૂર્વ ભવની સ્ત્રી વરુણા ત્યાં ઊભી હતી. તેને પણ આ બધી હકીકત સાંભળવાથી ગજેંદ્રની જેમ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અરવિંદ મુનિએ તે હાથીને વિશેષ સ્થિર કરવાને માટે પુનઃ ગૃહીધર્મ સંભળાવ્યો; તેથી તે ગજેંદ્ર શ્રાવક થઇ મુનિને નમીને સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. ગજેંદ્રને બોધ થયેલો જોઇ ત્યાં રહેલા ઘણા લોકો આશ્ચર્ય પામીને તરત જ સાધુ થયા અને ઘણા લોકો શ્રાવક થયા. તે વખતે સાગરદત્ત સાર્થવાહ જિનધર્મમાં એવો દઢ થયો કે તેને દેવતાઓથી પણ ચળાવી શકાય નહીં. પછી અરવિંદ મહામુનિએ તેની સાથે અષ્ટાપદગિરિ પર જઈ સર્વ અર્હંતને વંદના કરી અને ત્યાંથી વિહાર કરીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

તે ગજેંદ્ર શ્રાવક ઈર્યાસમિત્યાદિકમાં તત્પરપણે નિરતિચાર અષ્ટમ વિગેરે તપસ્યા આચરતો ભાવયતિ થઈને રહ્યો સૂર્યથી તપેલું જળ પીતો અને સૂકાં પાત્રાવડે પારણું કરતો તે ગજ હાથણીઓ સાથે ક્રીડા કરવાથી વિમુખ થઇ ખરેખરો વિરક્ત બુદ્ધિવાળો બની ગયો. તે હાથી હમેશાં એવું ધ્યાન ધરતો કે 'જે પ્રાણી મનુષ્યપણાને પામીને મહાવ્રતને ગ્રહણ કરે છે તે જ ધન્ય છે, કેમકે દ્રવ્યનું ફળ જેમ પાત્રમાં દાન દેવું તે છે તેમજ મનુષ્યત્વનું ફળ ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું તે જ છે. મને ધિક્કાર છે કે તે વખતે હું, દ્રવ્યનો લોભી જેમ તેના ફળને હારી જાય તેમ, દીક્ષા લીધા વગર મનુષ્યપણાને હારી ગયો' આવી રીતે શુભ ભાવના ભાવતો ગુરુની આજ્ઞામાં સ્થિર મનવાળો તે હાથી સુખદુઃખમાં સમાનપણે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

અહીં કમઠ મરુભૂતિના વધથી પણ શાંત થયો નહી. તેનું આવું માઠું કૃત્ય જોઇ તેના ગુરુ તેની સાથે બોલ્યા નહીં અને બીજા તાપસોએ પણ તેની ઘણી નિંદા કરી પછી વિશેષ આર્ત્તધ્યાનથી મૃત્યુ પામીને તે કુર્કુટ જાતિનો સર્પ થયો. તે ભવમાં જાણે પાંખોવાળો યમરાજ હોય તેમ તે અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર કરતો ફરવા લાગ્યો. એક વખતે ફરતાં ફરતાં તેણે કોઇ સરોવરમાં સૂર્યના તાપથી તપેલા પ્રાસુક જળનું પાન કરતા પેલા મરુભૂતિ ગજેંદ્રને જોયો. એટલામાં તો તે ગજેંદ્ર કાદવમાં ખૂંચી ગયો અને તપસ્યાથી શરીર કૃશ થઇ ગયું હતું; તેથી તે નીકળી શકયો નહીં. તે વખતે એ કુર્કુટ નાગ ત્યાં જઇને તેના કુંભસ્થળ પર ડસ્યો. તેનું ઝેર ચઢવાથી ગજેંદ્ર પોતાનો અવસાનકાળ સમીપ જાણી તત્કાળ સમાધિપૂર્વક ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કર્યાં. પંચ નમસ્કાર મંત્રના સ્મરણપૂર્વક ધર્મધ્યાન ધરતો તે મૃત્યુ પામીને સહસ્રાર દેવલોકમાં સત્તર સાગરો-

એકલવિહારી પ્રતિમાને ધારણ કરીને અરવિંદ મુનિ ભવમાર્ગનું છેદન કરવાને માટે એકાકીપણે પૃથ્વી પર વિહાર કરવા લાગ્યા શરીર ઉપર પણ મમતા વિનાના તે રાજાને વિહાર કરતાં ઉજ્જડમાં કે વસ્તીમા, ગ્રામમાં કે શહેરમાં–કોઇ સ્થાનકે કદી પણ આસક્તિ થતી નહોતી

અન્યદા તપસ્યાથી કૃશ અંગવાળા અને વિવિધ અભિગ્રહને ધારણ કરનારા એ રાજમુનિ સાગરદત્ત શેઠના સાર્થ સાથે અષ્ટાપદ ગિરિ તરફ ચાલ્યા સાગરદત્તે પૂછ્યું: ' હે મહામુનિ ! તમે કયાં જશો ? ' મુનિ બોલ્યા: ' અષ્ટાપદ ગિરિ પર દેવ વાંદવાને માટે જવું છે ' સાર્થવાહે ફરીથી પૂછ્યું કે " તે પર્વત ઉપર દેવ કોણ છે ? તે દેવનાં બિંબ કોણે કરાવ્યાં છે ? કેટલાં છે ? અને તેમને વાંદવાથી શું ફળ થાય છે ? " તે સાર્થવાહને આસન્નભવ્ય જાણીને અરવિંદ મુનિ બોલ્યા: ' હે ભદ્ર ! અરિહંત વિના દેવ થવાને કોઇ સમર્થ નથી. જે વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, ઇંદ્રપૂજિત અને ધર્મદેશનાથી સર્વ વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરનાર હોય છે તે અરિહંત દેવ કહેવાય છે. શ્રી ઋષભપ્રભુના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભાદિક ચોવીશ તીર્થંકરોની રત્નમય પ્રતિમા કરાવીને અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સ્થાપન કરી છે તેમને વંદન કરવાનું મુખ્ય ફળ તો મોક્ષ છે અને નરેંદ્ર તથા અહમિંદ્રાદિ પદની પ્રાપ્તિ–એ તેનું આનુષંગિક (અવાતર) ફળ છે. હે ભદ્રાત્મા ! જે પોતે હિંસા કરનાર, બીજાને દુર્ગતિ આપનાર અને વિશ્વને વ્યામોહ કરનાર હોય, તેને દેવ કેમ કહેવાય ? ' આ પ્રમાણે બોધથી તે સાગરદત્ત સાર્થવાહે તત્કાળ મિથ્યાત્વને છોડી દઇને તેમની પાસે શ્રાવકનાં વ્રત ગ્રહણ કર્યાં. પછી અરવિંદ મુનિ તેને પ્રતિદિન ધર્મકથા કહેતા સતા તેની સાથે ચાલ્યા અનુક્રમે તે સાર્થવાહનો સાથ જ્યાં મરુભૂતિ હાથી થયેલો હતો તે અટવીમાં આવી ચઢ્યો

ભોજનનો સમય થતા ક્ષીરસમુદ્ર જેવા પાણીવાળા એક સરોવરને તીરે સાર્થવાહે પડાવ કર્યો; એટલે કોઇ કાષ્ઠ માટે, કોઈ તૃણ માટે ફરવા લાગ્યા અને કોઇ રસોઈ કરવામાં રોકાયા. એમ સર્વ જુદાં જુદાં કામમાં વ્યગ્ર થઇ ગયાં. આ સમયે મરુભૂતિ હાથી હાથણીઓથી વીંટાઇને તે સરોવર પાસે આવ્યો અને સમુદ્રમાંથી મેઘની જેમ તે સરોવરમાંથી જળ પીવા લાગ્યો. પછી સુંઢમાં જળ ભરી ઉછાળી ઉછાળીને હાથણીઓ સાથે ચિરકાળ ક્રીડા કરીને તે સરોવરની પાળ ઉપર આવ્યો. ત્યાં દિશાઓને અવલોકન કરતાં તે ગજેંદ્રે સમીપમાં જ મોટા સાર્થને ઊતરેલો જોયો; એટલે ક્રોધથી મુખ અને નેત્ર રાતા કરી યમરાજની જેમ તેની ઉપર દોડ્યો. સુંઢને કુંડાળાકાર કરી, શ્રવણને નિષ્કંપ રાખી, ગર્જનાથી દિશાઓને પૂરતો ગજેંદ્ર સર્વ સાર્થિકોને મારવા લાગ્યો. તેથી જીવવાને ઇચ્છનારા સર્વ સ્ત્રીપુરુષો પોતપોતાના ઊંટ વિગેરે વાહન સાથે જીવ લઇને નાસવા લાગ્યાં તે વખતે અરવિંદ મુનિ અવધિજ્ઞાનવડે તે હાથીને બોધનો સમય જાણી તેની સન્મુખ કાયોત્સર્ગ કરીને સ્થિર ઊભા રહ્યા તેમને જોઇને હાથી ક્રોધ કરી તેમના તરફ દોડ્યો; પણ તેમની સમીપે આવતાં તેમના તપના પ્રભાવથી તેનો ક્રોધ શાંત થઈ ગયો, તેથી તત્કાળ સંવેગ અને અનુકંપા ઉત્પન્ન થતાં તેમની આગળ નવીન શિક્ષણીય શિષ્યની જેમ દયાપાત્ર થઇને તે ઊભો રહ્યો તેના ઉપકારને માટે મુનિએ કાયોત્સર્ગ પાર્યો અને શાંત તેમજ ગંભીર વાણીથી તેને બોધ આપવાનો આરંભ કર્યો: " અરે ભદ્ર ! તારા મરુભૂતિના ભવને તું કેમ સંભારતો નથી ? અને આ હું અરવિંદ રાજા છું, તેને કેમ ઓળખતો નથી ? તે

ભવમાં સ્વીકાર કરેલા આર્હત ધર્મને તેં કેમ છોડી દીધો ? માટે હવે તે સર્વનું સ્મરણ કર અને શ્વાપદ જાતિના મોહને છોડી દે." મુનિની આ પ્રમાણેની વાણી સાંભળતાં તરત જ તે ગજેંદ્રને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી તેણે તે મુનિને મસ્તકવડે પ્રણામ કર્યો મુનિએ ફરી વાર કહ્યું કે: "હે ભદ્ર ! આ નાટક જેવા સંસારમાં નટની જેવો પ્રાણી ક્ષણેક્ષણે રૂપાંતરને પામે છે તે વખતે તું બ્રાહ્મણપણામાં બુદ્ધિમાન્ અને તત્ત્વજ્ઞ શ્રાવક હતો તે ક્યાં અને અત્યારે આ જાતિસ્વભાવથી પણ મૂઢ એવો હાથી ક્યાં ? માટે હવે પાછો પૂર્વજન્મમાં અંગીકાર કરેલો શ્રાવકધર્મ તને પ્રાપ્ત થાઓ." મુનિનું આ વાક્ય ગજેંદ્રે સુંઢ વિગેરેની સંજ્ઞાથી કબૂલ કર્યું.

તે વખતે હાથણી થયેલી કમઠની પૂર્વ ભવની સ્ત્રી વરુણા ત્યાં ઊભી હતી. તેને પણ આ બધી હકીકત સાંભળવાથી ગજેંદ્રની જેમ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અરવિંદ મુનિએ તે હાથીને વિશેષ સ્થિર કરવાને માટે પુનઃ ગૃહીધર્મ સંભળાવ્યો; તેથી તે ગજેંદ્ર શ્રાવક થઇ મુનિને નમીને સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો ગજેંદ્રને બોધ થયેલો જોઇ ત્યાં રહેલા ઘણા લોકો આશ્ચર્ય પામીને તરત જ સાધુ થયા અને ઘણા લોકો શ્રાવક થયા તે વખતે સાગરદત્ત સાર્થવાહ જિનધર્મમાં એવો દૃઢ થયો કે તેને દેવતાઓથી પણ ચળાવી શકાય નહીં. પછી અરવિંદ મહામુનિએ તેની સાથે અષ્ટાપદગિરિ પર જઇ સર્વ અર્હંતને વંદના કરી અને ત્યાંથી વિહાર કરીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

તે ગજેંદ્ર શ્રાવક ઇર્યાસમિત્યાદિકમાં તત્પરપણે નિરતિચાર અષ્ટમ વિગેરે તપસ્યા આચરતો ભાવયતિ થઇને રહ્યો સૂર્યથી તપેલું જળ પીતો અને સૂકાં પાત્રાવડે પારણું કરતો તે ગજ હાથણીઓ સાથે ક્રીડા કરવાથી વિમુખ થઇ ખરેખરો વિરક્ત બુદ્ધિવાળો બની ગયો. તે હાથી હમેશા એવું ધ્યાન ધરતો કે 'જે પ્રાણી મનુષ્યપણાને પામીને મહાવ્રતને ગ્રહણ કરે છે તે જ ધન્ય છે, કેમકે દ્રવ્યનું ફળ જેમ પાત્રમાં દાન દેવું તે છે તેમજ મનુષ્યત્વનું ફળ ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું તે જ છે. મને ધિક્કાર છે કે તે વખતે હું, દ્રવ્યનો લોભી જેમ તેના ફળને હારી જાય તેમ, દીક્ષા લીધા વગર મનુષ્યપણાને હારી ગયો.' આવી રીતે શુભ ભાવના ભાવતો ગુરુની આજ્ઞામાં સ્થિર મનવાળો તે હાથી સુખદુઃખમાં સમાનપણે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

અહીં કમઠ મરુભૂતિના વધથી પણ શાંત થયો નહી. તેનું આવું માઠું કૃત્ય જોઇ તેના ગુરુ તેની સાથે બોલ્યા નહીં અને બીજા તાપસોએ પણ તેની ઘણી નિંદા કરી. પછી વિશેષ આર્ત્તધ્યાનથી મૃત્યુ પામીને તે કુર્કુટ જાતિનો સર્પ થયો. તે ભવમાં જાણે પાંખોવાળો યમરાજ હોય તેમ તે અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર કરતો ફરવા લાગ્યો. એક વખતે ફરતાં ફરતાં તેણે કોઇ સરોવરમાં સૂર્યના તાપથી તપેલા પ્રાસુક જળનું પાન કરતા પેલા મરુભૂતિ ગજેંદ્રને જોયો. એટલામાં તો તે ગજેંદ્ર કાદવમાં ખૂંચી ગયો અને તપસ્યાથી શરીર કૃશ થઇ ગયું હતું; તેથી તે નીકળી શકયો નહીં. તે વખતે એ કુર્કુટ નાગ ત્યાં જઇને તેના કુંભસ્થળ પર ડસ્યો. તેનું ઝેર ચઢવાથી ગજેંદ્ર પોતાનો અવસાનકાળ સમીપ જાણી તત્કાળ સમાધિપૂર્વક ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કર્યાં. પંચ નમસ્કાર મંત્રના સ્મરણપૂર્વક ધર્મધ્યાન ધરતો તે મૃત્યુ પામીને સહસ્રાર દેવલોકમાં સત્તર સાગરો-

પમના આયુષ્યવાળો દેવ થયો. વરુણા હાથિણીએ પણ એવું દુસ્તપ તપ કર્યું કે જેથી તે મૃત્યુ પામીને બીજા કલ્પમાં શ્રેષ્ઠ દેવી થઈ[1]. તે ઇશાન દેવલોકમાં કોઈ એવો દેવ નહીં હોય કે જેનું મન રૂપલાવણ્યની સંપત્તિથી મનોહર એવી એ દેવીએ હર્યું ન હોય! પણ તેણીએ કોઈ દેવની ઉપર પોતાનું મન જરા પણ ધર્યું નહીં. માત્ર પેલા ગજેંદ્રનો જીવ કે જે આઠમાં દેવલોકમાં દેવતા થયો હતો તેના જ સંગમના ધ્યાનમાં તત્પર રહેવા લાગી. ગજેંદ્ર અવધિજ્ઞાનથી તેને પોતાની ઉપર અત્યંત અનુરાગવાળી જાણીને તેને સહસ્રાર દેવલોકમાં લઇ ગયો અને પોતાના અંતઃપુરમાં શિરોમણિ કરીને રાખી. "**પૂર્વ જન્મમાં બંધાયેલો સ્નેહ અતિ બળવાન હોય છે.**" સહસ્રાર દેવલોકને યોગ્ય[2] એવું તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવતો તે દેવ તેણીના વિરહ વિના પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

કેટલોક કાળ ગયા પછી પેલો કુર્કુટ નાગ મૃત્યુ પામીને સત્તર સાગરોપમના આયુષ્યવાળો પાચમી નરકભૂમિમાં નારકી થયો નરકભૂમિને યોગ્ય એવી વિવિધ પ્રકારની વેદનાને અનુભવતો તે કમઠનો જીવ કદી પણ વિશ્રાંતિને પામતો નહી.

પ્રાગ્વિદેહના સુકચ્છ નામના વિજયને વિષે રહેલા વૈતાઢ્યગિરિ પર **તિલકા** નામે એક ધનાઢ્ય નગરી છે. તે નગરીમાં બીજો ઈંદ્ર હોય તેવો સર્વ ખેચરોને નમાવનાર વિદ્યુત્ ગતિ નામે ખેચરપતિ રાજા હતો. તેને પોતાની રૂપસંપત્તિથી સર્વ અંતઃપુરમાં તિલક જેવી **કનકતિલકા** નામે પટ્ટરાણી હતી તેણીની સાથે વિષયસુખ ભોગવતાં તે વિદ્યુતગતિ રાજાનો કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો. અન્યદા આઠમા દેવલોકમાં જે ગજેદ્રનો જીવ હતો તે ચ્યવીને તે કનકતિલકા દેવીના ઉદરમાં અવતર્યો યોગ્ય અવસરે સંપૂર્ણ નરલક્ષણવાળા એક પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો પિતાએ તેનું **કિરણવેગ** એવું નામ પાડયું. ધાત્રીએ લાલનપાલન કરેલો તે પુત્ર મોટો થયો અને અનુક્રમે વિદ્યાકળાનો નિધિ થઈ યૌવનાવસ્થા પામ્યો. વિદ્યુતગતિએ તેને પ્રાર્થનાપૂર્વક પોતાનું રાજ્ય આગ્રહથી ગ્રહણ કરાવ્યું અને પોતે **શ્રુતસાગર** ગુરુની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું.

સદ્બુદ્ધિમાન્ એવો તે કિરણવેગ નિર્લોભીપણે પિતાની રાજ્યસંપત્તિનું પાલન કરવા લાગ્યો અને અનાસક્તપણે વિષયસુખનું સેવન કરવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસે તેની **પદ્માવતી** નામની રાણીના ઉદરથી તેજના એક સ્થાનરૂપ **કિરણતેજ** નામે તેને એક પુત્ર થયો. અનુક્રમે કવચધારી અને વિદ્યાને સાધનારો તે મોટા મનવાળો પુત્ર જાણે કિરણવેગની બીજી મૂર્ત્તિ હોય તેવો દેખાવા લાગ્યો તેવા સમયમાં **સુરગુરુ** નામે મુનિમહારાજ ત્યાં સમવસર્યા. તે ખબર સાંભળી કિરણવેગે તેમની પાસે જઈ અતિ ભક્તિથી તેમને વંદના કરી. પછી તે કિરણવેગ રાજા તે મુનિના ચરણ પાસે બેઠો, એટલે તેના અનુગ્રહને માટે મુનિ ધર્મદેશના આપવા લાગ્યા: "રાજન્! આ સંસારરૂપ વનને વિષે ચતુર્થ પુરુષાર્થ (મોક્ષ) સાધવાને સમર્થ એવું મનુષ્યપણું ઘણું દુર્લભ છે. તે પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ અવિવેકી અને મૂઢ પ્રાણી, જેમ પામર જન અલ્પ મૂલ્યથી ઉત્તમ રત્નને ગુમાવે તેમ,

---

૧. એ દેવી આઠમા દેવલોકના દેવને યોગ્ય ૩૫ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી અપરિગ્રહીતા દેવી સમજવી. તે આઠમા દેવલોક સુધી જઇ શકે છે.

૨. એ દેવલોકના દેવો માત્ર રૂપસેવી જ હોય, તે દેવીનું રૂપ જોઇને જ વિષયની તૃપ્તિ પામે છે.

વિષયસેવામાં તેને ગુમાવી દે છે. ચિરકાળ સેવેલા તે વિષયો જરૂર નરકમાં જ પાડે છે; માટે મોક્ષફળવાળો સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મ જ નિરંતર સેવવા યોગ્ય છે.'' કાનમાં અમૃત જેવી આ પ્રમાણેની દેશના સાંભળીને સંસારથી વિરક્ત થયેલા કિરણવેગે તત્કાળ પોતાના પુત્ર કિરણતેજને રાજ્ય પર બેસાડ્યો અને પોતે તે સુરગુરુ મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે અંગધારી શ્રુતસ્કંધ હોય તેવા તે ગીતાર્થ થયા. અન્યદા ગુરુની આજ્ઞાથી એકલવિહારી થઇને તે મુનિ આકાશગમન શક્તિવડે પુષ્કરવર દ્વીપમાં આવ્યા. ત્યાં શાશ્વત અર્હંતોને નમીને વૈતાઢ્ય ગિરિની પાસે હેમગિરિની ઉપર તે પ્રતિમા ધારણ કરીને રહ્યા. તીવ્ર તપ તપતાં, પરિષહોને સહન કરતાં અને સમતામાં મગ્ન રહેતાં એવા તે કિરણવેગ મુનિ ત્યાં રહ્યા સતા પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

અન્યદા પેલો કુર્કુટ નાગનો જીવ પાંચમી નરકમાંથી નીકળીને તે જ હિમગિરિની ગુહામાં મોટા સર્પપણે ઉત્પન્ન થયો. યમરાજનો ભુજાદંડ હોય તેવો તે સર્પ ઘણા પ્રાણીઓનું ભક્ષણ કરતો તે વનમાં ફરવા લાગ્યો. એક વખતે ફરતાં ફરતાં તેણે ગિરિની કુંજમાં સ્તંભની જેમ સ્થિર થઈને ધ્યાન ધરતા કિરણવેગ મુનિને જોયા. તત્કાળ પૂર્વ જન્મના વૈરથી કોપવડે અરુણ નેત્રવાળા થયેલા તે સર્પે તે મુનિને ચંદનના વૃક્ષની જેમ પોતાના શરીરથી વીંટી લીધા. પછી તીવ્ર ઝેરવડે ભયંકર એવી દાઢોથી મુનિને અનેક સ્થાને દંશ કર્યા અને દંશવાળાં બધાં સ્થાનમાં તેણે ઘણું વિષ પ્રક્ષેપન કર્યું. તે વખતે મુનિ ચિંતવવા લાગ્યા કે 'અહો! આ સર્પ કર્મના ક્ષયને માટે મારો પૂર્ણ ઉપકારી છે, જરા પણ અપકારી નથી. લાંબો કાળ જીવીને પણ મારે કર્મનો ક્ષય જ કરવાનો છે, તો તે હવે સ્વલ્પ સમયમાં કરી લઉં.' આ પ્રમાણે વિચારી આલોચના કરી, બધા જગજ્જીવોને ખમાવીને નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરતાં ધર્મધ્યાનસ્થ એવા તે મુનિએ તત્કાળ અનશન ગ્રહણ કર્યું. ત્યાંથી કાળ કરીને બારમા દેવલોકમાં જંબૂદ્રુમાવર્ત્ત નામના વિમાનને વિષે બાવીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવ થયા. ત્યાં વિવિધ સમૃદ્ધિવડે વિલાસ કરતાં અને દેવતાઓથી સેવાતાં સુખમગ્નપણે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

પેલો મહાસર્પ તે હિમગિરિના શિખરમાં ફરતો ફરતો અન્યદા દાવાનળથી દગ્ધ થઇ ગયો. ત્યાંથી મરીને બાવીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળો તમઃપ્રભા નરકમાં નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં અઢીસો ધનુષ્યની કાયાવડે તે નરકની તીવ્ર વેદનાને અનુભવતો સુખનો એક અંશ પણ મેળવ્યા વગર કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

આ જંબૂદ્વીપમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં તેના આભૂષણ તુલ્ય **સુગંધ** નામના વિજયમાં **શુભંકરા** નામે એક મોટી નગરી છે. તે નગરીમાં ઉત્કૃષ્ટ વીર્યવાળો **વજ્રવીર્ય** નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ભૂમિ પર આવેલા ઇંદ્રની જેમ સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતો. તેને મૂર્તિવડે જાણે બીજી લક્ષ્મીદેવી હોય તેવી **લક્ષ્મીવતી** નામે પૃથ્વીના મંડનરૂપ મુખ્ય મહિષી હતી. કિરણવેગનો જીવ દેવ સંબંધી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અચ્યુત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને સરોવરમાં હંસની જેમ તે લક્ષ્મીવતીના ઉદરમાં અવતર્યો. સમય આવતાં પવિત્ર આકૃતિને ધારણ કરનાર અને પૃથ્વીમાં આભૂષણરૂપ એવા પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો. તેનું **વજ્રનાભ** એવું નામ પાડ્યું. જગદ્રૂપ કુમુદને ચંદ્રરૂપ અને ધાત્રીઓએ લાલિત

કરેલો તે કુમાર અનુક્રમે માતાપિતાના આનંદની સાથે વૃદ્ધિ પામ્યો. અનુક્રમે યૌવનવય પામી શસ્ત્રશાસ્ત્રમાં વિચક્ષણ થયો. પિતાએ પવિત્ર દિવસે તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી વજ્રવીર્ય રાજાએ લક્ષ્મીવતી રાણી સહિત વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ત્યારપછી વજ્રનાભ પિતાના આપેલા રાજ્યનું સારી રીતે પાલન કરવા લાગ્યો. કેટલેક કાળે વજ્રનાભને પોતાની બીજી મૂર્ત્તિ હોય તેવો અને પરાક્રમથી ચક્રના આયુધવાળા ચક્રવર્તી જેવો **ચક્રાયુધ** નામે પુત્ર થયો. ધાત્રીના હસ્તરૂપ કમળમાં ભ્રમરરૂપ એ કુમાર સંસારથી ભય પામતા પિતાની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા સાથે પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. ચંદ્રની જેમ કળાપૂર્ણ એવો તે કુમાર અનુક્રમે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે પિતાએ તેને પ્રાર્થના કરી કે: ‘હે કુમાર! આ રાજ્યને ગ્રહણ કરો, હું સંસારથી નિર્વેદ પામેલો છું, તેથી તમને રાજ્યભાર સોંપીને હમણાં જ મોક્ષના એક સાધનરૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કરીશ.’ ચક્રાયુધે કહ્યું કે: ‘હે પૂજ્ય પિતા! બાળચાપલ્યથી કદી મારાથી કોઇ અપરાધ થઇ ગયો હોય તો તેથી શું તમે મારી ઉપર આવો અપ્રસાદ કરશો ? માટે મને ક્ષમા કરો અને મારી જેમ આ રાજ્યનું આપ જ પાલન કરો. આટલી વાર સુધી મારું પાલન કરીને હવે છોડી દો નહીં’ વજ્રનાભ બોલ્યા: ‘હે નિષ્પાપ કુમાર! તારો કાંઇ પણ અપરાધ નથી, પરંતુ અશ્વોની જેમ પુત્રોનું પણ ભાર ઉતારવાને માટે જ પાલન કરાય છે, તેથી હે પુત્ર! તું હવે કવચધારી થયો છે; માટે મારો દીક્ષાનો મનોરથ પૂરો કર, કેમકે તે મનોરથ તારા જન્મની સાથે જ મને ઉત્પન્ન થયો છે. હવે તારા જેવો યોગ્ય પુત્ર છતાં પણ હું રાજ્યભારથી આક્રાંત થઇને ભવસાગરમાં ડૂબી જઇશ, તો પછી સારા પુત્રોની સ્પૃહા કોણ કરશે?’ આ પ્રમાણે કહી રાજાએ આજ્ઞાથી રાજ્યને નહીં ઇચ્છતા એવા પણ તે પુત્રને રાજ્ય પર બેસાડ્યો. **“કુલીન પુરુષોને ગુરુજનની આજ્ઞા મહાબળવાન છે.”**

એ સમયે **ક્ષેમંકર** નામે જિનેશ્વર ભગવાન્ તે નગરીની બહાર આવેલા ઉદ્યાનમાં સમવસર્યા. તેમને આવેલા સાંભળી વજ્રનાભ રાજા અત્યંત આનંદ પામીને ચિંતવવા લાગ્યા કે: ‘અહો! આજે મારા મનોરથને અનુકૂળ એવા પુણ્યોદયથી અર્હંત પ્રભુનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો છે.’ પછી મોટી સમૃદ્ધિ સાથે લઇને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાએ તે તત્કાળ ભગવંતની સમીપે ગયા. ત્યાં પ્રભુને વંદના કરીને તેમની અત્યુત્તમ દેશના સાંભળી. દેશનાને અંતે અંજલિ જોડી તેમણે પ્રભુને કહ્યું: ‘ઘણા કાળથી ઇચ્છેલા વ્રતનું દાન કરીને મારા પર અનુગ્રહ કરો. બીજા ઉત્તમ સાધુઓ જેવા ગુરુ પણ પુણ્યથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તમારા જેવા તીર્થંકર ભગવંત મને ગુરુપણે પ્રાપ્ત થયા તેથી હું વિશેષ પુણ્યવાન્ છું. દીક્ષાની ઇચ્છાથી મેં હમણાં જ પુત્રને રાજ્યાભિષેક કર્યો છે; માટે હવે દીક્ષાનું દાન કરવારૂપ તમારો પ્રસાદ મેળવવાને માટે જ હું તત્પર થયો છું.’ આ પ્રમાણેનાં વજ્રનાભ રાજાનાં વચન સાંભળી દયાળુ પ્રભુએ પોતે તરત જ તેને દીક્ષા આપી. તીવ્ર તપસ્યા કરનારા તે રાજર્ષિએ પણ થોડા કાળમાં શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યો. પછી ગુરુની આજ્ઞાથી એકલવિહાર પ્રતિમાને ધારણ કરતાં અને તીવ્ર તપસ્યાથી કૃશ શરીરવાળા મહર્ષિ અનેક નગર વિગેરેમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. અખંડ અને દઢ એવા મૂલોત્તર ગુણોથી જાણે બે દૃઢ પાંખોવાળા હોય તેમ તે મુનિને અનુક્રમે આકાશગમનની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ. એક વખતે આકાશમાર્ગે ઊડીને તપના તેજથી જાણે બીજો સૂર્ય હોય તેવા દેખાતા તે મુનિ સુકચ્છ નામના વિજયમાં આવ્યા.

પેલો સર્પ જે છઠ્ઠી નરકમા ઉત્પન્ન થયેલો હતો તે ત્યાંથી નીકળીને સુકચ્છ વિજયમા આવેલા જ્વલનગિરિમા મોટી અટવીમા કુરંગક નામે ભિલ્લ થયો યૌવનવય પ્રાપ્ત થતાં પ્રતિદિન તે ભિલ્લ ધનુષ્ય ચઢાવીને આજીવિકાને માટે અનેક પ્રાણીઓને મારતો તે ગિરિની ગુહામાં ફરવા લાગ્યો તે વખતે વજ્રનાભ મુનિ પણ ફરતા ફરતા યમરાજના સૈનિકો જેવા અનેક પ્રકારના શીકારી પ્રાણીઓના સ્થાનરૂપ તે જ અટવીમા આવી ચઢ્યા ચમૂરુ વગેરે ક્રૂર પ્રાણીઓથી ભય પામ્યા વિના તે મુનિ જ્વલનગિરિ ઉપર આવ્યા તે વખતે સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ત્યારે જ્વલનગિરિની કંદરામાં જ જાણે તેનું નવીન શિખર હોય તેમ મુનિ કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યા તે સમયે રાક્ષસોના કુળની જેમ સર્વ દિશાઓમા અધકાર વ્યાપી ગયો યમરાજના જાણે ક્રીડાપક્ષી હોય તેવા ઘુવડ પક્ષીઓ ધુત્કાર કરવા લાગ્યા, રાક્ષસોના ગાયક હોય તેમ નહાર પ્રાણી ઉગ્ર આક્રંદ કરવા લાગ્યા, ડંકાથી વાજિત્રની જેમ પુછડાથી પૃથ્વી પર પ્રહાર કરતા વાઘો આમતેમ ભમવા લાગ્યા અને વિચિત્ર રૂપવાળી શાકિની, યોગિની અને વ્યતરીઓ કિલકિલ શબ્દ કરતી ત્યા એકઠી થઇ ગઇ તેવા સ્વભાવથી જ અતિ ભયકર કાળ અને ક્ષેત્રમા પણ વજ્રનાભ ભગવાન્ ઉદ્યાનમા રહેલા હોય તેમ નિર્ભય અને નિષ્કંપ થઇને સ્થિત રહ્યા. આ પ્રમાણે ધ્યાન ધરતા તે મુનિને રાત્રિ નિર્ગમન થઇ ગઇ પ્રાતઃકાળે તેમના તપની જ્યોતિની જેવી સૂર્યની જ્યોતિ પ્રકાશિત થઇ, એટલે સૂર્યકિરણના સ્પર્શથી જ જતુ રહિત ભૂમિ પર યુગમાત્ર દૃષ્ટિ નાખતા મુનિ બીજે વિહાર કરવાને માટે ત્યાથી ચાલ્યા.

એ સમયે વાઘના જેવો ક્રૂર અને વાઘના ચામડાને ઓઢનારો પેલો કુરગક ભિલ્લ હાથમા ધનુષ્ય અને ભાથું લઇ શીકાર કરવા માટે નીકળ્યો તેણે દૂરથી વજ્રનાભ મુનિને આવતા જોયા, એટલે 'મને આ ભિક્ષુકના અપશુકન થયા' એવા કુવિચારવડે તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. પછી પૂર્વ જન્મના વૈરથી અતિ ક્રોધ કરતા તે કુરગકે દૂરથી ધનુષ્ય ખેચીને હરણની જેમ તે મહર્ષિને બાણવડે પ્રહાર કર્યો તેના પ્રહારથી પીડિત થયા છતા પણ આર્ત્તધ્યાન રહિત એવા તે મુનિ 'नमोऽर्हद्भ्य.।' એમ બોલતા પ્રતિલેખના કરીને પૃથ્વી પર બેસી ગયા પછી સિદ્ધને નમસ્કાર કરવાપૂર્વક સમ્યગ્ આલોચના કરીને તે મુનિએ અનશન વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી વિશેષ પ્રકારે મમતા રહિત થઇને સર્વ જીવોને ખમાવ્યા એ પ્રમાણે ધર્મધ્યાનમા રત થઇ મૃત્યુ પામીને તે મુનિ મધ્ય ગ્રૈવેયકમા **લલિતાંગ** નામે પરમર્દ્ધિક દેવતા થયા કુરંગક ભિલ્લ તેને એક પ્રહારથી મૃત્યુ પામેલા જોઇ, પૂર્વ વૈરને લીધે પોતાના બળ સબધી મદને વહન કરતો અતિ હર્ષ પામ્યો જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત મૃગયાવડે આજીવિકા કરનાર તે કુરગક ભિલ્લ અનુક્રમે મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકમા **રૌરવ** નામના નરકાવાસમા ઉત્પન્ન થયો.

આ જંબૂદ્વીપમા પૂર્વવિદેહને વિષે સુરનગર જેવું **પુરાણપુર** નામે એક વિશાળ નગર છે તેમા સેકડો રાજાઓએ પુષ્પમાળાની જેમ જેના શાસનને અંગીકાર કરેલ છે એવો **કુલિશબાહુ** નામે ઇંદ્ર સમાન રાજા હતો તેને રૂપથી સુદર્શના (સારા દર્શનવાળી) અને પરમ પ્રેમનુ પાત્ર **સુદર્શના** નામે મુખ્ય પટ્ટરાણી હતી શરીરધારી પૃથ્વીની જેમ તે રાણીની સાથે ક્રીડા કરતો તે રાજા બીજા પુરુષાર્થને બાધા કર્યા વગર વિષયસુખ

ભોગવતો હતો. એ પ્રમાણે કેટલોક કાળ વ્યતીત થતાં વજ્રનાભનો જીવ દેવ સંબંધી આયુષ્યને પૂર્ણ કરી ગ્રૈવેયકથી ચ્યવીને તે સુદર્શના દેવીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે રાત્રીના પ્રાંત ભાગમાં સુખે સુતેલ દેવીએ ચક્રવર્તીના જન્મને સૂચવનારાં ચૌદ સ્વપ્નો જોયાં. પ્રાતઃકાળે રાજાને તે વાત કહેતાં તેમણે તે સ્વપ્નોનાં ફળની વ્યાખ્યા કહી બતાવી. તે સાંભળી દેવી અત્યંત હર્ષ પામ્યા. સમય આવતાં સૂર્યને પૂર્વ દિશા પ્રસવે તેમ તેણીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ તેનો જન્મોત્સવ કરીને મોટા ઉત્સવથી તેનું 'સુવર્ણબાહુ' એવું નામ પાડયું. ધાત્રીઓએ અને રાજાઓએ એક ઉત્સંગથી બીજા ઉત્સંગમાં લીધેલો તે કુંવર વટેમાર્ગુ નદીનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ હળવે હળવે બાલ્યવયને ઉલ્લંઘન કરી ગયો. પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી તેણે સર્વ કળાઓ સુખે સંપાદન કરી અને કામદેવના સદનરૂપ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો. તે સુવર્ણબાહુ કુમાર રૂપથી અને પરાક્રમથી જગતમાં અસામાન્ય થયો. તેમજ વિનયલક્ષ્મીથી સૌમ્ય અને પરાક્રમથી અધૃષ્ય[1] થયો. કુલિશબાહુ રાજાએ પુત્રને યોગ્ય થયેલો જાણી આગ્રહથી રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો અને પોતે ભવવૈરાગ્યવડે દીક્ષા લીધી. સૌધર્મ દેવલોકમાં ઇંદ્રની જેમ પૃથ્વીમાં અખંડ આજ્ઞા પ્રવર્તાવીને અનેક પ્રકારના ભોગને ભોગવતો તે કુમાર સુખરૂપ અમૃતરસમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો.

એક વખતે હજારો હાથીઓથી વીંટાયેલો કુમાર સૂર્યના અશ્વોમાં આઠમો[2] હોય તેવા એક અપૂર્વ અશ્વ ઉપર આરૂઢ થઇને ક્રીડા કરવાને નીકળી પડ્યો. અશ્વનો વેગ જોવાને માટે રાજાએ તેને ચાબૂક મારી; એટલે તત્કાળ પવનવેગી મૃગની જેમ તે સત્વર દોડ્યો. તેને ઊભો રાખવા માટે જેમ જેમ રાજા તેની લગામ ખેંચે તેમ તેમ તે વિપરીતશિક્ષિત અશ્વ અધિક અધિક દોડવા લાગ્યો. માનનીય ગુરુજનને દુર્જન ત્યજી દે તેમ મૂર્તિમાન્ પવન જેવા તે અશ્વે ક્ષણવારમાં સર્વ સૈનિકોને દૂર છોડી દીધા. અતિ વેગને લીધે તે અશ્વ 'ભૂમિ પર ચાલે છે કે આકાશમાં ચાલે છે' તે પણ કોઇ જાણી શકયું નહીં અને રાજા પણ જાણે તેની ઉપરજ ઉદ્ગત થયેલા હોય તેમ લોકો તર્ક કરવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં તો તે અશ્વ સહિત રાજા વિચિત્ર વૃક્ષોથી સંકીર્ણ અને વિવિધ પ્રાણીઓથી આકુળ એવા દૂરના વનમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પોતાના આશય જેવું નિર્મળ એક સરોવર રાજાના જોવામાં આવ્યું. તેને જોતાંજ તૃષાતુર અને શ્વાસપૂર્ણ થયેલો અશ્વ પોતાની મેળે ઊભો રહ્યો. પછી અશ્વ ઉપરથી પર્યાણ ઉતારી તેણે અશ્વને ન્હવરાવ્યો અને જળ પાયું. પછી પોતે સ્નાન કરીને જળપાન કર્યું. સરોવરમાંથી નીકળીને ક્ષણ વાર તેના તીર ઉપર વિસામો લઇ રાજા આગળ ચાલ્યો. ત્યાં એક રમણિક તપોવન જોવામાં આવ્યું. તેમાં તાપસોનાં નાનાં નાનાં બાળકો ઉત્સંગમાં મૃગનાં બચ્ચાઓ લઇને કયારામાં રહેલાં વૃક્ષોનાં મૂળને જળવડે પૂરતાં હતાં, તે જોઇને રાજા ઘણો ખુશી થયો. તે તપોવનમાં પ્રવેશ કરતાં વિચારમાં પડેલા તે રાજાનું જાણે નવીન કલ્યાણ સૂચવતું હોય તેમ દક્ષિણ નેત્ર ફરકયું. પછી હર્ષયુક્ત ચિત્તે આગળ ચાલતાં દક્ષિણ તરફ સખીઓની સાથે જળના ઘડાથી વૃક્ષોને સિંચન કરતી એક મુનિકન્યા તેમના જોવામાં આવી તેને જોઇને રાજા

૧. કોઇ ધારણ ન કરી શકે તેવો ૨. સૂર્યના રથને સાત અશ્વો જોડેલા છે એવી લોકોક્તિ છે, તેની સમાન આ અશ્વ હોવાથી આઠમો કહ્યો છે.

વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો ! આવું રૂપ અપ્સરાઓમાં, નાગપત્નીમાં કે મનુષ્યની સ્ત્રીઓમાં જોવામાં આવ્યું નથી. આ બાળા તો ત્રણ લોકમાં પણ અધિક રૂપવંત છે.' આવો વિચાર કરીને તે વૃક્ષોની ઓથમાં રહી તેને જોવા લાગ્યો. તેવામાં તે બાળા સખીઓ સહિત માધવીમંડપમાં આવી. પછી પહેરેલાં વલ્કલવસ્ત્રનાં દૃઢ બંધનો શિથિલ કરીને બકુલ પુષ્પના જેવા સુગંધી મુખવાળી તે બાળા બોરસલીના વૃક્ષને સિંચન કરવા લાગી. રાજાએ ફરી વાર ચિંતવ્યું કે 'આ કમળ જેવાં નેત્રવાળી રમણીનું આવું સુંદર રૂપ ક્યાં અને એક સાધારણ સ્ત્રીજનને યોગ્ય એવું આ કામ ક્યાં ? આ તાપસકન્યા નહીં હોય, કારણ કે મારું મન તેના પર રાગી થાય છે; તેથી જરૂર આ કોઇ રાજપુત્રી હશે અને ક્યાંકથી અહીં આવી હશે ?' રાજા આવો વિચાર કરતો હતો તેવામાં એ પદ્માવતીના મુખ પાસે તેના શ્વાસની સુગંધથી ખેંચાઇને એક ભમરો આવ્યો અને તેના મુખ પર ભમવા લાગ્યો; એટલે તે બાળા ભયથી કરપલ્લવ ધ્રુજાવતી તેને ઊડાડવા લાગી, પણ જ્યારે ભમરાએ તેને છોડી નહીં ત્યારે તે સખીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે 'આ ભ્રમરરાક્ષસથી મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.' સખીએ કહ્યું: 'બેન ! સુવર્ણબાહુ રાજા વગર તારી રક્ષા કરવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ? માટે જો રક્ષા કરાવવાનું પ્રયોજન હોય તો તે રાજાને અનુસર.' પદ્માવતીની સખીનાં આવાં વચન સાંભળી 'જ્યાંસુધી વજ્રબાહુનો પુત્ર પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરે છે ત્યાંસુધી કોણ ઉપદ્રવ કરનાર છે ?' એમ બોલતો પ્રસંગ જાણનાર સુવર્ણબાહુ તત્કાળ પ્રગટ થયો. તેને અકસ્માત્ પ્રગટ થયેલ જોઇ બન્ને બાળા ભય પામી ગઇ, તેથી ઉચિત પ્રતિપત્તિ કંઇ કરી શકી નહીં તેમ કાંઇ બોલી પણ શકી નહીં; એટલે 'આ બન્ને ભય પામી છે.' એવું જાણીને રાજા પુનઃ બોલ્યો કે: 'હે ભદ્રે ! અહીં તમારું તપ નિર્વિઘ્ને ચાલે છે ?' તેના આવા પ્રશ્નને સાંભળીને સખીએ ધીરજ ધરીને કહ્યું કે "જ્યાં સુધી વજ્રબાહુના કુમાર રાજ્ય કરે છે ત્યાં સુધી તાપસોના તપમાં વિઘ્ન કરવાને કોણ સમર્થ છે ? હે રાજન્ ! આ બાળા તો માત્ર કમળની ભ્રાંતિથી કોઇ ભ્રમરે તેના મુખ પર ડંસ કર્યો, તેથી કાયર થઇને 'રક્ષા કરો, રક્ષા કરો' એમ બોલી હતી." આ પ્રમાણે કહીને તેણીએ એક વૃક્ષની નીચે આસન આપી રાજાને બેસાડ્યો. પછી તે સખીએ સ્વચ્છ બુદ્ધિવડે અમૃત જેવી વાણીથી પૂછ્યું કેઃ 'તમે નિર્દોષ મૂર્તિથી કોઇ અસાધારણ જન જણાઓ છો, તથાપિ કહો કે તમે કોણ છો ? કોઇ દેવ છો કે વિદ્યાધર છો ?' રાજાએ પોતાની જાતે પોતાને ઓળખાવવું અયોગ્ય ધારીને કહ્યું કે 'હું સુવર્ણબાહુ રાજાનો માણસ છું અને તેમની આજ્ઞાથી આ આશ્રમવાસીઓના વિઘ્નનું નિવારણ કરવા માટે અહીં આવ્યો છું; કેમકે આવા કાર્યમાં તે રાજાનો મહાન્ પ્રયત્ન છે.' રાજાના આવા ઉત્તરથી આ પોતે જ તે રાજા છે એમ ચિંતવતી સખીને રાજાએ કહ્યું કે 'આ બાળા આવું અશક્ય કામ કરીને પોતાના દેહને શા માટે કષ્ટ આપે છે ?' સખીએ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું કે "રત્નપુરના રાજા **ખેચરેંદ્ર**ની આ **પદ્મા** નામે કુમારી છે. તેની માતાનું નામ **રત્નાવળી** છે. આ બાળાનો જન્મ થતાં જ તેના પિતા મૃત્યુ પામ્યા. પછી રાજ્યપદને અર્થે તે રાજાના પુત્રો પરસ્પર લડવા લાગ્યા, તેથી તેના રાજ્યમાં મોટો બળવો થયો. તે વખતે રત્નાવળી રાણી આ બાળાને લઇને પોતાના ભાઇ અને તાપસોના કુળપતિ ગાલવ મુનિના આશ્રમમાં

નાસી આવી. એક સમયે કોઇ દિવ્ય જ્ઞાની મુનિ અહીં આવી ચઢ્યા. તેને ગાલવ તાપસે પૂછ્યું કે 'આ પદ્માકુમારીનો પતિ કોણ થશે?' એટલે તે મહામુનિએ કહ્યું કે "વજ્રબાહુ રાજાનો ચક્રવર્તી પુત્ર અશ્વથી હરાઇને અહીં આવશે તે આ બાળાને પરણશે." તે સાંભળી રાજાએ મનમાં વિચાર્યું કે 'વક્રાશ્વ જે મને અહીં અકસ્માત્ હરી લાવ્યો તે વિધિએ આ રમણીની સાથે મેળવવાનો ઉપાય જ રચેલો હશે.' પછી રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે 'ભદ્રે! તે કુળપતિ ગાલવ મુનિ હાલ કયાં છે? તેમનાં દર્શનથી મને વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થશે.' તે બોલી: 'પૂર્વોક્ત મહામુનિએ આજે અહીંથી વિહાર કર્યો છે, તેથી તે મુનિને વળાવવા માટે ગાલવ મુનિ ગયેલા છે. તે હમણાં તેમને નમીને અહીં આવશે.' તેવામાં 'હે નંદા! પદ્માને અહીં લાવ, કુળપતિને આવવાનો સમય થયો છે.' આ પ્રમાણે એક વૃદ્ધ તાપસીએ કહ્યું. તે જ વખતે ઘોડાની ખરીઓના અવાજથી પોતાના સૈન્યને આવેલું જાણીને રાજાએ કહ્યું કે 'તમે જાઓ, હું પણ આ સૈન્યના ક્ષોભથી આશ્રમની રક્ષા કરું.' પછી નંદા સખી, સુવર્ણબાહુ રાજાને વાંકી ગ્રીવાથી અવલોકતી, પદ્માને ત્યાંથી માંડમાંડ લઇ ગઇ.

કુળપતિ આવ્યા એટલે નંદાએ તેમને અને રત્નાવળીને હર્ષથી સુવર્ણબાહુ રાજાનો વૃત્તાંત કહી જણાવ્યો. તે સાંભળી ગાલવઋષિ બોલ્યા કે 'તે મુનિનું જ્ઞાન ખરેખરું પ્રતીતિવાળું સિદ્ધ થયું. મહાત્મા જૈન મુનિઓ કદી પણ મૃષા ભાષણ કરતા નથી. હે બાળાઓ! એ રાજા અતિથિ હોવાથી પૂજ્ય છે. વળી રાજા વર્ણાશ્રમના ગુરુ કહેવાય છે અને આપણી પદ્માના તો પતિ થવાના છે; માટે ચાલો, આપણે પદ્માને સાથે લઈને તેની પાસે જઇએ.' પછી કુળપતિ ગાલવ રત્નાવળી, પદ્મા અને નંદાને સાથે લઇને રાજા પાસે ગયા. રાજાએ ઊભા થઇને તેમનો સત્કાર કર્યો. રાજાએ કહ્યું કે 'હું તમારા દર્શન કરવાને ઉત્કંઠિત હતો અને મારે તમારી પાસે આવવું જ જોઇએ તે છતાં તમે પોતે અહીં કેમ આવ્યા?' ગાલવ બોલ્યા: 'બીજા પણ જો કોઇ અમારે આશ્રમે આવે તો તે અમારે અતિથિપણાથી પૂજ્ય છે, તેમાં પણ તમે તો વિશેષ પૂજ્ય છો. આ પદ્મા જે મારી ભાણેજ છે તેને જ્ઞાનીએ તમારી પત્ની કહેલી છે. તેના પુણ્યયોગે તમે અહીં આવી ચઢ્યા છો, માટે હવે આ બાળાનું પાણિગ્રહણ કરો.' આવાં ગાલવ મુનિનાં વચનથી જાણે બીજી પદ્મા (લક્ષ્મી) હોય તેવી પદ્માને સુવર્ણબાહુ ગાંધર્વવિવાહથી પરણ્યા. પછી રત્નાવળીએ હર્ષિત ચિત્તવાળા સુવર્ણબાહુને કહ્યું કે 'હે રાજન્! તમે આ પદ્માના હૃદયકમળમાં સદા સૂર્ય જેવા થઇ રહેો.'

એ સમયે રત્નાવળીનો **પદ્મોત્તર** નામે એક સાપત્ન પુત્ર જે ખેચરપતિ હતો તે કેટલીક ભેટ લઈ વિમાનોથી આકાશને આચ્છાદન કરતો તે પ્રદેશમાં આવ્યો. રત્નાવળીએ તેને બધી હકીકત નિવેદન કરવાથી તે સુવર્ણબાહુને નમસ્કાર કરી, અંજલિ જોડીને કહેવા લાગ્યો: "હે દેવ! આ તમારો વૃત્તાંત જાણીને હું તમને સેવવાને માટે જ અહીં આવ્યો છું, માટે હે રાજન્! મને આજ્ઞા આપો. અને હે પ્રતાપી! વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર મારું નગર છે ત્યાં આપ પધારો. ત્યાં આવવાથી વિદ્યાધરોની સર્વ ઐશ્વર્યલક્ષ્મી આપને પ્રાપ્ત થશે" તેના અતિ આગ્રહથી રાજાએ તેનું વચન સ્વીકાર્યું. એ સમયે પદ્માએ પોતાની માતાને નમન કરીને ગદ્દગદ વાણીએ કહ્યું કે 'હે માતા! હવે મારે પતિ સાથે જવું પડશે, કેમકે

એમના સિવાય મારું હવે બીજું સ્થાન હોય જ નહીં, માટે કહો કે હવે ફરી વાર તમે ક્યારે મળશો? આ બંધુ જેવાં ઉદ્યાનવૃક્ષોને, પુત્ર સમાન મૃગશિશુઓને અને આ બહેનો જેવી મુનિકન્યાઓને મારે છોડવી પડશે. આ વહાલો મયૂર મેઘ વર્ષતાં ષડ્જ સ્વરે બોલી પોતાનું તાંડવ હવે કોની આગળ બતાવશે? આ બોરસલી, અશોક અને આંબાનાં વૃક્ષોને, વાછડાને ગાયોની જેમ, મારા વિના પયપાન કોણ કરાવશે?' રત્નાવળી બોલી: 'વત્સે! તું એક ચક્રવર્તી રાજાની પત્ની થઈ છે, તો હવે ધિક્કારભરેલા આ વનવાસના વૃત્તાંતને ભૂલી જજે અને આ પૃથ્વીના ઇંદ્ર-ચક્રવર્તી રાજાને અનુસરજે, તેથી તું તેની પટ્ટરાણી થઈશ આવા હર્ષને વખતે હવે તું શોક કરવો છોડી દે ' આ પ્રમાણે કહી તેણીના મસ્તક પર ચુંબન કરી, ભરપૂર આલિંગન આપી અને ઉત્સંગમાં બેસાડીને રત્નાવળીએ શિખામણ આપવા માંડી કે "હે વત્સે! હવે તું પતિગૃહે જાય છે, તેથી ત્યાં હમેશાં પ્રિયંવદા થજે, પતિના જમ્યા પછી જમજે અને તેના સૂતા પછી સૂજે. ચક્રવર્તીની બીજી સ્ત્રીઓ કે જે તારે સપત્ની (શોક્યો) થાય તે કદી સાપત્ન્યભાવ બતાવે, તો પણ તું તેમને અનુકૂળ જ રહેજે, કેમકે '**મહત્ત્વવાળા જનોની એવી યોગ્યતા છે.**' હે વત્સે! હમેશાં મુખ આડું વસ્ત્ર રાખી, નીચી દૃષ્ટિ કરી પોયણીની જેમ અસૂર્યંપશ્યા (સૂર્યને પણ નહીં જોનારી) થજે. હે પુત્રી! સાસુનાં ચરણકમળની સેવામાં હંસી થઈને રહેજે અને કદી પણ હું ચક્રવર્તીની પત્ની છું એવો ગર્વ કરીશ નહીં. તારી સપત્નીનાં સંતાનને સર્વદા પોતાના જ પુત્ર માનજે અને તેઓને પોતાનાં સંતાનની જેમ પોતાના ખોળારૂપ શય્યામાં સુવાડજે." આ પ્રમાણે પોતાની માતાના અમૃત જેવાં શિક્ષાવચનોનું કર્ણાંજલિવડે પાન કરી નમીને તેની રજા લીધી. પછી તે પોતાના પતિની અનુચરી થઈ. પદ્મોત્તર વિદ્યાધરે પોતાની માતા રત્નાવળીને પ્રણામ કરીને ચક્રવર્તીને કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્! આ મારા વિમાનને અલંકૃત કરો.' પછી ગાલવ મુનિની રજા લઈ સુવર્ણબાહુ રાજા પોતાના પરિવાર સહિત પદ્મોત્તરના વિમાનમા બેઠા. પદ્મોત્તર પોતાની બહેન પદ્મા સહિત સુવર્ણબાહુને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર પોતાના રત્નપુર નગરમાં લઈ ગયો. ત્યાં દેવતાના વિમાન જેવો અનેક ખેચરો યુક્ત એક રત્નજડિત મહેલ સુવર્ણબાહુને રહેવા માટે સોંપ્યો અને પોતે હમેશાં દાસની જેમ તેમની પાસે જ રહીને તેમની આજ્ઞા ઊઠાવવા લાગ્યો; તેમજ સ્નાન, ભોજનાદિકવડે તેમની યોગ્ય સેવાભક્તિ કરવા લાગ્યો. ત્યાં રહીને સુવર્ણબાહુએ પોતાની અત્યંત પુણ્યસંપત્તિથી બને શ્રેણીના સર્વ વિદ્યાધરોનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કર્યું અને વિદ્યાધરોની ઘણી કન્યાઓ પરણ્યા. વિદ્યાધરોએ સર્વ વિદ્યાધરોના ઐશ્વર્ય તરીકે તેમનો અભિષેક કર્યો પછી પદ્મા વિગેરે પોતાની પરણેલી સર્વ ખેચરીઓને સાથે લઈ સુવર્ણબાહુ સપરિવાર પોતાના નગરમાં ગયા. સુવર્ણબાહુ રાજાને પૃથ્વી પર રાજ્ય કરતાં અનુક્રમે ચૌદ રત્નો પ્રાપ્ત થયાં. દેવોએ પણ સેવેલા સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તીએ ચક્રરત્નના માર્ગે અનુસરીને ષટ્ખંડ પૃથ્વીમંડળને લીલામાત્રમાં સાધી લીધું. પછી સૂર્યની જેમ પોતાના તેજથી સર્વના તેજને ઝાંખા કરતા સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તી વિચિત્ર ક્રીડાથી ક્રીડા કરતા આનંદમાં રહેવા લાગ્યા.

એક વખતે ચક્રવર્તી મહેલ ઉપર બેઠા હતા તેવામાં આકાશમાંથી દેવતાના વૃંદને ઊતરતું અને નીચે જતું જોયું. તે જોઈને તે વિસ્મય પામ્યો. તે વખતે જ તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે 'જગન્નાથ તીર્થંકર સમવસર્યા છે ' તે સાંભળતાં જ શ્રદ્ધાબદ્ધ મનવાળા

ચક્રવર્તી તેમને વાંદવા ગયા. ત્યાં જઈ, પ્રભુને વાંદી, યોગ્ય સ્થાને બેસી તેમની પાસેથી અકસ્માત્ અમૃતના લાભ જેવી દેશના સાંભળી. પછી ઘણા ભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધ આપી પ્રભુએ ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો અને સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તી પોતાના સ્થાનમાં આવ્યા. પછી તીર્થંકરની દેશના સાંભળવાને આવેલા દેવતાઓને વારંવાર સંભારીને 'મેં કોઈ વાર આવા દેવો જોયા છે.' એવો ઊહાપોહ કરતાં તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. એટલે તે ચિંતવવા લાગ્યા કે "જ્યારે હું મારા પૂર્વ ભવ જોઉં છું ત્યારે પ્રત્યેક મનુષ્ય-ભવમાં પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ હજુ સુધી મારા ભવનો અંત આવ્યો નથી. જે દેવેંદ્ર-પણાને પ્રાપ્ત થયો હોય, તે પ્રાણી મનુષ્યપણામાં પણ પાછો તૃપ્તિ ઇચ્છે છે. અહો! કર્મથી જેનો સ્વભાવ ઢંકાઈ ગયો છે એવા આત્માને આ શો મોહ થયો છે? જેમ માર્ગ-ભૂલેલો મુસાફર ભ્રાંત થઈને બીજે માર્ગે જાય છે, તેમ મોક્ષમાર્ગને ભૂલી ગયેલો પ્રાણી પણ સ્વર્ગ, મર્ત્ય, તિર્યંચ અને નરકગતિમાં ગમનાગમન કર્યા કરે છે; માટે હવે હું માત્ર મોક્ષમાર્ગને માટે જ વિશેષ પ્રયત્ન કરીશ, કેમકે '**સામાન્ય પ્રયોજનમાં પણ કંટાળો પામવો નહીં, તે જ કલ્યાણનું મૂળ છે.**' આ પ્રમાણે સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય પર બેસારી ત્યાં પધારેલા જગન્નાથ જિનેશ્વર પાસે દીક્ષા લીધી અને ઉગ્ર તપસ્યા કરીને અનુક્રમે ગીતાર્થ થયા. પછી અર્હંતભક્તિ વિગેરે કેટલાંક સ્થાનકોને સેવીને તે સદ્બુદ્ધિ સુવર્ણબાહુ મુનિએ તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું.

એક વખતે વિહાર કરતા તે મુનિ **ક્ષીરગિરિની** પાસે આવેલી વિવિધ પ્રકારના હિંસક પ્રાણીઓથી ભયંકર એવી **ક્ષીરવર્ણા** નામની અટવીમાં આવ્યા. ત્યાં તેજથી સૂર્ય જેવા સુવર્ણબાહુ મુનિ સૂર્યની સન્મુખ દૃષ્ટિ સ્થિર રાખી કાયોત્સર્ગ કરીને આતાપના લેવા લાગ્યા. તે વખતે પેલો કુરંગક ભિલ્લ નરકમાંથી નીકળી તે જ પર્વતમાં સિંહ થયો હતો તે ભમતો ભમતો દૈવયોગે ત્યાં આવી ચડ્યો. આગલે દિવસે પણ ભક્ષ્ય મળેલું નહીં હોવાથી તે ક્ષુધાતુર હતો, તેવામાં યમરાજ જેવા તે સિંહે આ મહર્ષિને દૂરથી જોયા. પૂર્વ જન્મના વૈરથી મુખને ફાડતો અને પુચ્છના પછાડવાથી પૃથ્વીને ફોડતો હોય તેવો તે ક્ષુદ્ર પંચાનન મુનિ ઉપર ધસી આવ્યો. કાન અને કેશવાળી ઊંચી કરી, ગર્જ-નાથી ગિરિગુહાને પૂરતા તેણે મોટી ફાળ ભરીને મુનિ ઉપર થાપો માર્યો. સિંહના ઉછ-ળીને આવ્યા અગાઉ દેહ ઉપર પણ આકાંક્ષા રહિત તે મુનિએ તત્કાળ ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કરી, આલોચના કરી, સર્વ પ્રાણીને ખમાવ્યાં અને સિંહના ઉપર હૃદયમાં કિંચિત્ પણ વિકાર લાવ્યા વગર ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યા. પછી કેશરીસિંહે વિદીર્ણ કરેલા તે મુનિ મૃત્યુ પામીને દશમા દેવલોકમાં **મહાપ્રભ** નામના વિમાનને વિષે વીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવ થયા પેલો સિંહ મૃત્યુ પામીને દશ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિવાળી ચોથી નરકમાં ગયો અને પાછો તિર્યંચ યોનિમા આવી બહુ પ્રકારની વેદના ભોગવવા લાગ્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रसूरिविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्रीपार्श्वनाथपर्वभववर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ।

॥ इति श्रीपार्श्वनाथपूर्वभवनवकं समाप्तम् ॥

સર્ગ ૩ જો

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જન્મ, કૌમારવય, દીક્ષાગ્રહણ અને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ

પૂર્વોક્ત સિંહનો જીવ અસંખ્ય ભવોમા દુઃખનો અનુભવ કરતો અન્યદા કોઇ ગામડામાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણને ઘેર પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેનો જન્મ થતાં જ તેનાં માતાપિતા અને ભ્રાતા વિગેરે સર્વ મૃત્યુ પામ્યાં. લોકોએ કૃપાથી તેને જીવાડ્યો અને તેનું ક(મ)ઠ એવું નામ પાડ્યું. બાલ્યવયને ઉલ્લંઘન કરીને તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો; પરંતુ નિરંતર દુઃખી સ્થિતિને ભોગવતો અને લોકોથી હેરાન થતો તે માંડમાંડ ભોજન પામતો હતો. એક વખતે ગામના ધનાઢ્યોને રત્નાલંકાર ધારણ કરતા જોઇ તેને તત્કાળ વૈરાગ આવ્યો. તેણે ચિંતવ્યું કે 'હજારોના પેટને ભરનારા અને વિવિધ આભૂષણને ધારણ કરનારા આ ગૃહસ્થો દેવ જેવા લાગે છે, તેથી હું ધારું છું કે તે પૂર્વ જન્મના તપનું જ ફળ છે. હું માત્ર ભોજનની અભિલાષા કરતો આટલો દુઃખી થાઉં છું, માટે મેં પૂર્વે કાંઇ તપ કરેલું જણાતું નથી; તેથી જરૂર આ ભવમાં તપ આચરું.' આવો વિચાર કરીને તે કમઠે તાપસવ્રત ગ્રહણ કર્યું અને કંદમૂળાદિકનું ભોજન કરતો પંચાગ્નિ તપ કરવા લાગ્યો.

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રના આભૂષણ જેવી ગંગા નદી પાસે **વારાણસી** નામે નગરી છે. તે નગરમાં ચૈત્યોની ઉપર ગંગાના કલ્લોલ જેવી ધ્વજાઓ અને પદ્મકોશ જેવા સુવર્ણના કુંભો શોભે છે. તે નગરીના કિલ્લા ઉપર અર્ધ રાત્રે જ્યારે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આવે છે ત્યારે તે જોનારને રૂપાના કાંગરાનો ભ્રમ કરાવે છે. ઇંદ્રનીલ મણિથી બાંધેલી ત્યાંનાં વાસગૃહોની ભૂમિમાં અતિથિઓની સ્ત્રીઓ જળની બુદ્ધિથી હાથ નાખે છે, એટલે તેમનું ઉપહાસ્ય થાય છે. તે નગરનાં ચૈત્યોમાં સુગંધી ધૂપોનો ધૂમ્ર એટલો બધો પસર્યા કરે છે કે જાણે દૃષ્ટિદોષ ન લાગવા માટે નીલ વસ્ત્ર બાંધ્યું હોય તેમ જણાય છે. સંગીતમાં થતા મુરજ શબ્દોથી તે નગરમાં મેઘધ્વનિની શંકા કરતો મયૂર હમેશા વર્ષાઋતુની જેમ કેકાવાણી બોલ્યા કરે છે.

એવી સુશોભિત વારાણસી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશને વિષે **અશ્વસેન** નામે રાજા થયા. તેમણે અશ્વસેનાથી દિશાઓના ભાગને રણાંગણ જેવા કર્યા હતાં. તે રાજા સદાચારરૂપ નદીને ઉત્પન્ન થવાના ગિરિ હતા, ગુણરૂપ પક્ષીઓનો આશ્રય વૃક્ષ હતા અને પૃથ્વીમાં લક્ષ્મીરૂપી હાથણીના બંધનસ્તંભ તુલ્ય હતા. રાજાઓમાં પુંડરીક જેવા તે રાજાની આજ્ઞાને સર્પ જેવા દુરાચારી રાજાઓ પણ ઉલ્લંઘન કરી શકતા નહીં. તે રાજાને સર્વ સ્ત્રીઓમાં શિરોમણિ અને સપત્નીઓમાં અવામા (પ્રિય) **વામાદેવી** નામે પટ્ટરાણી હતી. તે પોતાના પતિના યશ જેવું નિર્મળ શીળ ધારણ કરતી હતી અને સ્વાભાવિક પવિત્રતાથી જાણે બીજી ગંગા હોય તેવી જણાતી હતી આવા ગુણોથી વામાદેવી પતિને અતિ વલ્લભ હતી, તથાપિ એ વલ્લભપણું જરા પણ બતાવતી નહિ, અર્થાત્ તે સંબંધી અભિમાન ધરાવતી નહીં.

અહીં પ્રાણત કલ્પમાં ઉત્તમ દેવસમૃદ્ધિ ભોગવી સુવર્ણબાહુ રાજાના જીવે પોતાનું દેવ સંબંધી આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું. પછી ચૈત્ર માસની કૃષ્ણ ચતુર્થીએ વિશાખા નક્ષત્રમાં

ત્યાંથી ચ્યવીને તે દેવ અર્ધ રાત્રે વામાદેવીના ઉદરમાં અવતર્યો. તે સમયે વામાદેવીએ તીર્થંકરના જન્મને સૂચવનાર ચૌદ મહાસ્વપ્ન મુખમાં પ્રવેશ કરતાં જોયાં. ઇંદ્રોએ, રાજાએ અને તદ્વેત્તા સ્વપ્નપાઠકોએ સ્વપ્નના ફળની વ્યાખ્યા કહી બતાવી. તે સાંભળી હર્ષ પામેલા દેવી તે ગર્ભ ધારણ કરતા સુખે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. અનુક્રમે પોષ માસની કૃષ્ણ દશમીએ અનુરાધા નક્ષત્રમાં રત્નને જેમ વિદુરગિરિની ભૂમિ પ્રસવે તેમ વામાદેવીએ સર્પના લાંછનવાળા નીલવર્ણી પુત્રને જન્મ આપ્યો તત્કાળ છપ્પન દિક્કુમારીઓએ આવી પ્રભુનું અને તેમની માતાનું સૂતિકાકર્મ કર્યું. પછી શક્રેંદ્રે ત્યાં આવી દેવીને અવસ્વાપિની નિદ્રા આપી, તેમના પડખામાં પ્રભુનું પ્રતિબિંબ સ્થાપિત કરી, પોતે પાંચ રૂપ વિકુર્વ્યાં. તેમાં એક રૂપે પ્રભુને લીધા, બે રૂપે બે બાજુ ચામર ધારણ કર્યાં, એક રૂપે પ્રભુના ઉપર છત્ર ધર્યું અને એક રૂપે વજ્ર ઉછાળતા સુંદર ચાલે ચાલતા અને વાંકી ગ્રીવાવડે પ્રભુના મુખ તરફ દૃષ્ટિ રાખતા ઉતાવળે મેરુગિરિ તરફ ચાલ્યા ક્ષણવારમાં મેરુગિરિની અતિપાંડુકબલા નામની શિલા ઉપર પહોંચ્યા. ત્યાં પ્રભુને ઉત્સંગમાં લઇને શક્રેંદ્ર સિંહાસન પર બેઠા. તે વખતે અચ્યુત વિગેરે ત્રેસઠ ઇંદ્રો પણ સત્વર ત્યાં આવ્યા અને તેમણે વિધિપૂર્વક પ્રભુનો જન્માભિષેક કર્યો. પછી સૌધર્મેન્દ્રે ઈશાનેંદ્રના ઉત્સંગમાં પ્રભુને બેસાડીને વૃષભનાં શૃંગમાંથી નીકળતા જળવડે સ્નાન કરાવ્યું. પછી ચંદનાદિકથી પ્રભુનું અર્ચન કરી, અંજલી જોડીને ઇંદ્રે પવિત્ર સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

"પ્રિયંગુ વૃક્ષની જેવા નીલવર્ણવાળા! જગતના પ્રિય હેતુભૂત અને દુસ્તર સંસારરૂપ સાગરમાં સેતુરૂપ! એવા તમને હું નમસ્કાર કરું છું. જ્ઞાનરૂપી રત્નના કોશ(ભંડાર)રૂપ, વિકસિત કમળ જેવી કાંતિવાળા અને ભવ્ય પ્રાણીરૂપ કમળમાં સૂર્ય જેવા હે ભગવંત! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ફળદાયક એવાં એક હજાર ને આઠ નરલક્ષણને ધારણ કરનારા અને કર્મરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં ચંદ્ર જેવા તમને મારો નમસ્કાર છે. ત્રણ જગતમાં પવિત્ર જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય ધારણ કરનાર, કર્મરૂપ સ્થળને ખોદવામાં ખનિત્ર (કોદાળી) સમાન અને શ્રેષ્ઠ ચારિત્રના ધારક એવા તમને મારો નમસ્કાર છે. સર્વ અતિશયના પાત્ર, અતિ દયાવાન અને સર્વ સંપત્તિના કારણભૂત એવા હે પરમાત્મન્! તમને મારો નમસ્કાર છે. કષાયને દૂર કરનાર, કરુણાના ક્ષીરસાગર અને રાગદ્વેષથી વિમુક્ત એવા હે મોક્ષગામી પ્રભુ! તમને મારો નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ! જો તમારા ચરણની સેવાનું ફળ હોય તો તે ફળવડે તમારી ઉપર ભવોભવમાં મને ભક્તિભાવ પ્રાપ્ત થજો." આવી રીતે પ્રભુની સ્તુતિ કરીને તેમને લઇ વામાદેવીના પડખામાં મૂકયા અને તેમને આપેલી અવસ્વાપિની નિદ્રા અને પાસે મૂકેલું પ્રતિબિંબ હરી લઈ ઇંદ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયા.

અશ્વસેન રાજાએ પ્રાતઃકાળે કારાગૃહમોક્ષ(કેદીઓની મુક્તિ)પૂર્વક તેમનો જન્મોત્સવ કર્યો જ્યારે પ્રભુ ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાએ એકદા કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રિએ પણ પડખે થઇને એક સર્પને જતો જોયો હતો. પછી તે વાર્ત્તા તરત જ પતિને કહી હતી, તે સંભારીને અને એ ગર્ભનો જ પ્રભાવ હતો એમ નિર્ણય કરીને રાજાએ કુમારનું 'પાર્શ્વ' એવું નામ પાડયું. ઈંદ્રે આજ્ઞા કરેલી અપ્સરારૂપ ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલા જગત્પતિ રાજાઓને ખોળે ખોળે સંચરતા વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. અનુક્રમે નવ હસ્ત ઊંચી કાયાવાળા થઈને કામ-

દેવને ક્રીડા કરવાના ઉપવન જેવા અને મૃગાક્ષીઓને કામણ કરનારા યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. જાણે નીલમણિના સારથી કે નીલોત્પલની લક્ષ્મીથી બનેલા હોય તેમ પાર્શ્વપ્રભુ કાયાની નીલ કાંતિવડે શોભવા લાગ્યા. મોટી શાખાવાળા વૃક્ષની જેમ મોટી ભુજાવાળા અને મોટા તટવાળા ગિરિની જેમ વિશાળ વક્ષઃસ્થળવાળા પ્રભુ વિશેષ શોભવા લાગ્યા. હસ્તકમળ, ચરણકમળ, વદનકમળ અને નેત્રકમળવડે અશ્વસેનના કુમાર, વિકસ્વર થયેલાં કમળોના વનવડે મોટો દ્રહ શોભે તેમ, શોભવા લાગ્યા, તેમજ વજ્ર જેવા દૃઢ, સર્પના લાંછનવાળા અને વજ્રના મધ્યભાગ સમાન કૃશ ઉદરવાળા પ્રભુ વજ્રઋષભનારાચ સંહનન ધારણ કરતા શોભવા લાગ્યા. પ્રભુનું આવું સ્વરૂપ જોઇને સ્ત્રીઓ ચિંતવન કરતી કે 'આ કુમાર જેમના પતિ થશે તે સ્ત્રી આ પૃથ્વીમાં ધન્ય છે.'

એક વખત અશ્વસેન રાજા સભામાં બેસી જિનધર્મની કથામાં તત્પર હતા તેવામાં પ્રતિહારે આવીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે: 'હે નરેશ્વર! સુંદર આકૃતિવાળો કોઈ પુરુષ દ્વારે આવ્યો છે તે સ્વામીને કાંઈક વિજ્ઞપ્તિ કરવાને ઇચ્છે છે, માટે પ્રવેશની આજ્ઞા આપીને તેના પર પ્રસન્ન થાઓ.' રાજાએ કહ્યું, 'તેને સત્વર પ્રવેશ કરાવ.' **"ન્યાયી રાજાઓ પાસે આવીને સર્વે વિજ્ઞપ્તિ કરે છે."** દ્વારપાળે તેને પ્રવેશ કરાવ્યો, એટલે તેણે પ્રથમ રાજાને નમસ્કાર કર્યો અને પછી પ્રતિહારે બતાવેલા આસન ઉપર તે બેઠો. રાજાએ પૂછ્યું કે "હે ભદ્ર! તમે કોના સેવકો છો? કોણ છો? અને શા કારણે અહીં મારી પાસે આવ્યા છો?" તે પુરુષ બોલ્યો: "હે સ્વામિન્! આ ભરતક્ષેત્રમાં લક્ષ્મીઓના ક્રીડાસ્થાન જેવું **કુશસ્થળ** નામે એક નગર છે. તે નગરમાં શરણાર્થીને કવચરૂપ અને યાચકોને કલ્પવૃક્ષરૂપ **નરવર્મા** નામે પરાક્રમી રાજા હતો. તે પોતાના સીમાડાના ઘણા રાજાઓને સાધી પ્રલયકાળના સૂર્યની જેમ તીવ્ર તેજથી પ્રકાશતા હતા. જૈન ધર્મમાં તત્પર એ રાજાએ મુનિરાજની સેવામાં સદા ઉદ્યત રહીને અખંડ ન્યાય અને પરાક્રમથી ચિરકાળ પોતાના રાજ્યનું પાલન કર્યું. પછી સંસારથી ઉદ્વેગ પામી રાજ્યલક્ષ્મીને તૃણવત્ છોડી દઈ, સુસાધુ ગુરુની પાસે તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી." તે પુરુષે આટલી અર્ધ વાર્તા કહી ત્યાં તો ધાર્મિકવત્સલ અશ્વસેન રાજા હર્ષ પામી સભાસદોને હર્ષ પમાડતા વચમાં બોલી ઊઠ્યા કે 'અહો! નરવર્મા રાજા કેવા વિવેકી અને ધર્મજ્ઞ છે કે જેણે રાજ્યનો તૃણવત્ ત્યાગ કરી વ્રત ગ્રહણ કર્યું. રાજાઓ પ્રાણસંશયમાં પડી, મોટા યુદ્ધના વિવિધ ઉદ્યમ આચરીને જે રાજ્યને મેળવે છે, તે રાજ્ય પ્રાણાંતે પણ તજવું મુશ્કેલ છે. પોતાની અને સંપત્તિથી પ્રાણ જેવા વહાલા પુત્રાદિકની જે રક્ષા કરવામાં આવે છે, તેઓને તજવા તે પણ પ્રાણીઓને અશક્ય છે. તે સર્વને રાજા નરવર્માએ સંસાર છોડવાની ઇચ્છાથી એક સાથે છોડી દીધા, તેથી તેને પૂરી શાબાશી ઘટે છે. હે પુરુષ! તારી વાત આગળ ચલાવ.' એટલે તે પુરુષ બોલ્યો કે: "તે નરવર્માના રાજ્ય ઉપર હાલ તેમના પુત્ર **પ્રસેનજિત્** નામે રાજા છે. તે સેનારૂપ સરિતાઓના સાગર જેવા છે. તેને **પ્રભાવતી** નામે એક પુત્રી છે, જે યૌવનને પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી ભૂમિ પર આવેલી દેવકન્યા હોય તેવી અદ્વૈત રૂપને ધારણ કરનારી છે. વિધાતાએ ચંદ્રના ચૂર્ણથી તેનું મુખ, કમળથી નેત્ર, સુવર્ણરજથી શરીર, રક્તકમળથી હાથપગ, કદલીગર્ભથી ઉરુ, શોણમણિથી નખ અને મૃણાલથી ભુજદંડ રચ્યા હોય તેમ દેખાય છે. અદ્વૈત રૂપલાવણ્યવતી તે બાળાને યૌવનવતી જોઇને પ્રસેનજિત્ રાજા તેણીના યોગ્ય વરને

માટે ચિંતાતુર થયા, તેથી તેમણે ઘણા રાજકુમારોની તપાસ કરી, પણ કોઇ પોતાની પુત્રીને યોગ્ય જોવામાં આવ્યો નહી. એક વખતે પ્રભાવતી સખીઓની સાથે ઉદ્યાનમાં આવી. ત્યાં કિન્નરોની સ્ત્રીઓનાં મુખથી આ પ્રમાણે એક ગીત તેના સાંભળવામાં આવ્યું : 'શ્રી વારાણસીના સ્વામી અશ્વસેન રાજાના પુત્ર શ્રી પાર્શ્વનાથકુમાર રૂપલાવણ્યની સંપત્તિથી જય પામે છે. જે સ્ત્રીના તે ભર્ત્તા થશે તે સ્ત્રી જગતમાં જયવતી છે. તેવા પતિ મળવા દુર્લભ છે, કારણ કે એવો પુણ્યનો ઉદય કયાંથી હોય ?' આ પ્રમાણે શ્રી પાર્શ્વનાથનું ગુણકીર્તન સાંભળી, પ્રભાવતી તન્મય થઈને તેમના રાગને વશ થઇ ગઈ. તે વખતે પાર્શ્વકુમારે રૂપથી કામદેવને જીતી લીધો છે તેનું વૈર લેતો હોય તેમ તેની પર અનુરાગવાળી પ્રભાવતીને નિર્દયતાથી બાણવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યો. બીજી વ્યથા અને લજ્જાને છોડી દઈને હરિણીની જેમ પ્રભાવતી તે ગીતને જ વારંવાર એકમનથી સાંભળવા લાગી, તેથી સખીઓએ તેનો પાર્શ્વકુમાર ઉપરનો રાગ જાણી લીધો. **ચતુર જનથી શું ન જાણી શકાય?** કિન્નરીઓ તો ઊડીને ચાલી ગઇ, પરંતુ પ્રભાવતી તો કામને વશ થઇ ચિરકાળ શૂન્ય મને ત્યાં જ બેસી રહી. એટલે બુદ્ધિમતી તેની સખીઓ મનવડે યોગિનીની જેમ પાર્શ્વકુમારનું ધ્યાન કરતી તેને યુક્તિવડે સમજાવીને ઘેર લાવી. ત્યારથી તેનું ચિત્ત પાર્શ્વકુમારમાં એવું લીન થયું કે તેને પોશાક અગ્નિ જેવો લાગવા માંડ્યો રેશમી વસ્ત્ર અંગારા જેવા લાગવા માંડ્યા અને હાર ખડ્‌ગની ધાર જેવો જણાવા લાગ્યો. તેના અંગમાં જળની પસલીને પણ પચાવે તેવો તાપ નિરંતર રહેવા લાગ્યો અને પ્રસ્થ પ્રમાણ ધાન્ય રંધાય તેવા કટાહને પણ પૂરે તેટલી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. કામાગ્નિથી જર્જરિત થયેલી તે બાળા પ્રભાતે, પ્રદોષે, રાત્રે કે દિવસે સુખ પામતી નહોતી. પ્રભાવતીની આવી સ્થિતિ જાણીને સખીઓએ તે વૃત્તાંત તેના રક્ષણને માટે તેનાં માતાપિતાને જણાવ્યો. પુત્રીને પાર્શ્વકુમાર ઉપર અનુરક્ત થયેલી જાણી, તેને આશ્વાસન આપવાના હેતુથી તેઓ વારંવાર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે 'પાર્શ્વકુમાર ત્રણ જગતમાં શિરોમણિ છે અને આપણી સદ્‌ગુણી દુહિતાએ પોતાને યોગ્ય વર શોધી લીધો છે; તેથી આપણી પુત્રી મહાશય જનોમાં અગ્રેસર જેવી છે.' આવાં માતાપિતાનાં વચનથી મેઘધ્વનિવડે મયૂરીની જેમ પ્રભાવતી હર્ષ પામવા લાગી, અને કાંઇક સ્વસ્થ થઇને પાર્શ્વકુમારના નામરૂપ જાપમંત્રને યોગિનીની જેમ આંગળી પર ગણતી ગણતી આશાવડે દિવસોને નિર્ગમન કરવા લાગી; પરંતુ બીજના ચંદ્રની રેખાની જેમ તે એવી તો કૃશ થઇ ગઇ કે જાણે કામદેવના ધનુષ્યની બીજી યષ્ટિ હોય તેવી દેખાવા લાગી. દિવસે દિવસે તે બાળાને અતિ વિધુર થતી જોઇને તેનાં માતાપિતાએ તેને પાર્શ્વકુમારની પાસે સ્વયંવરા તરીકે મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એ ખબર કલિંગાદિ દેશોના નાયક **યવન** નામે અતિ દુર્દાંત રાજાએ જાણ્યા; એટલે તે સભા વચ્ચે બોલ્યો કે 'હું છતાં પ્રભાવતીને પરણનાર પાર્શ્વકુમાર કોણ છે ? અને તે કુશસ્થળનો પતિ કોણ છે કે જે મને પ્રભાવતી ન આપે ? જો યાચકની જેમ કોઇ તે વસ્તુ લઇ જશે, તો વીરજનો તેઓનું સર્વસ્વ ખૂંચવી લેશે.' આ પ્રમાણે કહીને અનન્ય પરાક્રમવાળા તે યવને ઘણું સૈન્ય લઈ કુશસ્થળ પાસે આવીને તેની ફરતો ઘેરો નાખ્યો; તેથી ધ્યાન ધરતા યોગીના શરીરમાંથી પવનની જેમ તે નગરમાંથી કોઇને પણ નીકળવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ. એવા કષ્ટને સમયે રાજાની પ્રેરણાથી અર્ધરાત્રે તે નગરમાંથી ગુપ્તપણે નીકળી

હું, સાગરદત્તનો પુત્ર અને **પુરુષોત્તમ** રાજાનો મિત્ર, એ વૃત્તાંત કહેવા માટે અહીં આવ્યો છું, માટે હવે સ્વજન અને શત્રુજનના સંબંધમાં જે યોગ્ય લાગતું હોય તે કરો."

આવાં તે પુરુષનાં વચન સાંભળી અશ્વસેન રાજા ભ્રકુટિથી ભયંકર નેત્ર કરીને વજ્રના નિર્ઘોષ તુલ્ય ભયંકર વચન બોલ્યા કે: "અરે! એ રાંક યવન કોણ છે? હું છતાં પ્રસેનજિતને શો ભય છે? કુશસ્થળની રક્ષા કરવાને માટે હું જ તે યવનની ઉપર ચઢાઈ કરીશ." આ પ્રમાણે કહી વાસુદેવ જેવા પરાક્રમી અશ્વસેન રાજાએ રણભંભાનો નાદ કરાવ્યો. તે નાદથી તત્કાળ તેનું સર્વ સૈન્ય એકઠું થયું. તે વખતે ક્રીડાગૃહમાં રમતાં પાર્શ્વકુમારે તે ભંભાનો નાદ અને સૈનિકોનો મોટો કોળાહળ સાભળ્યો; એટલે 'આ શું?' એમ સંભ્રમ પામી પાર્શ્વકુમાર પિતા પાસે આવ્યા. ત્યાં તો રણકાર્ય માટે તૈયાર થયેલા સેનાપતિઓને તેમણે જોયા, એટલે પાર્શ્વકુમાર પિતાને પ્રણામ કરી બોલ્યા કે: 'હે પિતાજી! જેને માટે તમારા જેવા પરાક્રમીને આવી તૈયારી કરવી પડે છે તે શું દૈત્ય, યક્ષ, રાક્ષસ કે બીજો કોઈ તમારો અપરાધી થયો છે? તમારા સરખો કે તમારાથી અધિક કોઇ પણ મારા જોવામાં આવતો નથી' તેમના આવા પ્રશ્નથી અંગુળીથી પુરુષોત્તમ નામના પુરુષને બતાવીને રાજાએ કહ્યું કે: 'હે પુત્ર! આ માણસના કહેવાથી પ્રસેનજિત્ રાજાને યવન રાજાથી બચાવવા માટે મારે જવાની જરૂર છે' એટલે કુમારે ફરીથી કહ્યું કે: 'હે પિતા! યુદ્ધમાં તમારી આગળ કોઇ દેવ કે અસુર પણ ટકી શકે તેમ નથી, તો મનુષ્ય માત્ર એ યવનના શા ભાર છે? પરંતુ તેની સામે આપને જવાની કાંઇ જરૂર નથી, હું જ ત્યાં જઇશ, અને બીજાને નહીં ઓળખનારને શિક્ષા કરીશ.' રાજા બોલ્યા: 'હે વત્સ! તે કાંઇ તારો ક્રીડોત્સવ નથી. વળી કષ્ટકારી રણયાત્રા તારી પાસે કરાવવાનું મારા મનને પ્રિય લાગતું નથી. હું જાણું છું કે મારા કુમારનું ભુજાબળ ત્રણ જગતનો વિજય કરવાને સમર્થ છે, પરંતુ તું ઘરમાં ક્રીડા કરે તે જોવાથી જ મને હર્ષ થાય છે' ત્યારે પાર્શ્વકુમાર બોલ્યા: "હે પિતાજી! યુદ્ધ કરવું તે મારે ક્રીડારૂપ જ છે, તેમાં જરા પણ મારે પ્રયાસ કરવો પડે તેમ નથી, માટે હે પૂજ્ય પિતાજી! તમે અહીં જ રહો" પુત્રના અતિ આગ્રહથી તેના ભુજાબળને જાણનારા અશ્વસેન રાજાએ તેનું તે અનિંદ્ય વચન સ્વીકાર્યું પછી પિતાએ આજ્ઞા આપી એટલે પાર્શ્વકુમાર શુભ મુહૂર્તે હાથી ઉપર બેસીને તે પુરુષોત્તમની સાથે ઉત્સવ સહિત નગર બહાર નીકળ્યા. પ્રભુએ પ્રયાણ કર્યું ત્યાં તો ઇંદ્રનો સારથિ આવી, રથમાંથી ઉતરી અંજલિ જોડીને કહેવા લાગ્યો: "હે સ્વામિન્! તમને ક્રીડાથી પણ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા જાણીને ઇંદ્રે આ સંગ્રામયોગ્ય રથ લઇને મને સારથિ થવા માટે મોકલ્યો છે. હે સ્વામિન્! તે ઇંદ્ર '**તમારા પરાક્રમ પાસે ત્રણ જગત્ પણ તૃણરૂપ છે**' એમ જાણે છે, તથાપિ આ સમય પ્રાપ્ત થવાથી તે પોતાની ભક્તિ બતાવે છે." પછી પૃથ્વીને નહીં સ્પર્શ કરતાં અને વિવિધ આયુધોથી પૂરેલા એ મહારથમાં પ્રભુ ઇંદ્રના અનુગ્રહને લીધે આરૂઢ થયા પછી સૂર્યના જેવા તેજસ્વી પાર્શ્વકુમાર આકાશગામી રથવડે ખેચરોથી સ્તુતિ કરાતાં આગળ ચાલ્યા. પ્રભુને જોવા માટે વારંવાર ઊંચા મુખ કરી રહેલા સુભટોથી શોભતું પ્રભુનું સર્વ સૈન્ય પણ પ્રભુની પછવાડે પછવાડે ચાલ્યું. પ્રભુ એક ક્ષણવારમાં ત્યાં પહોંચી જવાને અને એકલા જ તે યવનનો વિજય કરવાને સમર્થ છે; પણ

સૈન્યના ઉપરોધથી તેઓ ટૂંકા ટૂંકા પ્રયાણોવડે ચાલતા હતા. કેટલેક દિવસે તેઓ કુશસ્થળ સમીપે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ઉદ્યાનમાં દેવતાઓએ વિકુર્વેલા સાત ભૂમિવાળા મહેલમાં આવીને પાર્શ્વકુમાર વસ્યા. પછી ક્ષત્રિયોની તેવી રીતિ હોવાથી તેમજ દયાને લીધે પ્રભુએ પ્રથમ યવનરાજાની પાસે એક સદ્બુદ્ધિવાળા દૂતને શિક્ષા આપીને મોકલ્યો. તે દૂત યવનરાજ પાસે જઇ તેને પ્રભુની શક્તિથી સારી રીતે ગાહિતગાર કરવા માટે કહેવા લાગ્યો કે: "હે રાજન્ ! શ્રી પાર્શ્વકુમાર મારા મુખથી તમને આ પ્રમાણે આદેશ કરે છે કે આ પ્રસેનજિત્ રાજાએ મારા પિતાનું શરણ અંગીકાર કરેલું છે; માટે તેને રોધથી અને વિરોધથી છોડી દો મારા પિતા પોતે યુદ્ધ કરવાને આવતા હતા, તેમને મહાપ્રયાસે નિવારીને આ હેતુ માટે જ હું અહીં આવેલો છું. હવે અહીંથી પાછા વળીને શીઘ્રપણે તમારા ઠેકાણે ચાલ્યા જાઓ. જો તમે જલ્દી ચાલ્યા જશો તો તમારો અપરાધ અમે સહન કરશું." દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી લલાટ ઉપર ભયંકર અને ઉગ્ર ભ્રકુટી ચઢાવી યવનરાજ બોલ્યો: 'અરે દૂત ! આ તું શું બોલે છે ? શું તું મને નથી ઓળખતો ? એ બાળક પાર્શ્વકુમાર અહીં યુદ્ધ કરવા આવ્યો તેથી શું ? અને કદી વૃદ્ધ અશ્વસેન રાજા પોતે જ આવ્યો હોત તો તેથી પણ શું ? તે બન્ને પિતાપુત્ર અને બીજા તેના પક્ષના રાજાઓ પણ મારી પાસે કોણ માત્ર છે ? માટે રે દૂત ! જા, કહે કે પાર્શ્વકુમારને પોતાના કુશળની ઇચ્છા હોય તો ચાલ્યો જાય. તું આવું નિષ્ઠુર બોલે છે, તે છતાં દૂતપણાને લીધે અવધ્ય છે; માટે અહીંથી જીવતો જવા દઉં છું; તેથી તું જા અને તારા સ્વામીને જઈને બધું કહે.' દૂતે ફરીથી કહ્યું કે: "અરે દુરાશય ! મારા સ્વામી પાર્શ્વકુમારે માત્ર તારા પર દયા લાવીને તને સમજાવવા માટે મને મોકલ્યો છે, કાંઇ અશક્તપણાથી મોકલ્યો નથી. જો તું તેમની આજ્ઞા માનીશ તો જેમ તેઓ કુશસ્થળના રાજાનું રક્ષણ કરવાને આવ્યા છે તેમ તને પણ મારવાને ઇચ્છતા નથી; પરંતુ જે પ્રભુની આજ્ઞા સ્વર્ગમાં પણ અખંડપણે પળાય છે તેને ખંડન કરીને હે મૂઢબુદ્ધિ ! જો તું ખુશી થતો હો તો તું ખરેખર અગ્નિની કાંતિના સ્પર્શથી ખુશી થનાર પતંગના જેવો છે. ક્ષુદ્ર ખદ્યોત (ખજ્વો) ક્યાં અને સર્વ વિશ્વને પ્રકાશિત કરનાર સૂર્ય ક્યાં ? તેમ એક ક્ષુદ્ર રાજા એવો તું ક્યાં અને ત્રણ જગતના પતિ પાર્શ્વકુમાર ક્યાં ? "

ઉપર પ્રમાણે દૂતનાં વચન સાંભળી યવનના સૈનિકો ક્રોધથી આયુધ ઊંચાં કરીને ઊભા થયા અને ઊંચે સ્વરે કહેવા લાગ્યા: 'અરે ! અધમ દૂત ! તારે તારા સ્વામીની સાથે શું વૈર છે કે જેથી તેનો દ્રોહ કરવાને માટે તું આવાં વચન બોલે છે ? તું સારી રીતે સર્વ ઉપાયોને જાણે છે ' આ પ્રમાણે કહેતાં એવા તેઓ રોષવડે તેને પ્રહાર કરવાને ઇચ્છવા લાગ્યા. તે સમયે એક વૃદ્ધ મંત્રીએ આક્ષેપવાળા કઠોર અક્ષરે કહ્યું કે: "આ દૂત પોતાના સ્વામીનો વૈરી નથી, પણ તમે તમારા સ્વામીના વૈરી છો કે જે સ્વેચ્છાએ વર્તવાથી સ્વામીને અનર્થ ઉત્પન્ન કરો છો. અરે મૂઢો ! જગત્પતિ શ્રી પાર્શ્વનાથની માત્ર આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું, તે પણ તમારી કુશળતાને માટે નથી, તો પછી આ દૂતનો ઘાત કરવાની તો વાત જ શી કરવી ? તમારા જેવા સેવકો દુર્દાંત ઘોડાની જેમ પોતાના સ્વામીને ખેંચીને તત્કાળ અનર્થરૂપ અરણ્યમાં ફેંકી દે છે. તમે પૂર્વે બીજા રાજાઓના દૂતોને ઘર્ષિત કર્યા છે તેમાં જે તમારી કુશળતા રહી છે તેનું કારણ એ હતું કે આપણા સ્વામી તેમનાથી સમર્થ હતા; પણ આ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના તો ચોસઠ ઇંદ્રો પણ સેવક છે; તો તેવા સમર્થની સાથે આપણા સ્વામીને

તમારા જેવા દુર્વિનીત મનુષ્યકીટોવડે જે યુદ્ધ કરવું તે કેટલું બધું હાનિકારક છે ? ” મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી સર્વે સુભટો ભય પામીને શાંત થઇ ગયા પછી તે દૂતનો હાથ પકડી મંત્રીએ સામ વચને કહ્યું: ‘ હે વિદ્વાન્ દૂત ! માત્ર શસ્ત્રોપજીવી એવા આ સુભટોએ જે કહ્યુ તે તમારે સહન કરવું, કેમકે તમે એક ક્ષમાનિધિ રાજાના સેવક છો. અમે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શાસનને મસ્તક પર ચડાવવાને તમારી પછવાડે જ આવશું, માટે એમનાં વચનો તમે સ્વામીને કહેશો નહીં ” આ પ્રમાણે સમજાવી અને સત્કાર કરી મંત્રીએ એ દૂતને વિદાય કર્યો પછી તે હિતકામી મંત્રીએ પોતાના સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે: “ હે સ્વામિન્ ! તમે વિચાર્યા વિના જેનુ માઠું પરિણામ આવે તેવું કાર્ય કેમ કર્યું ? પણ હજુ સુધી કાઇ બગડી ગયું નથી; માટે સત્વર જઇને તે શ્રી પાર્શ્વનાથનો આશ્રય કરો જેનું સૂતિકાકર્મ દેવીઓએ કરેલું છે, જેનું ધાત્રીકર્મ પણ દેવીઓએ કરેલું છે, જેનું જન્મસ્નાત્ર અનેક દેવો સહિત ઇંદ્રોએ કરેલું છે અને દેવો સહિત ઇંદ્રો પોતે જેના સેવક થઇને રહે છે તે પ્રભુની સાથે જે વિગ્રહ કરવો તે હાથીની સાથે મેંઢાએ વિગ્રહ કરવા જેવો છે. પક્ષીરાજ ગરુડ કયાં અને કાકોલ પક્ષી કયાં ? મેરુ કયાં અને સરસવનો દાણો કયા ? ક્ષુદ્ર શેષનાગ કયાં અને સર્પ કયાં ? તેમ તે પાર્શ્વનાથ કયાં અને તમે કયાં ? તેથી જ્યાંસુધી લોકોના જાણવામા આવે નહીં, ત્યાંસુધીમાં આત્મહિત કરવાની ઇચ્છાએ કઠ પર કુહાડો લઇને તમે અશ્વસેનના કુમાર પાર્શ્વનાથને શરણે જાઓ અને વિશ્વને શાસન કરનાર તે પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનને ગ્રહણ કરો જેઓ તેમના શાસનમાં વર્તે છે, તેઓ આ લોકમાં અને પરલોકમા નિર્ભય થાય છે ” આ પ્રમાણે પોતાના મંત્રીના વચનો સાભળીને યવનરાજ ક્ષણવાર વિચારીને બોલ્યો કે: ‘ હે મંત્રી ! તમે મને બહુ સારો બોધ આપ્યો જેમ કોઇ અંધને કૂવામાં પડતાં બચાવી લે તેમ જડબુદ્ધિવાળા મને તમે અનર્થમાથી બચાવી લીધો છે. ’ આ પ્રમાણે કહી યવનરાજ કંઠમાં કુહાડો બાંધી પાર્શ્વનાથે અલંકૃત કરેલા ઉદ્યાનમાં પરિવાર સહિત આવ્યો. ત્યાં સૂર્યના અશ્વો જેવા લાખો ઘોડાઓથી, ઐરાવત હસ્તી જેવા હજારો ભદ્ર ગજેંદ્રોથી, દેવવિમાન જેવા અનેક રથોથી અને ખેચર જેવા સંખ્યાબંધ પાયદળથી સુશોભિત એવું પાર્શ્વનાથનું સૈન્ય જોઇ યવનરાજ અતિ વિસ્મય પામી ગયો. સ્થાને સ્થાને પાર્શ્વકુમારના સુભટોવડે વિસ્મય અને અવજ્ઞાથી જોવાયેલો તે યવનરાજ અનુક્રમે પ્રભુના પ્રાસાદના દ્વાર પાસે આવ્યો. પછી છડીદારે રજા મેળવીને તેને સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, એટલે તેણે દૂરથી સૂર્યની જેમ પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો. પ્રભુએ તેના કંઠ ઉપરથી કુહાડો મૂકાવી દીધો. પછી તે યવન પ્રભુ આગળ બેસી, અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે બોલ્યો કે: “હે સ્વામિન્ ! તમારી આગળ સર્વે ઇંદ્રો પણ આજ્ઞાકારી થઇને રહે છે, તો અગ્નિ આગળ તૃણસમૂહની જેમ હું મનુષ્યકીટ તો કોણ માત્ર છું ? તમે શિક્ષા આપવાને માટે મારી પાસે દૂતને મોકલ્યો, તે મોટી કૃપા કરી છે; નહીં તો તમારા ભ્રકુટીના ભંગમાત્રથી હું ભસ્મીભૂત કેમ ન થઇ જાઉં ? હે સ્વામિન્ ! મેં તમારો અવિનય કર્યો તે પણ મારે તો ગુણકારી થયો, જેથી ત્રણ જગતને પવિત્રકારી એવાં તમારાં દર્શન મને થયાં. ‘તમે ક્ષમા કરો’ એમ તમારા પ્રત્યે કહેવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે તમારા હૃદયમાં કોપ જ નથી, ‘હું તમને દંડ આપું’ એમ કહેવું પણ ઉચિત નથી, કારણ કે તમે જ સ્વામી

છો. ઇંદ્રોએ સેવેલા એવા તમને 'હું તમારો સેવક છું' એમ કહેવું તે પણ અઘટિત છે, અને 'મને અભય આપો' એમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી; કારણ કે તમે સ્વયમેવ અભયદાતા છો. તથાપિ અજ્ઞાનને લીધે હું કહું છું કે મારા પર પ્રસન્ન થાઓ, મારી રાજ્યલક્ષ્મીને ગ્રહણ કરો અને હું તમારો સેવક છું; માટે ભય પામેલા એવા મને અભય આપો." યવનનાં આવાં વચન સાંભળી પાર્શ્વનાથ બોલ્યા કે: "હે ભદ્ર! તમારું કલ્યાણ થાઓ, ભય પામો નહીં, પોતાનું રાજ્ય સુખે પાળો, પણ ફરી વાર હવે આવું કરશો નહીં." પ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને **તથાઽસ્તુ**! એમ કહેતા યવનરાજનો પ્રભુએ સત્કાર કર્યો. **"મહાજનોના પ્રસાદદાનથી સર્વની સ્થિતિ ઉત્તમ થાય છે."**

પછી **પ્રસેનજિત્** રાજાનું રાજ્ય અને કુશસ્થળ નગર શત્રુના વેષ્ટન (ઘેરો) રહિત થયું, એટલે પુરુષોત્તમ પાર્શ્વનાથની આજ્ઞા લઈને નગરમાં ગયો. તેણે પ્રસેનજિત્ રાજા પાસે જઈને બધો વૃત્તાંત સંભળાવ્યો પછી બધા નગરમાં હર્ષના છત્રરૂપ મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો. પ્રસેનજિત્ રાજા પ્રસન્ન થઈને વિચારવા લાગ્યો કે: "હું સર્વથા ભાગ્યવાન છું અને મારી પુત્રી પ્રભાવતી પણ સર્વથા ભાગ્યવતી છે. મારા મનમાં આવો મનોરથ પણ ન હતો કે સુરાસુરપૂજિત પાર્શ્વનાથ કુમાર મારા નગરને પવિત્ર કરશે. હવે ભેટની જેમ પ્રભાવતીને લઈને હું ઉપકારી એવા પાર્શ્વકુમારની પાસે જાઉં." આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રસેનજિત્ રાજા પ્રભાવતીને લઈને હર્ષિત પરિવાર સહિત પાર્શ્વનાથની પાસે આવ્યો અને પ્રભુને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને બોલ્યો: "હે સ્વામિન્! તમારું આગમન વાદળાં વગરની વૃષ્ટિની જેમ ભાગ્યયોગે અચાનક થયું છે. તે યવનરાજ મારો શત્રુ છતાં ઉપકારી થયો કે જેની સાથેના વિગ્રહમાં ત્રણ જગતના પતિ એવા તમોએ આવીને મારો અનુગ્રહ કર્યો. હે નાથ! જેમ દયા લાવી અહીં આવીને મારો અનુગ્રહ કર્યો, તેમ આ મારી પુત્રી પ્રભાવતી સાથે વિવાહ કરીને તેવી જ રીતે ફરી વાર અનુગ્રહ કરો. આ પ્રભાવતી દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુની (આપની) પ્રાર્થના કરનારી છે અને આપ દૂર છતાં પણ આપની જ અનુરાગી છે, માટે તેની ઉપર કૃપા કરો; કેમકે તમે સ્વભાવથી જ કૃપાળુ છો."

એ વખતે પ્રભાવતીએ ચિંતવ્યું કે: "મેં પૂર્વે કિન્નરીઓ પાસેથી જેમને સાંભળ્યા હતા તે પાર્શ્વનાથ કુમાર આજે મારા જોવામાં આવ્યા છે. અહો! દૃષ્ટિથી જોતાં તે સાંભળવા પ્રમાણે જ મળતા આવે છે. દાક્ષિણ્યયુક્ત અને કૃપાવંત જેવા સંભળાય છે તેવા જ જોવામાં આવે છે. એ કુમારને મારા પિતાએ મારે માટે રોક્યા તે બહુ સારું કર્યું છે; તથાપિ ભાગ્યની પ્રતીતિ નહીં આવવાથી તે પિતાશ્રીનું વચન માનશે કે નહીં એવી શંકાથી આકુળ એવી હું શંકિત રહ્યા કરું છું." પ્રભાવતી આમ ચિંતાતુર રહેતી હતી અને રાજા પ્રસેનજિત્ ઉન્મુખ થઈને ઊભો હતો, તે વખતે પાર્શ્વકુમાર મેઘના નિર્ઘોષ જેવી ધીર વાણીવડે બોલ્યા: "હે રાજન્! હું પિતાની આજ્ઞાથી માત્ર તમારી રક્ષા કરવાને માટે અહીં આવેલ છું, તમારી કન્યા પરણવાને આવેલ નથી; માટે હે કુશસ્થળપતિ! તમે એ વિષે વૃથા આગ્રહ કરશો નહીં. પિતાનાં વચનનો અમલ કરીને હવે અમે પાછા પિતાની પાસે જઈશું." પાર્શ્વકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રભાવતી ખેદ પામી અને વિચારવા લાગી કે: "આવા દયાળુ પુરુષના મુખમાંથી આવું વચન નીકળ્યું, તે ચંદ્ર-

માંથી અગ્નિ ઝર્યા જેવું છે. આ કુમાર સર્વની ઉપર કૃપાળુ છે અને મારી ઉપર કૃપા રહિત થયા, તેથી હા! હવે કેમ થશે? આ પરથી એમ જણાય છે કે હું મંદભાગ્યા જ છું. સદા પૂજન કરેલી હે કુળદેવીઓ! તમે સત્વર આવીને મારા પિતાને કાંઈક ઉપાય બતાવો, કેમકે એ હમણાં ઉપાય રહિત થઈ ગયા છે." રાજા પ્રસેનજિતે વિચાર્યું કે 'આ પાર્શ્વનાથ પોતે તો સર્વત્ર નિઃસ્પૃહ છે, પરંતુ તે અશ્વસેન રાજાના આગ્રહથી મારો મનોરથ પૂર્ણ કરશે, માટે અશ્વસેન રાજાને મળવાનો મિષ કરીને હું આમની સાથે જ જાઉં, ત્યાં ઇચ્છિતની સિદ્ધિને માટે હું પોતે જ અશ્વસેન રાજાને આગ્રહ કરીશ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પાર્શ્વનાથકુમારનાં વચનથી યવનરાજા સાથે મૈત્રી કરીને તેને વિદાય કર્યો. પછી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને વિદાય કરતાં પ્રસેનજિત્ બોલ્યો કે: 'હે પ્રભુ! અશ્વસેન રાજાના ચરણને નમવાને માટે હું તમારી સાથે જ આવીશ.' પાર્શ્વનાથે ખુશી થઈને હા પાડી; એટલે પ્રસેનજિત્ રાજા પ્રભાવતીને સાથે લઈને તેમની સાથે વારાણસીમાં આવ્યા. ત્યાં શરણાગતના રક્ષણથી અશ્વસેનને રંજિત કરતા પાર્શ્વનાથે પોતાના દર્શનથી સર્વને અત્યંત આનંદ આપ્યો. પછી અશ્વસેન રાજાએ ઊભા થઈને પગમાં આળોટતા પ્રસેનજિત્ રાજાને ઊભા કરી બે ભુજાવડે આલિંગન આપી સંભ્રમથી પૂછ્યું કે: "હે રાજન્! તમારી રક્ષા સારી રીતે થઇ? તમે કુશળ છો? તમે પોતે અહીં આવ્યા, તેથી મને કાંઈ પણ કારણની શંકા રહે છે" પ્રસેનજિત્ બોલ્યા: "પ્રતાપવડે સૂર્ય જેવા તમે જેના રક્ષક છો, એવા મારે સદા રક્ષણ અને કુશળ જ છે, પરંતુ હે રાજન્! એક દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુની પ્રાર્થના મને સદા પીડે છે, પણ તે પ્રાર્થના તમારા પ્રસાદથી સિદ્ધ થશે. હે મહારાજા! મારે પ્રભાવતી નામે કન્યા છે; તેને મારા આગ્રહથી પાર્શ્વકુમાર માટે ગ્રહણ કરો. આ મારી પ્રાર્થના અન્યથા કરશો નહીં." અશ્વસેને કહ્યું: 'આ મારા પાર્શ્વકુમાર સદા સંસારથી વિરક્ત છે, તેથી તે શું કરશે, તે હજુ મારા જાણવામાં આવતું નથી. અમારા મનમાં પણ સદા એવો મનોરથ થયા કરે છે કે આ કુમારનો યોગ્ય વધૂ સાથે વિવાહોત્સવ ક્યારે થશે? જો કે તે બાલ્યવયથી સ્રીસંગને ઇચ્છતા નથી, તો પણ હવે તમારા આગ્રહથી તેનો પ્રભાવતી સાથે જ સમજાવીને વિવાહ કરીશું.' આ પ્રમાણે કહીને અશ્વસેન રાજા પ્રસેનજિતને સાથે લઇ પાર્શ્વકુમારની પાસે આવ્યા અને કહ્યું કે: "હે કુમાર! આ પ્રસેનજિત્ રાજાની પુત્રી સાથે પરણો." પાર્શ્વકુમાર બોલ્યા: "હે પિતાજી! સ્રી વિગેરેનો પરિગ્રહ ક્ષીણપ્રાય થયેલા સંસારરૂપ વૃક્ષનું જીવનૌષધ છે, તો એવા ત્યાજ્ય સંસારનો આરંભ કરનાર એ કન્યાને હું શા માટે પરણું? હું તો મૂળથી પરિગ્રહ રહિત થઈને આ સંસાર તરી જઈશ" અશ્વસેન બોલ્યા: "હે કુમાર! આ પ્રસેનજિત્ રાજાની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરીને એક વાર અમારો મનોરથ પૂરો કરો. હે પુત્ર! જેના આવા સદ્-વિચાર છે તે સંસારને તો તરી ગયેલ જ છે, માટે વિવાહ કરીને પછી જ્યારે યોગ્ય સમય આવે ત્યારે તે પ્રમાણે સ્વાર્થને સિદ્ધ કરજો" આ પ્રમાણેનું પિતાનું વચન ઉલ્લંઘન કર-વાને અસમર્થ થઈ પાર્શ્વકુમારે ભોગ્યકર્મ ખપાવવાને માટે પ્રભાવતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી લોકોના આગ્રહથી ઉદ્યાન અને ક્રીડાગિરિ વિગેરેમાં પ્રભાવતીની સાથે ક્રીડા કરતાં પ્રભુ દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પાર્શ્વપ્રભુ મહેલ ઉપર ચઢી, ગોખમાં બેસીને કૌતુકથી સમગ્ર વારા-

ણુસી પુરીને જોતા હતા તેવામાં પુષ્પોના ઉપહાર વિગેરેની છાબડીઓ લઈને ઉતાવળે નગર બહાર નીકળતા અનેક સ્ત્રીપુરુષોને તેમણે દીઠા; એટલે પાસેના લોકોને પૂછ્યું કે: 'આજે કયો મહોત્સવ છે કે જેથી આ લોકો ઘણાં અલંકાર ધારણ કરીને સત્વર નગર બહાર જાય છે?' તેના ઉત્તરમાં કોઈ પુરુષે કહ્યું: 'હે દેવ! આજે કોઈ મહોત્સવ નથી, પણ બીજું કારણ ઉત્પન્ન થયેલું છે. આ નગરની બહાર કમઠ નામનો એક તપસ્વી આવ્યો છે, તે પંચાગ્નિ તપ કરે છે, તેની પૂજા કરવાને માટે નગરજનો ત્યાં જાય છે.' તે સાંભળી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તે કૌતુક જોવાને માટે પરિવાર સહિત ત્યાં ગયા, એટલે કમઠને પંચાગ્નિ[1] તપ કરતો દીઠો. પછી ત્રિવિધ જ્ઞાનધારી પ્રભુએ ઉપયોગ દેતાં અગ્નિના કુંડમાં કાષ્ઠના અંતરભાગે રહેલા એક મોટા સર્પને બળતો જોયો, તેથી કરુણાનિધિ ભગવાન બોલ્યા કે: "અહો! આ કેવું અજ્ઞાન! જે તપમાં દયા નથી તે તપ જ નથી જેમ જળ વિના નદી, ચદ્ર વિના રાત્રિ અને મેઘ વિના વર્ષા તેમ દયા વિના ધર્મ પણ કેવો? પશુની જેમ કદી કાયાના ક્લેશને ગમે તેટલો સહન કરો, પરંતુ ધર્મતત્ત્વને સ્પર્શ કર્યા વિના નિર્દય એવા પ્રાણીને શી રીતે ધર્મ થાય?" તે સાંભળી કમઠ બોલ્યો કે: 'રાજપુત્રો તો હાથી, ઘોડા વિગેરે ખેલાવી જાણે અને ધર્મ તો અમારા જેવા તપસ્વીઓ જ જાણે.' તેથી પ્રભુએ તત્કાળ પોતાના સેવકને આજ્ઞા કરી કે 'આ કુંડમાંથી આ કાષ્ઠ ખેંચી કાઢો અને તેને યતનાથી ફાડો કે જેથી આ તાપસને ખાત્રી થાય' પછી તેઓએ કુંડમાંથી તે કાષ્ઠને બહાર કાઢી યતનાથી ફાડ્યું, એટલે તેમાંથી એકદમ એક મોટો સર્પ નીકળ્યો. પછી જરા બળેલા તે સર્પને પ્રભુએ બીજા પુરુષો પાસે નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને પચ્ચખ્ખાણ અપાવ્યાં. તે સમાધિવાળા નાગે પણ ભગવાનની કૃપાદષ્ટિથી સિંચાતાં શુદ્ધ બુદ્ધિએ તે નવકાર સાંભળ્યો અને પચ્ચખ્ખાણ ગ્રહણ કર્યાં. પછી તત્કાળ આયુ પૂર્ણ થવાથી નવકારમંત્રના પ્રભાવથી અને પ્રભુનાં દર્શનથી મૃત્યુ પામીને તે નાગ **ધરણ** નામે નાગરાજ[2] થયો. પછી 'અહો! આ પાર્શ્વકુમારનું જ્ઞાન અને વિવેક કોઈ અસાધારણ છે' એમ લોકોથી સ્તુતિ કરાતાં પ્રભુ પોતાને સ્થાનકે ગયા. આ બનાવ જોઇ અને સાંભળી કમઠ તાપસે વિશેષ કષ્ટકારી તપ કરવા માંડ્યું; **પરંતુ 'મિથ્યાત્વીને અત્યંત કષ્ટ ભોગવ્યાં છતાં પણ જ્ઞાન ક્યાંથી હોય?'** અનુક્રમે તે કમઠ તાપસ મૃત્યુ પામીને ભુવનવાસી દેવોની મેઘ(સ્તનિત)કુમારનિકાયમાં **મેઘમાળી** નામે દેવ થયો

હવે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ પોતાનાં ભોગફળવાળાં કર્મને ભોગવાઈ ગયેલ જાણીને દીક્ષા લેવામાં મન જોડ્યું. તે વખતે તેમના ભાવને જાણતા હોય તેમ લોકાંતિક દેવતાઓએ આવીને પાર્શ્વનાથને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે: 'હે નાથ! તીર્થને પ્રવર્તાવો.' તે સાંભળી પ્રભુએ કુબેરની આજ્ઞાથી જૃંભક દેવતાઓએ પૂરેલા દ્રવ્યવડે વાર્ષિક દાન આપવા માંડ્યું. પછી શક્રાદિક ઇંદ્રોએ અને અશ્વસેન પ્રમુખ રાજાઓએ પરમપ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથનો દીક્ષાભિષેક કર્યો. પછી દેવ અને માનવોએ વહન કરવા યોગ્ય એવી **વિશાળા** નામની શિબિકામાં બેસીને પ્રભુ **આશ્રમપદ** નામના ઉદ્યાન સમીપે આવ્યા મરુબક(મરવા)નાં ઘાટાં વૃક્ષોથી

૧. ચાર દિશાએ અગ્નિકુંડ અને મસ્તક પર તપતો સૂર્ય એમ પંચાગ્નિ.

૨. ભુવનપતિની નાગકુમાર નિકાયના ઇંદ્ર.

જેની ભૂમિ શ્યામ થઇ ગઇ હતી, જે ડોલરની કળીઓથી જાણે કામદેવની પ્રશસ્તિ-(પ્રશંસાપત્ર)ને ધારણ કરતું હોય તેવું દેખાતું હતું, જેનાં મુચકુંદ અને નિકુરનાં વૃક્ષોને ભ્રમરાઓ ચુંબન કરતા હતા, આકાશમાં ઊડતા ચારોળી વૃક્ષના પરાગથી જે સુગંધમય થઇ રહ્યું હતું અને જેમાં ઈક્ષુદંડનાં ક્ષેત્રોમાં બેસી ઉદ્યાનપાલિકાઓ ઊંચે સ્વરે ગાતી હતી એવા ઉદ્યાનમાં અશ્વસેનના કુમાર શ્રી પાર્શ્વનાથે પ્રવેશ કર્યો પછી ત્રીશ વર્ષની વયવાળા પ્રભુએ શિબિકા ઉપરથી ઉતરીને આભૂષણાદિક સર્વ તજી દીધું અને ઇંદ્રે આપેલું એક દેવદૃષ્ય વસ્ત્ર ધારણ કર્યું. પોષ માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ ચંદ્ર અનુરાધા નક્ષત્રમાં આવતાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ અષ્ટમ તપ કરીને ત્રણસો રાજાઓની સાથે દીક્ષા લીધી તત્કાળ પ્રભુને મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. 'એ જ્ઞાન સર્વ તીર્થંકરોને દીક્ષા મહોત્સવ વખતે ઉત્પન્ન થાય છે.'

બીજે દિવસે કોપકટ નામના ગામમાં ધન્ય નામે ગૃહસ્થને ઘેર પ્રભુએ પાયસાન્નથી પારણું કર્યું. દેવતાઓએ ત્યાં વસુધારાદિ પંચ દિવ્ય પ્રગટ કર્યાં અને ધન્યે પ્રભુનાં પગલાંની ભૂમિ પર એક પાદપીઠ કરાવી. પછી વાયુની જેમ પ્રતિબંધ રહિત એવા પ્રભુએ યુગમાત્ર દૃષ્ટિ[1] કરતાં અનેક ગ્રામ, આકર અને નગર વિગેરેમા છદ્મસ્થપણે વિહાર કરવા લાગ્યા. એક વખતે વિહાર કરતા પ્રભુ કોઇ નગરની પાસે આવેલા તાપસના આશ્રમ સમીપે આવ્યા, ત્યાં સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો, એટલે રાત્રિ થવાથી એક કૂવાની પાસે વડ-વૃક્ષ નીચે જગદ્ગુરુ તેની શાખાની જેમ નિષ્કંપપણે કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ સ્થિત રહ્યા

હવે પેલા મેઘમાળી નામના મેઘકુમાર દેવને અવધિજ્ઞાનવડે પોતાના પૂર્વભવનો વ્યતિકર જાણવામા આવ્યો, તેથી પાર્શ્વનાથના જીવ સાથે પ્રત્યેક ભવમાં પોતાનું વૈર સંભારીને વડવાનળથી સાગરની જેમ તે અંતરમાં અત્યંત ક્રોધવડે પ્રજ્વળિત થયો પછી પર્વતને ભેદવાને હાથી આવે તેમ તે અધમ દેવ અમર્ષ ધરીને પાર્શ્વનાથને ઉપદ્રવ કરવા આવ્યો. પ્રથમ તેણે દાઢોરૂપ કરવતથી ભયંકર મુખવાળા, વજ્ર જેવા નખાંકુરને ધારણ કરનારા અને પિંગલ નેત્રવાળા કેશરીસિંહો વિકુર્વ્યા. તેઓ પુંછડાવડે ભૂમિપીઠ પર વારંવાર પ્રહાર કરવા લાગ્યા, અને મૃત્યુના મંત્રાક્ષર જેવા ધુત્કાર શબ્દ કરવા લાગ્યા; તથાપિ ધ્યાનમાં નિશ્ચળ લોચન કરીને રહેલા પ્રભુ તેમનાથી જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહીં, એટલે ધ્યાનાગ્નિથી ભય પામ્યા હોય તેમ તેઓ કયાંઇ ચાલ્યા ગયા. પછી તેણે ગર્જના કરતાં અને મદને વર્ષતાં જંગમ પર્વત જેવા મોટા હાથીઓ વિકુર્વ્યા. ભયંકરથી પણ ભયંકર એવા તે ગજેંદ્રોથી પ્રભુ જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહીં; તેથી તેઓ લજ્જા પામ્યા હોય તેમ તત્કાળ નાસી કયાંઈ ચાલ્યા ગયા. પછી હિક્કાનાદથી દિશાઓને પૂર્ણ કરતા અને દયા વિનાના અનેક રીંછો, યમરાજાની મેના જેવા ક્રૂર અનેક ચિત્તાઓ, કંટકના અગ્રભાગથી શિલાઓને પણ ફોડનારા વીંછીઓ અને દૃષ્ટિથી વૃક્ષોને પણ બાળી નાખે તેવા દૃષ્ટિવિષ સર્પો વિકુર્વ્યા. તેઓ સર્વે ઉપદ્રવ કરવાની ઇચ્છાથી પ્રભુ પાસે આવ્યા; તથાપિ સરિતાઓથી સમુદ્રની જેમ પ્રભુ ધ્યાનથી ચળિત થયા નહીં પછી વિદ્યુત સહિત

૧. યુગ એટલે ધોંસરું, એટલે ધોંસરા જેટલી (ચાર હાથ) પોતાની આગળની જમીન જોવાવડે ઈર્યાસમિતિ પાળીને ચાલતા

મેઘની જેમ હાથમાં કર્તિકા(શસ્ત્ર)ને ગણનારા, ઊંચી દાઢોવાળા અને કિલકિલ શબ્દ કરતાં વેતાળો વિકુર્વ્યા જેની ઉપર સર્પ લટકતા હોય તેવાં વૃક્ષોની જેમ લાંબી જિહ્વા અને શિશ્નવાળા[1] અને દીર્ઘ જંઘા તથા ચરણથી તાડ વૃક્ષ પર આરૂઢ થયા હોય તેમ લાગતા તેમજ જાણે જઠરાગ્નિની જ હોય તેવી મુખમાથી જ્વાળા કાઢતાં તે વેતાળો હાથી ઉપર શ્વાન દોડે તેમ પ્રભુ ઉપર દોડી આવ્યા; પરંતુ ધ્યાનરૂપ અમૃતના દ્રહમાં લીન થયેલા પ્રભુ તેમનાથી જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહીં, તેથી દિવસે ઘુવડ પક્ષીની જેમ તેઓ નાસીને કયાંઇ ચાલ્યા ગયા પ્રભુની આવી દૃઢતા જોઈને મેઘમાળી અસુરને ઊલટો વિશેષ ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી તેણે કાળરાત્રિના સહોદર જેવા ભયંકર મેઘ આકાશમા વિકુર્વ્યા તે વખતે આકાશમા કાળજિહ્વા જેવી ભયંકર વિદ્યુત થવા લાગી, બ્રહ્માંડને ફોડે તેવી મેઘગર્જના દિશાઓમા વ્યાપી ગઈ અને નેત્રના વ્યાપારને હરણ કરે તેવું ઘોર અંધકાર છવાઈ ગયુ; તેથી અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી જાણે એકત્ર પરોવાઈ ગયાં હોય તેમ થઇ ગયા પછી 'આ મારા પૂર્વ વૈરીનો હું સંહાર કરી નાખું' એવી દુર્બુદ્ધિથી મેઘમાળીએ કલ્પાત કાળના મેઘની જેમ વર્ષવા માંડ્યું. મુશળ અથવા બાણ જેવી ધારાઓથી જાણે પૃથ્વીને કોદાળીવડે ખોદતો હોય તેમ તે તાડન કરવા લાગ્યો. તેના પ્રહારથી પક્ષીઓ ઉછળી ઉછળીને પડવા લાગ્યા, તેમજ વરાહ અને મહિષ વિગેરે પશુઓ આમતેમ નાસભાગ કરવા લાગ્યા અતિ વેગવડે ભયંકર એવા જળપ્રવાહો અનેક પ્રાણીઓને ખેંચી જવા લાગ્યા અને મોટા મોટાં વૃક્ષોને પણ મૂળમાંથી ઉન્મૂલન કરવા લાગ્યા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ક્ષણવારમા તો તે જળ ઘુંટણ સુધી આવ્યું, ક્ષણવારમાં જાનુ સુધી પહોંચ્યુ, ક્ષણવારે કટિ સુધી થયું અને ક્ષણમા તો કંઠ સુધી આવી ગયું. મેઘમાળી દેવે જ્યારે તે જળ બધે પ્રસરાવ્યું ત્યારે પદ્મદ્રહમાં લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ મહા પદ્મની જેમ પ્રભુ તે જળમા શોભવા લાગ્યા. રત્નશિલાના સ્તંભની જેમ તે જળમા પણ નિશ્ચળ રહેલા પ્રભુ નાસિકાના અગ્રભાગ પર દૃષ્ટિ રાખી રહ્યા, જરા પણ ચળિત થયા નહીં છેવટે તે જળ પાર્શ્વનાથની નાસિકાના અગ્ર ભાગ સુધી આવ્યું. તે વખતે અવધિજ્ઞાનથી ધરણેંદ્રના જાણવામા આવ્યું કે 'અરે ! પેલો બાળતાપસ કમઠ મારા પ્રભુને વૈરી માનીને ઉપદ્રવ કરે છે.' પછી તત્કાળ પોતાની મહિષીઓ સાથે નાગરાજ ધરણેંદ્ર, વેગથી મનની સાથે પણ સ્પર્ધા કરતો હોય તેમ, ઉતાવળો પ્રભુની પાસે આવ્યો. પ્રભુને નમીને ધરણેંદ્રે તેમના ચરણ નીચે કેવળીના આસન જેવું અને નીચે રહેલા લાંબા નાળવાળું એક સુવર્ણકમળ વિકુર્વ્યું. પછી તે ભોગીરાજે પોતાની કાયાથી પ્રભુનાં પૃષ્ઠ અને બે પડખાંને ઢાંકીને સાત ફણાવડે પ્રભુને માથે છત્ર કર્યું. જળની ઊંચાઇ જેવડા લાંબા નાળવાળા કમળની ઉપર સમાધિમાં લીન થઇને સુખે સ્થિત રહેલા પ્રભુ ગજહંસની જેવા દેખાવા લાગ્યા ભક્તિભાવ યુક્ત ચિત્તવાળી ધરણેંદ્રની સ્ત્રીઓ પ્રભુની આગળ ગીત નૃત્ય કરવા લાગી વેણુ વીણાનો તાર ધ્વનિ અને મૃદંગનો ઉદ્ધત નાદ વિવિધ તાળને અનુસરતો વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો અને વિચિત્ર ચારુ ચારીકવાળુ, હસ્તાદિકના અભિનયથી ઉજ્જવળ અને વિચિત્ર અંગહારથી રમણિક એવુ નૃત્ય થવા લાગ્યુ એ વખતે ધ્યાનમાં લીન થયેલા પ્રભુ નાગાધિરાજ ધરણેંદ્ર ઉપર અને અસુર મેઘમાળી ઉપર સમાન ભાવે રહેલા હતા

---

૧. લિંગ–પુરુષચિન્હ.

એમ છતાં પણ કોપથી વર્ષતા એવા મેઘમાળીને જોઇ નાગરાજ ધરણેંદ્ર કોપ કરી આક્ષેપથી બોલ્યા કે: " અરે દુર્મતિ ! પોતાના અનર્થને માટે તું આ શું આરંભી બેઠો છે? હું એ મહાકૃપાળુનો શિષ્ય છું; તથાપિ હવે હું સહન કરીશ નહીં. તે વખતે આ પ્રભુએ કાષ્ઠમાંથી બળતા સર્પને બતાવીને તને ઊલટો પાપ કરતાં અટકાવ્યો હતો; તેથી તેમણે તારો શો અપરાધ કર્યો ? અરે મૂઢ ! ખારી જમીનમા પડતું મેઘનું જળ પણ જેમ લવણ (મીઠું)ને માટે થાય, તેમ પ્રભુનો સદુપદેશ પણ તારા વૈરને માટે થયો છે. નિષ્કારણબંધુ એવા આ પ્રભુની ઉપર નિષ્કારણ શત્રુ થઇને તેં જે આ કાર્ય આરંભ્યું છે તે હવે દૂર કરી દે; નહીં તો હવે તુ આ સ્થિતિમાં રહી શકીશ નહીં " ધરણેંદ્રના આવાં વચન સાંભળી મેઘમાળીએ નીચી દૃષ્ટિ કરીને જોયું તો નાગેદ્રે સેવિત શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને દીઠા; તેથી તેણે ચિંતવ્યું કે: ' ચક્રવર્તીની ઉપર તેને ઉપદ્રવ કરનારા મ્લેચ્છોના આરાધેલા મેઘકુમારોની શક્તિ જેમ વૃથા થાય તેમ આ પાર્શ્વનાથની ઉપર મે મારી જેટલી હતી તેટલી શક્તિ વાપરી તો પણ તે વૃથા થઇ છે. આ પ્રભુ એક મુષ્ટિથી પર્વતને પણ ચૂર્ણ કરવાને સમર્થ છે; તથાપિ એ કરુણાનિધિ હોવાથી મને ભસ્મ કરતા નથી; પણ આ ધરણેંદ્રથી મને ભય લાગે છે આ ત્રૈલોક્યપતિનો અપકાર કરીને ત્રૈલોક્યમાં પણ મારી સ્થિતિ થઇ શકશે નહીં, તો પછી હું કોને શરણે જઇશ ? માટે જો આ પ્રભુનું શરણ મળે તો જ હું ઉગરી શકીશ ને મારું હિત થશે. ' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તત્કાળ મેઘમંડળને સંહરી લઈ ભય પામતો મેઘમાળી પ્રભુની પાસે આવ્યો અને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો કે: ' હે પ્રભુ ! જો કે તમે તો અપકારી જન ઉપર પણ ક્રોધ કરતા નથી, તથાપિ હું મારા પોતાના દુષ્કર્મથી દૂષિત થયેલો હોવાથી ભય પામું છું. આવું દુષ્કર્મ કરીને પણ હું નિર્લજ્જ થઇ તમારી પાસે યાચના કરવા આવ્યો છું; માટે હે જગન્નાથ ! દુર્ગતિમાં પડવાથી શંકાવાળા આ દીનજનની રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. ' આ પ્રમાણે કહી, પ્રભુને ખમાવી, નમસ્કાર કરીને મેઘમાળી દેવ પશ્ચાત્તાપ કરતો કરતો સ્વસ્થાનકે ગયો. પછી પ્રભુને ઉપસર્ગ રહિત થયેલા જાણી સ્તુતિ અને પ્રણામ કરીને નાગરાજ ધરણેંદ્ર પણ પોતાને સ્થાનકે ગયા. એટલે રાત્રિ પણ વીતી ને પ્રભાતકાળ થયો.

ભગવંત ત્યાંથી વિહાર કરતા અનુક્રમે વારાણસી પુરી સમીપે આવી આશ્રમપદ નામના ઉદ્યાનમાં ધાતકી વૃક્ષની નીચે કાયોત્સર્ગે રહ્યા ત્યાં દીક્ષાના દિવસથી ચોરાશી દિવસો વ્યતીત થયે શુભ ધ્યાનથી પ્રભુનાં ઘાતીકર્મો તૂટી ગયાં અને ચૈત્ર માસની કૃષ્ણ ચતુર્થીએ ચંદ્ર વિશાખા નક્ષત્રમાં આવતા પૂર્વાહ્નકાળે શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે શક્ર પ્રમુખ દેવતાઓએ આસનકંપથી તે હકીકત જાણી, ત્યાં આવી સમવસરણની રચના કરી. પ્રભુએ પૂર્વદ્વારથી તે સમવસરણમાં પ્રવેશ કર્યો પ્રથમ સમવસરણની મધ્યમાં આવેલા સત્તાવીશ ધનુષ્ય ઊંચા ચૈત્યવૃક્ષને, મેરુને સૂર્યની જેમ, પ્રભુએ પ્રદક્ષિણા કરી. પછી 'तीर्थाय नमः ।' એમ કહીને શ્રી પાર્શ્વપ્રભુ પૂર્વાભિમુખે ઉત્તમ એવા રત્નસિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયા. વ્યંતરોએ બીજી ત્રણ દિશાઓમાં પ્રભુના જ પ્રભાવથી પ્રભુની જેવાં બીજાં ત્રણ પ્રતિબિંબો વિકુર્વ્યાં. ચારે નિકાયના દેવો, દેવીઓ, નરો, નારીઓ, સાધુ અને સાધ્વીઓ એમ બારે પર્ષદા પ્રભુને નમસ્કાર કરીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાનકે બેઠી

તે વખતે પ્રભુનો આવો અપૂર્વ વૈભવ જોઈ વનપાળે આવી અશ્વસેન રાજાને આ

પ્રમાણે કહ્યું કે: 'હે સ્વામિન્! એક વધામણી છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને હમણાં જગતના અજ્ઞાનને નાશ કરનારું કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલ છે અને મહાઅતિશયસંપન્ન એવા જગત્પતિ શક્રાદિક ઇંદ્રોના પરિવારથી પરવર્યા સતા દિવ્ય સમવસરણમાં બેઠા છે.' તે સાંભળી રાજાએ તેને યોગ્ય પારિતોષિક આપ્યું અને પ્રભુના દર્શનની ઇચ્છાથી ત્વરાવાળા થયેલા રાજાએ એ ખબર તરત વામાદેવીને કહ્યા. પછી અશ્વસેન રાજા વામાદેવી રાણીને તથા પરિવારને લઇને સંસારસાગરથી તારનાર સમવસરણમાં આવ્યા. હર્ષથી પૂર્ણ મનવાળા રાજા પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઇ પ્રણામ કરીને શક્રેંદ્રની પછવાડે બેઠા. પછી શક્રેંદ્ર અને અશ્વસેન રાજા ઊભા થઇ, ફરી વાર પ્રભુને નમી, મસ્તક પર અંજલી જોડીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:—

"હે પ્રભુ! સર્વત્ર ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના ભાવને પ્રકાશ કરનારું તમારું આ કેવળજ્ઞાન જય પામે છે. આ અપાર સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પ્રાણીઓને વહાણરૂપ તમે છો અને નિર્યામક[1] પણ તમે જ છો. હે જગત્પતિ! આજનો દિવસ અમારે સર્વ દિવસોમાં રાજા જેવો છે, કારણ કે જેમાં અમારે તમારા ચરણદર્શનનો મહોત્સવ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર કે જે મનુષ્યોની વિવેકદષ્ટિને લૂંટનારો છે તે તમારા દર્શનરૂપ ઔષધિના રસ વિના નિવૃત્ત થતો નથી. આ મહોત્સવ નદીના નવા આરાની જેમ પ્રાણીઓને આ સંસારમાંથી પાર ઊતારવાને એક નવા તીર્થ(આરા)રૂપ છે. અનંત ચતુષ્ટયને સિદ્ધ કરનારા, સર્વ અતિશયોથી શોભનારા, ઉદાસીપણામાં રહેનારા અને સદા પ્રસન્ન એવા તમને નમસ્કાર છે. પ્રત્યેક જન્મમાં અત્યંત ઉપદ્રવ કરનારા એવા દુરાત્મા મેઘમાળી ઉપર પણ તમે કરુણા કરી છે; માટે તમારી કરુણા કયાં નથી? (અર્થાત્ સર્વત્ર છે). હે પ્રભુ! જ્યાં ત્યાં રહેતા અને ગમે ત્યાં જતા એવા અમને હમેશાં આપત્તિને નિવારનાર એવું તમારા ચરણકમળનું સ્મરણ હજો."

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને શક્રેંદ્ર અને અશ્વસેન રાજા વિરામ પામ્યા. પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંતે આ પ્રમાણે દેશના આપવા માંડી: "અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ! જરા, રોગ અને મૃત્યુથી ભરેલા આ સંસારરૂપ મોટા અરણ્યમાં ધર્મ વિના બીજો કોઇ ત્રાતા નથી; માટે હમેશાં તે જ સેવવા યોગ્ય છે. તે ધર્મ સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ એમ બે પ્રકારનો છે. તેમાં અનગારી સાધુઓનો પહેલો સર્વવિરતિ ધર્મ છે. તે સંયમાદિ દશ પ્રકારનો છે, અને આગારી–ગૃહસ્થનો બીજો દેશવિરતિ ધર્મ છે. તે પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એમ બાર પ્રકારનો છે. જો તે વ્રત અતિચારવાળાં હોય છે તો સુકૃતને આપતા નથી, તેથી તે એક એક વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચાર છે તે તજવા યોગ્ય છે. પહેલું વ્રત જે **અહિંસા**, તેમાં ક્રોધવડે બંધ, છવિચ્છેદ, અધિક ભારનું આરોપણ, પ્રહાર અને અન્નાદિકનો રોધ–એ પાંચ અતિચાર છે. બીજું વ્રત **સત્ય વચન**–તેના મિથ્યા ઉપદેશ, સહસા અભ્યાખ્યાન, ગુહ્ય ભાષણ, વિશ્વાસીએ કહેલા રહસ્યનો ભેદ અને કૂટ લેખ–એ પાંચ અતિચાર છે. ત્રીજું વ્રત **અસ્તેય** (ચોરી ન કરવી) તેના ચોરને અનુજ્ઞા આપવી,ચોરેલ વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું, રાજ્ય વિરુદ્ધ કરવું, પ્રતિરૂપ વસ્તુનો ભેળસંભેળ કરવો અને માન, માપ, તોલ ખોટાં રાખવાં–એ પાંચ અતિચાર છે. ચોથું વ્રત **બ્રહ્મચર્ય**–તેના અપરિગૃહીતાગમન, ઇત્વરપરિગૃહીતાગમન, પરવિવાહકરણ, તીવ્ર કામભોગાનુરાગ

૧. વહાણને પાર ઊતારનાર.

અને અનંગ ક્રીડા–એ પાંચ અતિચાર છે. પાંચમું વ્રત **અપરિગ્રહ** (પરિગ્રહનું પ્રમાણ) તેમાં ધન ધાન્યનું પ્રમાણાતિક્રમ, તાંબા પીત્તળ વિગેરે ધાતુનું પ્રમાણાતિક્રમ, દ્વિપદ, ચતુષ્પદનું પ્રમાણાતિક્રમ, ક્ષેત્ર વસ્તુનું પ્રમાણાતિક્રમ અને રૂપ્ય સુવર્ણનું પ્રમાણાતિક્રમ-એ પાંચ અતિચાર છે. તે અતિચાર અનાજનાં નાનાં મોટાં માપ કરવાથી, તામ્રાદિકનાં ભાજનો નાનાં મોટાં કરવાથી, દ્વિપદ, ચતુષ્પદના ગર્ભધારણવડે થયેલ વૃદ્ધિથી, ઘર કે ક્ષેત્ર વચ્ચેની ભીંત કે વાડ કાઢી નાખીને એકત્ર કરી દેવાથી, અને રૂપ્ય સુવર્ણ કોઈને આપી દેવાથી લાગે છે; પણ તે વ્રત ગ્રહણ કરનારને લગાડવા યોગ્ય નથી. સ્મૃતિ ન રહેવી, ઉપર, નીચે અને તીર્છા ભાગે જવાના કરેલા પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું અને ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ હાનિ કરવી–એ પાંચ છઠ્ઠા **દિગ્વિરતિ**વ્રતના અતિચાર છે. સચિત્તભક્ષણ, સચિત્તના સંબંધવાળા પદાર્થનું ભક્ષણ, તુચ્છ ઔષધિનું ભક્ષણ તથા અપક્વ અને દુઃપક્વ વસ્તુનો આહાર–એ પાંચ અતિચાર **ભોગોપભોગપ્રમાણ** નામના સાતમા વ્રતના છે. એ પાંચ અતિચાર ભોજન આશ્રી ત્યાગ કરવાના છે અને બીજા પંદર કર્મથી ત્યજવાના છે. તેમાં ખર કર્મનો ત્યાગ કરવો. એ ખર કર્મ પંદર પ્રકારનાં કર્માદાનરૂપ છે. તે આ પ્રમાણેઃ— અંગારજીવિકા, વનજીવિકા, શકટજીવિકા, ભાટકજીવિકા, સ્ફોટજીવિકા, દંતવાણિજ્ય, લાક્ષવાણિજ્ય, રસવાણિજ્ય, કેશવાણિજ્ય, વિષવાણિજ્ય, યંત્રપીડા, નિર્લાંછન, અસતીપોષણ, દવદાન અને સરઃશોષ–એ પંદર પ્રકારનાં કર્માદાન કહેવાય છે. અંગારાની ભઠ્ઠી કરવી, કુંભાર, લુહાર તથા સુવર્ણકારપણું કરવું અને ચુનો તથા ઇંટો પકાવવી, એ કામો કરીને જે આજીવિકા કરવી તે **અંગારજીવિકા** કહેવાય છે. છેદેલાં ને વગર છેદેલાં વનનાં પત્ર, પુષ્પ અને ફળને લાવીને વેચવાં, અને અનાજ દળવું–ખાંડવું, એ કામ કરીને જે આજીવિકા કરવી તે **વનજીવિકા** કહેવાય છે. શકટ એટલે ગાડાં અને તેનાં પૈડાં, ધરી વિગેરેનાં અંગને ઘડવાં, ખેડવાં અને વેચવાં, એથી જે આજીવિકા કરવી તે **શકટજીવિકા** કહેવાય છે. ગાડાં, બળદ, પાડા, ઊંટ, ખર, ખચ્ચર અને ઘોડાઓને ભાડે આપી, ભાર વહન કરાવીને તેના વડે જે આજીવિકા કરવી તે **ભાટકજીવિકા** કહેવાય છે. સરોવર તથા કૂવા વિગેરે ખોદવાં અને શિલા પાષાણને ઘડવાં, એમ પૃથ્વી સંબંધી જે કાંઇ આરંભ કરવા અને તેવડે આજીવિકા કરવી તે **સ્ફોટજીવિકા** કહેવાય છે. પશુઓનાં દાંત, કેશ, નખ, અસ્થિ, ત્વચા અને રૂંવાડાં વિગેરે તેનાં ઉત્પત્તિસ્થાનથી ગ્રહણ કરીને તે ત્રસ અંગોનો જે વ્યાપાર કરવો તે **દંતવાણિજ્ય** કહેવાય છે. લાખ, મણશીલ, ગળી, ધાવડી અને ટંકણખાર વિગેરે વસ્તુનો જે વ્યાપાર કરવો તે પાપના ગૃહરૂપ **લાક્ષવાણિજ્ય** કહેવાય છે. માખણ, ચરબી, મધ અને મદિરા વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો તે **રસવાણિજ્ય** કહેવાય છે, અને બે પગવાળાં મનુષ્યાદિ અને ચાર પગવાળાં પશુ આદિનો જે વ્યાપાર કરવો તે **કેશવાણિજ્ય** કહેવાય છે. કોઈ પણ જાતનું ઝેર, કોઇ પણ જાતનું શસ્ત્ર, હળ, યંત્ર, લોહ અને હરિતાળ વિગેરે જીવિતનો નાશ કરનારી વસ્તુઓનો જે વ્યાપાર કરવો તે **વિષવાણિજ્ય** કહેવાય છે. તલ, શેરડી, સરસવ અને એરંડ વિગેરે જળયંત્રાદિક યંત્રોથી જે પીલવાં તથા પત્રમાંથી તેલ-અત્તર કાઢીને તેનો જે વ્યાપાર કરવો તે **યંત્રપીડા** કહેવાય છે. પશુઓનાં નાક વીંધવાં, ડામ દઇને આંકવાં, મુષ્કચ્છેદ (ખાસી કરવા), પૃષ્ઠ ભાગને ગાળવો અને કાન વિગેરે અંગ વીંધવાં તે **નિર્લાંછન** કર્મ કહેવાય છે. દ્રવ્યને માટે મેના, પોપટ, માર્જાર,

કૂતરા, કુકડા અને મોર વિગેરે પક્ષીને પાળવાંપોષવાં અને દાસીઓનું પોષણ કરવું તે **અસતીપોષણ** કહેવાય છે, વ્યસનથી અથવા પુણ્યબુદ્ધિથી એમ બે પ્રકારે દાવાનળનું આપવું તે **દવદાન** કહેવાય છે. અને સરોવર, નદી તથા દ્રહો વિગેરેના જળને શોષી લેવાના ઉપાય કરવા તે **સરઃશોષ** કહેવાય છે. આ પ્રમાણે પંદર કર્માદાન સમજવાં અને તેનો ત્યાગ કરવો. સંયુક્ત અધિકરણતા, ઉપભોગઅતિરિકતા, અતિવાચાલતા, કૌકુચ્ય અને કંદર્પચેષ્ટા—એ પાંચ **અનર્થદંડવિરમણ** નામના આઠમા વ્રતના અતિચાર છે. મન, વચન અને કાયાથી દુષ્ટ પ્રણિધાન, અનાદર અને સ્મૃતિનું અનુપસ્થાપન—એ પાંચ **સામાયિક** વ્રતના અતિચાર છે. પ્રેષ્ય પ્રયોગ, આનયન પ્રયોગ, પુદ્‌ગલનો પ્રક્ષેપ, શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત એ પાંચ **દેશાવકાશિક** વ્રતના અતિચાર છે. ૧-૨ સંથારાદિ અને ઉચ્ચારાદિ બરાબર જોયા વિના કે પ્રમાર્જ્યા વિના મૂકવાં ને લેવાં. ૩ અનાદર, ૪ પારણાદિકની ચિંતા અને ૫ સ્મૃતિનું અનુપસ્થાપન—એ પાંચ **પૌષધ** વ્રતના અતિચાર છે. સચિત્તની ઉપર મૂકી દેવું, સચિત્તવડે ઢાંકવું, કાળનું ઉલ્લંઘન કરીને આમંત્રણ કરવા જવું, મત્સર રાખવો અને મિથ્યા વ્યપદેશ કરવો એ પાંચ ચોથા **અતિથિસંવિભાગ** નામના શિક્ષાવ્રતના અતિચાર છે.[1] આ પ્રમાણે અતિચારોએ રહિત એવા વ્રતને પાળનારો શ્રાવક પણ શુદ્ધાત્મા થઈ અનુક્રમે ભવબંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે."

આ પ્રમાણે પ્રભુની દેશના સાંભળીને ઘણાઓએ દીક્ષા લીધી અને ઘણા શ્રાવક થયા. '**અર્હંતની વાણી કદી પણ નિષ્ફળ થતી નથી.**' મોટા મનવાળા અશ્વસેન રાજાએ પણ પ્રતિબોધ પામી તત્કાળ પોતાના લઘુ પુત્ર **હસ્તિસેન**ને રાજ્ય સોંપીને દીક્ષા લીધી. **વામાદેવી** અને **પ્રભાવતી**એ પણ પ્રભુની દેશનાવડે સંસારથી વિરક્ત થઈ મોક્ષસાધન કરાવનારી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. **પ્રભુને આર્યદત્ત** વિગેરે દશ ગણધરો થયા. પ્રભુએ તેમને સ્થિતિ, ઉત્પાદ અને વ્યયરૂપ ત્રિપદી કહી સંભળાવી. તે ત્રિપદીના સાંભળવા માત્રથી તેમણે સદ્ય દ્વાદશાંગીની રચના કરી. "**બુદ્ધિમાનને કરેલો ઉપદેશ જળમાં તેલના બિંદુની જેમ પ્રસરી જાય છે.**" પ્રથમ પૌરુષી પૂર્ણ થઇ એટલે પ્રભુએ દેશના સમાપ્ત કરી. બીજી પૌરુષીમાં આર્યદત્ત ગણધરે દેશના આપી. પછી શક્રેંદ્ર વિગેરે દેવતાઓ તથા મનુષ્યો પ્રભુને પ્રણામ કરીને પ્રભુની દેશનાને સંભારતા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

પાર્શ્વનાથના તીર્થમાં કાચબાના વાહનવાળો, કૃષ્ણવર્ણ ધરનારો, હસ્તી જેવા મુખવાળો, નાગની ફણાના છત્રથી શોભતો, ચાર ભુજાવાળો, બે વામ ભુજામાં નકુલ અને સર્પ તથા બે દક્ષિણ ભુજામાં બીજોરું અને સર્પ ધારણ કરનારો **પાર્શ્વ** નામે યક્ષ શાસનદેવતા થયો. કુર્કટ જાતિના સર્પના વાહનવાળી, સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળી બે દક્ષિણ ભુજામાં પદ્મ અને પાશ તથા બે વામ ભુજામાં ફળ અને અંકુશ ધરનારી **પદ્માવતી** નામે યક્ષણી શાસનદેવી થઇ. તે બન્ને શાસનદેવતા જેમની પાસે નિરંતર રહે છે અને બીજા પણ અનેક દેવો અને મનુષ્યો વિનીત થઇને જેમની સેવા કર્યા કરે છે એવા પાર્શ્વપ્રભુ પૃથ્વી પર વિહાર કરવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्री-पार्श्वनाथकौमारदीक्षाकेवलोत्पत्तिवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

---

૧. આ બારે વ્રતના વિશેષ અતિચારો પ્રતિક્રમણ સૂત્રના અર્થ વિગેરેમાથી જોઈ-સમજી લેવા.

સર્ગ ૪ થો

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો વિહાર અને નિર્વાણ

સર્વ વિશ્વના અનુગ્રહને માટે વિહાર કરતા એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ એક વખતે સંસારમાં પુંડ્ર (તિલક) જેવા પુડ્ર નામના દેશમાં આવ્યા. તે અરસામાં પૂર્વ દેશમાં **તામ્રલિપ્તી** નગરીમાં **સાગરદત્ત** નામે એક કળાજ્ઞ અને સદ્બુદ્ધિમાન્ યુવાન વણિક્પુત્ર રહેતો હતો. તેને જાતિસ્મરણ થયેલુ હોવાથી તે સર્વદા સ્ત્રીજાતિને વિષે વિરક્ત હતો, તેથી સ્વરૂપવતી સ્ત્રીને પણ પરણવાને ઇચ્છતો નહીં. તે પૂર્વ જન્મમાં એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર હતો તે ભવમાં કોઇ બીજા પુરુષ સાથે આસક્ત થયેલી તેની પત્નીએ તેને ઝેર આપી, સંજ્ઞા રહિત કરી કોઇ ઠેકાણે છોડી દીધો હતો. ત્યાં એક ગોકુળી સ્ત્રીએ તેને જીવાડ્યો હતો. પછી તે પરિવ્રાજક થઈ ગયો ત્યાંથી મૃત્યુ પામી આ ભવમાં તે સાગરદત્ત નામનો શ્રેષ્ઠીપુત્ર થયો હતો, પરંતુ પૂર્વ જન્મના સ્મરણથી તે સ્ત્રીઓથી વિમુખ થયો હતો

હવે પેલી લોકધર્મમાં તત્પર એવી ગોકુળી સ્ત્રી મૃત્યુ પામીને અનુક્રમે તે જ નગરીમાં એક રૂપવતી વણિક્પુત્રી થઈ. 'આ સ્ત્રીમાં આની દૃષ્ટિ રમશે' એવી સંભાવના કરીને બંધુજનોએ સાગરદત્તને માટે તેને પસંદ કરી અને ગૌરવ સહિત તેને પ્રાપ્ત પણ કરી, પરંતુ સાગરદત્તનું મન તેની ઉપર પણ વિશ્રાંત થયું નહીં; કારણ કે પૂર્વ ભવના અભ્યાસથી તે સ્ત્રીઓને યમદૂતી જેવી માનતો હતો. બુદ્ધિમાન વણિક્પુત્રીએ વિચાર્યું કેઃ 'આને કાંઇક પૂર્વભવનું સ્મરણ થયું જણાય છે, અને તે જન્મમાં કોઈ પુંશ્ચલી (વ્યભિચારી) સ્ત્રીએ આ પુરુષને હેરાન કર્યો જણાય છે.' આવો હૃદયમાં વિચાર કરી તેને સમજાવવાનો અવસર જાણી તેણે એક પત્રમાં શ્લોક લખીને તેની ઉપર મોકલાવ્યો. તે શ્લોકમાં આ પ્રમાણે ભાવાર્થ હતો; "**દૂધથી દાઝેલા પુરુષને દધિનો ત્યાગ કરવો ઘટિત નથી, કેમકે અલ્પ જળમાં સંભવતા પૂરાઓ શું દૂધમાં પણ હોય?**" આ શ્લોક વાંચી તેનો ભાવાર્થ હૃદયમાં વિચારીને સાગરદત્તે પણ એક શ્લોક લખી મોકલ્યો. તેનો આ પ્રમાણે ભાવાર્થ હતોઃ "**સ્ત્રી કુપાત્રમાં રમે છે, સરિતા નીચા સ્થાનમાં જાય છે, મેઘ પર્વત ઉપર વર્ષે છે અને લક્ષ્મી નિર્ગુણ પુરુષનો આશ્રય કરે છે.**" વણિક્સુતાએ આ શ્લોક વાચી તેનો ભાવાર્થ જાણી લીધો. પછી તેના બોધને માટે બીજો શ્લોક લખી મોકલ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે ભાવાર્થ હતો. "**તેમાં પણ શું કોઇ સ્ત્રી દોષ રહિત હોતી નથી? જો હોય છે તો રાગી સ્ત્રીનો શું જોઇને ત્યાગ કરવો? રવિ પોતાની ઉપર અનુરક્ત થયેલી સંધ્યાને કદી પણ છોડતો નથી.**" આ શ્લોક વાંચીને તેના આવા ડહાપણભરેલા સદ્દેશાઓથી રંજીત થયેલો સાગરદત્ત તેની સાથે પરણ્યો અને હર્ષયુક્ત ચિત્તે પ્રતિદિન ભોગ ભોગવવા લાગ્યો.

એક વખતે સાગરદત્તનો સાસરો પુત્ર સહિત વ્યાપારને માટે **પાટલાપથ** નગરે ગયો. અહીં સાગરદત્તે પણ વ્યાપાર કરવા માંડ્યો. અન્યદા તે મોટું વહાણ ભરીને સમુદ્રને પરતીરે ગયો. સાત વાર તેનું વહાણ સમુદ્રમાં ભાગી ગયું, તેથી 'આ પુણ્યરહિત

છે' એમ કહી લોકો તેને હસવા લાગ્યા. એટલે તે પાછો આવ્યો; પણ નિર્ધન થઈ ગયા છતાં તેણે ઉદ્યમ છોડ્યો નહીં. એક વખતે આમતેમ ભમતાં કૂવામાંથી જળ કાઢતો કોઈ એક છોકરો તેના જોવામાં આવ્યો. તે છોકરાને સાત વાર પાણી આવ્યું નહીં, પણ આઠમી વાર પાણી આવ્યું, તે જોઈ સાગરદત્તે વિચાર્યું કે **"માણસોને ઉદ્યમ અવશ્ય ફળદાયક છે."** જેઓ અનેક વિઘ્ન આવે તો પણ અસ્ખલિત ઉત્સાહવાળા થઈને પ્રારંભેલું કાર્ય છોડતા નથી; તેઓને દૈવ પણ વિઘ્ન કરતાં શંકા પામે છે." આ પ્રમાણે વિચારી, શુકનગ્રંથિ બાંધી વહાણ લઈને સિંહલદ્વીપ તરફ ચાલ્યો; પરંતુ પવનને યોગે તે રત્નદ્વીપે આવ્યો. પછી ત્યાં પોતાનો સર્વ માલ વેચીને તેણે રત્નોનો સમૂહ ખરીદ કર્યો. તેનાથી વહાણ ભરીને તે પોતાની નગરી તરફ ચાલ્યો; તે રત્નો જોઈને લુબ્ધ થયેલા ખલાસીઓએ તેને રાત્રે સમુદ્રમાં નાખી દીધો. દૈવયોગે પ્રથમ ભાંગેલા કોઈ વહાણનું પાટિયું તેને હાથ આવવાથી તેનાથી તે સમુદ્ર ઊતરી ગયો. ત્યાં કિનારા ઉપર પાટલાપથ નગર હતું. તે નગરમાં પ્રવેશ કરતાં ત્યાં રહેલા તેના સસરાએ તેને જોયો, એટલે તે તેને પોતાના આવાસમાં લઈ ગયો. પછી સ્નાન ભોજન કરીને વિશ્રાંત થયેલા સાગરદત્તે મૂળથી માંડીને ખલાસીઓ સંબંધી વૃત્તાંત પોતાના સસરાને કહ્યો. સસરાએ કહ્યું કે 'હે જામાતા! તમે અહીં જ રહો. એ દુર્બુદ્ધિવાળા ખલાસીઓ તમારા બંધુજનની શંકાથી તામ્રલિપ્તી નગરીએ નહીં જાય, પણ ઘણું કરીને તે અહીં જ આવશે.' સાગરદત્તે ત્યાં રહેવાનું કબૂલ કર્યું. પછી તેના સસરાએ એ વૃત્તાંત ત્યાંના રાજાને જણાવ્યો. **"દીર્ઘદર્શી પુરુષોનો એવો ન્યાય છે."**

કેટલેક દિવસે પેલું વહાણ તે જ બંદરે આવ્યું, એટલે સાગરદત્ત પાસેથી જેમણે બધાં ચિહ્નો જાણ્યાં હતાં એવા રાજ્યના આરક્ષક પુરુષોએ તે વહાણને ઓળખી લીધું. પછી તેમણે તેના સર્વ ખલાસીઓને બોલાવીને પૃથક્ પૃથક્ પૂછ્યું કે 'આ વહાણનો માલિક કોણ છે? તેમાં શું શું કરિયાણાં છે? અને તે કેટલાં છે?' તેવી રીતે ઊલટપાલટ પૂછવાથી તેઓ સર્વ ક્ષોભ પામીને જુદું જુદું બોલવા લાગ્યા, તેથી તેમને દગો કરનાર તરીકે જાણી લઈને આરક્ષકોએ તત્કાળ સાગરદત્તને ત્યાં બોલાવ્યો. સાગરદત્તને જોતાં જ તેઓ ભય પામીને બોલ્યા કે: "હે પ્રભુ! અમો કર્મચંડાળોએ તો મહા દુષ્કર્મ કર્યું હતું, તથાપિ તમારા પ્રબળ પુણ્યથી તમે અક્ષત રહ્યા છો. અમે તમારી વધ્યકોટિને પ્રાપ્ત થયા છીએ, માટે આપ સ્વામીને જે યોગ્ય લાગે તે કરો." કૃપાળુ અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સાગરદત્તે રાજપુરુષોથી તેમને છોડાવ્યા અને કાંઈક પાથેય(ભાતું)આપીને તેમને વિદાય કર્યા. તેના આવા કૃપાળુપણાથી 'આ પુણ્યવાન્ છે' એમ વિચારનારા ત્યાંના રાજાનો મહામતિ સાગરદત્ત ઘણો માનીતો થયો અને તે વહાણનાં કરિયાણાં વેચવાવડે તેણે ઘણું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. પછી પુષ્કળ દાન આપતો તે ધર્મની ઇચ્છાએ ધર્મતીર્થિકો (ધર્માચાર્યો)ને પૂછવા લાગ્યો કે 'જે દેવના દેવ હોય તેને રત્નમય કરવાની મારી ઇચ્છા છે' માટે તે મને જણાવો. દેવતત્ત્વ સુધી નહીં પહોંચેલા તે ધર્મતીર્થિકોએ તેનો જે ઉત્તર આપ્યો તેમાંનું એકે વાક્ય તેને યોગ્ય લાગ્યું નહીં; એટલે તેમાંથી કોઈ આપ્ત પુરુષે કહ્યું કે 'અમારા જેવા મુગ્ધને એ વાત શું પૂછો છો? તમારે પૂછવું હોય તો એક રત્નને અનુસરીને તપસ્યા કરવામાં તત્પર થાઓ, એટલે તેનો અધિષ્ઠાયક દેવતા આવીને તમને જે ખરા

દેવાધિદેવ હશે તે જણાવશે.' પછી સાગરદત્તે તે પ્રમાણે કરીને અષ્ટમ તપ કર્યું, એટલે રત્નના અધિષ્ઠાયક દેવે આવી તેને તીર્થંકરની પવિત્ર પ્રતિમા બતાવીને કહ્યું કે: "હે ભદ્ર ! આ દેવ જ પરમાર્થે સત્ય દેવ છે. આનું સ્વરૂપ મુનિઓ જ જાણે છે, બીજા કોઇ જાણતા નથી." આ પ્રમાણે કહી મૂર્ત્તિ આપીને તે દેવ સ્વસ્થાને ગયો. સાગરદત્ત તે પ્રતિમાને જોઇને બહુ ખુશી થયો. તે સુવર્ણવર્ણી અર્હંત પ્રતિમા તેણે સાધુઓને બતાવી. એટલે સાધુઓએ તેને જિનવરે કહેલો ધર્મ કહી સંભળાવ્યો, તેથી સાગરદત્ત શ્રાવક થયો.

એક વખતે સાગરદત્તે મુનિઓને પૂછ્યું કે: 'હે ભગવંત ! આ કયા તીર્થંકરની પ્રતિમા છે ? અને મારે તેની કેવી વિધિએ પ્રતિષ્ઠા કરવી તે મને કહો.' મુનિઓ બોલ્યા: 'હાલ પુંડ્રવર્ધન દેશમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સમવસર્યા છે, માટે તેમની પાસે જઇને તે વાત પૂછો.' એટલે તત્કાળ સાગરદત્ત શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પાસે ગયો અને નમસ્કાર કરીને તે રત્નપ્રતિમા વિષે સર્વ હકીકત પૂછી. પ્રભુએ પોતાના સમોસરણને ઉદ્દેશીને સર્વે અર્હંતના અતિશયો સંબંધી અને તીર્થંકરની પ્રતિમાની સ્થાપના સંબંધી સર્વ હકીકત કહી બતાવી. પછી શ્રી જિનોક્ત વિધિવડે તે તીર્થંકરની પ્રતિમાની તેણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. અન્યદા તે સાગરદત્તે પાર્શ્વપ્રભુની પાસે જ દીક્ષા લીધી. પછી સુર અસુરોએ સેવાતા અને સર્વ અતિશયવડે સંપૂર્ણ એવા પ્રભુએ પરિવાર સાથે ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

નાગપુરીમાં નાગેંદ્રની જેમ **નાગપુરી** નામની નગરીમાં યશસ્વીઓમાં અગ્રેસર **સૂરતેજ** નામે રાજા હતો. તે નગરીમાં **ધનપતિ** નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. તે રાજાને ઘણો પ્રિય હતો. તેને ઘેર **સુંદરી** નામે એક શીલવડે સુંદર સ્ત્રી હતી. પિતામહના નામ પ્રમાણે નામવાળો **બંધુદત્ત** નામે તેને એક વિનીત અને ગુણવાન પુત્ર હતો. તે અનુક્રમે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

તે સમયે વત્સ નામના વિજયમાં **કૌશાંબી** નગરીને વિષે શત્રુઓનું માનભંગ કરનાર **માનભંગ** નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે નગરીમાં જિનધર્મમાં તત્પર **જિનદત્ત** નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી વસતો હતો. તેને **વસુમતી** નામે સ્ત્રી હતી. તેઓને **પ્રિયદર્શના** નામે એક પુત્રી થઇ હતી. **અંગદ** નામના વિદ્યાધરની પુત્રી **મૃગાંકલેખા** નામે તેની સખી હતી. તે જૈનધર્મમાં લીન હતી. તે બન્ને સખીઓ દેવપૂજા, ગુરુની ઉપાસના અને ધર્માખ્યાન વિગેરે કૃત્યોવડે જ દિવસો નિર્ગમન કરતી હતી. એક વખતે કોઇ સાધુ ગોચરીએ જતા હતા. તેમણે પ્રિયદર્શનાને ઉદ્દેશીને બીજા સાધુને કહ્યું કે 'આ મહાત્મા સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપીને દીક્ષા લેશે' તે સાંભળી મૃગાંકલેખા હર્ષ પામી; પણ તે વાર્તા તેણે કોઇને કહી નહીં.

અન્યદા ધનપતિ શ્રેષ્ઠીએ પોતાના પુત્રને માટે નાગપુરીના જ રહેનાર વસુનંદ નામના શ્રેષ્ઠીની **ચંદ્રલેખા** નામની કન્યાની માગણી કરી. તેણે પોતાની પુત્રી તે શ્રેષ્ઠીપુત્રને આપી. પછી શુભ દિવસે મોટા ઉત્સવથી બંધુદત્ત અને ચંદ્રલેખાનો વિવાહ થયો. બીજે દિવસે હજુ જેનો હાથ મંગળકંકણથી અંકિત છે એવી તે ચંદ્રલેખાને રાત્રિએ સર્પે આવીને કરડી, જેથી તે તત્કાળ મૃત્યુ પામી. આ પ્રમાણે "કર્મના પરિણામથી અભાગી પુરુષને વિવાહ કર્યા પછી બીજે દિવસે પરણેલી સ્ત્રી મરી જાય છે." આ બનાવ બનવાથી 'બંધુ-

પ્રિયદર્શનાને જોઇને તે ચંડસેનને પણ દયા આવી; તેથી તેણે ચિંતવ્યું કે 'શું આ દીન સ્ત્રીને પાછી તેને ઠેકાણે પહોંચાડું ?' એવી ચિંતા કરતા તેણે **ચૂતલતા** નામની પ્રિયદર્શનાની દાસીને પૂછ્યું કે 'આ સ્ત્રી કોની પ્રિયા છે? અને કોની પુત્રી છે? તે સર્વ વૃત્તાંત જણાવ.' એટલે દાસી બોલી કે: 'કૌશાંબીના રહેનાર જિનદત્ત શેઠની આ પુત્રી છે અને તેનું નામ પ્રિયદર્શના છે' આટલું સાંભળતાં જ ચંડસેનને મૂર્ચ્છા આવી. થોડીવારે સંજ્ઞા મેળવીને તેણે પ્રિયદર્શનાને કહ્યું કે: "હે બાળા! તારા પિતાએ મને પૂર્વે જીવાડ્યો છે; માટે તું ભય પામીશ નહીં. તું મારો વૃત્તાંત મૂળથી સાંભળ હું ચોરના રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ છું. એક વખતે હું ચોરી કરવાને માટે નીકળ્યો. પ્રદોષકાળે **વત્સદેશના ગિરિ** નામના ગામમાં ગયો. ત્યાં ચોરલોકોથી વીંટાઇને હું મદ્યપાન કરવા બેઠો. તેવામાં રક્ષકોએ આવીને મને પકડ્યો અને ત્યાંના રાજા **માનભંગ** પાસે રજૂ કર્યો. તેણે મને મારી નાખવાનો આદેશ કર્યો પછી મને મારવાને લઈ જતા હતા તેવામાં તારા માતાપિતા પૌષધ કરી પારણાને માટે ઘેર જતા હતાં તે ત્યાંથી નીકળ્યાં. મારી હકીકત સાંભળીને તે કૃપાળુ શેઠે મને છોડાવ્યો પછી કેટલાંક વસ્ત્રો અને ધન આપીને તેમણે મને વિદાય કર્યો, તેથી તું મારા ઉપકારીની પુત્રી છો; માટે મને આજ્ઞા કર કે હું તારું શું કામ કરું ?" પ્રિયદર્શના બોલી: 'હે ભ્રાતા! તમારી ધાડ પડવાથી વિયુક્ત થયેલા મારા પતિ બંધુદત્તની સાથે મને મેળવો.' 'હું એ પ્રમાણે કરીશ.' એમ કહી પલ્લીપતિ પ્રિયદર્શનાને પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પોતાની ઇષ્ટદેવતા હોય તેમ તેને અતિ ભક્તિથી જોવા લાગ્યો. પછી અભયદાનવડે પ્રિયદર્શનાને આશ્વાસન આપીને ચંડસેન પોતે બંધુદત્તને શોધવા નીકળ્યો.

અહીં બંધુદત્ત પ્રિયાનો વિયોગ થવાથી હિંતાલવનના મધ્યમાં આવી સ્વસ્થ થઇને આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો કે 'મારા વિયોગથી મારી વિશાળલોચના પ્રિયા એક દિવસ પણ જીવી શકે તેમ નથી, તેથી જરૂર તે મૃત્યુ પામી હશે; તો હવે હું શી પ્રત્યાશાથી જીવું? માટે મારે પણ મરણનું શરણ છે, કેમકે તેથી મને કાંઇ વિશેષ હાનિ નથી.' આ પ્રમાણે વિચારીને સપ્તચ્છદના મોટા વૃક્ષ ઉપર ચઢી, ફાંસો ખાઇને મૃત્યુ પામવા માટે તે તૈયાર થયો. સપ્તચ્છદ વૃક્ષની પાસે આવતાં તેણે એક મોટું સરોવર જોયું. તેમાં પ્રિયાના વિરહથી દુઃખિત એવો એક રાજહંસ તેના જોવામાં આવ્યો. પોતાની પેઠે તેને દુઃખી અને દીન જોઇને તે વધારે દુઃખી થયો, કેમકે "**દુઃખી જનની માનસિક પીડા દુઃખી જન જ જાણે છે.**" બંધુદત્ત ત્યાં થોડીવાર ઊભો રહ્યો, તેવામાં કમળની છાયામાં બેઠેલી રાજહંસીની સાથે તે રાજહંસનો મેળાપ થયો. તેને એ પ્રમાણે પ્રિયાનો મેળાપ થયેલો જોઇ બંધુદત્તે વિચાર્યું કે "જીવતા નરને ફરી વાર પણ પ્રિયાનો સંગમ થાય છે, માટે હમણાં તો હું મારી નગરીએ જાઉં; પણ આવી નિર્ધન સ્થિતિએ ત્યાં શી રીતે જવાય? તેમ પ્રિયા વિના કૌશાંબીપુરીએ જવું તે પણ યોગ્ય નથી, તેથી હમણાં તો વિશાળાપુરીએ જાઉં. ત્યાં મારા માતુલ પાસેથી દ્રવ્ય લઈ, તે ચોર સેનાપતિને આપીને મારી પ્રિયાને છોડાવું. પછી પ્રિયા સાથે નાગપુરી જઇ, મારા ઘરમાંથી દ્રવ્ય લઇને માતુલને પાછું આપી દઇશ. સર્વ ઉપાયમાં આ ઉપાય જ મુખ્ય છે." આવો વિચાર કરીને તે બંધુદત્ત પૂર્વ દિશા તરફ ચાલ્યો. બીજે દિવસે અતિ દુઃખાર્ત્તપણે **ગિરિસ્થળ** નામના સ્થાનમાં આવ્યો. ત્યાં માર્ગની નજીકમાં વૃક્ષોથી ઢંકાયેલા એક યક્ષના મંદિરમાં તેણે વિશ્રામ કર્યો. તેવામાં

શ્રમથી પીડિત એક વટેમાર્ગુ ત્યાં આવ્યો. તેને બંધુદત્તે પૂછ્યું કે 'તમે કયાંથી આવો છો ?' તેણે કહ્યું કે 'હું વિશાળાનગરીથી આવું છું.' બંધુદત્તે પૂછ્યું કે 'ત્યાં ધનદત્ત સાર્થવાહ કુશળ છે?' એટલે તે મુસાફરે દીન વદને કહ્યું કે "ધનદત્ત વ્યાપાર કરવાને બહાર ગામ ગયો હતો, તેવામાં એક દિવસ તેના મોટા પુત્રે ઘેર પત્ની સાથે ક્રીડા કરતા સતા ત્યાંથી ચાલ્યા જતા રાજાની અવગણના કરી. તે અપરાધથી ક્રોધ પામેલા રાજાએ તેનું સર્વસ્વ લૂંટી લીધું અને તેના પુત્ર, કલત્ર વિગેરે સર્વ કુટુંબને કેદ કર્યું. ધનદત્ત ઘેર આવ્યો ત્યારે રાજાને અરજ કરતાં અને પોતાની પાસેનું દ્રવ્ય દંડમાં આપતા બાકી રહેલા કોટી દ્રવ્યને માટે તે પોતાની બેનના પુત્ર બંધુદત્તને શોધવા નીકળ્યો છે. રાજાએ તે સરતે તેને છોડ્યો છે." આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળીને બંધુદત્તે ચિંતવ્યું કે 'અહો દૈવે આ શું કર્યું ! જેને માટે મને પૂર્ણ આશા હતી તેને પણ દૈવે વ્યસન(કષ્ટ)સમુદ્રમાં પાડી દીધો છે; પણ હવે જે થયું તે ખરૂં. હવે તો અહીં રહીને જ મારા માતુલની રાહ જોઉં અને તેને મળી નાગપુરીએ જઇ તેનો અર્થ સત્વર સાધી આપું.' આવો વિચાર કરીને તે ત્યાં જ રહ્યો.

પાંચમે દિવસે કેટલાકની સહાય લઇ સાર્થ સાથે ખેદયુક્ત મનવાળો માતુલ ધનદત્ત ત્યાં આવ્યો અને તે જ વનમા યક્ષમંદિરની પાસે રહેલા એક તમાલવૃક્ષ નીચે બેઠો. દૂરથી બરાબર ઓળખાયો નહી, એટલે બંધુદત્તે તેને ઓળખવાને માટે તેની નજીક જઇને પૂછ્યું કે: 'તમે કોણ છો ? અહીં કયાંથી આવો છો ? અને કયાં જવાના છો ? તે કહો.' ધનદત્ત બોલ્યો: 'હે સુંદર ! હું વિશાળાપુરીથી આવું છું અને અહીંથી મહાપુરી નાગપુરીએ જવાનું છે.' બંધુદત્ત બોલ્યો કે: 'મારે પણ ત્યાં જ જવાનું છે, પણ ત્યા તમારું સંબંધી કોણ છે ? તે કહો.' તે બોલ્યો કે 'ત્યાં બધુદત્ત નામે મારો એક ભાણેજ છે.' બધુદત્તે કહ્યું: 'હા, તે મારો પણ મિત્ર છે.' પછી બંધુદત્તે પોતાના માતુલને ઓળખ્યા, પણ પોતાની ઓળખાણ પાડ્યા વિના તે તેની સાથે મળી ગયો પછી તે બન્નેએ સાથે ભોજન કર્યું. બીજે દિવસ પ્રાતઃકાળે બંધુદત્ત શૌચ કરવાને નદીતીરે ગયો, ત્યાં એક કદંબના ગહ્વરમાં રત્નની છાયાવાળી પૃથ્વી દીઠી, એટલે તેણે તીક્ષ્ણ શૃંગવડે તે પૃથ્વી ખોદી, તો તેમાંથી રત્ન આભૂષણોથી ભરપૂર એક તાબાનો કરડીઓ નીકળ્યો. તે કરંડીઆને છાની રીતે લઇને બધુદત્ત ધનદત્તની પાસે આવ્યો, અને તે કરડીઓ મળવાની બધી હકીકત કહી બતાવી પછી નમ્રતાથી કહ્યું કે: 'હે મારા મિત્રના માતુલ ! મેં એક કાપડી પાસેથી તમારી બધી હકીકત જાણી છે; માટે તમારા પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલો આ કરંડીઓ તમે જ ગ્રહણ કરો આપણે બન્ને અહીંથી વિશાળાનગરીએ જઇ, રાજાને ધન આપી કારાગૃહમાથી આપણાં માણસોને છોડાવીએ. પછી આપણે નાગપુરી જઇશું.' આ પ્રમાણે કહી આગળ કરંડીઓ ધરીને બધુદત્ત મૌન રહ્યો, એટલે ધનદત્ત બોલ્યો કે: 'મારે અત્યારે તરત મારા મનુષ્યોને છોડાવવાની કાંઇ જરૂર નથી હમણા તો તમારા મિત્ર બધુદત્તને મળવુ છે. પછી તે જેમ કહેશે તેમ કરીશ.' પછી બધુદત્ત પોતાની મેળે પ્રગટ થયો, અર્થાત્ પોતે જ બંધુદત્ત છે એમ કહ્યું. એટલે તેને ઓળખીને ધનદત્ત બોલ્યો કે 'અરે ! તું આવી દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયો ?' પછી બધુદત્તે પોતાનો સર્વ વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. તે સાભળીને ધનદત્તે કહ્યું કે: 'હે વત્સ ! પ્રથમ આપણે ભિલ્લ લોકો પાસેથી પ્રિયદર્શનાને છોડાવી, પછી બીજુ કામ કરશુ.'

આ પ્રમાણે તેઓ વાત કરે છે તેવામાં અકસ્માત્ રાજાના સુભટો હથિયાર ઉગામતા ત્યાં આવ્યા તેઓએ જેઓ ત્યાં રહેલા હતા તે સર્વને તસ્કર જાણીને પકડ્યા. ધનદત્ત અને બંધુદત્ત પેલો કરંડીઓ કોઇ ગુપ્ત સ્થાને મૂકી દેતા હતા, તેવામાં જ રાજપુરુષે તેમને પકડ્યા અને 'આ શું છે ?' એમ પૂછ્યું, એટલે તેમણે કહ્યું કે 'તમારા ભયથી અમે આ અમારું દ્રવ્ય ગોપવતા હતા.' પછી રાજસુભટો તે કરંડીઆ સહિત તેમને તથા બીજા મુસાફરોને પણ રાજભય બતાવતા સતા ન્યાયકારક રાજમંત્રીની પાસે લઇ ગયા. ન્યાયમંત્રીએ પરીક્ષા કરીને બીજા મુસાફરોને નિર્દોષ જાણી છોડી મૂકયા પછી આ મામા ભાણેજને આદરથી પૂછ્યું કે: 'તમે કોણ છો ? કયાંથી આવો છો ? અને આ શું છે ?' તેઓ બોલ્યા કે:— 'અમે વિશાળાનગરીથી આવીએ છીએ. આ દ્રવ્ય અમારું પ્રથમનું જ ઉપાર્જન કરેલું છે તે લઇને હવે અમે લાટ દેશ તરફ જઇએ છીએ' મંત્રીએ કહ્યું કે: 'જો આ દ્રવ્ય તમારું હોય તો આ કરંડીઆમા શું શું ચીજ છે તે બધું નિશાની સાથે જલદી કહી બતાવો.' પછી બન્ને અજ્ઞાત હોવાથી ક્ષોભ પામીને બોલ્યા કે: 'હે મંત્રીરાજ ! આ કરંડીઓ અમે હરણ કરેલો છે, માટે તમે પોતે જ ઉઘાડીને જુવો.' પછી મંત્રીએ તે કરંડીઓ ઊઘાડીને જોયો, તો રાજનામાંકિત આભૂષણ જોવામા આવ્યા. ઘણા વખત અગાઉ ચોરાયેલાં તે આભૂષણોને સંભારીને મત્રીએ વિચાર્યું કે 'પ્રથમ ચોરાયેલું દ્રવ્ય લઇને આ બન્નેએ પૃથ્વીમાં નિધિરૂપ કરેલું હશે, માટે બન્નેને કબજે કરવાથી બીજા ચોર લોકો પણ પકડાઇ આવશે.' એવું ધારી મંત્રીએ બધા સાર્થને પોતાના પુરુષોની પાસે પાછો પકડી મંગાવ્યો. પછી તેણે યમદૂત જેવા રક્ષકોની પાસે તે મામા ભાણેજને ઘણું તાડન કરાવ્યું. જ્યારે ગાઢ માર પડવા લાગ્યો ત્યારે તેઓ વિધુર થઇને બોલ્યા કે: 'અમે આ સાર્થની સાથે ગયે દિવસે જ આવ્યા છીએ જો એમ ન હોય તો પછી તમારે વિચારીને અમોને મારી નાખવા.' પછી તે સ્થાનના પુરુષે બંધુદત્તને ઉદ્દેશીને કહ્યું :'આ પુરુષ તો આ સાર્થમાં પાંચમે દિવસે મારા જોવામાં આવ્યો હતો' પછી મંત્રીએ સાર્થપતિને પૂછ્યું કે 'તમે આ પુરુષને જાણો છો ?' એટલે સાર્થપતિ બોલ્યો કે 'આવા તો ઘણા માણસો સાર્થમાં આવે છે ને જાય છે તેને કોણ ઓળખી શકે ?' આ પ્રમાણે સાંભળીને મંત્રી બહુ કોપાયમાન થયો, તેથી તેણે તે મામા ભાણેજને નરકાવાસ જેવા કારાગૃહમાં કેદ કર્યા.

અહીં ચંડસેન ઘણી વાર સુધી બંધુદત્તને શોધવા માટે પદ્માટવીમાં ભમ્યો, પણ તેને બંધુદત્ત મળ્યો નહીં એટલે તે વિલખો થઇ પાછો ઘેર ગયો. પછી તેણે પ્રિયદર્શનાની પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'જો હું છ માસની અંદર તારા પતિને ન શોધી લાવું તો પછી મારે અગ્નિમા પ્રવેશ કરવો' આવી પ્રતિજ્ઞા લઇને ચંડસેને કૌશાંબીમાં અને નાગપુરીમાં બંધુદત્તને શોધવાને માટે ગુપ્ત પુરુષો મોકલ્યા તેઓ પણ કેટલેક દિવસે પાછા આવ્યા અને તેમણે ચંડસેનને કહ્યું કે 'અમે ઘણું ભમ્યા તો પણ બંધુદત્ત અમારા જોવામાં આવ્યો નહીં' ચંડસેને ચિંતવ્યું કે પ્રિયાના વિરહથી પીડિત એવો બંધુદત્ત ભૃગુપાત (ભૈરવજવ) કે અગ્નિપ્રવેશ વિગેરેથી જરૂર મૃત્યુ પામ્યો હશે. મારી પ્રતિજ્ઞાને પણ 'ચાર માસ વીતી ગયા છે, માટે હવે હમણાં જ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરું; કેમ કે બંધુદત્ત મળવો દુર્લભ છે અથવા તો જ્યાસુધી પ્રિયદર્શનાને કંઇ પ્રસવ થાય ત્યાંસુધી રાહ જોઉં અને તેના પ્રસૂત પુત્રને કોશાબીમાં પહોંચાડીને પછી અગ્નિમા પ્રવેશ કરું.'

આ પ્રમાણે ચંડસેન ચિંતવતો હતો તેવામાં દ્વારપાળે આવીને વધામણી આપી કે 'પ્રિયદર્શનાને પુત્ર અવતર્યો.' પલ્લીપતિએ હર્ષ પામી દ્વારપાળને પારિતોષિક આપ્યું. પછી પદ્માટવીની દેવી ચંડમેનાને કહ્યું કે 'જો આ મારી બેન પ્રિયદર્શના પુત્ર સાથે એક માસ સુધી કુશળ રહેશે, તો હું તમને દશ પુરુષનું બલિદાન આપીશ.' પછી જ્યારે પ્રિયદર્શનાને કુમાર સાથે કુશળતાથી પચીશ દિવસ વ્યતીત થયા ત્યારે ચંડસેને પ્રત્યેક દિશામાંથી બળિદાન યોગ્ય પુરુષોને પકડી લાવવા પુરુષોને મોકલ્યા.

અહીં બંધુદત્તે પોતાના માતુલ સાથે કારાગૃહમાં નારકીના આયુષ્ય જેવા છ માસ નિર્ગમન કર્યા. તેવામાં એક દિવસે રાજસુભટોએ રાત્રિએ મોટા સર્પને પકડે તેમ પુષ્કળ દ્રવ્યયુક્ત એક સંન્યાસીને પકડ્યો અને તેને બાંધીને મંત્રીને અર્પણ કર્યો. 'સંન્યાસીની પાસે આટલું બધું દ્રવ્ય ક્યાંથી હોય? એવું ધારી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે 'જરૂર આ પણ ચોર છે' એટલે તેને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો. જ્યારે તેને વધ કરવા લઈ ચાલ્યા ત્યારે તેને પશ્ચાત્તાપ થયો અને તેણે વિચાર્યું કે '**મુનિનું વચન અન્યથા થતું નથી.**' આ પ્રમાણે ચિંતવીને તેણે આરક્ષકોને કહ્યું કે: 'મારા વગર કોઈએ આ શહેરમાં ચોરી કરી નથી. મેં ચોરી કરી કરીને પર્વત, નદી, આરામ વિગેરે ભૂમિમાં ચોરીનું ધન દાટેલું છે, માટે જેનું જેનું દ્રવ્ય હોય તે ત્યાંથી લાવીને તેની થાપણ મૂકી હોય તેમ પાછું સોંપી દો અને પછી મને શિક્ષા કરો' રક્ષકોએ આવીને તે ખબર મંત્રીને કહ્યા, એટલે મંત્રીએ તેણે બતાવેલી સર્વ ભૂમિમાંથી દ્રવ્ય મંગાવ્યું તો તેમાં પેલા રત્નના કરંડીઆ વગર બધું દ્રવ્ય મળી આવ્યું. પછી મંત્રીએ તે સંન્યાસીને કહ્યું: 'હે કૃતિન્! તારાં દર્શનથી અને આકૃતિથી વિરુદ્ધ એવું તારું આચરણ કેમ છે તે નિર્ભય થઈને કહે.' સંન્યાસી બોલ્યો કે: "જેઓ વિષયાસક્ત હોય અને પોતાના ઘરમાં નિર્ધન હોય તેઓને આવું કામ કરવું યોગ્ય લાગે છે. તે વિષે જો તમને આશ્ચર્ય લાગતું હોય તો મારું વૃત્તાંત સાંભળો.

પુંડ્રવર્ધન નગરમાં **સોમદેવ** નામના બ્રાહ્મણનો **નારાયણ** નામે હું પુત્ર છું. હું 'જીવઘાતના માર્ગથી સ્વર્ગ મળે છે.' એવું લોકોને કહેતો હતો. એક વખતે ચોરબુદ્ધિએ પકડેલા અને દીનવદનવાળા કેટલાક પુરુષો મારા જોવામાં આવ્યા. તેને જોઈને 'આ મોટા ચોર છે માટે તેને મારી નાખો.' એમ હું બોલ્યો. તે સાંભળી નજીક રહેલા એક મુનિએ કહ્યું કે: 'અરે! આ કેવું કષ્ટકારી અજ્ઞાન છે?' તે સાંભળીને મેં નમસ્કાર કરી તે મુનિને પૂછ્યું કે: 'શું અજ્ઞાન છે?' ત્યારે મુનિ બોલ્યા કે 'બીજાને અતિ પીડાકારી વચન બોલવું અને ખોટા દોષનું આરોપણ કરવું તે જ અજ્ઞાન છે. પૂર્વ કર્મના પરિપક્વ થયેલા વિપાકથી આ મનુષ્યો તો બિચારા દુઃખમાં પડ્યા છે તેમને ઓળખ્યા સિવાય મોટા ચોર હોવાનો ખોટો દોષ તું કેમ આપે છે? પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મનું અવશેષ ફળ તને થોડા વખતમાં મળશે; માટે તું બીજાની ઉપર મિથ્યા દોષનો આરોપ કર નહીં.' પછી મેં તે મુનિને પૂછ્યું કે 'મારા પૂર્વ કર્મનું અવશેષ ફળ શું છે?' એટલે અતિશય જ્ઞાનવાળા અને કરુણાનિધિ તે મુનિ બોલ્યા કે: "આ ભરતક્ષેત્રને વિષે ગર્જન નામના નગરમાં **આષાઢ** નામે એક બ્રાહ્મણ હતો તેને **અચ્છુકા** નામે સ્ત્રી હતી. આ ભવથી પાંચમે [illegible] નામે તું તેનો પુત્ર હતો. તારા પિતાએ તને ઘણું ભણાવ્યો; એટલે તું વિદ્વાન્

થવાથી ત્યાંના **વીર** રાજાને માન્ય થઇ પડ્યો. તે સમયે ત્યાં **યોગાત્મા** નામે એક સદ્‍બુદ્ધિવાન્ નિષ્પાપ સંન્યાસી રહેતો હતો. ત્યાંના **વિનીત** નામના એક શ્રેષ્ઠીની **વીરમતી** નામે એક બાળવિધવા પુત્રી હતી તે એક **સિંહલ** નામના માળીની સાથે નાસી ગઈ. પેલા યોગાત્મા સંન્યાસીની તે વીરમતી પૂજા કરતી હતી. દૈવયોગે નિઃસંગપણાને લીધે કોઇએ કહ્યા વગર તે જ દિવસે તે સંન્યાસી પણ ત્યાંથી કોઇ ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો. પ્રથમ તો 'વીરમતી નાસી ગઇ ' એમ બધા લોકો કહેવા લાગ્યા, પણ યોગાત્માના જવાની ખબર પડવાથી તેં વિચાર્યું કે: 'જરૂર વીરમતી યોગાત્માની સાથે નાસી ગઇ હશે.' એ વાર્તા રાજદ્વારમાં થઇ કે: 'વીરમતી નાસી ગઇ છે.' ત્યારે તેં કહ્યું કે: 'તે તો યોગાત્માની સાથે ગઈ છે.' તે સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે: 'યોગાત્મા સંન્યાસીએ તો સ્ત્રી વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો હતો.' એટલે તેં જઇને કહ્યું કે: 'વીરમતી તેની પૂજા કરતી હતી, માટે તે બને સાથે જ ગયાં છે.' આ હકીકતના વિસ્તારથી યોગાત્મા પાખંડધારી કહેવાયો. એ સાંભળીને લોકો તેના તેવા દોષથી ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધારહિત થયા અને બીજા સંન્યાસીઓએ યોગાત્માને પોતાના સમુદાયથી દૂર કર્યો. આવાં દુર્વચનથી નિકાચિત તીવ્ર કર્મ બાંધી મૃત્યુ પામીને તું કોલ્લાક નામના સ્થાનમાં બકરો થયો. પૂર્વ કર્મના દોષથી તારી જિહ્વા કુંઠિત થઈ ગઈ. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને કોલ્લાક નામની મોટી અટવીમાં તું શિયાળ થયો. ત્યાં પણ જિહ્વા સડી જવાથી મૃત્યુ પામીને તું સાકેત નગરમાં રાજમાન્ય **મદનદાત્તા** નામની વેશ્યાને ઘેર પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે તું યુવાન થયો ત્યારે એક વખતે મદિરાપાન કરી મત્ત થઇને તું રાજમાતા પર આક્રોશ કરવા લાગ્યો. રાજપુત્રે તને વાર્યો, એટલે તેં તેને પણ ઊંચે સ્વરે આક્રોશ કર્યો; તેથી તેણે તારી જિહ્વા છેદી નાખી. પછી લજ્જા પામી, અનશન લઈને તું મૃત્યુ પામ્યો. ત્યાંથી આ ભવમાં તું બ્રાહ્મણ થયો છે; પરંતુ અદ્યાપિ તારે પૂર્વ કર્મ ભોગવવું થોડું બાકી છે " તે સાંભળી મને વૈરાગ્ય થયો, તેથી તત્કાળ કોઇ સારા ગુરુની પાસે જઈને હું સંન્યાસી થયો અને ગુરુની સેવામાં તત્પર રહ્યો. ગુરુએ મૃત્યુ વખતે **તાલોદ્‍ઘાટિની** વિદ્યા સાથે **આકાશગામિની** વિદ્યા મને આપી અને આદરથી શિક્ષા આપી કે "ધર્મ અને શરીરના રક્ષણ વિના બીજા કોઇ કામમાં આ વિદ્યાને યોજવી નહીં. હાસ્યમાં પણ અસત્ય બોલવું નહીં જો પ્રમાદથી અસત્ય બોલાઈ જાય તો નાભિ સુધી જળમાં રહી, ઊંચા હાથ કરી આ બે વિદ્યાનો એક સહસ્ર ને આઠ વાર જાપ કરવો." વિષયની આસક્તિથી ગુરુની એ શિક્ષા હું ભૂલી ગયો. મેં અનેક વિપરીત કામો કર્યાં. પેલા ઉદ્યાનમાં દેવાલય પાસે રહ્યો સતો હું તમારી પાસે મૃષા બોલ્યો. ગઈ કાલે સ્નાન કર્યા વગર દેવાર્ચન કરવાને કોઇ દેવાલયમા આવેલ, તેણે મને તપોવ્રત ગ્રહણ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે મેં પ્રમાદથી ઇચ્છિત પત્નીના વિરહનું ખોટું કારણ બતાવ્યું. ત્યારપછી ગુરુના કહેવા પ્રમાણે જળમાં રહી તે વિદ્યાનો જાપ કર્યો નહીં. અર્ધરાત્રે **સાગર** શ્રેષ્ઠીના ઘરમાં ચોરી કરવાને ગયો દૈવયોગે દ્વાર ઉઘાડાં જ હોવાથી શ્વાનની જેમ હું તેમાં પેસી ગયો અને તેનું રૂપું અને સુવર્ણ ચોરીને નીકળ્યો, એટલે દૈવયોગે રાજપુરુષોએ મને પકડી લીધો. તે વખતે મેં આકાશગામિની વિદ્યાને ઘણી સંભારી, પણ તેની સ્ફુરણા થઈ નહિ." આ પ્રમાણે બધી વાત સાંભળ્યા પછી મંત્રીએ પૂછ્યું કે: 'તને બધી વસ્તુઓ

મળી પણ રત્નનો કરંડીઓ કેમ ન મળ્યો? શું તેનું સ્થાનક ભૂલી ગયો છો?' તેણે કહ્યું: 'જ્યાં મેં તે કરંડીઓ દાટ્યો હતો ત્યાંથી દૈવયોગે તેને કોઇએ હરી લીધો જણાય છે.'

આ પ્રમાણે સાંભળીને મંત્રીએ તે સંન્યાસીને છોડી મૂકયો. પછી પેલા મામા ભાણેજને યાદ કર્યા અને ચિંતવ્યું કે 'જરૂર તેઓએ અજાણતાં આ રત્નનો કરંડીઓ લીધો હશે, પણ ભયથી તેઓ બરાબર જવાબ દઇ શકયા નહીં હોય, માટે હવે અભય આપીને તેમને ફરી વાર પૂછવું.' પછી મંત્રીએ તેમને બોલાવી અભય આપીને પૂછયું, એટલે તેઓએ જે યથાર્થ હતું તે કહી બતાવ્યું; તેથી નીતિમાન મંત્રીએ તેમને છોડી મૂકયા અને તેઓને ખમાવ્યા. પછી ત્યાંથી છૂટી બે દિવસ રહીને તેઓ આગળ ચાલ્યા; એટલે ત્રીજે જ દિવસે પેલા ચંડસેનના પુરુષો જે બળિદાનને માટે પુરુષોને શોધતા હતા તેઓના હાથમાં આવ્યા, તેથી તેમને પણ બીજાની સાથે બંદીવાન કરી ચંડસેના દેવીની પાસે બળિદાન માટે તેઓ લઇ આવ્યા. પછી ચંડસેન દાસી અને પુત્ર સહિત પ્રિયદર્શનાને લઇને ચંડસેના દેવીનું અર્ચન કરવા આવ્યો. તે વખતે 'આ ભયંકર દેવીને જોવાને વણિક્ સ્ત્રી સમર્થ થઇ શકશે નહિ' એવું ધારી ચંડસેને પ્રિયદર્શનાનાં નેત્રને વસ્ત્રવડે ઢાંકી દીધાં. પછી ચંડસેને પોતે પુત્રને લઇને નેત્રની સંજ્ઞાએ બળિદાનના પુરુષોને લાવવા સેવકોને કહ્યું. દૈવયોગે પ્રથમ બંધુદત્તને જ લાવવામાં આવ્યો. પછી પુત્રને દેવીને પ્રણામ કરાવી, રક્તચંદનનું પાત્ર હાથમાં આપી, ચંડસેને પ્રિયદર્શનાને કહ્યું કે 'દેવીની પૂજા કરો.' પછી નિર્દય ચંડસેને પોતે જ મ્યાનમાંથી ખડ્ગ કાઢયું. તે વખતે પ્રિયદર્શના દીન થઇ વિચાર કરવા લાગી કે: "મને ધિક્કાર છે, કેમકે મારે માટે જ આ દેવીને આ પુરુષનું બળિદાન અપાય છે, તો તેમાં મારી જ અપકીર્તિ છે. ત્યારે તેવી અપકીર્તિ શા માટે લેવી? અરે હું શું નિશાચરી થઇ?" તે વખતે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો બંધુદત્ત મૃત્યુને નજીક આવેલું જાણી નવકારમંત્રનું પરાવર્ત્તન કરવા લાગ્યો. નવકારમંત્રનો ધ્વનિ સાંભળીને પ્રિયદર્શનાએ તત્કાળ પોતાનાં નેત્ર ઊઘાડ્યાં ત્યાં તો પોતાના પતિને જ પોતાની આગળ જોયો. તેથી તેણે ચંડસેનને કહ્યું કે: 'હે ભ્રાતા! તમે હવે સત્યપ્રતિજ્ઞ થયા છો, કેમકે આ તમારા બનેવી બંધુદત્ત જ છે.' પછી ચંડસેન બંધુદત્તના ચરણમાં પડી બોલ્યો કે: 'આ મારો અજ્ઞાનપણે થયેલો અપરાધ ક્ષમા કરો અને તમે મારા સ્વામી છો, માટે હવે મને આજ્ઞા આપો.' પછી બંધુદત્તે હર્ષ પામી પ્રિયદર્શનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: 'આ ચંડસેને તો તમારો ને મારો મેળાપ કરાવ્યો છે, માટે તેમનો શો અપરાધ છે? કાંઇ પણ અપરાધ નથી.' પછી બંધુદત્તે ચંડસેનને કહીને બીજા જે પુરુષોને બળિદાન માટે કેદ કર્યા હતા તેમને છોડાવ્યા અને ચંડસેનને પૂછયું કે: "તમે આવું કામ શા માટે કર્યું?" એટલે ભિલ્લોના રાજા ચંડસેને પુરુષબળિની માનતા વિગેરેનો બધો પૂર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળીને બંધુદત્ત બોલ્યો કે: 'હે ચંડસેન! જીવઘાતવડે પૂજા કરવી યોગ્ય નથી, માટે હવે પછી પુષ્પાદિકવડે દેવીની પૂજા કરજો. આજથી જ તમે હિંસા, પરધન અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરો, મૃષાવાદ છોડી દો અને સંતોષનું પાત્ર થાઓ.' ચંડસેને તેમ કરવાને કબૂલ કર્યું. તે વખતે દેવી પ્રગટ થઇને બોલી કે: 'આજથી પુષ્પાદિક પદાર્થોવડે જ મારી પૂજા કરવી.' તે સાંભળીને ઘણા ભિલ્લો ભદ્રકભાવી થયા.

અમારા ગણિની છે અને વસુશ્રેષ્ઠીના ઘર પાસે અમારો ઉપાશ્રય છે.' પછી દિવસને અંતભાગે મનમાં શુભ ભાવ ધારણ કરીને તમે ત્યાં ગયાં; એટલે ગણિની બાલચંદ્રાએ તમને સારી રીતે ધર્મ સંભળાવ્યો, તેથી તેમની પાસે તમે ગૃહસ્થધર્મ ગ્રહણ કર્યો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તમે બંને બ્રહ્મ દેવલોકમાં નવ સાગરોપમના આયુષ્યવાળાં દેવતા થયાં. ત્યાંથી ચ્યવીને તમે ઉત્પન્ન થયા છો. પૂર્વે ભિલ્લના ભવમાં તેં તિર્યંચ પ્રાણીઓનો વિયોગ કરાવ્યો હતો તેમજ દુઃખ દીધું હતું અને તે વખતે આ તારી સ્ત્રીએ અનુમોદના કરી હતી, તે કર્મના વિપાકથી આ ભવમાં તને પરણેલી સ્ત્રીઓનો વિનાશ, વિરહ, બંધન અને દેવીના બળિદાન માટે બંદી થવા વિગેરેની વેદના પ્રાપ્ત થઇ; કેમકે **"કર્મનો વિપાક મહા કષ્ટકારી છે."**

પછી બંધુદત્તે ફરીવાર પાર્શ્વનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને પૂછયું કે: 'હવે અહીંથી અમે કયાં જઇશું ? અને અમારે હજુ કેટલા ભવ કરવા પડશે ?' પ્રભુએ કહ્યું કે: 'તમે બંને અહીંથી મૃત્યુ પામીને સહસ્રાર દેવલોકમાં જશો. ત્યાંથી ચ્યવીને તું પૂર્વવિદેહમાં ચક્રવર્ત્તી થઇશ અને આ સ્ત્રી તારી પટ્ટરાણી[1] થશે તે ભવમાં તમે બંને ચિરકાળ સુધી વિષયસુખ ભોગવી દીક્ષા લઇને સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થશો.' પ્રભુનાં આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળી બંધુદત્તે પ્રિયદર્શના સાથે તત્કાળ પ્રભુની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

એક દિવસે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ નવ નિધિના સ્વામી એવા એક રાજાના નગર પાસે સમવસર્યા. તે ખબર સાંભળીને તે રાજા પ્રભુને વાંદવા આવ્યો. પ્રભુને વંદન કરીને તેણે પૂછયું કે: 'હે પ્રભો ! પૂર્વ જન્મના કયા કર્મથી હું આવી મોટી સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો છું ?' પ્રભુ બોલ્યા: "મહારાષ્ટ્ર દેશમાં **હેલ્લૂર** નામના ગામને વિષે પૂર્વ ભવે તું **અશોક** નામે માળી હતો. એક દિવસે પુષ્પો વેચીને તું ઘેર જતો હતો ત્યાં અર્ધમાર્ગે કોઇ શ્રાવકને ઘેર અર્હંતની પ્રતિષ્ઠા થતી હતી. તે જોઇને તું તેના ઘરમાં પેઠો. ત્યાં અર્હંતનું બિંબ જોઇને તું છાબડીમાં પુષ્પ શોધવા લાગ્યો. તે વખતે તને નવ પુષ્પો હાથમાં આવ્યાં. તે પુષ્પો તેં ઘણા ભાવથી તે પ્રભુની ઉપર ચડાવ્યાં; તેથી તેં ઘણું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું. એક વખતે તેં પ્રિયંગુ વૃક્ષની મંજરી લઇને રાજાને ભેટ કરી; તેથી પ્રસન્ન થઇને રાજાએ તને લોકશ્રેણીના પ્રધાનની પદવી આપી. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તું **એલપુર** નામના નગરમાં નવ લાખ દ્રમ્મ(એક જાતના સિક્કા)નો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં નવ કોટી દ્રવ્યનો અધિપતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી **સ્વર્ણપથ** નગરમાં નવ લાખ સુવર્ણનો પતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં નવ કોટી સુવર્ણનો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી **રત્નપુર** નગરમાં નવ લાખ રત્નનો અધિપતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં નવ કોટી રત્નોનો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી **વાટિકા** નગરીમાં **વલ્લભ** નામના રાજાનો પુત્ર નવ લાખ ગ્રામનો અધિપતિ થયો અને ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તું આ ભવમાં નવ નિધિનો સ્વામી રાજા થયો છે. હવે અહીંથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઇશ." પ્રભુની આવી વાણીથી રાજાના મનમાં શુભ ભાવના ઉત્પન્ન થઇ ને તત્કાળ તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

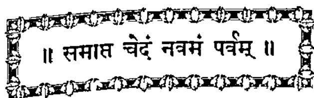
૧. આને સ્ત્રીરત્ન સમજવું નહીં; બીજી પટ્ટરાણી સમજવી. કારણ કે સ્ત્રીરત્ન તો મરણ પામીને છઠ્ઠી નરકે જાય છે.

આ પ્રમાણે વિહાર કરતા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને સોળ હજાર મહાત્મા સાધુઓ, આડત્રીશ હજાર સાધ્વીઓ, ત્રણસો ને પચાસ ચોદપૂર્વધારી, એક હજાર ને ચારસો અવધિજ્ઞાની, સાડાસાતસો મન પર્યવજ્ઞાની, એક હજાર કેવળજ્ઞાની, અગ્યારસો વૈક્રિય લબ્ધિવાળા, છસો વાદલબ્ધિવાળા, એક લાખ ને ચોસઠ હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ ને સત્તોતેર હજાર શ્રાવિકાઓ—આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનના દિવસ પછી પરિવાર થયો પછી પોતાનો નિર્વાણસમય નજીક જાણી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સમેતશિખરગિરિએ પધાર્યા ત્યા બીજા તેત્રીશ મુનિઓની સાથે ભગવતે અનશન ગ્રહણ કર્યું પ્રાતે શ્રાવણ માસની શુક્લ અષ્ટમીએ વિશાખા નક્ષત્રમા જગદ્ગુરુ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તેત્રીશ મુનિઓની સાથે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયા

ગૃહસ્થપણામા ત્રીશ વર્ષ અને વ્રત પાળવામા સીતેર વર્ષ—એમ સો વર્ષનુ આયુષ્ય શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ ભોગવ્યુ શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના નિર્વાણ પછી ત્રાશી હજાર, સાતસો અને પચાસ વર્ષ ગયા પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મોક્ષે પધાર્યા તે વખતે શક્રાદિક ઇદ્રો દેવતાઓને સાથે લઇ સમેતગિરિ પર આવ્યા અને અધિક શોકાક્રાતપણે તેમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો ઉચે પ્રકારે નિર્વાણમહોત્સવ કર્યો

ત્રણ જગતમા પવિત્ર એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરિત્રને જેઓ શ્રદ્ધાળુ થઇને સાભળે છે તેઓની વિપત્તિઓ દૂર જાય છે અને તેઓને અદ્ભુત સપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલુ જ નહી પણ છેવટે પરમપદ પણ પ્રાપ્ત થાય છે

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्रीपार्श्वनाथविहारनिर्वाणवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

અમારા ગણિની છે અને વસુશ્રેષ્ઠીના ઘર પાસે અમારો ઉપાશ્રય છે.' પછી દિવસને અંતે મનમાં શુભ ભાવ ધારણ કરીને તમે ત્યાં ગયાં; એટલે ગણિની બાલચંદ્રાએ તમને સારી રીતે ધર્મ સંભળાવ્યો, તેથી તેમની પાસે તમે ગૃહસ્થધર્મ ગ્રહણ કર્યો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તમે બંને બ્રહ્મ દેવલોકમાં નવ સાગરોપમના આયુષ્યવાળાં દેવતા થયાં. ત્યાંથી ચ્યવીને તમે ઉત્પન્ન થયા છો. પૂર્વે ભિલ્લના ભવમાં તેં તિર્યંચ પ્રાણીઓનો વિયોગ કરાવ્યો હતો તેમજ દુઃખ દીધું હતું અને તે વખતે આ તારી સ્ત્રીએ અનુમોદના કરી હતી, તે કર્મના વિપાકથી આ ભવમાં તને પરણેલી સ્ત્રીઓનો વિનાશ, વિરહ, બંધન અને દેવીના બળિદાન માટે બંદી થવા વિગેરેની વેદના પ્રાપ્ત થઇ; કેમકે **"કર્મનો વિપાક મહા કષ્ટકારી છે."**

પછી બંધુદત્તે ફરીવાર પાર્શ્વનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને પૂછયું કે: 'હવે અહીંથી અમે કયાં જઇશું ? અને અમારે હજુ કેટલા ભવ કરવા પડશે ?' પ્રભુએ કહ્યું કે: 'તમે બને અહીંથી મૃત્યુ પામીને સહસ્રાર દેવલોકમાં જશો. ત્યાંથી ચ્યવીને તું પૂર્વવિદેહમાં ચક્રવર્તી થઇશ અને આ સ્ત્રી તારી પટ્ટરાણી[1] થશે તે ભવમાં તમે બંને ચિરકાળ સુધી વિષયસુખ ભોગવી દીક્ષા લઇને સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થશો.' પ્રભુનાં આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળી બંધુદત્તે પ્રિયદર્શના સાથે તત્કાળ પ્રભુની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

એક દિવસે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ નવ નિધિના સ્વામી એવા એક રાજાના નગર પાસે સમવસર્યા. તે ખબર સાંભળીને તે રાજા પ્રભુને વાંદવા આવ્યો. પ્રભુને વંદન કરીને તેણે પૂછયું કે: 'હે પ્રભો ! પૂર્વ જન્મના કયા કર્મથી હું આવી મોટી સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો છું ?' પ્રભુ બોલ્યા: "મહારાષ્ટ્ર દેશમાં **હેલ્લૂર** નામના ગામને વિષે પૂર્વ ભવે તું **અશોક** નામે માળી હતો. એક દિવસે પુષ્પો વેચીને તું ઘેર જતો હતો ત્યાં અર્ધમાર્ગે કોઇ શ્રાવકને ઘેર અર્હંતની પ્રતિષ્ઠા થતી હતી. તે જોઇને તું તેના ઘરમાં પેઠો. ત્યાં અર્હંતનું બિંબ જોઇને તું છાબડીમાં પુષ્પ શોધવા લાગ્યો. તે વખતે તને નવ પુષ્પો હાથમાં આવ્યાં. તે પુષ્પો તેં ઘણા ભાવથી તે પ્રભુની ઉપર ચડાવ્યાં; તેથી તેં ઘણું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું. એક વખતે તેં પ્રિયંગુ વૃક્ષની મંજરી લઇને રાજાને ભેટ કરી; તેથી પ્રસન્ન થઇને રાજાએ તને લોકશ્રેણીના પ્રધાનની પદવી આપી. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તું **એલપુર** નામના નગરમાં નવ લાખ દ્રમ્મ(એક જાતના સિક્કા)નો સ્વામી થયો ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં નવ કોટી દ્રવ્યનો અધિપતિ થયો ત્યાંથી મૃત્યુ પામી **સ્વર્ણપથ** નગરમાં નવ લાખ સુવર્ણનો પતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં નવ કોટી સુવર્ણનો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી **રત્નપુર** નગરમાં નવ લાખ રત્નનો અધિપતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે જ નગરમાં નવ કોટી રત્નોનો સ્વામી થયો ત્યાંથી મૃત્યુ પામી **વાટિકા** નગરીમાં **વલ્લભ** નામના રાજાનો પુત્ર નવ લાખ ગ્રામનો અધિપતિ થયો અને ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તું આ ભવમાં નવ નિધિનો સ્વામી રાજા થયો છે. હવે અહીંથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઇશ." પ્રભુની આવી વાણીથી રાજાના મનમાં શુભ ભાવના ઉત્પન્ન થઇ ને તત્કાળ તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

---

૧. આને સ્ત્રીરત્ન સમજવું નહીં, બીજી પટ્ટરાણી સમજવી. કારણ કે સ્ત્રીરત્ન તો મરણ પામીને છઠ્ઠી નરકે જાય છે

આ પ્રમાણે વિહાર કરતા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને સોળ હજાર મહાત્મા સાધુઓ, આડત્રીશ હજાર સાધ્વીઓ, ત્રણસો ને પચાસ ચૌદપૂર્વધારી, એક હજાર ને ચારસો અવધિજ્ઞાની, સાડાસાતસો મનઃપર્યવજ્ઞાની, એક હજાર કેવળજ્ઞાની, અગ્યારસો વૈક્રિય-લબ્ધિવાળા, છસો વાદલબ્ધિવાળા, એક લાખ ને ચોસઠ હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ ને સત્તોતેર હજાર શ્રાવિકાઓ-આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનના દિવસ પછી પરિવાર થયો. પછી પોતાનો નિર્વાણસમય નજીક જાણી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સમેતશિખરગિરિએ પધાર્યા. ત્યાં બીજા તેત્રીશ મુનિઓની સાથે ભગવંતે અનશન ગ્રહણ કર્યું. પ્રાંતે શ્રાવણ માસની શુકલ અષ્ટમીએ વિશાખા નક્ષત્રમાં જગદ્ગુરુ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તેત્રીશ મુનિઓની સાથે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયા.

ગૃહસ્થપણામાં ત્રીશ વર્ષ અને વ્રત પાળવામાં સીતેર વર્ષ-એમ સો વર્ષનું આયુષ્ય શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ ભોગવ્યું. શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના નિર્વાણ પછી ત્રાશી હજાર, સાતસો અને પચાસ વર્ષ ગયા પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મોક્ષે પધાર્યા. તે વખતે શક્રાદિક ઇંદ્રો દેવતાઓને સાથે લઇ સમેતગિરિ પર આવ્યા અને અધિક શોકાક્રાંતપણે તેમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો ઉચે પ્રકારે નિર્વાણમહોત્સવ કર્યો

ત્રણ જગતમાં પવિત્ર એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરિત્રને જેઓ શ્રદ્ધાળુ થઇને સાંભળે છે તેઓની વિપત્તિઓ દૂર જાય છે અને તેઓને અદ્ભુત સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલું જ નહીં પણ છેવટે પરમપદ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्रीपार्श्वनाथविहारनिर्वाणवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

